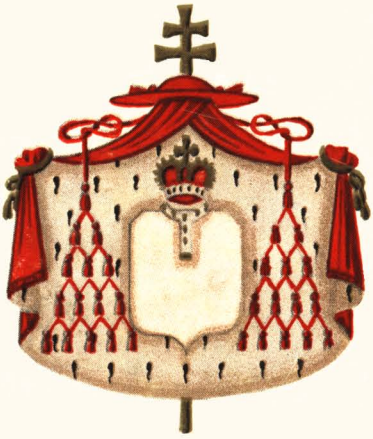

Meszlényi Antal

A MAGYAR HERCEGPRÍMÁSOK ARCKÉPSOROZATA

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT 1970

A magyar hercegprímások
arcképsorozata

A MAGYAR HERCEGPRÍMÁSOK ARCKÉPSOROZATA (1707—1945)

Írta
DR. MESZLÉNYI ANTAL
protonotárius-kanonok

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1970

Nihil obstat
Dr. Gulielmus Dékány
censor delegatus

Nr. 2910/1970.
Imprimi potest.
Strigonii, die 28. Octobris 1970
Dr. Emericus Szabó episcopus tit.
administrator apostolicus

Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással való
sokszorosítás jogát is

A kiadásért felelős: Esty Miklós delegált adminisztrátor
70-11914 Pécsi Szikra Nyomda F. v.: Melles Rezső

BEVEZETŐ

Érsek-prímásaink a magyar századok útján

Kutatásaim és tanulmányaim során, elég gyakran találkoztam az esztergomi érsekek és prímások neveivel. Egyesekkel többet kellett foglalkoznom, másokkal kevesebbet. Közben-közben nem egyszer kísértett a gondolat, hogy nem ártana az érdekesebb és értékállóbb egyéniségeket egy-egy találóbb csoportosítás szerint megörökítenem. Közülük némelyek annyira lekötötték érdeklődésemet, hogy vázlatosan ki is dolgoztam pályafutásukat s működésük maradandóbb emlékeit. De azután engedtem jónak, vagy rossznak nevezhető szokásomnak, s tervemet a végleges formábaöntéssel együtt félretettem. Hagytam érni, ha nem is a horáciusi kilenc esztendős távhosszig, de jó ideig ott hevertettem egyéb jegyzeteim társaságában.

Újabb és újabb szemrehányásaim után, végre nekiláttam, hogy régi adósságomat letörlesszem. Azzal tisztában voltam, hogy hetvenkilenc egyházfőből álló névsort, még az esetben is meg kellene rövidítenem, ha csupán pasztellképeket készítenék róluk. A feladat még ebben a formában is hosszú időre nyúló újabb kutatást és tanulmányozást kívánna tőlem, amire egyéb elfoglaltságom miatt sem tudnék vállalkozni. Éppen ezért olyan megoldást kellett keresnem, hogy az általam elgondolt csoportosítás is kerek egészet alkosson.

1. A magyar kereszténység első őrállói

Erre többféle lehetőség kínálkozott. Az egyik pl., ha a kezdő magyar kereszténység érsekeinek arcéleit vetíteném ki. Sorukat az Esztergom egyházmegyei Névtárak, eleddig következetesen Anasztázzal kezdték. Ezzel szemben az újabb történeti kutatás *Domonkosban* (999–1006) jelöli meg a sorkezdő érseket és *Anasztázt* (1006–1036)

másodiknak számozza. Az utánuk következők sora már nem ily kétséges. S ha már most összefoglalva tekintjük őket és elfogadjuk, hogy egyházkormányzatuk évszámai megfelelnek a valóságnak, úgy ez a korszak huszonegy érseket állít elénk. Köztük *Róbert* (1226–1239) az utolsó, mivel közvetlen utódja, *Mátyás* (1240–1241), IV. Béla király egyik oklevelében már *primási* rangosítással szerepel.

Legtöbbjük arcvonása a régmúlt homályába ködösül el. A XVIII. sz. derekán *Schmitth Miklós* (1758), majd utána *Pray György* megkísérelték, hogy életszerűbben vetítsék le őket, ámde az ő képsorozatuk is vázlatosra sikerült, s ma már meglehetős módosításra és kiegészítésre szorul.

Amikor *Szent István* király, itt a Kárpátok medencéjében, államalkotását a római kereszténység rendszeréhez kapcsolta, nem akart mást, minthogy népe ebben az életformában lelje meg jelen és jövő boldogulását. Századokra szóló célkitűzésében segítették a bencés hithirdetők s a soraikból kikerülő püspökeink, élükön az esztergomi érsekekkel. Közülük választotta ki legbizalmasabb tanácsadóit és közvetlen munkatársait. Rájuk hallgatott, amikor irányt szabott a magyar jövőnek, s miként *Imre* fiához intézett *Intelmei* elárulják, a Korona mindenkori viselőitől szintén azt várta, hogy hozzá hasonlóan cselekedjenek.

Nem tekintve az akkori kánonjogi gyakorlatot, a dolog természete is megkívánta, hogy a magyar főpapság sorában, a rangelsőség az esztergomi érsekeket illesse meg. Minden ellenkező erőlködéssel szemben megállapítható, hogy egyházmegyéjüknek szervezése, a többi valamennyit megelőzte. Felállítását, a pápa utólagos helyeslésével és jóváhagyásával, egyenesen Szent Istvánnak köszönheti. A többiek egytől egyig utána következtek, így sorrendben a *veszprémi,* majd a *győri* és *pécsi* püspökség. Már a *vácit* és *egrit,* a legnagyobb valószínűség szerint Anasztáz létesítette, s a fenti hárommal együtt metropolitai joghatósága alá vonta.

A *kalocsai* érsekség még későbbi eredetű, s követte azt a *bihari, erdélyi* és *marosvári,* más néven a csanádi püspökség. Ez újabb három már a kalocsai érsek suffraganeusa, de joghatósági vonalon valamennyinek el kellett ismernie az esztergomi érsekség elsőségét. Így lett a kiépülő magyar hierarchiában Róma után Esztergom a legfőbb irányító tényező. Többek közt jogában áll tartományi és országos, illetve *nemzeti zsinatot* egybehívni, s azon kivétel nélkül tartoztak a többi egyházfők megjelenni. A továbbiakban, ha vitás ügy támadt köztük és nem tudtak dűlőre jutni, ugyancsak az esztergomi érsek volt illetékes, hogy meghozza az ítéletet, amely ellen már csak Rómához lehetett fellebbezni.

Történelmünk nem egy példát hoz fel, amikor egyháznagyjaink

peres kérdéseikben az esztergomi érsekhez folyamodtak fel. Ekként járt el 1100-ban a veszprémi püspök és pannonhalmi főapát s miután *Szeraſin* érsek (1095–1104) meghozta döntő ítéletét, abban mindketten megnyugodtak. Persze akad olyan eset is, amikor némelyek, főképpen a kalocsai érsekek közül próbálkoztak kétségbe vonni esztergomi társuk joghatósági felsőbbségét. Ámde mindenegyes alkalommal nemcsak uralkodóink, de a pápák is kioktatták a határsértőket alárendeltségük helyes értelmezésére.

Az eddig ismert adataink szerint, *II. András* királyunk az első, aki okmányszerűleg is igazolta a magyar hierarchiában az esztergomi érseki méltóság elsőségét, ahogy ez *III. Incéhez* (1198–1216) intézett egyik leveléből (1214) kiviláglik. Hasonlóképpen cselekedett fia, *IV. Béla* amikor (1239) nemcsak elismerte az esztergomi érsekek rangelsőségét, hanem azt még újabb előjogokkal is növelte. S ezt nem kifogásolta a római Szentszék, ellenkezőleg helyeselte és jóváhagyta. Ily előzmények után mondta ki *IX. Boniſác* (1389–1404) *Kanizsai János* (1387–1418) javára kiadott bullájában (1399), hogy Magyarország összes püspökségei, egyházai, apátságai és prépostságai az esztergomi érsek joghatósága alá tartoznak.

Köztudomású, hogy ő a királyi tanácsban megelőzte az országbárókat, ami államjogi elsőbbségére utal. Ugyancsak az ő kiváltságai közé tartozott a királykoronázás, ami szertartásában egyházi, viszont hatásaiban államhatalmi jellegű volt. Találunk ugyan példát, amikor más főpapunk is koronázott, így a kalocsai érsek háromízben, köztük kétszer törvényesen, egyszer pedig törvénytelenül. Amikor ugyanis III. Bélát a bizánci császári udvarból hazaküldték, az akkori esztergomi érsek, *Bánfy Lukács* (1158–1181) vonakodott őt megkoronázni, mivel félt, hogy uralma alatt az idegen: görög befolyás fog érvényesülni. Ellenkezése miatt kénytelen volt a római Szentszék közbelépni és így koronázhatott a kalocsai érsek, anélkül azonban, hogy e kivételes eset akár az ő, akár pedig utódai részére jogkiterjesztést jelentett volna.

János (1202–1205) személyében már a közvetlen utód áthágta ezt az előírást, amikor Imre királyunk kiskorú fia, *László* fejére tette (1204) Szent István Koronáját. Ezt Esztergom nem hagyta panaszszó nélkül s János azzal szerette volna magát menteni, hogy ugyanezt megtette elődje s ez ellen senki sem háborgott. Bezzeg megtette ő, amikor a következő évben átkerült Esztergomba és II. Andrást sógorsági alapon *Berchtold*, kalocsai utóda (1206–1218) akarta megkoronázni. Beleesett tehát abba a verembe, amit maga ásott és abból III. Incének kellett kihúzni, amikor Berchtold eme hatalmi túlkapását elítélte. Kalocsa harmadszor is koronázott, de ekkor ismét pápai engedély alapján. Az történt, hogy Károly Róbert még életében sze-

rette volna Lajos fiát megkoronáztatni, azonban *Telegdi Csanád* (1330–1349) azt nem találta teljesíthetőnek. Sok huzavona után ismét Rómába került a kérdés és *XXII. János pápa* (1316–1334) úgy döntött, amennyiben Telegdi továbbra is megkötné magát, az esetben *Jánki László* kalocsai érsek (1317–1337) végezze el a szóbanforgó koronázást.

Krónikáink még két ilyen rendkívüli esetet jegyeztek fel. Az egyik szereplője, *Benedek* veszprémi püspök (1379–1387), aki Zsigmond királyunknak volt (1387) a koronázója. Menti az a körülmény, hogy ez idő tájt széküresedésben volt az esztergomi érsekség s az uralkodó határozott kívánságára ezért vállalkozott e szerepre. S mihelyst megtörtént a fent nevezett Kanizsai kineveztetése, Zsigmond sietett biztosítani, hogy ez a rendkívüli eset nem vág elébe az ő és utódai koronáztatási jogának. Amikor pedig félszázad múltán Ulászlót választották meg a magyar trón urának, Esztergomban az ún. kis prímást, *Estei Hippolit* herceget (1487–1497) találjuk. Gyermek kora miatt még fel sem lehetett szentelni, ezért került szóba a királyjelölt egyik kedvelt püspöke, a zágrábi *Szentlászlói Osvát* (1466–1499). Az általa megtörtént koronázás azután semmiféle bántó utórezgést nem keltett.

Rendes körülmények között csak azt lehetett törvényes magyar királynak tekinteni, akit az esztergomi érsek kent fel és tette fejére a Koronát. Ez a tény is időről időre emelte súlyát és tekintélyét s alig létezett oly országos ügy, melynek intézésébe bele ne szólt volna. Irányító módon érvényesítette akaratát a nemzet politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és törvénykezési kérdéseiben. Nem egyszer megtörtént, hogy az időszerű törvényjavaslatokat neki kellett kidolgoznia, vagy ha mások tették, az ő észrevételeit figyelembe kellett venniök.

A társadalmi fejlődés folyamán, az országbárókból kialakult a zászlósurak rendje. A sor élén itt is ő állt s csak utána következtek a többi egyháznagyok, majd a világi rendek. Gyarapodott rangban, kiváltságokban s ezek arányában a terhekben. Lehet, hogy már korábban, de III. Béla idején biztos, hogy ráhárult a *pisetariusi* tisztség, vagyis a nemes ércek, ilyen bányák, pénzverdék felügyeleti joga. Honvédelmi kötelezettségei révén, volt önálló katonasága, *bandériuma* s ezt hosszú időn át személyesen vezette a honvédelmi harcba. A megbecsülés és bizalom egyik-másik uralkodó részéről oly nagy fokban nyilatkozott meg iránta, hogy távollétében őt kérte fel helyettesének. Ez történt pl. II. Andrásnál, amikor 1217-ben a magyar hadakat a Szentföldre vezette. Nemcsak az ország kormányzatát bízta az idézett János érsekre, hanem családja gondozását is.

Az már szokásjoggá vált, hogy az esztergomi érsek az uralkodói

család házi lelkipásztora. Ő kereszteli, bérmálja, esketi az egyes családtagokat s ha valamelyik befejezte földi életét, ugyancsak ő kíséri el utolsó útjára. Eltérés csak abban az esetben fordult elő, amikor egyik-másik családtag egyenes kérésére más főpapnak kellett az ilyen lelkiszolgálatot elvégezni. A fenti szokásjogot *III. Celesztin* (1191–1198) szentesíti, amikor 1191-ben apostoli levelében kijelenti, hogy a magyar királyi ház lelki ügyekben kizárólag az esztergomi érsek hatásköre alá tartozik. Ezt a pápai rendelkezést egymásután fogadják el: II. András, IV. Béla és Zsigmond s bizonyos szükségszabta változástól eltekintve, magukévá tették a Habsburg-háziak is.

A meghittebb kapcsolat egyik-másik érsekünket mégsem tartotta vissza, hogy szükség esetén szokatlan keménységgel fel ne lépjenek királyaikkal szemben. Ismét csak II. Andrást kell idéznünk, aki telve volt jószándékkal, de elég akaratlan ahhoz, hogy a különféle viszszaéléseknek, így a köznyomor terjengésének gátat tudott volna emelni. A nemzet testén a bajok egyre jobban lobosodtak s a jobbérzésűek nyomására kénytelen volt kiadni (1222) az Aranybullát. De mi haszna volt, mikor a nép harácsolói, az oligarchák és izmaeliták, mit sem törődve rendelkezéseivel, tovább folytatták nyomasztó politikájukat. A feddhetetlen jellemű Róbert érsek sokáig várt, de azután türelmét vesztve, 1232-ben interdiktum alá vetette az országot. Íme ide vezetett a király tehetetlensége s a *vezető rétegek fékezhetetlen önzése és kapzsisága.*

Az ország helyzetképe semmivel sem vigasztalóbb, ellenkezőleg még riasztóbb IV., vagy más néven Kun László idején. A tivornyázásba és kunimádatba merült király olyan állapotokat idézett fel, hogy már a polgárháború réme fenyegetett. Szerencse, hogy Lodomérben (1279–1298) Róbert erélye, bátorsága és körültekintése éledt fel s a könnyelmű koronás fő hasonló leckében részesült, mint fentebbi kapzsi urai az országnak. Állampolitikai feladata ezzel még nem ért véget, mivel László halála után egyes trónkövetelők a zilált viszonyokat felhasználva, maguknak követelték a megüresedett magyar trónt. Ebben a fegyveres versengésben a törvényes trónutód, III. András alighanem alul marad, ha nem áll mögötte Lodomér. Így azonban az előbbieknek búcsút kellett mondaniok e szép magyar rónáknak és hegyeknek, mert a Korona a törvényes trónutódra szállt.

Elsősorban az ilyen nagynevű érsekeknek köszönhető, hogy Esztergom főpapjainak jó híre túljutott határainkon s jó szolgálatukat nem egyszer vette igénybe Róma is. A többször szereplő Róbertet pl. *IX. Gergely* (1227–1241) kinevezi rendkívüli követének, azzal a megbízatással, hogy utazzék a kunok közé és nyerje meg őket a ke-

reszténységnek, nemkülönben a civilizáltabb életformának. Hasonló minőségben képviselte *Vancsa István* (1243–1254) *IV. Ince* (1243–1254) személyét Horvát- és Dalmátországban, míg *Vaskuti Dömötör* (1378–1387) *VI. Orbánét* (1378–1389) nálunk és Lengyelországban. Hárman vezetik be a pápai rendkívüli követek sorát és előkészítik az utat, hogy majd egykor hazánk érsek-prímásai az apostoli Szentszék születetett követei lehessenek.

2. Prímásaink összefogó látképe

Nem sok, amit az első idők érsekeiről előadhattunk, de annak igazolására elég, hogy hivatáskörüket jól betöltötték. Prímási ranggal előléptetett utódaik már élesebb megvilágításban és nagyobb eredményekkel léphetnek fel. S ez nem meglepő, hiszen az úttörés mindig nehezebb mint a folytatás. Mint láttuk, Mátyás volt az első, aki prímásaink sorát megnyitotta, azonban utódlása a IV. Béla halálát követő zavaros időkben átmenetileg szünetelt. Lodomér kezdte újból használni a prímási elnevezést s erre *VIII. Bonifác* (1294–1303) hatalmazta fel. Kanizsai János ennyivel sem elégedett meg, hanem arra kérte a hasonnevű IX. Bonifácot, hogy ne csak személyi kiváltságképpen tüntesse ki az esztergomi érsekeket Magyarország prímási címével, hanem örökletesen is. Kívánsága teljesedett.

Ha már most szemlénket Mátyással kezdjük és *Kollonich Lipóttal* (1695–1707) zárjuk, összesen negyvenkét prímást nyerünk. Viszont ha Lodomérral vezetjük be, úgy a fenti szám visszaesik harmincötre. Akár az egyiket, akár a másikat fogadjuk el, pompás névsorral találkozunk, mert érsekelődeik által megjárt útról nem tértek le, hanem azt tovább folytatták és tökéletesítették. Ha az Árpádokat követő uralkodóházak némely tagjaival akadtak is olykor-olykor nézeteltérések, ezek mégsem fajultak odáig, hogy a kölcsönös jóviszonyt felborították volna. Amíg tehát a rendi államforma fennállt és 1848-ban nem alakult át népképviseleti alapon álló államrendszerré, prímásaink akadálymentesen gyakorolhatták előjogaikat és kiváltságaikat. Ennek sokatmondó kifejezője a mohácsi idők krónikása, *Brodarics,* mikor azt írja: a király jobbján állnak a főpapok, elsőnek az esztergomi érsek és utána következnek a többiek. Míg balról a nádornak hagyatott az első hely és utána jöttek a többi országos méltóságok.

Közjogi méltóságai közt első helyen említhető, hogy személyében egyesül az ország fő- és *titkos kancellársága.* Tagja a Helytartóta-

nácsnak s nem egyszer viseli a királyi *helytartói tisztséget.* Kiveszi részét az igazságszolgáltatásból, előbb mint a *Kir. Tábla,* majd a *Hétszemélyes Tábla bírája.* Saját pereiben mentesül a személyes megjelenéstől, esküt sem tartozik letenni, elég ha nevében megbízottja teszi le. Esztergom vármegye főispánsága is örökletesen száll az egyikről a másikra, akárcsak a pisetariusság, vagy pedig az egyháznemesség adományozásának a joga.

Kiváltságos helyzete nem egyszer szemet szúr a nádornál, ami néhanapján összekoccanáshoz vezet. Így pl. *Thurzó Szaniszló* nem bírta elviselni, hogy *Pázmány Péter* (1616–1637) II. Ferdinánd második feleségének, *Eleonórának* koronázási lakomáján megelőzze az ültetésben. Ezt szóvá tette urának, aki nem csinált belőle nagy ügyet. Egyszerűen megbízta kancelláriáját, hogy szerkesszen a nádor számára kibékítő iratot. Ez megtörtént és felületes elolvasás után szépen aláírta. Később azután kiderült, hogy a fogalmazás Pázmányra nézve sértő s most ő állt elő panaszával. Ferdinánd sajnálkozását fejezte ki, amiért leirata tévesen adta vissza szavait s a prímást azzal békítette ki, hogy mi sem állt távolabb tőle, mint előjogait kisebbíteni s ígérte, hogy azokat sértetlenül kívánja fenntartani.

Ezt akarta maga is, éppen ezért az 1629-es nagyszombati zsinaton pontokba szedette az érsekprímások kiváltságait, köztük azt is, hogy azok elébe helyezzék a nádornak. Emiatt az újabb nádor és királyi helytartó, *Esterházy Miklós* neheztelt meg, aki különben buzgó katolikus férfiú volt és Pázmány közeli barátja. A barátságnak most vége szakadt, mert Esterházy nem bírta felejteni leszorítását, Pázmány pedig ragaszkodott elsőbbségéhez.

Nem lehet célunk, hogy az ilyen esetek számát szaporítsuk, éppen ezért lezárhatjuk az egészet, ami jóval később *Simor Jánossal* (1867–1891) történt Rómában. 1867-ben leutazott a két apostolfejedelem, Szent Péter és Pál halálának 18 százados jubileumára. A vatikáni protokollisták az érsekek közt jelölték ki helyét, noha az mint prímást a patriárkák után illette volna meg. Sérelmét sietett közölni *Antonelli* bíboros-államtitkárral, nem hallgatva el, hogyha panaszát nem orvosolják, csomagoltat és utazik vissza, haza. Erre persze nem került sor, mert a kívánatos helycsere megtörtént.

Amikor Esterházy arra hivatkozott, hogy ő nemcsak az ország nádora, hanem egyben a király helytartója is, Pázmány féltucatnyi ellenpéldát tudott felsorolni. Amit ugyanis II. András megtett János érsekkel Szentföldre való távozása idején, ugyanazt Nagy Lajos első nápolyi hadjárata alkalmával megismételte Telegdi Csanáddal. Ettől kezdve mind sűrűbben előfordul, hogy uralkodóink nem a világi országnagyok közül választják ki helytartóikat, hanem az érsek-prímások sorából. A XVI. század elejétől szinte szokássá válik

ez a gyakorlat s egyes helytartó-prímásaink közül leghosszabb ideig *Szelepcsényi György* (1666–1685) viselte ezt a bizalmi állást. Kerek ötéves szolgálata után, azért kellett feladnia, mert I. Lipót önkényuralmi rendszerét már ő sem bírta. Ampringen Gáspár vállalkozott, hogy megtöri a „rebellis" magyarok ellenállását s így szállt át a helytartóság ismét a világi nagyok kezére.

Uralkodóink közül, akik tiszteletben tartották hazánk alkotmányát és ebben a szellemben iparkodtak uralkodni, prímásainkban megbízható támasztékot találtak. Nem egy ízben bebizonyították, hogy a trón éppoly kedves nekik, mint főpapi székük. Lodomér hasonmását fedezhetjük fel pl. *Széchi Dénesben* (1440–1465). Amikor *I. Ulászló* elesett a várnai csatában (1444), az elárvult magyar trónra *III. Frigyes* császár vetett szemet. Szándéka megvalósulását annál biztosabbnak látta, mivel gyámként magánál tartotta I. Albert utószülött kisfiát, *Lászlót* és vele együtt Koronánkat is. Széchi azonban keresztülhúzta számítását. Igaz, hogy nagy áldozatot kellett hoznia, de megérte, mert megkaphatta a jogos trónörököst és a Koronát. Sietett is őt megkoronázni s mivel gyermeksége miatt a kormányzásra nem érett meg, megválasztatta melléje kormányzónak hazánk egyik legderekabb fiát, *Hunyadi Jánost.*

Nem volt puhább egyéniség Kanizsai sem, sőt aligha túlzunk, amikor Róbert egyik kései követőjét látjuk benne. Ő Zsigmonddal mérte össze erejét, pedig személy szerint erre aligha lett volna oka, hiszen annyira kedvelte ezt a széleslátókörű főpapját, hogy IX. Bonifáctól megszerezte számára az apostoli Szentszék született *követi méltóságát.*

Az ezzel járó kiváltságok közül elég megemlíteni, hogy maga előtt vitethette az apostoli keresztet, a nuncius kikerülésével, közvetlenül érintkezhetett a pápai udvarral. De mindez nem tartotta vissza, hogy *Bebek* nádorral és *Széchenyi* országbíróval, 1401. tavaszán, összeesküvést ne szőjön ura-királya ellen. Nem tetszett nekik, hogy teljesen kiszolgáltatta magát az ellenpólusú bárónak, akik most egymásközt osztogatták az országos méltóságokat. Kanizsainak ezenkívül volt még más sérelme is, nevezetesen Zsigmond felmondta barátságát *IX. Bonifáccal* (1389–1404) és XIII. Benedek ellenpápa pártolására ment át.

Az egyik kifogás a másikat érte s ennek következtében egyik alkalmas pillanatban elfogták s előbb a *visegrádi,* majd a *sikłósi* várba zárták el. Egymásközt megalakították az *országtanácsot* s ily módon kormányozták hazánkat. De csak fél évig bírták lélegzettel s utána kénytelenek voltak szabadon bocsátani „fölséges" foglyukat, aki megbocsátott mindhármunknak, sőt Kanizsait később, császársága idején még birodalmi kancellárnak is megtette. De azért rendszerén

mit sem változtatott, mert újból a *Garai–Cillei* csoport embereit léptette élre.

Később, ugyanilyen útra lépett *Mátyás király* ellenében, egykori nevelője, *Vitéz János* (1465–1472), akit államférfiúi kiválósága, humanista nagysága révén annyira értékelt, hogy megtette előbb *váradi* püspöknek, majd pedig *esztergomi* érseknek. Megvolt a maga előkelő köre, amibe partnernek bele vonta unokaöccsét *Janus Pannoniust,* a közismert humanista költőt és pécsi püspököt. Az akkori élre ugrott nemességgel szemben és ennek jobbágyellenességével, országunkat minden „nem és nèposztály" közös hazájának tekintette.

Mivel pedig Mátyás nagybirodalmi politikája éppen ezt a réteget sújtotta legérzékenyebben, a köréhez tartozó egyházi és világi nagyokkal, szintén összeesküdött ellene, hogy letegyék és helyébe a trónra *Kázmér* lengyel király hasonnevű fiát ültessék. Készülődésük idő előtt kitudódott s a konspiráció hírére, Mátyás a morva csatamezőről hihetetlen gyorsasággal Budán termett s felszámolta az ellene szőtt szervezkedést. Zsigmondhoz hasonlóan ő is megbocsátott a „szánom-bánom" vétkezőknek, csupán esztergomi főpapjával nem tudta ezt megtenni. Nem bírt hálátlansága felett napirendre térni, így hát várait lefoglalta, javadalmától megfosztotta és elzáratta. Az idős főpapot annyira megviselte ez a büntetés, hogy börtönében hamarosan (1472. aug. 9.) meghalt.

Alighanem *Lippay György* (1642–1666) is az ő sorsára jut, ha ettől a természetes halál meg nem szabadítja. Ő a *Wesselényi-féle* összeesküvésnek lett az egyik élenjáró tagja. Ennek érthető kirobbantójának a lealázó *vasvári békét* (1664) kell tekintenünk, amit a bécsi udvar kötött a törökkel, annak ellenére, hogy az utóbbi döntő vereséget szenvedett *Szentgotthárdnál.* Minden remény meglett volna, hogy az ellenséget sikerül kiverni hazánkból, ha a győzelmesen megindult hadjáratot folytatjuk. A nevezett béke azonban ennek útját állta, s ez érthető elkeseredéssel töltötte el hazánk jobbjait. Hajlott korára való tekintettel Lippay már nem sokat várhatott az élettől, mégis kijelentette, hogy inkább bőrét nyúzatja le, mintsem ezt a békét elismerje. Keserű érzésében osztoztak többi társai is.

Sajnos, a sokszor emlegetett magyar átok: a széthúzás, a Wesselényi összeesküvést is felderítette Bécs előtt. Egyelőre csak figyelt és figyeltetett, de azután alkalmas pillanatban lecsapott a társaságra. A prímás ekkor már nem volt életben, így a bosszúállást elkerülte. Akiket azonban elfogtak, azok számára nem létezett irgalom. A kisebb bűnösöket börtönre vetették, míg a vezetők fejeit hóhérral nyakaztatták le.

Ezzel a mozgalommal, Magyarország elvesztette Bécs szemében

szabadságjogát s még kíméletlenebbül sanyargatták, mint bármikor a múltban. Lippay után következett *Szelepcsényi* s a felfokozott önkény előtt ő sem tudott fejet hajtani. A Helytartóság éléről elmozdíthatták, de ezzel mégsem bírták száját elnémítani. Egyik tiltakozását a másik után küldte a császárnak, mire figyelmeztették: tartózkodjék az uralkodó kioktatásától, mivel a királyi rendeletek ellenszegülői, könnyen osztozkodhatnak ama lepke sorsában, amelyik a gyertyalángba repül.

Szelepcsényit sokkal keményebb fából faragták, semhogy ilyen fenyegetésre elnémult volna. Többé fel sem kereste Lipót miniszтereit, hanem egyenesen hozzá fordult. Arra kérte, kímélje a nemzetet és annak alkotmányos jogait, melyek megtartására esküvel kötelezte magát. Ne felejtse el, hogy a nemzet ama feltétel alatt köteles hódolati szent esküjének megtartására, ha a fejedelem is megtartja saját esküjét. A szerződés kétoldalú s az egyik felet éppoly erővel kötelezi, mint a másikat. Nyílt és bátor fellépésével nem a trón ellen lázadozott, hanem a törvényszegéseket ítélte el és erre már hazafias kötelessége sarkallta. Emiatt a Burgban megfenyegethették, de inkább ezt tűrte, semhogy nemzete állítsa a vádlottak padjára.

Amíg hazánk kényszerházasságra nem lépett Ausztriával, addig érsek-prímásaink kancellárságában sem mutatkoztak nehézségek. A változás a Habsburg-házzal indult meg, persze sok esetben nem a magyarság előnyére, hanem hátrányára. A törekvés szemmel láthatólag az volt, hogy a magyar kancellária függvénye legyen a birodalminak, vagy ha úgy tetszik egyik alosztálya. Már *I. Ferdinánd* elkövette azt a hibát, hogy az eddigi jogszokás mellőzésével, feleségét, *Máriát* nevezte ki e magyar hivatal élére.

Az akkori prímás, *Várdai Pál* (1526–1549) e jogsérelem ellen tiltakozott és elődei hosszú sorát vonultatta fel, akik e méltóság birtokosai voltak. A szokásjog hozta magával, hogy Zsigmond már intézményesítette, amikor Kanizsait nevezte ki (1393) erre a főtisztségre, hangsúlyozva, hogy ezentúl az a prímássággal lesz összekötve. Várdai álláspontját pártolták az összes rendek s a felzúdulás oly méreteket öltött, hogy Ferdinánd kénytelen volt feleségét felmenteni. De a vádló főpap sem maradt azért büntetlenül, amennyiben mégsem őt, hanem *Thurzó Eleket* nevezte ki főkancellárnak.

Az uralkodói mellőzésért ismét a rendektől kapta meg az elégtételt, amennyiben az 1536-os országgyűlésen kivitték, hogy a mindenkori prímást meg kell hívni a legfelsőbb kormányszervekbe. Várdai, amíg ideje és ereje engedte, szorgalmasan látogatta azokat és sűrűen hallatta szavát, akár politikai, kulturális, vagy igazságszolgáltatási kérdésekről folyt a tanácskozás. Később felhatalmazást kért és kapott, hogy főképpen a bíráskodásoknál, akadályoztatása esetén

két megbízottjával helyettesíthesse magát. Ebből is kitűnik, hogy ezt a főtisztséget milyen fontosnak tartotta és még inkább a nagyon is körültekintő Pázmány. Ő még az idézett nagyszombati döntések közé is felvette, hogy az esztergomi érsek-prímás az ország rendes bírája, a Kir. Tábla feje s a törvényszékeknél a király személyes helyettese.

Mindez manapság az ún. esztergomi főispánsággal együtt, csupán a régmúlt emléke, különben pedig semmiféle értéke sincs. De valaha nem így volt s még a nevezett főispánságnak is megvolt a valóságos tartalma és jelentősége. Elsőízben II. Andrásnál szerepel, amikor 1215-ös adománylevelében János érseket megerősíti esztergomi várának az őt megillető rész, nemkülönben megyei birtokainak tulajdonában és a főispánság egyéb jogaiban. Ettől kezdve IV. Károlyig bezárólag következetesen szerepel a főispáni kitétel a kinevező okiratokban. S lassankint az esztergomi érsek-prímások nemcsak részurai lettek a nevezett városnak és megyének, hanem teljes joghatóságot nyertek felettük. S ez természetes is volt a rendi világban, mert ahogy Róma kövei nagyrészt a pápai alkotásokról beszélnek, azonképpen az esztergomiak az itteni érsek-prímások bőkezűségéről.

A hatalom és tekintély újabb jelének vehető, hogy az arra érdemeseknek szabadon adományozhattak egyháznemességet. Három nemesavató helyről van tudomásunk, mégpedig a pozsonymegyei *Vajkáról*, a komáromi *Érseklélről* s a barsi *Verebélyről*. Ezek egyikén, vagy másikán avatták nemesekké, másként *praediálistákká* azokat a vitézeket, akik a háborúkban kitüntették magukat. S jellemző, hogy ez az intézmény azután is megmaradt, amikor a főpapi bandériumok már beleolvadtak a királyi hadseregbe.

Hézagos lenne ismertetésünk, ha ki nem egészítenők azokkal a kiváltságokkal, amik Róma részéről érték Esztergomot. Kanizsairól említettük, hogy elnyerte a született követi méltóságot. Ez mégcsak személyének szólt, de amikor *V. Miklós* (1447–1455) ugyanezzel tisztelte meg (1452) Széchit, már összekötötte magával az érsekséggel. Széchiről még az is megjegyezhető, hogy tagja lett a bíborosi testületnek s mint ilyennek kijárt az oldalköveti elnevezés.

Egy emberöltővel később, ugyanezzel a kitüntetéssel tér haza Rómából, az 1513-as pápaválasztásról *Bakócz Tamás* (1497–1521). Óriási tekintély övezi itthon és a külföldön, magában a római kúriában is. Egyszerű *pórfiúból* emelkedett az esztergomi érseki székbe, innen tovább a bíborosságra s azután a konstantinápolyi patriárkatusra, anélkül, hogy itthoni javadalmáról le kellett volna mondania. Jóakarójának mondhatta *VI. Sándort* (1492–1503) és *II. Gyula* (1503–1513) pápákat. Az utóbbi halála után oly pompával vonult

be az Örökvárosba, hogy mindenkit bámulatba ejtett. Személyi varázsa akkora volt, hogy a konklávéra összegyűlt kardinálisok őt kérték fel az elhalt egyházfőért a szokásos *Requiem* végzésére. Ugyancsak ő vezeti be társait a konklávéba s a többiek nevében a Veni Sancte-t szintén ő intonálja.

Ezek után már csak az következnék, hogy megválasszák II. Gyula utódjának, amiről itt-ott *még napjainkban* is lehet hallani. Komoly pápajelöltsége azonban nem volt több, mint kósza hírverés s valószínűleg onnan eredt, mert irányítólag hatott a választás menetére. A szavazatok zöme ugyanis egyik barátjára, *Medici Jánosra* esett, aki azután *X. Leo* (1513–1521) néven foglalta el a pápai trónt. Tőle kapta az oldalköveti kinevezést Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Orosz-, Svédország és Dániára kiterjedő joghatósággal. Az a feladat várt rá, hogy meg kellett volna szerveznie a törökellenes keresztes hadjáratot, de ez seholsem sikerült s legkevésbé hazánkban. Az egyszerű nép fiatalsága gyülekezett a keresztes zászlók alá, de nem azért, hogy a török ellen menjen, hanem *Dózsa György* vezérlete alatt saját szabadságjogait harcolja ki.

Ha mármost szűkítjük a pápáktól adományozott címeket és méltóságokat, a bíborosságról azt kell mondanunk, hogy az nem volt örökletes, miként pl. a született követség. Általában az uralkodói sarjak meg szokták kapni, amint erre példa *Aragoniai János* (1477–1485) s az említett Estei Hippolit, de különben csak kivételes képességű és nagyérdemű érsek-prímásainkat szokták vele kitüntetni. Közülük tizenegyen érték el ezt a fejedelmi rangot s oly kiválóságok, mint Vancsa, Vaskuti, Széchi, Bakócz s észben és szellemben valamennyi felett álló Pázmány Péter. Az itt hiányzók már szürkébben festettek.

3. Hercegi korona az érsek-prímási címerben

Hercegesített prímásaink külön szakaszt érdemelnek s érdeklődésünket annál inkább felkelthetik, mivel időben közelebb állnak hozzánk. Emellett az sem kétséges, hogy nélkülük színtelenebbé vált volna történelmi világunk. Bizonyos tekintetben ugyanolyan zártabb csoportot alkotnak, mint elődeik érseki, illetve érsek-prímási megjelölésükben.

Az újabb rangemelést a szász királyi családból származó *Keresztély Ágost* (1707–1725) szerezte meg. Maga születésénél fogva használhatta a hercegi címet s nagylelkűségére vall, hogy III. Károly út-

ján átruháztatta azt mindenkori utódjaira. Némi gyökerét megtalálhatjuk a régmúltban. Nem tekintve a két idegent: Aragoniai Jánost és Estei Hippolitot, birodalmi herceg lett *Pálóczi György* (1423–1439). Zsigmond annyira kedvelte, hogy amikor megválasztották császárnak, őt is birodalmi herceggé avatta. Folytatása azonban a két olaszt kivéve megszakadt s újból Keresztéllyel kezdődik a hercegesítés.

Utána még tizennégy prímásunk vehette be címerébe a hercegi koronát, míg azután jelenünkben le nem záródott. XII. Pius pápa (1939–1958) ugyanis az Anyaszentegyház összes főpapjait eltiltotta a világi címek és rangok használatától (vö.: Acta Ap. Sedis., 1951. évf. 480. l.). Bizonyára megvolt a sajátos oka, amiért ezt tette, de amíg ez a tilalom nem lépett életbe, a hercegi címzés jogosan megillette országunk első főpapját.

A bíborosok Eminenciás megszólítása sem marad el az előbbitől. Hierarchiánkban ez sem szokott augusztusi csillagokként hullani, hanem csak a kivételes papi egyéniségeknek jut osztályrészéül. Bár a mi országunk a kisebbek közé tartozik, mégis a Keresztély Ágostot követő tizenöt utód közül kilencen kapták meg a bíborkalapot. S köztük is az utolsó hat, megszakítás nélkül! Ez a körülmény feljogosít arra a reményre, hogy a jövőben is hasonló bánásmódban részesülünk.

Egyelőre erről és itt elég annyit megjegyeznünk, hogy egyház-, haza- és nemzetszolgálatban egyikük sem maradt el a nagy elődöktől. Ilyen vonatkozásban előttünk áll *Batthyány József* (1776–1799), aki egyéb érdemei mellett néhány püspöktársával elszánt bátorsággal küzdött II. József rendszere, az ún. jozefinizmus ellen. Viszont ötödik utódját, *Scitovszky Jánost* (1849–1866) az 1848/49-es szabadságharcunk leveretése után ott találjuk szabadságjogaink védői között. A vele aggódó honfiakkal, messze hallhatóan követelte az alkotmányos jogok helyreállítását. Magát, a kiegyezést nem érhette meg, de ez mit sem von le hazafias érdemeiből.

Történetünk eme szomorú periódusában a magyarság úgy tekintett Esztergom felé, mint ahonnan leginkább remélhette, hogy lesz még egyszer ünnep e világon! Prímás urairól tudta, hogy kiváltságos állásuk megnyitja előttük a bécsi Hofburg ajtait. Simább, vagy alkalomszerűleg, pattogóbb hangon szóvá tehetik a törvényszegéseket s emiatt túl nagy veszély nem fenyegeti őket. Az sem volt titok, hogy sorskérdésekben az egyes uralkodók elsősorban az ő véleményükre voltak kíváncsiak. Ezért sokszor meg kellett tenniök az utat Esztergom és Bécs, vagy Budapest között, hogy ellentéteket simítsanak s az időközi viharoknak villámhárítói legyenek.

Ebbeli érdemeik az állampolgári vonalon emelték ki őket s Mária Terézia helyesen járt el, amikor az ilyen erények jutalmazására, 1764-ben megalapította sornyitó szent királyunkról elnevezett Szent István Rendet. Az alapszabályok értelmében, ennek feje a mindenkori magyar király, prelátusa pedig az esztergomi érsek-prímás.

4. Újabb színképek felvétele

A történeti fejlődés imént vázolt vonalán még felsorolásra várnak olyan mozzanatok, amik szintén a kép teljességéhez tartoznak. Ilyen megvilágításban, mindenekelőtt azokat kell kiemelnünk, akik az életszentség hírében éltek és haltak meg. Élükön halad *Anasztáz*, akit a bencések martirológiuma boldogként tisztel. Hasonlóképpen *Sebestyént*, aki szembaja miatt mondott le az érsekségről s visszavonulva régi társai közé, imádságban és önmegtagadási gyakorlatok közt töltötte el hátralevő éveit.

Az első kettőt követte az életszentség útján *Bánfy Lukács*. Nála a kanonizációs eljárás is megindult, de azután elakadt, akárcsak a múlt század derekán elhalt imádságos és jótékony lelkű *Hám Jánosé*.

Nem esnek messze tőlük, akik a hittérítésnek voltak áldozatos apostolai. Nagy az érdeme az első rajoknak, akik az úttörés nehéz munkáját végezték s nem kisebb, akik mint pl. Szerafin és *Lőrinc* (1105–1116) azt befejezték. Az ő buzgóságuknak köszönhető, hogy a magyarság Szent László és Kálmán királyok alatt nagyjából átvette a kereszténységet. Utánuk Róbert egy lépéssel előbbre mehetett, amikor a kunokat iparkodott a keresztvíz alá meríteni. A további szakaszon *Keszei Miklós* (1358–1366) és *Telegdi Tamás* (1367–1375) a balkáni *bogumilokra* vetette ki hálóját s az előbbi Boszniában, az utóbbi pedig Szerbiában és Bulgáriában próbálkozott a római kereszténység gyökérerestésével.

A XVI. sz. közepe táján a reformáció egyes vallásfelekezetei azt hiszik, hogy csatát nyertek a régi vallás felett. A győzelem azonban csupán látszólagos volt, amennyiben az újabb küzdelemre olyan ellenfelek álltak ki, mint *Oláh Miklós* (1553–1568), *Forgách Ferenc* (1607–1615), de főképpen a többször emlegetett, nagyhatású Pázmány. Nekik és jezsuita munkatársaiknak tulajdonítható, hogy a visszahódítás szépen haladt előre. Pázmány a toll és szó erejével, nemkülönben korszerű intézményeivel segíti elő a katolikus ügy hódító erejét. *Lósy Imre* (1637–1642) Lippay és Szelepcsényi már az ő iskolájának a képviselői s folytatják tovább az ő megkezdett

munkáját. Mindhárman szép eredményre tekinthettek s elég csak arra hivatkoznunk, hogy egyedül Szelepcsényi érseksége alatt, úgyszólván az egész Felvidéket rekatolizálta több, mint hatvannégyezres lélekszámával.

Nélkülük aligha beszélhetne egyháztörténetünk a katolikus restauráció kialakulásáról. A trienti Zsinat szellemében korszerűsítették a papnevelést s ennek keretében a tehetségesebb növendékeinket a külföldi egyetemekre küldték, elsőleg Rómába, az ún. Collegium Germanicum-Hungaricum-ba. Tanulmányaik végeztével ezekből sorsolódtak ki a hazai főpapi utánpótlások. S velük együtt megkezdhették elevenebb munkásságukat a régi szerzetek, miután kiheverték a hitújítás következtében ért sebeiket. S ami ugyancsak nem lebecsülendő, mellettük újabb rendek telepedhettek le és így a válvetett munka olyan bő gyümölcsöt érlelt be, amire a megelőző időszakban gondolni sem mertek.

Esztergomi egyházfejedelmeink között már eddig is nem egy példát láttunk az egyházi és honpolgári kötelességek felemelő teljesítésére. Ennek csúcspontját jelzik azok, akik vérükkel pecsételték meg honfiúi tartozásukat. Ebben a tekintetben megható nekrológot lehetne papírra vetni *Mátyás* érsekről, akit több főpaptársával, a tatár nyilak sebeztek halálra a mohi csatamezőn. Nem egészen háromszáz év múlva, *Szalkai László* (1524–1526) lett Mátyás sorstársa, aki még hat más magyar püspökkel vérzett el a mohácsi csatasíkon. Ők a hazáért és királyukért ontották vérüket, viszont *Bicskei Gergelyt* (1299–1303) idegen földön, VIII. Bonifác pápa védelmében érte utol a hősi halál.

Martinuzzi György (1551), a volt pálosbarát, ugyancsak vérével fizette meg a haza- és nemzetszolgálat adóját. Pedig eredete szerint nem is volt a mienk, hanem később lett azzá. Mégis egész életét arra fordította, hogy a három részre szabdalt országunkat újból egyesíteni lehessen. A diplomaták legbicsaklóbb útját járta, hiszen három hatalom szeme figyelte: Ferdinánd Bécsből, az erdélyi fejedelem Gyulafehérvárról s a török szultán Konstantinápolyból. Az utóbbit jó ideig sikerült áltatnia, hogy érdekeit szolgálja. Ez volt a kenetes szó, míg a valóság, hogy a török megszállás és Erdély mihamarább a magyar korona alá kerüljön. Sajnos, Bécs sem értette meg a „barát" körülményekhez igazodott észjárását. Azt hitte, hogy ki fogja játszani, ezért megvonta tőle bizalmát és annyira ellene fordult, hogy *Castaldo* tábornokával 1551. dec. 17-én meggyilkoltatta. A borotvaélen-járás ilyen tragédiával végződött.

Mennyivel szerencsésebb volt két korábbi elődje, *Vásári Miklós* (1350–1358) és Keszei Miklós! Mindketten Nagy Lajos érdekeit képviselték, részben a pápai udvarnál, részben más olasz fejedel-

meknél. Követségüket igen eredményesen végezhették, hiszen ennek tulajdonítható, hogy többet tartózkodtak külföldön, mint idehaza.

Verancsics Antal (1569–1573) sorsa már inkább hasonlít Frater Györgyéhez. Szintén a török idők egyik nevesebb szereplője volt. Mint magyar követ több ízben megfordult Konstantinápolyban s iparkodott kikémlelni Boszporus urainak csavaros észjárását. Ők azonban túljártak rajta s mikor észrevették, hogy György barát módján csak hitegeti őket, lefogták s öt esztendeig kellett raboskodnia a távoleső Kisázsia börtöneiben. Nagy nehezen kiszabadult innen s utána elment a kedve a keleti utazgatásoktól.

Esztergom főpapjai közül tehát akadtak, akik ilyen kényes feladatokra is vállalkoztak. Legtöbbjük azonban megmaradt szoros hivatása mellett s itthon akart hatni és alkotni. Minden elfogultság nélkül el kell ismernünk, hogy nem egy, maradandóan bevéste nevét nemcsak egyház-, hanem köztörténetünkbe is. Erre nézve legyen szabad felhívni a figyelmet néhány műalkotóra. Hacsak az esztergomi székesegyházat tekintjük, hányszor lett a régi és a helyébe épített új, tűzvésznek és ellenséges pusztításnak martaléka!

Az első székesegyházunkat még Szent István emeltette, de már a második *Jób* érsek (1185–1203) bőkezűségét hirdette, miután az előbbit a lángok hamvasztották el. Jóbét pedig *Stibor* vajda és cseh *Vencel* katonái rombolták le, mikor Esztergomot keresztül-kasul feldúlták. A nyugalmasabb idők bekövetkeztével, a harmadik építkezését Telegdi Csanád kezdte meg, viszont későbbi restaurálta-tása Széchi nevéhez fűződik. Az egykori leírások, nemkülönben a fennmaradt díszítőkövek és síremlékek arról tanúskodnak, hogy kiállták a versenyt az európai metropolisok legnevesebb székesegyházaival. Külön, Bakócz emlékét hirdeti a róla nevezett sírkápolna, melyet *Rudnay Sándor* (1819–1831), a mostani bazilika építtetője, ebbe illesztett be s reneszánszkori emlékeinknek egyik legértékesebb műalkotása. S ha már szóba került a bazilika, a magyar Sionnak ez a monumentális alkotása, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy négy prímásunk bőkezűségét dicséri, az említett *Rudnayét*, aki az építkezést elindította, *Kopácsy Józsefét* (1838–1847), aki azt folytatta, *Scitovszky* már felszentelhette és végül az egészet *Simor* fejeztette be.

Esztergom 1543-ig megszakítás nélkül az érsekek székhelyéül szolgált. A jelzett évben török kézre került s emiatt nekik Nagyszombatba, illetve Pozsonyba kellett áttenni székhelyüket. Közel háromszáz évig éltek e két városban s mindkettő fejlesztésében jelentékeny szerepük volt. Újabb templomok, paloták, egyházi és tudományos intézmények létesültek s ezek révén nevezték el pl.

Nagyszombatot a katolikus magyarság *kis Rómájának*. De más városok és falvak is büszkék lehettek, hogy prímásaink lettek a patrónusaik, mert ezek népe szintén tőlük kapta templomait és iskoláit. Mert túlzás nélkül lehet állítani, hogy ahol Isten dicsőségéről és a népnevelésről volt szó, ott nem fukarkodtak, hanem szívesen nyitották meg pénzes ládájukat.

Persze erre a lehetőséget nagy javadalmuk adta meg, amiből telt magas állásukkal járó pompa kifejtésére. Vannak kik ezen megütköznek, azonban emiatt elsősorban a korszellemet kellene hibáztatni. Egyébként a nagy úri módnak is megvolt a maga történelmi értelme. A műkincsek tárolásából pl. mit sikerülne felmutatnunk, ha azokkal nem törődnek? Manapság méltán büszkélkedhetünk székesegyházunk Kincstárával, az ún. Prímási Ker. Múzeumunkkal, pedig háborúk és egyéb viszontagságok következtében mennyi érték elkallódott ezek anyagából! S ami a szerencsés véletlen és a gondos megőrzés folytán megmaradhatott, az jórészt műértő és műgyűjtő prímásaink becsületére válik.

Az említett két gyűjtemény tárgyi felsorolása túlhaladja a mi keretünket, de lehetetlen meg nem említeni a nemzetközi viszonylatban is jól ismert *Mátyás-Kálváriát*, az ötvösművészet e legremekebb alkotását. Bakócz szerezte meg *Corvin Jánostól* s azóta is féltékenyen őrzi az esztergomi főkáptalan. S mellette sorakoznak fel még a drágakövekkel kirakott arany- és ezüstkelyhek, monstranciák, ereklyetartók, főpapi láncok, mellkeresztek és gyűrűk, pásztorbotok, brokátselyem és bársoly liturgikus paramentumok, melyek mind a különböző korok jellegzetes formastílusát őrzik.

A Ker. Múzeum képtárát, faragott szobrainak, gobelinek, majolika- és porcelántárgyak készletét, szintén felesleges kihangsúlyozni. Ismerik ezeket országos, sőt külföldi viszonylatban, hiszen, aki Esztergomban jár, nem mulasztja el, hogy meg ne tekintse azokat. A legtöbbje Simor nevét dicséri s méltán, hiszen az ő érdeme a gyűjtemény muzeális elrendezése és gyarapítása. S rajta kívül nem szabad megfeledkezni *Ipolyi Arnold* püspökről (†1886.) sem, aki esztergomi papságát azzal tette emlékezetessé, hogy nagyértékű gyűjtését az itteni Múzeumra hagyta.

Figyelmük kiterjedt a magyar kultúra másik két ágára: a tudományra és irodalomra is. Nagylelkűen támogatták az arra érdemes tudósokat és tehetséges írókat s nem egy akadt köztük, aki maga is hivatásszerűen forgatta a tollat. Ezen a vonalon még nehezebben érnénk véget, ha alaposabb szemlét akarnánk tartani. S különösebb szükség nincs is rá, mert még a múlt század végén megtette azt *Zelliger Alajos*, aki vaskos kötetben regisztrálta az esztergomi

főegyházmegye papságának s ebben a keretben, főpásztorainak irodalmi munkásságát.

Ha mégis a legjelentősebbekre rámutatunk, elsősorban *Vitéz Jánost* kell kiemelnünk, aki már varádi püspöksége idején valóságos humanista gócot teremtett maga köré s azt esztergomi érsek korában még nagyobb arányúvá szélesítette ki. Könyvtárát, mind terjedelemben, mind pedig belső értékben oly tekintélyessé fejlesztette, hogy azt csak Mátyás királyé múlta felül. Maga kiterjedt levelezést bonyolított le s bátran nevezhető a levélirodalom egyik számottevő képviselőjének.

Bibliográfiánk számontartja *Oláh Miklóst* is. Éveken (1553–1559) át vezetett naplót s abban megörökítette kora nevezetes eseményeit. Művelődéstörténetünk elsősorban mégis *Hungaria* c. művét emlegeti, mely a mohácsi vész előtti időkből hazánk leírását tartalmazza. Kora divatját követte, amikor verseivel is meglepte szépirodalmi világunkat. Ez alól *Verancsics* sem volt kivétel, bár írói nevét inkább levelezései, emlékiratai és különböző tárgyú értekezései tartották fenn. Ezek történeti értékét fémjelzi Tudományos Akadémiánk, mely érdemesnek találta, hogy három század múltán is kiadja (12 k., 1857/75.) és közkinccsé tegye.

Sorra jöhet *Pázmány*, kinek szellemvilágát nem egyszer és nálunk szakavatottabb tollak méltatták. A mélyreható elemzés kimutatta, hogy a szónak és tollnak olyan bravúros kezelője volt, amilyent nem terem minden század. Sokáig nem akadt méltó folytatója s legnagyobb szónokaink, íróink és tudósaink is, csak félve közelíthetik meg. Kár is lenne a további nyomozásért, mert legfeljebb csupán szaktudósokra bukkanhatunk. Ilyennek mutatkozik be közeli múltunk hercegprímása *Serédi Jusztinián* (1927–1945), aki kanonista felkészültségével, a nemzetközi éljogászok közt is a legjobb nevet vívta ki. Része volt a Codex Juris Canonici megalkotásában. Ezenkívül összegyűjtötte és sajtó alá rendezte az egyházjog forrásait s ez a teljesítménye jogosan emeli legnagyobb egyházjogászaink sorába.

Ezek után már csak arra a területre léphetünk át, amit a rosszhiszeműség nem egyszer élezett ki jobb ügyhöz méltó buzgalommal. Sokszor lehet hallani azt a vádat, mintha nagyjavadalmú érsekeink, de más főpapok is, mit sem törődtek volna a nyomorúságos és földhöz tapadt néppel. Megmaradva tárgyunk képviselőinél, az igazság ebből a következő! Valóban óriási birtokok haszonélvezői voltak, de néhány fényűzőtől eltekintve, a többiek legkevesebbet költöttek magukra. Jövedelmük tekintélyes részét közcélra fordították s ebből a földhöz ragadt nép sem maradt ki. S ha napjaink mértéke szerint nem is, de mindig megvolt bennük a szociális ér-

zék a nincstelenség orvoslására. Csupán a köznyomor intézményes felszámolásának a kezdeményezését nem ragadhatták magukhoz, mert ezt az államrend sem engedte. Tudunk arra nem is egy példát, amikor az ilyen törekvést a kormány igen keményen elhallgattatta.

A történeti fejlődés menetéhez nekik is alkalmazkodniok kellett s azt erőszakos úton nem siettethették. Amit saját hatáskörükben megtehettek, azzal úgysem késtek. Az nem is egyszer megtörtént, hogy a szolgasorsúakat átemelték a jobbágyok közé, ezek közül pedig elég sokat az egyháznemességi osztályba, miáltal példaadóan jártak elöl.

Már karitatív téren szabadabban mozoghattak és itt nem vártak biztatást, hanem saját indítékukból cselekedték a jót. Az esztergomi *Simor-* és *Kolos-kórház* már nevében is elárulja az érseki létesítést. Mindkettő a régmúlt nemes hagyományain alapszik, mert az emberbaráti segítés már a középkorban is megtalálta dicséretreméltó felkarolóit. Ez a gondolat sarkallta *Boleszló* (1321–1328) érseket, hogy néhány püspöktársával megalapítsa (1326) az ún. *Szent György Társulatot.* A különböző bajbajutottaknak lett ez a menedéke s időről-időre pátronálta a szerencsétlen embertársakat. A török világban már azt is programjába vette, hogy a rabságba került honfitársakat kiszabadítsa.

Hasonló volt ehhez az ún. *Kalandos Testvérek Egyesülete,* melyet ugyan a liptómegyei lelkipásztorok hívtak életre (1348), de Telegdi Csanád támogatásával. Fontos szociális missziót végzett, hisz a tehetetlen árvákat, özvegyeket és az elhagyatott öregeket vette istápolás alá. A XV. sz. fordulóján, a *Budai János* esztergomi kanonok által alapított *Krisztus Kollégium* a szegény, de tehetséges diákok felé nyújtotta ki segítő karját. Ez esetben pedig Kanizsai bőkezűsége tette lehetővé, hogy szép számban végezhették tanulmányaikat nemcsak hazai iskoláinkban, hanem a külföldi egyetemeken is.

Pázmányról ebben a vonatkozásban sem hallgathatunk! Nevéhez több, mint harminc nagyobb és számos kisebb alapítvány fűződik és ezekre több mint egymillió frt-ot fordított, ami abban az időben hihetetlenül nagy összeget jelentett. Az ő nyomán haladt közvetlen utódja, *Lósy* aki pl. az 1639-es ínség idején minden jövedelmét az ínségesek táplálására költötte. A fukarnak kikiáltott *Szelepcsényi,* kerek egymillióval járult hazánknak a török megszállás alóli felszabadításához s a különféle jótékonysági intézmények felkarolásához. Újabb néven *Széchenyi György* (1685–1695) oly sommásan osztogatta pénzét, hogy kora az adakozás és bőkezűség csodájának

nevezte. Ha a többiek ezt a mértéket nem is ütötték meg, de a könny és jajszó mellett ők sem mentek el érzéktelenül.

Ezzel végére jutottunk ehelyütt kitűzött fejtegetésünknek. Kimondottan pillanatfelvételeket készítettünk s az összesűrűsítés után következik a részletezés, kezdve Keresztély Ágosttal és befejezve Serédi Jusztiniánnal.

KERESZTÉLY ÁGOST

szász herceg (1700–1707–1725)

Aeternitati Vixit
(Sírirata)

Hosszúra nyúlik az út Szászországtól Magyarországig s jó csillaga mégis ide vezette. Pedig a szállóige szerint: szívet cseréljen, ki hazát cserél! Az sem mondható könnyű elhatározásnak, hogy valaki az egyik vallásvilágból a másikba evezzen át és ő megtette a katolicizmus javára. A fejedelmi palota ugyancsak több kényelmet és pompát nyújt, mint a papi otthon, mégha püspöki, vagy érseki rezidenciának is hívják. Ágost herceg elhagyta azt és választotta ezt. A katonai pályán is ragyogó jövő várt volna rá s ő erről is lemondott s a tiszti uniformist felcserélte a reverendával.

A belső kegyelem hajtotta az új útra, de az már az ő érdeme, hogy a titokzatos hívást nem utasította vissza. Még nem volt katolikus, amikor be-betért az ilyen templomokba s ezen alkalmak egyikén fogta meg lelkét az evangéliumi szó: mit ér az embernek, ha az egész világot is megszerzi, de lelke kárt szenved (Mt 16, 26). Ha első felbuzdulásában azt hitte, hogy könnyedén lefújhatja magáról, ami volt, nagyon tévedett. Hercegi rangja a papi talárban sem engedte a szürkeségben elkopni, hanem fokozatosan emelte a hierarchia magasságai felé. De ezeken a fokokon sem feledkezett meg az egyedüli helyes rendeltetéséről: lelket menteni önmagában és másoknál!

1. A zeitzi várkastélytól a bíborpalástig

Keresztély Ágost életútja kezdettől fogva elgondolkoztatóan érdekes! Atyai elődei közül János választófejedelem volt az, aki a reformáció idején leszakadt a római Egyház fájáról és csatlakozott Luther vallásvilágához. Azóta nemzedékről-nemzedékre örökletes

lett az előbbi hitrendszer elfogadása, mígnem 1666. okt. 19-én Ágost herceg vissza nem kanyarodott az elhagyott ősi Egyházhoz.

Amikor ezt tette, nagy meglepetést okozott, atyja *Móric* választófejedelem családjában, hiszen mind ő, mind pedig felesége, *Mária Dorottya* hercegnő, nemcsak szívósan ragaszkodtak hitvallásukhoz, hanem annak erős támaszai is voltak. Ilyen formán tőlük telhetőleg iparkodtak mindennemű katolikus ráhatást távoltartani a családtagoktól. De a kegyelem ereje annál erősebb volt s az égi fuvallat éppen harmadik gyermeküket, Ágostot ragadta magával. Ő lett az első útvilágító tűzoszlop a családban s a többiek már mentek utána.

Eleinte senkinek sem tűnt fel, hogy az ifjú mit forgat fejében, hiszen különösebb változást még az apa és anya sem észlelt rajta. Mindketten örültek jókedvű vidámságának és minden iránt fogékony értelmi fejlettségének. Még házitanítóinak és nevelőinek sem tűnt fel, milyen melegen érdeklődik a „pápisták" vallása iránt és mennyire rokonszenvezik vele. De már arra felijedtek, mikor rajta kapták, hogy katolikus imakönyv van a birtokában és abból szorgalmasan tanulgatja az egyes imaszövegeket. Gyerekes éveit tekintve, talán maga sem tudta, miért teszi mindezt, de ahogy későbbi visszaemlékezéseiben írta, lelke hajtotta rá.

Ily módon indult meg az ő konverziós útja, amit csak elősegítettek külföldi utazgatásai. Szülei egyik udvarmesterük kíséretében erre korán rászoktatták, hogy minél többet lásson és értelmi világát gyarapítsa. Kísérőjének ezúttal szintén nem egyszer szerzett meglepetést, mert ahány külföldi városba érkeztek, rendszerint az volt első kérése, hogy a nevezetesebb templomokat és katedrálisokat látogassák meg. Jó szerencse, hogy szokatlan kíváncsiságát hercegi szeszélynek tartotta, s azt hitte, hogy *műélvezetét* akarja kielégíteni. Hát ezt is, de ezenkívül vonzotta a katolikus légkör, s ennek nyomán öntudatosult benne, hogy maga is katolizál.

Ekkortájt tizenötödik évét járta és feltűnő érettségről tett tanúságot. Úti beszámolóiban az udvarmester megírta a szülőknek, hogy mire készül a fiatal hercg, s erre tüstént hazarendelték, hogy kiverjék belőle ezt a meggondolatlanságot. Kissé elkéstek, mivel a családi körülmények is az ő javára dolgoztak. Hazajövetele után nemsokára meghalt édesatyja (1681) és édesanyjától már nem kellett annyira tartania. Igen ám, csakhogy a gyámságot egyik nagybátyja, *János György* szász-eisenachi herceg vette át, aki nagyszerűen képzett prot. lelkészeket adott melléje. De ezek is hiába puhították és gyúrták, érveik visszapattantak róla. Szándékától nem állt el ezek hatása alatt és ugyanígy később sem!

Az otthoniak most úgy szerették volna vallásváltoztatási szándé-

kától eltéríteni, hogy beosztották gyámatyja seregébe és elküldték az 1683-ban kezdődő felszabadító háborúba. Erre maga is kedvet érzett, mert tudta, hogy a nagy európai koalíciót, katolikus és protestáns államok részvételével, *Boldog XI. Ince pápa* (1676–89) hozta létre. Lelkesítette az a nemes cél is, hogy Magyarország felszabadításáért harcolhat. Ha az itt-ott olvasható ama megjegyzés nem is felel meg a valóságnak, mintha Buda ostrománál (1686), a siker jelentékeny része őt illette volna meg, az viszont nem kétséges, hogy mind Bécs, mind pedig Budavár falainál vitézül szórta a golyókat az ellenség hátába.

Három évig tartó harctéri szolgálata, el nem felejthető élményekben gazdagította, s talán az gyakorolta rá a legmélyebb hatást, hogy minő elszántsággal viaskodtak a katolikus vallású katonák és köztük is a kongreganisták Buda felszabadulása körül. Köztük külön is emlékezetébe zárt néhányat, így a legendáshírű *Ramocsaházy, Fiáth* és *Pechmann* tiszteket. Alakjukat később sem felejtette el, s az apák érdemeit fiaikban jutalmazta.

A győzelmes hadjárat befejezése után visszatért szűkebb hazájába és aligha gondolhatott arra, hogy néhány év leforgása után, úgy térhet vissza országunkba, mint a katolikus magyarok vezérkari főnöke. Egyelőre örült annak, hogy megmutathatta, bárhová állítja jó-, vagy balszerencséje, helyét mindenütt derekasan megállja. Katonai uniformisát még mindig nem vethette le, mivel XIV. Lajos francia király támadásai ellen fegyverrel kellett megvédeni a Habsburg-birodalom épségét.

Az előbbi háborúját 1688-ban indította el I. Lipót császár ellen, de hadi szerencséje hűtlen lett hozzá és a *ryswyki* békében (1697) le kellett mondania hódító vágyálmáról. A fiatal Keresztély Ágost ebben a háborúban is kitett magáért, aminek bizonysága, hogy bevették a főhadiszállás vezérkarába. Akik ismerték, egyhangúlag azt jósolgatták, hogy ő lesz a vezérkari főnök és választófejedelem utóda. Ő azonban más irányba feszítette ki életvitorláját. Önállósága annyira kialakult, hogy most már nem engedett beleszólni személyes ügyeibe, s mind többet foglalkozott a katolikus vallással. Idő kérdése volt, mikor tér át formailag is a nevezett vallásra.

Az egyik véletlen éppen akkor vitte be az *aschenburgi* jezsuiták templomába, amikor az egyik atya arról a mérhetetlen szeretetről beszélt, ami Krisztust arra bírta, hogy elviseljen minden megaláztatást, sőt még a kereszthalált is, csakhogy az emberi lelkeket megváltsa és üdvözítse. Vele szenvedett a Szűzanya, mert ő is ki akarta venni részét a megváltás művéből. A hallott fejtegetés oly mély nyomokat hagyott lelkében, hogy katolikus barátai ajánlatára felkereste a *frankfurti karmeliták perjelját*, aki elmondatta vele egész

élettörténetét. Az őszinte önvallomásból látta a szerzetes, hogy itt nincs szükség a további halogatásra, tehát letétette vele a katolikus hitvallást, meggyóntatta, megáldoztatta s mint az egyház neofitáját bocsátotta további útjára. Ez történt 1689. júl. 14-én, amely ünnepnapja volt s úgy tekinthető, mint a fentebbi katolikus kanyarodások befejezése.

A szász hercegi családból tehát az első fecske visszatalált abba a fészekbe, ahonnan közel száz esztendővel azelőtt az egyik előd kirepült. Keresztély Ágost mit sem törődött azzal, hogy e lépése miatt Szászország régi hitsorsosai felekezetük botránykövének kiáltották ki. Az sem feszélyezte különösképpen, hogy rokonsága szintén görbe szemmel nézett rá. Úgy érezte, hogy neki saját lelkiismeretét kell követnie s ez nemcsak azt diktálta, hogy vegye fel a katolikus hitet, hanem ezenkívül, hogy annak igehirdető papja legyen. Ebből még kevésbé csinált titkot s 1691-ben jelentkezett *József Kelemen* kölni érseknél és egyben választófejedelemnél. Az ő kezében immár másodszor, de most nyilvánosan is letette a katolikus hitvallást.

A felzúdulás ezúttal nem volt oly nagy, mint amilyenre sokan számítottak. Hozzátartozói, ha bánatosan, de mégis belenyugodtak a változtathatatlanba, más pedig őt nem érdekelte. Az azonban jólesett neki, amikor a kat. hithűségéről közismert I. Lipót császár és magyar király dicsérőleg emlékezett meg merész és hitvalló elhatározásáról. Az is érthető örömöt szerzett, amikor a kölni érsek felvette kispapjai közé s utána kinevezte káptalanja kanonokjának. Az akkoriban elfogadott gyakorlat volt, hogy főnemesi kispapok javadalmas stallumokat kaptak, mielőtt még felszentelték volna őket. S miért lett volna ez alól kivétel éppen ő? S talán rá is szolgált, mert amellett, hogy teológiai tanulmányait kiválóan végezte el, hacsak ideje engedte, készséggel vett részt a káptalani közimákban s egyéb ténykedéseiben. Ily kedvező előjelek mellett szentelték fel 1695-ben.

Maga a felszentelés és az első szentmise milyen érzéseket váltott ki belőle, erre a történetíró nem illetékes felelni. Ellenben azt nem hallgathatja el, hogy mindkettő, valláskülönbség nélkül Szászországnak egyetemes ünnepe lett. Részt vett azon nemcsak a közelebbi rokonság, hanem a tartomány színejava. *XII. Ince* pápa (1691–1700) különös figyelméből *Davio Antonio* nuncius is megjelent, nemkülönben I. Lipót bécsi külön követe el. Ez utóbbi jelentette császári urának, hogy megfigyelése szerint, erre a fiatal papra és hűséges szolgálatára mindenkor lehet számítani.

Természetes hajlama inkább a nagyobb aktivitásra, mint a szemlélődő életre képesítette. Ezt vette figyelembe egyházi főhatósága,

mikor még felszentelési évében kinevezte a *kölni káptalan nagyprépostjának* s utána sorra következtek a salzburgi, eistadti, lüttichi és münsteri káptalani javadalmak. A mai fül bántónak hallja ezeket a javadalmi többletezéseket, abban az időben azonban természetesnek találták, főképpen ha fejedelmi és hercegi javadalmasról volt szó. S Keresztély Ágost ezeknél sem rekedt meg, mert a következő év ápr. 23-án azt jelentheti a győri káptalannak, hogy Lipót király kinevezte püspöküknek és ezt XII. Ince jóváhagyta, illetve megerősítette. Hazánk földjét közben sem felejtette el, s most hogy tíz év múlva visszajöhetett, az az elhatározás hozta közénk, hogy erejét és képességeit Krisztus országa védelmére és terjesztésére fordítja.

Attól nem kellett tartania, hogy erre nem talál tág teret. Még fiatalságának kezdő lendületében van, tehát bírja a munkát! Ezért is nevezi ki az uralkodó győri püspöksége mellett, 1700-ban utódjási joggal az öregedő és kifáradt Kollonich Lipót esztergomi érsek mellé *koadjutornak.* S mikor az utóbbi 1707-ben örökre lehunyja szemét, teljes joghatósággal átveheti a nagy kiterjedésű esztergomi főegyházmegye kormányzatát, s reá száll Magyarország első főpapjának minden hatalma, de egyben terhe is. Bíborosként lesz hercegprímás, hiszen előző évben ezt a méltóságot is elnyeri *XI. Kelemen* (1700–21) pápától.

Egyházi pályája meglepő gyorsasággal ívelt a magasba. Előtte és utána kevesen mondhatták magukról, hogy felszentelésük után, 12 éven belül nem is egy kanonokság, majd nagyprépostság, püspökség, érsekség és bíborosság hullik az ölükbe. Ő ilyen szerencsés kivételek közé tartozott. Mi tagadás, szerepet játszott ebben származása, mert a XVIII. sz.-ban jobbára ezek a főrangúak juthattak püspöki és érseki székekbe.

2. Az állam- és egyházpolitika őrhelyein

Keresztély Ágost férfikori képábrázolásai nem vetítik vissza maradéktalanul azt az embert, akit a róla szóló leírások mutatnak be és akire következtetni szabad szokatlanul nagy munkateljesítményeiből. Arcvonásain bizonyos fanyarság látszik, ami arra vall, hogy sok mindennel nem volt megelégedve. S valóban mindig többet akart, mint amennyit elért. Tekintetében a lágyabb él, a papi lelkületet juttatja eszünkbe, míg az elgondolkodás inkább a diplomatára utal. Homloka nem annyira boltozatos, mint amilyent magas intellektusa

feltételezne. Érdekes megemlíteni még, hogy ő az első érsekünk, aki borotváltatta arcát s ezzel szokást teremtett utódai számára.

Kora inkább állampolitikai eredményeiben látta nagynak, bár az összehasonlításban nem éri fel a spanyol *Ximenes* (†1517), vagy a francia *Richelieu* (†1642) s utódja, *Mazarin*(†1661) alakját. A Habsburg-birodalom ennek ellenére sokat köszönhet neki, mert életelvének tekintette, hogy saját szavajárása szerint: jó urát és császárát szolgálja. Összesen három császárt szolgált ki, s a harmadik: Károly méltán mondhatta róla: Keresztély Ágost herceg jó és lelkiismeretes.

A biografusok, mind a külföldiek, mind pedig a hazaiak később mintha mostohán foglalkoztak volna vele. Az előbbiek közül a német *E. Klein* és *H. Gerig* írtak róla, de mindketten csupán részletmunkát. Az is hiányolható, hogy elmosódott a képe s mégcsak annyira sem tudták visszavetíteni, amennyire azt levelezése lehetővé tette volna. Hazai történetírásunk sem bírt vele megbirkózni, hiszen az említhető Dedek-Crescens Lajos (†1933) esztergomi kanonok csak az anyaggyűjtésig jutott el. Viszont *Kelemen Atanáz*, akárcsak a fentebbi németek, részleteredményeit tárta fel, amikor megírta restaurációs tevékenységét a győri egyházmegyében. A sovány előzmények után próbálkozom meg, hogy bemutassam benne a győri püspök és esztergomi érsek mellett, az állampolitikus vonásait is.

Tevékenysége mindvégig kettős vonalon mozgott. Főpásztori minőségében egyházmegyéi kormányzatával kellett foglalkoznia s mint Lipót császár bizalmasa és diplomatája, a birodalom érdekeit képviselte a külhatalmak előtt. Ezen a téren való rátermettségét családi politikájának előbbrevitelével bizonyította be. *Sobieski János* halála után (1696) arról volt szó, hogy a lengyel urak nagy többsége kész volt unokaöccsét, *Frigyes Ágost*-ot királyuknak elfogadni, de csak azzal a feltétellel, ha nagybátyja példájára ő is katolizál. Hosszas rábeszélés után, 1697. jún. 2-án megtörtént s Keresztély püspök annál boldogabban vette ki tőle a hitvallást, mert általa a második családtag tért vissza a kat. Egyházba.

Az újabb hitváltás érthetőleg felborzolta Szászország prot. rendjeit s azt követelték, hogy a II. Ágost néven megkoronázott lengyel király mondjon le a szász fejedelemségről. Ezt nem tette, hanem ahelyett *főkancellári címmel* nagybátyját állította a tartomány élére. Azt sejtette, hogy őt még kevésbé fogadják barátságosan, de viszont nagyszerűen értett ahhoz, hogy megkedveltesse magát. A gondjaira bízott tartományt gazdaságilag oly virágzóvá és tekintélyessé tette, hogy még az ellenséges Brandenburg is hüvelyébe dugta a támadásra kivont kardját.

Két évi kancellársága alatt mesterien vizsgázott a diplomáciából s ennek annál jobban örült Lipót, mert Lengyel- és Szászországgal

újabb támaszpontot nyert birodalma, melyet XIV. Lajos mindenképpen ki akart ütni vezető szerepéből. Most tehát azzal bízta meg, hogy székhelyét tegye át *Kölnbe* s mint nagykövete hozza létre az ún. birodalmi „nagyszövetséget", mivel a napkirály újabb támadására kellett számítani. 1700-ban ugyanis meghalt *II. Károly* spanyol király s fiörökös hiányában ez a két hatalom versengett trónjáért. Lipótot a Habsburgok házitörvénye jogosította fel a trónigényre és azt ifjabb fiának, *Károlynak* szánta. Viszont XIV. Lajos arra alapozta követelését, hogy a halott király kívánsága szerint az ő unokáját, *Fülöpöt* illeti meg Spanyolország. A szenvedélyes játszma megindult és Kölnben kellett eldőlnie, ki legyen a győztes?

Keresztély Ágost oly ügyesen forgatta ütőkártyáit, hogy először Angliát és Hollandiát nyerte meg ura szövetségesének. Siker koronázta akcióit a német fejedelmek között. Brandenburgi Frigyest azzal szerelte le, hogy Lipóttal elismertette porosz királyságát. Nehezebb diónak bizonyult a kölni József Kelemen és a bajor Miksa. Az utóbbi kettőt olyképpen ütötte el a franciabarát együttestől, hogy kimondatta rájuk a birodalmi átkot, ami kölni, illetve bajor fejedelemségük elvesztésével járt. A kisebbszerű tartományurakat már olcsóbban lehetett a császár mellé szegődtetni.

A német területeken tehát sikerült Franciaországot izolálni. De hátra volt az egyházi állam, melynek ura XI. Kelemen még bíboros korában XIV. Lajos érdekei mellé kötötte le magát, s ettől, mint pápa sem akart elállni. Emiatt meglehetősen kiéleződött a kapcsolat Bécs és Róma között s Keresztélynek annál terhesebbé lett a helyzete, mivel nemcsak a császár minisztere volt, hanem egyben a pápa magyar főpapja is. Leleményességére vall, hogy az ellentétek méregfogát átmenetileg itt is sikerült kihúznia s egyik ura továbbra is éppúgy megbízott benne, akárcsak a másik. Erre vall, hogy a császár kívánságára a pápa 1701. jan. 29-ről keltezett brévéjében nemcsak az esztergomi koadjutorságot adta meg neki, hanem ezenfelül még győri püspökségének a birtokában is meghagyta.

Akiknek államérdekét keresztezte a csavaros eszű diplomata politikája, persze, hogy éles támadásokkal illették személyét. Az ilyen körökben az a szólásmód járta, hogy Keresztély inkább a császár famulusa, mint a pápa képviselője. Különösen Párisban háborogtak ellene, ami annál feltűnőbb, mivel azt természetesnek találták, hogy az ő külpolitikájukat *Richelieu* és utóda, *Mazarin* személyében, egyenesen két bíboros szabta meg, de ugyanezt felrótták Keresztélynek. Hát erre csak az lehet a helyes válasz: ami bűnnek számít Bécsben és Kölnben, nem mondható erénynek Párisban sem.

Azt ugyan senki sem helyeselheti, hogy sokkal többet tartózkodott a külországokban, mint otthon, ám ez az akkori idők főpapi divat-

ja volt. Inkább szerettek sütkérezni uralkodóik közelében, mint székhelyükön egyházmegyéiket kormányozni. Ő is már mint püspök, felszenteltetése után mindössze félévet töltött Győrben, s utána sietett Bécsbe, onnan pedig Kölnbe. Újból 1701-ben a húsvéti ünnepekre tért vissza, hogy elvégezze az olajszentelést és a többi szokásos főpapi szertartásokat. Az ünnepek végeztével ismét útra kelt s az egyházmegyei ügyeket helytartójára bízta. Azt lelkére kötötte, hogy utasításai szerint járjon el s erről megbízható beszámolókat várt.

Következő éveit nagyrészt ismét a külpolitika kötötte le, mert a spanyol örökösödési háborúval (1710/14) csakugyan megkezdődött a nagy leszámolás a német császárság és a francia királyság közt. A szövetségesek itt és ott kb. úgy állítak, mint fentebb láttuk. Ami tárgyunkat közelebbről érinti, az a római kúria és a bécsi udvar egyre feszültebbé váló viszonya. XI. Kelemen, hogy ennek élét tompítsa, készséggel hozzájárult I. Lipót utóda, I. József császár ama óhajához, hogy Keresztélyt a bíborral tüntesse ki. A kreálás az 1706. máj. 17-én tartott nyilvános konzisztóriumon történt meg. Mégcsak negyvenedik évének küszöbén volt, amikor helyet foglalhatott az „Eminenciások" szenátusában. A következő emlékeztes dátumot az 1707. év jelentette, amikor meghalt Kollonich és így teljes joggal léphetett esztergomi örökébe.

Kelemennek nem volt oka megbánni, hogy a „szász bíborost", ahogy a római kúriában nevezni szokták, fokról-fokra feljebb emeli. Tudatában volt annak, hogy jó szolgálatára még rá fog szorulni. XIV. Lajos oldalától nem bírt és nem akart elszakadni s Rómában közbeszéd tárgya volt, hogy az esetben, ha József császár hadai betörnének az egyházi állam területére, a pápa maga is fegyverrel válaszolna. Az viszont cseppet sem feszélyezte, hogy a francia csapatok megszállva tartották *Pármát* és *Piacenzát*, hogy ily módon tartsák zárva az osztrákok előtt az utat a nápolyi királyság felé.

Egyelőre azonban csak a kiközösítéssel való fenyegetések röpködtek Bécs felé. Ez viszont a császárt nem tartotta vissza, hogy ki ne adja hadi parancsát legképzettebb hadvezérének, *Savoyai Jenőnek*. Az pedig úgy hangzott, hogy hadtestével késedelem nélkül vonuljon be a fenti két pápai tartományba és utána induljon tovább, Nápoly elfoglalására. Mindkettő elég könnyűszerrel ment végbe, s az ily módon megszerzett győzelmek Ausztria birtokába juttatták mindama spanyol területeket, melyek Itália földjén feküdtek.

A megkezdett és befejezett hadmozdulatok ellen Keresztélynek sem volt kifogása, hiszen ő is azon fáradozott, hogy a franciákat térdre lehessen kényszeríteni. Ellenben ott már nem hallgatott,

amikor a tübingiai prot. teológiai kar némelyik hevesebb tagja arra szerette volna felhasználni Róma és Bécs ellentétét, hogy a császár fokozza le a pápa egyházfői jogait, világi hatalmát pedig szüntesse meg. Erre kizárólag őt tartották hivatottnak, aki különben is megkezdte ezt a kívánatos akciót, amikor a fenti pápai tartományokat megszállta. Arra is biztatták, hogy a következő lépésektől sem szabad visszariadnia, hiszen tudnia kell, hogy bizonyos esetekben a császár és az általa egybehívott egyetemes zsinat a pápa felett áll.

Tévedtek Tübingában, mikor azt hitték, hogy Józsefet ily túlkapásra sikerül rávenni. Ő Kelemen pápában egyes-egyedül a francia szövetségest akarta jobb belátásra bírni s ennél tovább nem ment. Még kevésbé tette ezt szolgálatkész diplomatája s kíméletlenül elhallgatatta mindazokat, akik rokonszenveztek ezzel az egyházállami kísérletezéssel. Nem is lett belőle más, mint tollharc, s ebben a kezdeményezők húzták a rövidebbet.

Közben a frontélet harci zaja sem szünetelt és tartott mindaddig, míg a franciákat véglegesen ki nem tessékelték az olasz félszigetről. Utána újból a színtérre lépett Keresztély! Fájt neki, hogy két ura farkasszemet néz egymással s miután tisztult a harctéri helyzet, azon munkálkodott, hogy nyújtsanak egymásnak békejobbot. Ennek elérésére a tárgyalások 1709-ben indultak meg és csakhamar megegyezésre vezettek. A győztes császárnak csupán az volt az egyetlen kikötése, hogy a pápa ismerje el a francia V. Fülöppel szemben öccse, Károly jogát a spanyol trónra s ilyen áron visszakapja összes megszállott területeit. Az előnyös ajánlatot nem utasíthatta vissza, hiszen maga kívánta legjobban, hogy végre csendesedjék el a fegyverek zaja állama területén.

A különbéke megkötésével nagy kő esett le Keresztély szívéről s utána azon ügyeskedett, hogy a többi hadszíntéren is döntő sikerek kísérjék a birodalmi fegyvereket. De ahogy a franciáknak nem sikerült ezt elérni, azonképpen a németeknek sem. Egyik év a másik után múlt és a csapatok itt és ott kezdtek kifáradni. Beléptek a tizenharmadik háborús esztendőbe s ekkor már a végkimerülés jelei mutatkoztak mindkét félnél. Rá kellett döbbeniök, hogy a teljes győzelmet egyikük sem tudja kivívni s legjobb, ha kölcsönös engedmények alapján kibékülnek egymással. 1714-ben *Rastattban* ez következett be. Bécs kénytelen volt Spanyolországról lemondani V. Fülöp javára s ennek fejében Párizs átengedte Németalföld jelentékeny részét, nemkülönben Itáliában Lombardiát, Toscanát, Nápolyt és Szardíniát. Egyikük sem járt rosszul s főképpen nem a császári birodalom, amennyiben az időközben (1711) elhalt József után öccsének, Károlynak kellett átvennie a császárság, nemkülönben Magyarország uralmát. Tehát Madridban úgy sem maradhatott

volna meg. Ezzel kapcsolatban Keresztélynek volt még egy külön tartozása, amit szintén most törlesztett le. Ahogy annak idején az ő kívánságára kellett József Kelement és bajor Miksát meneszteni, most ugyancsak neki köszönhető, hogy visszakerültek korábbi méltóságaikba és tartományaik élére.

Ezzel Ausztria és kapcsolt részei Franciaországgal együtt elásták a csatabárdot, de a háborúskodás ennek ellenére sem szűnt meg. V. Fülöp ahelyett, hogy örült volna, amit kapott, kevesellte Spanyolországot s magának követelte az elvesztett olasz tartományokat. Már-már újabb háborúval fenyegetett s hogy ezt mégis sikerült kikerülni, megint csak Keresztény ügyes taktikájának lehet tulajdonítani.

Újabb kényes feladattal kellett megbirkóznia Varsóban. II. Ágost még életében szerette volna biztosítani lengyel trónját hasonnevű fia számára. A rendek azonban vonakodtak őt elfogadni, mert az a híre járta, hogy nem katolizált. Ezt ugyan megtette már korábban, azonban titokban tartották a szászok érzékenysége miatt. Most tehát választani kellett a lengyel királyság és a szász fejedelemség közt. Keresztély az előbbi mellett kardoskodott, azzal érvelve, hogy értelmetlenség tovább titkolózni, mikor családjuk katolizáló folyamatát úgysem lehet leállítani. Igaza volt, hiszen rekatolizált már *Frigyes Henrik*, a későbbi leitmeritzi püspök, követte őt *Móric* herceg, aki 1716-ban tette le a kat. hitvallást a máriavölgyi kegytemplomban. A sort tehát be kellett zárni az ifjabb Ágosttal, aki a következő évben, ugyancsak Keresztény bíboros előtt tette meg nyilvános színvallását vallászcseréje mellett. Így már tetszett a katolikus lengyeleknek!

3. Viszonya a magyar nemzethez

Bár a birodalmi és családi politika éppen elég gondot és elfoglaltságot adott neki, az mégsem tartotta vissza, hogy a magyarság ügyeivel ne foglalkozzék. Valahányszor hazajött, akár Győrbe, akár Nagyszombatba, vagy Pozsonyba, sorskérdéseinkről iparkodott alaposan tájékozódni. Világosan látta, hogy a Habsburg-monarchia vonzó ereje nagyon legyengült nálunk. Része volt ebben Bécs önkényének, és ez legújabban a Rákóczi-féle felkelésben bosszulta meg magát. A mozgalmat annál veszélyesebbnek ítélte, mert jól tudta, hogy XIV. Lajos biztató politikájával épp oly gátlás nélkül becsapja Rákócziékat, mint tette ezt Thökölyékkel. S ilyen kétes

kilátásban sokat árt az uralkodónak is, mivel haderejének egyik részét itt köti le, mikor arra a nyugati harctéren lenne oly nagy szükség.

A katolikus magyarság első főpapja józanul és emberségesen mérte fel az itthoni viszonyokat. Ennek megfelelően azt tanácsolta I. Józsefnek, hogy számolja fel édesatyja alkotmányellenes kormányzatát, s keresse a kibékülés lehetőségét. Hajlott rá, azonban a fejedelem vezérkara ellent mondott, mivel vakon bízott XIV. Lajos ígéreteiben.

A bíboros fáradozása, bár eredmény nélkül végződött, mégsem maradt jó hatás nélkül. A táborban azt beszélték róla, hogy más mint Kollonich és jó szívvel húz a magyarokhoz. Sőt Rákóczi szűkebb környezetéhez tartozó *Viza János* kalocsai nagyprépost úgy tudta, hogy 1707 Nagyhetén táborukat is meg szeretné látogatni, hogy megmutassa magyarbarátságát. Reméli, hogy az itteniek sem akarnak ártani az ő vallásának. Erre jegyezte meg Bercsényi: hát jöjjön és legyen kuruccá!

Ennyire azért mégsem hevítette a kurucok tüze s még jobban lelohadt, amikor a labancoktól arról értesült, hogy a katolikusellenesség bántó kilengésekre viszi őket. Emiatt megváltozott jó véleménye róluk, eltekintve, hogy a felkelést ideális motívumai ellenére, a magyarság lázadásának ítélte törvényes királya ellen.

Ugyanilyen okok a magyar hierarchia más tagjait is elidegenítették a mozgalomtól. Ez történt Keresztély nagyszombati helynökével, *Spáczay Pállal.* Emiatt ugyancsak Bercsényi berzenkedett, mert soha sem hitte volna, hogy Spátay (sic!) labanccá legyen! Már talán – úgymond – nincs papúr, kinek az ember hihessen. Kifakadásában nem volt igaza, mert éppen neki kellett tudnia legjobban, milyen hűségesen szolgálta a fejedelmet *Telekesy István* egri püspök, azután *Zichy Pál* győri, majd esztergomi kanonok. No és nem lett volna szabad megfeledkeznie *Széchenyi Pál* kalocsai érsekről és az ő értékes szolgálatairól. Ezek csupán a fémjelzettebb nevűek és hányan voltak még, akik magukévá tették Rákóczi Ferenc szabadságharcát!

A szerzetek sem adtak okot a panaszra! Mert ha akadtak is tagjaik között labancérzésűek, semmivel sem kevesebben, akik szívvel-lélekkel kurucpártinak vallották magukat. A pálosbarátok nagyobbik fele annyira húzott a fejedelemhez, hogy a rend még az ónodi gyűlésen is képviseltette magát. A ferencesekről elég annyit megjegyezni, hogy a nép „kuruc barátoknak" hívta őket. A többi szerzet tagjai már jobban megoszlottak s voltak, akik dicsérték, mások pedig rosszallták a fegyverfogást. Keresztély sejtette, hogy ennek nem lesz jó vége s mivel a magyarságot még a felkelőkben is sze-

rette, becsületes alapon békére szólította fel őket. Sajnos, nekik a megváltó csillaguk továbbra is a francia napkirály volt, ezért mindaddig folytatták a harcot, míg a majtényi síkon le nem kellett rakniok a fegyvert.

Miután Róma és Bécs 1709-ben kibékült egymással, József császár kérésére aug. 17-én Kelemen pápa brévét bocsátott ki. Benne felszólította mindazokat az egyházi férfiakat, akik időközben Rákóczihoz csatlakoztak, hogy záros időn belül térjenek vissza uralkodójuk hűségére, máskülönben megfosztatnak állásaiktól és javadalmaiktól. A pápai irat végrehajtásával szintén Keresztély primás lett megbízva.

Ennek kapcsán megkezdődtek az igazolások s ezek során újból megértően járt el, csakhogy bebizonyítsa, hogy barátja és nem ellensége honfiainknak. Az érdekeltek közül csak azokat marasztalta el, akik tüntetőleg nem jelentkeztek a kitűzött határidőig. Akadtak olyanok is, mint többek közt Telekesy püspök, akik egyéb okok, így a pestisjárvány miatt nem tudtak jönni. Amikor jelentkezhettek, már lejárt a határidő, de az ilyenekkel is jóakaratúan járt el. Mivel idehaza a lefokozást ki kellett mondania, fellebbezésüket már a Szentszék intézte el. Mielőtt erre került volna a sor, ismét pártolólag ajánlotta őket, mind a pápai kúriának, mind pedig a bécsi udvarnak. Jótékony hatása nem is maradt el, mert legtöbbjük „bűnbocsánatot" nyert, így Telekesy is, mi több, visszatérhetett egri székhelyére.

A fentiekből is levezethető, mennyire szívén hordta nemzetünk sorsát, főképpen, ha annak katolikus nyomatéka is volt. Erre vall az a gesztusa, hogy vállalta (1711) a magyar eredetű Pálosrend protektorságát. Szerette és becsülte a többi szerzetet s tagjait szívesen felhasználta a lelkipásztorkodásban. Kivételes bizalmával ajándékozta meg a jezsuiták közül a nagytudású *Tapolcsányi Lőrinc* nagyszombati egyetemi kancellárt és *Cseles Márton* győri kollégiumi rektort. De szívében mégis csak a pálosokat melengette. Most már nem törődött azzal, hogy a fenti mozgalomban kissé megperzselték magukat s az uralkodó gyanús szemmel nézte őket. Mindez nem feszélyezte, hogy vállalja védnökségüket, amit a pápa 1712. okt. 1-én kiadott brévéjével megerősített.

Szinte büszke volt pálos kapcsolataira s nem egyszer felöltötte magára fehér ruhájukat s meg is örökítette benne alakját ezzel az aláírással: *amator solitudinis!* A nagyvilág embere itthon a magány kedvelője lett, amit azzal is igazolt, hogy gyakran felkereste *máriavölgyi kolostorukat* s teljesen alkalmazkodott házi szabályaikhoz. Törődött belső és külső ügyeikkel s nem volt rendházuk, amelyik ne élvezte volna bőkezűségét.

Barátságos érzületét a magyarsággal, más úton is kinyilvánította és itt teljes összhangban dolgozhatott III. Károllyal, aki ilyen vonatkozásban egészen elütött atyjától, I. Lipóttól. Még el sem foglalta magyar trónját s már így írt Barcelonából: ebben a nemzetben tudatosítani kell, hogy nem fogjuk elnyomni. Meg kell vele értetni, hogy én éppannyira becsülöm és éppúgy megbízom benne, mint többi népeimben. Ilyen beköszöntő után, Keresztélynek nem volt nehéz meggyőzni, hogy kedvező kijelentését tettekkel bizonyítsa be. Ezzel sem késett, mert a többi közt szigorúan őrködött államminiszterei és tábornokai felett, hogy rendeleteit és a törvényeket a magyar alkotmány szellemében hajtsák végre. Országgyűlést kétszer hívott össze, mégpedig 1712-ben és 1722-ben. Mindkettőn maga sürgette, hogy a rendek oly korszerű törvényeket hozzanak, melyek javára válnak nemcsak az uralkodóháznak, de magának a magyar nemzetnek is.

Magyarország iránti megbecsülésének újabb tanújelét adta, amikor 1714. dec. 9-én kelt elhatározásával, ismét Keresztély óhajára, mindenkori esztergomi érsek-prímásainkat a német–római szentbirodalom hercegei rangjára emelte. Hangsúlyozta, hogy ezzel nemcsak a kérelmező sokoldalú szolgálatait kívánta jutalmazni, hanem egyben emelni az esztergomi érsekség méltóságát és gyarapítani magyar népe dicsőségét. Az ülésező pozsonyi 1712–15-ös országgyűlés is hasonlóképpen értelmezte s a nagy megtiszteltetést a III. tc.-ben örökítette meg.

S amikor a rendek hódolatukat kifejezték előtte, nem feledkeztek meg első főpapjukról sem, hiszen kizárólag az ő érdeme volt ez a kivételes rangosítás. Maga hercegnek született, s ezt most megosztotta esztergomi utódaival. Ezt a nagylelkűséget, azzal hálálták meg, hogy honfiúsították s még az indigenatusi díjat is elengedték. Íme a biztos jele népszerűségének, amit elődje, Kollonich után nem volt könnyű megszerezni. Neki sikerült, mert eggyé vált azzal a nemzettel, melynek első vezető embere lett.

A teljes igazságnak azonban tartozunk azzal, hogy el ne hallgassuk: a máshitűek közt azért akadtak, akik kifogásolták erős katolikusságát és részrehajlással vádolták saját hitfelei javára. Az ilyenek köréből származott az az indítvány, hogy célszerű lenne a kancellárságot a prímás helyett valamelyik alkalmas világi főúrral betölteni, tekintve, hogy az úgyis polgári méltóság. A rendek nagy többsége ünneprontást látott ebben s azért a napirendről levette. Viszont Keresztély a lemondás jogát magának tartva fenn, az országgyűlés figyelmét később azzal viszonozta, hogy kancellári helyét átadta *Esterházy Imre* veszprémi püspöknek. Így tehát az egyház sem vesztett, s akik nem voltak megbékülve vele, helyébe szelídebbnek ismert főpapot kaptak.

Különben ráfért ez a teherkönnyítés, hiszen három emberre való munkát végzett. Többek közt tagja volt a Hétszemélyes Táblának s mint ilyen megdöbbenve szemlélte, milyen jogbizonytalanság uralkodik egész igazságszolgáltatásunkban. A peres felek sok esetben inkább magánegyezséghez folyamodtak, csakhogy ne kelljen bíróság elé vinni ügyeiket, annyira nem bíztak a pártatlan ítélkezésben. Érthető tehát, ha az egész judikatúra alapos átszervezését sürgette, hogy ily módon az ügyfelek bizalma visszatérjen. Hogy erre némi ízelítőt nyújtson, az uralkodónál kieszközölte, hogy rajta kívül még két egyházit, a fentebb idézett Eszterházyt és *Csáky Imre* kalocsai érseket nevezze ki tanácstagoknak. Az újabb egyházi személyek beválasztásával az volt a célja, hogy az ítélkezések legalább a legfelsőbb fokon ne sántikáljanak.

Az általa javasolt és tervezett átszervezési munkálatokat az 1722–23-i országgyűlés hajtotta végre. Ugyancsak itt hozták tető alá a Pragmatica Sanctio-t. Az eszmét az előző országgyűlésen vetette fel Esterházy, akkor még zágrábi püspök a horvát tartománygyűlés nevében. A magyar rendeknek azt ajánlotta, hogy fiörökös hiányában fogadják el III. Károly leányági trónöröklési jogát. Keresztély csatlakozott hozzá, mégpedig nemcsak dinasztikus, hanem magyar érdekből is. Az volt a meggyőződése s ebből nem csinált titkot, ha az ország a szabad királyválasztás útjára lépne, saját véreiből nem találna alkalmas jelöltet. Ha pedig külföldi trónjelölt után nézne, az még károsabbnak bizonyulna, mivel pártokra forgácsolná szét a nemzetet. Erre nem egy intő példával tudott előhozakodni. Álláspontját nagy megértéssel fogadták, de mivel kifogytak az időből, a szükséges törvényjavaslat elkészítését a következő diétára halasztották. Így jött létre a Pragmatica Sanctio, mely az 1723: I–III. tc.-ben emelkedett törvényerőre.

Személyével szemben, a fentebb már érintett akatolikus ellenérzés onnan eredt, mivel sem a barátság, sem pedig a népszerűség kedvéért nem tudott elhajlani a jogszerűségtől és igazságtól. Az egyes felkelések idején, mivel az alkotmányszabadság mellett állandóan ott szerepelt a vallásszabadság is, a hazai protestánsok itt-ott túlmentek a megengedett határon. Az egyes vallásügyi törvények és királyi rendeletek biztosították számukra az artikuláris helyeket, ahol vallási gyakorlataikat szabadon végezhették. De ezt idővel sérelmesnek tartották s önhatalmúlag megtelepedtek olyan falvakban és kisebb városokban, ahonnan azelőtt ki voltak rekesztve. S ami a katolikusokra bántó volt, nem egy helyen lefoglalták templomukat, lelkipásztorukat eltávolították s helyébe saját predikátorukat ültették. Az ilyen visszaéléseket nem nézte jó szemmel Keresz-

tély s ahová földesúri keze elért, rendet teremtett, ha lehetett, szépszerével, de ha nem, keményebb eszközökkel.

Az egyénileg szerzett elégtételeket, maga sem tartotta kielégítő megoldásnak, ezért azt tanácsolta urának, hogy alakítson külön egyházi bizottságot, akkori nevén: *Comissio Articularis*-t s ennek feladatává tétessék, hogy vizsgálja meg a panaszokat és orvoslatukra készítsen javaslatot. Évekig tartott ez a munka, míg 1731-ben elkészülhetett az ún. *Carolina Resolutio*, mely újból szabályozta az akatolikusok jogállását. Persze a vallásközi békét ez sem hozta meg, mert a felekezeti türelmetlenség a másiknak ott ártott, ahol tudott. Az az idő még nem ismerte a II. Vatikáni Zsinat dialógusos, békés és uniós szellemét.

4. Egyházfői őrállása

Fentebb említettük, hogy Keresztély kissé fanyar vonású ember volt, aki felmelegedni inkább csak osztályosai között tudott, de itt sem mindenkivel. Magyar mágnásaink közül a *Batthyány, Csáky, Draskovich, Erdődy, Eszterházy, Forgách, Károlyi* és *Zichy* családokkal tartott barátibb kapcsolatot, mert ezek támogatták leginkább kat. restaurációs törekvéseit. Másokkal szintén udvarias és figyelmes volt, de tovább nemigen ment. Kimértségét megbocsátották, mivel tudták, hogy a bécsi udvar az éltető levegője. Közjogi méltóságánál fogva, 1712. máj. 22-én királlyá koronázta III. Károlyt s rá két évre, feleségét, *Erzsébet Krisztinát*, noha erre *Volkra János* veszprémi püspök lett volna jogosult. Ezúttal beleesett abba a hibába, amit egy-két kalocsai érsek követett el elődei ellen.

Bíborosi minőségében részt kellett volna vennie *XIII. Ince* (1721–24), majd *XIII. Benedek* (1724–30) megválasztásán, de nem tudott Rómába utazni. Császári ura főbiztosaként mindkét alkalommal *Regensburgban* kellett tartózkodnia. Úgy gondolta, hogy a választást nélküle is meg tudják ejteni, de ha ő állomáshelyét elhagyja, súlyos kárt szenvedhet a császárság. Elmaradását rossz néven vették Rómában, de azon bíborostársai sem bírtak változtatni, hogy „jó urát és császárát" telejes odaadással ne szolgálja.

Gyakori és tartósabb távolléte feltűnést keltett itt-ott, a katolikus körökben is, mert attól tartottak, hogy ennek árát az egyházkormányzat és a hitélet fizeti meg. S nem kívánatos példáját követték püspöktársai, akik ugyancsak többet időztek Bécsben, mint székhe-

lyeiken. S ez a visszásság szőnyegre került az 1722/23-as országgyűlésen is! A honatyák kénytelenek voltak törvénybe iktatni, hogy egyháznagyjaink csak oly feltétellel távozhatnak huzamosabb időre külföldre, ha azt országos, vagy állami ügyek teszik szükségessé. S ha a rendek itt tartottak, kimondták azt is, hogy egyikük sem élvezhet egynél több javadalmat. Világos, hogy ez a mostani esztergomi érsek-prímás győri püspökségének birtoklására is vonatkozott. Ugyancsak neki szólt, hogy haladéktalanul meg kell tennie a szükséges előkészületeket az esztergomi érsekség és káptalan visszatelepítésére az ősi székhelyre. Régóta nyílt sebe volt ez a magyar katolicizmusnak, hiszen Esztergom még 1683-ban felszabadult a török megszállás alól és urai továbbra is Nagyszombatban székeltek.

Keresztély azzal iparkodott magát menteni, hogy nem saját kedvteléseiből utazgat, hanem az uralkodó rendelkezéséből s azt a birodalom érdeke kívánja. Ezzel nem túlzott, mivel III. Károly annyira rászorult okos tanácsaira, hogy még az időszerű ügyeket is elfektette, ha nem volt kéznél. Állítása szerint a győri püspökségről is lemond, ha a hivatalos tényezők úgy akarják. Nagyszombatot szintén kész felcserélni Esztergommal, csak időt nyerjen rá. Ezt – sajnos – hamarosan bekövetkezett halála nem tette lehetővé.

Barát és ellenség egyaránt elismerte, hogy a bíboros rendkívül fontos személyiség és szava nemcsak a bel- és külpolitikában bír nyomatékkal, hanem még inkább az egyházi kérdésekben. Ha csupán a püspöki székek betöltését tekintjük, egyedül azok futhattak be, akikre kimondta a döntő igent. Legtöbbnyire ily magas polcra a mágnások számíthattak s maga is, mint hercegi sarj, elsősorban őket támogatta. Érseksége idején tizenkétszer cseréltek a püspöki székek gazdát s az egy, *Branjug György* zágrábi püspök kivételével, a többi mind grófi, vagy legalább bárói koronát viselt címerében.

S nem volt örvendetesebb a helyzet az egy fokkal alacsonyabb stallumoknál sem. Ismét nála maradva, összesen huszonhét kanonokot nevezett ki a győri és huszonötöt az esztergomi káptalanban. Az ottaniaknál tíz dicsekedhetett főúri származásával, míg az esztergomiaknál hat. Ezért sem hozsannáztak az aspiránsok s még kevésbé, amikor a kis *Pechmann Antal* báróval ajándékozta meg a győri káptalant. Igaz, hogy a budavári hősnek és Keresztény bajtársának volt a fia, de mindössze tizennégy éves, aki mégcsak középiskolás tanulmányait sem fejezhette be. Ilyen körülmények között a káptalan nem volt hajlandó beiktatni, de hosszas huzavona után mégis megtette, mert püspöke megígére, hogy a jövőben csak felszentelt papot fog kinevezni.

Forma szerint állta szavát, de sok köszönet nem volt benne, mert az újabb stallumnyertes, *Malzan Károly* ugyan fel volt szentelve, de

a krizma jóformán fel sem száradt az ujjain, amellett szintén mágnás volt és hozzá idegen. A győriek úgy érezték, hogy ismét át lettek ejtve s ezt a tehetséges és bátorszavú nagyprépostjuk, *Nádasdy László* elég érthetően adta tudtára püspöküknek. Megmondta neki, hogy igen rossz szolgálatot tesz a magyar papságnak, amikor a buzgók és értelmesebbek mellőzésével, idegeneket ültet a káptalanok nyakába. Még szót emelhetett volna a mágnás túltengés ellen, de ez esetben saját grófi jellegét kellett volna rostára rakni. Igaz, hogy ő a befutottak érdemesebbjei közé tartozott, akárcsak Keresztély esztergomi bizalmasa, *Berényi Zsigmond* gróf. Okos fejével annyira kivált a többiekből, hogy gazdája magával szokta vinni külföldi útjaira. Éppolyan nélkülözhetetlen volt számára, mint ő III. Károlynak. Az utóbbihoz intézett elaborátumain nem egyszer fel lehetett fedezni az ő eszének borotva élét. Csakhogy az ilyenek nem jelentettek tömegtermelést az arisztokrácia magaslatain.

Ha a hercegnek és prímásnak lett volna bátorsága lenyúlni társadalmunk mélyrétegébe, ott inkább és nagyobb számban találhatott volna friss tehetségekre. Ám az ilyenek számára akkoriban még nemigen termett pásztorbotos és infulás babér. A jobbágyrétegből és egyéb szegénységből származó papjainknak meg kellett elégedniök a falusi és kisvárosi apróbb örömökkel. S ezen a bevett rendszeren Keresztélynek sem volt kedve és bátorsága változtatni. Pedig nemegyszer tapasztalhatta, hogy egyszerűbb népünk mennyire ragaszkodik hozzá. Valahányszor hazaérkezett Győrbe, Nagyszombatba és Pozsonyba, hívei tódultak hozzá, hogy lássák és résztvehessenek szertartásain. Emlékezetes maradhatott számára az 1713-as bányavárosi bérmakörútja! Amerre csak megfordult, kicsinyek és nagyok seregestül követték és pl. a körmöcbányai úrnapi körmeneten, oly sokaság kígyózott végig az útvonalon, amire addig nem volt példa.

Ez a szeretet jólesett neki, bár ahhoz gyengének bizonyult erezete, hogy a szegénység teljes átérzésére tudta volna keresztezni. Hiába, főrangúsága úgy kísérte, mint az árnyék a napjárást. Itt-ott elkapott vonásaiból eddig is láttuk, hogy osztályának kifejező formáit menynyire értékelte. Úgy jelent meg mindig, mintha skatulyából húzták volna ki. Környezetében sem tűrte a lomposságot, rendetlenséget és a válogatlan beszédmodort s mindezt még kevésbé az egyháziaknál. Udvartartásában óraütésre ment minden s pontatlanságnak és késéseknek nem volt ott helye.

Sokat foglalkozott a gondolattal, hogy nagyszombati és pozsonyi rezidenciáit korszerűen átépítteti, de kifogyott az időből. Ellenben azt megtette, hogy kertjeit izlésesen parkosította s ha ideje engedte, szívesen elsétálgatott az újonnan nyitott utakon s örömmel figyel-

gette, miként növekszenek az általa ültetett virág- és facsemeték. Hasonló gonddal alakíttatott uradalmi kastélyain és környezetén, hogy ezek is aránylagos kényelmet nyújtsanak neki, amikor ki talál menni. Mivel külföldi útjainak fáradalmait rendszerint a máriavölgyi pálosoknál szokta kipihenni, itt külön lakosztályt nyittatott magának, mert ilyenkor ideköltöztette nagyszombati hivatalát és az egyházkormányzatot innen intézte.

Ezen a vonalon elsőszámú munkatársai, sőt távollétében helyettesei, vikáriusai voltak. Szerencsés kézzel tudta őket megválogatni s váltásokra sem igen került sor, mert jó volt a gazda és jók a munkaerők. Amikor Győrbe került, *Telekesyt* találta ott s ha időközben el nem nyeri az egri püspökséget és nem sodródik be a Rákóczi-féle mozgalomba, el sem bocsátja maga mellől. Két utódjával: *Matuschek Andrással,* majd *Kontor Istvánnal* is meg volt elégedve s az előbbinek aggkori gyengesége miatt kellett megválni hivatalától, az utóbbi pedig túlélte gazdáját. A helyzet hasonló volt Esztergomban, mivel Spáczay egyházkormányzati rátermettségével annyira bevált, hogy az érsek halála után kanonoktársai megválasztották káptalani helynöknek.

Több, mint két évtizedig e négy ember segítségével kormányozta két egyházmegyéjét. Miután nagyszerűen értettek mesterségükhöz és puritán jellemek voltak, teljesen megbízott bennük. Ha itthon volt, személyesen tárgyalták meg a felmerülő problémákat, ha pedig idegenben tartózkodott, mentek a sűrű postázások. Ilyenkor is mindenről akart tudni s nélküle semmiféle intézkedés nem mehetett ki hivatalából. Dicséretére válik, hogy a sok aktaolvasás nem fárasztotta, de a válaszadás sem!

Bár ilyenformán eléggé ismerte egyházmegyéi személyi és dologi állapotát, ennyivel sem elégedett meg, hanem a még tüzetesebb ismeretszerzés végett, tervbevette a *visitatio canonica* megtartását. Erre győri egyházmegyéjében kétszer került sor, míg az esztergomiban, folyamatosan az 1713–14–15-ös években. Az illetékes főespereseknek a szokásos formák betartásával pontos látletetet kellett felvenniök az egyes plebánosok és lelkészek egyéniségéről, pásztorációs munkáik végzéséről s az eredményekről. Részletes jelentést várt tőlük az istentiszteletek végzéséről, a katolikusok és nem-katolikusok számarányáról, az elidegenedett plebániákról és templomokról, az artikuláris nem-artikuláris helyek vallási helyzetéről stb.

Ezenkívül az espereseknél is többször érdeklődött kerületeik plebániai viszonyairól. El nem engedte volna az időközi *de Statu Animarum* kimutatásait. Az egyes lelkipásztoroknak kellő ellenőrzés mellett fel kellett tüntetni híveik pontos számát, külön rubrikákban a gyarapodást, illetve csökkenést. Az is rendkívül érdekelte, mely

helységekben működnek prot. felekezetű lelkészek és tanítók s megvan-e erre jogalapjuk? Felelniök kellett, milyenek az egyes kegyurak, példásan teljesítik-e vallásbeli kötelességüket, eleget tesznek-e a kegyúri terheknek s katolikus vallásuk rovására, nem kedveznek-e a nem-katolikus felekezeteknek? Minderre és sok egyébre azért volt kíváncsi, mert csak a való tények ismeretében tudott a bajokon és sérelmeken segíteni.

Mi tagadás, a beérkezett jelentések tartalmaztak sok kedvező mozzanatot, de a panaszos részeket sem bujtatták a hallgatás mögé. Mindenekelőtt a vegyesvallású helyeken üszkösödtek el a bajok. Az általános tünetnek mondható és bizonyos tekintetben érthető is, hogy a nem-katolikusok vonakodtak megfizetni a katolikus papnak törvényesen járó illetéket. Ennél is bántóbb volt, hogy híveit „pápistáknak" gúnyolták, vasár- és ünnepnapokon szolgai munkát végeztek és sorozatos csendháborításukkal zavarták a katolikus istentisztelet rendjét.

Keresztély előtt eddig sem volt titokban, hogy micsoda torzsalkodások folynak, ahol vegyesen élnek saját hívei a másvallásúakkal, de a mostani helyzetjelentések még jobban elképesztették. Ezért is ajánlotta urának a gyökeres megoldást. De addig nem volt türelme várni, amíg elkészül a Carolina Resolutio, mert a felekezeti ellentétek egyre jobban kezdtek kiéleződni. Nehogy bárki is erőszakoskodással vádolja, mentőpajzsul az utóbbi idők vallási törvényeit szegte ellenfelei mellének. Ily módon magát is megnyugtatta, amikor saját birtokainak falvaiban és városaiban hozzá kezdett a rendcsináláshoz. A nem-katolikusokat tehát először felszólította, hogy térjenek vissza ősi vallásukra. Ha pedig ezt nem akarják, három hónap leteltével költözködjenek el mostani lakhelyükről. Erre a szelídebb nyomásra, nem egy faluban önként engedelmeskedtek, sőt nem egyszer megtörtént, hogy maga a prédikátor is egész hívőnépével katolizált.

Körülményesebben tudott sikert érni, ahol a földesúr nem sokat törődött ezzel a kérdéssel, vagy pedig egyenest a protestánsok pártjára állt. Ilyen esetben sem hátrált meg, hanem előbb udvarias hangon felszólította a makacskodókat, hogy tegyenek eleget a vallásügyi törvények idevonatkozó szakaszainak. S ha nem használt, a haditanács karhatalmi közbelépését kérte s ha ez is hiábavaló volt, az uralkodóhoz fordult, hogy szerezzen érvényt a törvényes rendelkezéseknek.

Az egészen érthető, hogy nagy visszatetszést szült ez az eljárás azoknál, akiket a kitelepítés veszélye fenyegetett. Tisztán elméleti érvényű az az okadatolás, hogy a katolikusok csupán ahhoz ragaszkodtak, ami ősi jogon megillette őket. Sokat vesztettek a Thököly- és Rákóczi-féle felkelés idején s most bekövetkezett a visszakövete-

lés szaka. Az érzékenység, sem akkor, sem most nem volt erénye a szembenálló feleknek s az erősebb jogán az lett a győztes, aki bírta. Ez alkalommal, Keresztély hercegprímás, amennyiben a túloldaltól 41 eredetileg katolikus lelkészséget és templomot szerzett vissza.[1] Ehhez hozzáadható az a 17 plebánia,[2] amiket ő létesített s ily módon 58 újabb gócponton indulhatott meg a katolikus hitélet.

Nem kis gondot okozott ezek lelkipásztori ellátása. Paphiány eddig is mutatkozott s a helygyarapodás révén most még érezhetőbbé vált. Megesett, hogy némely lelkipásztornak 18–20 falu népét kellett lelki gondozás alá venni, ami eleve lehetetlenné tette a belterjesebb pasztorációt. Átmenetileg e mostoha állapoton úgy segített, hogy az egyes szerzetek munkaképes tagjait kérte fel a kisegítésre. Dicséretükre legyen mondva, hogy nem zárkóztak el s csupán a *pesti piaristákat* panaszolta be a városi magisztrátus, hogy még a magyar és német nyelvű predikációkat sem akarják vállalni a közeli belvárosi templomban. A szegediek már az ottani plebániát is szívesen átvették volna, de náluk meg az időközben csanádi püspökké lett Nádasdy akadékoskodott. A monitumot megkapták tőle a pestiek s felvilágosította a csanádi püspököt is, hogy a szegedi plebánia a kiváltságosak közé tartozik s mint ilyen, az esztergomi érseknek van alárendelve.

A következő lépése az volt, hogy leiratot intézett az egyes plébániákhoz s vezetőiket arra kérte, igyekezzenek a papi hivatást minél hathatósabban felébreszteni. Vegyék számba azokat a buzgó és tehetségesebb ifjakat, akik kedvet éreznek a papi pályára, jelentsék neki és ő szívesen vállalja tanításukat. Felhívása nem maradt visszhang nélkül s akik középiskolai tanulmányaikban elsőnek bizonyultak, azokat Bécsbe, vagy Rómába küldte, hogy az ottani egyetemeken nyerjenek alaposabb teológiai kiképzést. A többit az itthoni szemináriumaiban hagyta s tekintettel a nagy paphiányra, megelégedett, ha sikeresen elvégezték az egy éves filozófiai és két évre rövidített teológiai tanfolyamot s utána felszentelésre bocsátotta őket. Ez sem

[1] Év és helynév szerint, az akkor még a besztercebányai, rozsnyói és szepesi egyházmegyéket is magában foglaló esztergomi főegyházmegye területén a következők voltak: 1708: Újlak, 1709: Alsókubin, Baczur, Báth, Bozók, Felsőszele, Grinád, Hajnik, Hibbe, Lieszkófalva, Lucsivna, Mosócz, Predajna, Rózsahegy, Szász, Szelecz, Szentanna, Szobotist, Turány, Tardos, Turóczszentmárton; 1710: Háj, Neczpál; 1711: Nagysalló; 1712: Felsősipek, Rákos, Sándorfa, Süveti, Újbánya, Vészveres; 1713: Vagyócz; 1714: Nagymegyer; 1715: Alsórakoncza, Pusztafödémes, Zólyomlipcse, 1717: Uny, Vámosmikola, 1721: Csataj, Zsemlér, 1725: Dunaföldvár (kiváltságos), Zavara.

[2] 1709: Laksárújfalu; 1710: Schüttersberg; 1711: Köved, Szekszárd (kiválts.); 1712: Sávoly, Visegrád, 1715: Csév, Pusztafödémes, 1718: Bart, Bátaszék (kivált.) 1721: Izsa; 1722: Babarc, Felsősipek; 1723: Héreg, Jakabfalva, Szentendre; 1725: Tarnócz.

mondható *ideális* megoldásnak, azonban a kényszerhelyzettel meg kellett alkudnia.

A papi pálya többek közt azért vesztett vonzásából, mivel alsóbb fokain elég súlyos gondokkal kellett küszködni. Mind a városon, mind pedig a falun megvolt a pap törvényes járandósága, csak az volt a hibája, hogy hiányosan folyt be. A súlyos adók, háborúskodások, járványok következtében, a szegény néposztálynak nem volt miből fizetnie. A földesurak pedig, vagy még inkább gazdasági intézőik, sokszor megfeledkeztek eme tartozásukról. Ahol tehát a szegénység fizetésképtelenséget jelentett be, ott a prímás sajátjából fizette az elmaradt járandóságokat. De már a hanyag földesurakra keményen ráírt, hogy papjaikat ne akarják megrövidíteni, mert különben a királynál jelenti fel őket.

Más vonalon is akadtak, mégpedig bőven ilyen pótolnivalók. Elsősorban a templomok és felszereléseik felfrissítésére kell gondolnunk, amitől egyes kegyurak szintén húzódoztak. Az ilyenek is megkapták a fentihez hasonló intést. De nehogy azt vessék szemére, hogy ő csak követel, de nem ad, erre nézve is nyújtott tanulságos leckét. Saját közvetlen portáján renováltatta a *nagyszombati* Szent Miklós és a *pozsonyi* Szent Márton székesegyházakat. Használható állapotba hozatta az *esztergomi vízivárosi* és a *várbeli* templomot. Az ő kezdeményezésére és támogatásával kezdődhetett meg a *nyergesújfalui, párkányi, szentmihályfai* és *tardoskeddi* plebániai templomok építkezése.

Az egyes szerzetesrendek szintén benne tisztelhették legfőbb jótevőjüket. Első helyen ismét a *máriavölgyi pálostemplom* áll, melyet kívül-belül restauráltatott, új tornyot húzatott rá, bővíttette a kolostort, kerjét parkosíttatta s középre felállíttatta a szerzet patronusának, *Remete Szent Pálnak* kőből faragott szobrát. A *kapucínusok bazini zárdáját,* melyet a kurucok maguknak foglaltak le és eléggé megtépáztak, szintén ő tette újból lakhatóvá a szakálos barátok részére. A továbbiakban a *pozsonyi irgalmasokat* segélyezi, hogy kórházukat bővíteni tudják, ugyanígy támogatja a *nagyszombati* és *komáromi trinitáriusokat,* templomuk és kolostoruk nagyobbításában. *Az esztergomi ferenciskánusok* attól félnek, hogy megkezdett építkezésüket nem tudják tető alá hozni. Biztosítja őket, hogy lesz erre pénz.

Példaadóan gondoskodik a kis és nagy, falusi és városi templomok belső felszerelésének pótlásáról, vagy megújításáról. Ami kép, szobor, kegytárgy, liturgikus ruha az ő adományaiból kerül ki, annak meg kell ütnie a legmagasabb szintet. Mert Isten dicsőségére és az istentisztelet szépségének emelésére nem sajnálja a kiadásokat. Persze azért a szükséges különbségeket megteszi! Az ő kedvelt má-

riavölgyi kegytemplomától semmit sem sajnál. 1712-ben „Kedves Csodatevőjének" odaajándékozza azt a 10 000 frt. értékű főpapi ornátust, amit rokonától, II. Ágost királytól kapott, rekatolizálása emlékére. Majd ugyanezt teszi színarany és drágakövekkel kirakott ereklyés feszületével. Következő adománya szintén aranyból vert pacifikáléja és az a színarany érem, amivel III. Károly koronázása emlékére ajándékozta meg. Valahányszor meglátogatja őket, az étkezésnél neki éppúgy megfelelnek az *agyagedények, favillák, fatálak,* mint az ottani atyáknak és testvéreknek. De ennek ellenére gondoskodik finomabb kivitelű ezüst étkészletről, nem maga, hanem más előkelőségek miatt, mert ilyenek is meg szoktak fordulni a kegyhelyen.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a *színaranyból készült szentségtartót* sem, amivel a győri székesegyházat ajándékozta meg s ma az ottani kincstárnak egyik legbecsesebb értéke. Ilyen vonatkozásban nem feledkezett meg nagyszombati és pozsonyi székesegyházairól sem. De az érsekség visszaköltözése után, ezek vagy ott maradtak, vagy pedig nyomuk veszett, mert az esztergomi főszékesegyház kincstára, az egy *milánói vert csipkével díszített miseingen* kívül egyebet nem tud tőle felmutatni. A kisebbszerű falusi templomok sem panaszkodhattak, mintha velük mostohán bánt volna. Juttatott ezeknek is, bár értékben nem vetekedhettek a fentiekkel, azonban az istentiszteleti céloknak nagyon is megfeleltek. Mert arra kényesen ügyelt, hogy Isten házai belső berendezésükben is méltóképpen hirdessék az Úr dicsőségét.

Kint élő papjainál is nagy súlyt helyezett arra, hogy ne csak lelki vonalon, hanem külső megjelenésükben is kifogástalan katonái legyenek az Úrnak. Általában tudták, mennyire kifejlett a szépérzéke és ehhez a lehetőségek szerint iparkodtak alkalmazkodni. Az volt a meggyőződése, hogy nem lehet rendezett a lelke annak a papnak, akinek rendetlen a külseje. Állt ez a szállóige a ruházatra is! A reverendára vonatkozólag azt szokta mondani, hogyha a *hadúr nem tűrheti, hogy katonái letegyék egyenruhájukat, még kevésbé tehetik meg ezt a papok, akik az Úristen katonái.* Az 1712-es nagyszombati zsinaton külön előírta, hogy az általánosan kötelező papi öltözék a reverenda. Ettől csak kivételes esetben szabad eltérni. De ily alkalommal is fekete pantallót, csukott mellényt és térdig érő kabátot kell viselni. A papi lakásoknak és háztájaknak ugyancsak a csinosságot és tisztaságot kellett elárulniok.

Ha ennyit adott a külsőségekre, még többet a lelkipásztori feladatok pontos, buzgó és kielégítő végzésére. Külön szabályokban intézkedett a vasár- és ünnepnapi istentiszteletek rendjéről, az Isten igéjének hirdetéséről, a szentségek kiszolgáltatásáról stb. A *nép nyelvét*

mindenütt figyelembe kellett venni és ahhoz alkalmazkodni. Külön szívügye volt a katekézis s ennek egész pragmatikáját kidolgozta.

A jól végzett pasztoráció feltétele, elsősorban a feddhetetlen és imádságos élet. De emellett fontos tényező az önképzés is. Szavajárása volt: csak az tud adni, akinek van! Már pedig a papnak mindig adnia kell! S amit megkívánt, attól nem volt tanácsos eltérni, mert tudott kemény ember lenni.

A jóravaló példaadást mindig önmagán kezdte! Tudatában volt, hogy a Gondviselés bőven elhalmozta földi javakkal. Azt is érezte, hogy az adakozások sorából nem zárhatja ki a nélkülözőket és nyomorgókat. A Rákóczi-harcok idején nem egy labancnak kikiáltott családot űztek el otthonaikból a kurucok. Ezek részére nemcsak házait nyittatta ki, hanem hónapokon át élelmezte és gondoztatta őket. Nem kisebb emberbarátnak bizonyult a már említett pestis idején, mikor *külön járványkórházat* állított fel s Bécsből nagy mennyiségű gyógyszert hozatott, hogy segítse leküzdeni a halálos kórt. Akiket ide nem tudott befogadni, róluk sem feledkezett meg, mert részükre zsákszámra osztogatta a gabonaféléket és más élelmiszereket, nemkülönben a patikaszereket.

A fentiek és hozzájuk hasonlók jelentették az érdemesebb juttatásait, de olajos korsójából folydogáltak kisebb cseppek is bajok és kisebb-nagyobb bánatok orvoslására. A *budai klarisszák* pl. azon siránkoztak, hogy nem bírnak megélni. Megírta nekik: nem fognak éhen halni! Arról gondoskodik! A *máriagyűdi barátoknak* az volt a bánatuk, hogy eszéki rendtársaik nem hajlandók visszaadni nekik azt a csodálatos Mária-szobrot, amit a felkelés idején mentettek hozzájuk. Rájuk dörrentett, hogy ami nem az övéké, adják vissza! Az apróbb instanciázást és kisebb pereskedést tovább lehetne vinni, de zárjuk le az utolsóval! Megtörtént, hogy az erdélyi, csanádi és pécsi végeken a püspökök sem bírtak egymásközt egyezségre jutni egyik-másik plebánia, vagy esperesi kerület birtoklásában. Ez is a zavaros török idők maradványa volt, amennyiben az említett részek oda kapcsolódtak, ahol akár ilyen, akár olyan főpásztorra bukkantak. És most a kettős hovatartozás okozta a vitát. A prímás úgy döntött, hogy az eredeti állapotnak megfelelően kell a birtoklást elintézni. Tudták róla, hogy pártatlan, így ítéletében meg is nyugodtak.

Keresztély Ágost e rövidre fogott összefoglalásban is sokoldalú embernek mutatkozott be. Először a nagy úr jelent meg előttünk, majd a diplomata kiforrottságát csodáltuk meg benne. Tisztelettel adóztunk, amikor közéleti és egyházfői őrhelyein szemlélhettük. S emberbaráti cselekvésében sem bizonyult törpének. Most csak az lenne hátra, hogy tároljon elénk lelkiségének kialakításában. Azt

láttuk, hogy kora ifjúságában mennyire kereste Istent és nem nyugodott, míg katolikus vonásaiban fel nem lelte. S éppen pályaválasztása és lefutása igazolja, milyen hű maradt hozzá. Az igaz, hogy hercegi rangját sose tagadta el. De az is igaz, ami pedig meglepőnek hat, hogy Urának odaadó papja s ami még több: alázatos szolgája tudott lenni.

Ha példa kell erre, ott vannak jól ismert zarándokútjai Máriavölgybe. Saját bevallása szerint azért kereste fel oly gyakran ezt a kegyhelyet, hogy kérje és megkapja a „Csodatevő Szűzanya" oltalmát és anyai pártfogását. Az idézett Schmitth jezsuita atya még ismerte s a pálosoktól is hallotta, hogy ilyenkor még *ciliciumot is hordott* a derekán s a szerzetesekkel együtt végezte a kórusimát. Egyszerű ebédjét és vacsoráját a közös asztalnál költötte el és semmiféle kivételezést nem engedett meg. Búcsúnapokon kérés nélkül leült a gyóntatószékbe és nem kelt fel, míg utolsó gyónójával nem végzett.

Mi tagadás, konvertitánk nagy lelki metamorfózison mehetett át, hogy a katolikum annyira átitatta. Eredeti evangélikus hitfelekezetétől egészen elfordult s csak annyiban érdekelte, hogy minél többet sikerüljön követőiből rekatolizálni. E tekintetben egyik korábbi elődjére Szelepcsényi prímásra ütött, aki jóformán egész Észak-Magyarországot visszahozta a Katolikus Egyházba. Azt is nagy érdemének szokták emlegetni, hogy az európai egyházfők között az első volt, aki 1682-ben elítélte a gallikán hitcikkelyeket. Keresztély sem késett megtenni ugyanezt a korában divatossá vált *janzenizmussal.* XI. Kelemen 1713-ban adta ki a janzenista tévtanokat elítélő *Unigenitus* nevű bulláját. Mihelyst megkapta Rómából, sietett közzétenni s egyben papságát figyelmeztette, hogy mind egyéni életében, mind pedig tanításában alkalmazkodjék hozzá. S nehogy bárkinek is eszébe jusson átcsúszni erre a veszélyes területre, kötelezte a nagyszombati egyetemi és másutt a szemináriumi tanárokat, hogy növendékeikkel behatóan ismertessék a bullát.

Szívós és következetes egyháznagyi működésével elérte, hogy Egyháza kezdett kilábolni korábbi mostohaságából és országos viszonylatban erőre és tekintélyre kapott. Ez volt egyik legfőbb célja s miután elérte, pályáját befejezettnek tekintette.

5. Közeledés a halál kapujához

A nagy hajsza és a folytonos talponállás az ő acélszervezetét is kikezdte. Még hatvanadik életévét sem érte el, amikor munkaterét itt kellett hagynia. Utolsó éveiben sokat kísértette a halálsejtelem. Hacsak módját ejthette, visszavonult Máriavölgybe, hogy teljesen önmagával foglalkozzék. Gyakran biztatta magát: már nem félek a haláltól, mert itt vagyok a Csodatevőnél. S amikor hívnak, szívesen meghalok, a Csodatevő látása és lelkem üdvözülése reményében.

Mielőtt 1725-ben utolsó földi útjára indult volna, Regensburgba a birodalmi gyűlésre, még egyszer ellátogatott kedvenc kegyhelyére, hogy Mária oltalmába ajánlja magát. Ekkor érte az az öröm is, hogy unokaöccsét Móric szász herceget alszerpappá szentelhette. Utána tovább utazott s Regensburgban már mások is észrevették, hogy nagyon fáradtnak és bágyadtnak látszik. Amennyire bírta, tartotta magát, de a közeledő halál erősebbnek bizonyult és magával vitte 1725. aug. 22-én.

Végső akarata szerint holttestét haza kellett szállítani és azt a máriavölgyi kegytemplomba eltemetni. Úgy lett, ahogy óhajtotta és mégsem! Átmenetileg pihenhetett itt, mivel az esztergomi főkáptalan ragaszkodott ahhoz, hogy elődjei mellé temessék a pozsonyi dómba, amihez III. Károly megadta hozzájárulását. Mindkét temetésén megjelent Károly, családjával és egész udvartartásával. És ott gyászolt az egyházi és világi nagyságok sokasága. *Péterfy Ferenc* esztergomi kanonok búcsúztatta s beszédéből kicsendült ez a gondolat: *Aeternitati Vixit!* Az igaz, hogy amíg élt bíborfény és hercegi pompa övezte, de sohasem feledkezett meg ama szent kötelességről, hogy saját, de mások életével is az örökkévalóságnak tartozik. Koporsójánál így vettek búcsút az embertől és paptól, a hercegtől és bíborostól.

ESTERHÁZY IMRE
(1725–1745.)

Jeligéje: *Deus meus,*
Misericordia mea.

Keresztély után szokatlan gyorsasággal töltötték be az érseki széket. Elhalálozása után alig telt el egy hét s szept. 1-én máris meglett az új utód: Esterházy személyében. Kineveztetése nem keltett különösebb meglepetést, mivel tudták róla, hogy kedvelt embere a bécsi udvarnak s míg élt, Keresztély is nagyra becsülte. Ő és előkelő rokonsága hozták ki a páloskolostorból s mire 1725-öt írtak, elfoglalhatta a magyar hierarchia legmagasabb fokát.

Minthogy népszerű volt, fent az uralkodóház előtt és lent, a magyarság körében, általános öröm fogadta prímási székén. Királyhűségét nem egy ízben már azelőtt bebizonyította s attól sem kellett félni, hogy rácáfoljon a továbbiakban. A magyarság ugyancsak bízvást tekinthetett fel rá, hiszen annak a nemzetségnek volt egyik kihajtása, mely mindig egész vértezettel szolgálta hazáját és nemzetét. Az Esterházy-vér benne sem változhatott vízzé s a pálos szellemmel nemesítve, biztosítékot nyújtott arra, hogy maradéktalanul megadja, ami *Istennek jár,* de azt is, amivel *nemzetének,* illetve *uralkodójának tartozik.*

Keresztéllyel kapcsolatban önkéntelenül felvetődik a kérdés, miben egyezett e két egyéniség és miben tért el egymástól? Az egyezésnek egyik kivetítése, hogy mindketten mágnáscsillagzat alatt születtek, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy az egyiket a hercegi bölcső ringatta, a másikat pedig a grófi. Elődjét idegen föld küldte hozzánk, de a magyar levegő mienkévé tette. Az utóbbinak nem volt szüksége ilyen áthasonulásra, mivel ősmagyar televényből kelt ki. Keresztély a katonai pályáról tért át az egyházi szolgálatra s a politika daruin emelkedett fel a magyar egyházfők élére. Ezzel ellentétben, Esterházy a kolostor magányában szeretett volna rejtve maradni, de sorsa kihozta innen és fokozatosan vitte előre. Amaz elérte a bíborosi kalapot, ez csupán az érseki palliumot. Ezt is sok-

nak találta, különben nem nevezte volna magát még aláírásaiban is „Frater Emericus"-nak.

Rendjéhez való szívbeli ragaszkodását, változott életviszonyai sem tudták megszüntetni és itt ismét találkozott Keresztély bíborossal. Kettejök közt csupán az volt a különbség, hogy Esterházy egész fiatalon jegyezte el magát Remete Szent Pál szerzetével, míg Keresztély később, érsek korában ismerkedett meg vele és szerette meg. Az sem jelentéktelen mozzanat, hogy az első a noviciátustól kezdve, a rendfőnökségig jutva, olvasztotta magába a fehérbarátok szellemét, míg a második annyira megkedvelte, hogy vállalta a rendi védnökséget.

A máriavölgyi kolostorban sokszor találkozott egymással a két rokonlélek. Ennek kapcsán fedezte fel Keresztély, hogy Frater Imre többre hivatott, mint a pálosruha viselésére. Így került előbb a *váci*, majd a *zágrábi* és utána a *veszprémi püspökség* élére, hogy végezetül e lépcsőfokokat megkoronázza Esztergommal. Azt is érdemes kihangsúlyozni, hogy mindkettőjüket az Isten dicsőségének és az Egyház szolgálatának tüze hevítette, de már a munkaütemben az egyik dinamikusabb volt, a másik inkább megfontoltabb.

1. A pálos Frater Emericus

Az Esterházyak közös törzsében és utána hármas elágazásában, úm.: a fraknóiban, csesznekiben és zólyomiban, egyforma izzással élt a katolikus öntudat. Ha a polgári vonalat nézzük, oly kitűnő egyéniségekkel ajándékozták meg hazánkat, mint a két nádor: *Miklós*, Pázmány nagy kortársa és *Pál*, a magyarok Nagyasszonyáról szóló ima szerzője. Az egyes családtörzs-alapításokat általában a sok gyermek jellemzi. Jutott tehát belőlük katonai és államhivatali szolgálatra, de az Egyház is kapott innen szerzeteseket és papokat. A lányok szeme is megcsillant az apácafátyol felé, de még többen tették fejükre a menyasszonyi koszorút.

Ebben a vonatkozásban nem látunk nagyobb különbséget a három nemzetség között. Ha csupán a fraknói ágat elemezzük, abból egyidőben két világi- és egy szerzetespap áll elénk. Az említett Pál nádor *Miklós* és *László* nevű fia, az esztergomi egyházmegye kötelékébe lépnek s mindegyikük kanokoki illetve préposti fokot ér el. S ha fiatalon meg nem halnak, még többre viszik. A harmadik: *Ádám*, szervita lesz s annyira meghal a világ számára, hogy még a köztudatból is eltűnik.

Miklós nádor öccse, *Dániel* szintén ebből az ágból szakad ki és megalapítója lesz a cseszneki nemzetségnek. *Rumy Judittal* kötött házasságából, nem kevesebb, mint húsz gyermek születik, köztük az első, *György*, aki ugyancsak Esztergomnak lesz a papja és káptalanjának kanonokja. Harmincadik évét sem tölti be, amikor kardot fog a török ellen és a párkányi ütközetben esik el 1663. aug. 9-én.

Egyik öccse, *Imre* a hasonnevű érsekünk apja, *Bucsányi Zsuzsannával* lép frigyre, de ebből csupán két gyermek: *Gáspár* és *Imre* születik. Az idősebbik lesz a családfenntartó és a birtokok örököse, míg a másik, az ifjabbik, mint láttuk, a fehér barátruhában találja fel élete célját. Ugyanaznap születik Galántán, mikor nagybátyja Párkánynál elesik. A szerencsétlen esemény alighanem nagyban hozzájárult, hogy szülei Isten szolgálatára szánták. Vallásosan nevelték, akárcsak Gáspárt, de az már külön örömükre szolgált, hogy oly fogékonynak mutatkozott a hitbéli élmények befogadására. Nem kellett hajtani a napi imák végzésére. Szívesen ment velük, amikor hívták szentmisére, vagy egyéb ájtatosságra. Többször elzarándokoltak vidékük búcsújáró helyeire: Sasvárra és Máriavölgybe. Fehér barátokat itt látott először s ha érdekes megjelenésük fel is keltette figyelmét, de arra még nem gondolhatott, hogy egykor majd ő is felveszi fehér, kámzsás ruhájukat. Ilyesmi szülei agyában sem fordult meg, de annak annál jobban örültek, hogy kis fiuk milyen láthatóan növekszik kedvességben és jóságban.

Édesapja nagy reményeket fűzött hozzá, azonban kiérésüket nem érhette meg, mivel fia hetedik évében meghalt. Zsuzsanna asszony egyedül maradt, de nem tört le! Két gyermekének élt és úgy nevelte őket, ahogy elköltözött férje szerette volna. Mikor felcseperedtek, beadta őket a jezsuiták jónevű nagyszombati kollégiumába, hogy idejében megszokják a közösségi szellemet. Imre nem tartozott a viharosabb alkatúak közé, csendesebb volt és inkább a tanulás kötötte le. Becsülték nevelői és tanárai, s ugyancsak szerették diáktársai, mert szolgálatra mindig készen állt.

Méltán nevezhették Nagyszombatot, ahogy mondtuk a magyar katolikusok kis Rómájának, mert telve volt templomokkal, papokkal és szerzetesekkel és itt székelt az ország első főpapja, a hercegprímás is. A kis diák jól érezte magát ebben a hierarchikus környezetben s tetszett neki a jezsuitás rend és fegyelem, az atyai bánásmód s nem utolsó sorban tanítóinak nagy tudása. Nyitva várták a templomok és bárhová lépett, pappal, baráttal és apácával találkozott s mindez a jó Isten felé fordította figyelmét. Még jobban felvillant a szeme, ha megpillanthatta a *pálosok fehér ruháját* s félszemét nem egyszer felejtette templomukon és kolostorukon.

Gyerekésszel nem bánta volna, ha Nagyszombatot sohasem kellett volna elhagynia, de az anyai parancs tovább küldte Sopronba, hogy lásson más embereket és más tájakat. Mi tagadás, Dunántúl embervilága és tájszemlélete más, mint a Felvidéké. Megszokta ezt is és örült, hogy a Kiskárpátok helyett a Lajta hegyei incselkednek vele s a Morva folyót a Fertő váltotta fel. Oktatásban és nevelésben alig érzett valami változást, hiszen a jezsuiták rendszerében csupán a személynév változik, nem pedig a rendszer és módszer. Mégcsak kedvelt pálosait sem kellett nélkülöznie, mivel egy nagyobb ugrással *Bánfalván,* vagy *Kertesen* teremhetett és kedvére kibeszélhette magát velük.

Sopronban már kristályosodni kezdett pálos hivatástudata. Alig várta, hogy középiskolás tanulmányait befejezze és azután közéjük álljon. Anyjával ezt a kérdést már egyszer elintézte és így 1680-ban, tizenhét éves korában jelentkezhetett *Benkovich Ágoston* rendfőnöknél. Tetszett neki a fiatal és határozott fellépésű ifjú gróf s mivel úgy látta, hogy szellemileg és lelkileg egyaránt kiforrott, felvette noviciusai közé.

A próbaévet ugyanaz év júl. 22-én kezdte meg Bánfalván. Talán a szerzetesi élet kívülről ideálisabbnak tűnik fel, mint bent, mégsem csalódott, mert azt kapta, amit várt. Renddel és fegyelemmel nem volt nehézsége, mert azt már megszokta a jezsuitáknál. Az igaz, hogy mostanában többet kellett imádkoznia, elmélkednie és más lelki feladatokkal foglalkoznia, de mindezeket szívesen tette, hiszen célja: a tökéletesség útján minél előbbre jutni! Talán még a különféle önmegtagadási gyakorlatok mentek nehezebben, de ezek is csupán az első hónapokban. Hamarosan rájött, hogy a szerzetesi életnek ezek a próbakövei s aki nem esett át rajtuk, mulasztását később szenvedi meg.

A noviciátusi év szinte észrevétlenül suhant el s úgy látta maga, s nem másképpen elöljárói, hogy jó szerzetes lesz belőle. Kételyek nem nyugtalanították s bizton nézett az egyszerű fogadalom elé, melyet 1681 nyarán tett le Benkovich kezébe. Imre grófi koronája ekkor töredezett darabokra, hogy helyette a csőrében kenyeret vivő hollót helyezze címerébe. Lemondott rangról, pompáról, sőt még saját akaratáról is, hogy felsőbbsége azt tegye vele, amit jónak lát.

Ez pedig úgy határozott, hogy a kétéves skolasztika elvégzésére *Bécsújhelyre* menjen. Egyforma szorgalommal feküdt neki a logika, fizika és metafizika tanulásának s tanárai itt is a legjobbakat mondhatták róla. Különösen *Landor Pál* atya volt rá nagy hatással, mert tárgyát világosan adta elő s a legfogósabb problémákat is könnyűszerrel oldotta meg.

Egyelőre a külvilággal csak annyit törődött, amennyire Rendjét érintette. Márpedig az 1683-ban, *Kara Musztafa* vezérletével megindult török ármádia Bécs elfoglalására, túlságosan fenyegető viharnak mutatkozott. Szövetkezve Thököly Imrével, Magyarországon át menetelt kitűzött célja felé s az útjába eső templomokat, kolostorokat, tehát a pálosokét is, sorra sarcolta. Bécsújhely szintén a török támadás vonalába került, s aki nem akarta magát kitenni a nagyobb háborús viszontagságnak, ajánlatosnak látszott a menekülés. Ezt választotta jónéhány társával Esterházy s szerencsésen le tudtak jutni Horvátországba s először *Remetén* majd *Lepoglaván* telepedtek meg. Akik nem követték példájukat, mint *Apponyi Imre, Wohlmuth Bernát* és *Széplaky György*, megjárták. Az előbbi kettőt Törökországba hurcolták, míg Széplakyt Bécs közelében kivégezték.

A nagy csapásban Esterházy számára az volt az egyetlen vigasz, hogy lent elvégezhette a filozófiát s mivel a megindult felszabadító háború miatt nem volt remény, hogy hamarosan hazatérhet, elöljárói Rómába küldték, a Germanicumba a teológia elvégzésére. Miután a pálosok a Monte Celio-n fekvő kolostorukat, a vele kapcsolatos Rotondo-templommal együtt átadták a Jézustársaságnak, ennek ellenében joguk volt három növendéküket a nevezett intézetben taníttatni és neveltetni. Most ezek egyike lett ő, ami kitüntetésszámba ment, mert csak a legkiválóbbakat szokták ideküldeni.

Ő tehát az utóbbiak közé tartozott s erről elöljárói és tanárai tanúskodtak, mert négy éven keresztül különösebb panaszt nem tudtak ellene felhozni. Ellenkezőleg elismerték éles eszét, dicsérték kitartó szorgalmát, amit azért érdemes kiemelni, mert tudvalevő, hogy a Jézustársaság a legkiválóbb tudósait és tanárait szokta a Gregoriána-n alkalmazni. Újabb magyar növendéküket annál jobban becsülték, mert a negyedik tanév befejeztével, 1687-ben ki mert állni a *disputára*. Szigorlatozásának tárgya a következő volt: Theses ex universali Theologia. Jó híre annyira közismert volt, hogy a vitán megjelent maga a generális, *Gonsales Thyrsus*, ami a legritkább esetben szokott megtörténni.

Alapos felkészültségére jellemző, hogy opponensei a legkörmönfontabb ellenvetésekkel szerették volna sarokba szorítani, de ő a támadásokat megfelelő ellenérvekkel ügyesen verte vissza. Megérdemelte, hogy doktorrá avassák, amit az intézeti Évkönyv ekként örökített meg: theses theologicas *maxima cum laude* defendit.

Szorosan vett tanulmányai mellett, római éveit arra is felhasználta, hogy látókörét tágítsa, amire szintén bő alkalmat nyert. A különböző kultúrák egymásra rétegeződve mutatták be, mi volt a ró-

mai birodalom hajdanában és mivé fejlődött később. A pogány kultúra nagyságáról beszéltek a fórumok, diadalívek, thermák, amphiteatrumok és egyéb klasszikus kori műemlékek. Utána következtek az egyes keresztény korok gazdag és nagyszerű műalkotásaival. A múzeumok, könyv- és képtárak gyűjteményeiben a pápai múlt elevenedett meg előtte. Alig létezett utca, vagy tér, ahol a templomok, vagy paloták homlokzatán, szobrok, szoborcsoportok alján, szökőkutak alapzatán ne olvashatta volna az alkotó pápák neveit. Szemébe fénylett és csillogott saját korának, a barokknak delejes pompája. Látott fényes utcai felvonulásokat, hercegi és bíborosi udvartartásokat, a Szent Péter bazilikában és egyebütt lenyűgöző egyházi szertartásokat s mindez káprázatosan hatott rá.

Róma sohasem tudott kifogyni friss élményekből s észre sem vette, hogy hajtja az egyik év a másikat. Így köszöntött be pappászentelésének dátuma: 1688. febr. 15-e: Ez szintén felejthetetlenül vésődött szívébe, akárcsak első miséje. A hazautazásig még volt néhány hónapja s azokat arra fordította, hogy végiglátogassa Itália nevezetesebb városait. Végül búcsút kellett vennie az örökvárostól, ahol megkapott mindent, amit lelkileg és szellemileg kiművelt ember-, szerzetes- és papifő megkaphat. Nevelői és tanítói azzal búcsúztak el tőle, hogy még fognak hallani róla. Eszes, szorgalmas, buzgó és minden tekintetben kiváló növendékük volt. S ezt az 1688-as intézeti Évkönyv, e sokat mondó bejegyzéssel hitelesítette: *optime se gessit!* Nagyobb elismerést nem is kívánhatott volna magának.

Hazajövetelét megelőzték a kedvező hírek s rendtársai méltán fogadhatták testvéri szeretetükkel s mostani rendfőnöke, *Mihálszky Ráfael* képzettségének megfelelő munkakörbe osztotta be. Előbb Lepoglavára nevezte ki filozófiai tanárnak és itteni három éve után, Nagyszombatba került a teológiára. Mindkét helyen nagyszerűen állta meg helyét kiváló tudásával, szorgalmas készületével és közérthető előadásával. Nagyszombati kollégiumainak egyik részét: „Theses Theologicae de Jure et Dominio" címen meg is jelentette (1696).

Szerette a tanárságot, de mivel a rendi érdek úgy kívánta, katedráját 1695-ben felcserélte a remetei perjelséggel. Erre az időre esik a szerzetben az a nyugtalanság, mely a horvátországi pálos kolostorokat szerette volna kiemelni a magyarországi központból. *Barilovich Lajos* az újabb rendfőnök választása éppen azért esett reá, hogy megnyerő modorával próbálja leszerelni a nemzetiségi ellentétet. Kissé megkéstek ezzel, mert a *horvát túlsúly* volt az erősebb s nem akart engedni a rendtartományi önállósulásból.

Az eléggé kiéleződött viszályba végül a Szentszéknek kellett be-

leszólni. 1700. aug. 30-án kelt határozatával úgy intézkedett, hogy alakuljon meg a külön horvát provincia s a horvát kolostorokon kívül ebbe kebelezte be az osztrákokat is. A továbbiakban kimondta, hogy amikor a rendi káptalan horvát nyelvűt választ provinciálisának, ugyanakkor a helyettese német lesz és ugyanígy megfordítva. Mint a neve: *Kienzl Ferdinánd,* elárulja, az első megválasztott német lett és az elmúlt harc iróniája, hogy helyettese, nem horvát, hanem Esterházy személyében, magyar lett. A horvátok most így szerették volna feledtetni korábbi kihívásaikat.

Kétségtelen, hogy Esterházy, nemzetiségi különbség nélkül nagy tekintélynek örvendett az egész pálos világban. Bizonyítéka, hogy az 1702-es máriavölgyi nagykáptalan őt tisztelte meg, a hat tartományra oszlott Rend általános rendfőnökségével. Igaz, hogy azért a horvátok ügyeltek befolyásuk biztosítására. Éppen ezért melléje a „főhorvátot", *Krisztolovich Ivánt* állították helyettesének.

Az új rendfőnök még negyvenedik évét sem lépte túl, így érthető, ha tele volt lendülettel, hogy szerzetét, minél magasabbra fejlessze. Sajnos, nem számolt azzal, hogy a mostoha körülmények cseppet sem kedveznek szép tervének. A monarchiát a spanyol örökösödési háború nyugtalanította, míg idehaza a Rákóczi-féle harcok lángjai csaptak magasra. Így az alkotások idejét a rombolásé váltotta fel. Bár a magyar pálosok nagyobbik fele Rákócziékhoz csatlakozott, kolostoraik mégis sokat szenvedtek, hol a kurucoktól, hol pedig a labancoktól. Esterházy az új rendfőnöki székhelyt Felsőelefántra helyezte, de mivel a felkelők azt gyanították, hogy Bécs oldalán áll, ezért menekülnie kellett. Elhagyott kolostorát feldúlták, levéltárát pedig elhamvasztották.

Útját ezúttal is Lepoglava felé vette és itt értesült, minő megpróbáltatásoknak vannak kitéve otthoni rendtársai s az egyes kolostorok. Sok tekintetben megismétlődtek a Thököly-féle felkelés erőszakosságai, amikor számos egyházi embert juttattak börtönbe, sőt a halálba is. Köztük volt a vértanúságot szenvedett (1674) pálos *Csepelényi György* is. Korán megindult szenttéavatási pere és Esterházy sokat fáradozott, hogy mielőbb oltárainkon tisztelhessük. Róma hajlott volna rá, de újabb kiegészítő adatokra volt szüksége, amiket a háborús viszontagságok miatt nem sikerült összegyűjteni. Emiatt a kanonizációs per elakadt s később sem történtek komoly lépések, hogy a magyar katolicizmus újabb boldoggal, vagy szenttel gazdagodjék.

Máskülönben is azon volt, hogy szerzete dicsőségét emelje. Lepoglaván úgy látta, mintha a nyugtalan horvát kedélyek lecsillapodtak volna s különösen az ő személyét övezték nagy tisztelettel. Megérdemelte, hiszen intézkedéseiben mindig a józan pártatlanság

vezette. Amellett azt is tapasztalhatták, hogy örökösen tervez és alkot. Székhelyének kolostortemplomát teljes egészében renováltatta és vonzóbbá tételére, Szent Háromság néven új kápolnát csatoltatott hozzá. Ez lett az ugyanilyen nevet viselő hitbuzgalmi Társulat oratóriuma.

A továbbiakban Remete áldhatta nevét, mivel itt a szentélyt alakíttatta újjá és Mária életéről vett jelenetek megfestésével tétette díszesebbé oldalfalait. A régi főoltár helyébe márványból faragtatott újat s ennek legszebb ékessége, a művészi kivitelű szentségház volt. A korábbi török dúlás, nemkülönben az 1699. évi földrengés sok és jelentékeny károkat okozott a búcsújárásról híres kamenskai templomnak és kolostornak. Ennél sem nyugodott, amíg újabb rendtagokkal be nem népesítette és vissza nem adta régi fényét.

Már saját szülőhazájában és a *czenstochowai Fekete Madonna* országában, a lengyeleknél, nem sokat tehetett. Az utóbbiaknál a svéd hadak betörése, nálunk pedig a kuruc-labanc háború kötötte meg kezét, hogy hasson és alkosson. Várt, hogy múljanak el a háborús idők, de csak nem akartak véget érni. Közben I. József király kinevezte 1706. okt. 15-én váci püspöknek és így pálosainak kormányzatát más kezekbe kellett letenni.

2. Püspöki munkaterületen

Frater Emericus abban az időben élt, amikor a grófok, ha akartak, sem rejtőzhettek el a kolostorok csendjébe. Erre beszédes példa kortársai és szerzetestársai közül *Széchenyi Pál* kalocsai érsek és *Nádasdy László* csanádi püspök. És most Esterházy lett a harmadik! Alig hihető, hogy akár egy lépést is tett volna a váci püspökségért, ehelyett mások szeme akadt meg rajta és adta kezébe a püspöki pásztorbotot.

Szerzetestársai sajnálták, hogy elvesztik, másrészt örültek, hiszen az ő dicsősége a rendi megbecsülést is jelentette. Amellett bíztak abban, hogy ezentúl sem feledkezik meg róluk s ebben sem tévedtek. Elsőben azzal kárpótolta őket, hogy maga után, keresztnevét viselő unokaöccsét öltöztette be ruhájukba. Ő is nagy nyereségnek bizonyult, hiszen a pálos eszményt annyira kikristályosította magából, hogy azt fel nem cserélte volna semmiféle magas egyházi méltósággal. Jellemző alázatosságára, hogy akkor volt a legderűsebb, ha a laikus testvérek munkáját végezhette. Rendjét nagyon szerette s egyszer mégis elfogta a vágy, hogy átlépjen a karthau-

ziak szigorúbb szerzetébe. Utolsó pillanatban mégis lemondott tervéről s pálosként halt meg, a szentség hírében, 1758-ban.

Már a *László* névre hallgató újabb unokaöccs, sok tekintetben övéhez hasonló pályát futott meg. Mint pálos, volt tanár, provinciális, általános rendfőnök és mint ilyent vette maga mellé segédpüspöknek, *Migazzi Kristóf* váci bíboros-püspök. Idővel Pécsett lett megyéspüspök és e minőségében halt meg 1799-ben.

Mint láthatjuk, Imre távozásával sem szakadt meg a kapcsolat az Esterházy családdal, sőt maga is jó ideig még a rendi keretben maradt. Maga Vác és az egyházmegye tekintélyes része, a kurucok kezén volt és így nem látszott tanácsosnak, hogy elfoglalja székét. Ezért maradt Lepoglaván s püspökségét, Rákóczi egyik bizalmasa, *Berkes András* nagyprépost kormányozta. Az ő nevét nem is őrizte meg más, mint a bugyi plebánia, melynek létesítését 1000 frt-os adományával mozdította elő. Mivel a kedvezőbb szélváltásra hiába várt s Bécs szintén úgy érezte, hogy tovább nem szabad tétlenségben hagyni, ezért uralkodója, *Brajkovich Márton* zágrábi püspök halála után, 1708. jún. 4-én kinevezte utódjának.

Az újabb választás azért esett reá, mert tudták, hogy teljesen tájékozott a horvátországi viszonyokkal és az sem volt titok, milyen mesterien ért az ellentétek kiegyenlítéséhez. Mert erre még mindig szükség volt, tekintettel a horvát vezetők antagonizmusára a magyarokkal szemben.

Személye mindenképpen szerencsésnek mondható, mert rá még ellenfelei sem tudtak haragudni s a horvátok sem bánták zágrábi helycseréjét. Püspöksége nagy tekintéllyel övezte, hiszen még horvát-szlavon és dalmát társai is maguk közt rangelsőnek tisztelték. Növelte súlyát, hogy egyéb előjogain kívül kegyura volt a *császmai* káptalannak, magáénak mondhatta a *berzencei* főispánságot s ebben a méltóságában közvetlenül a bán után következett és egyben helyettese is volt. Ezenkívül helyet foglalt a horvát tartományi- és magyar országgyűlésen s mindez befolyását nagy mértékben növelte.

Szétágazó munkakörében sokat vártak tőle itthon, de ugyanúgy a Dráván túl. Ezúttal sem csalatkoztak benne, sem itt, sem ott. Jellemző rá a zágrábi Schematizmus, mely így méltatja működését: *érdemekben gazdag volt!* A három szó jelentőségét csak az tudja igazában értékelni, aki megszokta, hogy Horvátországban nemigen szokták a magyarokat dicséretekkel elkényeztetni, mégha valamelyikük püspöki mitrát is hord a fején. Esterházyval kivételt tettek. Mindenekelőtt azzal nyerte meg őket, hogy nagylelkűen adakozott. Székesegyháza részére színaranyból vert kelyhet és szentségtartót készíttetett, amiket kincstára máig kegyelettel őriz. A főoltárt

ezüstből kidolgozott antipendiummal ajándékozta meg, melyet az akkori ötvösművészet remekének mondanak.

Bőkezűen karolta fel ugyancsak székhelyének jezsuita és klariszsza templomait, amikor ezekben új oltárokat állíttatott fel és altarista alapítványt létesített. A pozsegai ferencesek szintén jó helyen kopogtattak, mikor hozzáfordultak segélyért konventjük és templomuk újjáépítésére. Jól jártak, mert kaptak tőle. No és a pálosok? Ők még nagyobb adományokban részesültek, hogy mást ne említsünk, mint a remetei kegyhelyüket, melynek többek közt drágaköves aranykelyhet ajándékozott.

S az egyszerű nép sem felejtette el azokat a jótéteményeit, amikkel az 1709-es pestis idején istápolta a rászorulókat. Az irgalmasság cselekedeteit azonképpen gyakorolta itt, ahogyan Keresztély prímás Magyarországon. Még engesztelő zarándoklatot is vezetett a remetei kegyhelyre. A magával hozott ezüst fogadalmi tábla máig hirdeti könyörgését: Óh kegyes, óh szentséges remetei Szűz könyörögj érettünk! Légy a Benned bízó Szlavóniának hűséges Anyja! Óh szeplőtelenül fogantatott Szűz és Istenanya, szabadíts meg bennünket a járványtól, éhségtől és háborútól! És az égből oltalmazd az ország híveit és rendjeit! Kegyes Anya, ez legyen a pásztor és atya könyörgése övéiért! Asszonyunk, Veled és közbenjárásoddal egyesülve, ez az örökös imádsága Esterházy Imre zágrábi püspöknek!

Féltette népét, mert szerette s tette ezt, mivel sértetlenül megőrizte katolikus hitét! Jöhetett a balkáni pravoszlavizmus, kísérletezhetett a nyugati protestántizmus, mindkettőt elutasította magától s legfeljebb spórákban élhetett itt-ott. Intézményeiben nagy károkat okozott a török veszedelem, de a népet ősi hitéből ez sem tudta kiforgatni. Templomai, plebániái és kolostorai nagyrészt romokban hevertek, de hite ennek ellenére élt lelkében. Mikor mostani főpásztora elfoglalta helyét, mindössze 186 plébániát és 23 kolostort talált óriási kiterjedésű egyházmegyéjében. Még mindig akadt terület, mely az ellenség megszállását szenvedte és itt még mostohább viszonyok uralkodtak.

Szám szerint Esterházy 280 pappal rendelkezett s ez bizony kevésnek bizonyult a rendszeres pásztoráció végzésére. Még szerencsének mondható, hogy a meglevő szerzetek, így a pálosok, ferencesek, kapucinusok, ciszterciek 190 tagot számláltak s ez némi segítséget nyújtott a világi papságnak. Különféle sebek éktelenkedtek az egyháziak szellemi és erkölcsi arculatán, ami eddig sem volt titok előtte. De ez még élesebben ütközött ki, amikor 1710-ben egyházlátogatást végeztetett. Ez esetben nemcsak a horvát és szlavón részeket vette sorra, hanem a zalai oldalon az ún. *bekcsényi,* mai

nevén *becsehelyi* főesperességben fekvő plebániákat is. Akadtak helyek, ahol nem volt lelkipásztor és ahol igen, legtöbbször ott sem állt hivatása magaslatán. A liturgiához még valamit konyított, tehát misézett, gyóntatott és predikált, de az oktatások és predikációk nagyrészt üres moralizálásból álltak. Jobb hiányában a hívek tűrték ezt is, hiszen a kalugyerek és pópák még tudatlanabbak és erkölcseikben fogyatékosabbak voltak.

A mostoha helyzetkép nem csüggesztette, ellenkezőleg arra sarkallta, hogy a meglevő hibákon és hiányokon segítsen. Elsősorban a papképzés mennyiségi és minőségi fejlesztésére fordította főgondját, mert paphiánnyal nem lehetett hívei hitéleti igényeit kielégíteni. A horvát, szlavón és főképpen az utóbbi árvának érzi magát lelkipásztor nélkül. Minden emberi gyengéin kész szemet hunyni, csak *fukarnak* ne tudja. Kész kenyerét megosztani vele, csak dolgozzék közte. Vallásos buzgóságát az is mutatja, hogy a sok háborúskodás ellenére még mindig volt 186 nagyobb és 383 kisebb temploma, illetve kápolnája, bár ezek közt sok romos állapotban. Ezek nem kis hányada szintén pap után kiáltott. Ahová tudott, küldött lelkipásztort, de már új lelkészséget csupán *Jasenovácon* (1710), *Zrinjen* (1711), *Maján* (1713), *Viduševacon* (1720) és *Samarican* (1721) létesíthetett.

A nép megérezte, hogy magyar származású főpásztorából csupa szeretet árad feléje, amihez nem is fért kétség. Amikor pl. 1712-ben a pozsonyi országgyűlésen elsőnek vetette fel a Pragmatica Sanctio gondolatát, nemcsak az uralkodóház kedvét kereste, hanem Horvátország érdekeit is szolgálta. A származási illem ugyan azt kívánta volna, hogy ezt az elsőséget szülőhazájának engedje át, ne pedig a társországnak. Esterházy mégis megelőzött bennünket, miáltal nagyban emelte horvátjainak jó hírét a bécsi udvar előtt.

Ezzel korántsem akarta háttérbe szorítani hazáját és nemzetét, csupán azt érezte, hogy közjogi méltóságánál fogva, úgy kell cselekednie. Máskülönben nem feledkezett meg arról, hogy mivel tartozik fajtájának. Amikor a fenti diéta bizottságot küldött ki, hogy készítsen átfogó tervet a magyarság korszerű fejlesztésére, őt a jogi osztályba választották be elnöknek. Itt kellett volna *Verbőczi Hármaskönyvét* korszerű követelményeknek megfelelően átdolgozni. Alapos előtanulmányokat végzett, hogy kihuzigálja belőle, ami elavult és antiszociális s kiegyensúlyozottabbá tegye a magyar életet. Elaborátumát nem egyszer megtárgyalta munkatársaival s csak az ő helyeslésük után öntötte végleges formába és nyújtotta be a következő országgyűlésnek. Sajátlagos tünet, hogy amíg a főrendek elfogadták propozícióit, addig a verbőczianista nemesek hallani sem akartak előjogaik feladásáról és a közös terhek vállalá-

sáról. A reformokat leszavazták s a jó ügyet eltemették a szűkkeblűség sírjába.

Esterházy minden lehető követ megmozgatott, hogy az ún. halottat feltámassza. Eljárt a bécsi befolyásosabb tényezőknél, sőt magánál az uralkodónál, hogy ne engedjék a szükséges reformokat ilyen sorsra jutni. Az ügy előadója *Zinzendorf* gróf volt s nagyon jellemző, hogy amikor a magyarság egyetemének a javáról volt szó, éppen ők, az alkotmány megsértői hozakodtak elő a magyar alkotmány sérthetetlenségével. Érveiket egy kézből verte vissza, azonban mit sem használt, mert az egész bécsi apparátus, a titkos tanáccsal, sőt magával az uralkodóval egyetemben idegenkedett az összmagyarság érdekeit szolgáló újításoktól.

A püspök keserű szájízzel tért vissza Zágrábba, pedig személy szerint az uralkodó nem akarta megbántani. Mindig becsülte benne a trón hűséges támaszát és a haza becsületes polgárát és ha sértve érezte magát, sietett kiengesztelni. Bármennyire jól érezte magát mostani helyén, de azt tudta róla, hogy a zágrábi püspökséget szívesen felcserélné bármelyik magyarországival. *Volkra* János halála után a veszprémi második éve, hogy üresedésben volt. Ezt szánta neki s 1723. jan. 17-én kinevezte ide.

Kár, hogy a pápai megerősítést nem várta be és enélkül foglalta el újabb székét. Mentségére szolgál, hogy hosszú évtizedeken át hasonlóképpen cselekedtek a többi püspökök. Emiatt a Szentszék többször tiltakozott a bécsi kormányzatnál, de siker nélkül. Esterházynál pedig annál inkább zokon vette kánonellenes eljárását, mivel megbízható főpapnak tartotta és eddig semmiféle panasz nem merült fel ellene. Büntetését így sem kerülte el, mert a bullát ezentúl sem küldték el. Erre elkövette a második ballépést, amennyiben pápai megerősítés nélkül kormányozta veszprémi egyházmegyéjét.

Kár, hogy ezt a foltot hordta magán, különben minden dicséretet megérdemelt volna veszprémi kormányzatáért. Méltán állítható két nagy elődje Széchenyi Pál és Volkra mellé, mert dicséretesen folytatta azt a munkát, amit ők a romok eltakarításával és a további építéssel megkezdtek. Először is székhelyét igyekezett erős központtá fejleszteni s a vidéket utána hagyta. Persze az utóbbinál kifogyott az időből s mindössze annyit tehetett, hogy *Tapsonyban* (1723), *Csabrendeken, Nyirádon* és *Somlószőllősön* (1725) új plebániákat szerveztetett.

Ellenben Veszprémben már maradandóbb értékkel örökítette meg nevét. Elsősorban a saját és káptalanja földesúri jogát biztosította, amit időközben a városi hatóság eléggé megnyirbált. Pontosan körvonalazta az egyház és a város jogviszonyát s megkíván-

ta, hogy ehhez az illetékesek alkalmazkodjanak. A polgárságnak nemigen tetszett, hogy püspöke világi vonalon is rendelkezzék vele, azonban ő mint főispán sem engedett törvényes jogaiból.

A további terve a várrendezés lett volna. Királyi rendelkezés a nemkatolikusokat még 1717-ben kiköltöztette innen s a reformátusok templomát, a hozzátartozó épületekkel és telekrészekkel Volkra a piaristáknak engedte át. A birtokvita azonban nem akart elülni s azzal még neki is kellett foglalkoznia. Természetes, hogy a nevezett szerzeteseket megerősítette birtoklásukban. Elősen foglalkoztatta az a terv, hogy a várban kizárólag egyházi intézmények kaphassanak helyet, így a püspökség, szeminárium, a káptalani lakóházak és a kegyesrendiek. A külső várrész fásítását is programjába vette s mivel ide épült a ferencesek zárdája és temploma, a barátokat a többi lakókkal együtt az alsóvárosba készült áttelepíteni.

Elgondolásaiból édes-keveset sikerült megvalósítania, amin nem lepődhetünk meg, mivel két esztendő kevés ily tervek kivitelére. Azt megtette és nagy érdeme, hogy a székesegyházat teljesen újjá építtette. Korábbi román stílusát először a török–magyar harcok tették tönkre 1566-ban. S miután *Sennyey István* püspök a XVII. sz. elején helyreállíttatta, az újabb katasztrófa 1704-ben érte. *Heister* generális katonái égették fel s jóformán csak a puszta falak maradtak meg, azok is koromfeketén.

Esterházy a felhasználható részeket nem engedte bántani s csupán ahol szükség volt, ott kapott a székesegyház új toldásokat és kiegészítéseket. Ugyancsak megmaradhattak a két torony falai s azokra új rézsisakot húzatott. A formák a régi romántól, barokkba mentek át s ilyen színezetet kapott a belső díszítés, nemkülönben a külső figurális kiképzés. Két harangot is öntetett, hogy legalább ennyivel hívja az élőket Isten házába és búcsúztassa a holtakat utolsó útjukon. Az így elkészült székesegyház külső felirata 1907-ig hirdette: romokból ékesített engem a kegyelet. A mondott évben *Hornig Károly* visszatért az eredeti stílushoz s román formában adta vissza székesegyházát.

A köztudat nem felejtette el, hogy ugyanitt, a tőszomszédságban állt Gizella királyné palotája s az emeletes, ún. Gizella-kápolna. Az emeleti részt a török harcok egészen leszelték, sőt a földszint is törmelékek alá került. Ennek kiásását püspökünk annál inkább becsületbeli adósságának tekintette, mivel a hagyomány szerint névadója, Szent Imre herceg itt tette le szüzességi fogadalmát. Legnagyobb örömére sikerült az omladékokból kiszabadítani, de pusztán a falak kerülhettek felszínre, nemkülönben a szobor- és oszloptöredékek. Ezek alapján rekonstruáltatta a kápolnát, bár egyesek szerint messze elmaradt az eredeti kivitelétől.

Sokat foglalkozott a szeminárium kérdésével. Amikor Veszprémbe érkezett, szünetelőben találta, mert hiányzott a megfelelő épület s hiányoztak a tanárok és növendékek. Volkra ugyan 1711-ben megnyittatta, azonban tizenegy év leforgása alatt, nem sok papot nevelt az egyházmegyének. Most a nagyobb siker reményében a piaristák vállalkoztak a vezetésre, de munkaerő hiányában, hamarosan visszaadták megbízatásukat. Esterházy ekkor arra gondolt, hogy előbb megfelelő szemináriumot emeltet, gondoskodik színvonalas tanári karról s hogy az építkezés fennakadást ne szenvedjen, biztosítására három kanonoki javadalmat lefoglalt. S miközben így tervezgetett, megjött a hír, hogy kinevezték esztergomi érseknek. Így hát ez a feladat, a többivel együtt utódaira szállt át, elsősorban a nagynevű *Padányi Biró Mártonra* és *Koller Ignácra.*

A távozó püspökről mindenki tudta, hogy ég az alkotás vágyától s nem rajta múlt, hogy terveit csak félig-meddig bírta megvalósítani. De hogy rövid két éves püspöksége alatt beírta nevét veszprémi papjai szívébe, azt Biró tanúsítja, aki ekként vett tőle búcsút: ez a férfiú méltó, hogy emlékét valamennyien szívünkbe zárjuk.

3. Esterházy esztergomi érseksége

Ha életcélját eddig is abban ismerte fel, hogy megfeszített erővel dolgozzék *pro aris et focis,* most hogy 1725. szept. 1-én hazánk első főpapja lett, még inkább erre fordította minden gondját és erejét. Az elmúlt hat évtized alatt, sok tapasztalatot és életbölcsességet halmozott fel magában. A kolostori iskola különböző fokain megtanulta az önfegyelmet, hogy azután másokat tudjon helyesen fegyelmezni. Közel két évtizedes püspöksége idején, belegyakorolta magát az egyházkormányzat különböző ágaiba. Látott jó papokat, de kevésbé hivatásosakat is. Ezeket nem törte le és szívből örült amazoknak, hogy hitmécsesük ki nem alszik. Magas állása elébe sodort egyszerű és szegény embereket, előkelőket és gazdagokat. Az előbbieket éppoly barátságosan kezelte, mint az utóbbiakat. A kiérett ember bölcsességével tartotta kézben a kormányrudat és nagyon ügyelt, hogy tilosra ne mutasson.

Érsekkori képeiről csupa jóság és szelídség mosolyog le s valóban e kettő volt legértékesebb lelki tulajdonsága. Természetes, ez nem zárta ki, hogy szükség esetén szigorú és kemény ne legyen. Legjobb barátja a könyv volt és állandóan képezte magát. Érdeklődése elég változatos területeket ölelt fel s ebből következik, hogy nagyra be-

csülte széleslátókörű papjait. Az egyházi és világi tudósokat nemcsak házánál látta szívesen, hanem állandó levelezésben állt velük. Sajátkezűleg írt levelei nagy részét, titkára, *Ordódy József* összegyűjtötte és azokat a Nemzeti Múzeum kézirattára őrzi. Szellemi frisseségét töretlenül megtartotta s kár, hogy az nem párosult megfelelő testi erővel. Utolsó éveiben sokat szenvedett a *köszvénytől*, de a munkától ez sem bírta elvonni.

III. Károly és leánya, Mária Terézia nagyon szerették és annak nem egyszer adták tanújelét. Amikor 1732-ben püspökszentelésének negyedszázados jubileumát ülte, Károly leánya remekművű barokk-kehellyel ajándékozta meg. Viszont aranymiséje alkalmával, (1738), édesatyja küldött neki drágaköves arany-mellkeresztet. Főuraink legtöbbje bejáratos volt hozzá, de különösképpen *Pálffy János* országbírót, majd nádort, *Grassalkovich Antal* kamaraelnököt, *Keller* másodelnököt és *Erdődy János* kamarai tanácsost kedvelte. Egyházi és világi vendégek jöttek és mentek palotájába s mint házigazda, gondoskodott, hogy jól érezzék magukat, de közben arról sem feledkezett meg, hogy országos kérdések is szőnyegre kerüljenek.

Köztudomású, hogy ekkortájt gyengült meg a Habsburgok hatalmi bázisa Nyugaton s a reálpolitika azt kívánta, hogy uralmi súlypontjukat keleti államaikba helyezzék át. Ebben az elgondolásban, elsősorban a mi országunk jutott előtérbe. A zökkenőmentes átállás azt is feltételezte, hogy minden további nélkül fel kell adni, a korábbi nemzet- és alkotmányellenes birodalmi rezont. Erre hajlott is Károly, így az ő és érseke felfogása szerencsésen találkozott.

Az utóbbi felismerte és nem is hallgatta el, hogy a birodalom erőssége, a mi hazánk biztonságát is jelenti. Ezért támogatta a Hofburg ama óhaját, hogy a közös hadigépezetet erősíteni kell, ezt pedig *Montecuccoli* szerint is pénz-pénz és harmadszor is pénz nélkül lehetetlenség elképzelni. S ennek megvolt a bökkenője is, mert az addigi agrárpolitika receptje szerint, a nyomorúságok kenyerén élő, rongyos őslakókból ezt kisajtolni képtelenség volt.

A magyar ugar rabszolgája még annyira sem jutott, mint az Alföld elnéptelenedett vidékeinek befogadott szerbjei, szlovákjai és németjei. Ezek jöhettek hozzánk, mert különféle kedvezményekben részesülhettek, míg az ősnép „joga" az volt, hogy csikorgó foggal rágja száraz és kemény kenyerét. Az egészségesebb társadalmi és gazdasági reform eget kiáltott, de hiába! Érezte ennek hátrányát a pálos-primás is, azonban olyan ellenerőkkel állt szemben, miket legyűrni nem állt módjában.

Viszont az is világosan állt előtte, hogy itt az idő, most vagy soha, hogy a töröktől egyszer és mindenkorra szabaduljunk. A passa-

rovici békében (1718) a hazai területről sikerült végleg kifüstölni, de a Balkánról még mindig csapdába vethetett volna bennünket. Nehogy ez megismétlődjék, az volt a reális követelmény, hogy az orosz segítséggel üssünk rá. Itt megint a hadigépezet pénzolajozása vitte a főszerepet. Nehogy ebből országos baj támadjon, Esterházy kétszer is ráállt, hogy hierarchiájával százezres tételekben rója le hazafias kötelességét. Karöltve tehát a jobbérzésű világiakkal meg lehetett szervezni az 1736-ra tervezett újabb törökellenes háborút, *Savoyai Jenő* vezérletével. Sajnos, balul ütött ki az egész. Jenő herceg meghalt, mielőtt kihúzta volna kardját, többi tábornokai pedig a hadászat epigonjai voltak. Így amit Passarovic meghozott, azt Belgrád elvitte.

Ezen már nem segített, de nem is segíthetett az az olcsó állambölcsesség, hogy a kidobált százezreket a mezőgazdaság fejlesztésére kellett volna fordítani. Bár Esterházy példásan kivette részét a háborús kiadásokból, de szorgalmazta az előbbi felkarolását is. Példaadás kedvéért, az érseki birtokokon a vadvizeket lecsapoltatta, hogy ilymódon a mocsarasodást meggátolja. Nem engedte a termőföldet kiuzsorázni, de parlagon sem hevertette, mert vagy ezt, vagy azt kellett rajta termeszteni. Sokat költött gazdasági építkezésekre, nemkülönben közhasznú intézmények létesítésére s a fizikai és szellemi munkaalkalmak megteremtésére. Ezáltal nemcsak szociális bajokat orvosolt, hanem kultúránk fejlesztését is előmozdította.

Ha nem is volt csalhatatlan jós, vagy tévedhetetlen próféta, de megbízható szemmértéke, továbbá becsületessége, józansága és hűsége kétségen felül állt. Ezért szerették sokan és tisztelték még többen, köztük elsősorban ura-királya és családtagjai. Ilyen értékelésben vetekedett Keresztély Ágosttal. A legritkábban fordult elő olyan fontos kérdés, amit öregedő királya meg ne beszélt volna vele. Amikor tehát érezte a halál közeledését, még egyszer megköszönte hűséges szolgálatát s mint utolsó levelében írta: bármi történjék velem, hiszem, hogy eddig tapasztalt hűségével és tudásával mindenkit meg fog előzni.

Ezt kívánta tőle utódja, *Mária Terézia* számára! A vezető egyéniség hűségére és tudására, vagy mondjuk: életbölcsességére egyaránt rászorult, hiszen atyjától a legnehezebb körülmények közt vette át (1740) az uralmat. Örökségén nem kisebb hatalmak, mint a porosz, bajor és francia udvarok szerettek volna osztozkodni. Nagyobb nyomaték kedvéért *II. Frigyes* sietett betörni Sziléziába s követték őt partnerei. A prímás ekkor bizonyította be ismételten, hogy méltó arra a bizalomra, amire III. Károly jóformán halálos ágyán hivatkozott. Neki köszönhető, hogy a vármegyék készséggel állították ki az insurrekciós csapatokat, mert ezt látták az ország első főpapjánál.

Bőkezűségével odáig ment, hogy a fiatal királynő külön levélben és szokatlan melegséggel köszönte meg páratlan áldozatkészségét.

A hadszintér fokozatos kiszélesedésével, az intéző körök csakhamar rájöttek, hogy a birodalom népeinek még nagyobb áldozatot kell hozniok, ha nem akarják a monarchia tekintélyét kockáztatni. Amikor Mária Terézia evégből személyesen jött le Pozsonyba, a három „nagyúr": *Pálffy, Esterházy* és *Grassalkovich* megnyugtatták, hogy ezúttal is számíthat a magyarok nagylelkűségére. Ők már előzőleg előkészítették a kedvező hangulatot s mikor a királynő 1741. szept. 11-én fogadta az országgyűlés tagjait és feltárta előttük szorult helyzetét, lelkesen hangzott el a felkiáltás: életünket és vérünket királyunkért! S eme ünnepies plebiszcitumnak eredménye 60 000 magyar katona volt, a legderekabb magyar tábornokok vezetésével. Mária Terézia nagyrészt ezeknek köszönhette, hogy az örökösödési háborúból becsülettel kerülhetett ki.

Miként atyja, ő sem csalódott Esterházyban s háláját sohasem tagadta meg tőle. Amikor felpanaszolta, hogy érsek-prímási jogait és kiváltságait kezdik nyirbálni, még a koronázási országgyűlésen (1741. 10. tc.) kimondatta, hogy az esztergomi érsek-prímások háborítatlanul gyakorolhatják ősi jogaikat és kiváltságaikat s ennek zálogául maguknál tarthatják a kettős királyi pecsétet. Ugyanekkor törvénybe iktatták, hogy az uralkodó a fontosabb országos ügyekben köteles először a prímást meghallgatni, továbbá a nádort s ha ketten szükségesnek tartják, úgy össze kell hívni a királyi tanácsot.

Ha Esterházy ennyire őrködött közjogi méltóságán, cseppet sem mutatkozott kisebbnek egyházfői tisztségében. Átvéve az érsekség kormányzatát, nem kísérletezett új hivatali munkatársakkal, hanem helyükön hagyta a régieket. Kivételt csupán unokaöccsével, a hasonnevű *Imrével* tett, akit a pozsonyi káptalanból hozott át az esztergomiba és felszentelte segédpüspökének. A rokoni kapcsolat révén leginkább megbízott benne és így magánál tartotta, amíg 1740-ben meg nem kapta a nyitrai püspökséget. Utána *Majthényi Ádámot* vette magához hasonló minőségben s annak 1743-ban bekövetkezett halála után következett *Frivaisz Mihály.*

Bizonyos és szükséges felcserélődések az érsekhelynökségi állásban is bekövetkeztek. A fentebb idézett Spáczay előre haladott kora miatt 1734-ben lemondott s helyét *Klobusiczky Ferenc* foglalta el. Ez viszont 1743-ban az erdélyi püspökség élére került. Így vette át helyét a fentebb említett Majthényi, majd Firvaisz és érsekünk utolsó esztendejében *Nedeczky István.* Az említettek egytől-egyig nagyon beváltak, mert gazdájuk iparkodott felismerni a tehetségeket s az ilyeneket magánál tartotta.

Már korábbi egyházmegyéink kormányzatából azt a tanulságot vonta le, hogy a canonica visitatio igen fontos szerepet tölt be. Ezt tehát esztergomi állomáshelyén sem hanyagolta el és az 1730/33-as években az egész főegyházmegyét végiglátogatta. A beszámolókból feltűnt, hogy elődje energikus fellépése után is még mindig sok az olyan község, ahol az egykori kat. templom és tartozékai idegen kezekben vannak. Ezen a ponton ő sem tudott engedékenyebb lenni s felsőbb jóváhagyással újabb kilenc helyen sikerült a katolikus vallást intézményesen megerősíteni.[1]

A vesztes felek egész természetes, hogy ezt felpanaszolták s még inkább bántotta őket, amikor a Carolina Resolutio következtében, vallási életükben még szűkebbre szorultak. A katolikus egyház felügyelete kiterjedt iskolai hálózatukra; vegyesházasságaikat kizárólag kat. plebános előtt kellett megkötniök; köteléki pereikben ugyancsak a katolikus szentszékek voltak az illetékes fórumok; hivatalvállalásnál katolikus minta szerint kellett esküjüket letenni. S mindez nem volt elég, mert évről évre jelentek meg az újabb királyi rendeletek s ezek tovább szűkítették vallásszabadságukat.

Prímásunk, ha emberi részvétből sajnálta is őket, de a törvényes rendelkezésektől mégsem tudott eltérni. Ezt márcsak azért sem tette meg, mivel az ő célja is, a Regnum Marianum teljes kiérlelése volt. A katolicizmust régi fényében szerette volna látni, ezért folytatta többek közt a plebániák szaporítását. A régiek visszavételével már sikerült kilenc helyen megszervezni s mellettük még huszonkét újabbat létesített.[2] Ezáltal a lelkipásztori munkalehetőséget fokozta, de a mennyiség mellett nagy súlyt fektetett a minőségre is. Az utóbbi az esztergomi papságra is ráfért s iparkodott olyan közszellemet kialakítani, mely méltó a papi hivatás különlegességéhez. Ezért már érseksége kezdetén tervbevette, hogy előbb egyházmegyei, majd tartományi zsinatot hív össze s a kettő üdvös intézkedéseivel fogja a lelki és szellemi színvonalat emelni.

Az előbbire 1734 tavaszán került sor s a megvitatásra kerülő tárgysorozatot maga állította össze. Felölelte a plebániák és lelkészségek korszerű vezetését, a templomi istentiszteletek rendjét, a szentségek kiszolgáltatását, a papság fegyelmi és a hívek vallás-erkölcsi

[1] A helyileg visszaszerzett templomok: Nagykálna (1726), Bélabánya (1727), Németlipcse, Zselic (1730), Verbócz (1730), Miava (1732), Alsóbotfalva, Nagysáró és Vámosladány (1733).

[2] Ezek a következők: Schweinsbach (1725), Alsógyöröd (1726), Ivánka, Zsigárd (1727), Baka (1728), Budapest–Országút, Lozornó (1729), Tótmegyer, Zsemlér (1730), Péterfalva (1731), Patak, Szebény (1732), Alsóvárad, Besze, Cseke, Dömös, Harkács, Hrahovistye (1733), Csolnok (1738), Budapest–Szentanna (1740), Osgyán (1744) és Dobócza (1745).

életét. Az utóbbi elmélyítésére és öntudatosítására szükségesnek tartotta, hogy a nép kezébe könnyen érthető hitoktatási könyvet, vagyis *katekizmust* adjanak. Ezeket szánta a tárgyalásra kerülő programpontok főbbjeinek s kívánsága szerint megvitatva és pontokba szedve terjesztették elébe, hogy azután ő törvényerőre emelve, átültesse a gyakorlatba.

A hozott határozatok annyira megnyerték tetszését, hogy azokat országos viszonylatban is szerette volna kötelezőkké megtenni. Ezért határozta el a tartományi zsinat összehívását, hogy még egyszer rostálásra bocsássa. Meghívta arra *Patatich Gábor* kalocsai érseket és az ő útján suffraganeus püspökeit. Ő azonban mereven elzárkózott a megjelenés elől és ugyanerre kötelezte püspökeit is. Azt hozta fel indokul, hogy megjelenésével sérelem esnék metropolita jogain, melynek épségben tartására esküvel kötelezte magát. Ebből hosszú levélváltások támadtak egymásközt, azonban egyikük sem bírta meggyőzni a másikat.

A végén nem is maradt kettejük belügye, amennyiben Patatich sietett tiltakozását az udvarhoz eljuttatni, nehogy III. Károly parancsszóval kényszerítse a megjelenésre. Ezúttal is kifejtette, hogy esküjével jutna ellentétbe, ha a nagyszombati tartományi zsinaton megjelenne. Azt megígérte, hogy az itt megszavazott határozatokat püspöktársaival együtt elfogadja, de csak azzal a feltétellel, ha azokat a saját tartományi zsinatuk is jóváhagyja. A prímást eléggé lehangolta ez a nem várt akadékoskodás s nemcsak emiatt bukott meg ez a dicséretes terve, hanem mert közben ismét kiütött a pestis, azonkívül a háborús hírek meglehetős nyugtalanságot idéztek elő.

Nem sikerült az a törekvése sem, mellyel a lelkipásztorkodó papság jólétét szerette volna rendezni. A falusi plebánosok és lelkészek közt nagyszámban akadtak olyanok, akiknek évi kongruája a 150 frt-ot sem érte el. Ennek rendezésével már III. Ferdinánd megpróbálkozott az ún. *Cassa Parochorum* felállításával. Szép elgondolás volt, csupán a gyakorlatban nem vált be, mert ritkán rendelkezett olyan tőkével, hogy abból a felmerült kiadásokat fedezni bírta volna.

Elhangzott tehát az indítvány, hogy a magasabb hierarchia önkéntes megadóztatásával segítsen a bajon. Az előzetes tárgyalások után, III. Károly tehát úgy határozott, hogy egyháziak és világiak bevonásával külön szakbizottságot állít fel s a prímás elnöksége alatt ez dolgozzon ki tervet a meglevő pénzalap kiegészítéséről s a járulékok arányos kifizetéséről. Az elnök már csak a buzdítás kedvéért saját részéről évi 6000 frt. befizetést vállalt s dicséretükre váljék, püspöktársai sem maradtak mögötte. Ily módon a Cassa Parochorum tőkeerős intézmény lett volna, ha most a kincstár nem emel nehézségeket. Lépten-nyomon kölcsönöket vett fel, amiket vajmi rit-

kán fizetett vissza s emiatt megint csak nem sikerült tisztességes létfenntartást a rászoruló lelkipásztorok számára biztosítani. Még jó, hogy a maga papjait saját kasszájából segélyezte az érsek.

Ha követte azt az egészséges elvet, hogy a munkás méltó bérére, ugyanakkor megkövetelte, hogy ki-ki munkakörét lelkiismeretesen töltse be. Szinte megállás nélkül buzdította a papokat és szerzeteseket, hogy a hitélet fellendítését tartsák legfőbb kötelességüknek. Szavai és intései nem a pusztába röppentek el, aminek egyik tanúsága, hogy az érdekeltek versenyre kelve, szervezgették az újabb és újabb hitbuzgalmi alakulatokat. Itt-ott már túlzásba is mentek, de főpásztoruk nem bánta, mert az volt az elve, az ilyenekből inkább legyen több, mint kevesebb.

Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatta a búcsújárásoknál. A nevezetesebb ünnepeken egész zarándokrajok lepték el a kegyhelyeket. Jellemző erre, hogy amikor az ő sürgetésére, 1732-ben visszahelyezték a Sopron megyei Lorettóba Mária szobrát, mintegy 25 000 hivő zarándokolt oda. Legnagyobb számban magyarok jöttek, de szépen képviseltették magukat a német, horvát és szlovák anyanyelvűek is. Íme néhány kiragadott szemelvény, mennyire hevítette a lélek tüze, hogy Isten dicsősége emelkedjék, Egyháza java előmozdíttassék és a hívek üdve biztosítassék.

4. Isten dicsőségére és az emberek javára!

Nem lett volna erre képes, ha előbb önmagában nem alakítja ki, az örök Főpap, Krisztus képmását. Azzal nem is mondunk sokat, ha különös érdemének tulajdonítjuk, hogy napi szentmiséit példás összeszedettséggel szokta végezni. De az már felfokozott buzgóságának jele, hogy mise nélkül üresnek érezte magát. Ha betegsége akadályozta, akkor udvari papjai egyikének kellett misézmie betegszobájában, ő pedig magába mélyedve kísérte azt végig. Az elmondottakból arra is szabad következtetni, hogy buzgó tisztelője volt az Oltáriszentségnek. Napjában többször felkereste a benne rejlő Üdvözítőt, hogy imádja, engesztelje, a vett jókért hálát adjon s terveire segítségét kérje. Nem egyszer megesett, hogyha nem volt dolgozószobájában, mentek magánkápolnájába s ott biztosan rátaláltak.

Eucharisztikus buzgósága megtalálta jutalmát, mert az égiektől elnyerte azt a ritka kegyelmet, hogy 1738-ban megérhette aranymiséjét. Méltán örvendezett ennek, hiszen közvetlen elődei közül csupán a kilencvenkét éves *Széchenyi György* részesülhetett ilyen nagy

jutalomban. Febr. 15-én lett volna esedékes, de a köszvény annyira elhatalmasodott rajta, hogy a zord napok helyett júl. 15-re halasztották. Mivel a hosszú szertartást állva alig bírta volna végig csinálni, ezért Rómától engedélyt kért az ülvevégzésre.

Ha rajta múlik, legszívesebben teljes visszavonultságban ad hálát a Mindenhatónak félszázad minden adományáért, de ezt tisztelői nem engedték, hanem azt országos ünneppé avatták. A király képviseletében Pálffy országbíró jelent meg s Patatich vezetésével ott volt az egész magyar püspöki kar, körítve az egyes káptalanok kiküldötteivel és egyéb egyházi dignitáriusokkal. De kitettek magukért az országos hivatalok és főrendek s a pozsonyi dóm és érseki palota ritkán látott annyi előkelőséget, mint a mostani aranymisén.

A fényes szertartás végezetével elkezdődött a házi ünnepség. Elsőnek jó barátja, Pálffy köszöntötte, átadva neki az uralkodó által küldött arany mellkeresztet, továbbá azt az aranyérmet, mely a híres ötvösművész, *Donner Máté* kezéből került ki. Előlapja az aranymisés mellképét ábrázolta névaláírásával, míg hátlapja égő bárányt, kalásszal és szőlővel, alatta ezzel a felírással: *Sacerdos iterum.* Magyar és úri szokáshoz híven a lakoma sem maradhatott el, bent a palotában az előkelőség vigadozott, míg kint a téren az egyszerűbb nép lakmározott. Az ünnepelt kívánsága szerint, a kintiek közé pénzt kellett szórni, ami emlékeztető, de egyben alamizsna is akart lenni.

Méltó volt, hogy öregségét ilyen ritka szép nappal aranyozza be Ura és Istene! Rá valóban lehet alkalmazni ezt a többször hallható mondást: *semper idem!* Mindig ugyanaz volt! Pálos maradt nemcsak Frater Imre névhasználatban, hanem mindennapi jámborságában is. Áhítatgyakorlatait oly megszokott rendszerességgel végezte, mintha csak a kolostori csengő hívó szavát hallaná. Odaadó ragaszkodással vonzódott a Szűzanyához, Szent Józsefhez, nemkülönben a magyar szentekhez, köztük elsősorban névadójához: Szent Imréhez. A csodatevő Mária lorettói szobormását házikápolnájában, míg a czenstochowai Fekete Madonnát hálószobájában állíttatta fel. A máriavölgyi Szűzanya képét még 1728-ban megfestette, hogy állandóan szeme előtt legyen. Nyakán hordta a prágai kis Jézus amulettjét és saját bevallása szerint ennek köszönhette, valahányszor egy-egy terve sikerült. Ezért is készíttette el nagy méretben képmását és odaajándékozta a máriavölgyi kegytemplomnak, hogy mások is felbuzduljanak tiszteletére.

Szerzetes korában annyira megszokta és megszerette ezt a szenthelyet, hogy érseksége idején szinte második otthona lett. Nem is maradt el újabb jutalma! Történt pedig, hogy 1728 elején oly súlyos torokbaj kínozta, hogy nem folyékony ételt, de mégcsak vizet sem

volt képes lenyelni. Óhajára a máriavölgyi ún. szentkút vizéből hoztak neki, de éppen hogy csak torkát sikerült vele kissé megnedvesíteni. S az eredmény? Újból saját vallomása: rövid nap múlva visszanyerte egészségét. Hogy pedig ily nagy jótéteményről mindenkoron hála-adattossággal megemlékezne, mai napig sem él más vízzel, hanem csak Szűz Mária kútforrásából hordatott vízzel.

Később is, nem egyszer hangoztatta, hogy torokbajából Mária gyógyította ki s ezt iparkodott méltóképpen meghálálni. Elsőben lebontatta régi és korhadni kezdődő fából készült főoltárt és helyébe Donner Máté testvérével, *Rafaellel* márványból faragtatott újat. Meghagyta, hogy remekelnie kell, mert ezúttal a költségek nem számítanak. Igaz, hogy 6000 frt-ot kellett érte kifizetnie, de nem sajnálta, mert a mester művészetének legjavát adta bele. A továbbiakban ércburkolattal fedette be a két tornyot. Mindegyikbe kétkét harangot öntetett s csupán az volt a kikötése, hogy azok nagyság szerint Krisztus Urunk, Szűz Mária, Szent József és Szent Imre nevét viseljék. És hogy semmi hiány se mutatkozzék a kegytemplomon, átadott a perjelnek még külön 8000 frt-ot a még hátralevő renoválások fedezésére.

A sasvári kegyhelyet szintén annyira megkedvelte, hogy évi lelkigyakorlatait itt szokta elvégezni. A templomot a búcsújárók számához képest kicsinek találta s az ő évről évre megismétlődő pénzadományai tették lehetővé megnagyobbítását. Nevét hirdette a szentélyben felállított nagyméretű ezüstfeszület, azután a Szűzanya szobra elé szánt ezüstlámpa, majd az ugyanilyen fémből készült tömjénfüstölő és egyéb liturgikus kegyszerek. Amikor tehát arról volt szó, hogy a Szűzanya, a magyarok csodatevő Nagyasszonya minél méltóbb keretet kapjon, a pénzösszegeket sohasem sajnálta.

A pálosokkal kapcsolatban még csak a következőket: az ő támogatása tette lehetővé, hogy az 1728-ban leégett bánfalvi kolostor és templom újból felépülhetett. Tekintélyes összegeket kapott tőle nagyszombati házuk s azt lehet mondani, nem volt a pálosoknak olyan kolostoruk, mely ne részesült volna adományaiból. Azt senki sem vette zokon, hogy elsősorban saját szerzetét patronálja, de gondoskodása nem zárta ki a többieket sem. Ott voltak pl. a trinitáriusok, piaristák és kapucinusok, akik aranybetűkkel írhatták be adakozó nevét rendtörténetük évkönyvébe. A női rendek közül főleg a pozsonyi orsolyiták és az erzsébet-apácák gondolhattak rá jó szívvel, hiszen az előbbiek zárdáját úgyszólván alapjaiból építtette újjá, az utóbbiak kórházfejlesztésére pedig nem kevesebb, mint 140 000 frt-ot költött.

Az elsoroltakkal még korántsem merül ki áldozatkészsége, hiszen újabb hetven templom hirdeti, hogy az ő jóvoltából frissült fel, vagy

épült újjá. Közülük a magyarbéli, szemői (1728), zsigárdi (1730), perbeti (1733), sóshartyáni (1734), nagyölvedi, péliföldszentkereszti, pudmeritzi (1735), nagysallósi, farkasfalvi (1741) és érsekvadkerti (1743) plebániai templomok egyenesen az ő költségén épülhettek fel.

Sorra következik még két székvárosának: Nagyszombatnak és Pozsonynak a székesegyháza, nemkülönben egyéb intézménye. Ott új köntösbe öltöztette a székesegyház falait és Mária tiszteletére külön oldalkápolnát csatoltatott hozzá. Az ottani szemináriumot 8000 frt-os költséggel alakíttatta át s a szükséghez mérten küldözgette oda kisebb-nagyobb összegeit, csakhogy a papnevelést semmiféle anyagi fennakadás ne érje.

Pozsony még többet kapott tőle, ami érthető, hiszen itt tartózkodott legszívesebben. Érseki palotájának megkopott külsejét felújította s parkját újból rendeztette és csinosíttatta. A palota előtti téren a Keresztély által felállított *Nepomuki Szent János* kőszobrát Donnerrel kicsiszoltatta, hogy lágyabb vonalazást nyerhessen. Majd körülkeríttette ízléses vasráccsal, melyet kovácsolt lámpák díszítettek. Nagy tisztelője lehetett ennek a szentnek is, mert azoknak állandóan égniök kellett tiszteletére. Hetenkint egyszer a dóm zenekarával liturgikus térzenét szolgáltatott, amit a pozsonyiak nagyon megkedveltek.

Az itteni dóm általa még több értékes műalkotással gyarapodott. A két Donner testvért állandóan foglalkoztatta, mert tervezésekből sohasem fogyott ki. Először is Szent Márton főoltárát cseréltette ki s amikor ez megtörtént, következett a két mellékoltár elkészítése. A három alkotás 100 000 frt-ba került, de megérte, mivel Donnerék ismét nagyszerűt alkottak.

A dóm egyik látványossága volt *Alamizsnás Szent János* alexandriai pátriárka († 616) sírhelye. Holtteste jó ideig Ciprusban nyugodott s később innen vitték át Konstantinápolyba. A török szultán Mátyás királyunkkal kötött barátsága megpecsételésére, neki adta a szent ereklyét s így került a budavári kápolnába. Innen a hódító törökök elől előbb Máriavölgybe szállították, majd Pozsonyba, a dómba. Pázmány 1632-ben ezüstkoporsóba tétette s az egész az ugyancsak általa emelt, tetszetős síremlékbe került. Esterházyt ez már nem elégítette ki, ezért Donnerrel még művészibb sírkápolnát építtetett a dóm északi részén. Maga a síremlék a koporsóval együtt közepére került, jobbjára a mostani érsek márványból faragott térdelő alakjával, míg balján a falra illesztett márványtábla ezzel a felirattal: *Nulli Sanctorum, sed Ipsi Deo Sanctorum.* Az ünnepélyes áttétel az érsek személyes közreműködésével 1732. okt. 28-án ment végbe. S hogy a Szent tisztelete minél hatásosabban

véssődjék a szívekbe, több mint kétszáz lapon megírta és kiadta életrajzát, és azt ingyen osztogatta.

Igaza volt érsekünknek, amikor az iménti sírirat tanúsága szerint: Isten Szentjeiben, magát az Istent kívánta dicsőíteni. Az ő dicsőségét szolgálta azzal a nagyméretű szentségtartóval is, melyet 1728-ban készíttetett az egyik neves bécsi ötvösmesterrel, *Meichel Györggyel.* Anyaga színezüst, gazdagon aranyozva és drágakövekkel kirakva, ami pedig súlyát illeti, az nem kevesebb, mint tizenhárom kg. Kedvenc névadója ide is felkerült, valamint Szent István mozaikképe a Pietával s az angyalok girlandjával. A monstrancia esztergomi főszékesegyházunk kincstárában látható, és ugyanitt az a magyaros hímzésű, arany- és ezüstszálakkal átszőtt miseruha, ami szintén az ő rendelésére készült 1740 körül.

Kedvelt Szentjeinek sorozatából nem maradhatott ki *Xaveri Szent Ferenc,* Japán és India térítő apostola sem. Vele szemben az a kedves ötlete támadt, hogy minden évben annyi aranyat küld az indiai missióknak, mint amennyi életéveinek száma. S ezt a fogadását híven teljesítette haláláig. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy amit az Egyháztól kapott, azt adakozásaiban vissza is adta.

S mindezzel mégcsak le sem záródik bőkezűsége, mert ebben az elsorolásban helyet kérnek maguknak, ahogy Schmitth írja: a szegények, ügyefogyottak, árvák és özvegyek, akiknek ő volt a legirgalmasabb gyámolítója. A nem lajstromozott adományain kívül, évente külön 25 000 frt-ot hasított ki jövedelméből, kizárólag a szegények és rászorulók segélyezésére. Úgy látszik ez sem lehetett elegendő, mert megtörtént, hogy kifogyott a pénzből. S ekkor leakasztotta nyakáról főpapi aranyláncát és mellkeresztjét, átadta titkárának, azzal az utasítással, hogy zálogosítsa el, az érte kapott pénzt pedig ossza ki a várakozó szegények között, mert ezeket nem szabad alamizsna nélkül elküldeni. A mondottak után nem meglepő, ha húsz esztendős érseksége alatt adakozásai több, mint *kétmillióra* szöktek fel.

Résztvevő egyéniségéhez tartozik, hogy sétái közben rendszeresen látogatta a menhelyeket, kórházakat, továbbá a börtönöket, hogy vigasztaljon, bátorítson s a kétségbeesést elhárítsa. A felebaráti szeretetet tehát nemcsak aranyaiban mérte fel, hanem az isteni Mester eme értékelésében: beteg voltam és meglátogattatok, börtönben voltam és felkerestetek . . .

5. Betegsége és halála

Ha valaki, hát ő valóban megszívlelte a hegyi beszéd tanítását: boldogok az irgalmasok, majd nekik is irgalmaznak! A Mindenható nagy irgalmát már földi életében megmutatta, hiszen megengedte, hogy nyolcvankét évet érjen meg, elődei között az egy Széchenyi Györgyöt kivéve, a legmagasabb életkort. Hosszas évtizedei jótékonykodása mellett, csupa gond és munka közben teltek el s ez lassankint felőrölte amúgy sem erős fizikumát. A köszvény elhatalmasodása után többet ült és feküdt, mint állt. Még Mária Terézia koronázási szertartását is, a Korona feltevésén kívül ülőhelyzetben végezte.

1741 táján tehát jelentkeztek a súlyosabb fájdalmak. Három év múlva márcsak árnyéka volt régi alakjának. A Szent István király előtti napokban Mária Terézia újból megjelent Pozsonyban, hogy tárgyaljon a nemesi felkelésről. Részt vett sornyitó királyunk ünnepi miséjén s erről a beteg prímás sem akart elmaradni. Hordágyon vitték a dómba s azon feküdt prémes takarókba beburkolva. Akik így látták, részvéttel állapították meg, hogy nem fog soká élni.

Életereje azonban még egyszer fellobbant, bár nem áltatta magát, hogy sokáig húzza. Éppen ezért, mielőtt rélépett volna az örökkévalóság útjára, előbb le akarta róni utolsó adósságát a Szűzanya iránt. 1745 nyarán elhatározta, hogy elzarándokol Máriazellbe. Elindulásakor a pozsonyiak nagy számban jöttek össze búcsúztatására s az volt egyetlen kívánságuk, hogy még élve térhessen vissza. Bécsben rövid pihenőt tartott s ezt használta fel az uralkodónő, hogy még egyszer találkozhassék vele. Legszűkebb környezetével fogadta s minden szavából ki lehetett érezni a nagy tiszteletet és meleg részvétet, amivel körülvette. Számolva az elkerülhetetlen véggel, akárcsak annak idején atyja, most ő is még egyszer megköszönte neki azt a hűséges támogatást, mellyel uralmát megkönnyítette.

Zellben megjelent fogadására Ausztria és Stájerország majd valamennyi püspöke és sokan a világi előkelőségek soraiból. Harangzúgás és a mozsarak durrogása között vonult be a kegyhelyre. Az elfáradt és beteg zarándok még egyszer kitárta szíve-lelke szeretetét az Istenanya előtt és hódolata jeléül felajánlotta neki azt az aranykelyhet, amit ajándékul hozott magával. Ezzel mutatta be ottani szentmiséjét is, amely hála volt a múltért és kegyelemkérés a közeledő nagy útra. Amit akart, azt elvégezte és utána megbékülve tért vissza. A pozsonyiak ismét tömegesen siettek a dómba, hogy fogad-

ják és részt vegyenek a hálaadó istentiszteleten. A Te Deum-ot maga intonálta s azt úgy vették, mint hattyúdalát.

Utána még két és fél hónapig fent volt, de inkább csak fekve. Majd végleg ágynak dőlt s ritka nagy türelemmel és Isten akaratában való megnyugvással viselte fájdalmait. Erőt az Oltáriszentségből merített, melyet gyakran vett magához. Ha valamivel jobban érezte magát, Szent Ágoston műveiből kellett neki felolvasni. Állapota december első napjaiban fordult válságosra. Ekkor feladták neki a végső szentségeket és 6-án, Szent Miklós napján szép csendesen elaludt örökre.

Kívánsága szerint Alamizsnás Szent János kápolnája alatti sírboltba kellett eltemetni. S aki életében mindent oly körültekintően szokott elintézni, halálában sem akart másoknak különös gondot okozni. Még sírfeliratát is előre elkészítette, mely így hangzik:

Alexandriai Szent János csodálatos és könyörületes árnyékában,
Benned bízva Istenem és Irgalmam,
S Édesanyám, Mária közbenjárásában,
Itt alszom és nyugszom: Frater Imre.

Utolsó pihenőjére emberáradat kísérte el. Egykori veszprémi papjának és ugyanott utódjának, Bíró püspöknek gyászbeszédéből bánatosan csengett-bongott, milyen nagy embert vesztett benne a magyar világ. Támasza volt – úgymond – Egyházának, hazájának, a királyi trónnak és a magyar nemzetnek. Siratja ez is, az is! De akik leginkább sirathatják, azok a szegények, akiknek mindene volt. Fájdalmat enyhített, jajszót némított s könnyeket szárogatott. Jó és hűséges sáfára volt az Úrnak, ezért hitünk tanítása szerint elnyerte örök jutalmát. Vállakra emelt koporsóját a könnyek áztatták, s az imádság esője harmatozta be. A sír mélye magába ölelhette Esterházy Imre grófot, Esztergom érsekét, Magyarország hercegprímását, de a jóságos Frater Imre neve továbbra is bent élt a magyar szívekben.

CSÁKY MIKLÓS
(1751–1757)

Pater pauperum.
(Mellékneve.)

Mária Teréziát a megkönnyebbülés hulláma futotta át, amikor a háborús gondoktól kínozva, az 1741-es koronázási országgyűlés megszavazta a magyar katonai ezredeket. Ezáltal nemzetünk nagylelkűségéről tett tanúságot s így méltán remélhette, hogy a királynő is meghallgatja és orvosolja panaszait.

Annak ellenére, hogy a bécsi Burg az utóbbi évtizedekben iparkodott jobb megértést tanúsítani hazánkkal és népünkkel szemben, még mindig akadtak sérelmek, mind az alkotmányos, mind pedig az egyházi élet vonalán. Ha pusztán az utóbbit tekintjük, eleink méltán panaszolhatták fel, miért kell az ő mellőzésükkel, majdnem következetesen idegeneket ültetni a főpapi javadalmakba? Ezek elkerülése végett, még a nevezett országgyűlésen törvénybe (1741: XV. tc.) iktatták, hogy a megürült főpapi állásokra csakis arra érdemes magyar papokat nevezhet ki az uralkodó. Már ekkor gondolni kellett a beteg Esterházy prímás bekövetkezhető halálára, ezért ugyancsak kimondták (1741: VIII. tc.), hogy az érsek-prímási szék egy évnél tovább nem maradhat üresedésben. Hasonlóképpen igyekeztek magukat körülbástyázni az állampolitikai visszaélések ellen. A királynő mindeme követeléseket jogosnak tartotta, készséggel teljesítette és megígérte, hogy alkotmányos módon fog uralkodni.

Azt nem lehet tagadni, hogy negyven éves uralma alatt sok és hasznos intézkedésekkel és intézményekkel ajándékozta meg nemzetünket. De az is igaz, hogy abszolutista hajlamait nem tudta teljesen levetni. Így hát a meghozott törvény ellenére, csapatostul szállták meg az idegenek továbbra is a nagyjavadalmú stallumokat. A csanádi püspökségre pl. befuttatta (1750) *Engl Ferenc* grófot, míg a vácira *Migazzi Kristóf* grófot (1756). Az utóbbit akkor is meghagyta kezén, amikor a bécsi érsekségre emelte. Erdélynek is meg kellett elégednie, magyar helyett *Manzodor Pius* (1773), majd *Kollonich*

László kinevezésével (1774). Ugyanilyen eset ismétlődött meg az újonnan felállított besztercebányai és szepesi egyházmegyékkel. Az előbbi élére *Berchtoldt Ferenc* grófot (1776), míg az utóbbiéra *Salbeck Károlyt* állította (1776). Egyénileg valamennyien igen érdemes egyháziak lehettek, sőt Migazzi, Vácnak egyik legnagyobb alkotója. De mivel nem a mi véreinkből voltak, emiatt jogosan berzenghettek a magyarok.

Az sem vált az uralkodónő előnyére, hogy az esztergomi érsekséget, nem egy, hanem több, mint öt évig hagyta betöltetlenül. Kifogásnak aligha fogadható el, mintha nem talált volna rá alkalmas egyént. Mert ha *Csáky Miklós* megfelelt neki 1751-ben, megfelelhetett volna 1746-, vagy 47-ben is. A halasztás okát inkább abban kell keresni, hogy az érsekség interkaláris jövedelmeire a hadikészületek miatt a kincstárnak volt szüksége. Úgy látszik az másodrendű szerepet játszott, hogy a késedelemmel minő károkat szenved az egyetemes magyar katolikus élet. Bár az egyházmegye kormányzatában nem lehetett érezni a zökkenőket, mivel *Nedeczky István* káptalani helynök rátermetten végezte feladatát. De mennyivel simábban megy minden, ha a hatalom olyan tekintély kezében van, mint maga az érsek-prímás. Erre nézve többször elhangzott a sürgetés s végre eleget téve, 1751. júl. 30-án kinevezte a fent nevezett Csákyt esztergomi érseknek és Magyarország hercegprímásának.

1. Szerencsés úton Várad felé

Az Egyház hivatásos szolgálatában, a Csáky család sem mondható terméketlennek. Ebből a nemzetségből való az ugyancsak fentebbi keresztnévre hallgató csanádi püspök, akit az 1514-es felkelésben Dózsa katonái húztak karóba. A papi és szerzetesi életben megelőzték mások és követték újabbak. Mellékesen azt is meg lehet említeni, hogy a Miklós név nagyon felkapott volt a családban. Alig volt generáció, melyben ne szerepelt volna. *István* országbíró (†1699) utolsó gyermekét szintén erre kereszteltette s az idősebbik *Imrével* együtt a papi pályára szánta.

Háromszor kellett nősülnie. Első felesége, *Lónyay Margit* halála után elvette *Mellith Klárát*, s mikor ez is meghal, harmadszor *Barkóczy Mária* kezét kérte és kapta meg. Hármas házasságából huszonöt gyermek született: tizenkét fiú és tizenhárom leány. Közülük négy kiskorában halt el s a leányok közül négy lett apáca, míg a többi férjhez ment.

A mély vallásosság a családtagok közös vonása volt, de már politikai színvallásban eltértek egymástól. Egyesek, mint pl. *Zsigmond* tárnokmester, a hivatalos udvari politikához kötötték magukat, mások viszont megmaradtak a legtörzsökösebb értelemben vett magyarnak. Ezekhez sorozható *Mihály* és *Krisztina*, az utóbbi *Bercsényi* hitvese. Mindketten inkább a száműzetés bizonytalanságát választották, semhogy megtagadják vezérlő fejedelmüket, *Rákóczi Ferencet.*

Ők jóval korosabbak voltak Miklós öccsüknél, aki atyja utolsó előtti évében, 1698. dec. 5-én született. Egy éves korában elvesztett atyjához nem fűzte más emlék, mint amit anyjától hallott róla. Amíg Mária asszony férjével élhetett, szerette a természeti szépségekben pompázó, de különben remeteszerű családi fészküket, Szepesvárát. De mikor özvegységre jutott, megülte a magányosság nyomasztó érzése s kisfiával, nemkülönben lecsökkentett háznépével beköltözött Kassára. Itt közel lehetett mostohafiához, Mellith Klára szülöttjéhez, akit Kassa megválasztott plebánosának. Már előzőleg tagja volt az itt székelő egri káptalannak s javadalmasa a tapolcai apátságnak. Mária az ő védőszárnya alá helyezte egyetlen vigaszát, a kis Miklóst s az volt legtitkosabb vágya, hogy megossza őt magával és Egyházával.

A papnak szánt gyermek iskoláztatását ugyanitt kezdte meg, de csakhamar Pozsonyban kellett folytatnia, tekintve, hogy Imre bátyja, időközben az itteni káptalan prépostja lett. Itt élt még három apácanővére, míg a negyedik Nagyszombatban. Ez a hierarchikus kör jó hatással volt a fejlődésére s a jezsuita nevelés szintén elősegítette az anyai álmok beteljesedését. Alig múlt tizenhét éves, amikor jelentkezett Keresztély hercegprímásnál, aki szívesen felvette kispapjának és filozófiai tanulmányai végzésére Bécsbe küldte a Pázmáneumba. Tanárai közül főképpen a jó hírnévnek örvendő *Bombardi Mihály* jezsuita atya nyerte meg tetszését. Annyira lelkesedett érte, hogy előadását: *Compendium ex Universa Philosophia* címen összeállította és később is nagy gonddal őrizte.

Imre bátyja pályája tovább ívelődött felfelé. Pozsony után elnyerte a váradi püspökséget, majd később ennek megtartásával, a kalocsai érsekséget, sőt 1717-ben Róma a bíborral is kitüntette. A jó testvér vonását dicséri, hogy szemét állandóan öccsén tartotta s szinte kiszámítottan húzta maga után. Alig fejezte bölcseleti tanulmányait, III. Károlynál kieszközölte, hogy megkapja a *szepesi apátságot.* Ez annál nagyobb örömöt szerzett neki, mivel büszkén vallotta magát szepességinek.

A fiatal, alig húsz éves apátúrra várt még a teológia elvégzése. Evégett Rómába kellett mennie, a Germanicumba, s akárcsak Bécs-

ben, itt szintén találkozott bátyja megbecsült emlékével. Úgy érezte, hogy a Csáky-név értékét neki sem szabad leszállítani, ezért kifogástalanul viselkedett, szorgalmasan tanult és így az egyetemet magiszteri fokozattal abszolválta. Erre jutalmul, bíboros bátyja 1721-ben megszerezte számára a szentjobbi apátságot. Örült ennek, de még inkább, amikor a következő év szept. 19-én pappá szentelték és az Úr oltárához léphetett. Félesztendőt még Rómában töltött, hogy annak kulturális nevezetességeit minél alaposabban megismerje és csak utána, 1723 tavaszán jött vissza hazájába.

Papi élete kezdetén már két javadalomnak volt a birtokosa s Imre ezután sem feledkezett meg róla. Jóformán még ki sem fújhatta magát itthon, máris ölébe hullott a váradi káptalan egyik stalluma. Itt sem rekedt meg, mert a ranglétrán fokozatosan haladt előre és 1734-ben már a káptalan nagyprépostja lett. Ehhez járult királyi tanácsossága és *novi püspöki* címe. Ez utóbbiakat már nem Imre bátyja révén kapta, mert ő időközben meghalt, hanem népszerűségének köszönhette, mellyel körülvették nemcsak Váradon, hanem fent, a császárvárosban is.

Viszont közkedveltségét, elsősorban a katolikus körökben azzal érte el, hogy fiatalos lendülettel tervezett és alkotott. Amikor a szentjobbi apátságot átvette, a régi bencés dicsőségből mindössze néhány rozzant ház maradt meg és a vályogból vert kis templom, az is a reformátusok használatában. Első lépése tehát, hogy a faluba katolikus lelkipásztort hozatott, és nehogy nyáj nélkül maradjon, cselédeknek kizárólag katolikusokat vett fel. Utána hozzáfogott az új templom felépíttetéséhez, mégpedig az ottani völgykatlan északkeleti részén. Az alapkövet 1736 tavaszán tette le és őszre már elkészült a szentély. Szerette volna végleg befejeztetni, éppen azért, amikor a következő évben kinevezték váradi püspöknek, azt kérte uralkodójától, hogy az építés befejezéséig tarthassa meg a szentjobbi javadalmat. Ez a kívánsága nem teljesült, mert az új apát *Ditrichstein Károly* gróf lett, akinek dicséretére válik, hogy az építkezést tovább folytatta és befejeztette.

Ha már most egyéniségének belső összetevőit boncolgatjuk, azt kell mondanunk, minél inkább közeledett férfikora kiéréséhez, annál idegesebb és nyugtalanabb lett. Amíg Imre bátyja, a „Méltóságos Kardinális Úr" élt, fékezte magát, de utána már nehezebben ment. Sehol sem találta helyét! Váradról Kassára rohant, onnan Bécsbe, vagy valamelyik rokonához. Egyszer a tudásszomj fogta el s ekkor napestig a bécsi könyvtárakat és múzeumokat búj ta. Máskor meg az ügetőpályán lehetett látni, ami infulás jellegéhez mégsem illett. Az Erdélyben kitört (1735) Pero-féle lázadás annyira megré-

míti, hogy újból világgá szalad. Fél, hogy a népszenvedély Váradon is tápot kap, és úgy járhat, mint hasonnevű őse Dózsa idején.

Türelmetlenül várta, mikor kap püspökséget, de Bécsben nem siettek vele. Nagy volt tehát a csalódása, amikor bátyja halála után *Luzsénszky László* ugrott elébe (1733) s még nagyobb, mikor utána *Okolicsányi János* is megelőzte (1734). A kétszeres mellőzés annyira elkeserítette, hogy kész lett volna akár Győrbe, akár pedig Pécsre segédpüspöknek elmenni. De az előbbit maga gondolta meg, az utóbbira pedig III. Károly mondott veto-t. Türelmi próbát tartatott vele s mikor meggyőződött, hogy lehiggadt és újból kiegyensúlyozódott, 1737 márciusában kinevezte Okolicsányi utódjának s egyben bihari főispánnak.

2. Váradi püspöksége és bihari főispánsága

Az uralkodói kinevezés csak félig nyitotta meg előtte az utat Váradra, mert ehhez hiányzott még a pápai megerősítés. Magábaszállására vall, hogy másoktól eltérően nem akarta magát felszenteltetni, amíg Róma ki nem mondja a döntő szót. Ez pedig csak késett s elmúlt a tavasz, el a nyár s a várt bulla még mindig nem érkezett meg. Türelmét ismét kezdte elveszteni s ezért szeptemberben felutazott Pozsonyba, majd Bécsbe, hogy a prímásnál és az udvarnál megsürgesse a kérdéses pápai megerősítés elküldését.

Úgy látszik Rómának még mindig nem volt sürgős, hogy ezt az utolsó lépést megtegye. Hogy némileg kárpótolja magát, elhatározta, hogy legalább a főispáni székbe iktatja be magát. 1738. jan. 9-én történt meg, azt lehet mondani hét vármegyére szóló ünnepeltetés mellett. A ragaszkodás jól esett neki, de még boldogabb lett, amikor egy hét múlva végre megérkezett a várva-várt bulla. Így hát már nem volt akadálya, hogy püspökké szenteltesse magát, amit ifj. *Esterháy Imre* nyitrai megyés- és *Máriássy Sándor* egri segédpüspök közreműködésével, *Erdődy Gábor* gróf, egri püspök végzett febr. 2-án a kassai dómban, ugyancsak nagy ünnepséggel.

Néhány hétig még Kassán maradt, hogy kipihenje kimerültségét, de még inkább, hogy atyafiaival rendezze a birtokörökséget. Ennek megtörténte után vette útját Várad felé. Közben a *máriapócsi* búcsújáróhelyen pihenőt tartott, hogy kérje a segítő Szűzanya áldását püspöki működésére. Már itt nagyszámban köszöntötték egyházmegyéjének latin és görög szertartású hívei. Még tömegesebben ünnepelték márc. 19-én, székfoglalója napján Váradon. Meg volt

elégedve vele, bár anyjának röviden csak ennyit írt: tisztességes volt.

Azt meg kellett szoknia, hogy örömébe rendesen belecsöppen némi üröm is. Ezt most sem kerülte ki. Egyik kanonoktársa, sőt korábban barátja, *Forgách Pál* gróf tüntetőleg elutazott gimesi várába és innen írt neki, hogy bocsássa el az egyházmegye kötelékéből. Nem tudta megemészteni, hogy már a kanonoki sorrendben megelőzte, jóllehet fiatalabb volt nála. Megismétlődött ugyanez a püspökséggel, amire szintén esélyesnek tartotta magát. Csáky próbálta marasztalni, sőt hogy jóakaratának tanújelét adja, kinevezte vikáriusának. Még azt is megtette, hogy távollétében provikáriust adott melléje, *Fábry Jakab* kanonok személyében. Erre kész lett volna visszatérni Váradra, de a közben kitört pestis miatt úgy elzárkózott gimesi sasfészkébe, hogy oda se be, se ki nem juthatott senki.

Végre 1740. márc. 14-én mégiscsak megérkezett s ezúttal még kézzelfoghatóbban megbizonyosodhatott, milyen jóindulattal van püspöke irányában. Még távollétében felterjesztette a királyi kancelláriához, hogy nevezzék ki a megürült pécsi, nyitrai, erdélyi püspökség valamelyikére. Forgách megköszönte ezt a kivételes előzékenységet, de egyiket sem kívánta, mert a tervbevett szombathelyi püspökséget szerette volna elnyerni. Ennek alapítása azonban évről-évre késett s hogy Mária Terézia elvegye keserű szájízét, felajánlotta neki a szintén üres veszprémit. Ettől is húzódozott, mert csak Szombathelyen vélte feltalálni földi boldogságát. Pedig ide mégsem jutott, hanem ki kellett böjtölnie, míg Csáky Kalocsára kerül érseknek, hogy azután elfoglalhassa váradi helyét.

Vele tehát úgy-ahogy egyenesbe jutott s a káptalan többi tagjaival már nem volt ennyi nehézsége. Ismerték erényeivel és hibáival együtt s megkedvelték, mivel püspöki minőségében iparkodott emberséges és igazságos lenni. A káptalani stallumokra a jók közül az érdemesebbeket választotta ki, bár teljesen a rokoni köteléktől sem tudott szabadulni. Így kapott kanonokságot egyik atyafia, *Vécsey Mihály* báró, aki ennek ellenére is nagy nyeresége lett a káptalannak. Igazolta püspökrokona irányelvét, hogy tanácsadó testülete megbízható és jól felkészült tagokból álljon.

Egyébként Várad nem tartozott a könnyebben kormányozható egyházmegyék közé. Beszédes világot vet erre, hogy csupán a püspöki székhelynek, továbbá *Debrecennek, Szilágysomlyónak, Gyulának, Szőllősnek, Kárászteleknek, Magyarcsekének* és *Béltenyének* volt katolikus temploma. Ezeken kívül szerencsésebbnek mondható *Székelyhida, Diószeg, Margita, Rézbánya* és *Belényes,* mert ezek legalább kápolnákkal rendelkezhettek. Egyebütt, vagy a paplakban,

vagy pedig magánházban szakítottak ki egy-egy kisebb helyiséget az istentiszteletek tartására.

Magának Váradnak egykori fénye is csupán a múlté volt. Elpusztult Szent László székesegyháza és utolsó követ *Bethlen Gábor* építtette be a bástyafalakba. Középkorban tizenegy temploma volt s ezekből sem maradt egyetlen-egy sem. Hiányzott a megfelelő püspöki rezidencia, szeminárium s a káptalani tagok részére elemi kényelmet nyújtó otthon. Az önérzetesebb váradiakat mindig bántotta, mivé lett hajdani városuk s kérték, sürgették, hogy kezdődjék meg az újjáépítés. Csáky Imre a székesegyházét meg is kezdte, de befejezni már nem tudta és az két utódjára, sőt még Miklós öccsére is várt.

Amikor tehát az utóbbi átvette az egyházkormányzatot, érezte, hogy kemény munkával kell megbirkóznia. Márcsak ezért is többet kellett volna otthon tartózkodnia, azonban beteges nyugtalansága megint erőt vett rajta. Alighogy beiktatták, már kereket oldott és egy álló esztendeig nem mutatkozott. Némileg menti, hogy Zsigmond bátyja meghalt és mint szeniornak, neki kellett átvennie a családi birtokok kezelését. A váradiak azonban nem fogadták el ezt a mentséget és megindult a szóbeszéd, hogy „familiás" a püspök és juhaival vajmi keveset törődik. A megszólások fülébe jutottak s ellenük így védekezett: látja Isten, hogy szinte oly gonddal vagyok juhaim felől, mintha otthon volnék.

Ebben igaza volt, de az is igaz, hogyha rájött a mehetnéke, csomagoltatott és kíséretével, egyszer birtokaira, máskor Kassára, Egerbe, Pozsonyba, vagy Bécsbe hajtatott váltott lovaival, aszerint, hogy hivatali ügye, vagy pedig kedvtelése hová szólította. Még jó, hogy hivatala tudta, hol kereshető fel és így Forgách, vagy ha ő is távol volt, Fábry megtalálta vele az érintkezést.

Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy azért Váradon is láthatták. Amikor pl. végzett a fenti családi birtoküggyel, szintén hazatért és 1739 tavaszától egy álló esztendeig tartózkodott egyházmegyéjében. Ápr. 13-án tisztújító megyei gyűlést tartott, májusban pedig főpásztori körútra ment, hogy személyesen győződjék meg, hol és mit kell tennie? Elkísérte provikáriusa és *Jurkovics Mátyás* krasznai főesperes s végigjárva Szilágyságot, tizenegy plebániát látogatott meg, és osztotta ki a bérmálás szentségét.

Útjában három olyan plebániával, név szerint: Kárásztelekkel, Bélfenyével és Szőllőssel találkozott, ahol mindent rendben talált. A lakók túlnyomóan katolikusokból álltak és elvétve akadtak másvallásúak. Már a többi nyolc plebánián súlyos hibákat fedezett fel, még Szilágysomlyón is, ahol pedig minorita kolostor létezett.

Úgy találta, hogy ezek a helyek „kálvinistáskodók", akárcsak Magyarcseke. Itt azonban megvolt az a vigasztalása, hogy *Csengery György* kálvinista lelkész egész gyülekezetével visszatért a katolikus Egyházba s ettől kezdve megváltozott a helyzet.

Sok helyen tapasztalta, hogy papjai milyen nagy szegénységben élnek. Akinek két szobás lakása volt, már módosabbnak számított, mert legtöbbje egyszerű falusi viskóban, a legszűkösebb körülmények közt húzta meg magát. A javadalmazás alig haladta meg az évi 150–200 frt-ot, amiből megélni nehezen lehetett. A hívek hozzájárulásához errefelé sem lehetett számítani, mikor az még nagyobb nélkülözések közt élt, mint a más vidékiek. Ilyen körülmények között a papság szellemi színvonala is mélyre zuhant, aminek szomorú tanúsága, hogy könyvkollekcióval csupán elvétve lehetett találkozni.

Hasonló sivár képet mutattak a templomok. A régiek közül, amiket a török háborúk és a felkelések megkíméltek, jórészt vagy a gör. keletiek, vagy pedig a reformáció valamelyik felekezetének birtokába mentek át. S amiket a megfogyatkozott számú katolikusok, akár önerejükből, akár pedig külső támogatással építettek, kicsinyek, szűkek és többnyire toronynélküliek voltak. A belső berendezés szintén a nagy nincstelenség képét árulta el. A masszívabb felépítésű oltárokat általában az egyszerű asztalok helyettesítették, házi szőttessel letakarva, rajta faragott feszülettel és egy-két gyertyatartóval. Amennyiben képek és szobrok léteztek, majd kivétel nélkül vásári áruk voltak. A zászlók és liturgikus ruhák szakadozottan szégyenkeztek s a többi liturgikus kegyszerek a legritkább esetben készültek nemes fémből. Sajnos, a tisztaságra sem adtak sokat, pedig ezen már lehetett volna segíteni.

Jó volt mindezt szemügyre venni, legalább láthatta, hol és mit kell pótolni. Ehhez természetesen pénz kellett, hozzá nem is kevés! Kinevezési okmánya szerint javadalmából 17 000 frt.-ot tarthatott meg saját szükségleteire, 12 000-et be kellett fizetnie a Cassa Parochorum-ba, míg a többit székhelyének hiányzó intézményei építésére fordítania. Ez a megkötöttség lehetetlenné tette, hogy a szegény és elhanyagolt plebániák és lelkészségek helyzetét elfogadhatóbbá tegye. Ezért felfolyamodással élt Mária Teréziához és arra kérte, oldja fel a fenti megkötöttség alól. 1741. máj. 30-án érkezett meg a kedvező válasz, melynek értelmében a személyi járandóságán felül maradt jövedelmeket maradéktalanul egyházmegyei célokra fordíthatja.

Ily módon már lehetett tervezni és alkotni s mivel értett a gazdálkodáshoz, iparkodott javadalmát minél gyümölcsözőbben ki-

használni. Nem annyira a föld- és szőlőművelésre fektette a fősúlyt, mint inkább az erdőgazdálkodásra és iparosításra. Szerencsére, hogy *Mártonossy Zsigmond* jószágkormányzó és *Jurkovics Pál* uradalmi felügyelő személyeiben olyan kiváló két szakembert kapott, akikben teljesen megbízhatott. Becsülettel javadalmazta nemcsak őket, hanem többi alkalmazottait is, de azután megkívánta, hogy ne a saját zsebükre sáfárkodjanak. Egyébként sem lehetett szemét bekötni, mert utána nézett az utolsó „köbölbúzának", de még a „boritcéknek" is.

A tervszerű föld- és erdőgazdálkodás lehetővé tette, hogy áttérjen a gyáriparra. Különféle üzemeihez külföldről hozatott szakmunkásokat, hogy ezáltal is emelje prosperitásukat. Először *Fenesen* rendezett be *posztógyárat,* hogy a többnyire házilag készült és silányabb minőségű ruhaanyagot jobbal cserélje fel. Szociális érzékére vall, hogy az árakat oly alacsonyra szabta, amit bárki meg tudott fizetni. A papságnak egyenesen parancsban adta ki, hogy csakis fenesi posztóból készült reverendát viselhet.

Vaskohón még *Imre bátyja* helyezte üzembe azt a kisebb *vashámort,* amit neki kellett gyárrá fejlesztenie. Az ő idejében tehát már nemcsak vasgerendákat gyártott, hanem házi és mezei eszközöket, nevezetesen edényeket, kapákat, kaszákat, ásókat, ekéket stb. Nagy lett az öröme, amikor az első legyártott vasszerkezetet leszállíthatta *Máriapócsra,* kedvelt kegytemploma építkezéséhez.

Nem kevésbé örült, mikor emberei azt jelentették, hogy a vasgyár közelében márvány kitermelésre alkalmas terepet fedeztek fel. Ezt sem hagyta kihasználatlanul és sietett a *márványtömbök kifejtésével.* Ez esetben is kedves figyelmére vall, hogy az első darabokból oltárt faragtatott ki és azt a kassai domonkosok templomának ajándékozta, mivel édesanyja ide szeretett leginkább járni.

Ezután már egyik alapítása szülte a másikat. Így került sorra a *hagymási üveggyár.* Létét annak köszönhette, hogy az építkezésekhez szükséges üvegtáblák beszerzése nemcsak túl drága volt, hanem nehézkes is. Ennek megkönnyítésére tehát külföldről jól képzett üvegfúvókat hozatott s ezek rövidesen Hagymást versenyképessé tették a cseh üveggyártással. Nemcsak szilárd üvegtáblák kerültek innen ki, hanem csiszolt üvegek és ivópoharak s ezek a kényesebb ízlést is kielégítették.

A bihari erdők ontották a kincset érő fákat, melyekből szépszál deszkákat lehetett fűrészelni. Ez érlelte meg benne a *fűrészmalom* felállítását, melyet csakhamar kiegészített *zsindelyfeldolgozó osztállyal.* A kettős műszak rendkívül fellendítette Bél község forgalmát s hogy azt még tovább növelje, évi négyszeres vásártartási jo-

got szerzett részére s a közlekedés meggyorsítására a Körös vizén hidakat veretett.

Az elsorolt ipartelepek, amellett, hogy bő munkaalkalmat és keresetet biztosítottak a dolgozóknak, a püspökség pénztárát is duzzasztották. Ez viszont lehetővé tette, hogy megvalósítsa nagy és szép terveit, vagyis székvárosát, de a többi bihari tájat is kiemelni elmaradottságából és rákapcsolni a kulturáltabb életformákra.

Mint említettük, Várad már csak régi dicsőségéből éldegélt, de jelene inkább a falusi sivárság, mint a városi előkelőség képét tükrözte vissza. Újjáalakítását már a pálos barátból püspökké lett (1681) *Benkovich Ágoston* megkezdte és központjának a régi vár helyett *Olaszit* jelölte ki. Csáky Imre elvetette ezt a tervet és *Szálkát* szemelte ki a mondott célra. Miklósnak ez sem tetszett és ő *Újváros* mellett döntött. Ide tervezte a székesegyházat, nemkülönben a többi szükséges egyházi intézményt.

A tapasztalatszerzés nyomán, nagyon megtetszett neki az esztergomi jezsuita-templom, mely mostanság a prímási palotával van összeépítve. Megbízta tehát *Pratti* budai építészmérnököt, hogy ennek mintájára készítse el a váradi székesegyház tervrajzát. Bizonyos módosítással eleget tett óhajának, de mire kivitelezhette volna, meghalt. Helyére most a pálos *Vépi Mátét* szerződtette, aki a sasvári templom tervezésével és építésével tette nevét ismertté. Megbízatásának sietett eleget tenni és még 1741 tavaszán benyújtotta az általa készített második tervrajzot. Ez is megnyerte a püspök tetszését és így az építéssel is őt bízta meg. Hogy az minél szaporábban haladjon előre, tömegével hordatta a helyszínre a különféle építési anyagot, úm. a fát, vasat, márványt és üveget. Mennyire jutottak, nem tudjuk, csupán azt, hogy a püspök ottléte idején nem sikerült befejezni.

Közben egyéb elgondolásait is iparkodott valóra váltani. Állandó sürgetésére tökéletesen elkészült a *püspöki palota*, mögötte a *szemináriummal* s délnyugati szögletén a *gör. kat. templommal*. Letelepítette a *pálosokat* s közelében emeltette fel kéttornyú templomukat a kolostorral, melyet később a premontreiek kaptak meg.

Büszke volt mindenegyes alkotására, de különösképpen szemináriumára. Jóformán még be sem fejeződött építése, máris megnyitotta kapuit, egyelőre két pálos tanárral és hat növendékkel. A kicsi létszám nem csüggesztette, mert erősen bízott, hogy az növekedni fog. Lelkipásztorainak meghagyta, hogy mindent kövessenek el a hivatástudat felkeltésére s erre maga adott ösztönző példát. Rodostóba bujdosott unokaöccsét, Csáky Mihályné *Imre* nevű fiát hazahozatta, ugyancsak váradi szemináristának. S mellette és utána év-

ről-évre többen jelentkeztek felvételre, ami világosan mutatta, hogy nem csalódott reményében. Szemináriumával kapcsolatban megvolt az a külön terve, hogy gócpontja legyen a bihari kultúréletnek. Ezért szerzett számára nyomdát, hogy a tanárok és más tudós papok alkotásai napvilágot láthassanak.

Amikor székvárosa fejlődésének lerakta alapjait, ugyanakkor nem feledkezett meg a vidékről sem. Azon nem igen töprengett, hogy sikerül-e vagy nem, hanem ahol szükségét látta, megszervezte a plebániát, vagy legalább a lelkészséget s ezzel karöltve megindította a szükséges építkezést. Így lett újabb plébánia *Vaskohó, Bél,* rekatolizálása után *Magyarcseke,* továbbá *Derecske, Báránd, Keserű, Micske, Csatár és Peterd* falvakból. Ha már egy-egy építkezést elindított, sokat adott formás kialakítására s ezért nem sajnálta az anyagot és a pénzbeli költséget.

Utazgatni örökkön-örökké szeretett s ennek folytán vidéki hívei közt elég gyakran megfordult. Ilyenkor szívesen végzett főpapi szertartásokat s ezek fénye nagy számban toborozta össze, nemcsak a közeli, de távolabbi lakókat is. Debrecenhez különösképpen vonzódott, talán mivel kisebbségben élő katolikusait elnyeléssel fenyegette a nagyszámú kálvinizmus. Megmentésükre építtette fel bátyja a szép barokkstílű Szent-Anna templomot s a plebánia vezetését a piaristákra bízta. Bizonyára a kegyelet is húzta ide, hiszen Imre bíborost végakarata szerint ebbe a templomba kellett eltemetni.

A fentiekből joggal szabad következtetni, hogy beváltotta szavát és igenis törődött „juhaival". De nemcsak velük, hanem akik másféle karámban találták fel magukat. Sok jót tett a protestánesokkal, nemkülönben az ortodox hivőkkel. Nem csoda, ha innen is a legteljesebb tisztelettel néztek alakjára. Nyájas modorával és még inkább bőkezű adakozásaival annyira lefegyverezte őket, hogy nemcsak egyéni, hanem csoportos megtérések is követték egymást.

Mindezek után Bécsben kezdtek újból jó szemmel nézni rá, mert úgy látták, hogy a nyugtalan vérű férfiú átváltozott hivatásos főpappá. Mária Terézia 1741-ben kinevezte valóságos belső titkos tanácsosának, amit örömmel újságolt utolsó betegségében fekvő édesanyjának. Nemsokára el is vesztette, ami nagy bánatot okozott, mivel nagyon szerette.

Múltak az évek és Miklós püspök tovább építgette az Úr hajlékait egyházmegyéjében és országát a lelkek világában. Tíz éves püspöksége alatt sokat alkotott és ezt az áldozatos tevékenységet jutalmazta újból a királynő, amikor 1747. máj. 13-án kinevezte kalocsai érseknek. Valamikor azt hangoztatta, hogy szívesen megválna Váradtól és most, hogy itt volt a válás ideje, elnehezedett a szíve. De ugyanígy nehéz szívvel vettek tőle búcsút papjai és hívei, mert

mindnyájuknak szerető gondját viselte. Sok jót tett s ezt nem tudták elfelejteni! Ezt hangsúlyozták ki a búcsúzásnál, mikor e bibliás mondással váltak el tőle: jótetteivel hamar tökéletes lett és így hosszú időt töltött be.

3. *Kalocsa érseke*

Rövid, tizenöt év elteltével, immár a második Csákyt kapta érseknek a kalocsa-bácsi főegyházmegye. Az idősebbik üstökösként vonzotta maga után a fiatalabbikat s ez, ha bizonyos időhézaggal, de holtbiztosan befutott bátyja nagy pályaállomásaira. Átmeneti hibáit Váradon már levetkőzte és bebizonyította, hogy méltó a püspöki és utána az érseki süvegre. A munkát és alkotást megszokta s ezekből fáradhatatlanul kivette részét Kalocsán is.

A török idők után az érsekség újjászervezése már három elődje: *Széchenyi Pál, Csáky Imre* és *Patatich Gábor* alatt megindult, de nem nyert befejezést. Ez a feladat Miklós érsekre várt. Csak kereszttűz alá kellett venni terjedelmes egyházmegyéjét és rájött, hogy a munkából itt is alaposan ki kell vennie részét. A török hódoltság több, mint másfél százados uralma nemcsak városokat és falvakat, kolostorokat és monostorokat semmisített meg, hanem magával hozott lomhaságával, a természet erőinek elvadulását és újabb pusztítását is elősegítette. Valamikor errefelé szintén virágzó magyar élet pezsgett, de a török alatt és kiűzetése után, a lakatlanság nagy temetőjévé vált. Mocsaras részek keletkeztek rajta s a vadvizeket tetszése szerint sodorta ide-oda a szelek járása.

Ez a térség is jól járt Miklós érsekkel, mert megvolt benne a kedv és erő, hogy jobb életet teremtsen rajta. Ezt a központtal, azaz Kalocsával kezdte. Az egyházkormányzat szervei megvoltak, de nem abban a frisseségben, ahogy az új érsek szerette volna. A káptalan mindössze négy tagot számolt, ami óriási visszaesést jelentett a régmúlthoz, mind számban, mind pedig tekintélyben. Az új gazda ez esetben sem tétovázott, hanem már első évében igen tiszteletreméltó nevekkel gazdagította káptalanját. Kiemelkedett *Barkóczy Sándor*, akit megtett nagyprépostnak s úgyszólván jobbkeze lett az egyházkormányzatban. Mivel ismerte a helyi viszonyokat, minden fontosabb kérdést vele beszélt meg s a közös tanácskozásnak meglett a jó eredménye.

Ugyancsak sietett káptalanja tagjait a kenyérgondoktól felszabadítani. Nagyprépostja gyenge javadalmát kiegészítette ötszáz,

míg az ún. oszlopos kanonokét négy-négyszáz frt-ra. S mivel a szeminárium is hasonló anyagi gondokkal küszködött, törzsvagyonát feljavította a Szepességben megvett *Fischer-féle gyógyszertárral* és ezt teljes birtoklási joggal reá íratta. Alkalmilag szintén támogatta, hol pénzösszegek juttatásával, hol pedig különféle élelmiszerekkel.

Külön gondját képezte, hogy a papnevelés minél nagyobb számú friss erőket tudjon beállítani a lelkipásztorkodásba, mert arra égetően nagy szükség volt. Már 1740 körül megkezdődött a magyarságban megritkult vidék feltöltése idegen népelemekkel. Dalmáciából jöttek a katolikus bunyevácok, Németországból a vegyesvallású svábok, Szerbiából a gör. keleti rácok. A belterjesebb pásztoráció feladata lett, hogy a papság saját híveit erősítse hitükben, a másvallásúakat pedig megnyerje a katolicizmusnak. Elkelt tehát a pap az ugartöréshez, vetéshez és aratáshoz.

A megritkult világipapság számára értékes segítséget nyújtott az az *öt ferences* zárda, név szerint a bajai, földvári, kecskeméti, paksi és tolnai, melyek örökösei nem késtek visszafoglalni ősi fészkeiket, mégha azok megviselve is fogadták őket. Az újjákezdéstől nem féltek, mert az alamizsna volt legbiztosabb létalapjuk, s ebből az érseket sem hagyták ki. Legfőképpen a falvakra támaszkodtak, mivel tudták, hogy az egyszerű falusiak készek még utolsó falatukat megosztani velük. A kolduló fráterek el is árasztották Bácskát és az volt a szerencsésebb, amelyik meg tudta előzni a másikat. Ebből bizonyos vetélkedés származott s ezért a zárdafőnökök arra kérték az érseket, hogy arányos részekre ossza fel köztük az egyházmegyét s az egyik kolostor „koledálója" ne arassa le a másik tábláját. Ez megtörtént s a zárdáknak a jövőben nem kellett panaszkodniok, hogy egyiküknek több jut, másikuknak pedig kevesebb.

A ferencesek a koldulásban találták meg viszontszolgálatukat, amiért oly szívesen gyóntatgatták a hozzájuk betérő falusiakat és kisegítették a lelkipásztorokat. Rájuk fért a segítség, hiszen az óriási kiterjedésű érsekség területén mindössze húsz plebánia létezett, amikor Csáky átvette az egyházmegyét. Egy-egy plebánosnak tehát mérföldekre nyúló utakat kellett megtennie, ha érintkezni akart híveivel. Érthető, ha az új főpásztor itt is arra törekedett, hogy kisebb egységeket teremtsen. Négy éves uralma alatt kereken tíz plebániát, illetve lelkészséget létesített, mégpedig: *Futakon* és *Újvidéken* (1747), *Csávolyon, Katymáron, Mélykúton* (1748), *Apatinon, Magyarkanizsán* és *Topolyán* (1750), *Dunabökényen* és *Nagybaracskán* (1751).

A szokatlanul nagy távolságok okozták, amiért nem tudott gyakrabban ellenőrző utakra kelni. Különben erre voltak hivatottak az esperesek. Jövetelekor mindössze egy esperesi kerület létezett, Ka-

locsa székhellyel. Már a második évében ezt kiegészítette a bácsival s számításba véve az alakuló újabb gócokat, egy-egy esperesre tizenöt-tizenöt plebániát, illetve lelkészséget bízott. A kalocsai kerület esperesének *Horváth János* kanonokot, míg a bácsinak *Házi Pál* futaki plebánost nevezte ki.

Mindkettőt arra kötelezte, hogy a trienti zsinat szellemében őrködjenek az alájuk tartozó papok felett. Intsék őket arra a komoly igazságra, hogy Isten a hívek elöljáróivá rendelte őket. Így hát kerülniök kell, hogy bármiféle gyanúba, vagy rossz hírbe keveredjenek. Ne felejtsék el, ők a világ világossága, tehát senkinek se okozzanak botrányt, nehogy becsméreljék szolgálatukat. Viselkedjenek mindenben úgy, mint Isten szolgáihoz illik.

Ha valahol hibát, vagy bűnt észlelnek, kellő buzgósággal és okossággal szüntessék meg. Ezt azonban csak úgy sikerül elérniök, ha maguk is követik a Leviták könyvének buzdítását: szentek legyetek, mert én szent vagyok. Ezt különben magára nézve szintén kötelezőnek tartotta, nehogy magára vonja az apostoli intést: míg másoknak hirdetem az igét, magam érdemtelenné ne váljak. Éppen ezért külső megjelenésében, imaéletében és áldozatkészségében fokról-fokra nagyobb tökéletességre nevelte magát. Már Váradon s még inkább itt különleges kegyelettel viseltetett a Szűzanya iránt. *Hajósi kegyhelyét* sokszor meglátogatta s mint később, prímás korában, közvetlen utódjának, *Klobusiczkynek* írta, feltűnő kegyelmekben részesült. Íme: ütés következtében egyik lába erősen megsérült s az egyik kötözés közben megfogadta, hogyha visszanyeri épségét, Hajóson új kápolnát és benne oltárt emeltet a Szűzanya tiszteletére. Ezt tevén – úgymond – sebes lábamon a sérülésnek nyoma sem látszék. Valamivel később, elesés következtében újabb bajoktól kellett tartania. Ismét az Üdvözítőhöz és Szentanyjához folyamodott és ők őrködtek testi épségén. Végül hangsúlyozza: hogy ezek így történtenek, azt tiszta lelkiismeretemre bizonyítom. Magyarbélen, január 3-án, 1753. Csáky Miklós esztergomi herceg-érsek.

Isten dicsőségét, Mária és a többi szentek tiszteletét nemcsak áhítatával, predikációival és pásztorleveleivel iparkodott felfokozni, hanem templomok építésével is. Közülük kiemelkedik a kalocsai székesegyház, melyet még Patatich kezdett építeni, de ő mégcsak félkészen vehette át. Folytatásához annál nagyobb lelkesedéssel fogott, mivel a mennyekbe felvett Mária titulusát viselte. Bőven folyósította erre a pénzét s ha kifogyott, úgy tett, mint esztergomi elődje, eladta, vagy zálogba tette ékszereit. Kalocsai négy éve kevés volt, hogy befejezhesse. De Esztergomban sem feledkezett meg s itteni adományaival nagyban hozzájárult, hogy 1762-re elkészülhetett.

A tömeges kiadások miatt, nem egyszer történt meg, hogy pénzzavarba jutott, pedig itt is jó gazdálkodónak bizonyult. Az itteni természeti viszonyok miatt ipari üzemek felállítására nem gondolhatott, hanem ehelyett át kellett térnie a mezőgazdálkodásra. A jó bácskai fekete földek ontották a terményeket, a dús legelők pedig az állattenyésztésnek kedveztek. Abból és ebből szép jövedelemre tett szert, de kellett is a pénz nemcsak templomok, plebánia épületek, kastélyok és gazdasági helyiségek felhúzására, hanem szociális célokra is. Barkóczynál olvashatjuk: az egész országnak nagy hasznára vált, hogy nemcsak a köznemes ifjúságot, hanem a főnemesek fiait is részint saját udvarában, részint az egyetemeken és más főiskolákon saját jószántából készséggel táplálta, ruházta és neveltette. Az ilyenek azután az egyházi, vagy a különféle világi pályákon nagy tisztességre emelkedve, hasznos szolgálatot nyújtottak a hazának.

A jó nagyprépost arról is megemlékszik, hogy gazdája nyáját szíves készséggel oktatta az élőszó és példa erejével. Nem egyszer lehetett hallgatni tanító és oktató szózatait a szószéken. Papjai és hívei épülésére áldásosan működött közre a keresztség, bérmálás, bűnbánat és a többi szentségek kiszolgáltatásával. Apostoli munkájának volt az eredménye a sok visszatérés innen is, onnan is. Különösen jó szívvel volt a nélkülözőkhöz, ezért is szokták a *szegények atyjának* nevezni. Négy éven át – fejezei be szavait Barkóczy – sokat alkotott, sok jót tett boldog emlékezetű Csáky Miklós érsek.

Kalocsát éppúgy megkedvelte, akárcsak Váradot s mégsem maradhatott itt halálig. Reá is alkalmazták az evangéliumi igazságot: ha világosságot gyújtanak, nem teszik a véka alá, hanem a tartóra, hogy világítson a ház minden lakójának. Ezt a világosságot helyezte Mária Terézia még magasabb tartóra, amikor 1751. júl. 30-án az esztergomi érsek-prímási székbe ültette. Ez újabb és legmagasabb előléptetését őszinte örömmel fogadta a közvélemény, mert igazat adott a királynő eme kijelentésének: Miklós mindazt, amit elért, egyedül a magasságos Istennek tulajdoníthatja és senki másnak.

Kalocsai főkáptalanja aug. 3-án vette az örvendetes hírt s egyrészt örült, hogy a Gondviselés a magyar katolicizmus első őrhelyére éppen az ő főpásztorukat szemelte ki. Másrészt szívből sajnálta, hogy meg kell válniok attól a főpásztortól, aki a munka lázában nem ismert megállást és kifogyhatatlan volt jócselekedeteiben. Kicsendült ez az érzés búcsúztatásából, mikor azt kívánták neki, hogy az Úristen tartsa meg jó erőben és egészségben még sokáig és tovább folytassa áldásos tevékenységét Isten dicsőségére, egyháza, hazája javára és a lelkek üdvösségére. Maga hasonló érzésekkel vált meg káptalanjától, papjaitól és híveitől. Megígérte, hogy

valamennyiüket szívébe zárja és a jövőben sem feledkezik meg róluk. Most mégcsak Hajósra kellett elkocsikáznia, hogy az istenanya Máriától is elbúcsúzzék s az ő áldásával távozzék Esztergomba.

4. Csáky életének utolsó szakasza

A prímási városba jóval hosszabbra nyúlt az út, mint gondolta, mivel Róma éppúgy halogatta a megerősítést, mint annak idején püspökké történt kinevezésekor. Majd háromnegyed évig kellett várnia, míg *XIV. Benedek* (1740–58.) 1751. nov. 16-án aláírta a bullát és elküldte a palliumot. Az utóbbit ünnepélyes keretek közt a következő év febr. 2-án vette át magyarbéli kastélykápolnájában Esterházy Imre és Zichy Ferenc győri püspök kezéből.

Beiktatásáról úgy intézkedett, hogy az a főegyházmegye védőszentjének névnapját követő vasárnapon történjék meg. A főkáptalan, a pozsonyi és nagyszombati városi magisztrátus, egyetem és katonai helyőrség bevonásával mindent megtett, hogy ez nap emlékezetes maradjon. Valóban olyan fényt fejtettek ki, hogy erre már maga is nemcsak azt mondta, hogy tisztességes, hanem egyenesen párját ritkító. A tisztelet és szeretet olyan özöne áradt feléje, hogy lelke mélyéig meghatódott. Talán meg is érdemelte, hiszen a jó pásztor szeretetével jött esztergomi nyájához. Ezt ki lehetett érezni bemutatkozó beszédéből, nemkülönben első körleveléből.

Ott és itt először a Szűzanyáról emlékezett meg. A párhuzamosításban, úgy érezte, hogy vele is nagyot cselekedett az Úr, mikor Várad és Kalocsa után az ország legelső főpapi méltóságára hívta meg. Papjait és híveit elsőben arra kérte, imádkozzanak érte, hogy a szentségben és igazságban napról napra előbbre haladhasson. Krisztus főpapi imájával esedezett az Úrhoz; Szent Atyám, tartsd meg őket nevedben, akiket nekem adtál. Hallgatói összességét arra kérte, járjanak az üdvösség útján, mert így lesznek az ő örömei és koronái.

Ősi magyar példaképül, első apostoli királyunkat, Szent Istvánt és a magyar kereszténység ugartörőjét, Szent Adalbertet állította hallgatói elé. Mindkettejöket Krisztus evangéliuma nevelte szentekké, ezért tudtak nagyot alkotni. Az ő munkájuk folytatására hívta meg őt is az isteni bölcsesség. Hiszi, hogy aki ezt tette vele, megadja kegyelmét, hogy szent feladatait jól végezhesse.

Aranyszájú *Szent Jánossal* vallotta, hogy mérhetetlenül nagy a püspöki hatalom, de *Szent Ivónak* († 1115) is igazat adott, hogy ez

a hatalom kereszthordozás, dicsősége pedig teherviselés. Ha erről gondolkodik, megrendül, miként *Nagy Szent Leó* pápa, mert semmi sem érezhető nehezebbnek, mint mikor megfeszítő munka jut osztályrészül a törékenynek, felmagasztalás az alázatosnak és méltóság a méltatlannak. Ilyen rendkívüli helyzetbe jutott ő, de a csüggedés mégsem fogja el, mert bízik papjainak és híveinek segítő imáiban. És még inkább bízik abban, hogy aki kiválasztotta e nehéz parancsnoki hídra, megadja az erőt és kegyelmét, hogy a reá bízott munkát jól teljesítse.

Amikor Krisztus követségében jár el, múlhatatlan kötelességének tartja, hogy övéi vessék le a régi embert, akit a megtévesztő kívánság romlásba dönt és öltsék magukra az újat, aki érzésben, gondolatban és cselekedetben azt keresi és teszi, ami igaz, méltányos, tiszta, szent és kedves Isten előtt. Szerezzék meg tehát Isten fiainak szabadságát, mely nem tűri meg a bűn zsarnokságát és rabszolgaságát. Jézus szava: aki bűnt cselekszik, szolgája a bűnnek! Viszont az igazi szabadság az, melyre Krisztus vezetett minket. Erre törekedjünk – úgymond –, ezt őrizzük meg, akkor Isten békéje, mely minden értelmet meghalad, megőrzi szíveteket és elméteket Krisztus Jézusban.

Gondolatai visszatükrözik azt a főpapot, aki túljutva életkora félszázadán, hivatásának teljes öntudatával léphetett püspöktársai, papjai és hívei elé. Mondatfűzései most és máskor, nem annyira a szólásművészet hangjait muzsikálják, mint inkább az ember magasabb rendeltetését szorgalmazzák. Első programtételének irányvonalai és ezek gyakorlati áttételei egyformán azt mutatják, hogy a magyar és katolikus világképet szerette volna átevangelizálni.

Ebbeli magatartását soha se tagadta meg, pedig sokszor került ütközőpontok elé. A francia felvilágosodás eszméivel eltelt állampolitikusok, vele szemben éppen az ellenkező világképnek voltak a propagandistái. Saját álláspontjuknak az állami mindenhatóság emlegetésével iparkodtak úrnőjüket megnyerni. Az abszolutista hajlam nem hiányzott belőle sem, de javára kell írni, hogy az új prímást sohasem hagyta ki, valahányszor fontosabb egyház- és államügyekről kellett határoznia. Még be sem iktatták s máris véleményadásra szólította fel, kit tart legalkalmasabbnak a nádori méltóságra? *Batthyány Lajos* csak akkor kapta meg (1751) kinevezését, amikor Csáky a legkedvezőbben nyilatkozott felőle.

Ilyen vonatkozásban a leiratok egymásután érkeztek hozzá a bécsi kabinetből s néha annyira összetorlódtak, hogy sürgetni kellett a válaszadást. Ő azonban nem sietett, mivel a felvetődött problémákat szerette lelkiismeretesen feldolgozni. S ha ez megtörtént, minden köntörfalazás nélkül adta elő véleményét.

A sok közül pl. a következő! A francia és német racionalista írók, eredetiben, vagy fordításban tömegével árasztották el a monarchia országait, tehát Magyarországot is szellemi termékeikkel. Nem titkolták, hogy ily módon a hitközömbösségnek, sőt a hitetlenségnek gyújtanak „világosságot". Veszélyességük nemcsak abban rejlett, hogy támadták az oltárt, hanem vele együtt a trónokat sem kímélték. A cenzúrahivatal megvolt Bécsben, sőt alosztálya Pozsonyban is. Hibája azonban az volt hogy a felvilágosodott gondolkodású *Van Swieten* és *Greiner* irányította. Így tehát sok olyan irodalmi termék csúszott át a rostán, melyeknek nem ártott volna, ha a süllyesztőbe kerülnek.

Nemcsak mások, de maga az uralkodónő is rádöbbent, hogy itt nem megy minden rendben. A prímástól kért tanácsot, mit kellene tenni? Felelete röviden úgy hangzott, hogy a jelenlegi tudósok és írók munkáit a kereszténytanítás elvei szerint szabadna imprimálni. A cenzúrába tehát az egyháznak több beleszólást kellene biztosítani, mert elsősorban ez illetékes megállapítani, mi rombol és mi épít? Erre nézve akadnak megfelelő képzettségű papok és szerzetesek, mindenekelőtt a jezsuiták. Igenám, de Van Swieten éppen az utóbbiakat szívlelte a legkevésbé. A prímás annyit mégis elért, hogy *Nagy János* atyát sikerült bejuttatni a központi cenzúrabizottságba. Az ő feladata lett, hogy a magyar könyvpiacra szánt műveket ellenőrizze és megállapítsa, melyeket szabad bebocsátani és melyeket nem?

Prímásaink jogkörébe vágott a hazai közoktatás általános felügyelete. Csákynál megtetőzte ezt, hogy a királynő bizalmából védnöke lehetett a két hazai egyetemünknek s a többi főiskolának. Ebben a szerepkörében kellett neki javaslatot készíteni, hogyan lehetne ezeket korszerűen reformálni? Az volt a kiindulási pontja, hogy a hit és a tudás nem zárja ki egymást, így tehát káros és veszedelmes a közoktatást laicizálni. Kora közvéleménye szintén ezen az álláspontón volt, de nem így az udvari tanulmányi bizottság, melynek hangadója az idézett Van Swieten volt. Ő pedig semmitől sem idegenkedett jobban, mint az egyházi, főképpen a jezsuita befolyástól a pedagógiai és didaktikai rendszerre. Neki tulajdonítható, hogy a jezsuita tanárokat menesztették a bécsi egyetemről s ezt szerette volna elérni a nagyszombati és kassai testvérintézeteknél. Ezt már a prímás nem engedte, azt azonban ő sem bírta megakadályozni, hogy általános tanügyi reformjaiból annyit le ne faragjanak, hogy alkotójuk jóformán rájuk sem ismert.

A komoly történeti köztudat Mária Teréziát úgy tartja számon, mint aki egyénileg buzgó katolikus volt. A többi felekezetek hátrányára azt sem bánta volna, hogyha a katolicizmus övezetében sike-

rülne megvalósítani az *unum ovile et unus pastor* elvét, de már főkegyúri jogára támaszkodva, olyan formán, hogy az unus pastor jogaiból és hatalmából minél többet biztosíthasson magának. Erre az utóbbi időben divatba jött etatizmus is biztatta s mi tagadás, ő ezt az állambölcseletet szívesen patronálta. Emiatt hamarosan összeütközésbe jutott Rómával, mert a kezdeményezések javarészét magának követelte. A prímást ugyan egyes kérdésekben ezután is megkérdezte, de rezolúciói világosan elárulták, hogy nem az ő, hanem államtanácsosai véleményezése után megy. Ezt tapasztalva Csákynak elment a kedve, hogy a hozzá intézett leiratokra válaszolgasson, amiért 1754. jan. 9-én bár udvarias hangú, de mégis csak legfelsőbb *intésben* részesült.

Ezt az értelmesebb fők egész jogosan arra magyarázták, hogy bizonyos fokig kegyvesztett lett az uralkodónő előtt. Rossz néven vette tőle, hogy az újabb egyházpolitikában nem melléje áll, hanem kitart Róma mellett. Emiatt nem számíthatott a bíborosságra sem, pedig a kalocsaiak azzal búcsúztak el tőle, hogy akkor se feledkezzék meg róluk, amikor a bíbor fogja övezni vállát. Bekövetkezik ez is, annál biztosabban, mivel úrnője hosszas viták után, kierőszakolta, hogy koronabíborosokat kaphasson. De a felterjesztéseknél, következetesen kihagyta nevét, ezzel akarta jelezni, hogy nem tud felejteni.

Csáky lépten-nyomon érezte, hogy önállósága és függetlensége veszélyben forog s hogy ezt kivédje, arra kérte XIV. Benedek pápát, érsek-primási jogait és kiváltságait újólag erősítse meg. Mint láttuk, erre a múltban nem egy példa volt, így ő csak elődeit követte. Az udvar helytelenítette ezt a lépését, így tehát figyelmeztette, hogy erre egyedül az uralkodó és magyar országgyűlése illetékes. Különben is eltévesztett ez a „túlbuzgósága", mert tudnia kellene, hogy már az 1741-i országgyűlés meghozta erre vonatkozólag döntését s azt a királynő törvényerőre emelte. Ezek után kénytelen volt „tévedését" Róma előtt beismerni, bár itt fogalmazványban már elkészült a megerősítő bulla, de a történtek után ad acta tették.

Bécsben még nagyobb megütközést keltett, amikor Rómától követi jogának és ebből eredő kiváltságainak megújítását kérte. Ezt már a bécsi udvar megkerülésével intézte a Szentszékhez és ott kívánságát teljesítették is. Ám a kormánykörök nem hagyták ezt sem szó nélkül. *Nádasdy Lipót* kancellár tudomására hozta, hogy a jövőben tartózkodjék felterjesztését egyenesen Rómához intézni, mert ezt csak azután teheti meg, ha megkapta rá a felségi engedélyt. Kioktatták még, hogy a római leiratokat is, csak abban az esetben hozhatja nyilvánosságra, ha előzőleg azok elnyerték a placetum regium-ot.

A hasonló zaklatások időről időre ismétlődtek s mindjobban érez-

hette, hogy az udvari körök egyházfői kezét teljesen gúzsba szeretnék kötni. Az ünnepek redukcióját pl. már teljesen az ő kikapcsolásával dolgozták ki. Az államhatalmi szervek abból az elgondolásból indultak ki, hogy a túlságosan felszaporodott ünnepek, inkább a dologtalanságot és kicsapongást szolgálják, mint a nép lelki megszentelését. A királynő által tehát azt kérték a pápától, hogy a lehetőség szerint csökkentse az ünnepek számát. Az indokolásban volt sok igazság, de még több abból a számításból, hogy a munkaidőt és emberi erőt minél gazdaságosabban lehessen kihasználni.

Az egyháztörténetben nem volt új jelenség az ünnepek redukciója, hiszen mintegy száz évvel korábban, VIII. Orbán (1623–44) is csökkentette számukat. Ez elől a mostani pápa sem zárkózott el és úgy rendelkezett, hogy munkaszünettel és misehallgatással a Karácsonyt, Húsvétot, Pünkösdöt és e három ünnepkör keretében: Újévet, Vízkeresztet, Áldozócsütörtököt és Úrnapját kötelesek a kat. hivők megülni. Mária tiszteletére meghagyta: a Gyertyaszentelő-, Gyümölcsoltó-, Nagy- és Kisboldogasszony és a Szeplőtelen Fogantatás ünnepeit. Szent Péter és Pál kivételével törölte a többi apostol megünneplését. Megmaradt még a Mindenszentek s helyhez kötötten az egyes városok és községek patrónusainak ünnepe.

A hivatalos rendelkezés megtörtént, de végrehajtása nem ment oly könnyen, mint gondolták. A hivő nép nem akart engedni régi szokásából s most derült ki, hogy ezt a kérdést sem sikerül a prímás nélkül elintézni. Így hát, akarva, nem akarva, akcióba kellett léptetni. Püspöktársaival és kiváló teológusaival történő beható tárgyalások után, azt látta legcélszerűbbnek, ha a pápai rendelkezést elhalasztják, amíg sikerül a nép hangulatát lecsillapítani. Erre nézve a haladékot megkapta, azonban a királynő és még inkább kormányközegei sokallták a türelmi időt. Így azután 1754. febr. 15-én egész váratlanul megjelent a királyi utasítás, melynek értelmében a pápai bullát, megfelelő körlevél kíséretében haladéktalanul ki kell hirdetni. Csáky saját egyházmegyéjében máj. 31-én hirdette ki s ugyanezt kisebb-nagyobb késéssel megtették a többi püspökök. Szétküldte pásztorlevelét, sőt még külön füzet alakjában nyomtatásban is közzétette. A hívek háborgása továbbra sem szűnt meg és így erre a kérdésre még vissza kellett térni, de ez már kiesett Csáky szerepköréből.

Az egyházpolitikai időjárás megváltozásával nemigen örült, ha a posta a „csász. és kir. udvarból" hozott valamit, mert az rendesen bajt jelentett. Ideges hangulatában még az vigasztalta, hogy *Szentilonay József* kanonok személyében igen megbízható helynöke volt és káptalanjával is kölcsönös egyetértésben élt. A kanonokok Nagy-

szombatban is megszerették, mert igaz és bátor egyházfőt tisztelhettek benne.

Az újabb kinevezéseknél gondosan ügyelt, hogy választása olyanokra essék, akik méltó társai lesznek a régieknek. Elsőnek elődje unokaöccsét, *Esterházy Károlyt* hozta be pápai magányából, ahol csendes, de annál eredményesebb lelkipásztori tevékenységet fejtett ki. Úgyszólván erőszakkal kellett kiemelni s hogy Csáky helyesen járt el, azt a következő idők igazolták. Mint kanonok a legjobbak közé tartozott s később, mint egri püspök, olyan alkotásokkal gazdagította Dobó városát, mint Migazzi Vácot. Vele egy napon (1752. jan. 29.) lett ugyancsak esztergomi kanonok a nádor fia, *Batthyány József*, a jozefinista idők hírneves prímása, továbbá *Révay Antal* gróf, aki később, 1776-ban, az újonnan felállított rozsnyói püspökség élére került. A három mellett, az utánuk következők is beváltották főpásztoruk reményeit s rajta voltak, hogy a prímácia és a káptalan harmoniája fel ne bomoljék.

A köztudatban már rég bent élt az a helyes kívánság, hogy végrevalahára a prímás és káptalanja költözzék vissza az ősi székhelyre, Esztergomba. Az országgyűlés ezt Csákynál is sürgette, de látva a kanonokok húzódozását, neki sem volt hozzá kedve. Úgy látszik, váradi és kalocsai erős munkatempója kissé elfárasztotta. Kedvét pedig a bécsi zaklatások lohasztották le. Megijedt a feladat nagyságától, hiszen Esztergom a török megszállás következtében egészen kikopott egykori királyi és érseki varázslatából, és amolyan mezővárosi rangra csúszott vissza. Magával a gondolattal foglalkozott, de azután elállt a nagy vállalkozástól, hiszen mindent elölről kellett volna kezdenie. Pedig ha megteszi, a legnagyobb prímásaink közt emlegették volna.

De ennek ellenére sem mondható, mintha Esztergommal nem törődött volna. Áldozatkészségéből épülhetett fel a szentgyörgymezei templom. A bazilika kincstárában reá emlékeztet a szürkésfehér alapú selyem és aranybrokát palást, ugyanígy az aranyhímzéssel szegélyezett moaréselyem miseruha. A távolabbi terepeken tőle kapott új templomot *Kürth* (1756) s az ő és káptalanja költségével *Vásárut* (1757). A máshitűek kitelepítésével visszaszerezte a katolikusok régi templomát *Osgyánban* (1752), és *Alsóesztergályon* (1754), s mindkét helyen plébániát szervezett. Ezek számát még újabb tizeneggyel növelte, mégpedig *Lamacson* és *Perbetén* (1752), *Csábon* és *Kurtakeszin* (1754), *Alsónyárádon, Bozsokon, Felsőtiszvornikon* és *Révfalun* (1755), *Nagycsolton* és *Tarjánban* (1756), végül *Eördögh* falun (1757).

Tárgyalásokat folytatott a piaristákkal, hogy megtelepedjenek Körmöcbányán és átvegyék az ottani plébánia vezetését. Sajnos, a

rendtagok hiánya és még inkább a bányaváros szűkkeblűsége miatt ez a terve nem sikerült. Ellenben a jezsuitákkal már könnyebben boldogult, mert felszólítására örömest telepedtek le Znióváralján és eltörlésükig (1773) áldásos munkát fejtettek ki a katolikus hitélet fellendítésén és az ifjúság oktatásán. Főbb vonásokban ezek voltak nem egészen hatéves érsekségének jelentősebb eredményei.

5. A pap és ember

Akárcsak Keresztély Ágost, ő sem léphette túl a hatvanadik esztendejét, így tehát nem ért meg túl magas kort. Ha most összefoglaló képben szemléljük alakját és egyéniségét, azt kell mondani, hogy az elég hullámosan sodródott. Fiatalabb éveiben sokszor okozott gondot övéinek, főképpen Imre bátyjának. A nyugtalanság sokáig kísértette, de azután lehiggadt és csendes, sőt melankolikus ember lett belőle. Ezen a váltáson legfőbb örömét abban lelte, ha az öntökéletesedés útján, nap mint nap előbbre tudott jutni. Erre buzdította papjait és híveit s szó- és írásbeli tanításainak vezérgondolata állandóan Isten országának terjesztése és a lélek üdvössége volt.

Gyakran szokta hangoztatni, amilyen a pásztor, olyan a nyáj! Tudta, hogy az egész ország szeme rajta van, s már ezért is arra törekedett, hogy senki se találjon benne kivetnivalót. Példaszerű volt főpapi élete s környezetétől tudjuk, hogy nem létezett olyan fontos dolog, amit Istennek tartozó kötelessége elé helyezett volna. Az imádságra sohasem sajnálta az időt. Kora reggel szokott kelni, utána elmélkedett, elvégezte napi lelkiolvasmányát, majd megmisézett, breviáriumozott s utána következhetett a hivatalos ügyek intézése. Évenkint egyszer elvonult valamelyik kolostorba, hogy elvégezze lelkigyakorlatát s kérje Isten áldását további főpásztori munkájára.

Többször szó esett, milyen gyengéd ragaszkodással viseltetett a Szűzanya iránt. Minél korosabb lett, ez a ragaszkodás annál jobban mélyült s annál inkább, mivel vallomása szerint Isten után Máriának köszönhetett legtöbbet. Egyik alkalommal megtörtént, hogy egyik vendége tiszteletlenül nyilatkozott a szeplőtelen Fogantatásról. Csáky erre elfehéredve felkelt asztalától, keményen rendreutasította a becsmérlőt és többé nem hívta meg magához.

Ahogy élt, ugyanúgy szerette volna ránevelni papjait és rajtuk keresztül híveit. Amennyire tehette, igyekezett őket megismerni legapróbb körülményeikben is. Bérmálni nagyon szeretett, mert ilyenkor saját szemeivel győződhetett meg sok olyan mozzanatról, amik különben rejtve maradtak volna. Ily módon láthatta, hol kell dicsér-

ni és hol javítani. 1755-ben Canonica Visitatio-t is tartatott, hogy a helyzetkép még jobban megvilágosodjék előtte. Papjai tudták, hogy a papi hivatás önzetlen szolgálatát tartja a legnagyobb érdemnek s lehetőleg tartózkodtak a nagyobb gyarlóságoktól, hogy lelkipásztori munkájuknak minél tökéletesebben tudjanak megfelelni.

A pénznek csupán annyiban tulajdonított értéket, hogy jót tehessen vele. S minél öregebb lett, annál bőkezűbben osztogatta alamizsnáit. Az is nemesebb vonásához tartozott, hogy adományait szerette eltitkolni. Számára az volt a fontos, hogy az tudja, aki a szívek és vesék redőiben vizsgál. Környezete látta, hogy jótékonyságát sokszor túlzásba viszi, ezért nemegyszer letagadták pénzkészletét. Élete utolsó idején már csak 20 000 frt-ot adtak kezéhez s ez az összeg jóformán meg sem melegedhetett, máris utasította titkárát, hogy ossza ki a szegények között. Ezek láttán az idézett Schmitth némi változtatással méltán alkalmazhatta rá V. Sándor ellenpápa (1409–10) szavait: szegény voltam, mint püspök, még szegényebb érseki méltóságomban, de legszegényebb, mikor hercegprímás lettem.

Az ő szegénysége is dicsőségére vált, mert áldották érte, akiknek még nagyobb szegénységét enyhítette. Szent Lőrinc példájára az ő legnagyobb kincsei a szegények voltak, akik nem húzták lefelé, hanem fel, az égi tájak felé. Mert erre az útra rá kellett lépnie, előbb mint sokan gondolták s talán maga is számított volna rá.

Halálát nem előzte meg hosszas betegség, bár egészsége az utolsó években meggyengült. Amikor érezte, hogy rá kell lépnie a halál útjára, szépen elvégezte utolsó leszámolóját Istennel s Mária havának, utolsó napján, 1757. máj. 31-én megbékülten távozott el az örök hazába. Országos részvét mellett temették el és koporsója előtt három nyelven is búcsúztatták, ezzel az alaphanggal: meghalt Csáky Miklós, a szegények atyja.

Amilyen szerény volt élete utolsó szakában, olyan akart maradni elmúlásában. Végkívánsága volt, hogy mellőzzenek minden pompát, holttestét egyszerű fakoporsóba zárják és temessék el a pozsonyi dómba, elődje, Esterházy prímás mellé. Megtették és itt pihent közel száz esztendeig. Ily hosszú idő alatt a kripta nyirkossága kikezdte a koporsót és deszkái szétestek. Épségben csupán holttetemének csontjai maradtak meg, az azokat fedő bársonytakaróval.

Ezt észlelve a neves paptörténetíró, *Knauz Nándor,* akkori pozsonyi káplán, 1856-ban mozgalmat indított, hogy Esterházyval együtt szabadítsák ki ebből a méltatlan állapotból. Scitovszky prímás megértéssel fogadta a gondolatot és így mindkét érsek csontmaradványait rézkoporsóba tették át. Ismét felravatalozták a dóm szentélyében s nov. 6-án másodszor temették el őket. Azóta háborítatlanul alusszák halotti álmukat.

BARKÓCZY FERENC
(1761–1765.)

... Vagy sohasem kellett volna megszületnie, vagy sohasem kellett volna meghalnia.
(Sírirata.)

Csáky után ismét négy évig maradt üresen az érseki szék, mivel az interkalaris jövedelem elvonása nagyobb tétnek számított, minthogy érsek-prímást kapjon az ország. Mária Terézia ezen annál könnyebben túltette magát, mivel uralma második szakaszában még észrevehetőbben kiszolgáltatta magát, katolikus szempontból méltán kifogásolható kormányközegeinek. Már eddig elég volt belőlük s tovább gyarapodtak újabbakkal, mint pl. *Ulefeld, Haugvitz, Sonnenfels* államtanácsosokkal s az első poszton álló *Kaunitz* államkancellárral. Valamennyi feje megittasult a nyugati felvilágosodás szellemvilágától s már-már azt az elvet kezdték a gyakorlatba átvinni, hogy az uralkodó csupán dogmatikus kérdésekben kénytelen Róma előtt meghajolni.

Úrnőjük ennyire mégsem mert elmenni, de *circa sacra* olyan felségjogokat kívánt magának, melyek semmiképpen sem illették meg. Ebben az elgondolásban apostoli jellegére hivatkozott, melynek használatára egyes jogtudósai biztatták. Elhitették vele, hogy ezt a pápai kiváltságot Szent István királyunk nemcsak saját személyére kapta, hanem utódai is örökölték. Némi aggálya mégis volt, ezért arra kérte *XIII. Kelement* (1758–69.), hogy újítsa azt meg. Amit Bécsben állítottak, azt a római forráskutatás nem találta igazoltnak, de a pápa mégsem zárkózott el a kérés meghallgatása elől. Brévéjében (1758) azonban külön hangsúlyozta, hogy ez az apostoli királyi cím nem jelent többet, mint a francia király „legkeresztényibb", a spanyol „katolikus" s a portugál „leghűségesebb" elnevezése. Jogkiterjesztésről tehát szó sem lehet.

A császárvárosban azonban az egyházpolitika jóval előbb elindított kerekét nem akarták visszafordítani. A bántóbb intézkedések közül, elég néhány jellegzetesebb esetet felhozni. Rendszeresen gyakorolták a placetum regium-ot, Szentszék jóváhagyása nélkül meg-

adóztatták a nagyobb javadalmakat, a püspökök be sem várva pápai megerősítésüket, igen gyakran enélkül is elfoglalták egyházmegyéjüket. A bécsi nunciusnak éppen elég oka volt a panaszra, de Rómát mégsem merte erélyesebb fellépésre biztatni, saját szavai szerint: nehogy olyan tüzet gyújtson, amit azután nehéz lesz eloltani.

Csáky azért lett kegyvesztett, mivel az illetéktelen jogkiterjesztésnek még az előszelét sem bírta elviselni. Utódjának kiválasztásánál még jobban ügyeltek, hogy pórul ne járjanak. Azok a jelöltek, akik komolyabban szóba jöhettek, nem igen vágyakoztak Esztergom után, mert érezték, hogy vagy Bécccsel, vagy pedig Rómával kerülnek előbb-utóbb összeütközésbe. Ennek ellenére akadtak aspiránsok s közöttük a legérdemesebb Biró Márton lett volna, azonban markáns és egyházhűségében meg nem ingatható egyénisége, eleve kizárta, hogy befusson.

Mások már jóval elmaradtak tőle s még legjobban megközelítette *Barkóczy Ferenc* egri püspök. Nem volt túl koros s nem is egészen fiatal, mindössze ötven éves, ami egymagában kedvezően befolyásolta esélyét. Még inkább jó híre, amit főpásztori rátermettségével szerzett, mellyel magas szintre emelte egri egyházmegyéjét.

Munkatempója és ritmusa szintén tetszett a bécsi kormányköröknek s még inkább megkedveltette magát bölcs lojalitásával. Királynője már eddig elhalmozta kegyeivel s most, hogy döntenie kellett a nevezett érsekség betöltéséről, reá esett választása. 1761. máj. 13-án bekövetkezett kinevezésével eddigi érdemeit akarta jutalmazni és várta, miként fog rászolgálni további bizalmára.

1. Tavarnától egri meggyökeresedéséig

A zemplémi hegyek közt megbújt kicsi 5–600 lelkes falu, Tavarna, akkor kezdett ismertebbé válni, amikor a Zalából ideszakadt Barkóczyak lettek a várurak. Közülük már a XVI. sz. folyamán kisarjadtak neves kapitányok, megyei alispánok és diétai követek. Nem kevésbé fémjelezte a családi címert és nevet, a mi Ferencünk hasonnevű nagyatyja és apja.

Az a legjobb akarattal sem állítható róluk, mintha a politikában az egyenes utat járták volna. Az idősebb Ferenc csupán addig szolgálta *Thökölyt Imre* fejedelmet, amíg szerencsecsillaga fent ragyogott. Utána cserbenhagyta, megüzenvén neki, hogy a „szaladó tót fejedelmet" nem szándékozik követni. Átállt tehát I. Lipót hűségére s a felszabadító hadjárat folyamán oly bravúrosan harcolt, hogy ju-

talomképpen 1686-ban megkapta a zempléni főispánságot, míg a következő évben ura grófosította s kinevezte a magyar hadtestek alvezérének. Már ilyen sarzsival harcolt Rákóczi Ferenc kuruchadai ellen, de csak addig, míg sógora, *Károlyi Sándor* lelkére nem beszélt, hogy helye az ő oldalukon van.

Hasonló tekergős pályán futott a középső *Ferenc*. Eleinte szintén a „Vezérlő Fejedelem" oldalán állt, de amikor látta, hogy a felkelés a bukás felé tart, hátat fordított neki s kegyelemre megadta magát a császárnak. Szerencséje őt sem hagyta el, mert nemcsak a zempléni főispánságot adták vissza, hanem ezzel együtt a *tavarnai* és *csicsvai* birtokokat.

Még a „rebellisek" listáján szerepelt, amikor első két kisfia, Zsigmond és József elvesztése után, 1710. okt. 15-én megszületett a mi Ferencünk. Utána orgonasípok módjára jöttek a többiek: fiúk és leányok. Jutott belőlük különböző pályákra és férjhezmenetelre is. A kis Ferkót papnak szánták s szüleinek ebbeli reményét maga is ráhajlóan teljesítette. Olykor-olykor ugyan a makacsság kiütközött rajta, de azután az okos intelmekre iparkodott fékezni magát és jó példával szolgált kisebb testvérei előtt. Figyelmes volt másokkal szemben s örült, ha játszótársainak örömet szerezhet. A családi feljegyzések dicsérőleg említik, hogy az önzést nem ismerte s fejlődése értelmi vonalon is megnyugvást keltett.

Így cseperedett fel otthon s hasonlóképpen nevelődött a jezsuiták kassai kollégiumában. Az igaz, hogy az itteni közösségi világ más volt, mint az otthoni, mert a házirend senkivel sem tett kivételt, mégha történetesen mágnás sarjadék volt az illető. Az akaratosságot még mindig nem tudta teljesen legyűrni s duzzasztotta öntudatát, hogy nem mindennapos tehetsége diáktársai fölé emelte. Így érthető, ha néha felbuzdult benne „ki, ha nem én", főképpen a mikor a dolgok nem úgy mentek, ahogy ő elképzelte magának. Nevelőinek és tanárainak ébersége, nemkülönben józan önbírálata ráeszméltette, hogy szabadulnia kell eme hibáktól, ha nem akarja, hogy helytelen irányba sodródjék.

Diákévei alatt már döngette az iskolák kapuit a reáliák bekívánkozása, de a jezsuita iskoláztatás rendületlenül kitartott a humanista irányzat mellett. A fel-felhangzó kifogásokra azzal szoktak felelni, hogy a náluk végzettek nagyszerűen megállják helyüket kint az életben s közülük sokan ragyogó hírnévre emelkedtek. Mint mondani szokták: az ő céljuk, hogy diákjaikat pedagógiailag és didaktikailag jól felkészülve bocsássák ki az iskolapadokból s ráneveljék, hogy rendeltetésük, nemcsak a földi boldogulás elérése, hanem a túlvilági boldogság biztosítása is. Ezek az eredők ötvözték ki Barkóczy középiskolás éveit, melyek 1726-ban értek véget.

Abból eddig sem csinált titkot, hogy a papi pályára szándékozik lépni s mivel szülei jó barátságban voltak *Erdődy Gábor* egri püspökkel, útja hozzá vitte. Készséggel vette fel kispapjai közé s a filozófiai tanulmányaira a jezsuiták nagyszombati egyetemére küldte. Szorgalmával és eszével a legjobbak közé küzdötte fel magát s a harmadik tanév végén filozófiai doktorrá avatták. Kiváló előmenetelét III. Károly *aranygyűrűvel* jutalmazta. Várt rá még egyéb kitüntetés, amennyiben ugyancsak 1729 őszén, újabb királyi kegyként elnyerte a *iváncai prépostságot.*

Az utóbbi lelki érettségének szólt, mert ezen a vonalon szintén dicséretesen haladt előre. Elöljárói az imaélet mellett, a papi tökéletesedés egyik fontos tényezőjének tartották az *alázatosság* különböző nemeinek gyakorlását. Ezekből bőven kijutott a növendékeknek, hiszen nekik kellett takarítani a tantermeket, lakószobákat, folyosókat s bizony a súrolórongyot is kezükbe kellett venniök. A fiatal Barkóczy ettől sem húzódozott s példásan végezte ezeket az alantasabb munkákat. Mindebből felettesei úgy látták, hogy jó pap lesz belőle s szülei boldogságára ugyanígy nyilatkozott róla püspöke.

A teológiát már Rómában végezte, mint a Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. Tekintve, hogy kedvező hangú információi megelőzték jövetelét, sokat vártak tőle. Eleinte töretlenül tartotta korábbi vonalát, de később mintha elernyedt volna. A kollégiumi évkönyv ezt a kevésbé hízelgő megjegyzést fűzi nevéhez: szorgalma nincs arányban fényes tehetségével. Ennek tulajdonítható, hogy a teológiai doktorátust már nem szerezte meg, pedig nem kellett volna magát megerőltetnie.

Dehát a formális stúdiumoknál jobban érdekelte Róma múltja, jelene és mozgalmas élete. Ha ebből kellett volna szigorlatoznia, bizonyára az elsők közt is a legelső lett volna. Társai közt, ha ilyen vita támadt és nem tudtak dűlőre jutni, szaladtak hozzá s ha kimondta a végső szót, az ellen nem lehetett apellálni. Mindezért elöljárói mégcsak neheztelni sem tudtak rá, mert derűs és csattanó válaszaival őket is felderítette.

Erdődynek nem igen tetszettek a róla küldött beszámolók, de megbékült vele, amikor 1734-ben végzetten és felsztentelten szolgálattételre jelentkezett. Rövidesen meggyőződött, hogy talpraesett, világlátott és kulturált fiatal papot kapott vissza, mert bármikor és bárhogyan faggatta, a legnehezebb kérdései sem találták készületlenül. Saját ízlésű emberét fedezte fel benne, ezért tartotta Egerben, kinevezvén őt kanonoknak és a város plébánosának.

A továbbiakban is szemmel kísérte, mert nem szerette volna, ha hozzá fűzött reményei füstbe mennek. Erre azután nem adott okot s ezért nem egyszer hangoztatta, hogy az *első korszerű,* nagy átfo-

gásokban gondolkodó és cselekvő plebánosa. Való igaz, hogy rengeteget olvasott, nemcsak magyar, hanem latin, olasz, német és francia nyelven megjelent műveket. Nem létezett olyan lelkipásztori könyvújdonság, amit be ne szerzett volna.

Közszájon forgott, hogy a legkisebb zsörtölődés nélkül állt hívei szolgálatára. Betegekhez legtöbbször maga szokott menni s csak halaszthatatlan elfoglaltsága esetén küldte káplánjait. Írásos kartotékája nem volt, de enélkül is ismerte híveit, szegénytől gazdagig, kicsinytől öregig. Hasonlóképpen voltak vele hívei, hiszen gyakran lépték át portáját, ki jó szóért, ki pedig kisebb-nagyobb pénzsegélyért. Népszerű volt, mint szónok s vasár-ünnepnapi szentbeszédeire még a szomszéd falvakból is betódultak a jó magyarok. Erdődy látva sasszárnyai bontogatását, nem egyszer mondotta bizalmasabb körben: bárcsak Barkóczy lehetne utódom!

De mások, elsősorban kanonoktársai szintén elismerték, hogy a Mindenható jókedvében alkotta lelkét, szellemét, szívét, eszét és fizikai erejét. Akár hivatalosan, akár pedig barátilag hallatta szavát, nyíltan, vagy hallgatólagosan elismerték, hogy fején találta a szöget. Mint *ungvári főesperes,* többször kiszállt az egyes plebániák hivatalos vizsgálatára s hozzá ugyancsak be-bekopogtak főesperességének papjai. Ilyenkor szokta ismertetni lelkipásztori irányelveit s amit egyszer megkívánt, azt fiataltól és öregebbtől egyaránt elvárta, hogy teljesítsék. Szigorúsága miatt nem mindenki kedvelte, azt viszont elismerték, hogy az *elvek embere* és mindig a magasabb célok vezetik.

Ha valaminek a helyességéről, vagy helytelenségéről meggyőződött, azt körömszakadtáig védte, illetve elvetette, még saját püspökével szemben is. Pedig őt nagyon tisztelte és szerette. Erdődy az egyházkormányzat racionalizálása és a tiszántúli részek aluszékony katolicizmusának felébresztése érdekében, ugyanitt új püspökséget szeretett volna kihasítani a tizenkét vármegyére kiterjedő hatalmas egyházmegyéjéből. Mivel III. Károlynak is tetszett a gondolat, kidolgozta a diszmembráció tárgyi és személyi részleteit, anélkül azonban, hogy erre kikérte volna káptalanja véleményét. Ez utóbbi püspöke eljárásában saját joghatóságának és tekintélyének csorbítását látta és ezért ellene fordult.

Erdődyt már ez elkedvetlenítette, amit csak fokozott, mikor megtudta, hogy az ellenzék hangadói két kedvelt kanonokja: Barkóczy és *Foglár György.* Egyiküket sem bírta időszerű és nagy horderejű tervének megnyerni s Barkóczy bocsánatkérően jelentette ki, hogy ez nem személyi, hanem elvi harc. Úgy érzi, hogy neki hivatali esküje értelmében kötelessége az egyházmegye épségéért harcba-

szállni. Ha nem akartak meghátrálni püspökük előtt, meg kellett azt tenniök az uralkodó előtt.

Az ellenzék megint csak Barkóczyt és *Handler Ignác* kanonoktársát kérte fel memoranduma megszerkesztésére és annak átadására az uralkodó kezébe. Mindketten vállalkoztak a hálátlan feladatra, de csúnyán felsültek. Károly király mégcsak nem is fogadta őket, hanem ehelyett egyik kancelláriai referenssel kiüzente, hogy ő teljességgel helyesli püspökük életrevaló tervét. Tudniok kellene, de magának az egész káptalannak is, hogy Tiszántúl milyen mostoha helyzetben sorvad a katolicizmus, tehát kötelességük lenne, hogy ez az áldatlan állapot mielőbb megszűnjön. Elvárja, hogy kihívó magatartásukat megváltoztassák.

Leforrázva tértek haza s Barkóczynak elment a kedve, hogy tovább ellenkezzék. Hasonlóképpen követték példáját a többi kanonoktársak. A dicséretes készülődésből mégsem lett valóság, mivel most a római Szentszék szólt bele a kérdésbe. Az intézés jogát magának követelte, ami viszont Bécsnek az ellenkezését váltotta ki. Így húzódott el kerek fél századig, míg azután 1804-ben sikerült *Kassával* és *Szatmárral* nem is egy, hanem két egyházmegyét kihasítani Egerből. Kárpótlásul az utóbbi *érseki rangra emelkedett.*

Akik közelebbről ismerték Barkóczyt, tudták, hogy mokány magyar, de amellett talpig becsületes és megbízható. Ezért nem akarta elejteni sem püspöke, sem pedig uralkodója. Az utóbbi Esterházy prímás felterjesztésére, kinevezte (1740) a sok vesződséggel járó *szepesi káptalan prépostjának* és ugyanoda vikáriusának. Szepesvára az örökös torzsalkodás fészke volt, Barkóczy azonban egykettőre rendet teremtett a békétlenkedő kanonokok között. Majdnem ezzel egyidőben főpásztora közbenjárására megkapta a *tenegriai* c. püspöki kinevezést s hogy Erdődy nem táplál iránta semmiféle neheztelést, azzal is megmutatta, hogy személyesen szentelte püspökké. Az egyiknek éppúgy örült, mint a másiknak, de legjobban, hogy Erdődy megbocsátott neki.

2. Erdődy örökében

A halál kapuja felé tartó egyházfő kívánsága: bárcsak Barkóczy lehetne utódom, beteljesedett! Erdődy 1744. szept. 26-án halt meg s a rá következő évben, Mária Terézia csakugyan kinevezte Barkóczyt egri püspöknek s egyúttal Heves- és Külső-Szolnok megye főispánjának. A kettős méltóság nagy hatalomhoz juttatta s külsőleg

nem is vetette meg sem az egyik, sem a másik fényét. Akik csak ezt vették rajta észre, nagy úrnak tartották, pedig a külső szín nagyon komoly papi belsőt takart. Sokat dolgozott, nem kevesebbet imádkozott, mert az apostol figyelmeztetése és saját ígérete szerint: a nyáj mintaképe kívánt lenni.

Az nem tagdható, hogy a barokk-kor főura és főpapja nyilatkozott meg, mikor külső keretével ontotta a pompát. Egri rezidenciáját emeletráhúzással megnagyobbíttatta és reprezentációs termekkel bővíttette. Ugyancsak mutatós nyárilakot építtetett a Bükkhegység tövében, a *felsőtárkányi völgyben* s azt szintén ízléssel és kényelemmel rendeztette be. Ha akár ide, akár pedig Egerbe vendégek érkeztek, csupa figyelem és előkelőség volt s azt a látszatot keltette, mintha fény nélkül meg sem tudna lenni. Pedig egyéniségének őszintébb kifejezője az volt, hogy jobban érezte magát a *nazarénus* szerzetesek között, kiknek számára itteni szomszédságában kisebbszerű kolostort és templomot emeltetett.

Gyakran megfordult náluk, mert tetszett életprogramjuk: Názáreti Jézus legyen a mi menedékünk! Évenkint megismétlődő lelkigyakorlatait is itt végezte. Templomuk alatt sírboltot készíttetett magának, sőt még egyszerű fakoporsóját is előre megcsináltatta ezzel a felírással: Franciscus Barkóczy, Indignus Episcopus Agriensis, esca vermium! Hosszasan szokott előtte imádkozni, miközben elmélkedett, hogy öntudatosítsa magában: teste a férgek martaléka, míg lelke a túlvilági boldogság várományosa.

Jó szívét kemény burok fedte, de a könyörület gyakran feltörte. Az államkincstár még 1702-ben levegőbe röpítette az egri várat, a „rebellisek" ún. fellegvárát. Szétszórt kövei és téglái óriási halmokban hevertek egészen az ő püspöki idejéig. Most azokat megvásárolta a kincstártól és felépíttette belőlük a jezsuiták egri kollégiumát, nemkülönben a maklári templomot. Ami ezenfelül megmaradt, azt szétosztotta a vásárlók közt házak és más szükséges helyiségek építésére. Egyéb jótékonysága is súlyos összegeket tett ki és azt sohasem bánta meg, amikor másokon segített.

Szigorúsága közbeszéd tárgya lett, de a kemény fegyelmezést önmagán kezdte. Kanonoktársai úgy ismerték, mint aki az első a káptalani kötelességek teljesítésében. Jó példája azonban nem igen volt ragadós, éppen ezért most hatalmi szóval kényszerítette a kényelemszeretőket és késedelmezőket lelkiismeretességre és pontosságra. Ha szükségét látta, ugyanígy járt el külső, lelkipásztorkodással foglalkozó papjaival. Egyházmegyéjét már korábbi évekről alaposan ismerte, de a kánoni látogatást mégsem mulasztotta el, hogy még tüzetesebb látleleteket szerezzen. Ennek alapján dicsért,

és fenyített, de aki egyszer fejmosást kapott tőle, elment a kedve a megismétlésétől.

Kevés visszásság bántotta annyira, mint a papok tudatlansága és műveletlensége, ezért nem győzte eléggé hangoztatni az önképzést. Meggyőződése volt, hogy a könyvszerető pap irtózik a tétlenségtől, míg a betűiszonyban szenvedő még a legelemibb kötelességét is elhanyagolja. Sajnos, az utóbbi vonatkozásban nem egy bosszantó példával találkozott. Akadtak olyanok, akik a teológiai tudás minimumát sem ütötték meg. Az ilyen öregebb patópálokkal már nem tudott mit kezdeni. Ellenben a fiatalságtól kérlelhetetlenül megkövetelte az alapos jártasságot nemcsak a hittudományban, de a profán ismeretek terén is.

Maga mindvégig a jezsuiták növendéke volt s hálával gondolt rájuk. De ez nem tartotta vissza, hogy hibáik előtt szemet hunyjon. Mikor azt tapasztalta, hogy még mindig nem akarják figyelembe venni az újabb idők követelményeit, úgy tett, mint *Trautsohn* bécsi érsek. Ez ugyanis Mária Terézia jóváhagyásával kivette kezükből a bécsi egyetem teológiai karát és azt gyökeresen felfrissítette. Ezen felbuzdulva hasonlóképpen járt el egri szemináriumával. 1754. júl. 21-én tapintatos hangon megírta *Zetlacher Péter* provinciálisnak, hogy bár hálás a Társaság iránt, de egri papnevelőjét mégis kénytelen tagjai kezéből kivenni, mivel azt már saját embereivel el tudja látni. Kötelessége így cselekedni, márcsak azért is, hogy szemináriuma maradéktalanul közvetlen felügyelete alá kerüljön. A provinciális, bár nehéz szívvel, meghajolt elhatározása előtt és társait visszahívta a nevezett szemináriumból.

A többi már könnyebben ment! Két kanonokját, *Gusztinyi Jánost* és *Richvaldszky Györgyöt* felkérte, hogy a bécsi minta szerint dolgozzák ki az új nevelési és tanítási rendszert. Püspökük óhajának megfelelően kitértek a legapróbb részletekre, de a hangsúlyt mindenütt a lényegre fektették. A szőrszálhasogatást kerülték, mert tudták, hogy a püspök azt nem szereti. Elaborátumuk annyira megnyerte tetszését, hogy csekély módosítással elfogadta és jóváhagyta. Ily módon még a mondott év nov. 5-én, azaz Szent Imre herceg ünnepén, meg lehetett tartani a tanévnyitást és rá egy hétre kezdetét vette a tanítás. Ezzel karöltve történt a filozófiai tagozat átszervezése s a királynő mindkettőt helyeslőleg tudomásul vette.

A kettős intézmény csakhamar beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mert rend, fegyelem és dicséretes munkateljesítmény uralkodott az átalakított egri szemináriumban. Mellette annál kirívóbbnak látszott a kassai ún. *Kisdy-féle* papnevelő. A lazaság és rendbontás szinte nem ismert határt. A növendékek elöljáróikra és tanáraikra panaszkodtak, hogy durvák és nem törődnek velük. Ezek viszont

az előbbieket vádolták fegyelmetlenséggel, lustasággal, engedetlenséggel és egyéb kilengésekkel. A kölcsönös áztatások oly sűrűn ismétlődtek, hogy a püspök kénytelen volt kétszer is fegyelmi vizsgálatot tartatni. A hibák és mulasztások mindkét részen oly súlyosaknak bizonyultak, hogy semmi reményt sem látott a javulásra. Ezért 1760 tavaszán kocsikat küldött kispapjaiért és Egerbe vitette őket. A Kisdy-szemináriumot felszámolta és vagyonát egyszerűen beolvasztotta az egribe.

Az akkori regensatya, *Kunits Ferenc* tiltakozott eme eljárás ellen, mivel azt elejétől végéig önkényesnek találta. Mire a püspök azt válaszolta, hogy az atyák önmagukat okolják a történtekért, miután kérő és figyelmeztető szavait semmibe sem vették. Megkérdezte őket, vajon ők nem tiltakoznának, ha pl. a kapucinusok akarnák az ő, jezsuita növendékeiket nevelni és tanítani? Engedjék meg tehát neki is, hogy saját kispapjaival, a maga elgondolása szerint rendelkezzék. Nem értek célt Bécsben sem, mert az uralkodónő szintén elutasította őket, amikor tiltakozásukat hozzá is eljuttatták.

Kétségtelen, hogy Kassa ezzel szegényebb lett egy színfolttal, Eger pedig gazdagabb. Az utóbbi jelentőségét azáltal is iparkodott emelni, hogy meg akarta tenni *Felső-Magyarország* közművelődési *központjának*. Fejlesztette tehát a *Foglár-alapítású „jogiskolát"* a későbbi érseki jogakadémia ősét. Nyomdát rendeztetett be, ami szintén azt a célt szolgálta, hogy az elevenebb irodalmi és tudományos élet lehetőségét adja meg. Pártfogolta a tehetségesebb papírókat és ösztönözte őket az írásra. A kiadás nehézségeitől nem kellett félniök, mivel szívesen viselte az ilyen költségeket. Bőkezűségéből a világi tudósokat és írókat sem zárta ki, mert szívén hordta a tudomány, nyelv és irodalom művelését. Ezt elismerte egyik kortársköltő *Orczy Lőrinc,* mikor megverselte, mondván: Nagy Pap! Ki szereti maga anyja' nyelvét, mutatta, közlötte ezekhez kegyelmét.

Saját nemzetének szellemértékein kívül, számon tartotta a külföldieket s iparkodott azokat honfitársai számára is közkinccsé tenni. Könyvtárának állománya évről-évre gyarapodott s azt szívesen bocsátotta az érdeklődők rendelkezésére, mert örült, ha mások is tágítják látókörüket. Az övé szélesre nyílt, mert alaposan tanulmányozta az olasz, francia és német irodalmat, még püspök korában is. Különösen *Bossuet*-val († 1704) és az oratoriánusok büszkeségével, *Massilon*-nal († 1742) kötött meleg barátságot s műveik állandó olvasmányául szerepeltek. Az utóbbi predikációit annyira megkedvelte, hogy azokat lefordíttatta magyarra.

A kultúrpolitika mellett azonban sohasem feledkezett meg arról, hogy a Gondviselés elsősorban a reábizottak főpásztorának sze-

melte ki. Ez a magyarázata, hogy papjait miért szorította az önművelésre s nem kevésbé az öntökéletesítésre. Aki e kettőben kitűnt, az ő embere lett. Attól nem kellett félnie, hogy érvényesülési terepet nem kap. Jutott ebből, mert egymásután létesítette az újabb plebániákat, számszerint tizenegyet, s nem kevesebb, mint huszonegy templomot építtetett, vagy legalább restauráltatott. Ez a kemény arcélű főpap, szinte gyermek módjára tudott örülni, valahányszor megajándékozhatta híveit egy-egy lelkipásztorral és Isten házával.

Tisztelték itthon és becsülték Bécsben. Nem egy kényes kérdésben kérték tanácsát és számítottak szolgálatára. Többek közt ilyesmi történt, amikor a *politikai agitátorok* és *árucsempészek,* inkább titkos, mint nyílt izgatására megromlott a magyar–lengyel viszony a Zsigmond által elzálogosított szepesi városok vidékén. Kétszer kellett kiszállnia, 1752-ben, majd újra 56-ban. Éles szeme villámgyorsan meglátta a kölcsönös civakodás forrását s ehhez képest dolgozta ki a követendő rendszabályokat. Nemcsak Bécs, hanem Varsó is meg volt velük elégedve, s mikor parafálásuk végett a lengyel fővárosban járt, úgy ünnepelték, mint a *magyar–lengyel barátság* egyik nagy *előmozdítóját.*

Nem kevésbé növelte népszerűségét az uralkodóház előtt, amikor kitört a hétéves háború a poroszok és osztrákok között. Kettős főispáni minőségében sietett hadba szólítani megyéinek nemességét s ezt megint nagyon jó néven vették neki a császárvárosban. Az érintett tényezők majd valamennyien melléje sorakoztak fel, amikor Esztergomnak új érseket, Magyarországnak pedig prímást kellett adni.

3. A „vaskéz" prímása

Mivel egész fejjel magasodott ki püspöktársai közül, nem lepte meg, amikor tudomására jutott, hogy ő lett az érsek-prímás. Ilyen alkalommal elődei vagy Nagyszombatban, vagy még inkább Pozsonyban szokták átvenni az érseki palliumot. Ő eltért ettől a szokástól, *Esztergomba* utazott és ide kérette Migazzi bécsi érseket, hogy az épségben maradt és a régi dicsőségre emlékeztető *Bakóczkápolnában* vegye át tőle a nevezett palliumot. Ennél nagyobb örömet nem tudott volna szerezni az esztergomiaknak és ezt annál jobb néven vették, mert remélték, hogy újabb folytatása sem marad el.

Beiktatási beszéde még szélesebb körökben váltott ki kedvező visszhangot. Abból indult ki, hogy minden embernek, de legfőkép-

pen a keresztény és katolikusnak mellőzhetetlen kötelessége, hogy Isten nagysága és fölsége előtt meghajoljon. Az ő nagyobb dicsőségét hármas úton kell előmozdítania: a hit, remény, szeretet gyakorlása által amit a félre siklott korszellem oly makacsul támad. Isten helyébe az *emberi észt* próbálja trónra emelni s ezért támadja az evangélium és az egyház egyéb tanítását. Veszedelmes sötétségben botorkálnak, akik így akarják a Szentlélek világosságát kioltani. A csalhatatlan igazság forrása, maga Krisztus, ezért az apostol szavaival kér mindenkit: vigyázzatok, hogy senki félre ne vezessen *hamis bölcselettel és tanítással,* ami emberi hagyományon és a világ elemein alapszik, nem pedig Krisztuson.

Már most a hit érleli ki magából az erény gyümölcseit, melyek nélkül senki sem állhat meg az élet vártáján. Erre nézve ismét áll az apostoli óhaj: töltsön el benneteket a reménység Istene, a hit által, teljes örömével és békéjével, hogy a reményben a Szentlélek erejéből bővelkedjetek. Ennek egyik áldásos hatása, hogy a test ösztöneit meg tudjuk fékezni s ezáltal képesek leszünk felvenni mindennapi keresztünket és így követni Krisztust. Várjuk tehát Isten országát, amíg élünk kegyelemben, holtunk után pedig dicsőségben.

A remény felkelti bennünk az istenfélelmet, amely a bölcsesség kezdete. Ráirányít az óvatosságra, hogy a bűnt kerüljük, ha pedig elkövettük, fel tudjunk kelni és az irgalom Istenéhez térni. Segít abban, hogy megküzdjünk a kísértésekkel, a gonoszlélek és a világ csábításaival s ily módon béke költözik szívünkbe, mert Izaiás szerint, csak az istenteleneknek nincs békéje.

A remény után a benső béke megőrzésére és ápolására a *szeretet* hivatott. Tárgya mindenekelőtt maga az Isten, akit Krisztus fogalmazása szerint akkor szeretünk helyesen, ha megtartjuk tanítását. Az ösztönös élvezetek rabjai, mi mindent meg nem tesznek, hogy alantos vágyaikat kielégítsék. Pedig ezek elenyésznek, miként a köd, Isten ígéretei és jutalmazásai pedig mindörökre megmaradnak. Az istenszeretet folytatása felebarátaink felé áradó szeretetünk. Az apostoli tanítás szerint ezzel akkor válunk naggyá, ha szeretetünk türelmes, jóságos, nem féltékeny, nem kérkedő, nem gőgös, nem tapintatlan, nem keresi a magáét, haragra nem gerjed, a rosszat fel nem rója, nem örül a gonoszságnak, hanem együtt örül az igazságnak.

A földi értékelés különbséget tesz ember és ember között, azonban az igazság az, hogy Isten előtt mindnyájan egyformák vagyunk s törvényeinek és parancsainak eképpen tartozunk engedelmeskedni. Akik a hatalom birtokosai, gondoljanak arra, hogy nincs más hatalom, mint amit Isten adott, következőleg ennek gyakorlásáért felelőséggel tartozunk neki. Így tehát az államkormányzóknak úgy

kell sáfárkodniok, hogy abból áldás fakadjon egyénre, közösségre, jólétre, kultúrára, egyház és a haza javára. Pál apostol már a rómaiakat is intette, hogy *mindenkinek meg kell adni, ami jár neki.*

A katolikus köztudat az egyháziakat a *nép pásztorainak és vezetőinek* tekinti. Ennek következtében erényeik és hibáik nagyító lencsén vetődnek ki s amennyire vonzanak az előbbiek, azonképpen taszítanak az utóbbiak. Ezt tudomásul kell venniök a világi papoknak, de még inkább a szerzeteseknek. Ez utóbbiak önként vállalták a zártabb életformát, a nagyobb rendet és fegyelmet és az imádság megtöbbszörözését. Ennek megfelelően viselkedésük legyen szerény és mértéktartó, társalgásuk szelíd és alázatos hangú. Meg kell szívlelniök az Írás intését: Jaj a botránkozónak s mi hozzáfűzhetjük: de kétszeresen *jaj a botránkoztató szerzetesnek.*

A hívek a velük foglalkozó világipapokat is tisztelendőnek hívják, ennélfogva több buzgóságot, tisztább erkölcsöt, nagyobb megértést és szeretetet várnak, mint bárki mástól. Erre a megkülönböztetésre az ország egész papságának felhívja a figyelmét, de elsősorban az esztergomiakra vonatkoztatja, mint akiket övéinek ismer. Arra kéri mindnyájukat, szítsák fel magukban azt a kegyelmet, amit felszentelésük alkalmával nyertek s ne felejtsék el, hogy a zsoltáros szerint: *az Úr az ő örökségük és osztályrészük.*

Azt is lelkükre kötötte, hogy hivatásuk egyik kimagasló feladata az *igehirdetés.* De ennél ne saját bölcsességüket hirdessék, hanem Jézus Krisztust, a felfeszítettet, különben szavuk a pusztában fog elhangzani. Álljon lelkiismeretük előtt *Nagy Szent Gergely* figyelmeztetése: Isten sokkal súlyosabban ítéli meg azokat, akiket mások javítására szemelt ki és ugyanakkor romlásukat okozzák. Ezeket a gondolatait más és más formában még sokszor megismételte, részben a szószéken, részben körleveleiben, vagy más kínálkozó alkalmakkor.

Egerből nem egyedül jött, hanem magával hozta eszes, ügyes és szolgálatkész kanonokját, *Richvaldszkyt,* nemkülönben Felsőtárkányból néhány *nazarénus szerzetesét.* A jövevények nem valami szíves fogadtatásra találtak, mert pl. a főkáptalan Richvaldszkyval a saját mellőzését gyanította s emiatt Szentilonay le is mondott helytartói tisztségéről. Az új prímás nem tartóztatta, hanem helyébe Berchtoldot nevezte ki. A nazarénus barátoknak is azt rótták fel, hogy a főpásztor *túlkegyeli őket.* Az igaz, hogy továbbra is közülük választotta ki saját és háza lelkiatyját, új otthonul nekik ajándékozta a *péliföldszentkereszti* kolostort s mi tagadás gyakran meg szokott itt fordulni.

Akik az előadottak miatt részrehajlással vádolták, nem volt teljesen igazuk, mert másokban is megbecsülte és jutalmazta a kima-

gaslóbb értékeket. Példának hozhatók fel a pálosok, akiket nem egyízben dicsért buzgóságukért. Jó néven vette, hogy a *sasvári templom* építkezését teljesen befejezték és azt 1762. júl. 14-én személyesen szentelte fel. Az ő érdeme volt, hogy az ünnepségre megjelent Mária Terézia, férjével és két fiával: József és Lipót hercegekkel, későbbi utódaival. A jó pálosok örültek e kivételes látogatásnak, viszont főpásztoruknak azzal szereztek még külön örömet, hogy e napon, mintegy *50 000 búcsús* járult a szentáldozáshoz.

Természetesen mokányságát és keménységét sem hagyta ott, Egerben. Kellemetlenül lepte meg, mikor az esztergomi főkáptalannál is azt tapasztalta, hogy napi karimájukat turnusokra osztva végzik a kanonokok. Elég dörgő hangon figyelmeztette őket, hogy mindegyikük és mindennap jelenjen meg e közös ájtatosságon s jövedelmük kellő hányadát osszák el a szegények között. Csákynál és Esterházynál ehhez a hanghoz nem voltak hozzászokva és így *tiltakoztak a kioktatás* ellen. Ez kellett csak Barkóczynak, jött tehát a második irat, mely többek közt így hangzott: jelentsék ki Uraságtok, teljesítik-e kötelmeiket és alávetik-e magukat parancsaimnak? Amennyiben nem, azonnal megkezdem a javadalmasok szaporítását. Igazságos és törvényes rendeleteimtől hajszálnyit sem fogok eltérni! Ez annyira biztos és eltökélt szándékom, hogy Isten segedelmével, kinek egyedüli dicsőségére törekszem, minden erőmet latba vetem e rendeletem érvényesítésére. Hasonló visszaélések a pozsonyi és szepesi káptalanokban is előfordultak, tehát ők is megkapták a *főpásztori dorgatóriumot.*

A lelkiismeretességet és ezzel karöltve a rendet és pontosságot minden papjától megkövetelte. Erre annál inkább megvolt az oka, mivel az itteni papságnál ugyanazokat a hibákat tapasztalta, mint korábban az egrieknél. Sokan elhanyagolták nemcsak a Szentatyák olvasását hanem még a Szentírását, s a trienti Katekizmusból vajmi keveset tudtak. Ezt egyik körlevelében (1762. jan. 22.) éles szavakkal szemükre vetette s kijelentette, hogy tudatlanságuk nyomán nem Krisztus, hanem *Beliál* arat a lelkek gabonaföldjén.

Többen azzal mentették magukat, hogy nincs megfelelő forrásmunkájuk, sőt még a nevezett Katekizmus sincs birtokukban. Sajnos, ebben nekik volt igazuk s korholójuk legalább egyelőre úgy segített a hiányokon, hogy a Katekizmust lefordíttatta és mindenegyes plebániára elküldette. De ezzel korántsem elégedett meg! Elrendelte, hogy a három nagy ünnepkör egyes vasárnapjain és ünnepein milyen részeket öleljenek fel predikációik és délutáni katekéziseik. Nagyobb nyomaték kedvéért az espereseket tette felelőssé, hogy e feladatnak miként felelnek meg az alájuk tartozó lelkipásztorok. Kitért a papi hivatás minden fontosabb mozzanatára, még a

halállal kapcsolatos teendőket sem hagyta szó nélkül. Kötelezővé tette a *végrendeletek* elkészítését, az espereseknek kellett felelniök, hogy nagybeteg paptársaik felvették-e a *haldoklók szentségeit*, sőt még a *temetés módját* is előírta.

Egyeseknek, különösen a korosabbaknak itt sem tetszett, hogy ennyire regulázza őket, pedig ezektől csupán a minimumot kívánta. Ellenben akiket ő bocsátott az egyes munkahelyekre, tőlük már múlhatatlanul megkövetelte, hogy saját elgondolásai szerint dolgozzanak a lelkek üdvösségén. Az egyes szemináriumokat, mint a bécsi *Pázmáneumot*, a nagyszombati *Rubrumot*, *Marianumot*, *Adalbertinumot* és a budai *Széchenyi-féle szemináriumot* itt is kivette a jezsuiták vezetése alól s mindegyik élére egy-egy jobbnevű kanonokját tette meg. Egyedül még csak a konviktusokat hagyta kezükön. de az ellenőrzést ezeknél is a főkáptalanra bízta. Ezek után a jezsuiták vezetősége méltán mondhatta: nem födi a valóságot az az állítása, mintha barátja lenne a Társaságnak. Ezt annál kevésbé hihetik el, mert ha így volna, akkor nem használna írásaiban ilyen kitételeket: mindenben Isten nagyobb dicsőségét keressék, ne pedig saját hasznukat.

Mindezzel saját főkáptalanjának is kínos meglepetést okozott, amit még fokozott, amikor egyik novemberi esős napon a kanonokok arra lettek figyelmesek, hogy podgyászaikkal együtt Bécsből Nagyszombatba érkeztek a pazmaniták. Nem volt kétséges, hogy Pázmány Péter alapítását megszüntette. S tette ezt a káptalan előzetes megkérdezése nélkül, azt hozván fel mentségül, hogy a királynéval előzetesen megbeszélte s indítéka az volt, hogy ilyen formán a bécsi intézet alapítványait gyülmölcsözőbben tudja felhasználni. S nehogy bárkinek eszébe jusson tervét keresztülhúzni, a Pázmáneum épületét eladta 47 000 frt-ért *Thanzy Ferenc* zágrábi püspöknek.

Káptalanjának kifogása ezúttal helytálló volt, mert a bajok hamarosan jelentkeztek. Nem csoda, hiszen pl. a negyven személyre szóló ebédlőben százhúszan zsúfolódtak össze. Nem volt ez másképpen az egyes múzeumokban és hálótermekben. Ennek következtében hol ez, hol az a betegség ütötte fel fejét s Barkóczy rádöbbent, hogy ez esetben túlment a célon. Volt annyi belátása, hogy tévedett és azt hova-hamarább jóvá is tette.

Azt nem lehet elvitatni, hogy mostani intézkedésében is a jobbat akarta. Az volt az elgondolása, hogy a papnevelést Nagyszombatban ugyanúgy korszerűsíti, ahogy azt megtette Egerben. Sőt itt még egy lépéssel tovább ment! A későbbi *önképzés* megszokása végett már az 1761/62. tanévre kiadta azt a rendelkezést, hogy a következő nyári szünidőben a filozófusoknak meg kell tanulniok Szent Máté evangéliumát, míg a teológusoknak Szent Jánosét. S aki a

tanév kezdetén rendszeresített vizsgán nem felelt meg, távoznia kellett a szemináriumból.

Ugyancsak külön *vizsgatételekhez* kötötte az egyes rendek feladását. Akik a tonzúra és a kisebb rendek előtt álltak, azoknak az általa lefordított Katekizmus hitágazattanából kellett vizsgázniok. A subdiaconatusra várókat a szentségekből, akik a diakonatusra vártak, a parancsokból s akik a papszentelés előtt álltak, azokat a Katekizmus bevezető szakaszából és az imádságtanból feleltették. Ezeknél sem gyakorolt elnézést, mert akik elbuktak, azok egyben a szemináriumból is kibuktak. Az elsoroltakon kívül rendszeresítette a juriszdikciós vizsgákat. Itt a jelölteknek az általános teológiai ismereteken kívül tudniok kellett a zsoltárokat és azok exegetikus magyarázatát. Ezekhez csatolta még a trienti Zsinat döntéseinek felmondását. Bizonyos, hogy nem volt nála könnyű boldogulni, mert a múlthoz viszonyítva sokkal színvonalasabb papságot kívánt. Sokat dolgozott maga s megkívánta, hogy ebben kövessék papjai.

4. Országos kultúrpolitikája

Mária Terézia csodálta nemcsak hihetetlenül nagy munkabírását, hanem szellemének frissességét is. Tisztában volt kora mindennemű szellemáramlatával és abból, amit egyháza és hazája javára hasznosíthatónak ítélt, programjába vette. Széles látókörének köszönhette, hogy királynője még 1761-ben kinevezte az egyetemes tanulmányi ügyek *országos felügyelőjének.* Hatásköre kiterjedt az egész iskolai hálózatra, tehát a nemkatolikus tanintézetekre is. Így tehát nagyobbnak mondható, mint Csákyé volt.

Nagy lendülettel látott a munkához, bár többre ő sem tudott menni, mint elődje, sőt mivel keményebb vágású volt, még inkább és még többen fordultak ellene. Elsőben magához kérette az összes nevelő- és tanintézetek bel- és külületéről szóló *tájékoztatásokat.* Miután ezeket kézhez vette és áttanulmányozta, összeült *Pálffy* kancellárral és *Koller Ferenc* államtanácsossal, hogy ismertesse velük reformterveit.

Nem tagadta, hogy elégedetlen a hazai alsó- és felsőoktatás rendszerével, mivel nagyon egyoldalú és legfőbb hibája, hogy a *természettudományos képzést* mostohán kezeli. Nem kellett merész fantázia hogy bárki rájöjjön, ez megint a jezsuiták ellen szól. A továbbiakban ez még világosabban kitűnt, amikor azt javasolta, hogy valamennyi iskolai felügyeletből ki kell őket zárni és ezt a jogot az

egyes egyházfőkre, vagy pedig káptalanokra átruházni. Saját egyházmegyéje nevelő- és tanintézeteinek nevelési és oktatási rendszerét annyira tökéletesnek ismerte el, hogy annak átvételét bátran ajánlhatta a többi egyházmegyék intézetei számára is.

A könyvcenzúrára nézve, jó nagy lépéssel tovább ment Csákynál. Egyszerűen kijelentette, hogy ezt a feladatkört teljesen az egyházra kell bízni. Az általa kinevezett *cenzorok* engedélyétől függjön, mely műveket szabad beengedni a külföldi termékekből. Ugyancsak az ő jóváhagyásuk szükséges a belföldi írásművek kinyomtatásához. Ruháztassanak fel széleskörű ellenőrzési joghatósággal s szabálytalanságok esetén, ha indokoltnak találják, még a nyomdákat és könyvkereskedéseket is zár alá vehessék. A két államférfiúnak nem mindenben tetszett előadása s egyelőre azzal zárták le a megbeszélést, hogy végleges válaszukat arra tartogatják, ha már saját kebelükben is letárgyalták a kérdést.

A kancellária még élesebb megjegyzésekkel kísérte tervezetét. Már azt sem vette jó néven, hogy miért tartja állandóan lőtávolságban a jezsuitákat? Éppen sajátmagáról illenék tudnia, hogy az a nemzedék, mely az ő iskoláikat járta ki, milyen becsülettel állja meg helyét a közéletben. Ellenezte azt is, hogy az érseki konviktusok és gimnáziumok rendszerét hatalmi szóval ráerőszakolja a többi püspökökre. Saját intézeteikben éppoly szabadon intézkedhetnek, mint az érsek a magáéban. Azt sem tartotta kívánatosnak, hogy a kért információkat beszolgáltassák neki. Ha kíváncsi rájuk, belejük tekinthet a helytartótanács tanulmányi osztályán s ilyen alapon is elkészítheti reformjavaslatát, de anélkül, hogy „mindent fenekestül felforgatna". Végül a *cenzúráról* annyit jegyzett meg, hogy az politikum, így hát abba nem lehet beleszólása és azt bízza az illetékes állami szervekre.

A helytartótanács, tanulmányi osztályának véleménye alapján, hasonló érveléssel óvatolta meg a javaslatot. Kiemelte, hogy a fennálló rendelkezések értelmében, állami vonalon ő illetékes első fokon intézkedni egyes tanulmányi kérdésekben. A legfelsőbb kinevezés a prímásnak csupán arra ad jogot, hogy javaslattal álljon elő és annak elfogadását, vagy elvetését bízza az állami fórumokra.

A párviadal tehát megindult, és hogy melyik fél kerül ki győztesen, az a királynőn múlott. Bár magában a két kormányszerv felé hajlott, a prímást mégsem akarta megbántani, részben, mivel ő nevezte ki, másrészt szüksége volt rá a következő országgyűlésen. Hagyta tehát a kérdést tovább forrni. A prímás pedig bízva a maga csalhatatlanságában tovább főzte reformjait. Katolikus részről a kért kimutatások már kéznél voltak s mint láttuk, a konviktusok és

gimnáziumok számára a mintát is megadta, most tehát sorát ejtette a *népiskoláknak.*

Az uralkodónőhöz intézett újabb javaslatában azt hangsúlyozta ki, hogy a felügyeletet szigorítani kell, s ugyancsak nagyobb körültekintéssel megválogatni a tanerőket. Az alkalmazásra kizárólag olyanokat szabad elfogadni, akiknek tudása feltétlen biztosíték a tanítás sikeres menetére. Fontosnak tartaná a hitoktatás módszeresebb kidolgozását, valamint a magyar és német nyelv, továbbá a számtan rendszeresebb tanítását. Már most bejelenti, hogy hiányok érezhetők a főiskolákon és egyetemeken, de ezekre nézve csak akkor tud átfogó javaslatot benyújtani, ha már megkapta beléletüket feltáró kimutatást. Egyelőre kielégítené, ha a nemkatolikus diákokat eltiltanák a külföldi egyetemek látogatásától s tanulmányaikat a nagyszombatin végeznék.

A tanszabadságnak ez a *korlátozása* egész természetes, hogy felingerelte a protestánsokat s még inkább, amikor ők is megkapták a felhívást, hogy küldjék el jelentéseiket egyes tanintézeteikről. A *debreceni* és *sárospataki kollégium* igazgatósága a leghatározottabb hangon tiltakozott, hogy a katolikus hierarchia avatkozzék be legsajátosabb belügyeikbe. Ezt tudomására hozta az illetékes kormányszerveknek is. Itt megoszlottak a vélemények. A helytartótanács a kollégiumok pártján állt, míg az államtanácsban *Kvassay József* szakreferens azt az álláspontot képviselte, hogy a prímás a tanügyek országos felügyelője, ennélfogva nemcsak a katolikus, hanem a protestáns tanügy is hatásköre alá tartozik.

Magáévá tette azt az ajánlatát, hogy protestáns főiskolák számát csökkenteni kellene, mert így is maradna még elég, hogy mind az evangélikusok, mind pedig a reformátusok, sajátjukba íratkozzanak be és nem vegyesen, ahogy eddig történt. Szerinte az sem lenne megengedhető, hogy azokban hazai és nemzetközi jogot, felsőbb matematikát és geometriát adjanak elő, mivel ezeket a tárgyakat a katolikus főiskolákon is elsajátíthatják.

Az ugyancsak jó katolikus hírben álló *Borié,* erősen megrostálta Kvassay hozzászólását. Tarthatatlannak mondotta hogy akár a prímás, akár más püspökök joghatóságot gyakoroljanak a nemkatolikus felekezetek felett. Ez túlkapás lenne, mert az állami törvények a protestánsok vallás- és iskolaszabadságát is biztosítják. Legcélravezetőbb eljárás az lenne, ha külön kiküldött királyi biztosok ejtenék meg a vizsgálatot s az ő javaslatuk alapján kellene az államhatalomnak megtalálni a módot, miként alakítsa át országos viszonylatban az iskolapolitikát. Szerinte azon is gondolkodni lehetne, nem kellene-e megvonni a prímástól ezt a megbízatását, mert

végeredményben az *ifjúság nevelése és oktatása* nem egyházi, hanem *állami feladat.*

Mária Terézia még mindig nem akart foglalkozni ezzel a prímás hátrányára alakuló kérdéskopmlexummal. Tervbe vette, hogy *rést üt* az egyházi és nemesi előjogokon s mindkét osztályt adóra, katonaállításra és egyéb szolgáltatásokra fogja rászorítani. Ehhez nélkülözhetetlennek tartotta az ő támogatását, mert tudta, hogy nagy tekintélye van az összmagyarság előtt. E számításából csupán azt hagyta ki, hogy Barkóczy is egyik leghevesebb védelmezője a *rendi előjogoknak.*

A királynő újabb terve bevezetéséül szolgált, hogy felsőbb sugalmazásra, *Kollár Ádám* udvari jogtudós 1762-ben könyvet írt, melyben azt igyekezett bizonyítani, hogy a mindenkori magyar király, *apostoli jogánál* fogva szabadon rendelkezik az egyház világi vonatkozású ügyeiben, és ebben a jogában még a pápa sem korlátozhatja. Már ezzel nagy feltűnést keltett s nem kisebbet újabb művével, amit 1764-ben, közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt adott ki. Ebben a nemesi osztályra mért oldalvágást, amikor felkelését elavultnak, adózási mentességét pedig *égbekiáltó igazságtalanságnak* bélyegezte. A két mű nyomán óriási felháborodás támadt a két kiváltságos osztálynál s bizony Barkóczy is messze hallhatóan háborgott.

A felpaprikázott közhangulatot a királynő úgy szerette volna lecsillapítani, hogy Kollár második művét kivonta a közforgalomból. De még ennél is hatásosabb eszköznek szánta, az országgyűlés kapunyitása előtt, 1764. máj. 5-én alapított ún. *Szent István Rendjét,* mely a polgári érdemek jutalmazására szolgált. Szervezeti szabálya szerint, *nagymestere* a mindenkori magyar király, míg *prelátusa,* Magyarország hercegprímása. Ily módon szerette volna feledtetni Barkóczyval azokat a tűszúrásokat, amik kormányszervei részéről az utóbbi időben érték. Egyben azt is tudomására akarta juttatni, hogy még mindig leghűségesebb hívei közé sorolja, s bízik abban, hogy ezentúl sem fog benne csalódni. Hasonlóképpen számított arra a száz kiváló egyházi és világi előkelőségre, akik a Rend hármas fokozatának egyikében, vagy másikában részesültek. Sokat jelentett a Rend kötelékébe jutni, hiszen azzal különféle kiváltságok voltak összekötve.

A Rend aranyhullása azonban nem tudta leszelídíteni a háborgó hangulatot. A prímás jún. 10-én látszólag udvarias hangon köszöntötte a Pozsonyba érkezett királynőt, de szavaiból kiérződött az elfojtott keserűség. A két tábla tagjai még kevésbé mérsékelték magukat s hangfogó nélkül követelték, hogy előbb sérelmeiket tárgyalják és csak utána a királyi *propozíciókat.* Viszont Mária Terézia az

utóbbiak előbbrevitelét szorgalmazta. Többek közt azt kívánta, hogy a fenti két kiváltságos osztály vegye ki részét a kötelező adózásból, annál is inkább, mivel a hétéves háború rengeteg pénzt emésztett fel. Ezenkívül sürgette, hogy *csökkentsék a jobbágyság szolgáltatásait* földesuraival szemben és tágítsák mozgási szabadságát.

A felhevült rendek azonban nem hajlottak semmiféle engedményre, sem a közadózásban, sem pedig a jobbágyság terheinek könnyítésében. Még a három nagyot: Barkóczyt, Batthyányt és Grassalkovichot sem sikerült megpuhítani, mert nem törődtek azzal, hogy kegyvesztettek lesznek. A prímás még feketébb listára kerül, ha kitudódik, hogy a „Vexatio dat intellectum" néven, közkézen forgó röpiratot éppen az ő legbizalmasabb papja, *Richvaldszky írta.* A dieta vége felé jelent meg névtelenül s Kollárral szemben a nemesi kiváltságokat védte. A magyar állam szuverenitásával kapcsolatban, azt a tézist állította fel, hogy a hatalomnak csupán a fele illeti meg az uralkodót, míg másik fele, a nemességet. Még kínosabban érintette a királynőt ez a kitétel: az ország könnyen talál magának királyt, de a király nehezen országot. A szerző kiléte után megindult a hivatalos nyomozás, de nem vezetett eredményre. Jóval később jöttek rá Richvaldszky szerzőségére és sokan Barkóczyban gyanították a sugalmazót.

Érthető, ha mindvégig feszült volt az országgyűlés hangulata, s Mária Terézia alig várta, hogy véget érjen az *indulatos fecsegés,* ahogy ő a rendek felszólalásait nevezte. Az utolsó ülést 1765. márc. 21-én tartották s utána többé nem hirdetett országgyűlést, hanem helyette rendeletekkel kormányozta országunkat.

Barkóczyval szemben többé nem engesztelődött meg és iskolapolitikájára n volt kíváncsi. Kidolgozott javaslatai ott porosodtak dolgozószobájában s halála után átkerültek a helytartótanácshoz. A továbbiakban az *egész iskolakérdés* az állam belügye lett s megfelelő szakembereivel, maga gondoskodott a reformokról. Még azt is megtette, hogy a zágrábi püspököt kártalanította, csakhogy a bécsi Pázmáneumot visszaadhassa eredeti rendeltetésének. A prímás tragikuma volt, hogy munkájának még ez a gyümölcse sem tudott úgy beérni, ahogy ő szerette volna.

Hasonló balsors kísérte, más, szívéhez nőtt kezdeményezéseit. Ahol önállólag tevékenykedhetett, ott könnyebben és eredményesebben boldogult. Lényegéhez tartozott, az alkotás és haladás szolgálata. Természetesen kora gondolatvilágából ő sem tudott kiszakadni s mint gróf és egyháznagy, ő sem tudott *szociálisabban* gondolkodni és cselekedni. De már *emberbaráti vonatkozásban* szép emléket állított magának a keresztény szeretet gyakorlása által.

Mintagazda hírében állott, akinek szeme hízlalta jószágait és simogatta terményeit. Az utóbbiak tárolására olyan magtárokat építtetett Pozsonyban, melyek párjukat ritkították. Jó karban tartotta uradalmi jószágait és épületeit. Ilyen tekintetben sokat köszönhetett neki a keresztúri, rozsnyói, érsekújvári, esztergomi és pozsonyi gazdasági központja. Ellensége volt a legkisebb *pazarlásnak*, de szükség esetén tudott *bőkezű* lenni. Két utolsó elődje útját követve, az ő szíve is megesett a szegénység és szerencsétlenség láttán. A *komáromiakat* 1763-ban másodszor is megkörnyékezte a földrengés s bizony, sokan maradtak födél és kenyér nélkül. Az ilyen kárvallottak részére, ő is megnyittatta magtárait és nagy mennyiségű gabonafélét, kenyeret, lisztet és más élelmiszereket osztatott ki közöttük. Pénzben sem fukarkodott s bőkezűen osztotta, hogy legyen miből újra tető alá jutni. Az már bevett szokássá vált, hogy mind a nagyszombati, mind pedig a pozsonyi rezidenciának megvoltak a *házi szegényei* s ettől az irgalmas szokástól nem tért el. Abban is követte elődeit, hogy a pozsonyi Irgalmasok és Erzsébet-apácák kórházában maga is betegágyas alapítványokat létesített.

Mindez azonban a kisebb tételeket jelentette, azokhoz a nagyobb összegekhez képest, amiket templomok építésére és plebániák létesítésére költött. Egyedül a *tardosi* templom felhúzására 25 000 frt-ot fordított, s nem sokkal kevesebbet a *héregire* és *kemenceire*. Az ő buzgalmára alakulhatott meg a *nagyabonyi, negyedi* (1761), *hidasi, vihnyei* (1762), az említett tardosi, továbbá a *veszelei* (1764) plebánia. Ezek sem létesülhettek volna újabb terhek nélkül, de szívesen vállalta, hiszen Isten dicsőségéről volt szó.

Három új templom és hat plebánia nem nagy szám, de tekintetbe kell venni az idő rövidségét, nemkülönben, hogy az esztergomi építkezés még jobban igénybe vette anyagi erejét. A sok sürgetés és törvényes rendelkezés, végre benne megtalálta emberét, aki a sok gátlás ellenére neki mert vágni, hogy az *érsekség székhelyét* áttegye Esztergomba és itt a *szükséges építkezést* megindítsa.

Nagyarányú vállalkozása még arra az időre esik, amikor Mária

Terézia teljes bizalmát bírta. Kérésére 1761. okt. 15-én visszakapta tőle a Várhegyet, oly feltétellel, hogy az építkezések és visszaköltözködés után, az üresen maradt nagyszombati épületek a kincstár tulajdonába mennek át. Nagy volt az öröme, s már másnap kibocsátotta körlevelét, melyben közzétette, hogy életre kelti az „összes magyar egyházak anyját: az esztergomi székesegyházat a maga szomorú omladékaiból".

Műízléséből némi ízelítőt már adott pozsonyi nyári palotájának átépítésével. Az ősi érseki székhelyet azonban olyan hatalmas méretű alkotásokkal akarta gazdagítani, hogy azok felvehessék a versenyt Európa bármely nagy városának székesegyházaival és főpapi palotáival. Ahogy maga szokta nevezni, az „új Jeruzsálem" falai rengeteg pénzáldozatot fognak követelni s ezért, hogy jó példával járjon elől, jövedelméből évi százezer frt-ot vont el s azt kizárólag a tervbevett építkezésekre szánta. S mikor ezt tette, egyben hangoztatta, hogy ez a feladat nem tisztán az érsekség belügye, hanem országos érdek. Az adakozásra tehát felhívást bocsátott ki, mire az egyes püspökségek, káptalanok s egyéb nagyjavadalmasok, nemkülönben a vármegyék készek voltak a megajánlásokra, csakhogy a nemes gondolat mielőbb valóra válhasson.

A tervrajzok elkészítésével az osztrák *Franz A. Hillebrandt* kamarai építészt bízta meg s mellette dolgozott még *Hartmann* mérnök és az egyik római műtervező. A fennmaradt famodell és műszaki rajzok szerint a székesegyház a Várhegy legkimagaslóbb részén emelkedett volna fel, mégpedig szentélyével a Dunára nézve, s hosszával kelet–nyugati vonulatban. A hossz- és kereszthajót a dobra emelt, félkörívű laternás kupola egyesítette volna a szentéllyel s ugyancsak kisebb kupolákat terveztek a négy oldalkápolnára, beleértve a beépítésre tervezett Bakócz-kápolnát is. A főbejárat mellett, jobb- és baloldalról, egy-egy négyzetes alapú karcsú, magas torony húzódott volna fel a magasba.

A székesegyházzal összekapcsolva tervezték a kettős érseki palotát, amely észak- és délvonalban húzódva és derékszögben megtörve, L-alakban épült volna fel. A kettős palota folytatása lett volna a két szeminárium, de ezek már a hegy lejtős hajlatán, s az egészet bezárták volna ugyancsak kettős karéjban a kanonoki házak. A terv pompás egységbe foglalta a Várhegyet, s ha az építkezések kivitelre is kerülhettek volna, méltó központot nyer a *magyar katolicizmus.*

Hillebrandték oly gyorsan dolgoztak, hogy terveik alapján már 1762-ben megkezdődhetett a planírozás. A földmunkák végzésére három falu népét foglalkoztatta a prímás. Hol hosszabb, hol rövidebb időre maga is megjelent a helyszínen, hogy ellenőrizze a munkálatokat. El kell ismerni, hogy lenyűgözőt szeretett volna létrehoz-

ni, de sajnos kifogyott az időből. Mindössze a régi épületek eltakarításáig és az újak alapozásáig tudott eljutni. Mintha megérezte volna, hogy itt is csupán a kezdeményezés lesz az övé, de már a befejezést nem láthatja meg. Az utóbbi időben elbetegeskedett s ezalatt nem egyszer feltört belőle a keserűség: már látom, az igaz Isten méltatlannak ítél engem arra, hogy szent neve tiszteletére e szentséges templomot elvégezhessem. Az volt pedig az én egyedüli kívánságom és teljes örömöm is az lett volna. Keményebb és súlyosabb próbára engemet ki nem tehetett volna az Úristen, mint midőn kitanulhatatlan akaratja szerint ezen szent feltételem végrehajtása előtt, az élők száma közül kitöröl. De legyen meg az ő szent akaratja! Imádom igaz ítéletjeit!

Balsejtelme valóra vált, mert rá kellett lépnie arra az útra, ahol megszűnik minden földi tervezgetés és alkotás. Azt már a túlvilágból láthatta, hogy megkezdett munkáját egyelőre mégcsak folytatni sem akarják. Még halála évében Mária Terézia visszavette a Várhegyet és újból katonai célokra rendeztette be. Ennek talán a *főkáptalan örült a legjobban,* mert így nem kellett elhagynia Nagyszombatot, melyhez oly görcsösen ragaszkodott. A távozás veszélye annál kevésbé fenyegette, mivel a királynő 1768/72 közti években a tervezett székesegyház helyére kisebb méretű plebániai templomot építtetett Szent István király tiszteletére. Mindennek következtében az érseki székhely visszahelyezése ismét kitolódott félszázadra s *Rudnay Sándor* prímásnak kellett jönnie, hogy Barkóczy tervét újabb változtatásokkal megvalósítsa.

6. Az életény kialvása

Barkóczy életvilága tehát kialudt, mielőtt beléphetett volna az ősi magyar Sion várába. A halál korán oltotta ki lelkének és szellemének magasan lobogó lángját. Még ötvenötödik életévét sem töltötte be s négy évi érsek-prímássága után máris magához szólította az Úr. Tölgyfaerejűnek látszott, aki nem szokott betegeskedni. Kedélyvilága az 1764/65-ös országgyűlésen hangolódott le, amikor a koronás asszony elfordult tőle. Egyéb sikertelenségei szintén őrölték és környezete úgy tapasztalta, mintha fáradtabb és szótlanabb lenne, mint azelőtt. A bánat nemcsak lelkét emésztette, hanem fizikai erejét is sorvasztotta. Az 1765. év beköszöntével mindenki tudta, hogy Barkóczy már nem a régi, keményvágású ember. Érdeklődése megcsap-

pant, hivatalos teendőit lassúbb ütemben végezte, s minduntalan kívánta a pihenést.

Sokat várt a tavasztól, azonban jobbulást nem hozott. Április havában még felutazott Bécsbe, de a vége felé haza kívánkozott Pozsonyba, azt remélve, hogy a csendesebb környezet jót tesz neki. Az enyhe napsütésben többször lement kertjébe, de a séta is fárasztotta. Fekvő beteg még mindig nem volt, bár hosszú időt senki sem mert neki jósolni. A véget mégsem hitték annyira közelinek s a halál valóban úgy jött érte, mint a tolvaj. Jún. 18-án szokásához híven lent sétált, miközben összeesett s a vér elöntötte agyát. Felvitték lakosztályába, de már segíteni nem lehetett rajta. Megadták neki a szent útravalót, mire ennek a nagy embernek megszűnt dobogni a szíve.

Egész életében határozott és kemény egyéniség volt s nagy tervei kivitelében sem akart akadályt ismerni. Emiatt egyesek szerethették, mások retteghettek tőle, de szellemi nagyságát senki sem vonhatta kétségbe. A halállal megszűnik minden rövidlátó gáncsoskodás s helyébe lép a tárgyilagosabb értékelés. Az utóbbit sugározták ki ravatalának aranybetűi: vedd eszedbe, mit alkothatott volna, ha tovább maradhat az esztergomi széken. Ő, aki három év alatt beteljesíté két évszázad fogadalmait, akinek vagy sohasem kellett volna megszületnie, vagy sohasem kellett volna meghalnia.

BATTHYÁNY JÓZSEF
(1776–1799)

Fidelitate et fortitudine
(Batthyányék jelszava)

Barkóczy elment és utána tizenegy évig ismét nem jött más. Ő volt a második prímás, akiben Mária Terézia csalódott, a harmadikat tehát úgy szerette volna kiválasztani, hogy legalább ez ne okozzon neki kellemetlen meglepetéseket. Ki legyen ez, egyelőre nem akart rá gondolni. Sokkal fontosabbnak tartotta, hogy megkezdett egyházpolitikájának olyan szilárd vázat adjon, amivel felveheti a küzdelmet Rómával, a honi püspökökkel s az eljövendő prímás esetleges ellenkezésével szemben. Meg akarta mutatni, hogy még circa sacra is feltétlen hatalommal rendelkezik és cselekszik s irányelveiben nem ő alkalmazkodik másokhoz, hanem mások hozzá.

Abban azonban tévedett, amikor azt hitte, hogy akár Róma, akár pedig főpapjaink egyöntetűen meghajolnak akarata előtt. Ami helyes volt, azt elfogadták, ami pedig kánonellenes, visszautasították. Nem tagadható, hogy voltak neki életrevaló elgondolásai, de már kivitelükben önkényesen járt el, mert többnyire racionalista államtanácsosaira hallgatott. Erre vezethető vissza, hogy kimondottan sérelmes rendelkezések kiadásától sem tartózkodott. Többek közt a nagyjavadalmasokat megadóztatta 20% erejéig; a placetum regium hatáskörét egyre szélesebbre terjesztette ki; önhatalmúlag csökkentette a stóladíjakat; újból csökkentette az ünnepek számát; megtiltotta a külföldi búcsújárást; megszüntette a templomok azilumjogát; beleszólt a szerzetesek belső életébe, sőt néhány kolostort fel is oszlatott; sorra sértette meg a pápa jogkörét stb. S mikor a bécsi nuncius mindezek ellen tiltakozott, a kancellária azzal felelt, hogy az ő feladata nem a *bírálat,* hanem a *közvetítés.*

Az indifferentista és vallásellenes szemlélet ez időtájt mért végzetes csapást a *Jézustársaságra,* amennyiben a *Bourbon-udvarok* áskálódására az *XIV. Kelemen* (1763–74) 1773. júl. 21-én kelt brévéjével feloszlatta. Ezzel kapcsolatban közömbösen viselkedett, hi-

szen kijelentette, hogy a Társaság megszüntetését nem kívánja, de ha a pápa azt megtenné, magának tartja fenn a jogot, hogy vagyonukkal birodalma egyes országaiban miként rendelkezzék. Amikor ez ténylegesen bekövetkezett, eszerint is járt el, amennyiben javaikat nálunk a vallás- és tanulmányi alaphoz csatolta. Belőlük szaporította az iskolákat és lelkészi állomásokat, javította a papság fizetését, természetesen a római Szentszék előzetes tudta és beleegyezése nélkül.

Az már dicséretére válik, hogy a raguzai domonkosoktól sikerült visszaszereznie (1771) Szent István királyunk *Jobbját.* Megalapította a *munkácsi* (1770) és a *diakovári* gör. kat. püspökséget (1773), amazt a ruszinok, ezt pedig a délszerémiek és bosnyákok lelki gondozására. Ez esetben megtörtént az a csoda, hogy szándékát bejelentette Rómának. De mivel ez a megerősítéssel késett, azért később (1775) a *besztercebányai, rozsnyói és szepesi* latin szertartású egyházmegyék felállításánál, már csak a befejezett tényeket tudatta. Mindhármat az esztergomi érsekségből hasította ki s végre azzal a gondolattal foglalkozott, hogy ezt is be fogja tölteni. Tekintve, hogy időközben Batthyány nádorral megengesztelődött, közölte vele, hogy József nevű fiát szándékozik e méltóságra emelni. Egyelőre azonban még várt vele, míg a fenti három új püspökség ügye Rómával rendeződik s miután ez megtörtént, Batthyány Józsefet 1776. jan. 15-én kinevezte esztergomi érseknek és az ország primásának. Vele egyidőben került *Berchtoldt Ferenc* a besztercebányai, *Révay Antal* a rozsnyói és végül *Salbeck Károly* a szepesi püspökség élére.

1. A „hűség és bátorság" jegyében

Ez a két fogalom nemcsak jelszóként szerepelt a család címerében, hanem örökletes jellegként a törzs valamennyi, de főképpen a németújvári ágban. Mivel az egymást váltó nemzedékek híven és bátran szolgálták egyházukat, hazájukat és az uralkodó házat, az utóbbi sem maradt hálátlan. Rangban és gazdagságban egyaránt emelte őket, s a család mindenkori elsőszülöttje, *Strattmann* előnévvel elnyerte a hercegi címet is.

Amikor a mi Józsefünk 1727. jan. 30-án megszületett, *Ádám* már megelőzte s így a hercegi rangnak ő lett a várományosa. A többi három: *József, Fülöp* és *Tivadar* részére a grófság jutott, node ők sem panaszkodhattak, mert apjuk nádorsága számukra is megnyitotta a legmagasabb érvényesülés lehetőségét. Így volt ez Józseffel, akit

1751-ben szenteltek pappá, vagyis éppen abban az évben, amikor édesatyja nádor lett. A krizma jóformán fel sem száradt ujjain, máris az esztergomi főkáptalan tagja lett. A ranglétrán sűrű egymásután-ban emelkedett egyre magasabbra, miközben megkapta a *rátóti*, majd a *vasvári* és utána a *pozsonyi* prépostságot. Ezek a javadalmak külön-külön is szép jövedelmet biztosítottak számára, de még sommásabbat együttesen. Sokáig azonban nem élvezhette, mivel az újabb királyi és pápai kegy 1759-ben az *erdélyi püspökségre* emelte. S itt sem melegedhetett bele főpásztori munkájába, mert a következő év máj. 22-én kelt kinevezés Kalocsára rendelte az elhalt Klobusiczky érsek utódjának.

Egyházi pályafutása tehát szédületes iramban ívelődött a magasba, de hát a nádor fia volt, így fürödhetett Mária Terézia kegyeiben. Bár az sem kétséges, hogy nem mindennapos tehetségével rászolgált. Ha egykorú ábrázolásait jobban megfigyeljük, leolvashatjuk róluk, hogy tekintete nyílt és őszinte, inkább vidám, mint komoly lehetett, ami szívjóságára vall. Mélyen buzgó édesanyjának, *Kinsky Terézia* grófnénak nem lehetett nehéz feladata a papi hivatást felébreszteni benne s ennek sikerén annál jobban örült, mert a feljegyzések szerint őt szerette legjobban gyermekei között. Annyira ragaszkodott hozzá, hogy még teológiai tanulmányai végzésére sem engedte Rómába, ami akkor szokásos volt az arisztokrata papjelöltek közt, hanem közelében, a nagyszombati Seminarium Rubrorum-ban tartatta.

Tanulmányait mindvégig kiváló eredménnyel végezte, amire éles értelmet elárulló boltozatos homlokából is következtetni lehetett. Akárcsak Barkóczy, ő sem okozott különösebb gondot nevelőinek és tanárainak, mert meglepően gyors felfogású volt. Érdeklődése nagy távlatokra terjedt ki, s amit látott, vagy hallott, mindazt jól megjegyezte. Az elvont fogalmakkal és metafizikai problémákkal, éppoly könnyen megbirkózott, akárcsak a reálisabb természetű ismeretekkel. Mégis fiatalabb éveiben, mintha az utóbbiak kötötték volna le jobban figyelmét.

Tanulni nagyon szeretett s szívesen forgatta nemcsak a hazai, hanem a külföldi írók műveit, az egyházi jellegűeket, éppúgy, mint a világiakat. A *Mindenes Gyűjtemény* érdemesnek tartotta megjegyezni (1789): a hercegprímás minden hazánkat érintő könyvet, nevezetesen pedig a mostan kibocsátott munkákat nagy szorgalmatossággal és költségekkel szerezteti be. S tette ezt, hogy részint tájékozódjék a különféle szellemi áramlatok felől, másrészt, hogy a németesítő törekvés ellenében védje a magyar öntudatot.

A könyvek olvasásán kívül szerette és örömest hallgatta az okos és szellemes embereket, s szívesen indult példázgatásaik után. Udvari papjait a fiatalabbaktól kezdve a korosabb és rangosabb urakig,

azokból válogatta össze, akiknek tehetségéről meggyőződött. Asztalánál nem egyszer magasröptű *sympozion* alakult ki, mert szívesen látta magánál a szellem kiválóságait.

Maga főképpen a szónoklat terén jeleskedett s mind egyházi, mind pedig politikai beszédei eseményszámba mentek. Azok közé a közéleti nagyságok közé tartozott, akiknek napirendje mindig zsúfolt volt. Sokat dolgozott és pihenését a zenében és játékban kereste. Legtöbb örömét a hangversenyekben találta és utánuk következett a sakkjáték. Ellenségei nemigen voltak, de ha valaki mégis valami csípőset akart róla mondani, túlságos sakkszenvedélyével hozakodott elő.

Esztéta beállítottsága nemcsak belső tartalmuk, hanem csinos külsejük miatt is meg tudta simogatni az ízlésesen kiállított könyveket. Egy-egy mesteri festményt, vagy egyéb műalkotást hosszasan el tudott nézegetni. Szenvedélyesen gyűjtögette az ilyen műértékeket s arany és ezüst kegytárgyakból, képekből és szobrokból *egész műgyűjteményt* szerzett össze. Barokk építtető főurainktól és főpapjainktól sem maradt el.

Kifinomult műérzékét különösen kettős nyaraló kastélya dicséri. A kisebbik valamivel szerényebb volt, de a nagyobbik már mindennemű kényelemnek és pompaszeretetnek megfelelt. A földszint tizennyolc szobából állt, míg az emelet egyetlenegy hatalmas teremből, s úgy a lentieknek, mint a fentinek csodájára jártak az emberek. Bútorok, szőnyegek, festmények, szinte bűvöletbe ejtették szemlélőjüket. A kastélyokat övező parkokban órákig el lehetett sétálni és gyönyörködni a grottákban, figurális szobrokban és a művészileg kiképzett szökőkutak csobogásában.

E kényelmes és hangulatos kastélyok, hasonló körítésükkel aligha feleltek volna meg az *aszkétalelkiségnek,* de Batthyány nem is ilyennek szánta. Előkelő rangja, egyházi méltósága s még inkább az akkori barokk ízlésvilága egyképpen megkívánta, hogy Magyarország első főpapja ilyen vonatkozásban se maradjon el pompakedvelő osztályosaitól. Ellenkezőleg első vonalban haladjon velük. S hogy ezt megtehette, anyagi lehetőségén kívül köszönhette annak, hogy műízlését a legkitűnőbb alkotásokon fejlesztette.

Tanulmányai végeztével sokat utazott s látókörét ezáltal nagyban bővítette. Amikor Erdélybe került püspöknek, már ismerős tájkép fogadta, hiszen diákkorában bejárta nemcsak közismertebb városait, hanem hegyekben-völgyekben megbújt kis falvacskáit is. Ezután következtek a külföldi utazások, főképpen *Itáliában* fordult meg szívesen. Róma és a többi nagy városok éppúgy lenyűgözték, miként korábbi nagy érsekelődeit, vagy világi vonalon *Zrínyi Miklósunkat.*

Németországban azt a tapasztalatot merítette, hogy költői, írói és

filozófusai az *aufklérizmus* vizein eveznek s a múlt tisztes hagyományai márcsak az öregekben élnek. A franciák Párizsát úgy találta, hogy az már *Voltaire, Rousseau* és az *enciklopedisták* bevett területe. Az uralomra törő hitetlenségből úgy látta, hogy öles lépésekkel közeledik ott a forradalom. Előkelőnek találta a francia arisztokrácia szalonjait, de viszont észrevette, hogy azokból a frivolság levegője gőzölög ki. Az élet ottani üteme sehogy sem tetszett neki, de arra mégis jó volt, hogy idehaza már most felkészüljön az ellene való védekezésre.

Az itt tapasztalt világképből valami már átáramlott a Habsburg-birodalom országaiba, bár Mária Terézia még mindig bizonyos fékező erőt jelentett. De fia, II. József alatt ez megszűnt. Batthyány nem szerette a viharzónákat s mégis ritka elődjének kellett oly kemény harcot vívni, mint éppen neki. Ha talán Kaunitz kancellár és az utána baktató brigádja nem tartja kezében a vezető pozíciókat, könnyebben boldogul. Mária Terézia mindvégig megtartotta bizalmában, bár elöregedésében mindjobban felkerekedtek az ellenerők. Ők késleltették a *székesfehérvári, szombathelyi* latin és *váradi* továbbá *kőrösi* görög szertartású püspökségek megalakulását. De a Rómával lefolytatott hosszadalmas viták után 1777-ben mégis csak bekövetkezett. A királynő valamennyit Batthyány metropolitai joghatósága alá helyezte s az ő helyes érzékére mutat, hogy ezt a királyi rendelkezést csak a pápai megerősítés után fogadta el. Ugyanez évben még más, és még nagyobb kegyben részesült, mert úrnője felterjesztette a *bíborosságra* és *VI. Pius* (1775–99) annál szívesebben teljesítette, mivel a magyar katolikus egyház hűséges őrét és erős támaszát ismerte fel benne.

2. Püspöki és érsek-primási arcéle

Amit a Szentatya állított róla, pontosan fedi a valóságot, mert az egyház csakugyan bátor harcosát, a katolikus vallás szigorú őrét, s a hazai alkotmány hűséges bajnokát tisztelhette benne. Erdélyi püspöki székén csupán rövid félévet töltött, de ez sem múlt el nyom nélkül. Bár Erdélyt a protestantizmus fellegvárának szokták emlegetni, de ő katolikus szempontból sokkal veszedelmesebbnek tartotta a racionalista hitetlenséget, mint az evangélikusokra, kálvinistákra és unitáriusokra oszlott protestantizmust. Az előbbi ellen megalkuvás nélkül hadakozott, az utóbbiaknál pedig megértéssel tompította az ellentéteket és iparkodott a barátságos együttlétet ápolni. Nem is fe-

lejtették el neki és távozása után úgy beszéltek róla, mint bőkezű főúrról és a *felekezeti béke ápolójáról.*

Ha már ezek tapasztalhatták nemeslelkűségét és szívjóságát, mennyivel inkább saját hívei. Ellene volt az erőszakos térítésnek, de akik maguktól akartak katolizálni, szívesen fogadta őket. Az ilyenek gyermekei részére még külön nevelőintézetet is létesített Kolozsvárott. Nem feledkezett meg a királynő által alapított *nagyszebeni árvaházról* sem s itt oly nagyarányú alapítványt létesített, hogy abból ötven árvát sikerült eltartani. Nem sok, amit tett, de idejéből nem futotta többre.

Erre már Kalocsa számíthatott, melynek tizenhat esztendeig lehetett főpásztora. Azzal az elhatározással jött ide, hogy érseki megyéjét a legvirágzóbbak közé emeli. Ezért nagy kedvvel folytatta elődje, Klobusiczky reorganizációs tevékenységét. Elsősorban biztos tájékozást akart szerezni az itteni lelkipásztori állapotokról. 1761-ben tehát pontos beszámolót kért az egyes plebániák és templomok anyagi helyzetéről, a kegyes alapítványokról, a hitéletről, az istentiszteletek rendjéről, vallásos egyesületekről, a katolikusok és más felekezetűek számáról, egymásközti viszonyukról, nemzetiségi megoszlásukról stb.

Sajnálattal győződött meg, hogy még mindig akadnak népes községek, melyek nélkülözik a papot és templomot. Több plebánián a filiák meglehetős mostoha sorsban tengődtek. Nem egyhelyütt órákszám kellett gyalogolniok, hogy elérhessék az anyaegyházat. Szentgyónásuk és áldozásuk végett ezt Karácsony- és Húsvéttáján még megteszik, de már a vasár- és ünnepnapi misékről el-elmaradoztak. Ezenkívül lelkipásztoraikkal még akkor találkoztak, ha keresztelni, esketni kellett, beteget ellátni és holtat eltemetni. Legfőbb teendőjének tehát azt látta, hogy a plebániákat szaporítsa. Szám szerint húszat létesített, melyekből tizenöt Bácskára esett, öt pedig Pestvidékre. Ezzel kapcsolatban eggyel növelte az eddigi négy esperesi kerület számát és újból szabályozta az esperesek jogait és kötelességeit.

A hitélet elevenebbé tételére, ugyancsak 1761-ben három jezsuita atyát missiók tartására kért fel, külön-külön a magyar és német anyanyelvűek és ugyanígy a bunyevácok részére. Amellett, hogy a híveket lelki aléltságukból fel kellett rázniok, azt is feladatukká tűzte, hogy minden egyes faluban szervezzék meg a *Regisi Szent Ferenc* oltalma alatt álló *Ker. Oktatási Társulatot.* Ezzel némileg a nagy paphiányt szerette volna pótolni.

A katekézis elsősorban a lelkipásztorok feladata volt és azt, alatta is az eddigi szokásos módon kellett végezniök. Ahol túl messze estek a filiák, oda nem szaladhattak ki minden vasár- és ünnepnap délutánján, s az ilyen helyeken szükség volt a fenti Társulat működésére.

Már most, ha erre értelmes és vallásos lelkű egyének jelentkeztek, kellő felügyelet mellett nem maradt el az eredmény. Az ilyen összejöveteleket nemcsak a katolikusok látogatták szívesen, hanem jöttek a másvallásúak is, s közülük elég sokan tértek vissza a katolikus hitre.

A katekézis különösképpen szívügye volt s székvárosában maga is örömmel hitoktatott és megtette azt bérmaútjai alkalmával. Nemcsak a fiatalabbakat, hanem az idősebbeket is maga köré gyűjtötte, tanította, kikérdezte őket s az érdemesebbeket meg szokta jutalmazni, hogy ezzel másokat is serkentsen a hitbuzgóságra.

Alig múlt el olyan év, hogy valami újdonsággal elő ne állt volna. 1763-ban megkezdte kánoni látogatását. Azzal tisztában volt, hogy a nagy távolságok miatt valamennyi plebániát nem képes felkeresni, de viszont mindegyik papjával akart találkozni. Éppen ezért kiválasztotta az esperesi kerületek székhelyeit és ide rendelte a környékbelieket. Magukkal kellett hozniok az anyakönyvet, hitoktatási naplókat, az egyházkormányzati leveleket és a köriratokat tartalmazó jegyzőkönyveket. Valamennyit tüzetesen átnézte, vagy átnézette, hogy meggyőződjék, rendesen vezetik-e? A pontosság dicsérettel járt, míg a pongyolaság megrovással. Ugyanekkor a megjelenteket kikérdezte az erkölcstanból, egyházjogból és a Szentírásból, hogy ily módon is meggyőződjék, ki mennyire alkalmas a lelkipásztori hely betöltésére.

A hivatásbeli indítékoktól eltekintve, a papságnak jövője szempontjából is fontos volt, hogy a főpásztori előírásoknak mindenben igyekezzék eleget tenni, mert az előmenetelnél számításba jött. A rendszeres munkamenetet minden vonalon megkívánta, s hogy ez minél sikeresebb lehessen, *egyházmegyei zsinatot* hívott egybe. Mai nyelven szólva, ide kész schemákkal jött s a trienti Zsinat szellemében, olyan útbaigazításokat tartalmaztak, amelyek csak javára váltak a vallásos életnek.

Szerető és gondos atyja volt övéinek és ahol kellett, segített. Érseki javadalma évente kb. 60 000 frt jövedelmet hozott és azt a maga egészében egyházmegyei célokra fordította. Innen egészítette ki a gyengébben javadalmazott káptalani tagok járulékát és ezt Mária Terézia azzal jutalmazta, hogy reá ruházta a kalocsai nagyprépositi kinevezést. Sokat költött székesegyházára, többek közt felhúzatta tornyát, harangokat öntetett, orgonát szerzett be, belsejét kifestette, díszes egyházi ruhákkal és kegyszerekkel gazdagította. Említésre kívánkozik az is, hogy amikor 1768 márciusában a Duna elöntötte Kalocsát, a vízkárosultak szegényebbjeit nemcsak palotájába fogadta be, hanem gyorssegélyként még 7000 frt-ot osztatott ki köztük.

Akárcsak nagy elődei, maga szintén azt vallotta, hogy a papság

csak az esetben tud a hívek magával ragadó vezetője lenni, és a káros koráramlatokkal megküzdeni, ha erkölcsi és szellemi színvonala közmondásos magaslaton áll. Innen magyarázható, hogy papjait lépten-nyomon vizsgáztatta és még nagyobb gondot fordított kispapjai neveltetésére és kiképeztetésére. Befejeztette az elődje által elindított *új szeminárium építtetését* s azt úgy rendeztette be, hogy a kívánalmaknak teljesen megfeleljen. Vezetését az 1764-ben Kalocsára hívott piarista atyákra bízta, s a régi épületet 15 000 frt megtoldásával szintén nekik adta, hogy a kívánt átalakítással, benne gimnáziumot nyissanak. Harminc nemes ifjú befogadására külön *konviktust* alapított s erre évente több, mint 5000 frt-ot költött.

Hasonlóképpen sokezres tételeket fordított plebániák, templomok, iskolák és karitatív intézmények létesítésére. Nem létezett olyan közhasznú kezdeményezés, amit lelkesen ne támogatott volna. Amikor tehát több, mint másfél évtizedes működése után, 1776. jún. 1-én elbúcsúzott Kalocsától, azzal a felemelő érzéssel távozhatott, hogy itteni éveit gyümölcsözően töltötte el.

Az esztergomi érsekséget az eredetinél már jóval kisebb terjedelemben foglalhatta el. Nemcsak a nevezett három püspökséget szakították ki belőle, hanem elvesztette az ún. *kiváltságos plebániáit* is, melyek határain kívül más egyházmegyék területén léteztek. Ezek leválása után lényegesen megkönnyebbül egyházkormányzata, feltéve, ha nem jön II. József az egyházi életet súlyosan bántó egyházpolitikájával. Ennek következtében megbuktak legkedvesebb tervei, mint pl. az érseki székhely visszavitele Esztergomba, a papnevelés újabb reformja, a papság lelkipásztori pragmatikája, zsinatok tartása és egyéb üdvös intézkedései.

Még szerencse, hogy a hitélet emelése végett tervbevett újabb plebániák és lelkészségek szervezését sikerült keresztülvinnie. Mit ért el ezen a ponton, arra jellemző, hogy amikor átvette az egyházmegye kormányzatát, mindössze 350 plébániát és néhány helyi lelkészséget talált, 442 pappal. S mikor meghalt, a plebániák száma túlhaladta a 400-at, a papságé pedig a 800-at. Igaz, hogy ezt a hirtelen felszökést előmozdította az időközben bekövetkezett szerzetesrendek feloszlatása. A rendtagok iparkodtak az egyes egyházmegyékben elhelyezkedni s bőven jutott belőlük Esztergomnak is.

A kolduló rendektől eltekintve, a többiek nagy vagyonnal rendelkeztek és ez most átment az államhatalom birtokába. Némi vigasztalásnak tekinthető, hogy azt a *Vallásalaphoz* csatolták és terhére sikerült újabb plebániákat felállítani és a szerényebb javadalmazású lelkészeket jobb életkörülményekhez juttatni. A kínálkozó alkalmat sietett kihasználni, amennyiben a Vallásalap terhére 24 plebániát és 13 helyi lelkészséget hívott életbe s ezekhez számítva

korábbi alapításait, a plebániák száma megütötte az 54-et, míg a helyi lelkészségeké a 25-öt. Persze a templom, iskola és paplak több helyen hiányzott, de Batthyány nem nyugodott, míg a Vallásalap ezekről nem gondoskodott. E tekintetben maga sem sántikált hátul, mert részben egymaga, részben a kegyurak bevonásával 10 falunak adott új templomot, teljes felszereléssel. Bőkezűségének jellemző példája a szőgyéni templom, melynek felépítésére 42 000 frt-ot fordított. De azután mind méreteiben, mind pedig pompás kivitelében díszére vált volna bármely nagyobb városunknak.

Egyéniségének nagyvonalúságát egyéb téren is érvényesítette. Köztudomású, hogy II. József, miként szerette volna elnémetesíteni nemzetünket. A magyar nyelv használatát nemcsak a hivatalokból és iskolákból szorította ki, hanem még az istentiszteletek végzésében is korlátozta. A prímás ekkor sem dermedt meg néma szoborként, hanem mindent elkövetett, hogy védje és ápolja a nemzeti érzést. Ellenáramlatként csak *magyarul beszélt és prédikált.* Főespereseinek külön meghagyta, hogy szigorúan ellenőrizzék, vajon kerületeik papjai nem hanyagolják-e el a magyar nyelvet? Ha egyes falvakban felmerült a templomok védőszentjének kérdése, rendesen a magyarok Nagyasszonyát, Szent Istvánt, Szent Lászlót, vagy pedig más magyar Szentet ajánlott patrónusnak. Ezzel is szolgálatot vélt teljesíteni a magyar érzés- és gondolatvilágnak.

S megkövetelte ugyanezt papjaitól, káplánjaitól felfelé egészen a káptalani tagokig. Udvari papjait többnyire magyar nevűekből, de lehetőleg nemes és nem ritkán mágnás származásúakból választotta. Ugyanezt a szempontot érvényesítette a kanonoki kinevezéseknél. Közel negyedszázadig tartotta kézben az érsekség kormányzatát s ezalatt a káptalan teljesen kicserélődött, hiszen a 22 stallum 23 ízben cserélt gazdát.

Miként papjainak, azonképpen kanonokjainak is gondoskodó atyja kívánt lenni. Nézeteltérések előfordultak köztük, de el is simultak, mert volt benne annyi önkritika, hogy esetleges hibáit belássa és igyekezzék jóvátenni. Főkáptalanja ügyeit mindig szívén viselte. Tagjainak örömöt akart szerezni, amikor megszerezte számukra a díszjelvényt. De ezzel még nem szűnt meg kesergésük, amit a fenti három püspökség kiszakításával birtokaik bizonyos részének elvesztése okozott. Batthyány kijárta, hogy Mária Terézia némileg kárpótolta őket. Elrendelte ugyanis, hogy a nyitrai püspökségből ki kell hasítani a *dömösi apátság* javait és azokat a főkáptalan javadalmába kell beolvasztani.

A történelem folyamán mindig nagy megtiszteltetést jelentett, ha valaki bejuthatott e testületbe. A kanonokság sok előnnyel és nem

kevesebb kiváltsággal járt. Többek közt a magyar papság úgy tekintette az esztergomi káptalant, mint a *püspökség előiskoláját.* Érdekes kimutatást adna, ha valaki összeállítaná, hány püspök került ki innen? Nem kétséges, hogy nagyon sok, hiszen csupán Batthyány kormányzata alatt tízet érintett a püspöki krizma.

Papjainál általánosabb népszerűségnek örvendett, mint közvetlen elődje, mivel higgadtabb volt s nem a merev *sic volo, sic iubeo* elvét követte. A hanyagságot ő sem tűrte s mindenkitől megkívánta a lelkiismeretességet az állásbeli kötelességek teljesítésében. Kanonokjaival sem tett kivételt, ellenkezően még jobban szemmel tartotta őket. Különböző egyházkormányzati megbízatásaiknak pontosan meg kellett felelniök. A karimát csak betegség, vagy halaszthatatlan hivatalos elfoglaltságuk miatt hagyhatták el. A főesperesektől elvárta, hogy ne csak jelentéseket kérjenek az alesperesektől, hanem maguk is látogassák végig kerületeiket és saját szemükkel győződjenek meg az ott uralkodó állapotokról. A hivatásuk magaslatán álló papokat jutalmazta, a magukról megfeledkezetteket pedig méltóképpen büntette.

Alattvalói szívesen dolgoztak, mert tudták, hogy nála megértésre találnak. Bátran jelentkezhettek legszemélyesebb ügyeikkel, mert türelmesen hallgatta őket végig s ha szükséges volt, panaszaikat orvosolta. Szegény plebánosok és káplánok s még inkább nincstelen hívek a segítséget annál inkább remélték tőle, mert nem egyszer hangoztatta, hogy mindenkinek támogató atyja kíván lenni. Érseki jövedelme az 1784. évi kimutatás szerint 360 000 frt-ot tett ki. Ehhez járult még családi vagyona s a kívülállók úgy számították, hogy Esterházy egri püspök után ő lehetett Magyarország leggazdagabb főpapja.

Bőven volt pénze, de azzal sohasem fukarkodott. Sokat költött udvartartására s még többet közcélokra, főképpen, ha azzal egyháza javát mozdíthatta elő. A papi közbeszéd az ő kegyurasága alá tartozó plebániákat tartotta a legjobb javadalmazásúaknak. Másutt, ahol a megélhetésre szűkebben futotta, rendszerint a sajátjából pótolta a kiegészítést. Amikor a vallásalapi lelkészségek vezetői állami kongruát kaptak, azt ő kiterjesztette összes rászoruló lelkipásztoraira. Sokat áldozott iskolákra, nemkülönben emberbaráti intézményekre. Jótékonyságáról annyira közismert volt, hogy nemcsak a katolikus szegények kopogtattak nála, hanem a másvallásúak is. És Batthyány senkit sem eresztett el üres kézzel!

Érseki javadalmának egyik súlyos tételét alkotta az ún. várerődítési járulék. Pontosan megfizette ezt, de ezenkívül csupán az 1796. évben 1000 katonát szerelt fel, 50 000 mérő zabot és 50 000

frt.-ot adott a franciák ellen viselt háború céljaira. Nem volt olyan egyházi, vagy állami közügy, amit fel ne karolt volna. Valamikor a pesti Városligetet róla nevezték: *Silva Batthyanya*-nak. S ez azért történt, mivel az erdőt ő kezdte ligetesíteni és így ő vetette meg mostani tájszépségének alapját.

3. *A jozefinista viharzónában*

Kimagasló nagyságához újabb adalékot szolgáltat egyházpolitikája. Köztudomású, hogy II. József birodalma országaiban mindenütt egységes államformát szeretett volna kialakítani s ebben az egyháznak is alárendelt szerepet szánt. Szeme előtt olyan *államegyház* képe lebegett, amilyennel Franciaországban a *gallikánizmus.* Németországban a *febronianizmus* kísérletezett. Ebbeli törekvésében csupán annyit ért el, hogy a történelmi terminológiát egy újabb szóval, a róla elnevezett *jozefinizmussal* gyarapította. Akárcsak XIV. Lajos, vagy II. Frigyes az egyházkormányzatot a politikai közigazgatás egyik ágának iparkodott leegyszerűsíteni. Többé-kevésbé még a pápával sem tett kivételt, mert az ő egyházfőségét egyedül a dogmák területére akarta csúsztatni. Viszont a dogmáknak Kaunitz értelmezésében csak azokat a hitigazságokat fogadta el, amelyeket az államhatalom házi teológusai ismertek el isteni eredetűeknek.

József azzal szokott előhozakodni, hogy ő vallásos egyéniség. Hát igen, de a maga módján! *Voltaire* tanaiban pl. felismerte a mérgező csírákat s a régebbi gárdából a cinikus *Sonnenfelset* sem bírta. De már *D'Alembertért* és a *janzenistákért* lelkesedett s közülük *Martinit, Spendou*-t és *Wittolát* fogadta el ideológusának. Személy szerint nagyra becsülte *VI. Piust,* de az ő hatalmát semmivel sem tartotta nagyobbnak Rómában, mint a sajátját Bécsben. A hitetlenséget nem szívlelte, de amikor egyik rendeletével a másik után beleavatkozott az egyházi joghatóságba s a különböző intézmények vérkeringését elfojtotta, szükségszerűleg a hitélet elsorvasztásához vezetett.

Vihart korbácsolt fel s annak zúgásában Batthyány úgy állt, mint a kőszikla. Elvi felfogásában talán nem volt annyira szigorú, mint *Szily János* szombathelyi püspök, de nem is engedett oly könnyen, mint pl. *Nagy Ignác* székesfehérvári, vagy *Berchtoldt* besztercebányai társa. Követte azt a józan bölcsességet, hogy kellő ok nélkül ne ellenkezzék, viszont lényeges kérdésekben szigorúan képviselte egyháza álláspontját.

Sokszor kellett kiállnia, hol szelídebb, hol erélyesebb tiltakozásá-

val, hiszen József tíz éves uralma futószalagon bocsátotta ki a sérelmesnél-sérelmesebb rendeleteket, csakhogy a kat. egyházat függetlenítse Rómától s a birodalmi kormány irányítása alá vonja. A bécsi nunciusok: *Garampi,* majd *Caprara* kérve-kérték a prímást, hogy püspökkarával legyen résen és ne engedjék az egyházat jogaiból kiforgatni. Erre a figyelmeztetésre nem volt szükség, mert a püspöki kar feje ismerte kötelességét és iparkodott bölcsen eljárni.

A jozefinizmus bevezetőjének tekinthető az 1781. márc. 18-án kibocsátott rendelet, amely arról szólt, hogy az uralkodó minden vonalon hatályba helyezi a *placetum*-ot. Mielőtt erre érdemben felelt volna, előbb megtárgyalta a kérdést püspöktársaival. Nagy és Berchtoldt semmiféle nehézséget sem látott annak elfogadásában. Különösképpen Esterházyt sem aggasztotta, de már *Zichy Ferenc* győri püspököt annál jobban, mert attól tartott, hogy idővel kiterjeszthetik a dogmatikus tételekre. Szily még tovább ment és azt bizonyítgatta, hogy hazánkban sohasem volt annak törvényes gyökere.

Bizonyos módosítással az utóbbi kettő felé hajlott Batthyány. Megírta tehát Bécsbe, hogy kellő óvatossággal gyakorolható, de semmi esetre sem dogmatikus kérdésekben. Egyházi vonatkozású ügyekben igen óvatosnak kell lennie az uralkodónak és tanácsos, hogy minden egyes kérdésben előzőleg kérje ki a püspökkar véleményét. S ha azt követi, megkíméli az egyházat az elvárható sérelmektől.

Már ez a mérsékelt hangú felterjesztés sem tetszett az államtanácsnak. Egymásközt azt ismételgették, hogy a prímás a püspökökkel együtt az egyház *kenyerét eszi,* ezért védi érdekeit. Viszont a császár a birodalom ura, így hát neki az egyház „túlkapásaival" szemben országai javát kell szemelőtt tartania. Még tovább ment Kaunitz, mikor azt mondta: az uralkodó egyetlen magyar püspök lelkiismereti szabadságát sem akarja korlátozni, hiszen bárki szabadon kivándorolhat, ha nem tetszik neki ura intézkedése. Akik pedig ezt nem teszik, kötelességük, hogy rendelkezéseit elfogadják és azokat ne gáncsolják.

Amitől Zichy és Szily tartott, hamarosan bekövetkezett. Még a placetum tárgyalását be sem fejezték, amikor ápr. 20-án újabb rendeletben az *In Coena Domini* bulla előírásait hatálytalanította. Ezt követte máj. 4-én a pótrendelet melynek értelmében a szertartáskönyvekből ki kellett ollózni a nevezett bullát. Itt már nyílt támadás érte a pápa egyházfőségét, hiszen a bulla az ő világi és egyházi jogait foglalta össze és szólt az ide vonatkozó nagyobbfokú fenyítékekről.

Batthyány ez esetben hangsúlyozta, hogy a rendelet kibocsátója olyan vihar ellen hadakozik, amelyik nem is létezik. Felemlítette, hogy nálunk a bullát emberemlékezet óta nem szokták nagy-

csütörtökön kihirdetni s az emberek jóformán azt sem tudják, hogy ki van adva. Így tehát ha most felszínre vetik, csak felesleges izgalmat keltenek a hivőkben. Azt ő sem tagadja, hogy a püspökök a bullában felsorolt és fenntartott esetekben a pápához szoktak folyamodni, de nem a bulla előírása, hanem az évszázados gyakorlat következtében. Ettől a jövőben sem állhatnak el, különben szembeszállnának magával Krisztussal, aki a pápát az egyház fejének rendelte. Erre a vitára csakugyan rá lehetett húzni a szójárást: vihar egy pohár vízben! Végre sok magyarázgatás után József elállt e tervétől, csupán azt kívánta, hogy a papság tartózkodjék a bulla emlegetésétől.

Nem végződött ennyire simán az *Unigenitus* bulla körül támadt bonyodalom. Ez, mint Keresztélynél láttuk, a janzenizmus tételeit ítélte el és Józsefet annál jobban bántotta, mivel erősen hajlott e rigorista irány felé. Szerencsétlenségére, hogy környezetének ama tagjai, akik nem voltak deisták vagy ateisták, inkább a janzenizmus mellett kötöttek ki, mint a katolikus életformáknál. Az ilyenek váltig biztatták urukat, hogy keljen védelmére a janzenista tanoknak.

Így született meg a mondott év máj. 4-én harmadik rendelete, mely e második bulla érvényét hatálytalanította. Eljárását azzal indokolta, hogy azt Magyarországon sohasem hirdették ki, mégis úgy tudja, hogy a papság alkalmazkodik hozzá. Batthyány felvilágosította e tévedéséről és kijelentette, hogy Keresztély igenis kihirdette. De ennek ellenére nálunk csak elméleti értéke van, mivel a magyar hierarchiát nem érdekelte a nyugati *molinista* és *janzenista* csatazaj, ezért a janzenizmus nem bírt itt gyökeret verni. Azt tanácsolta tehát, hogy legcélravezetőbb lenne e kérdést levenni a napirendről, mert különben csak árnyékokkal kell viaskodni. Tekintve, hogy ellenfelét most a szerzetességgel való leszámolás foglalkoztatta, sorsára hagyta az Unigenitus-t.

A szerzetesi intézményt csupán a hierarchia pótlékának tartotta, ezért sohasem nézte jó szemmel. Egyelőre mégcsak arra gondolt, hogy az egyes rendeket elszakítja külföldi generálisaiktól s azokat a kormány által kidolgozott alkotmány szerint a helyi püspökök joghatósága alá helyezi. Persze, hogy itt sem állt meg, hanem további útja már ama rendek eltörléséhez vezetett, melyek szerinte a köznek semmiféle hasznot sem hajtanak.

Hibáztatni kell, hogy legszűkebb környezetében csupa fejbólintók voltak, így még a különben vallásosnak elismert *Esterházy Ferenc* kancellár is az „apostoli király" kiváltságára hivatkozva megengedhetőnek tartotta, hogy belenyúljon a kolostorok belső életébe. Gazdája ezen a jogcímen már rég túl volt, kizárólag uralkodói felségjogait ismerte el ama varázserőnek, melynél fogva azt gon-

dolta, hogy országaiban azt teheti, amit éppen akar. Ily módon jelent meg 1781 tavaszának első napján az az újabb rendelkezése, amely megszüntette a hazai szerzetgócok függő viszonyát külföldi, főképpen római rendfőnökeikkel. Úgy tervezte, hogy egy-egy szerzet monostorait és kolostorait a helyi püspökök felügyelete alatt közös egységekbe tömöríti. Magyar szerzetes nem utazhat ki az egyetemes káptalanokra, valamint külföldi vizitátorok sem látogathatják szerzeteik magyar házait. Az itthoniaknak időnkint helyi káptalanokat kell összehívni, tárgyalásukról jegyzőkönyvet felvenni és azt felterjeszteni az államkormányzathoz. Nem létezhetett olyan rendi közös ügy, amely végett Rómába, vagy idegen provinciába lehetett volna utazni s mégcsak liturgikus könyveket sem szerezhettek be külföldről.

Batthyány értesülve erről az újabb túlkapásról, hirtelenében azt sem tudta, mit tegyen? De azután megnyugtatta magát azzal, hogy ez az ügy nem annyira rá tartozik, mint inkább az érintett szerzetek legfőbb elöljáróira, végső fokon pedig a római Szentszékre. Hát az előbbiek nem is hallgattak! Érdekeik védelmére bátor hangon tiltakoztak koronázatlan királyuk újabb és bántó kísérlete ellen. Tudomására hozták, amennyiben elszakadnának legfőbb elöljáróiktól, szerzetesi engedelmességüket szegnék meg. De a szakadást a szerzetesi élet lényege sem engedheti meg, hiszen, ha ez a kapcsolat megszűnik, a teljes lazaság ver tanyát a monostorokban és kolostorokban.

Ilyen előzmény után a prímás sem használt hangfogót. Beadványában nyíltan kijelentette, hogy a nevezett rendelet egész terjedelmében törvénytelen. Az uralkodónak tudnia kell, hogy különféle szerzeteinket elődei honosították meg. Polgárjogaikat és kiváltságaikat a törvények hosszú sora biztosítja. Azokat még ő sem sértheti meg, annál kevésbé, mivel uralma kezdetén megígérte, hogy törvényadta szabadságjogainkat tiszteletben tartja. Kérnie kell, hogy függessze fel eme tervének kivitelét és kímélje meg a magyar püspököket, hogy olyan ténykedésben vegyenek részt, ami őket nem illeti meg.

Azt sem hallgatta el, hogy szerzeteseink nem szolgáltattak okot, hogy rendi alkotmányukat megváltoztassa. Reguláiknak legtüzetesebb áttanulmányozása sem képes olyan pontot felfedezni, amely ellenkeznék bárminő államérdekkel. Józan ésszel azt sem lehet kifogásolni, hogy engedelmességgel tartoznak rendfőnökeiknek, mégha ezek történetesen Rómában, vagy más külföldi városokban élnek. Egyedül ők oldhatják fel őket engedelmességi fogadalmuk alól s nem a monarchia császára, vagy Magyarország királya.

Az egységesítés erre nem elég ok, még az esetben sem, ha ille-

tékes lenne rá. Különben is az így elképzelt egységesítés nem ide fog vezetni, hanem a fegyelem felbomlásához. Hogyan lehetne egységről beszélni, mikor egy-egy szerzet kolostorai szétágazó fekvésük folytán, hol ennek, hol annak a püspöknek fennhatósága alá kerülnének? Ennek ismét csak a fegyelem lazulása lenne a következménye. Alig szorul bizonyításra, ha valamelyik rendtagnak nem tetszene a helyi elöljáró egyik, vagy másik intézkedése, szaladna a felügyelő püspökhöz, vagy talán még inkább a világi hatósághoz, hogy okkal, vagy anélkül ért sérelmeit ezeknél orvosoltassa. Végül azt a szempontot is mérlegelni illenék, hogyan lenne kedvük a másvallású híveknek az annyira óhajtott *egyesülésre,* ha azt tapasztalnák, hogy íme a katolikus egyház belső életében is micsoda szakadások mutatkoznak.

Az előadottak után csak azt ajánlhatta, hogy az uralkodó kezdjen tárgyalásokat az egyes rendek általános főnökeivel, s próbálja őket rávenni, hogy rendfőnöki joghatóságukat osszák meg a helyi apátokkal, prépostokkal és provinciálisokkal. Ily módon az utóbbiak a generálisok helyetteseként szerepelhetnének. Ha ezt sikerül keresztülvinni, úgy elhárul az a felemás megoldás, hogy a kérdéses felügyeletet a püspökök gyakorolják.

II. József a rendek és a prímás tiltakozását s az utóbbi javaslatát még csak figyelemre sem méltatta. Erre az utóbbi még egyszer felírt és kérte urát, hogy álljon el veszedelmes tervétől, mert a rendek megregulázására egyedül a római Szentszék illetékes. S ha mégsem tenné, úgy tudomásul kell vennie, hogy mind ő, mind pedig püspöktársai eljárását törvénytelennek minősítik és semmiféle közreműködésükre nem számíthat. Úgy látszik ez a fenyegetés mégiscsak meghökkentette és kész volt belemenni, hogy a helyi főnökök kapjanak a generálisoktól nagyobb hatáskört.

Ez a jobbik irányváltása sem tartott soká, mert rövidesen elhatározta, hogy megszünteti mindazokat a rendeket, melyek csupán kontemplatív életmódot folytatnak. A háttérbe súgónak ott bújt el az említett *Martini,* aki váltig biztatta, tegye meg ezt a lépést, hiszen mindenki tudja, hogy a szerzetesi fogadalmak mennyire károsak az államra. Érezte, hogy ez a rendelkezése mekkora felzúdulást fog okozni, főképpen a katolikusok körében, azért próbálta szépíteni. Mint mondotta, nem az egyházellenes szándék késztette e lépésre, hanem kizárólag az államháztartási érdek. A kincstár óriási kiadásoktól mentesül, ha megszabadul olyan közösségektől, melyek nem dolgoznak és így hasznot sem hajtanak.

Első végzetes ítéletét 1782. jan. 22-én írta alá, s ennek a *kamalduli* férfi- és *klarissza* nőszerzet esett áldozatul. Prímásuk mit tehetett mást, mint megint csak tiltakozott! Újból emlékeztette, hogy

a rendek meghonosítása királyi meghívásokon alapul s megtelepedésüket, szabadságukat és egyéb jogaikat számtalan honi törvény elismerte és biztosítja. E két útnak bocsátott szerzet is a Szentkorona védelme alatt áll és semmiféle királyi pátens nem háborgatta tagjait, sem személyes szabadságukban, sem pedig vagyoni jogaikban.

A rendelet tévesen hivatkozik arra, mintha az államnak nem hoznának hasznot és csak tehertételeit növelnék. Köztudomású, hogy mennyit fáradoznak az emberek hitéleti és erkölcsi tökéletesítésén. De ha az a kívánság, hogy tevékenységüket szélesítsék ki, ettől sem zárkóznak el. Készek az ifjúság nevelésére és oktatására, vagy pedig egészségügyi szolgálatra. Nem lehet tehát azt állítani, mintha vonakodnának az aktívabb munkától. Az uralkodót tehát arra kéri, hogy változtassa meg eltörlési szándékát. Erre a felelet az lett, hogy a kettő után a *kapucinusok* és *karthauziak* szerzetét is feloszlatta.

Minden jel arra mutatott, hogy tovább iramodik megkezdett útján. Erre Garampi nem is egyszer figyelmeztette Rómát. VI. Pius ráeszmélt, hogy iratváltásokkal nem sokra megy, ezért elhatározta, hogy személyesen keresi fel és így próbál lelkére hatni. Tervét 1782 márciusában valósította meg s kerek egy hónapig tartózkodott Bécsben. Az udvar fejedelmi pompával vette körül, csupán Kaunitz és a miniszterek fogadták érthető fanyarsággal. Batthyány vezetésével jelen voltak püspökeink is, de Szilynek felső parancsra sietve haza kellett utazni, mert őt tartották a legveszélyesebb ellenzéknek.

VI. Pius egyenkint és együttesen több ízben tárgyalt jelenlevőkkel a már kiadott és még tervbevett sérelmes rendeletekről. Alkalmas terveket készítettek azok elfogadásáról, illetve elvetéséről. A pápa elsősorban a prímásra hagyatkozott, mert ezúttal személyesen győződött meg alapos helyzetismeretéről és bölcs mérsékletéről. Felszólalásait szívesen fogadta s hogy mennyire becsülte, tanújelét adta azzal is, hogy a régóta esedékes bíborosi kalapot személyesen hozta el és adta át neki.

Egy-két kivétellel meg volt elégedve valamennyi püspökkel. Örömmel jelentette ki, hogy előnyös hírnevükről már azelőtt tudomást szerzett s most hogy személyesen is érintkezett velük, csak megerősödött jó véleményében. Buzdította őket, hogy legyenek továbbra is buzgó őrei hitüknek és egyházuknak. Hitelvekben és súlyos egyházjogi kérdésekben nem szabad engedniök, amit azonban lelkiismeretük sérelme nélkül meg lehet tenni, ott végrehajthatják a császári rendeleteket.

Ugyanebben a szellemben tárgyalt II. Józseffel. Nem titkolta előt-

te sem, hogy milyen zavart keltenek a lelkiismeretben és mennyi bajt okoznak a hitéletben nemkülönben felfordulást a hierarchikus rendben egyes sérelmes intézkedései. Erre megígérte, hogy a jövőben engedékenyebb lesz s az élére állított kérdéseket közmegelégedésre fogja elintézni. De ezzel csupán vendégét akarta megtéveszteni, nehogy, miként Lipót öccsének írta, „ez az ember", hazatérve, *ünnepélyes óvást* intézzen Európa katolikus udvaraihoz, megzavarja a püspökök fejét és nyugtalanítsa a félénk és tudatlan hivőket.

A pápa az ígéret birtokában némileg megnyugodva utazott el április 22-én Bécsből. Útjáról beszámolt a bíborosi kollégiumnak s tárgyalásairól úgy nyilatkozott, hogy egyes kérdésekben ért el bizonyos eredményt, másokban nem. De reményének adott kifejezést, hogy majd csak jobbra fordul minden. Eme gyenge derűlátásában csakhamar csalódott, mert még ugyanazon évben egymást érték a különféle rendelkezések. Ezek egyike: József kivette az egyházfők kezéből az *egyházi közigazgatást* és az állam felügyelete alatt működő, ún. egyház bizottságra ruházta át. Elnökének Batthyányt nevezte ki, s ő ezt elfogadta, amit a püspökök közül többen helytelenítettek. Ő azonban azzal iparkodott őket leszerelni, hogy személye által nagyobb biztosítékot nyer az egyházias szellem. Ez esetben nem neki lett igaza, hanem akik abban kételkedtek.

Erre a vakhitre maga is hamarosan ráeszmélt, hiszen annyit sem bírt elérni, hogy legalább a többi szerzeteket hagyják nyugton. Lassú egymásutánban bocsátották őket szélnek. Így 1783-ban a *trinitáriusokat,* a következő évben a *kármelitákat,* majd az *ágostonrendieket* s azután a magyar eredetű *pálosokat.* Mire ez a vihar végigsepert, 134 férfi- és 6 női kolostor ürült ki s összesen 1484 szerzetes és 190 apáca lett földönfutóvá. A férfiakon még könnyebben lehetett segíteni, amennyiben a rendelkezés megengedte, hogy valamelyik egyházmegye szolgálatában helyezkedjenek el. Ám a nővérekre, főképpen az idősebbekre annál sivárabb jövő várt, mert a nekik juttatott kegydíj, illetve végkielégítés a megélhetésre kevés volt, a meghalásra sok.

II. József és kormányközegei még mindig találtak újabb gyomlálnivalót a magyar kat. egyház tábláin. Az újabb és újabb támadás annyira felidegesítette prímásunkat, hogy ahhoz a megtorláshoz folyamodott, amitől ura legjobban félt. Nem látott más kiutat, mint a keresztény világ lelkiismeretéhez fellebbezni. Terjedelmes tiltakozó iratot szerkesztett s azt latin, olasz, francia és német nyelven kinyomatta Rómában. Sorra vette az addig kiadott rendeleteket és éles okfejtéssel rámutatott igazságtalanságukra és törvénytelenségükre. Minden egyes mondata vádiratként szegeződött ura mellének. Emelt hangon figyelmeztette: vigyázzon, nehogy az ószövet-

ségi *Ozeás* király sorsára jusson, mert ezt aligha kerüli ki, ha tovább folytatja rombolásait. A névtelen röpirat szerzőségét ezúttal sem sikerült kinyomozni s írója elérte célját, mert az elkobzások ellenére, nagyszámban forgott közkézen és sokan olvasták itthon és külföldön.

Az uralkodót rendkívül felingerelte ez a hangulatkeltés, de útjában mégsem állította meg. A következő „reformja" a *papnevelést* állította fejtetőre. Az volt a célja, hogy olyan papi nemzedéket kaphasson, amelyiknek csontját-velejét átjárja a jozefinizmus szelleme. Első lépése a szemináriumok államosítása volt s ennek keresztülvitelére az osztrák tartományokban nem kaphatott volna alkalmasabb egyént, mint *Rautenstrauch* bencés apátot. A laicizálódásban elment a legvégső határig és sikerült is kivetkőztetnie a különböző tartományok szemináriumait spirituális jellegükből. Példának elég megemlíteni, hogy a lelkiigazgatókat menesztették onnan, nehogy a papnövendékek lelkiismereti szabadságát veszélyeztessék. A tanárok és nevelők nagy részét lehetőleg hitszegény, vagy legalább hitközömbös papokból válogatták össze. A teológia valamennyi ágából csak azokat a tankönyveket vezethették be, amelyek az egyházi tanítással ellentétes tanokat hirdettek. Nem meglepő, ha a kispapoknak ilyen ferdeségeket kellett bevenniök: a papképzés az állam joga; hasonlóképpen az istentiszteletek szabályozása és a kolostorok megreformálása. Vagy: a keresztény vallás egészen más és ellentétes, mint a Rómából irányított vallás; a pogányok hite sokkal közelebb áll a kereszténységhez, mint a katolikusoké, vagy pápistáké; Szent Péter apostoli elsősége későbbi kitalálás; ugyanígy a szentek tisztelete; aki a csodákban hisz, a felvilágosodott ésszel jut ellentétbe; a pásztorális célkitűzése becsületes államhivatalnokokat nevelni a kispapokból stb.

Az már nem ránk tartozik, hogy Migazzi bécsi bíboros-érsek és birodalmi püspöktársai miként fogadták ezt a kiábrándító újítást. De az már annál inkább, mi és hogyan történt nálunk? Az 1783. ápr. 22-i rendelet már jelzi, hogy az összes egyházmegyei és szerzetesi papnevelők meg fognak szűnni és helyettük osztrák mintára az ún. *generális szemináriumok* lépnek életbe. A három székhelyet is kijelölték, de azután csereberélgették, mert nem találták, hol az egyiket, hol a másikat megfelelőnek. Természetesen ez nem tartotta vissza az államszerveket, hogy a régi szemináriumi épületeket már most le ne foglalják, vagy kaszárnyáknak, vagy szegényházaknak, a Pázmáneumot pedig kifejezetten süketnéma intézetnek szánták.

A prímás és püspöktársai számítottak erre az érvágásra is, ezért készülődtek, hogy mentsék, ami menthető. Együttes tanácskozás után Batthyány megírta Bécsbe, hogy érthető aggodalommal kíséri

az újabb jogtalan intézkedést, mely a fiakat akarja elszakítani atyjuktól. Hivatkozott a trienti Zsinatra, mely a szemináriumok felállítását és felügyeletét kizárólag a főpásztorokra bízza. Kifogásolta a tervezett generális szemináriumok csökkentett számát; a kiszemelt székhelyeket; az elöljárók és tanárok alkalmasságát; a tankönyvek kirívó egyházellenességét; a felvehető kispapok alacsony számát és elosztását. Egyes püspököknek, főképpen Esterházynak nem tetszett, hogy enyhe hangot használt tiltakozásában. De ő megmagyarázta, hogy az események után már csak rész- és nem egész eredményekre számíthatnak, ezért tanácsos mérsékelni magukat.

Nem hagyott kétséget maga után, hogy még ezzel sem fejeződött be a laicizálás. Folytatódott a további alkudozásokkal! Batthyány elfogadhatatlannak tartotta a felvehető kispapok számát, mert az megközelítőleg sem pótolja a munkaképtelenség és az elhalálozás folytán beállt kieséseket. Többszöri iratváltás után, végül Bécs elfogadta a prímás reálisnak mutatkozó ajánlatát, mert úgyis sejtette, hogy a papi pályát választók száma magától fog lecsökkenni. Sajnos, ebben nem tévedett, mert az egyházellenes propaganda következtében a fiatalságnak elment a kedve, hogy ezt a hivatást válassza. Beszédes szám, hogy pl. 1789-ben csupán 320 növendék nevelődött a három generális szemináriumban, holott legalább mégegyszer ennyire lett volna szükség.

Semmivel sem váltott ki kisebb vitákat az elöljárók és tanárok kiválasztása. Arról a bécsi kormányzat hallani sem akart, hogy a spirituálisi intézményt továbbra is fenntartsák. Még az elöljáróknál és tanároknál is az volt a döntő szempont, hogy állampolitikailag mennyire megbízhatók és ezzel szemben a prímásnak minden jóraváló törekvése megfeneklett. Mit is tehetett volna, mikor a kinevezések az államhatalomtól függtek. Ilyen körülmények közt, miként a Jozefinizmus kora Magyarországon c. munkámban bővebben részleteztem, nemcsak a szellemi képzés tolódott el egyházellenes irányba, hanem lelki vonalon is mélyen leszállt a színvonal.

A generális szemináriumi rendszer az áhítatgyakorlatokat a minimumra csökkentette, melyek pedig elengedhetetlen tényezői a lelki előrehaladásnak. Nem válhat hivatásos lelkipásztorrá az, aki maga sem kap lelki táplálékot, így adni sem tud másoknak, mert nincs miből adni. Mivel a generális szemináriumokat természetellenes alapokra építették fel, nem is voltak életképesek. A hatalom és erőszak ideig-óráig fenntarthatta őket, de II. József halálával úgy eltűntek, mintha a vihar szórta volna szét.

Batthyánynak sok keserű órát és álmatlan éjszakát szerzett amikor napról-napra azt kellett tapasztalnia, hogy a magyar katolikus egyház éppen az ő vezetése alatt veszíti el az egyik értékét a másik

után. Mert II. József szinte megszállottja volt az újításoknak és ezekről sem okos szóval, sem pedig erélyesebb hanggal nem lehetett visszatartani. Eleinte még néhány iskolát meghagyott az egyháziak vezetése alatt, de amikor azt látta, hogy az ifjúság ezekbe tódul, egyszerűen ezeket is államosította. Több kánoni szabály hatálytalanításával, fellazította a házasság szentségi intézményét. Megvonta az egyház bíráskodási jogát a lelkiekben, hogy ezáltal is csökkentse a természetfelettiek értékét a kat. hivők szemében.

Még az istentiszteletek módjának és formáinak szabályozására is elhivatottnak érezte magát. Előírta, hol, mikor és hány misét szabad végezni és ezek közt melyek lehetnek a „parádésak" és melyek a csendesek. Még a szentbeszédek rendjét, idejét és helyét is megszabta. Eltörölte a körmenetek és zarándokjárások nagy részét. Annyira aprólékosan belenyúlt a különböző szertartásokba, hogy *II. Frigyes* az ő gúnyos élcelődésével sekrestyés testvérnek nevezte.

A prímás minden egyes intézkedésére megadta tiltakozó válaszát, de ez éppoly keveset használt, mint az az érve, hogy az uralkodó mindezzel csak a vallástalanság terjedésének ad tápot. Végső szorultságában már arra határozta el magát, hogy tartományi zsinatot hív egybe és itt próbálják egyensúlyba hozni az egyház és állam érdekeit. Persze, hogy hallani sem akart róla az egyház elleni rendeletek nagyüzemi gyártója. Végül is a buzgóbb lelkű püspökök úgy segítettek magukon, hogy ahol csak lehetett, szabotálták a császári ukázokat. Így tartott az áldatlan helyzet mindaddig, míg II. József örökre nem hunyta le szemét. A kifogásolt negatívumok mellett azonban tartozunk emlékének, hogy koporsójára helyezzük azt a koszorút, melynek kegyeletes virágai humánitárius, szociális s főképpen jobbágyérdekű szolgálatból nyíltak ki.

4. A hullámvölgyből a hullámhegy felé

A magyar katolikus egyház nehéz keresztútja tehát 1790. febr. 20-án véget ért, mert a „nagy újító" meghalt. Amit azonban az elmúlt évtized nemzeti és egyházi vonalvezetésben megváltoztatott, nagyon sok esetben rombolt, azt nem volt könnyű feladat helyrehozni. De a romok takarítását és az újjáépítés munkáját mégiscsak el kellett kezdeni és erre visszatért Batthyányba az élet- és munkakedv.

Az 1790-ben megnyílt országgyűlésen elsőnek magyar nyelven ő köszöntötte az új királyt, *II. Lipótot.* Azt kívánta neki, hogy ural-

kodása áldást fakasszon magyar népére, boldogságot önmagára és királyi házára. Ugyanekkor azt sem hallgatta el, hogy ennek előfeltétele, ha bátyjától eltérőleg megkoronáztatja magát, az ország alkotmányára leteszi az esküt és azt meg is tartja. Lipót mindezt készséggel megígérte és így az ország prímása fejére tette Szent István Koronáját.

Batthyány ekkor már élete utolsó szakasza felé tartott, az igazi közéleti nagyság megfontolt bölcsességével és az elmúlt nehéz idők tanulságos tapasztalataival. Egyedül azt a célt simogatta magában, hogy ezentúl is hasznára legyen egyházának, hazájának, nemzetének és királyának. Erre különben a szóban forgó országgyűlés bőséges tanúbizonysággal szolgált. Kiegyensúlyozott magatartásával mérsékelte a túlzókat, bátorította a félénkebbeket, egyenlítgette az ellentéteket és nem egy fogas kérdést segített helyes megoldáshoz juttatni. Többek közt jelentékeny része volt abban, hogy a rendek megszavazták és a király szentesítette az 1790/91: III. tc.-et, mely újból kimondta *hazánk függetlenségét és önállóságát.*

Egyéni hatóereje még jobban megnyilvánult a vallási kérdések tárgyalásánál, ahol bizony a kisebb-nagyobb összetűzések napirenden voltak. Maga és püspöktársai váltig kitartottak a katolikus vallás korábbi államelsőségi jellege mellett, míg a többi felekezetek képviselői a teljes egyenlőségért és azonosságért harcoltak. Bár ez a törekvésük nem sikerült, mégsem panaszkodhattak, mert jelentős előnyökhöz jutottak. Elnyerték istentiszteleti és iskolai szabadságukat minden különösebb korlátozás nélkül. A házasságjog terén is olyan engedményekben részesültek, melyekről korábban szó sem lehetett.

A gondolkozó fők előtt világos volt, hogy az elmúlt tíz év után annyi rendeznivaló maradt, hogy a nevezett országgyűlés inkább csak elvi jelentőségű kérdésekben hozhat törvényt. A részletek kidolgozására külön reformbizottságokat választott, azzal a meghagyással, hogy kész elaborátumukkal a legközelebbi diétán jelentkezzenek. Az egyházi bizottság elnökségét maga a prímás vállalta s a társbizottságokkal együtt nagy hévvel kezdtek a munkához, mert valamennyien sokat vártak az alkotmányosnak ígérkező Lipóttól. Sajnos, reményükben csalódtak, mert királyuk egész váratlanul 1792. márc. 1-én meghalt. Magyar Koronáját, a monarchiával együtt fia, *I. Ferenc* örökölte, akivel újból az abszolutizmus lett az államrend s ez ismét nagy akadályt gördített az egészséges reformok elé.

Hátráltatta azok megvalósítását a francia forradalom és utána Napóleon hódító politikája, mely Európa nemzeteit háborúkba kényszerítette. Pedig eladdig a reformbizottságok igen becsületes munkát

végeztek és az vaskos kötegekre dagadt. Batthyány annyira belevetette magát saját feladatkörébe, hogy nemcsak az irányelveket adta meg munkatársainak, hanem előterjesztéseiket is átnézte s ahol kellett, javított és módosított rajtuk, csakhogy egyházát megtisztítsa a jozefinista adalékoktól.

Feladata nem volt oly könnyű, mint első pillanatokban látszott, mert a jozefinizmus életrehívójának halála után még sokáig itt kísértett. Jellemző az antiklerikális közhangulatra, hogy pl. a horvátok többek közt azzal az utasítással küldték a pozsonyi országgyűlésre *Verhovácz Miksa* zágrábi püspököt, hogy ne merje megszavazni az eltörölt szerzetesrendek visszaállítását. Kár volt ettől annyira rémüldözniök, mert a magyar követek sem lelkesedtek ezért, sőt még a zágrábi püspök sem. Egyéb rendelkezésre váró egyházi kérdéseket is nehezen lehetett tető alá hozni, hiszen a kormány is iparkodott akadályokat gördíteni eléjük.

Mennyire megromlott még a társadalmi közhangulat is, arra jellemző, hogy a francia forradalmi eszmék tanyát üthettek nálunk. Követőinek persze, hogy nem tetszett a prímás keresztény szellemet sürgető iránya. Megtörtént, hogy az egyik tiszteletére adott hangverseny muzsikáját elkapó *Laczkovics János* huszárkapitány, a Martinovics-féle összeesküvés egyik főszereplője ekként fakadt ki az utcán ácsorgó tömeg előtt: de az ebadta Vice-Jézus Krisztusa, *requiemet* énekelnek most nékie!

De hát ha Verhovácz is a szerzetesi intézmény ellen harcolt, akkor azon sem szabad meglepődni, hogy Martinovics ferences létére forradalmi összeesküvést szőtt, sőt annak névadója lett. Igaz, hogy ezért a budai Vérmezőn vérzett el többi társaival! De ez a szörnyű lecsapás, másoknál pedig a lefogatások, hosszú évekre terjedő börtönbüntetések sem józanították ki éppen vezetésre termett emberfőinket a felforgató eszmevilágból. Batthyány egész erejével küzdött ellene s a kormányközegeknek már csak ezért is melléje kellett volna állniok. Ezek is féltek a forradalmi gondolatok terjedésétől s mint láttuk, a legkíméletlenebbül üldözték képviselőiket. De ugyanekkor az egyház hatáskörét és működését is korlátok közé szorították s csupán annyit engedtek meg, amennyi elkerülhetetlenül szükségesnek látszott.

De nemcsak a honi főpapok kezét kötötték meg, hanem még a római Szentszék külképviseletét is korlátozták követi szabadságában. Caprara nuncius és utódja *Ruffo*, akárcsak korábban Garampi, telve voltak panasszal a kormányzat részéről tapasztalt visszaélések miatt. Ruffo ezeket nem egyszer feltárta az uralkodó előtt, de mint Rómába jelentette: a „jó Ferenc" bőségesen elhalmozta ígéretekkel, azonban azok teljesítését áthúzták államminiszterei.

Nemcsak a prímásnak, de az előbbieknek is állandó panasz tárgya volt, hogy a katolikus hit- és erkölcsi élet nem bír kibontakozni, mert végső fokon nem a püspökök, hanem ismét csak az államminiszterek döntenek. Már Caprara kifogásolta, hogy a püspökök közt nincs meg az egyetértés, mert úgy tapasztalta, a jelöltek közül nem a jobbakat, hanem a silányabbakat állítja Bécs az egyes püspökségek élére. Batthyány szerint voltak hivatásuk magaslatán álló főpapjaink mostanában is, de nem hiányoztak olyanok sem, akik csak a nagy javadalmat tekintették főcéljuknak, nem pedig az emberek földi boldogulását és örök üdvét.

Ilyen körülmények közt továbbra is idegőrlő volt az ő élete. Bármerre tekintett, legtöbbször kiábrándító kép fogadta. Nem lehetett megelégedve a szemináriumok életével. A generális jellegűek megszűntek ugyan, de a helyükre visszaállított egyházmegyeiekben, kevés kivétellel ugyanaz a szellem uralkodott, amit II. József honosított meg. Az állam indokolatlan „gyámkodása" beleszólt a legapróbb-cseprőbb ügyekbe s ez ellen hiába tiltakozott a jó prímás, éppúgy nem használt, mint azelőtt Józsefnél.

Ennek pedig a következménye az lett, hogy a most kikerülő papi generáció sem volt jobb, mint a megelőző. Vaskos hibák üszkösödtek el rajta, miként a nuncius megállapította: elsősorban a gőg, majd ennek ikertestvére a képmutatás, engedetlenség és fegyelmetlenség és sok más előírt törvény áthágása. Tapasztalata szerint, a legelőkelőbb állásokba olyanokat ültettek, kiknek legcsattanósabb érdeme a tudatlanság és papi jámborság szembeötlő hiánya volt. Az ilyenek egész természetes, hogy a teológiai és kánoni kérdéseket vétkes könnyelműséggel intézték el. Isten igéjének buzgó hirdetésére hiányzott a készség. Az ifjúság nem kapott tőlük vallásos nevelést, mert örültek, ha nem zavarják őket kényelmes karszékeikben. Egyik-másikuk az egyházi előírásokat oly botrányosan szegte meg, hogy megrendült a hívek bizalma s ilyen formán még a kötelező szentgyónásukat és áldozásukat is elhanyagolták.

Lassankint a szerzetesek visszatérhettek elhagyott otthonaikba, de a kolostori élet itt is nagyon sivár képet mutatott. Újból megengedték, hogy a kapcsolatot fel lehetett venni a római generálissal, de gyakorlati haszna nemigen volt, mert a kormányszervek sok esetben, vagy nem küldték el a felterjesztéseket, vagy pedig nem kézbesítették a válaszokat. Központi irányítás nélkül pedig nem igen lehetett beszélni igazi szerzetesi fegyelemről.

Az elöljárók iránti engedelmesség csupán addig tartott, amíg az alattvalók érdekeit szolgálta. A napirend majdnem annyiféleképpen változott, ahány kolostor létezett. A szerzetesi szegénység, közös zsolozsmázás, elmélkedés kiment a gyakorlatból. A hajkorona és

a ruhaviselet a legváltozatosabb formákat öltötte s akadtak még egyéb kilengések, melyek cseppet sem illettek az evangéliumi tanácsok követéséhez.

A kikapott néhány szemelvény elég meggyőzően mutatja, hová fajult a papság és szerzetesség fegyelmi élete. A prímás hiába intett és büntetett, mit sem használt, mikor a rendbontók jól tudták, hogy az állami fórumokon nekik adnak igazat. Az egyháziak eltévelyedéséért nem járt megtorlás, ellenben annál inkább a gerinces helytállásért. *Andrássy Antal* rozsnyói püspököt pl. megfosztották javadalmától, mivel a világi hatóság házasságbontó törvénykezését nem volt hajlandó elismerni.

Az egyháziak ahelyett, hogy teljes egységbe tömörültek volna a jozefinista vadhajtások kiirtására és a krisztusi világrend helyreállítására, fegyelmezetlenségükkel és botlásaikkal csak nehezítették prímásuk nemes célkitűzését. Folyton-folyvást két fronton kellett viaskodnia, nevezetesen a papságot megzabolázni és ugyanakkor az állam jogkisajátításait visszautasítani. Nagy önuralomra és még nagyobb bölcsességre volt szüksége, ha azt akarta, hogy legalább részsikereket érjen el.

5. Az életből a halálba

Súlyos időkben nehezedett rá az érseki pallium, az ország prímási méltósága és a bíborpalást. Ha az állásával járó súlyos feladatok erejét itt-ott ki is kezdték, de helyét mégis tiszteletreméltó bátorsággal töltötte be. Életében két királyt koronázott, a „kalapos királlyal" pedig örökös harcot vívott. Közben sok egyházi érték semmisült meg, de mennyivel több, ha nem ő tartja kezében a kormányrudat.

Utolsó évében, mint bíborosra az a feladat várt volna, hogy Velencébe utazzék pápaválasztásra. A jó emlékű és agyongyötört *VI. Piust* 1798. febr. 20-án *Napóleon* elfogatta és Franciaországba hurcoltatta. A nyolcvankét éves aggastyán nem sokáig bírta a száműzés viszontagságait és a következő év aug. 29-én meghalt *Valence*ban. Mivel Róma francia megszállás alatt volt, a pápaválasztást nem lehetett itt megejteni, hanem helyette az osztrák fennhatóság alatt levő *Velencében* jöttek össze a bíborosok.

Batthyány nem akart elmaradni a konklávéról s a bécsi kormány sem gördített akadályt útjába. Szándékát mégsem tudta megvalósítani, mivel aggkori gyengesége és reumatikus bántalmai ágynak

döntötték. Még arról sem vehetett tudomást, hogy társai 1800. márc. 14-én *VII. Pius* (1800–23.) néven választották meg az új pápát, mivel jóval előbb, 1799. okt. 23-án az örökkévalóságba költözött.

Főpapi kiválóságát a római kúriában is nagyra értékelték, de hogy mit veszített benne az ország és a magyar katolicizmus, azt igazában csak az itthoniak tudták felmérni. Halálában döbbent rá mindenki, hogy micsoda értékeket hordott magában és hasznosította azokat a köz javára. Látott viharokat, állt romokon s mindez csak arra ösztökélte, hogy töretlen reménnyel dolgozzon a szebb magyar jövőért. Akik hittek ebben, halála után is áldották emlékét.

KÁROLY AMBRUS
(1808–1809)

„Királyi személyiség, Magyarország példaképe és dísze."

(Severoli nuncius K. A.-ról.)

Az 1799. esztendő eléggé megritkította a püspöki kar amúgy is hiányos sorait. A halál nemcsak *Batthyányt* vitte el, hanem a jozefinistaellenes küzdelemben két kiváló harcostársát: *Esterházyt* és *Szilyt* is. Ugyanaz évben *Andrássy* és *Esterházy Pál* távozásával megürült a rozsnyói és pécsi püspöki szék. Azt megelőző évben halt meg *Batthyány Ignác* erdélyi és *Christovich Imre* csanádi püspök. S maradtak széküresedések a korábbi időkből. Így nem volt betöltve a váradi püspökség, melynek főpásztora, *Kalotay Ferenc* 1795-ben halt meg s vele egyidőben *Splényi Ferenc* váci püspök. S még két évvel korábban megelőzte őket, a többször idézett *Berchtoldt*. Összesen tehát tíz egyházmegye maradt árván és várta új gazdáját.

A szokatlanul nagy püspökhiány meglehetős zavarokat okozott az egyházkormányzatban, hiszen nem volt aki bérmáljon, vagy papokat szenteljen, mert segédpüspökök sem igen voltak. A mostoha állapotok miatt Ruffo nuncius nem egyszer tett lépéseket, hogy az uralkodó gondoskodjék az elodázhatatlan püspöki kinevezésekről. De sürgetését elutasították. Azt hozták fel ürügyül, hogy a napóleoni háborúk miatt a kincstárnak szüksége van a püspöki javak időközi jövedelmeire, ezért a betöltésekkel egyelőre várni kell.

Némi eredményt csak akkor sikerült elérnie, amikor az államtanács egyik befolyásosabb tagja, *Kollowrat Lipót* magáévá tette kívánságát. Ennek tulajdonítható, hogy cseh honfitársa, *Herzan Ferenc*, birodalmi bíboros-követ szombathelyi, *Mártonfy József* gyulafejérvári kanonok pedig erdélyi püspök lehetett. Kettejüket követte azután *Szerdahelyi Gábor* a besztercebányai, *Kondé Miklós* a váradi és *Kőszeghy László* a csanádi püspöki széken. VII. Pius mindegyiküket örömmel erősítette meg, bár kineveztetésük nem egész szabályosan történt. A bécsi udvar anélkül terjesztette fel őket megerősítésre, hogy a nuncius lefolytathatta volna az ilyenkor szokásos

vizsgálatot. A pápa szemet hunyt e formahiba felett, mert Napóleon fegyveres hadaival rettegésben tartotta Európát és így az volt a legfontosabb, hogy az egyházmegyék ne nélkülözzék püspöki kormányosukat.

Bizonyos mértékben ez magyarázza meg, miért lett úrrá a mozdulatlanság politikája az egyes államokban, így nálunk is. A mieink számoltak ezzel az adottsággal s csupán annyit kívántak, hogy legalább a postjozefinista bilincseket oldják fel. Erre Ferenc császár nem egyszer tett ígéretet, de azt államtanácsosai legtöbbször megfúrták. Ennek következtében csak igen lassú ütemben sikerült bizonyos eredményeket kierőszakolni s ezeket is, amikor időlegesen elcsendesedett a háború zaja.

A *lunevillei* békekötés (1801) után maga a Szentszék lépett sorompóba, hogy a magyar ifjúság nevelésére és oktatására néhány szerzetesrendet vissza kellene állítani. Szerencse, hogy ezúttal közvéleményünk is sürgette s ennek adott hangot a derék *József* nádor egyik felterjesztésében. Erre megindultak a tárgyalások, melyeknek szerencsés vége az lett, hogy sikerült életre támasztani a *bencéseket, ciszterciekét* és *premontreieket.* Az 1802. márc. 8-án kiadott királyi rendelet értelmében mindegyik rend visszakapta az eltörlés előtt birtokolt ingatlanait és ingóságait s ami az utóbbiakból eladatott, annak ellenértékét térítette vissza a kincstár. Ennek ellenében kötelezték magukat, hogy vállalják a számukra kijelölt gimnáziumokat s ezenkívül belekapcsolódnak a lelkipásztori munkába.

Az örvendetes eseményről már *Severoli* nuncius értesítette Rómát, aki még 1801-ben lépett Ruffo örökébe. Természetes, hogy azt sem hallgatta el, hogy a bécsiek ezt a kérdést is házilag intézték el, anélkül, hogy akár neki, akár pedig a Szentszéknek bárminő beleszólást engedtek volna. *Consalvi* bíboros-államtitkár sajnálatosnak minősítette azt a módot, de mégiscsak vigasztaló jelenségnek, hogy a három szerzet ismét megkezdhette fogadalmas életét és áldásthozó működését. Ezt sokkal nagyobb tétnek tartotta, mint a formahibák miatti megmerevedést, mert mégiscsak begyógyulhatott egy-egy régi seb.

Egyébként a kánoni előírások mellőzése megismétlődött 1804-ben is, amikor végre sikerült a régóta vajúdó egri egyházmegyét felosztani és belőle a kassai és szatmári püspökségeket kihasítani. Bécs ezúttal is csupán a befejezett tényeket jelentette Rómának s a pápai megerősítés mellett még arra kérte VII. Piust, hogy kárpótlásként az egri püspökséget emelje fel *érseki rangra.* A Szentatya dicsérte az uralkodó elhatározását, de most már ragaszkodott ahhoz, hogy az ő jogait tartsák tiszteletben. Így történt, hogy Severoli elvégezhette

a kijelölt egyházfőkre nézve a minősítést, de azonkívül mást nem tehetett.

A jó cél érdekében a pápa most sem akarta kiélezni a helyzetet s a felterjesztést elfogadta. Egernek megadta a kívánt érseki rangot s metropolitai jogait kiterjesztette a két kihasított püspökségen kívül a *rozsnyói* és *szepesi* egyházmegyékre is. Ugyancsak nem tett kifogást a kinevezettek ellen s *Fuchs Ferenc* nyitrai püspököt megerősítette az egri érseki, *Szabó András* esztergomi kanonokot a kassai és *Fischer István* egri káptalani tagot a szatmári püspöki méltóságban.

Az újabb katolikus gócpontok létesítésével sokat nyert hazánk északi és tiszatáji része, hiszen a kisebb hierarchikus egységek önmagukban is a lendületesebb hitéletnek adták meg az alapot. S ennek a várakozásnak az új püspökök derekasan megfeleltek, mert egyházkormányzati munkájukban nem ismertek megállást. Legfeljebb a szatmáriak érezhették magukat megrövidítettnek, amikor három évi buzgó tevékenység után Fischert visszavitték Egerbe érseknek. Örökét a szentéletű *Klobusiczky Péter* nyomban átvette, de már a nyitrai püspökségnek Fuchs távozása után négy évig kellett üresen állnia s csak utána kaphatott új püspököt *Kluch József* esztergomi kanonok személyében. A mentség a régi volt, nevezetesen Napóleon csak nem bírt megülni hadi babérain és hol itt, hol ott gyújtotta ki a háború lángját.

Újabb hódításai után 1805 májusában olasz királlyá koronáztatta magát, ami méltán kelthette fel Ausztria félelmét, hogy ráteheti itteni birtokaira a kezét. Ennek elkerülése végett szövetkezett Angliával s ezt a francia diktátor személye elleni támadásnak vette. Nem is késett katonáit Ausztria ellen vezetni s a döntő ütközetet dec. 2-án *Austerlitz*-nél vívta meg. Mint mondani szokás, a három császár csatájából ismét ő került ki győztesen, így hát a békét ő diktálta Karácsony másnapján a pozsonyi prímási palotában. Ferencnek egyéb veszteségein kívül le kellett mondania *Salzburg, Tirol, Dalmácia* és *Velence* birtoklásáról, ami nagy érvágást jelentett a monarchia testén.

A lealázó béke nyíltan felfedte, hogy mennyire romlottak a közállapotok politikailag, társadalmilag és egyházilag egyaránt. Sötét rajzát *Károly* főherceg adta meg, amikor bátyjának, Ferencnek a következőket írta: a birodalom meg van rendülve, összes alkatrészei kiszakadtak kapcsaikból. A rend helyébe zűrzavar lépett. Az oszlopok ledőléssel fenyegetnek, hacsak a Gondviselés jósága nem őrködik feletted és nem vezérli jóra elhatározásaidat. A kiutat abban látta, ha megkezdődnek, mégpedig a legsürgősebben a reformok, de olyan vezető emberek bevonásával, akik alkalmasak erre az elodáz-

hatatlan feladatra. Az uralkodó mint mindig, most is belátta, hogy öccsének igaza van, azonban nem mert többet tenni, minthogy a külügyi tárcát *Stadion Fülöpre* bízta, míg a teljes katonai hatalmat Károly főhercegre.

A közigazgatás gépezete nálunk is rászorult volna szakszerűbb olajozásra s ennek sürgős megtételét József nádor sürgette, de ahogy nem tudott célt érni Károly főherceg, azonképpen ő sem. A megcsontosodott *veteránok* inkább a régi receptekben látták a jobbra fordulást, mint az újításokban, ezért sántikált tovább köz- és magánéletünk. A hitvilág hőmérője is a fagypont felé tartott s ez érthető, mikor az állampolitikai nyomás bénított minden egészségesebb kezdeményezést. Szükségünk lett volna korszerű intézményekre, egyháziasabb reformra szorult volna a papnevelés, meg kellett volna alkotni a lelkipásztori munka újabb pragmatikáját, szaporítani a plebániákat, egyházmegyei és tartományi zsinatot egybe hívni, azonban mindebből alig valósult meg valami.

Az egyházi élet állampolitikai irányításának két legfőbb tényezője *Lorenz* és *Baldacci* államtanácsosok voltak. Az előbbivel valahogy még ki lehetett volna egyezni, hiszen pap volt és ezt még jozefinista telítettségével sem tudta egészen levetkőzni. Ellenben az utóbbi nemcsak Severoli, de mások megítélése szerint is, esküdt ellensége a kat. egyháznak és mindent elkövetett, hogy annak szabadságát és életlehetőségét a minimumra csökkentsék. Ellenséges magatartásából csak akkor engedett, amikor már végképp nem bírt kitérni a közhangulat követelése elől.

A komolyabb katolikus közvélemény elsősorban azt kívánta, hogy a püspöki székeket töltsék be, mert a pásztor nélküli nyáj sorsa a szétszóródás! És itt is főképpen az érsek-prímási kinevezést szorgalmazta, hiszen innen-onnan egy évtizede, hogy a katolikus magyarság nélkülözte legfőbb vezetőjét. Ezúttal Bécs sem zárkózott el a közkívánság elől, csupán az okozta a nehézséget, hogy Ferenc császár unokaöccsét, *Károly Ambrus* estei herceget jelölte erre a méltóságra, noha még teológiai tanulmányait sem fejezte be. Vele szemben a katolikus hangulat *Kollonits László* kalocsai érsek mellett nyilatkozott meg, aki eddig is férfias helytállással képviselte az országos katolikus ügyeket. Nála ugyan a kormánykörök sem tudtak kifogást emelni, de uruk mégiscsak kitartott saját jelöltje mellett. Addig is, míg tanulmányait elvégzi és a szükséges korhatárt eléri, kinevezte váci adminisztrátornak. Ugyanekkor győri püspök *Vilt Józsefet* esztergomi kanonok lett, míg szombathelyi *Somogyi Lipót* győri káptalani tag. Az uralkodó úgy gondolta, hogy e hármas kinevezéssel eleget tett a magyar katolikus közkívánságnak s közben majd előkészíti unokaöccse útját az érsek-prímási állásra.

1. Az Este-i hercegi család második prímásgyermeke

Ez az itáliai nagyhírű család egyszer már adott prímást Magyarországnak *Este*-i *Hyppolit* személyében, azonban nem sok köszönet volt benne. Mikor hozzánk került, még játékos gyermek volt, ezért csupán a javadalmat birtokolta. Ezzel sem tudott mit csinálni, hiszen gyermek létére nem érdekelte az arany, de az annál inkább rokonságát és környezetét. Megférfiasodván, már nem lett a mienk, hanem visszatért szülőhazájába, ekkor már fején a bíborkalappal.

Nagykorúságában sem vált az egyház dicsőségére, mert jobban belevetette magát az élet örömeibe, mint illett volna. Sokan menteni szokták a reneszánszkor könnyelmű erkölcsi levegőjével, mely a hierarchia legmagasabb köreit is megfertőzte. Hát ez igaz, de azért az egyéni felelősséget mégsem lehet róla lekaparni, hiszen felszentelt pap volt, sőt az apostoli küldetés hordozója. Ehhez már kevésbé érzett elhivatottságot, de annál inkább a fény, pompa és élvezetek hajszolásához. Egyházi pályafutása tehát elmúlt maradandó emlék nélkül s ha a történetírás mégis szól róla, ez csak ennyi: élt az egyházból, de nem az egyházért.

Kései utódjának, Károly Ambrusnak egyéniségén már sokkal megnyerőbb vonások verődnek ki. Nála viszont az mondható tragikusnak, hogy a benne rejlő nemes csírák nem érhettek ki teljességgel, hiszen úgyszólván az élet kapuja előtt, fiatalságának virágában kellett sírba zuhannia. Hirtelen elvesztése annál nagyobb bánatot okozott szüleinek, rokonságának, új hazájának és az egyháznak, mivel sok és szép reményekre jogosított fel s azokat páraként oszlatta szét korai halála.

Életpályáját nem így képzelték el szülei: *Ferdinánd,* Lombardia kormányzója és Este-i *Mária Beatrice,* Modena örököse, mikor boldog házasságukat vele áldotta meg a Gondviselés 1785. nov. 2-án. Volt még nyolc gyermekük, köztük öt leány s az egyik: *Mária Ludovika,* később a másodízben özvegységre jutott Ferenc császár hitvese. A fiúk mindhárman idősebbek voltak Károly Ambrusnál és *Ferenc, Ferdinánd s Miksa* névre hallgattak.

Szüleik mindkét részen vallásosak voltak s az apa előnyösen tért el két ismert fitestvérétől, az államegyházzal kísérletező II. Józseftől és a janzenizmus felé hajló II. Lipóttól. Beatricének nem utolsó sorban az tetszett választottjában, hogy életének iránytűje az Isten és az egyház parancsai és ilyen szellemben nevelte és neveltette gyermekeit. Jellemző mindkettőjükre, hogy negyedik gyermeküket, akit papnak szántak, Milano két szent püspökének, *Borromeoi Ká-*

rolynak és *Ambrusnak* nevére kereszteltették. A két hírneves egyházfejedelem névöröklése, előképe volt annak, hogy papgyermekünknek miként kell majd élnie és az egyházért buzgólkodnia.

Károly Ambrus gyermekéveit az anyai ág ősi fészkében, a Milano melletti várkastélyban töltötte. Erről az idejéről vajmi kevés adat maradt fenn róla. Az egykori feljegyzések mindössze értelmi fejlettségét emelik ki, amihez később élénk emlékezőképessége járult. Fizikai felépítése erősebb is lehetett volna s talán ennek tulajdonítható, hogy inkább szeretett tanulni és a könyveket búj ni, mint játszani és fizikai erejét fejleszteni. Ha úgy érezte, hogy a szellemiek kezdik fárasztani, előszedte régi pénzgyűjteményét, s ennek darabjait vizsgálgatta és rendezgette.

Gyengébb testalkata okozhatta, hogy kiskorában sokat betegeskedett s néha szülei attól tartottak, hogy talán meg sem marad. De azután kilábalt és serdülő évei után nyulánk ifjúvá fejlődött. Ekkor már a veszélyesebb vállalkozásoktól sem ijedt meg s ha környezete nagyobb óvatosságra intette, mosolyogva válaszolta: ha gyermekkoromban megtanultam a halállal szembenézni, akkor miért féljek most a nehezebb próbáktól. Bátorsága jobban is megjött, mint kellett volna s olykor-olykor egészen a vakmerőségig fokozódott. Régebbi szerénységét és csendességét így sem hagyta el s nem is restellte, sőt büszkén vette tudomásul, ha testvérei azt mondogatták: téged az Isten is papnak teremtett! Ezt a hívást elég korán megérezte s úgy találta, hogy annak nem mondhat ellent.

A meghitt családi körben, a modenai várkastélyban tizenöt évig élhetett, de ekkor a *luneville*-i béke arra kényszerítette apját, hogy hasonnevű tartományát szolgáltassa át Napóleonnak és cserében megkapta *Bresgaut.* Újabb négy éve itt múlott el, akkor viszont a pozsonyi békediktátum hajszolta ki őket ez újabb otthonukból. Vándorútjuk most Magyarországba hozta, mert kárpótlásul I. Ferenc királytól megkapták a Rákócziak ősi fészkét, *Szerencset,* a hozzátartozó birtokokkal.

Az ifjú herceg utolsó éveiben elég zivataros időket élt át, de ez nem akadályozta, hogy házitanítói irányítása mellett, ne folytassa tanulmányait. Minden jel arra vall, hogy a teológiai stúdiumokkal is örömmel foglalkozott, különben *Hohenwarth Zsigmond* bécsi hercegérsek 1805-ben nem adja fel neki a tonzúrát, a következő évben pedig a kisebb rendeket és az alszerpapságot.

Ekkor már túl volt huszadik évén s az uralkodó nagybácsi óhajára a házitanács úgy döntött, hogy legalább még két évig tanulnia kell. Erre nézve leiratot intézett *Pálffy Károly* kancellárjához, melyben tudtul adja, hogy Károly Ambrust a váci egyházmegye kormány-

zójának szándékozik kinevezni. Célja, hogy minél alaposabb kiképzést nyerjen a hittudomány egyes ágaiból és így minél biztosabban felelhessen meg jövőbeli hivatásának.

Megadta a részletes utasításokat, melyek értelmében a kétéves tanfolyam székhelye Szerencs lesz, *Rauscher Miklós* esztergomi kanonok és pázmáneumi rektor vezetése alatt. Külön javadalmazásáról nem szükséges gondoskodni, mert azt biztosítja kanoniája, viszont lakást és ellátást a kastélyban fog kapni. Nevelő- és tanítómunkájában segítőtársnak kinevezi melléje *Gerlóczy* bárót, aki mint udvari pap és szertartó eddig is foglalkozott a nevezett főherceggel. Mivel neki rendszeres javadalma nincs, ezért szolgálatáért a bécsi házipénztár évi 800 frt-ot utal ki. Természetesen Rauschert felmenti a pázmáneumi rektori tisztsége alól és ugyanezt teszi *Zimányi Ignác,* a pesti egyetem dogmatika tanárával, akit ugyane minőségben rendel az ifjú teológus mellé. Ő sem csinált rossz cserét, mert katedrája ellenében elnyerte a pozsonyi káptalan egyik stallumát és ezenkívül évi 500 frt. tiszteletdíjban részesült.

A három papra esett választás szerencsésnek mondható, mert mindegyikük igen jó nevet szerzett a papnevelés terén. A tanulmányok gerincét a szorosabb értelemben vett teológia képezte. S itt elsősorban Zimányi közismert felkészültsége volt a biztosíték, hogy tanítványa elnyeri azt a tudást, amire főpapi állásában szüksége lesz. Viszont az ő szorgalma és jó esze, arról kezeskedett, hogy egyik tanára sem vall vele szégyent.

Aki azonban váci püspöknek és esztergomi érsek-prímásnak lett kiszemelve, annál nem volt szabad mellőzni a magyar nyelv minél tökéletesebb megtanulását, irodalmunk, történelmünk és alkotmányunk kielégítő megismerését sem. Még az a jó, hogy a főhercegnek nagyszerű nyelvérzéke volt s miután olaszul, latinul és németül tökéletesen beszélt, nem esett nehezére az előbbi háromtól nagyon is eltérő magyar nyelv elsajátítása. Eleinte nehezebben törte, de azután belejött s felszentelése után hiba nélkül gyóntatott és prédikált. Sőt mint egyik kassai krónikása feljegyezte: 1809-ben személyesen vezette az ottani húsvéti feltámadási körmenetet s ha a finomabb hallás észrevette is az idegenszerű akcentust, de egész elfogadható módon intonálta: „Feltámadt Krisztus e napon" c. éneket. El lehet mondani, hogy nyelvünk megtanulásával megismerte irodalmunkat, történelmünket és alkotmányunkat s ezeken keresztül megszerette nemzetünket.

Amit egyszer kitűzött maga elé, annak végrehajtásától nem tágított s ennek köszönhető, hogy teljes egyetértés uralkodott közte, nevelői és tanárai közt. Szerencsi remeteségében észre sem vette,

mily gyorsan tűnt el a két év, mialatt teológiai tanulmányait közmegelégedésre befejezhette. Ha valami bánthatta, csak az lehetett, hogy a két utolsó nagyobb rendet korhiánya miatt nem vehette fel. De ebbe is békésen beletörődött.

2. *Váci egyházkormányzó*

Nem így császári és királyi nagybátyja! Neki sietős volt, hogy mielőbb Vácott lássa, azért még 1806. júl. 29-én kinevezte az említett püspökség kormányzójának. Meglepő, hogy Rómában a korhiány ellenére siettek a pápai megerősítéssel. Része lehetett ebben Severoli nuncius kedvező ajánlatának. Azt elismerte, hogy egyházkormányzati képességének még nem adhatta tanújelét, mivel pappá sem volt szentelve. De viszont a legjobb reményekkel tölti el mindazokat, akik közelebbről ismerik, hogy az egyház a főpapi trónusokon sem fog benne csalódni. Azt saját tapasztalatából is állíthatta, hogy megvan benne a nagy buzgóság, tettereje sem a mindennapi s előreláthatólag a katolikus magyarság igen derék főpapot nyer benne. Erkölcsi tisztaságát külön is kiemelte és azt egyenesen angyalinak dicsérte. Mindent összevetve, úgy jellemezte, mint Magyarország *díszét és példaképét*, akitől majd prímás korában sok jót várhat az egyház.

Arról széltében-hosszában beszéltek, hogy Vác csupán lépcsőfok Esztergomhoz, de egyelőre beérte azzal. Pedig nagyon sivár kép fogadta. Splényi halála után eltelt tíz év alatt valósággal rablógazdálkodást folytatott a püspöki birtokokon, a Helytartótanács *Ancheli* nevű teljhatalmú megbízottja. Évről-évre úgy sáfárkodott, hogy sok ne jusson az államkincstárnak, de annál több magának, egyházmegyei célokra pedig semmi vagy legfeljebb édes-kevés! A város többször bepanaszolta, de magas protektorai mindig kimosták a szennyesből. Egyszer ugyan kapott királyi dorgatóriumot, de ennél sem kellett félnie súlyosabb következményektől. Garázda uralma csak akkor ért véget, amikor megjelent az új kormányzó, akinek első dolga volt, hogy elbocsássa a hűtlen sáfárt.

Erélyes fellépése rendkívül megnövelte népszerűségét a váciak előtt, de jó híre futótűzként terjedt el az egész egyházmegyében. Az első terepszemle után 1807. jan. 27-én tartotta meg ünnepélyes bevonulását. Az üdvözlésére megjelent nagy népsokaság még jobban szívébe zárta. Tetszett neki üde fiatalsága, még inkább közvetlen és kedves modora, ahogy ezt és azt megszólította. Ha idősebbekkel

beszélt, tiszteletet tanúsított irántuk, a fiatalokkal szemben pedig nyájasságot. A hivatalos fogadás után sorra járta nemcsak a káptalan egyes tagjait, hanem benyitott a szemináriumba is. Barátságos hangon mutatkozott be kispapjainak, hangoztatva, hogy ugyan a legfőbb elöljárójuk, de korra és tanulmányokra nézve teljesen hasonló hozzájuk.

Javadalma kezelésében már előbb megmutatta, hogy tud erélyes is lenni, vagyis ott változtat, ahol annak szüksége mutatkozik, de nem teszi, ha nem látja célirányosnak. Jövetele előtt hosszú éveken át az egyházmegye kormányzatát *Bodonyi Sándor* felszentelt püspök és káptalani helynök vezette. Népszerűségét nemcsak megértő viselkedésével növelte, hanem kormányzati bölcsességével is. Az eltörölt szerzetek tagjainak átvételével emelte a lelkipásztori papok számát s pontosan tizennyolc plebániát, illetve lelkészséget szervezett meg. Érthető, ha ezek után új gazdája is megtartotta vikáriusának s kettejük megértő kapcsolatára mi sem jellemzőbb, hogy a két utolsó, nagyobb rend feladására őt kérte fel. A diakonátust a fentebbi év okt. 1-én kapta meg s mivel a következő hónap 2-án betöltötte a 22. évét, pápai felmentéssel pappá lehetett szentelni. Ez a szertartás nov. 5-én, Szent Imre napján ment végbe, míg első szentmiséjét, Ausztria védőszentjének, Szent Lipótnak ünnepén, nov. 15-én mondta el a budavári kápolnában szülei, rokonsága s az udvari előkelőség jelenlétében. Viszont a váciak részére Karácsony első napján ismételte meg ottani székesegyházában.

Váci egy esztendeje rövid volt ahhoz, hogy nagyobb alkotásokkal gazdagítsa egyházmegyéjét. Annyit megtett, hogy három nagy elődje: az *Althán testvérek,* Frigyes (†1734) és Károly (†1756.) továbbá *Forgách Pál* (†1759) hamvait az ottani rókusi temetőből áthozatta a székesegyház kriptájába és díszes síremlékkel tisztelte meg őket. Ez a nemes gesztusa kimondottan a holtaknak szólt, míg az élők, elsősorban a szűkölködők jótékonyságát emlegethették. Ilyen vonatkozásban a káptalan is jó lélekkel gondolhatott rá, mivel hat stalluma közül éppen azt a négy üresedésben állót akarta betölteni, melyekről a mindenkori váci ordináriusnak kellett gondoskodnia. Bodonyi ajánlatára a négy legderekabb papját terjesztette fel kinevezésre, azonban csak ketten futhattak be, mert a másik két kinevezést továbbra is függőben hagyták.

3. Az érsek-primásság főhercegi várományosa

Károly Ambrus pappá szentelése, nemkülönben kezdő egyházmegyei kormányzatának szerencsés bemutatkozása lényegesen közelebb vitte, inkább mások, mint a maga által kitűzött cél eléréséhez. 1807 utolsó két hónapja jó alkalmat szolgáltatott az uralkodóháznak, hogy a fiatal rokont beültesse az első magyar főpapi székbe.

Nevének elhallgatásával, egyelőre az egyik főherceg tapogatózott a bécsi nunciusnál aziránt, hogy a Szentatya nem nehezményezné, ha az uralkodó egyik fiatal, húsz év körüli rokonát nevezné ki esztergomi érseknek és Magyarország prímásának? Tekintve, hogy Severoli eddig is a legjobb relációkat adta le Rómába a kérdezettről, önmagát most sem dementálhatta, de szükség sem volt rá, mert véleménye teljesen megfelelt a valóságnak. Ezért az érdeklődőnek azt válaszolta, nem hiszi, hogy a Szentatya bárminő nehézséget támasztana. Ezt különben megírta a nagy diplomata Consalvi utódjának, *Casoni* bíboros-államtitkárnak is, hozzátéve, hogy általában az egyház, de még inkább a magyar katolicizmus sokat nyerne a főherceggel.

Önkéntelenül elénk tolakszik a kérdés, miért volt oly sürgős Károly Ambrus áthelyeztetése, illetve egy fokkal magasabbra emelése, mikor jóformán Vácott meg sem melegedett? A válasz nagyon egyszerű. Távolabbról nézve mindenki tudta róla, mennyire érdeklik az állampolitikai kérdések s ezt a lehetőséget nem akarta a bécsi udvar elszalasztani. Bár József nádor mindent elkövetett, hogy a jó egyetértés fennálljon az uralkodó és magyar nemzete közt, de erre még nagyobb remény kínálkozott, ha a nádor mellé odaáll segítőnek a leendő hercegprímás is.

A közelebbi hajtóerő pedig a családi politikai volt. Említettük, hogy I. Ferenc második özvegysége után a prímásjelölt nővérének, *Mária Ludovikának* a kezét kérte meg. Esküvőjüket 1808. jan. 8-án tartották meg és azt Károly Ambrus áldotta meg. Viszonzásul ugyanekkor ő is megkapta érsek-prímási kinevezését, most már nemcsak nagybátyjától, hanem egyben sógorától. S hogy Róma szemében ne lehessen kifogás fiatalsága, ugyancsak az esküvő napján vehette át segédpüspöki kinevezését, a két esztergomi kanonok: az ismert *Rauscher* és *Perényi Károly*.

Mária Ludovika legértékesebb nászajándékát csak ezután, az esedékes országgyűlés keretében kaphatta meg, amikor magyar királynévá koronázhatták meg. Az csak természetes, hogy ezt a szertartást is testvéröccse foglalta le magának, bár az a veszprémi püspök, jelen esetben *Rosos Pál* joga lett volna. Ő azonban annál is szí-

vesebben átengedte, mert súlyos beteg volt. Ezek után egyedül Rómát kellett sürgetni, hogy mielőbb döntsön a megerősítés kérdésében s adja meg az engedélyt a püspökszentelésre.

A fiatal főherceg rájött arra a gyakorlati igazságra, hogy sokkal többre megy, ha személyesen tárgyal az illetékes tényezőkkel, mintsem levelezzen velük. Éppen ezért megjelent a bécsi nunciaturán és arra kérte Severolit, hogy a fentebbi indokok alapján, siettesse a Szentatyát az érseki megerősítéssel s egyben a püspökkészentelés engedélyének megadásával. Sőt, ha mód lenne rá, nagyon lekötelezné, hogyha már most lefolytatná vele az ilyenkor szokásos személyi vizsgálatot, az ún. *processus informationis-t.*

Róma külön felhatalmazása nélkül az utóbbit nem tehette, ellenben annál készségesebben vállalkozott arra, hogy az egész ügyet késedelem nélkül felterjeszti a Szentszékhez. Egyben arról is biztosította, hogy maga a Szentatya is teljesíteni fogja kéréseit, csak legyenek türelemmel mindazok, akik érdekelve vannak.

A közvetlen eszmecsere arra indította a nunciust, hogy egyik-másik panaszával ő is előálljon. Megemlítette, mennyire lealázónak érzi személyére és követi állására, mikor az államhatalom únos-úntig beleköt joghatóságába. Nem tudja szó nélkül hagyni azt sem, hogy éppen Magyarország az, ahol az egyház szabadsága a legtöbb korlátozást szenvedi. A példák hosszú sorát tudná felhozni, de ezzel nem szeretné kedvetleníteni magas látogatóját. Az utóbbi végighallgatta e panaszokat s a nuncius igaz örömére ott helyben megígérte, hogy azokat orvosoltatja. Arról is biztosította, hogy szóban forgó állásában tudni fogja kötelességét s legfőbb gondja az lesz, hogy a katolikus egyház teljes szabadságnak és virágzásnak örvendjen. Azon lesz, hogy a megértés és barátság zavartalan legyen, egyrészt a kat. egyház, a római Szentszék, másrészt a bécsi udvar és az itteni kormánykörök között.

A kettejük közt lefolyt párbeszédet Severoli egész híven még jan. 30-án ismertette Casonival, ismételten kiemelve, hogy a kinevezett prímás minden bizalmat megérdemel. Szóba hozta azt is, amit Hohenwarth érsektől hallott, hogy rövidesen sor kerülhet a birtokalap kérésére, amit szintén nem árt előjegyzésbe venni. A döntés joga, természetesen a Szentatyáé és ő reménykedve várja az erre vonatkozó értesítést.

Ezúttal meglepő gyorsasággal érkezett meg az államtitkár válasza. Kiemelte, hogy a pápa szokatlan tetszéssel fogadta Károly Ambrus kinevezését s felhatalmazta, hogy a processus informationis-t is végrehajthatja. A pápa nem zárkózik el az elől sem, hogy a főherceget bíborossá kreálja, mihelyst arra kérni fogják. Sajnos,

az ő fiatal évei annyira meg voltak számlálva, hogy erre már nem került sor.

A többire nézve a kedvező intézkedések szinte gyors ütemben követték egymást, pedig a római események igen szerencsétlenül alakultak a pápaságra nézve. Napóleon azzal az indokolással, hogy VII. Pius nem fogadta el a *Code Napoleon* rendelkezéseit és nem csatlakozott az Anglia ellen irányuló kontinentális zárhoz, febr. 2-án, a többi közt Rómát is megszállta. Ettől kezdve a zaklatások hosszú sorát követte el, hogy mást ne említsünk, mint tizenegy legkiválóbb bíborosának lefogatását. S ennek ellenére volt türelme és ereje a fenti üggyel foglalkozni.

A megerősítést kérő felterjesztést a császári ügyvivő, *Lebzeltern* febr. 25-én nyújtotta át *Doriának,* Casoni utódjának s ő már másnap, egyelőre mégcsak szájízesítőnek, azt válaszolta ura nevében, hogy a lehetőségekkel számolva, siet összehívni a konzisztóriumot, s azon mind a főherceget, mind pedig két segédpüspökét megerősíti főpapi méltóságaikban. Külön örömmel töltötte el, hogy az előbbi oly szép ígéretekkel készül elfoglalni esztergomi székét.

Pius pápa állta szavát és március 16-ra konzisztóriumra hívta megfogyatkozott számú bíborosait. Egyetemes érdeklődésre tarthatott számot az ő, továbbá székvárosának és államának sanyarú sorsa. A világ elé tárta Napólen alattomos foglalásait, továbbá saját és megbízható munkatársainak üldöztetését. Nem hallgatta el azt a balsejtelmét sem, hogy rá kell lépnie elődje, a Franciaországba hurcolt és ott meghalt *VI. Pius* útjára. Mint mindig, most is az isteni Üdvözítő szavaiból merít erőt: boldogok, akik az igazságért üldözést szenvednek.

Bécs, akárcsak a többi katolikus udvarok, mély sajnálkozással vette tudomásul a pápa megpróbáltatását. De itt azért némi öröm is csöppent az ürömbe. Nevezetesen megtörtént Károly Ambrus pápai megerősítése az érsek-prímási méltóságban s vele együtt két segédpüspökének ugyancsak a prekonizációja. Lebzeltern jelentéséből és a bullához mellékelt pápai iratokból az új prímás és nagybátyja újólag láthatták, hogy VII. Pius minő figyelemmel és előzékenységgel viselkedik mindkettőjükkel szemben. Válaszában maga Ferenc is, igen csiszolt és áradozó szavakkal köszönte meg a tapasztalt jóindulatot s megígérte, mihelyst a körülmények megengedik, személyesen teszi tiszteletét, hogy ily módon is leróhassa háláját. Erre még jó ideig kellett várni, hiszen a pápának előbb meg kellett járnia a francia fogság útját és utána onnan kiszabadulni, hogy a monarchia ura ígéretét beváltsa.

Erre Károly Ambrus sem számított s ezért hódoló levele tele volt a fiatalos öröm kisugárzásával. Bevallotta, hogy eddig még nem hi-

vatkozhat érdemekre s ezért annál nagyobb hálával köszöni meg a Szentatyának, hogy ily magasra emelte. De azt most is ígéri, hogy a magyar katolikus egyháznak méltó vezetője lesz s ezáltal fog rászolgálni az előlegezett bizalomra.

Ezekben a hetekben és hónapokban, amilyen komoran borult be az ég Rómában, éppoly verőfényes volt Bécsben. Így volt ez Pozsonyban, Esztergomban és Vácott is, bár itt a válás tudata kissé elfelhősítette azt. A kormányzó azonban azáltal szerette volna enyhíteni a búcsúzkodás nehéz hangulatát, hogy nem üres kézzel jelent meg volt papsága és hívei körében. A kápťalan tagjai számára magával hozta a *díszjelvényeket,* mint utolsó ajándékát. Megígérte, hogy ehhez, az első egyházmegyéjéhez továbbra is ragaszkodni fog s papságát és híveit szívébe zárja. Ennek különben érezhető bizonyítékát is adta, amennyiben neki lehetett tulajdonítani, hogy nagybátyja már ápr. 19-én kinevezte püspökutódját, *Kámánházy László* nyitrai nagyprépost személyében. Ilyen jó emlékek hátrahagyásával indulhatott Bécsbe püspökszentelésére.

A fényes ünnepség júl. 24-én az udvari kápolnában folyt le a császári pár, titkos tanácsosok, udvari méltóságok és más előkelőségek jelenlétében. A közvélemény Bécsben és itthon abban a feltevésben élt, hogy a szentelésre Hohenwarth hercegérseket, vagy talán Severoli nunciust fogja felkérni. Erre annál inkább lehetett gondolni, mivel mindketten iparkodtak kedvében járni. S ő mégis *Fischer* egri érseket választotta, két szentelőtársának pedig *Somogyi Lipót* szombathelyi és *Vilt József* győri püspököt. A szentelendő az egész szertartás alatt oly összeszedetten viselkedett, hogy a jelenlevők csak épülni tudtak rajta. A felszentelés után a meghívottak kikocsikáztak a laxenburgi császári nyaralóba s az új hercegprímás két napi tartózkodás után hazatért, most már pozsonyi prímási palotájába.

Kettős beiktatását azonban nem itt tartotta, hanem az ősrégi szokást követve, Esztergomban. Az elszegényedett és elkopott város rég látott akkora fényt és pompát, mint 1808. aug. 17-én, amikor új főpásztora és főispánja bevonult és a következő napon, amikor beiktatták nagynevű elődei örökébe. A vendégek sokaságától feleleven ed ett megszokott csendessége és egyhangú szürkesége is káprázott a színek tarkaságától. Bécs, Pozsony és Buda felől egymásután trappoltak a fényes fogatok főpapi és főúri színeikkel. Onnan az uralkodóház képviselői érkeztek meg a nunciussal, innen pedig a hercegprímás, József nádor és más előkelőségek kíséretében. Útja diadalmenethez hasonlított, s azt meg kellett szakítania Leányváron és Dorogon. Ott a főkáptalan küldöttsége és az esztergomi városi hatóság hódolt előtte *Tarkó Béla* kanonok és *Mattyasovszky István*

vezetésével. Itt pedig az országos rendek nevében üdvözölte Kámánházy váci püspök.

A megye határát átlépve, szüntelenül szóltak a harangok és a felállított tarackok. Esztergomban, a hajdani Budai-kapunál üdvözölte a város polgármestere s ettől kezdve a tisztelgők sűrű sorfala és éljenzése közt vonulhatott a díszmenet a prímási palotáig. A nap tündéri szépségét az esti kivilágítás és térzene fejezte be.

Külső szépségekben mégcsak fokozódott a másnapi beiktatás. Az ünnepség délelőtt kilenckor először a Mária Terézia által építtetett vártemplomban kezdődött és folytatódott a vár egyik épségben maradt helyiségében. Az egyházi szertartás végeztével, a pompásan kidíszített teremben egymást érték az üdvözlő beszédek, melyeket József nádor vezetett be. Talán legsikerültebb volt *Nagy József* szombathelyi nagyprépostéé, aki Vas és Zala megye nevében köszöntötte az új prímást. Különösen azzal aratott nagy tetszést, amikor kiemelte, hogy az ország első tisztviselőjét, a nádort s az első főpapját, a hercegprímást királyi vér köti össze. Ez a vérségi kötelék – úgymond – biztosíték arra, hogy a vallásos élet az erkölcsi tisztaság, a tudomány és gazdasági jólét nagy felvirágzás előtt áll. Megvan a biztosíték arra is, hogy alkotmányunk sértetlenül száll át a hálás utódokra.

Az ifjú egyházfejedelmet láthatólag meghatotta a minden oldalról megnyilatkozó ragaszkodás és lelkesen jelentette ki, magas egyházi és polgári állását úgy fogja betölteni, hogy az mindenkiben megnyugvást keltsen.

4. Egy esztendő zárszámadása

Severoli élénk figyelemmel kísérte az ünnepségek minden egyes mozzanatát, s miután azok lezajlottak, a lélektanilag kedvező helyzetet felhasználta, hogy négyszemközt is beszéljen házigazdájával. Mindenekelőtt arra kérte, vesse latba minden befolyását, hogy nagybátyja egészítse ki teljes számra a magyar püspöki kart. Megígérte és megtette és így hosszú évtizedek után, most fordult elő elsőízben, hogy valamennyi üresedésben levő püspökség megkapta új gazdáját.

Ennél is nagyobb nyereséget jelentett, hogy valamennyien kifogástalan főpásztoroknak bizonyultak. Maga a nuncius is római jelentésében így jellemezte őket: az ő példás életük és erényeik, továbbá tudományos felkészültségük annyira közismertek, hogy még

a másvallásúak is csak a tisztelet hangján beszélnek róluk. Károly Ambrus tehát arra is ügyelt, hogy munkatársai a legjobbakból kerüljenek ki. S az együttes munka a legszebb eredményeket hozza meg, ha Napóleon állandó háborús csörtetései és ifjú prímásunk nem várt, korai halála azokat meg nem hiúsítja.

Severoli többek közt arra is bíztatta, hogy a monarchia különböző tartományaiban, de elsősorban Magyarországon, legyen szószólója a jezsuiták visszatelepítésének. Erre is hajlott, sőt nagybátyja sem ellenezte, így már Nagyszombatot is kijelölte kiindulási pontnak. De most közbeszóltak az államminiszterek s mérlegelve a külpolitikai helyzetet, főképpen a nyugati államok jezsuitaellenes hangulatát, nem látták ajánlatosnak, hogy az orosz birodalom és Szicilia példájára mi is visszafogadjuk a nevezett és eltörölt szerzet tagjait. Ezt a két derék főpapnak, akarva-nem akarva, de tudomásul kellett vennie.

A háborús viszonyok sok más egyházi probléma megoldásának sem kedveztek. Az kétségtelen, hogy Károly Ambrusban forrtak a szebbnél szebb tervek, de megvalósításukhoz nem bírt eljutni. Azt a néhány hónapot, ami püspökszentelése és beiktatása után eltelt, főleg arra fordította, hogy egyházmegyéjének ügyeit minél alaposabban megismerhesse. Ilyen célból személyesen látogatta végig nemcsak a közelebbi, hanem a távolabbi esperesi székhelyeket, hogy saját szemével és fülével lásson és hálljon. A hosszú széküresedés után bőven talált tennivalót s ahol kellett és lehetett, sürgősen intézkedett.

Ily módon sikerült sok helyi panaszt orvosolnia, azonban akadtak s nem is kis számban, olyan intézményes feladatok, melyek szintén megoldásra vártak. Ilyennek tekinthető az abbamaradt esztergomi építkezés folytatása. Ez a kérdés szintén behatóan foglalkoztatta, de az idő zavarossága és rövidsége miatt, mégcsak napirendre sem tűzhette. Épp így magába kellett temetnie azt az időszerű másik tervét, hogy a rohamosan fejlődő Pest város egyik népesebb külterületén plébániát állítson fel és templomot építtesen. Mindehhez rövid volt egy esztendő és még rövidebbnek bizonyult, mikor közben a nemesi felkelés szervezése és a hadrakeltek lelki gondozása is oly sok munkát adott neki. Csoda-e, ha nagyobb alkotásokhoz nem tudott fogni?

A jó szándék megvolt benne, azt azonban át kellett váltania a köznapi élet követelményeire. Hálásak lehettek iránta a kórházak betegei, akiket nemcsak gyakorta meglátogatott és vigasztalt, hanem jelentékeny segélyekben is részesített. A többi szegény szintén az ő gondozottjai közé tartozott s különösen a rászoruló diákok élvezhették nagyobb mértékben támogatását. Az sem hagyható említés

nélkül, hogy a pesti Angolkisasszonyok javára 6000 frt-os alapítványt létesített, hogy annak kamataiból egy-egy apáca kiképzését biztosíthassák.

A fentiek csupán apró mozzanatai voltak prímási tevékenységének. Érseki székfoglalása után mind hatékonyabban kellett kivenni részét a monarchia védelmi politikájából. Teljesedésbe ment nagybátyja azon óhaja, hogy József nádor igen ügyes politikus partnert nyer benne. Használhatóságát már az 1808. szept. 7-ére összehívott országgyűlésen is bebizonyította. Bécs azzal szerette volna Párizst megtéveszteni, hogy összehívását Mária Ludovika megkoronázása tette szükségessé. Ez is, de még inkább a védelmi politika és ez már Napóleon ellen irányult.

Az utóbbit a bécsi udvar azáltal is iparkodott elleplezni, hogy a koronázást a megnyitás napjára tűzte ki és azt a magyar lelkesedés pazar ünneppé avatta. Az udvar, a külképviseletek, köztük a nuncius bámulva látták, hogy mennyi tűz és odaadás izzik ebben a nemzetben. A koronázó prímást rendkívül fellelkesítette, hogy nővérét ekkora rokonszenvvel övezik. S még inkább, mikor tanúja lehetett, hogy a Vácott felállításra kerülő katonai akadémiára a rendek oly készséggel szavazták meg a szükséges összeget. Ehhez járult, hogy az új intézményt a királynéról Ludovikának nevezték el. Az adakozók sorából ő sem akart kimaradni és saját személyére 20 000 frt-ot ajánlott fel.

Az országgyűlés tárgysorozatának következő pontja, a hadi gépezet megszervezése és korszerűsítése volt. Nem kellett élesebb látás ahhoz, hogy a franciák császára készen áll az ugrásra, éppen ezért az uralkodó azt kívánta az országgyűléstől, hogy szavazza meg a katonai tartalékos rendszert, fokozza a nemesi felkelést s a gyalogos ezredeket toborzás helyett rendes sorozás útján egészítse ki. Erre nézve, mind a nádor, mind pedig a prímás részéről megindult az agitáció s mint az utóbbi nagybátyjának írta: beszéltem különböző emberekkel s meggyőződéssel állíthatom, hogy a haza javára való tevékeny közös összefogás szükségét mindenki átérzi.

A rendek megértették, hogy Ausztria veszélyeztetése Napóleon részéről egyben Magyarország veszedelmét is jelentheti. Éppen ezért a fentebbi katonai kívánságokat ellenkezés nélkül teljesítették. Érthető, ha királyuk teljes megelégedéssel zárta be nov. 5-én ezt a diétát s ennek azzal is kifejezést adott, hogy „szép országgyűlésnek" nevezte azt. Hozzátette még: egyek voltunk, egyek vagyunk és egyek maradunk, míg a halál el nem választ bennünket.

Tapasztalva azt is, hogy unokaöccse milyen közkedveltségnek örvend a magyarok előtt, megbízta, hogy továbbra is működjék együtt József nádorral. Újabb feladatnak azt tűzte eléjük, hogy szervezzék

meg a nemesi felkelést. Az országot két részre osztották, mégpedig a nádorra estek a dunán- és tiszántúli megyék, míg a prímásra az északi és nyugati részek, szám szerint 23 vármegye.

Mielőtt ez utóbbiak meggyúrásához fogott volna, előbb az egyházi nagyjavadalmasokon próbálta ki, milyen eredményekre lehet elkészülve. Az egyes püspökökhöz és káptalanokhoz körlevelet intézett s felszólította őket, hogy minden erejüket feszítsék meg az áldozathozatalra. Jó példával maga járt elöl, amennyiben az országgyűlés által megszavazott kvótán felül, még külön 50 lovast állított ki s hasonló nagylelkűségre buzdította a többieket. Ki-ki tehetségéhez képest iparkodott eleget tenni a felszólításnak, de túl sokra nem lehetett számítani. A mostoha viszonyokra eléggé jellemző Vilt győri püspök válasza. Őszintén feltárta, hogy birtokai mindeddig nem heverték ki azokat a pusztításokat, amiket a francia hadak legutóbbi betörése okozott. Nagy szegénységére hivatkozott Mártonfy erdélyi püspök is. Mint írta, van neki 200 frt-ja ezüstben és néhány aranya. Ezeket szívesen rendelkezésre bocsátja, de többre nem futja. Többé-kevésbé hasonló válaszok érkeztek a többi egyházfőktől s ugyanígy a káptalanoktól. A prímás kedvét ez sem szegte s neki lett igaza, mert a sok kicsi mégiscsak sokra ment.

Ebből azonban levonta azt a tanulságot, hogy levelezés helyett többre megy a személyes érintkezéssel. A vármegyékkel kapcsolatban már ezt a metódust alkalmazta. 1809. febr. 25-től egészen ápr. 23-ig mást sem tett, mint sorra járta az egyes megyék székhelyeit és tárgyalt a törvényhatóságokkal. Persze itt és ott akadt ellenzékre, melynek tagjai vonakodtak megajánlani az általa kívánt katonai tehertöbbletet. Az ilyeneket újabb áldozathozatalával igyekezett leszerelni. Nagyon jó hatást váltott ki, amikor az egyes vármegyék pénzbeli hozzájárulását a sajátjából 600 frt-tal toldotta meg, ami 23 megyét tekintve, nagy összegre kerekedett.

Más vonatkozásban is tapasztalhatták, hogy nem szűkmarkúskodik. Mint esztergomi főispán azzal adott követendő jó példát a megyei birtokosoknak, hogy öt felkelő csapatot állított ki, egyenkint 150 fővel. Pénzben még külön 3000 frt-ot ajánlott fel s ezen felül nyitrai birtoka után 6000 mérő búzát és ugyanennyi zabot. Az is buzdítólag hatott, amikor a szegényebb Sárosmegyében kész volt a megyegyűlés által megszavazott 161 lovast az ottani nagybirtokosokkal arányos részben felszerelni. Így serénykedett, buzdított és adakozott egyebütt is.

Mire agitációs körútja véget ért, I. Ferenc országai már háborús tűzvonalban álltak Napóleon hadaival. Ezzel nemhogy megszűnt volna misszió ja, ellenkezőleg mégcsak kiszélesedett. A végrehajtott katonai szervezkedés önként maga után vonta a hadbaállást. A ne-

mesi felkelők fővezérségét maga József nádor vállalta, míg a tábori püspökséget ő. De helyettesévé *Poroszkay János* váci kanonokot neveztette ki.

Újabb feladatkörében mintaszerűen alakította át a tábori lelkészi szolgálatot s hasonlóképpen a katonai egészségügyet. Sietnie is kellett, mert Napóleon sorra verte meg *Károly* főherceg hadait Német- és Csehországban s máj. 13-án immár másodszor vonulhatott be Bécsbe. Természetesen az udvar ezt a francia „látogatást" nem várhatta be, hanem hazánkba menekült s előbb Budán, majd határaink átlépése után Egerben, s végül Kassán ütötte fel szállását. Meg kell jegyezni, hogy a bécsiekkel tartott a nuncius is.

Tárgyunk szempontjából Bécs megszállása azért is említésre méltó, mert a győztes vezér innen adta ki rendelkezését itáliai hadtestei parancsnokának, *Radet* tábornoknak, hogy a pápát haladéktalanul szállítassa Franciaországba. S amitől a katolikus hívek annyira féltek, júl. 5-én megtörtént. Ez a nap azért is nevezetes, mert ekkor és a következő napon verte szét *Wagramnál* Ausztria derékhadát s ezáltal megpecsételődött a párviadal sorsa.

Ezekben a napokban hazai földünkön még mindig folytak a harcok, miközben a fiatal prímás lázasan dolgozott. Még az egyházkormányzati ügyeket is kiengedte kezéből s azok intézését helynökére, *Arady János* kanonokra bízta. Maga kizárólag a hadműveletekkel kapcsolatos feladatokkal foglalkozott. Ilyen minőségben szaporítania kellett a hadikórházakat, mert a sebesült katonák száma napról-napra növekedett. Erre a célra először átengedte a nagyszombati szemináriumot és a régi jezsuita rendházat. Hamarosan kiderült, hogy ez sem elég, így tehát az orsolyiták zárdáját is igénybe kellett venni. Ugyanígy cselekedett a pesti központi szemináriummal. Az itteni előljáróságnak és az egyetemi teológiai karnak meghagyta, hogy az előadásokat fejezzék be, tartsák meg a vizsgákat és utána a növendékeket bocsássák haza.

Közben állandóan úton volt, hogy látogathassa az egyes kórházakat és ellenőrizze a betegek gondozását. Ebben a munkájában érte a végzetes szerencsétlenség. Augusztus közepe táján *Tatán* járt, ahol a *tífuszos* katonák kórházát látogatta. Sorra vígasztalta a betegeket és gyóntatta a menthetetleneket. Szűkebb környezete váltig kérte, hogy ne forgolódjék a tífuszosok közt, mert könnyen rámehet maga is. De ő nem féltette életét, mikor mások lelkét kellett mentegetni. Ilyen körülmények közt kapta meg a fertőző betegséget s aug. 22-én a plébánián levő szállásán ágynak kellett dőlnie.

Hiába részesítették a leggondosabb orvosi kezelésben, az életnek nem sikerült megmenteni. Megnyugodott Isten akaratán és példás türelemmel viselte el szenvedéseit. Tizenegy napi betegsége alatt

kétszer vette magához az angyalok kenyerét és harmadszor nyilvánosan, mikor királyi nagybátyja meglátogatta. A haláltól nem félt s magát Isten oltalmába ajánlotta és így halt meg szept. 2-án a reggeli órákban. Mint fiatal hős katonához illik, úgy fejezte be életét: a *magyar haza védelmében és beteg bajtársai szolgálatában.*

Holttestét Tatáról Esztergomba szállították és országos részvét mellett temették el a Mária Terézia-féle vártemplomban. Amikor azonban a bazilika építkezése miatt azt le kellett bontani, ideiglenesen a vizivárosi volt jezsuita templomba vitték át. Itt pihent közel harminc évig s 1850. aug. 27-én emelték ki újból holttestét és vitték át végleges nyughelyére, a bazilika sírboltjának prímási részébe.

Emlékét az ún. Szent István vértanú kápolnájában díszes síremlék őrzi, melyet három fitestvére *Pisani* modenai szobrászmesterrel faragtatott ki. A carrarai fehérmárványból készült szarkofág alsó feliratos talpazatán nyugszik a nyitott fedelű kőkoporsó, melyből fekvő alakjával, főpapi ornátusba öltözötten és balkarjára borulva emelkedik ki az ifjú hercegprímás. A koporsó hátsó szélén angyal áll, jobbját a magasba, ég felé tartva és szelíd tekintettel nézi a fiatal főpapot. A másik angyal balról a koporsó fedelét tartva, hasonlóképpen szemlélődik. A koporsó jobb szegletén láthatók a halott főpapi jelvényei, a négyszögű márványalapzat két végén főhercegi és főpapi címerei s ezek széles közét a sírfelirat tölti ki.

5. Egyéniségének értékjegyei

Az emberi életnek kezdő huszonhárom esztendeje nem szokta a kiforrott egyéniséget jelenteni, legfeljebb az érés időszakát. S mint láttuk, Károly Ambrus egész emberként állta meg helyét, ahová sorsa rendelte. Elmondhatjuk róla, hogy kezdetben a lélek buzgósága, a szív nemessége, az értelem világossága és az akaratereje arányos összhangba fonódott össze benne.

Ami külsejét illeti, *Dulházy Mihály* leírása szerint, a közepesnél valamivel magasabb volt s karcsú és mozgékony alakjáról senki se merte volna feltételezni, hogy kiskorában oly sokat betegeskedett. Szabályos és tetszetős arcvonásain, a nyugalom és derű fejeződött ki s barnásan piros ábrázatát, dús fekete haj borította. Nyíltszívűségét homlokáról, míg komolyságát sűrű szemöldökéről lehetett leolvasni. Nagyokat lépve, elég dinamikusan szokott járni s gyors kézmozdulatai az erélyes fiatalemberre emlékeztettek.

E megbízhatónak látszó leírás egészen más megvilágításban ál-

lítja elénk, mint az esztergomi bazilika káptalantermében és a prímási palota második emeletén levő képmása. Eme képet alkotója törékeny külsejű, majdnem nőiesen lágy és melankólikus tekintetű ifjúnak tünteti fel. A félénk tekintetű, rizsporos hajú, rózsásan fehér arcbőrű főherceg nem az a Károly Ambrus, aki a munka hevében égett s élete utolsó esztendejét majdnem állandóan úton töltötte. Nem félt az időjárás viszontagságaitól s vállalt munkáját élete veszélyeztetésével végezte. Határozott és kemény vágású egyéniségére utalnak levelei s ezek is azt mutatják, hogy akaratának szeretett érvényt szerezni.

Jellemző erre az a válasza, amit esztergomi alispánjának, *Cziráky Antal* grófnak írt 1809. ápr. 9-én. Arról panaszkodott neki, hogy a felkelő csapatok felszerelése nehézkesen megy. Erre elég érthetően tudomásul adta, hogy nem tűr semmiféle halogatást s szigorúan megköveteli, hogy a kitűzött határidőt tartsák be. Nagyon restelné, ha éppen az ő megyéje mutatkozna hanyagnak. Figyelmezteti, hogy megkapta tőle az utasítást, tehát ennek megfelelően járjon el. Ne gondolja, hogy tűrni fogja ezt a nemtörődömséget. Ha jó szava nem használ, szigorúbb eszközökhöz fog nyúlni.

A válasz mindvégig saját kezeírása s belső háborgását elárulja a sok törlés és javítás, ami különben a szükséghez képest máskor és másutt is elő szokott fordulni. Kézírása meglepően érett és azt a benyomást kelti, hogy ebben nagy gyakorlatot szerzett. Még talán meg szabad jegyezni azt, hogy tág és összedobált betűi helyenkint nehezen olvashatók.

Ha a jogos öntudat meg is volt benne, gőgösnek mégsem mondható. Alaptermészete a kedvesség és közvetlenség volt, ahogy ezt láthattuk, amikor a váci kispapokkal beszélt. A komolyabb hangnemre akkor kapcsolt, ha azt tárgy jellege megkívánta. Egyik alkalommal pl. a nemesi felkelés tárgyalásánál, az egyik csökönyös magyar ellenezte, hogy a nemesek többet adjanak, mint amennyit a diéta megszavazott, mert ez ellenkezik a Corpus Juris rendelkezésével. Erre ő kezébe kapta a törvénykönyv egyik vaskos kötetét s ezzel a kérdéssel fordult az illető patriótához: mit gondol, ezzel a könyvvel megverhetjük Napóleont? Erre már az öregúr is kénytelen volt elhallgatni.

A lelkiismeretesség és pontosság tekintetében példaképül szolgálhatott mind a világi, mind pedig az egyházi vezetőknek. Lazítást nem engedett meg magának és nem tűrt másnál s legkevésbé az egyházi ügyek kezelésében. Kényes volt a hatáskörök betartására. Amikor pl. nagybátyja Fischer egri érseket nevezte ki a Commissio Ecclesiastica elnökének s megbízta a pesti központi szeminárium felügyeletével, élénken tiltakozott ellene. Nyíltan megírta neki, hogy

vonja vissza mindkét rendelkezését, mert azok sértik a prímás joghatóságát s azt ő nem engedheti meg. Biztosíthatja, hogy ez esetben is tudni fogja, mi a kötelessége.

Munkateljesítménye minden tiszteletet megérdemelt s talán azért tudott annyit dolgozni, mert sokat imádkozott. Akár otthon tartózkodott, akár másutt volt, a köteles papi imákat nem mulasztotta el. S ezenkívül, ha csak módját ejthette, rövidebb-hosszabb ideig szentséglátogatást végzett. És ha mindezek után még maradt valami szabad ideje, azt a művészetek tanulmányozására fordította. Nagy barátja volt a szobrászatnak és festészetnek s mindkettő műalkotásaiból szép kollekcióra tett szert. Kifejlett műérzékének nyomait megtalálhatjuk az esztergomi bazilikánk kincstárában is. A tőle származó drágakövekkel kirakott és aranyozott ezüstkehely az azonos díszítésű misetálca, a két kancsóval és ugyanilyen anyagból készült szentségtartó, továbbá a két teljes felszerelésű főpapi ornátus, beszédesen hirdeti, mennyire szerette a szépet és értékeset.

Életének e rövid felvázolása is bárkit meggyőzhet, hogy súlyos veszteség érte egyházunkat, hazánkat, nemzetünket és az uralkodóházat, amikor a halál oly korán elragadta. De magyar sorshoz tartozik az is, hogy nagyjainkban sok esetben csupán a biztató ígéreteket láthattuk. Felragyogtak, majd hirtelen eltűntek, még mielőtt kifuthatták volna pályájukat. Ezt a sajnálatos valóságot jelképezi Károly Ambrus rövidre mért élete is.

RUDNAY SÁNDOR
(1819–1831).

Te templa loquuntur
(Rudnay búcsúztatásából.)

Károly Ambrus után ismét tíz éves űr tátongott az esztergomi érseki széken. A katolikus közvéleményt már idegessé tette ez a mindúntalan megismétlődő betöltési halogatás. Kár volt híveinkkel így bánni, mert a magyar ember természetében rejlik a vallásosság és szívesen veszi, ha van, aki helyesen irányítja. Ez megtörtént a boldogult prímás alatt, mikor éppen az ő közreműködése révén egészült ki teljessé püspöki karunk s valamennyien szép egyetértésben dolgoztak a hitélet felerősítésén.

Ennek eredménye lett, hogy üdvös kezdeményezések indulhattak meg, amikről Severoli nuncius is meggyőződött, amikor 1809-ben, Bécs megszállása után nálunk keresett és talált menedéket. Egyes helyeken főpapi misét végzett, prédikált, bérmált és papokat szentelt. A vallásos buzgóságnak oly felemelő példáit látta, hogy azt érdemesnek tartotta útinaplójában megörökíteni. Kiemelte, hogy hazánk hit- és erkölcsi élete semmivel sem marad el a többi európai országok mögött. Szinte lelkesedve veti papírra: Szentséges Atyám, ha Te láthattad volna a vallásosság meghatóan szép megnyilatkozásait, velem, a Te képviselőddel szemben, bizonyára megenyhítette volna magyar gyermekeidnek hűséges ragaszkodása azt a mély szomorúságodat, amit Franciaországba hurcoltatva és ott fogságba vettetve kellett elszenvedned.

Mert amikor a nuncius ezeket írta, VII. Pius már Napóleon foglya volt *Savonában.* Legfőbb börtönőre már előzőleg megfosztotta tizenhárom megbízható „fekete" bíborosától s különböző börtönökbe záratta őket, nehogy érintkezni tudjanak vele. Ez a privilégium kizárólag csak a „vörös" bíborosokat és hasonló prelátusokat és abbékat illette meg, akiknek szabad bejárást biztosított hozzá. Éltek is ezzel az engedménnyel s hol szelídebben kérlelték, hol pe-

dig fenyegetve, hogy engedjen a császár követeléseinek. Egyelőre bírta idegekkel és válasza következetesen ez lett: *non possumus!*

Elvhűségét Napóleon meggondolatlan makacsságnak minősítette s még keményebb bánásmóddal szerette volna megtörni. Étrendjét leegyszerűsítette, hellyel-közzel éheztette, megvonta tőle a nélkülözhetetlen közhasználati tárgyakat, még az írószereket is. Erre sem tört meg! S most koronás porkolábja azt akarta megmutatni, hogy nélküle, sőt ellene is működtetni tudja az egyház gépezetét. Önkényesen törölt el vagy állított fel püspökségeket és mondatott le vagy nevezett ki egyházfőket. Káptalanokat és rendeket szabályozott, vagy törölt el s mindezek keresztülvitelére akadtak szolgalelkű és hozzá még egyházi segéderők.

Méltatlan bánásmódja a pápával és egyoldalú egyházpolitikája általános felháborodást keltett a keresztény világban. Ferenc császár, hogy megszelidítse, hozzá adta feleségül (1810) leányát *Mária Lujzát,* noha tudta, hogy abból nem szívbéli, hanem politikai házasság lesz. Ez a sakkhúzása lehetővé tette, hogy megpróbáljon valamiféle megegyezést létrehozni közte és a pápa közt. Persze, hogy ez nem ment, mert az utóbbi nem engedhetett, az előbbi pedig nem volt hajlandó józanabb belátásra térni.

Piusnak tehát ki kellett ürítenie a keserűség poharát az utolsó cseppig. Fogolytartója Savonából *Fontenaibleau*-ba internáltatta és itt még kíméletlenebb tortúrákra fogta. Teljesen magára hagyatva, idegileg annyira felőrlődött, hogy az orosz hómezőkről megverten visszatérő Napóleonnal 1813. jan. 25-én még *konkordátumot* is kötött. Ellenfele egyházfői joghatóságát jóformán semmivé zsugorította össze s most már megengedte, hogy „fekete" bíborosai is visszatérhesenek hozzá. Ezek, elsősorban *Consalvi, Pacca* és *Di Pietro* elfogadhatatlannak jelentették ki az egyezményt, mivel a kicsikarás ténye kétségtelenül fennforgott, így tehát a pápával azt visszavonatták. Ahogy előre sejthető volt, ennek következménye az lett, hogy a pápa életmódját mostohábbra fogták, a feketéket pedig visszaparancsolták börtöneikbe.

Amíg ily zavarosan zajlottak az események VII. Pius körül, fogsága súlyosan éreztette káros hatását az egyetemes egyházkormányzatban, nemkülönben, magában a katolikus életben is. Miután a hivatalos kapcsolatot elvágták vele, az egyes nunciusok és más egyháznagyok felújították VI. Piusnak ugyanilyen körülmények közt kiadott *Quam calamitosa* nevű brévéjét és annak rendelkezései szerint iparkodtak eljárni. Persze különféle fennakadások így is jelentkeztek, mert akadtak problémák, amikre nem lehetett találni megoldást. Elég csak a püspöki kinevezésekre gondolnunk, melyek a pápa kikapcsolásával nem mentek. Napóleon nevezhetett ki újakat,

de az éppoly érvénytelen volt, mint egyéb egyházi intézkedései. Ferenc császár ilyesmire nem volt kapható, pedig ha csak hazánkat vesszük, az utóbbi négy év alatt Károly Ambrussal együtt, öt egyházfő halt meg és kellett volna utódlásukról gondoskodni. Ezzel, miként sok mással is, várni kellett míg Pius fogsága véget ér.

Az örvendetes esemény 1814 márciusában következett be, amikor a szövetséges hadak véglegesen legyőzték Napóleont és a pápát szabadnak nyilvánították. Rómába máj. 24-én vonulhatott be, mégpedig a magyar *Radeczky-huszárok* kíséretében és újból megkezdhette a világegyház szabad kormányzatát. Államtitkárnak ismét Consalvit vette maga mellé s egyben képviseletével is megbízta, a közben összeülő *bécsi kongresszuson.* Bár a szövetséges államok megígérték, hogy Európa felforgatott békéjét az igazság alapján rendezik s ugyancsak igazságot és elégtételt szolgáltatnak az elűzött és megrövidített államfőknek, sajnos, ez az egyházállam fejével nem így történt. Visszaadták ugyan államát, de megcsonkítva, mert bizonyos tartományait másoknak juttatták oda.

A kongresszus lezajlása után a szövetséges fejedelmek megalkották egymásközt az ún. *Szentszövetséget,* melynek célkitűzése a patriárkális uralmi rendszer megvalósítása lett volna. De ehelyett a parancsuralmat vezették be, ezért a pápa távol tartotta magát tőlük. A monarchia országaiban is a rendőrkormányzat érvényesült, így nálunk is. 1812 után tizenhárom esztendőn át nem hívták össze az országgyűlést, hanem alkotmányellenesen intézték az államügyeket. Bécs annyira félt a szabadabb, mondjuk demokratikusabb eszmék beszivárgásától, hogy még a megyei közgyűlésekre is beültette az ún. királyi biztosokat, nehogy az „ábrándos újítók" beszélni merjenek. Egyelőre az utóbbiak jórészt a köznemesség köréből regrutálódtak, ezért lett lassú folyamatú a polgári átalakulás.

De más úton nehéz volt a szabad megnyilatkozás, hiszen az ébredő sajtó, egyesületek, iskolák, sőt még a templomok is államrendőrségi ellenőrzés alá kerültek. A Károly Ambrus idejével megkezdett üdvös irányzat tehát zsákutcába jutott s legfőbb fokon a birodalom mindenható minisztere, *Metternich* őrködött azon, hogy szabad levegőt ne kaphasson. Párizsban töltött nagykövetei évei most hozták meg fanyar gyümölcseiket.

Severoli nem így gondolta a Napóleon letűnésével kezdődő újabb idők hajnalodását. Hamar rá kellett jönnie, hogy ábrándképeket hajt, mikor egészségesebb egyházi javaslataival lépett elő. Miután VII. Pius 1814-ben világviszonylatban is visszaállította *Jézustársaságát,* a hitélet emelésére ismét megpendítette azt a korábbi gondolatát Ferenc előtt, hogy váltsa be régebbi ígéretét. Mivel azonban államtanácsosai azt hajtogatták előtte, hogy a jezsuiták előőrsei

lesznek Rómának, azért nem kívánatos, hogy akár Magyarországon, akár másutt megtelepedjenek.

Íme csupán egy példa, de mennyit lehetne még felsorolni, melyek mindegyike azt célozta, hogy a vallásosabb életnek gátakat emeljenek. Ennek következtében a régebbi, ún. jozefinista életformák újból belopakodtak a hierarchia különféle tagozataiba. A szerzetesi házakból eltűnt a szigorú fegyelem, legtöbb helyütt abbahagyták a közös zsolozsmázást, elmélkedést s szabadon csatangolhattak, kinek merre tetszett. A lékai ágostonrendi remetékről pl. Somogyi szombathelyi püspök így nyilatkozott: *desolatio, immo extrema ruina!* S nem volt sokkal vigasztalóbb a kép más szerzetházakban sem.

Tisztelet a kivételeknek, de a világi papokról is inkább azt kell mondani, hogy többségükben stólahivatalnokok voltak, nem pedig lelkipásztorok. A buzgóbbak mégcsak többször misézgettek, de már a lanyhábbak megelégedtek, ha vasár- és ünnepnapon léptek az oltárhoz, különben templomukat zárva tartották. El is szoktak a hívek, de minek is mentek volna, mikor Isten igéje helyett szüntelenül azt hallhatták, mi az ember állampolgári kötelessége s miként kell annak megfelelnie? Amelyik pap ilyen módon pásztorolta híveit, annak az államkormány előtt biztosítva volt állása, sőt előmenetele is!

Severolit méltán bántotta a hierarchiának ez az elvilágiasodása, de változtatni nem bírt rajta. S mikor felsőbb helyről azt látták, hogy nem tud nyugton maradni, kémekkel vétették körül, sőt attól is eltiltották, hogy püspökségeket, káptalanokat, szerzetházakat és más egyházi intézményeket látogasson. Nyíltan megmondták neki, hogy csak egy kötelessége lehet, nevezetesen a kormány rendeleteit tudomásul venni és azokat továbbítani Rómába. Ezek után érthető, hogy mily nagy örömmel fogadta, amikor 1816-ban VII. Pius kinevezte kúriális bíborosnak és bécsi posztját átadhatta utódjának, *Paolo Leardinak.*

S ha a nuncius ennyire tehetetlen volt az újabb széljárattal, menynyivel inkább püspökeink, akik mégis csak függtek Bécstől. Aki behódolt, az élvezhette az udvar és a kormány kegyeit, de akik nem, ki voltak téve különböző zaklatásoknak, sőt a letételnek. Egyébként a Burgban más úton is gondoskodtak, hogy a magyar hierarchia felső tagozatát feltöltsék aulikus érzelmű papokkal. Ezért hívták életre, ugyancsak 1816-ban a bécsi *Augustineum*-ot, melynek célja udvarképes és engedelmes papokat nevelni. Ez a továbbképző intézet úgy is tekinthető, mint a jövendő püspökök szemináriuma, így a karrieristáknak az volt a legfőbb vágyuk, hogy ide bekerüljenek.

Addig természetesen a kormány sem várhatott az üres püspökségek betöltésével, míg az Augustineum az utánpótlásokról gondos-

kodik, hiszen ez több évet tételezett fel. Viszont a halálozások sürgették a betöltéseket. Az államhatalom bosszúságára most már hercegekben és grófokban sem lehetett válogatni, mivel megritkult itt a kínálat. Így tehát a középnemes famíliák felé kellett tekinteni. Egyelőre két püspökségről volt szó, az egyik a székesfehérvári, melyre az udvar jelöltje *Vurum József* egri kanonok volt. A Szentszék nem ellenezte, de viszonzásképpen azt kívánta, hogy az erdélyi püspökséget az ő embere, *Rudnay Sándor* kapja meg.

Kompromisszumos alapon mindketten befutottak (1815), de az utóbbi egyháziasabb megítélésben többet ért. Róla a távozófélben levő Severoli így nyilatkozott: Rudnay olyan főpap, aki minden tekintetben tökéletesnek mondható. Képzett, munkaszerető és jótékonykodó pap, vagyis olyan előnyös tulajdonságok birtokában van, amelyek elengedhetetlenek a hivatásos főpásztornál. Emellett azt sem szabad elhallgatni, hogy hűségesen ragaszkodik Szent Péter székéhez. Ilyen elismerés mellett méltán érdemelte ki, hogy rászálljon Mártonfy püspök öröksége.

1. A szentkereszti kúriától a püspöki pásztorbotig

Severoli nyugodtan elmondhatta volna róla azt is, hogy kizárólag tehetségének, szorgalmának s egyéb kiváló papi erényeinek köszönhette, hogy beléphetett a magyar püspöki kar sorába. Erre elég sokáig kellett várnia, hiszen 55 éves múlt, amikor kezébe kapta kineveztetését. Hiába, a rudnai és divékújfalusi előnév még nem jelentette a hirtelen és könnyűszerű érvényesülést, ezért alaposan meg kellett dolgozni.

András nevű édesatyja, a Nyitra megyei szentkereszti járás szolgabírája volt, míg édesanyja, *Dőry Anna*, szintén a nemes és nemzetes asszonyok köréhez tartozott. Mindketten mintaképei voltak a gyermekeiket szerető és gondosan nevelő szülőknek. Sándor Szentkereszten született 1760. okt. 4-én. Bár a családban a hagyományos magyar szellem uralkodott, de a társalgási magyar szót gyakran felváltotta a szlovák, amire szükség is volt, tekintve, hogy a lakóhely, de maga a vidék is jórészt szlovák ajkúakból tevődött össze. Így a kisfiú szinte észrevétlenül megtanulta e másik nyelvet, amihez következett harmadiknak a német. Szinte gondviselésszerűnek tekinthető e hármas nyelvismeret, hiszen később, káplán és plebános korában mindegyikre szüksége volt, hogy híveit saját anyanyelvükön tudja pásztorálni.

S nemcsak a nyelvek elsajátításában mutatott nagy készséget, hanem a tudás egyéb ágaiban is. Szülei a népiskola elvégzése után a nyitrai piaristák gimnáziumába íratták, ahol csakhamar kitűnt éles eszével és szorgalmával. Hatodikos korában már úgy emlegették, mint az intézet legjobb viseletű és előmenetelű diákját. Így biztos reménnyel pályázhatott esztergomi papnövendéknek, mert a papi hivatás régóta foglalkoztatta. Batthyány prímás szívesen teljesítette kívánságát és Pozsonyba küldte kisszemináristának, az Americanum-ba. Egy év után jeles bizonyítványával Nagyszombatba ment a filozófiai tanfolyamok végzésére. Itt is töretlenül tartotta vonalát, valamint Budán, a Széchenyi-féle szemináriumban, ahol a teológia első három évfolyamát végezte. A negyediket és utolsót már a pozsonyi generális szemináriumban, ahol a jozefinista irányzat ütögette szegény kispapokra nemkívánatos bélyegét. Szerencse, hogy Rudnay lelkületét nem sikerült egyházias felfogásában megváltoztatni.

Térszűke miatt nem térhetünk ki bővebben tanulmányai sikereire, de talán szükség sincs rá, hiszen fényt derít rá, hogy élvonalát teológus korában is megtartotta. Utolsó tanévében, 1784 elején letette a baccalaureatusi szigorlatot s utána, ápr. 3-án a hittudományok doktorává avatták. Pappászentelése még az előző évben megtörtént s miután megvált a szemináriumi élettől, *Berényi* grófék megfogadták gyermekeik mellé nevelőnek. Úgy látszik, a nevelősködés nem igen vonzhatta, mert két év után, 1786-ban belekapcsolódott a lelkipásztori munkába.

Hatósága előbb *Császtára* küldte káplánnak, de itt jóformán bele sem melegedhetett a munkába, máris tovább kellett mennie *Szentbenedekre*. Ott és itt hamarosan megszerették a hívek, mert azt látták, hogy a munka a kenyere. Valóban, szívvel és készséggel, fiatalos lendülettel csaknem mindent maga akart végezni. Nála természetes volt, hogy mindennap misézzen, vasár- és ünnepnap predikáljon, kateketizáljon, betegekhez járjon, a temetéseket végezze. Így az öregedő plebánosát szinte az összes tennivalók alól felmentette.

Talpraesettségéért és szolgálatkészségéért nemcsak a hívek dicsekedtek „káplánjukkal", hanem principálisa is. Jó híre eljutott Nagyszombatba, így történt, hogy félév elteltével Szentbenedeket is ott kellett hagynia és mennie az *érseki központba*, egyelőre érsekhelynökségi iktatónak. Egy év múlva Batthyány kinevezte udvari káplánjának, majd 1789-ben titkárának. Ilyen formán az érvényesülés megnyílt előtte, de ő nem ezt nézte, hanem a lelkipásztori munka szépségét, ezért visszakívánkozott ide. Ha ő így tartotta jónak, útját nem akarták keresztezni s Batthyány 1790-ben kinevezte *korosi* plebánosnak.

Harminc éves korában tehát önállósult s ennek annál jobban örült, mert saját elgondolása szerint irányíthatta övéi valláséletét. Plebániájára elhozatta szüleit s a gazdasági ügyek vezetését édesapjára, míg a háztartást édesanyjára bízta. Megszabadulva e terhektől, teljesen hivatásának élhetett és úgy dolgozott, hogy Róma tiszta hitvilága, ne pedig a jozefinizmus „reform-teológiája" áradjon szét a korosiak közé.

Itteni szlovákajkú híveinek tizenöt évig viselte gondját s annyira megszerették, hogy teljesen a magukénak vallották. Igaz, hogy minden idejét nekik szentelte s napi programja ugyanaz volt, mint káplán korában Császtán, vagy Szentbenedeken. Lelkiismeretességére mi sem jellemzőbb, minthogy vasár- és ünnepnapi predikációit világért sem mulasztotta volna el. Nemcsak szorgalmasan készült rájuk, hanem valamennyit le is írta. Értékükre világot vet, hogy halála után, 1833-ban, *Palkovics György* esztergomi kanonok összegyűjtötte s a legmagvasabbakat ötszáz lapnyi terjedelmű könyvben közzétette. Vallásának egyes igazságai nem felhígítva tükröződtek vissza, hanem azon mód, ahogy azokat Krisztus és az általa alapított egyháza tanította. Hívei ezért hallgatták szívesen, de másrészt azért is, mivel élete vetítette vissza, amit ajkai hirdettek. Rossz kedvűnek nemigen látták, de annál inkább szelídnek és derűsnek. Ilyenképpen közeledett mindenkihez, akár lelki sebeket kellett gyógyítani, akár testi elesettségéből kellett valakit talpra állítani.

Rudnay elhagyhatta Nagyszombatot, de felsőbbsége távollétében sem feledkezett meg róla. Amikor a *tapolcsányi* kerületnek új esperest kellett adni, az itteni papság egyhangúlag őt tippelte s érseke 1794-ben csakugyan őt nevezte ki. Tizenegy évig töltötte be ezt a bizalmi állást, mialatt kerületét mintaesperességgé alakította át. Az egyházmegyei rendeleteket, hacsak azok nem a politikai hatóságok visszhangja voltak, pontosan végrehajtotta. Azon volt, hogy a gondja alá került plebánosok és káplánok példaképül szolgáljanak a szomszédos kerületek papságának.

A korosi szlovákok papja, aligha lett volna bo'dogtalan, ha egész életét köztük kellett volna tölteni. Ámde ismét megszólalt a felsőbbség és jutalmazva eddigi érdemeit, 1805-ben kinevezte esztergomi kanonoknak. A főkáptalan nagyszerű nyereségnek számolta el, mert bármivel megbízta, szívesen vállalta s egyben becsületesen teljesítette feladatát. Bölcs tapasztalatára és tudására annál nagyobb szükség volt Nagyszombatban, mert az érseki szék üresen állt és így a káptalani helynöknek, *Kluch Józsefnek* kapóra jött az új kanonok.

A különféle fontos egyházkormányzati problémák közt, nem az utolsó volt a papnevelés kérdése. A generális szeminárium megszűnt

ugyan, de szelleme tovább nyálkásodott a megnyílt egyházmegyeiekben, tehát a nagyszombatiakban is. Kívánatos volt, hogy azt mielőbb kifüstöljék onnan s erre megint csak Rudnay jött számításba. 1806-ban tehát át kellett vennie a Szent Istvánról nevezett nagyobb papnevelő kormányzatát s elhatározta, hogy annak látképét kedvezőbb színekre festi át. Ámde két esztendős rektorsága kevés volt ahhoz, hogy növendékeit ránevelje, milyennek kell lennie Krisztus papjának. Mert Károly Ambrus 1808-ban még jelentősebb állásba helyezte, nevezetesen kinevezte helynökének. Közben egyéb kitüntetésekben is volt része, mert egykori plebániája után megkapta a korosi apáti címet s röviddel utána ansariai c. püspök lett. A káptalani rangsorban szintén szépen emelkedett, hiszen 1809-ben sasvári főesperes lett, majd szenttamási prépost.

Gerinces pap hírében állott Bécs előtt is, éppen ezért hogy kissé megpuhítsák az államrendszer javára, megajándékozták a *helytartótanácsi* tagsággal. Helyét itt is derekasan állta meg és közmondássá lett: amit Rudnay kezébe vesz, azt tökéletesen adja tovább. Az uralkodó ki is nevezte *udvari tanácsosának* s utána megtette a magyar ügyek előadójának a kancelláriában. A helytartótanácsban éppúgy, mint ez utóbbi kormányszervekben ügyes helytállásával hamarosan kivívta felettesei és munkatársai megbecsülését. Mindenki barátságos és pontos tisztviselőnek ismerte, csupán azt hibáztatták, hogy túlságosan ortodox, mai szóval, így mondhatnók: *integrista.* Ebből azonban nem engedett, pedig jól tudta, hogy ezért félnek esedékes püspökségétől. Halogatni azonban nem lehetett tovább, hiszen Róma is sürgette kinevezését. Miután ez Bécsben megtörtént, itt még kevésbé késtek megerősítésével.

Úgy látszik ezt az újabb előmenetelét anyja már nem érte meg, mert nem tudunk arról, hogy vele ment volna. Ellenben atyja követte ide is, bár ekkor már munkaképtelenné vált. Elöregedett s ami ennél is nagyobb baj, elvesztette szeme világát. Annál tevékenyebb volt püspökfia! Megállást nem ismerve, merült bele főpásztori munkába, mert a feladatokból bőven kijutott. Nagy kiterjedésű, egész Erdélyt magában foglaló egyházmegyéjében sűrűn váltották egymást a püspökök s közben a széküresedések sem hiányoztak, emiatt is maradtak rá tennivalók. Legjobban lelohasztotta, amikor a szemináriumban mindössze *huszonhat* kispapot talált. Legsürgősebb feladatának tehát azt tartotta, hogy azt megtöltse hivatásos fiatalemberekkel, különben lelkipásztor nélkül maradnak a hívek. Sikerült is hároméves püspöksége alatt *ötvenre* feltornászni az előbbi számot. De nem is sajnálta erre a célra a pénzt s évente 16 000 frt-ot fordított a papnevelés céljaira.

Mint általában az eddig látott élvonalas főpapjaink, ő is abban

a meggyőződésben élt, hogy a reá bízott erdélyi hívek katolikus életét úgy sikerül reorganizálnia, ha saját szemével látja, hol és mire van szükség. Ezért érintkezett oly sűrűen papjaival és híveivel. Utolsó két esztendejét nagyrészt arra használta fel, hogy az egyes plebániákon helyszíni szemlét tartson és a fiatalságnak a bérmálás szentségét kiszolgáltassa. Látott örvendetes felbuzdulásokat, de sajnos, elkerülhető hibákat is. Ilyenkor felelevenedett benne hármas lelkipásztori múltja s természetes, hogy erdélyi papjait is arra buzdította, hogy példája nyomán iparkodjanak híveiket közelebb vinni Istenhez. Körútjainak eredményeképpen sok templom és iskola kapott tőle anyagi támogatást, a *károlyfehérvári* barátok templomát pedig egyenesen a romokból építtette újjá.

Lelkipásztorkodó papjainál főképpen a predikációk és katekézisek pontos készületét és tartását szorgalmazta. Ugyanígy sürgette az iskolás ifjúság körében a *Mária Kongregációk* létesítését. Miként az egyik híradásból tudjuk, az volt a célja, hogy a gimnáziumi diákokat, a Szent Szűz példájára, az Isten iránt való szeretet, imádás, továbbá a feddhetetlen tiszta erkölcsök és a belső indítékból teendő gyakoribb ájtatosságok címerezzék, mint Mária zászlójának hordozóit.

Szívébe zárta a szegényeket és szerencsétleneket s az ilyenek melegszívű gondozója lett. Alighogy püspöki székét elfoglalta, Erdélyben nagy éhínség ütött ki. Ekkor különösképpen érezhették nagylelkűségét felekezeti különbség nélkül, a bajba jutottak. Ezek számára nemcsak teli magtárait ürítette ki, hanem még pénzbelileg is segélyezte őket, hogy meglegyen mindennapi betevő falatjuk.

Vele kapcsolatban is elismételhették az apostol dicséretét: szívből lett a gondjaira bízott nyájnak pásztora! Megérdemelte tehát hogy káptalanja e megható szavak kíséretében búcsúzzon tőle: te, az egész egyházmegyét, mint jó atya látogattad végig. Utadban sok templomot és harangot áldottál meg. A bérmálás szentségét, több mint 40 000 hívődnek osztottad ki. Ama három év alatt, amit körünkben töltöttél, minden tekintetben úgy viselkedtél, hogy benned a hit védelmezőjét, a papság oltalmazóját, a szegények, özvegyek és árvák jótevőjét tisztelhettük. Ilyen elismeréssel térhetett vissza Erdélyből Magyarországra, hogy a királyi és pápai kegy révén elfoglalhassa az esztergomi érseki és prímási méltóságot.

2. A reformkor reformprímása

Mi tagadás, Rudnayt egyéni érdemein kívül a szerencsés véletlenek összejátszása is siettette Magyarország első főpapi székébe. Tudjuk, hogy Ferenc császárt régi ígérete kötötte, hogy alkalmas időben meg fogja látogatni VII. Pius pápát. Erre 1819-ben, a húsvéti ünnepek idején került sor, amikor díszes kíséretével megjelent az örökvárosban. Látogatását nem szánta többnek, mint udvariassági aktusnak, viszont a kúriában azt remélték, hogy amellett bizonyos egyházpolitikai kérdések is szóba kerülhetnek.

Az osztrák–magyar uralkodó többször találkozott a pápával Metternich pedig Consalvival. Mindkét pár a legnagyobb előzékenységet tanúsította egymás iránt, de az előbbi kettő nem vethette fel a kívánt problémákat, az utóbbiak pedig úgy irányították a beszéd fonalát, hogy nem sikerült rátérniök.

A kúria mindent elkövetett, hogy a vendégek jól érezzék magukat, ezek viszont nem győzték elragadtatásukat szebbnél-szebb formákban kifejezni. Pius pápa megkülönböztetett figyelmének jele volt az is, hogy a látogatás idejére halasztotta az uralkodó öccsének, *Rudolf* főhercegnek megerősítését az *olmützi* érseki székre s egyben megadta neki a *bíborosi* kalapot is. Viszonzásképpen Ferenc pedig, Róma kedvelt emberének, Rudnaynak, esztergomi kinevezését nyújtotta át a pápának, aki őt a következő hónap, azaz máj. 16-án erősítette meg.

Politikailag a látogatás nem hozott különösebb eredményt, de azért hiábavalónak sem mondható. A császár igen udvarias hangon köszönte meg levelében az őszinte vendéglátást és biztosította a pápát, hogy barátságos érzése és hálája nem fog megváltozni. Metternich ennél is tovább ment. Megírta Consalvinak, hogy a bécsi kormány eltökélt szándékkal támogat minden jó ügyet s ebben a Szentatya is biztos lehet. Kívánatos lett volna, hogy ezekre az ígérkezésekre a jövő ne cáfoljon rá.

Egyelőre az ország közvéleménye nem erre gondolt, hanem annak örült, hogy kapott új prímást. Jövetelét osztatlan örömmel fogadták mindazok, akik ismerték jó szívét, gerinces egyéniségét, munkaerejét és szeretetét. Talán egyedül a kifáradó arisztokrácia vette hűvösen kinevezését. De ez sem tudott más kifogást felhozni, minthogy Batthyány gróf és Károly Ambrus főherceg után kissé szokatlan ezt a magas állást olyan személlyel betölteni, aki nélkülözi a főnemesi származást.

Rudnayt cseppet sem hangolta le ez a rosszallás, de nem is kábították el azok sem, akik az égig magasztalták. Mert ilyenek is akad-

tak, de egyikük sem vehette fel a versenyt *Geist János* tisztelendővel, aki Leardihoz intézett levelében már a szentek Koronáját is a fejére akarta helyezni. Panegirikus áradozásából mindössze csak annyi fogadható el valóságnak, hogy valóban a Szentszék szellemében fogta fel főpásztori hivatását, következetesen az egyház érdeke lebegett szeme előtt s ezért kész volt szembeszállni bárminő ellenkező áramlattal.

Egyébként maga jelölte ki érseki és prímási működésének körvonalait első pásztorlevelében. Örömmel adta tudtul papjainak és híveinek, hogy három évi távollét után, visszaérkezett oda, ahonnan elindult, nevezetesen az esztergomi egyházba. Hazajött, mint papjainak és híveinek szerető atyja és főpásztora. Ahogyan eddig és másutt, azonképpen itt is apostoli szellemben kíván működni. Erőt a hitből merít és abból a meggyőződésből, hogy papsága segíti, hívei pedig megértik szent szándékait. Közelebbi célja a katolikus hit és erkölcs megerősítése abban a szellemben, ahogy azt Krisztus földi helytartója, a Szentatya tanítja és irányítja.

Azt sem tagadta, hogy főpásztori munkájára égi áldást és oltalmat a Szűzanyától vár, akihez mindig gyermeki tisztelettel és szeretettel vonzódott és akinek máriazelli kegyhelyét évente meg szokta látogatni. Érseki és prímási működését ezúttal is ilyen zarándoklással készítette elő és azt továbbra is évente iparkodott megismételni. Miután égi oltalmát annyiszor élvezhette, hálaképpen az 1821. évi zarándokútján 2100 ezüstforint értékű aranykoronát ajánlott fel máriazelli szobrára.

Átutaztában tisztelgő látogatáson volt Leardi nunciusnál, aki a legnagyobb szeretettel fogadta. Átbeszélték terveit és azokat a nuncius nemcsak dicsérte, hanem a legnagyobb elismerés hangján jelentette Rómának is. Megírta, hogy a prímás lelkes pártfogója a *Mária Kongregációnak* és a *Szentolvasó Társulatnak.* Erdélyben mindkettőt meghonosította és ugyanezt szeretné megtenni Magyarországon is. Tervét már előadta a kormánynak, ez azonban azzal tért ki, hogy a régmúlt Mária-egyesületek nem egyeztethetők össze korunk szellemével és ízlésével. Íme a Rómának írt bécsi lelkendezés mily hamar szertefoszlott! De Rudnayt nem lehetett ily könnyen leszerelni s biztosította Leardit, hogy nem engedi magát megfélemlíteni s kedvenc hitbuzgalmi társulatait mindenképpen életre hívja.

Az az ígérete is rendkívül fellelkesítette, hogy addig kilincsel Bécsben, míg a magyar püspöki kart megfelelő főpásztorokkal ki nem egészítik. Ráfért ez az episzkopátusra, hiszen hat egyházmegye árválkodott, amellett három püspök oly beteg volt, hogy semmiféle munkát nem bírt végezni. Felemlítette azt is, hogy végrehajtja a régóta húzódó *érseki székhely áttételét Esztergomba* s megindítja itt

a szükséges építkezéseket. További tervei közé tartozik, hogy *Nemzeti Zsinatot* hív össze, amit a hit- és erkölcsi élet deformálása és ellanyhulása tesz szükségessé. Leardi minderre boldogan bólogatott és Isten áldását kívánta, hogy szerencsés elhatározásai valósággá érjenek.

Legelső feladatának tehát azt tekintette, hogy szíve szerinti püspöktársakat kaphasson. A bécsieknél addig talpalt, míg erdélyi utódjának ki nem harcolta (1820) *Szepesy Ignácot.* S miután ez Gyulafejérvárt felcserélte Péccsel (1827), ugyanakkor erdélyi püspöknek kineveztette *Kovács Miklóst.* Ugyancsak az ő fáradozásának eredménye lett, hogy 1823-ban három püspöki székhely kaphatott új gazdát, mégpedig a váci *Nádasdy Ferenc,* a veszprémi *Makay Antal,* a besztercebányai *Belánszky József* és a szepesi *Bélik József* személyében. Elődje *Pyrker László* báró volt, aki az osztrák lilienfeldi ciszterci apátságot cserélte fel a szepesi püspökséggel, onnan velencei patriárka lett, majd 1827-ben *egri érsek.*

Nemigen tudott megbarátkozni azzal a régebbi gyakorlattal, mely szerint hogyha valaki mágnás és hozzá még idegen, máris képesített valamely magyar püspökségre. Teljesen kiküszöbölni nem tudta ezt a bántó szokást, de viszont az ő prímássága alatt csupán három ilyen futhatott be. Pyrker ugyan Fejér megyei születésű volt, de szíve mégis Ausztriához húzta, és kimondottan osztrák eredetű volt *Schwarzenberg Ernő* herceg, aki a győri püspökséget foglalhatta el (1819), míg a délszláv származású *Szutsits Mátyás* a székesfehérvárit (1827). Az utóbbi három képviselte az idegen és arisztokrata elemet, de a két utóbbi nem sokáig. Schwarzenberg még 1821. márc. 14-én meghalt Bécsben, míg Szutsits visszakívánkozva délszláv véreihez, 1830-ban a djakovári egyházmegyét vette át.

Rudnaynak nemcsak egyéni, de még inkább egyetemes katolikus érdeke is volt, hogy olyan püspöki gárda álljon mögéje, amelyik megérti és követi az ő nagy és időszerű terveit. Mert korszerű gondolatokban és eszmékben nagyon termékeny volt. S ami a siker biztosítékának látszott, a készség, kedv és erő, ezek sem hiányoztak belőle.

3. Esztergom régi dicsőségének megújulása

A sok közül legnagyobb érdemének tekinthető, hogy végre százéves huza-vona után érseki székhelyét Nagyszombatból áttette Esztergomba és itt megkezdte monumentális építkezéseit. Nem túlzás, amikor az alcímben Esztergom régi dicsőségének megújulását mond-

tuk, hiszen elfalusiasodott jellegéből emelte fel a magyar katolikus élet központjává. Ezt a tervét nem azért váltotta tetté, mivel közeli elődeihez hasonlóan, őt is kötelezte kinevezése, hanem mert szíve ösztönözte rá. A munkálatokat mindjárt érseksége kezdetén megindította s utána az építkezés még három prímást foglalkoztatott, míg azután Simor befejezéséhez juttatta az egészet, közte a ragyogó pompában álló bazilikát.

Akárcsak Barkóczy, vagy Károly Ambrus, installációját ő is Esztergomban tartotta meg s hamarosan berendezkedett itt. Példájának követésére felszólította a főkáptalani tagokat, mégpedig úgy intézkedett, hogy 1820. júl. 1-ig ott kell hagyniok Nagyszombatot. Ezzel a határnappal ugyanis megfosztotta az ottani Szent Miklós templomát főszékesegyházi jellegétől s az utóbbival átmenetileg az esztergomi volt jezsuita, most vízivárosi plebániai templomot ruházta fel. Saját és hivatala részére egyelőre a vele összefüggő kolostort foglalta le, míg kanonokjainak addig is, míg új házaik fel nem épülnek, bérelt házakban gondoskodott lakásról.

Az utóbbiak nem szívesen fogadták elhatározását, főképpen az *öregebbek duzzogtak*, hogy megszokott lakhelyüktől meg kell válniok. Miként elődeik Barkóczy idején, most ők is kezdték gáncsolni gazdájuk vállalkozását. Túl hátrányos cserének tartották, amikor az esztergomi Várhegy átengedéséért kész volt nyolc kivételével a többi nagyszombati kanonoki házakat a kincstár rendelkezésére bocsátani. Kifogásolták, hogy óriási költségekbe veri magát s azzal nemcsak az érsekséget teszi tönkre, hanem a káptalant is, hiszen az építkezések céljaira hatvan évre lefoglalta a kanonokok javadalmának 15%-át.

Ez a gáncsolás megismétlődött azután is, sőt másoknál, mi több, magánál a nunciusnál is. De a prímást nem bírta eltéríteni tervétől s ebben neki kell igazat adnunk. Esztergom, ha árnyéka is volt régi dicsőségének, de éppen történelmi múltja, hierarchikus elsősége s kedvezőnek ígérkező jövője, egyaránt Rudnayt igazolták. A munkálatokat tehát újabb és más nehézségek ellenére is elindította. Igaz, hogy a nagyszabás miatt még három prímást is foglalkoztatott az építkezés, de végül is sikerrel fejeződött be és a magyar Sion ormának keresztes kupolája messze világítva hirdeti Rudnay kezdeményezésének helyességét.

Jó, hogy egyebekben sem törődött sokat a rendbontókkal, s kiadott rendelkezésén csupán annyiban változtatott, amennyire azt a körülmények kívánták. Az átköltözésnél is a túl koros és tehetetlen nagyprépostot, *Perényi Imrét* és *Csáky Miklóst* nem lett volna tanácsos az új székhelyre kényszeríteni. Őket tehát minden további nélkül Nagyszombatban hagyta, de azzal a kikötéssel, hogy jövedelmük

egyharmadát át kell szolgáltatniok helyetteseiknek. A helytartósági ügyek lezárása végett ugyancsak ott maradhatott *Kovalik János* vikárius, de hamarosan meghívták Budára a helytartótanácshoz és ott is halt meg a következő évben.

Megfelelő épülethiány miatt egyelőre a szemináriumokat sem lehetett átköltöztetni, így tehát azok két rektora, *Kratochvila Mihály* és *Straiter József* szintén maradt. Rajtuk kívül voltak még mások is, akiket állásuk Budához, Bécshez, vagy más helyhez kötött, tehát az ilyeneket sem lehetett onnan elmozdítani. De már a többieknek, nemcsak az ő rendelkezésére, hanem a helytartótanács utasítására is késedelem nélkül menniök kellett Esztergomba. Ennek következtében *Benyovszky János, Ürményi Péter, Bélik József, Talabér Boldizsár, Kollár István, Jordányszky Elek, Nádasdy Ferenc és Palkovics György* kellő időben megérkeztek és az első karimádság júl. 1-én hangzott el a vízivárosi ideiglenes székesegyházban.

Az áthelyezés nemcsak a káptalan egyes tagjaiban keltett visszatetszést, hanem Nagyszombat városhatóságánál is. Érezték, hogy az érsekség és a főkáptalan távozásával sokat veszít városuk gazdasági és kulturális jelentőségéből. Rudnay itt azzal iparkodott megnyugvást teremteni, hogy megígérte a *társaskáptalan* alapítását. Szavát állta, azonban csak hosszú évekig tartó tárgyalások után, 1831-ben írta alá a király a jóváhagyást, működését pedig meg sem érhette, mert azt csak 1843-ban kezdhette meg.

A rosszakaratú gáncsoskodás csak nem akart megállni, hanem átterjedt az országos rendekre is. Az uralkodó 1820. nov. 3-án körirattot intézett hozzájuk, melyben arra kérte őket és még inkább a püspököket, hogy a prímást támogassák terve keresztülvitelében. Erre a nem várt válasz az lett, hogy *Koháry Ferenc* kancellár útján beadványt intéztek hozzá és ebben arra kérték, hogy tiltsa el a prímást túlméretezett és túl költséges építkezésétől, mert az meghaladja nemcsak az érsekség, hanem az ország teherbíró képességét is.

Ennyi kezdeti nehézség sem vette el kedvét s mit sem törődve a zsörtölődökkel, beiktatása után sietett Bécsbe, és itt megbízta az udvari építészeti főhivatal igazgatóját, *Remy Lajost,* hogy elgondolása szerint készítse el a szükséges terveket. Úgy látszik, a lassúbb tempó embere volt, míg Rudnay a gyors cselekvésé. Éppen ezért azt szerette volna, ha összetársul a szintén jó hírnévnek örvendő *Kühnel Pállal,* aki különben egyik legkiválóbb tisztviselője is volt. Lehet, hogy ezt bizalmatlanságnak vette, ezért visszaadta megbízatását. Nagyobb hátrány nem származott ebből, mivel most már Kühnel annál nagyobb kedvvel és gyorsasággal sietett feladatának eleget tenni.

Először a bazilika tervrajzával készült el és utána követte a többi. Az egész oly tekintélyes méretű építési komplexumot mutatott, hogy még Leardinak, az olasz monumentális alkotásokhoz szokott szemét is ámulatba ejtette. Consalvihoz intézett jelentésében nem győzte eléggé dicsérni. Az volt az érzése, hogy a leendő esztergomi bazilikát csupán a római Szent Péter és a londoni Szent Pál székesegyháza múlja felül. Kéttornyos és oszlopokon nyugvó hatalmas méretű kupolájával, a Várhegy legmagasabb részére kerül s elég nagy távlatból szemlélhető látképével uralni fogja az egész vidéket. A székesegyház jobb és bal oldalából szökik ki, azonképpen, ahogy már Barkóczy elgondolta, a derékszögben megtört kettős prímási palota, két emeletnyi magasságával. Megfelelő keretet ad hozzá a díszkert, amit szintén műgonddal fognak kiképezni.

Valamivel mélyebben és levegős távolságban ugyancsak két oldalon s négyszög alakban fog felépülni a két szeminárium kettős emeletével. Mindegyiket úgy tervezték, hogy 150–150 kispap kényelmesen elférhessen bennük. A hegy két lejtős oldalán négyszög alakban folytatódnak az ugyancsak kétemeletes kanonoki házak, végükön eliptikus bezáródással. Mindenegyes kanonoki házhoz terveztek gazdasági épületeket s háztáji kerteket. Az építkezési költségekre, mintegy négy millió frt-ot kellett előirányozni.

Ez az összeg még akkor is túl nagynak mutatkozott, ha nem lett volna pénzszűke világ, pedig hát az volt nálunk. Ezért a prímás a Szentatyához fordult. Arra kérte, hogy ideiglenesen engedné át részére az akkor még üresedésben levő *váci püspökség javadalmát*, amely jelentős segítséget nyújtana neki. Erre precedens is van, amennyiben Migazzi bécsi érsek szintén megkapta, hogy be tudja fejezni váci építkezését. Az esztergomi ennél sokkal nagyobb méretű, így méltányos lenne, ha kérelmét teljesítené. Az egyházkormányzatban sem lenne fennakadás, mivel Vác közel fekszik Esztergomhoz és így az egyik segédpüspök innen könnyen el tudná kormányozni.

Ebben a kérdésben a pápa nem döntött azonnal, hanem előbb Learditól kéretett minden részletre kiterjedő jelentést. Meglepő, hogy az a nuncius, aki korábban oly nagy elismeréssel nyilatkozott a prímásról és nagyszabású terveiről, ezúttal ellene fordult. Ez csak úgy történhetett, hogy mostani információit azoktól szerezte be, akik kezdettől fogva gáncsolták Rudnay terveit. Ezt valószínűsíti az is, hogy a főkáptalanon kezdte. Szerinte ennek tagjai nem szívesen hagyták ott Nagyszombatot s csak az érseknek tartozó tisztelet és engedelmesség tartotta vissza, hogy egyesek nyílt ellenállásba ne menjenek.

Amennyire dicsérte az előbb az építkezés arányait, ezúttal annál

jobban helytelenítette. Az egészet túlméretezettnek látta, hiszen még a Barkóczy által megkezdett alaphatárokat is túllépték. A beszerzett adatok szerint az építkezés négy millió frt-ot fog felemészteni. De ebben nincsenek bent a berendezési kiadások, amelyek a szakértők szerint újabb egy milliót követelnek. Azt sem látja elfogadhatónak, miért kell eme gyér lakosságú városnak ily kihívó palotákat felhúzni, mikor megfelelő keretet sem tud adni hozzájuk. Kár, hogy a prímás saját feje után ment és nem kérte ki előzőleg káptalanja és más szakemberek tanácsát. Ennek lett a következménye a nagy felháborodás, mert mindenki érzi, hogy beteljesedik rajta az evangéliumi jóslat: ez az ember építeni kezdett, de nem tudta befejezni.

Azt maga is tudja és mások is helyeslik, hogy az érseki és káptalani székhelyet vissza kellett állítani Esztergomba. Azt sem kifogásolják, hogy megfelelő székesegyházról, érseki rezidenciáról, szemináriumokról s kanonoki lakásokról gondoskodni kell. De hogy ezek átlépjék az illendőség határát, az már sokakban kelt megütközést. A minden vonalon érvényesülő túlméretezés okozza, hogy a prímásnak kisegítésképpen kérnie kellett a váci püspöki javadalom átengedését. Ő úgy látja, hogy ez a kérés nem érett meg a teljesítésre. De nem is látja sok értelmét, mert tudomása szerint évi hozama nem több, mint 40 000 frt. S ha ebből levonják a kormányzó segédpüspök tiszteletdíját, úgy édes-kevés marad a kérdéses építkezésre. Javaslatát tehát abban tudná összegezni, hogy a prímást fel kellene szólítani: szűkítse összébb az építkezés arányait, Vácra nézve pedig várni kellene, míg Bécsből befut a hivatalos megkeresés és utána lehet igenleges, vagy nemleges értelemben dönteni.

Rudnay e jelentés tükrében kapta meg Consalvitól a római választ. Tartalma meglehetősen lehangolta, mert úgy látta, hogy Leardi egyoldalúan járt el. Meghallgatta azokat, akik ellene voltak és mellőzte, akik mellette álltak. Különben is a nunciusnak kellett a legjobban tudnia, mennyire él-hal egyházáért és mily fáradhatatlanul dolgozik célkitűzéseiért. Tudta is, csakhogy most az ellenség vezette félre és eszerint járt el. Saját igazolása végett kénytelen volt felutazni Bécsbe, hogy az uralkodónak jelentést tegyen, de nem kerülte ki a nunciust sem, hogy most tőle, a legilletékesebbtől hallja meg, miként állnak a dolgok?

Előadta neki, hogy ellenzéke törpe kisebbségből áll, mégpedig olyanokból, akik félnek a legkisebb áldozathozataltól. Terve egyáltalán nem kivihetetlen, mert egymaga képes évente 250–300 000 frt-ot költeni a sajátjából az építkezésre. S ha ehhez járulna még a váci püspökség 100 000 frt-tal, mert kb. ennyi az évi jövedelem, úgy a munka folyamata biztosítva lenne. S még kevésbé kellene tartani a fennakadástól, ha az országos rendek is segítségére siet-

nének. Ne féltse őt senki a tönkremeneteltől, vagy az érsekség tönkretételétől. Nagyon jól megfontolta, amihez fogott s azt végre is fogja hajtani. Esztergom, bármilyen jelentéktelen városnak látszik, de fejlődőképes és mindenképpen megérdemli, hogy közel háromszáz évi távollét után olyan érseki központot kapjon, melyre büszke lehet majd az egész magyar katolikus világ. Rövidre fogva ezekben mondta el a nunciusnak, amiket szükségesnek tartott.

Leardi kénytelen volt neki igazat adni s bármennyire kényelmetlen volt, de újabb jelentésében be kellett ismernie a bíboros-államtitkár előtt, hogy Rudnay ellenfelei félrevezették. Meg kell vallanom őszintén – írta –, hogy a prímás terveivel szemben előítéletet tápláltam. Természetemnél fogva nem egykönnyen lelkesedem, de most, hogy e főpappal tárgyaltam, érzelmeim teljesen megváltoztak és úgy látom, hogy a terv kivihető.

Rómában nagyot néztek eme fordulatra s még jobban csodálkoztak, mikor utána maga a nuncius sürgette az építkezés jóváhagyását s az adminisztratúra átengedését. Ha Consalvi kissé csóválta is fejét, de mégis csak megírta, hogy a pápa sem az egyiket, sem pedig a másikat nem nehezményezi, csupán az utóbbira várja Bécs hivatalos megkeresését. Most viszont ez akadékoskodott, mondván, hogy a váci püspöki javadalom maradjon továbbra is a királyi kamara kezelésében s a szükséghez mérten ez jöjjön a prímás segítségére.

Ilyen nehézségek közepette kellett a tulajdonképpeni munkát megkezdeni és végeztetni. A földmunkák rendezésére mintegy *ezer kubikost* vettek fel s ezek csákányai már 1821-ben lebontották a Mária Terézia által emelt templomot, kiásták a Barkóczy-féle alapokat s megindult a hegytető planírozása. Mindez oly gyors ütemben haladt előre, hogy 1822. ápr. 23-án, az egyházmegye védőszentjének, Szent Adalbertnek az ünnepén, országos ünnepség keretében le lehetett tenni az alapkövet. Ettől kezdve megszakítás nélkül folyt az építkezés, persze nem azzal a gyorsasággal, ahogy Rudnay szerette volna.

A pénzáldozatban ugyanis csak ő volt nagylelkű, de már az ország előkelői és vagyonosai kevésbé erőltették meg magukat. Egyik kimutatás szerint egymaga 815 696 frt-ot adott ki, míg saját bevallása szerint 1 200 000 frt-ot tett ki az az összeg, amit 1825-ig fordított az építésre. Hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbi tételben bent vannak azok a kisebb-nagyobb adományok is, amiket a papság és a hívek juttattak hozzá.

Kezdetben a székesegyház kivitelezését is Kühnel irányította, de mivel hivatala Bécshez kötötte, helyettesítésével unokaöccsét, *Packh Jánost* bízta meg. Az utóbbi felügyelete alatt 1823 nyarán a külön-

álló Bakócz-kápolnát nagy gonddal és műértéssel szétszedték. Minden egyes darabját megszámozva félre rakták, hogy eredeti alakjában s a bazilika egyik mellékkápolnájaként, mostani helyén fel lehessen építeni, ami a jelzett év októberének végén megtörtént. Ezzel párhuzamosan haladt a sírbolt és a Szent István vértanú kápolnájának építése, amivel 1824 nyarán lettek készen.

A nagy gond mellett, ez az év még külön veszteséget tartogatott a prímás számára, amennyiben meghalt Kühnel és így egyedül Packhra hárult a munka folytatása. A falak felhúzásával egyidejűleg dolgoztak a szobrászok és festők. *Ferenczy István* kifaragta Szent István oltárszobrát, az osztrák *Schroth András* a kripta lejáratának két allegorikus alakját, míg az estei hercegek költségén az olasz *Pisani* elkészítette Károly Ambrus síremlékét. A főoltár képét Szent István királyunk megkeresztelésének jelenetével, az egri *Hess Mihály* festette meg, azonban sohasem került kijelölt helyére s most megcsonkítva a káptalani terem déli oldalfalán függ.

Rudnay akkor lett volna boldog, ha élete e szép művét be is fejezheti, azonban ehhez több idő és még több pénz kellett volna. Amennyire anyagi lehetősége engedte, a munkát sürgette, de élete végéig így csak a bazilika oldalfalai, a kupolát tartó négy oszlop, ezekre támaszkodó négy boltív s tizenkét kanonoki ház készülhetett el. A további folytatás már utódaira várt, de a kezdés érdeme az övé. Méltán hirdetheti tehát az oszlopos Propyleum belső falára helyezett címerének felirata: *Coepit!*

Aki ilyen nagyszabású vállalkozásba bocsátkozott, annál bátran fel lehetne tételezni, hogy egyébre nem is jutott. Pedig az ő esetében nem így volt! Erre nézve elsőnek az esztergomi *Szent Annáról* nevezett *Kerektemplomot* említhetjük meg. Ennek kupolás felépítését, ugyancsak Kühnel tervezése alapján azért kísérelte meg, hogy modellt szolgáltasson a bazilika kupolájának a kivitelezéséhez. Egyedül erre a célra 80 000 frt-ot folyósított. A továbbiakban a *héregi* templomépítésre 13 000 frt-ot, a *szentkeresztire* 25 000-et, renoválás címén a *divéki* és *divékújfalusira* 13 772-t, a *máriazellire* 3 750-et s a *valaszka-bélaira* 1 250-et fordított.

A kiadási lista még nem teljes, mert ehhez járul még hat plebánia létesítése, kettő: a *rókusi* és *terencvárosi* (1822) Pesten, a többi pedig vidéken, névszerint: a *kátlóczi* (1819), *kislévárdi* (1823), nemkülönben a *modertárnai* és a *pusztavagyerádi* (1824). Összegszerűleg ezekről nincs kimutatásunk, de mivel a négy utóbbinak az érsekség lett a kegyura, ezekről is neki kellett gondoskodnia.

És még mindig nem állhatunk meg, mert szót kérnek egyéb jótékony adományai. Így a két pozsonyi apácazárda közül az egyik évi 6 438 frt segélyt húzott tőle, a másik pedig a zárda és iskola reno-

válására 4 045 frt-ot kapott tőle. Végezetül az egyik közelálló megfigyelő jegyezte fel, hogy évente még külön 60 000 frt-ot juttatott különféle jótékonyságra. Az elsorolt számadatok, ha többet nem, de annyit mégis mondanak, hogy Rudnay az alkotó és adakozó nagy prímások sorába lépett, mert bőkezűen áldozott ott, ahol a szent cél megkívánta.

4. A Nemzeti Zsinat és a katolikus hitélet

Rudnay nevéhez fűződik az a másik nagyjelentőségű feladat is, mellyel iparkodott háttérbe szorítani a századeleji hitközönyt és hitellenes áramlatot s apostoli szellemben megújítani hit- és erkölcsi világunkat. Mennyire szükség volt erre, mi sem bizonyítja kiáltóbban, mint az a sok panasz, ami a jobb lelkűek ajkáról elhangzott a vallástalanság és erkölcstelenség elterjedése ellen. Jellemző, hogy ez már az uralkodó fülébe is eljutott.

Az egyik ilyen felterjesztés, a papi és szerzetesi fegyelem teljes meglazulásáért a vasi tájakon, az akkori püspököt, Somogyi Lipótot tette felelőssé. Erre nézve korábbról is láttunk nem éppen szívderítő bemutatásokat, sőt maga Somogyi is adott keserű ízelítőt, kimondottan a lékai ágostonosokról. Azt azonban tagadta a királyhoz intézett igazoló iratában, hogy oly sötét lenne, legalábbis az ő egyházmegyéjében a papság és szerzetesség erkölcsi képe, ahogy azt a feljelentő túlozza. Azt nem tagadta, hogy hibák, fegyelmi kilengések és erkölcsi vétségek előfordulnak, de ezek sem erednek az ő főpásztori gyengeségéből, vagy efféle kötelességeinek elmulasztásából. Ezért a kor ferde ideológiáját kell hibáztatni, mely elfordul az örök igazságok követésétől s helyette a könnyelműbb életfelfogáshoz csatlakozik. Véleménye szerint sokat segítene, ha az iskolákban komolyabban vennék a hitoktatást, bevezetnék a Mária Kongregációt s a szerzetházakban is a növendékeket, főleg a noviciusokat az evangéliumi tanácsok követésére nevelnék.

Ez utóbbi is mennyire szükségszerűvé lett, arra jellemző a kapucinusok osztrák-magyar tartománya akkori főnökének, *Harmincad Izaurusnak* panaszlevele Leardihoz. Azon kesereg, hogy szerzetének magyarországi tagozata megszűnt mendikáns lenni. Tagjai a regula megcsúfolására pénzzel rendelkeznek, utazgatnak, saru helyett csizmában járnak, durvább öltönyüket a finomabb szövettel cserélik fel. A nunciust tehát arra kéri, hogy eszközölje ki a pápánál vagy

ezt a szabadabb életformát, vagy pedig, ami kívánatosabb lenne, az eredeti fegyelemhez való visszatérést.

A lazításról szó sem lehetett, ellenkezőleg a mostani állapotok bölcs javítását és szigorítását ajánlotta. Maga az uralkodó is érezte, hogy ezen a téren valamit tenni kell, ezért a prímás és a szombathelyi püspök bevonásával felszólította *Fischer* egri érseket, *Kopácsy József* székesfehérvári és *Kurbély György* veszprémi püspököt, hogy erre nézve tegyenek neki kimerítő javaslatot. Először arra gondoltak, hogy püspökkari konferencián tárgyalják le a nagy horderejű problémát és annak alapján dolgozzák ki a kívánt tennivalókat.

Rudnay behatóbb mérlegelés után, nem tartotta kielégítőnek ezt a megoldást, hanem a bajok organikus orvoslására azt ajánlotta, hogy mihamarabb Nemzeti Zsinatot kellene összehívni. Már most abban a helyzetben volt, hogy elsorolhatta a letárgyalandó programpontokat is. Véleménye szerint a Zsinatnak okvetlenül foglalkoznia kell: 1. az egyházi fegyelem kérdésével; 2. a Káldi-féle bibliafordítás új kiadásával; 3. a pesti egyetem két biblikus tanárának, *Tumpacher József* és *Alber János* tűrhetetlenné vált vitáinak levezetésével; 4. a szerzetesrendek életmódjával és szabályaik módosításával; végül 5. a tanulmányi és nevelési rendszer egységesítésével az egyes papi szemináriumokban. Ferencnek annyira megtetszett a prímás előadása, hogy nyomban megígérte a nevezett Zsinat tartásának engedélyezését, hogy azután a fentebbi pontokra nézve meghozzák az üdvös határozatokat.

Eddig minden símán ment s csak utána jelentkeztek a nehézségek, amikor az államtanácsosok beleszóltak. Legjobban szerették volna az egészet holtvágányra juttatni, de mivel a király ragaszkodott ígéretéhez, azon mesterkedtek, hogy legalább az állam érdekeit tolhassák előre. Sikerült is gazdájukat rávenni, hogy az ismeretes öt ponthoz még a következő hármat függesztesse. A Zsinat találjon módot 1. olyan pénzalap létesítésére, melyből tíz magyar papot lehessen tovább képezni a bécsi Augustineumban; 2. vonassa össze az eltörölt szerzetek után fennmaradt alapítványi miséket, mivel azok az amúgy is kimerült Vallásalapot nagyon megterhelik; 3. egyöntetűen rendezze az egyházi bíráskodást az egész országban, de oly módon, hogy az összhangban legyen a polgári törvényekkel. Végezetül küldessék ki a Zsinatra királyi biztos, legyen felruházva a *vétó* jogával s ha szükséges, így biztosítsa az állami érdekeket.

Rudnay, bár nem szívesen, de elfogadta a három toldalékot. Ellenben a királyi biztos jelenlétét visszautasította. Ilyesmi a múltban sem szokott előfordulni s máskülönben is, nagy bizalmatlanságot jelentene, mind az ő, mind pedig a többi zsinati atya államhűségé-

vel szemben. Az uralkodó igazat adott neki és ilyen értelemben adta ki 1821. március 23-án ide vonatkozó rendeletét. Ennek erejével megengedte és meghagyta a prímásnak, hogy elnöksége alatt hívja össze a kérdéses Nemzeti Zsinatot. Egyben felhatalmazta, hogy a megjelenésre szólítsa fel Magyarország összes érsekeit, püspökeit, káptalanjait, apátjait, prépostjait, az egyes rendek főnökeit s tárgyalja le velük az ismeretes nyolc pontot.

A királyi felhatalmazás birtokában sietve hozzálátott az előmunkálatokhoz s 1822. jún. 1-én szétküldte köriratát az illetékes személyekhez és intézményekhez. Tudatta velük, hogy a Zsinat időpontját ugyanez év szep. 8-ra tűzi ki Pozsonyba. Prímási méltóságának és született apostoli követi jogának erejével kötelezte a fentieket, hogy vagy személyesen jelenjenek meg, vagy súlyos akadályoztatásuk esetén küldjék el képviselőjüket. S hogy érdemes munkát végezhessenek, azt is meghagyta, hogy az érsekek és püspökök előzetesen tartsanak egyházmegyei Zsinatot, a rendi főnökök pedig káptalani gyűléseket s ezeken tárgyalják le a szóban forgó pontokat.

Nemcsak egyházmegyei, de Nemzeti Zsinat tartására sem volt szokás szentszéki engedélyt kérni. Mivel azonban a mostaninál, hogy csak a szerzetesi szabályok módosítását és az alapítványi misék redukcióját említsük, olyan pontok is szerepeltek, melyek rendezésére egyedül a Szentszék illetékes, ezért zsinattartó szándékát bejelentette Rómának. Külön az uralkodó fentebbi rendeletét, saját köriratát s tárgysorozatot. Még arra kérte a Szentatyát, hogy a résztvevőkre küldje pápai áldását s engedélyezze az ilyenkor szokásos búcsút. Az államtitkár válaszából tudta meg, hogy jelentését és a mellékleteket az udvari kancellária hiányosan továbbította Rómába. Még a tárgysorozatot sem küldte el sem az áldást és búcsúkat kérő levelet. Mint később kiderült, azért tartotta vissza, nehogy a Szentszék saját érdekei szerint irányítsa a tanácskozás menetét.

Közben megkezdődtek az egyházmegyei és a rendeknél a káptalani tanácskozások. Egyik-másik dicséretes módon tett tanúságot egyházias érzéséről. De akadt olyan is, mint pl. az erdélyi, amelyik tárgyalásán és végzésein túlságosan kiütközött a kor racionalista és liberális felfogása. Az utóbbi annál inkább meglepte a prímást, mivel püspökét, *Szepesy Ignácot* úgy ismerte, mint megbízható egyházfőt. És íme Zsinatának eredményei alig álltak másból, mint a kormány döntéseinek becikkelyezéséből. Püspöki szentesítést nyert többek közt a placetum regium. Az erdélyi orsolyiták engedélyt kaptak a Róma által elítélt *Dereser-féle* breviárium használatára. Az ottani férfi és női rendek teljesen a püspök joghatósága alá kerültek. Ezekre, de a többi határozatokra is, méltán mondhatta Consalvi, hogy a *józanság* minden megengedhető *határát túllépték.* Tartal-

mukban nem katolikusok, hanem egyenesen jozefinisták és janzenisták.

Rudnayt rendkívül bántotta Szepesi oktalan eljárása, azonban tehetetlen volt vele szemben, mert Bécsben kedvelték s az államszervek nem győzték eléggé dicsérni az erdélyi határozatokat. Őt tehát a Szentszék ítéletére bízta, maga pedig tovább folytatta az előkészületeket. Többször tárgyalt Leardival, aki szerette volna, ha mint pápai biztos megjelenhetett volna. Rudnay ezt annál kivihetetlenebbnek látta, mivel csak az imént utasította vissza a királyi biztos jelenlétét. Arról azonban biztosította, hogy őrködni fog azon, nehogy a pozsonyiak olyan elsiklásba tévedjenek, mint az erdélyiek. Egyebekben is a Pozsonyban hozott döntések csak úgy emelkednek törvényerőre, ha azokat a Szentatya már szentesítette. Ezenkívül a nuncius óhajára azt is megígérte, hogy a hitterjesztés s az ifjúság megbízhatóbb nevelése és tanítása érdekében szorgalmazni fogja a Jézustársaság tagjainak visszatelepítését.

Miután befutottak hozzá az egyházmegyei határozatok, nem volt akadálya a pozsonyi Zsinat megnyitásának. Megjelent azon hét latin és három görög szertartású megyéspüspök. Három árva egyházmegyét káptalani helynökei képviseltek. Öt betegeskedő vagy más okból távol maradt egyházfőt kiküldöttei helyettesítettek. S megjelentek még a c. felszentelt püspökök, a káptalanok képviselői, a szerzetesrendek főnökei, apátok, prépostok, az egyházmegyei liceumok igazgatói és meghívott tanárai.

Az előkészítő tanácskozást szept. 7-én este a primási palotában tartották meg. Felolvasták a fontosabb ügyiratokat, köztük az uralkodó leiratát. Feltűnt, hogy a pápai válasz hiányzott, de ekkor még nem ismerték annak hátterét, tehát várták megérkezését. Ugyancsak foglalkoztak a *kőnigsbergi egyetem* ama röpiratával, amely azzal rágalmazta meg a kat. egyházat, hogy a konvertitáktól babonákkal telített hitvallást követel. Ezt, mint tarthatatlan állítást, egyhangúlag visszautasították.

Utána áttértek az ügyrend megállapítására. A nyolc pont letárgyalására *öt bizottságot* jelöltek ki, melyek elnöke *Klobusiczky* kalocsai érsek, illetve egy-egy megválasztott püspök lett. A tanácskozások menete akként alakult, hogy az egyházmegyék véleményes jelentése alapján az egyes kérdéseket megvitatták és a meghozott döntéseket a plenáris, majd nyilvános ülések elé terjesztették. Az utóbbiak vagy elfogadták, vagy módosításra visszavetették s nyilvános kihirdetésükre csak akkor került sor, ha a zsinati atyák többsége megszavazta azokat.

A Zsinat ünnepélyes megnyitása, másnap a *Veni Sancte*-val történt. A prímás *allokuciójában* kiemelte, hogy jelenleg sokkal na-

gyobb szükség van a zsinatokra, mint pl. a reformáció korában. Akkor ugyanis a kat. hitnek csak egyes igazságait támadták, míg manapság maga a kat. vallás forog veszélyben. Arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyes pontok tárgyalásánál nagy óvatosságra van szükség, mivel azok némelyike Őszentsége egyenes joghatóságába vág. A beszéd elhangzása után letették az ilyenkor szokásos hitvallást és utána első határozatként, kimondták a kőnigsbergi egyetem hamis vádjának elvetését.

Most került sor az egyes bizottságok munkájára s köztük elsőnek a *Király József* pécsi püspök elnöksége alatt működő második lett készen a Káldi-féle bibliafordítás kérdésével. Két irányzat csatázott egymással s az egyiket *modernistának* nevezték, a másikat pedig *káldistának.* Amaz Fischer érsek felfogását osztotta, mely szerint legtanácsosabb lenne az egész Bibliát újból lefordítani, mert a Káldi-fordítás formanyelve már elavult. A káldisták ennek ellene mondtak, annál is inkább, mert a nevezett fordítást kétszázados használat szentesíti. A szept. 22-i plenáris ülés az utóbbiak javaslatát fogadta el, legfeljebb annyi módosítást engedett, hogy egyes elavult szavakon és kifejezéseken kell változtatni. De különben ragaszkodni kell az eredeti fordításhoz. Ezt a döntést annál könnyebben sikerült elfogadtatni és kihirdetni, mert közben meghalt Fischer, a modernisták vezére s így nem kellett tartani, hogy esetleg sérteni fogják érzékenységét.

A harmadik és ötödik bizottság szintén elég gyorsan végzett feladatával. Az előbbi elnöke *Esterházy László* rozsnyói, az utóbbinak *Vurum József* váradi püspök volt. Annak a teológiai oktatás és az Augustineum kérdéseivel kellett foglalkoznia és ide sorozták még a két említett biblikus tanár vitájának elintézését. A kettejük közt elmérgesedett szellemi csatározás onnan eredt, mivel Tumpacher a pesti egyetem teológiai karán szállásadója lett bécsi kollégája, az expremontrei *Jahn János* racionalista szentírásmagyarázatának. Alber ezt annál hevesebben kifogásolta, mert féltette attól teológusainak hitvilágát. Könnyű volt köztük igazságot tenni, mert közben Tumpacher is meghalt.

A kérdést azonban így sem lehetett egészen levenni a napirendről. A bizottság tehát azt javasolta, hogy a tudományos elsiklások elkerülése végett a Zsinat kötelezze a pesti teológiai tanárokat, hogy előadásaikat mutassák be vagy a prímásnak vagy pedig az utána következő rangidős érseknek. Ezenkívül kötelesek olyan tankönyveket írni, melyek szelleme megegyezik az egyház tanításával s az ilyen tankönyveket használják.

Az augustineumi pénzalap létesítését a bizottság egyszerűen elvetette. Ellene volt annak is, hogy püspökeink kiválóbb papjaikat

Bécsbe küldjék továbbképzésre. Indokolása szerint ott megszokják a nagyvárosi életet, ezzel járó szórakozásokat és utána, amikor hazakerülnek és ki kell menniök a falusi pasztorációba, elégedetlenkednek s csak terhére vannak főpásztoraiknak. Mindkét javaslat a szept. 24-i általános és a 29-i ünnepélyes ülésen vált határozattá, illetve itt lett kihirdetve.

Az ötödik, vagyis Vurum bizottságának a munkája volt a legkényesebb. A szerzetesrendekkel kapcsolatban olyan problémákat kellett felölelnie, melyek intézésére a rendi generálisok és végső fokon a pápa volt illetékes. Minden tekintetben okos és kielégítő megoldást annál nehezebb volt találni, mivel a jozefinista rendszer alapjaiban ingatta meg a szerzetesi életformát. Ezért is mondta ki a bizottság, hogy a Zsinat ezirányú határozatai csak az esetben nyerjenek érvényt, ha külön is megkapták a Szentatya hozzájárulását.

Megtéve ezt az óvatossági kitérést, azt javasolta, hogy egyelőre maradjanak érvényben azok a korlátozások, melyek eddig fennálltak a hazai rendek és a külföldön, így Rómában élő generálisaikkal. Amíg ezen a ponton nem történik változás, a püspöki joghatóság maradjon érintetlen a szerzetek felett. A tanítórendek, névszerint a bencések, ciszterciek, premontreiek és a piaristák, kapjanak új szabályzatot, amely mostani hivatásukkal konfrontál. Így tehát mentesíteni kell őket a közös zsolozsmázás alól is. Külön kitérve a *kapucinusokra,* hangsúlyozta, hogy szigorúan ragaszkodjanak rendi regulájukhoz és a konstitucióhoz. Amennyiben az uralkodó helyeslésével is találkoznék, megengedhetőnek tartotta, hogy az *Irgalmasok* magyarországi házai kiválhatnak az osztrák tartományból és önállósulhatnak. A bécsi nuncius és rajta keresztül a Szentszék külön örömével találkozott az az ajánlat, hogy a Zsinat kérje meg az uralkodót a *Jézustársaság* visszaállítására hazánk területén. Ilyen értelemben ment át az ötödik bizottság elaborátuma a soron levő plenáris és nyilvános ülésen.

Az egyházi bíráskodásról és az alapítványi misékről szóló tervezetet a *Raffay Imre* djakovári püspök elnöklete alatt működő negyedik bizottság készítette elő. Az előbbi oly rosszul sikerült, hogy a szept. 24-én tartott plenáris ülés viszavetette. Akárcsak Szepesy zsinata, ez is visszhangja lett az ide vonatkozó kormányrendeleteknek. Rudnay nem is bízott többé Raffayban, hanem helyette Kluch nyitrai püspököt nevezte ki elnöknek és kérte meg, hogy a javaslatot az egyház előírásai szerint gyökeresen dolgozza át.

Az alapítványi misék redukciója már nem okozott ily bonyodalmat. A bizottság azon a véleményen volt, hogy a kormány kívánságát nem lehet teljesíteni. Ehelyett azt ajánlotta, hogy a kérdéses miséket egymillió frt vállalásával végeztesse s ezt a *Vallásalap* sem

fogja megérezni. Időközben a lékai kolostort fel kellett oszlatni s az itt létező alapítványi misékre nézve azt javasolta, hogy a Zsinat forduljon a Szentatyához s tőle kérjen felmentést az elmondás kötelezettsége alól.

Legszétágazóbb és így legtöbb időt kívánt az első, vagyis Klobusiczky érsek bizottságának a feladata, melynek a valláserkölcsi élet helyreállítása módjairól kellett javaslatot készíteni. Érthető, ha csak az okt. 16-án tartott utolsó nyilvános ülésre tudott elkészülni. Bevezetésképpen pontokba szedte az erkölcsi romlás okait. Ezek: 1. a hitetlenség filozófiája; 2. a helytelen nevelés; 3. a szószék elhanyagolása; 4. szülők, elöljárók s nem egy helyütt a papok rossz példája; 5. a papi hivatás és az egyházi szolgálat semmibevétele; 6. a főpapi székek hosszú szüneteltetése; 7. a dogmatikus prédikációk elhanyagolása; 8. a vegyesházasságok következtében a túlságos összekeveredés a nemkatolikusokkal; 9. a böjt és egyéb önmegtagadási gyakorlatok mellőzése; 10. a szórakozás és fényűzés hajszolása; 11. a sikamlós és hitrontó színdarabok látogatása; 12. szemérmetlen képek és iratok terjesztése.

A fentiekkel szemben az egyháziakra az alábbi életszabályokat szükséges foganatosítani: 1. a püspökök kövessék az egyszerűséget életmódjukban; többször prédikáljanak, szívesen bérmáljanak és bizonyos időközökben tartsanak egyházmegyei zsinatot. 2. A káptalani tagok szintén tartsák szemük előtt a kötelező egyszerűséget, buzgón és lelkiismeretesen végezzék állásukkal járó kötelességeiket. 3. A plébánosok és káplánok kerüljék a gyanús, vagy annak látszó társaságokat. Breviáriumukat nap-nap után pontosan és áhítattal végezzék. Hetenkint legalább kétszer hitoktassanak az iskolákban; vasár- és ünnepnapokon prédikáljanak s lehetőleg a hittételeket ismertessék. Tételeik igazolására felhasználhatják az észből és tapasztalatból merített érveket, de még inkább alkalmazzák azokat, melyeket a Szentírás és a Szentatyák művei tárnak eléjük. Az ordináriusoknak ügyelniök kell, hogy a városi pásztorációban lehetőleg szentéletű és alapos képzettségű papok kerüljenek. 4. Akik szemináriumi felvételre jelentkeznek, azoknál nemcsak előéletüket kell kinyomozni, hanem azt is, minő nevelésben részesültek. Külön hangsúlyt kap, hogy az egyes szemináriumokba be kellene vezetni a keresztény szellemű bölcselet tanítását, a pesti egyetem teológiáját pedig *öt évre* felemelni, hogy minél alaposabb kiképzést nyerjenek az ottani kispapok.

A népnevelés érdekében a bizottság azt ajánlja, hogy a Zsinat kérje meg az uralkodót 1. a cenzúra megszigorítására. Az sem ártana, ha időnkint razziát tartanának a könyvkereskedésekben s az ott található erkölcssértő füzeteket és könyveket elkoboznák. Ilyen

esetek megismétlése után az árusítási jogot is meg kellene vonni. 2. Tehetősebb családok külföldi nevelőket és nevelőnőket ne alkalmazzanak s a hazaiak közül is csak olyanokat, akiknek megbízhatóságáról és jó erkölcsiségéről meggyőződtek. 3. Kívánatos az is, hogy az uradalmak és falvak pásztorai legalább felváltva járhassanak vasár- és ünnepnapon szentmisére. 4. Ugyane napokon a hivatalok szüneteljenek. 5. A házasságtörés, vallásgúnyolás és más nyilvános, nagy bűnök kiirtására tanácsos lenne a régente alkalmazott szigorúbb büntetések fejújítása. 6. Az sem ártana, ha a börtönökben a notórius gonosztevőket elkülönítenék a többi őrizetestől. 7. A püspökök szabadon gyakorolhassák az egyházi fenyítékek kiszabását. 8. Katolikus vallású cseléd ne szolgálhasson nemkatolikus házaknál. 9. Gyarapítani kell az iskolák számát s a tanítók becsületes javadalmazása a birtokos osztályt terhelje. De erre a nagyobb javadalmazású papság is *adjon jó példát.* 10. A színházakat szigorúbb ellenőrzés alá kell venni; a vándorszínészetet pedig egyszerűen be kell szüntetni. 11. Az anyákat arra kell kötelezni, hogy gyermekeiket vallásosan neveljék. Együtt járjanak velük a szentségekhez és ügyeljenek arra, hogy nagyobb leányaik kihívó öltözködéssel és cifrálkodással ne sértsék a jó ízlést és szemérmet. 12. Módot kell keresni, hogy a naptárt egységesíteni lehessen.

Külön az ifjúságra a következő követelményeket állította fel: 1. tanításukra csak olyan pedagógusokat szabad alkalmazni, akiknek valláserkölcsi megbízhatóságát lelkipásztoruk igazolja. Megválasztásuk után le kell velük tétetni a katolikus hitvallást. 2. A középiskolákban és az iparos céhekben meghonosítandók a Mária Kongregációk. 3. A diákifjúság havonta végezze el szentgyónását és áldozását és ezt igazolni tartozik. 4. Az évi lelkigyakorlatokat a nagyhét elejére kell kitűzni s annak három utolsó napján a diákok vegyenek részt az egyes szertartásokon. 5. Szünidők alatti jó erkölcsi viseletüket és vallási kötelességeik teljesítését az illetékes plébánosok igazolják. 6. Nemesifjak részére szükséges lenne újabb konviktusokat létesíteni és vezetésüket a visszatelepítendő jezsuitákra bízni.

Az ötödik bizottságnak ez az előterjesztése annyira megnyerte a plenáris és a nyilvános ülés tetszését, hogy azt nemcsak elfogadta és kihirdette, hanem még külön dicséretben részesítette. Ez történt okt. 16-án, közben pedig 4-én ünnepelték a király névnapját és a prímás 62. születésnapját. Mindkettejükre Klobusiczky emelte poharát és kívánta rájuk Isten áldását! A prímásnak külön még azt kívánta, hogy az isteni kegyelem éltesse sokáig, mint a kat. egyház szövétnekét, hogy amit éppen a Nemzeti Zsinattal megkezdett oly

nagy lelkesedéssel, azt eredményesen be is fejezhesse. Legyen továbbra is az ország, vallás és az egész papság jótevő erőssége!

Maga a prímás is a Te Deum hangjai mellett, igen jó hangulatban zárta be az egy hónapnál tovább tartó Zsinatot. Beszédében sorra vette az egyes határozatokat s úgy látta, hogy azok az egyház és az állam javát lesznek hivatva szolgálni. Hálát adott az isteni Gondviselésnek, aki megengedte, hogy ez a Nemzeti Zsinat nagyot alkosson. A Szentlélek kegyelme tette lehetővé, hogy az atyák oly egyetértéssel, buzgalommal, kitartással és tudással munkálkodtak az egyház és az állam javára. Mindezért őszinte szívvel mondott nekik köszönetet.

Amit a zsinati atyák végeztek, az a legjobb reményekkel biztatott és mégis az ellenkezője következett be. Rudnay a hozott és kihirdetett határozatokat lemásoltatta két példányban s az egyiket személyesen adta át az uralkodónak Bécsben, másikat pedig Leardinak. Itt és ott is biztatták a kedvező elintézéssel, azonban sem Bécsből, sem Rómából nem akart megérkezni a válasz. Pedig a közelmúltban nála vendégeskedő misszionárius, *Giacchino Pedrelli* paszszionista atya azt írta innen, hogy legnagyobb bizakodással lehet eltelve, mert a kúria nagy jóindulattal beszél a Zsinatról.

És mégis hallgattak róla! Miért, azt akkor tudta meg Rudnay, amikor ismételten felutazott Bécsbe, hogy érdeklődjék a határozatok sorsáról. Kiderült, hogy azokat a kormánygépezet elfektette és így jóváhagyását sem kérte a Szentatyától. Pedig ő még külön bíborosi bizottságot is állított fel, hogy majd a végzésekkel az foglalkozzék. Ha egyedül az uralkodón múlik, megy minden simán tovább, de az államtanácsosok megint a saját malmukra hajtották ingadozó akaratát. Telebeszélték fejét, hogy a Zsinat szabotálta az ő akaratát. Nem szavazta meg az augusztineumi pénzalapot, szorgalmazta a jezsuiták visszatelepítését, egyes határozatok érvényét kimondottan a pápa akaratától tette függővé, miáltal sértette a király apostoli jogait. Mindezek inkább ürügyek voltak, mint valóságos okok, de arra elegendők, hogy a nagy igyekezettel és becsülettel végzett munkálatok papiros értékre devalválódjanak.

A Nemzeti Zsinat ilyenformán kiesett a Szentszék hatásköréből, de nem így az erdélyi, melynek aktáit most elővette, hogy érdemlegesen feleljen rájuk. Ez rövid volt, de érthető! Nevezetesen a végzések legnagyobb része veszedelmes újítás, az egyház tanításával ellenkezik és így minden vonatkozásában elítélendő. Ezt a döntést Szepesy tudomására az új nuncius, *Pietro Ostini* hozta, aki az 1823. dec. 30-án állomáshelyén meghalt Leardinak lett az utóda. Dicséretére válik a püspöknek, hogy meghajolt a Szentszék ítélete előtt. Megígérte, hogy ha kell 1. új zsinatot hív egybe; 2. addig is gon-

doskodik az 1822-ben hozott határozatok átdolgozásáról; 3. körlevélben hatálytalanítja az előbbi végzéseit s mindenben az 1822 előtti állapotokat állítja vissza. Nem mulasztotta hozzátenni, hogy mindezt csak úgy hajthatja végre, ha azt a Felség megengedi.

Az utóbbi volt a bökkenő, mert Rómában jól tudták, hogyha a bécsi kormányzat szól bele, semmivel sem mennek többre, mint a Nemzeti Zsinattal. Évekre nyúló tárgyalások után végre abban állapodtak meg, és itt ismét Rudnay bölcsessége találta meg a kiutat, hogy Szepesy cserélje fel erdélyi püspökségét valamely másikkal. Ilyen alapon utódját nem kötik az ominózus Zsinat határozatai s ő is mentesül vállalt kötelezettsége alól. Ekként történt, hogy 1827-ben Pécsre mehetett és helyét ugyanekkor *Kovács Miklós* foglalhatta el.

Az 1827-es év még több kívánatos változást hozott a püspöki karban. *Vurum* Váradról Nyitrára ment, *Lajcsák Ferenc* Rozsnyóról Váradra, *Hám János* egri kanonok Szatmárra, *Scitovszky János* rozsnyói kanonok Lajcsák örökét vehette át s tekintve, hogy Győr még 1825-ben megkapta új püspökét *Juranits Antal* személyében, ily módon a magyar püspöki kar teljes számra egészült ki.

Rudnayt méltán bánthatta, hogy a Nemzeti Zsinat nem nyerhette el a királyi placetumot, de ez nem vette kedvét, hogy ne az egyház szellemében dolgozzék tovább. Erre buzdította régi és újabb püspökeit is. Saját főpásztori tevékenységére világot vet az a referátuma, amit 1825. máj. 16-án küldött el *XII. Leó* (1823–29.) pápához, aki az 1823. aug. 20-án meghalt VII. Pius pápát váltotta fel. Ekkor lett volna esedékes, hogy megjelenjék Rómába *ad limina apostolorum*. De ebben az 1825/27-es országgyűlés akadályozta meg. Így küldte el maga helyett írásos jelentését, melyben az itteni vallási állapotokról nem szépített semmit, hanem csupán az eseményeket, adatokat és számokat fektette le. Ezt ismerte fel az iratok tanulmányozásával megbízott *Polidori* bíboros, ezért írhatta válaszában a pápa nevében, hogy jelentéséből olyan főpásztor képét ismerték fel, aki minden tekintetben arra törekszik, hogy székesegyháza fényét, egyházmegyéjének dicsőségét és prímási méltóságát erényeivel növelje.

Ez a kuriális dicséret mindenképpen megillette, mert egyedül főpásztori hivatásának élt. Nagy felelősséggel járó munkaköre nem engedte, hogy huzamosabb ideig elhagyja székhelyét. Ezt csupán akkor tette, ha az egyházi vagy politikai ügyek a királyi udvarba vagy más fontosabb helyre szólították. Bécsi útjával rendszerint össze szokta kapcsolni máriazelli zarándoklását, de akárhová utazott, távolléte sohasem tartott tovább hat hétnél. Különben otthon tartózkodott és végezte főpásztori teendőit.

Tekintve, hogy eddigi papi életéből harmincöt évet töltött egyház-

megyéjének különféle szolgálatában, azt eléggé ismerte. Ez a körülmény azonban nem mentette fel, hogy annak ordináriusaként most végig ne látogassa. Ezt a terhes feladatot a Nemzeti Zsinat bezárása után kezdte meg s rövidebb megszakításokkal 1824-ben fejezte be. Szám szerint 469 plébániát, az esztergomi fő- és pozsonyi társas-káptalant, továbbá 6 férfi szerzet 28 rendházát és 4 női rend 6 zárdáját látogatta meg. Persze, hogy az érdemeket dicsérte, a hibákat és hiányokat pedig enyhébben, illetve keményebben ostorozta. Ez a különben szelídlelkű főpap még azt is megtette, hogy a konokabb viselkedésű papjait vagy kolostorba küldte javulás végett, vagy deficienciába záratta.

A kolostorok lakói is tudták, hogy a szerzetesi fegyelem terén sem ismer tréfát, márcsak ezért is törekedtek kiküszöbölni a jozefinizmusból rájuk tapadt könnyelműségeket. Nagyra becsülte a nővérek munkáját, akár leányneveléssel foglalkoztak, akár pedig betegápolással. Terjeszkedésükért minden áldozatra készen állt s neki köszönhető, hogy a Páli Szent Vincéről nevezett Irgalmasnővérek nagyobb mérvben meghonosodhattak nálunk.

A lelkipásztori munka alapsejtjeit és bizonyos mértékben ezek sikerét a szemináriumi nevelésben és oktatásban ismerte fel. Rajta volt, hogy az utóbbi kettő a trienti Zsinat előírásai szerint történjék. Saját szemináriumaiban ő rendszeresítette a húsvétin kívül, a tanéveleji *lelkigyakorlatokat.* A lelki és szellemi élet fokozására többször tartatott *konferenciákat* s ha ideje engedte, szívesen résztvett maga is azokon. Kispapjainak megadott mindent, hogy gondmentesen tanulhassanak s aki ennek ellenére, nem felelt meg a követelményeknek, azt menthetetlenül eltávolította. A tanároknak szigorúan megtiltotta, hogy előadásaikban a divatos újdonságoknak hódoljanak és az egyház helyes tanítását államegyházi nézetekkel, vagy egyéb téves felfogásokkal mételyezzék.

Részéről az is újszerű volt, hogy a végzett teológusok továbbképzésére létrehozta Esztergomban az ún. *Presbiterium*-ot. Itt saját szeme előtt kellett őket még egy évi gyakorlati kiképzésben részesíteni, mielőtt papszentelésre kerültek volna. Emellett kötelesek voltak megjelenni a székesegyházi istentiszteleteken, valamint a káptalani karimákon. A nagyszombati, pesti szemináristáknál és a bécsi pázmánitáknál ezt a kijelölt templomokban az asszisztenciákkal pótoltatta. Szigorú normáival nemhogy riasztotta volna a fiatalságot a papi pályától, ellenkezőleg vonzotta. Általában kispapjainak száma 180 körül mozgott s ebből 30-an lehettek a presbiteriumisták.

Maga is azokhoz a kiválóbb elődeihez tartozott, akiknek sohasem volt elég a jól végzett munkából. Ha ezen a ponton nem kímélt másokat, még kevésbé önmagát. Évenkint egyszer, de ha kellett, több-

ször is végzett papszentelést. Nagyon súlyos akadálynak kellett elő-fordulnia, hogy azt segédpüspökeire bízza. Ugyancsak személyesen osztotta ki a bérmálás szentségét Pünkösd táján Esztergomban, Budán és Pesten, másutt már segédpüspökei. Magának foglalta le a nagycsütörtöki olajszentelést, a sátoros ünnepeken a főpapi misék végzését.

Ami pedig a szentbeszédeket illeti, sajnálattal kellett megvallania, hogy amióta érsek lett, munkája agyontorlódása miatt nem beszélhetett minden vasár- és ünnepnapon, ahogy azt tette káplán és plebános korában. De ezen a ponton sem mulasztott el semmiféle alkalmat, hogy gyakorta megjelenő pásztorleveleiben és főpapi látogatásaikor ne erősítené papjait, híveit és a tanulóifjúságot vallásuk szeretetében. Különben is féltő gondjai közé tartozott, hogy a plebániai és szerzetesi templomokban szorgalmasan hirdessék az Isten igéjét. Hasonlóképpen nagy súlyt helyezett a templomi katekézisek tartására, mind a felnőttek, mind pedig a fiatalok számára. Szintén az ő érdeme volt, hogy az 1825. és az 1830-i jubileumi évet országosan kellő fénnyel és lelki haszonnal ülhették meg.

Ha tehát a nemzeti Zsinattal nem is sikerült elérnie kitűzött célját, mégis abban derekasan fáradozott, hogy annak szellemében újítsa meg a magyar katolikus világot és a lelkeket közelebb vigye Isten országához.

5. A közélet embere és a bíboros

Főpásztori munkaköre sokkal jobban lefoglalta, semhogy kirakatosan tudjon forogni a közélet porondján. Ezt teljesen mégsem kerülhette el, mert közjogi méltóságával járt, hogy az államügyekkel is foglalkozzék. Megtette, bár a politikától mindig idegenkedett, mert egyik oldalon látta a bécsi udvar merevségét, a másikon pedig honfitársai ellenzékieskedését. Ezen a vonalon sem ő, sem pedig József nádor nem tudták megjárni azt az utat, mely biztosította volna itthon és Bécsben népszerűségüket. Idehaza sokan úgy ítélték meg, hogy nem tud összeforrni a magyarság világával. S hogy még rosszabb hírbe keverjék, ajkára adták ezt a szállóigét: slavus sum, etsi in Cathedra Petri forem, slavus essem! Semmiféle történeti adat nem igazolja, hogy Rudnay szlávnak vallotta volna magát és akkor is az maradna, ha Szent Péter székét foglalná el. Meglepő, hogy az *esztergomi ahisztoricizmus* ezt a kiszólást manapság is emlegeti.

Az elfogadható igazság az, hogy az uralkodóháznak is megadta

azt, ami megilleti, de nem tagadta meg nemzetétől sem, ami kijár neki. Amíg az 1825/27-es országgyűlést össze nem hívták, addig a király a legmeghittebb emberei közé sorozta. Sokoldalú érdemeit még azzal is jutalmazni akarta, hogy bíborossá való kreálását ajánlotta. XII. Leó nem zárkózott el ez elől, annál kevésbé, mivel jó híréről ismerte. Megíratta tehát Bécsbe, hogy alkalmas időben teljesíteni fogja Őfelsége óhaját.

Ettől azonban „Őfelsége" később visszakozni szeretett volna, mert úgy látta, hogy a politikai divergenciákban szélkakas módjára viselkedik. Pedig a valóság az volt, hogy az adott viszonyok közt iparkodott a legméltányosabb megoldásokra. Az ország közvéleménye ugyanis tűrhetetlennek tartotta a hosszú évekre nyúló alkotmányellenes kormányzati rendszert. Egymást érték a panaszos feliratok a patensekkel való kormányzat, a komisszáriusok, a lelketlen adóemelések és behajtások, a rövid időn belül a kétszeres devalváció okozta általános elszegényedés, a katonaszedés, a só áremelése stb. ellen. *Bars* vezetésével tizenöt vármegye már a *vis inertiae-be* ment át s félni lehetett, hogy a nemzeti elkeseredés forradalomba tör ki, ahogy ezt az elfojtott népszenvedély megtette más európai államokban.

Itt tehát valamit tenni kellett volna és erre figyelmeztette Metternichet és az uralkodót nemcsak József nádor, de a prímás is. Végre kettőjüket más országos főméltóságokkal együtt 1823. december közepén koronatanácsra hívták Bécsbe. A prímás és vele együtt a többiek előadták, hogy múlhatatlanul szükséges az országgyűlést összehívni, nemcsak az uralkodó negyedik felesége, *Mária Karolina* megkoronáztatása végett, hanem az alkotmányos kívánságok teljesítése miatt is. Metternich, mint mindig, ezúttal is ellene volt, de az események József nádort és a prímást igazolták, mert a közhangulat egyre nyugtalanabb lett. Ez indította Ferencet arra, hogy végre 1825. júl. 3-án aláírja meghívó levelét, melynek értelmében az országgyűlést szept. 10-én meg lehet nyitni.

A jelzett napra nagyszámú kíséretével megérkezett Pozsonyba az uralkodó és három pontba szedve, azt kívánta a rendektől, hogy koronáztassék meg hitvese, tárgyalják le az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött *reformbizottságok javaslatait* s végül tanácskozzák meg, miként lehetne rendezni a *devalvációk* zavaros pénzügyeit. A rendek ennél többre számítottak, de a nádor csitítására egyelőre hallgattak és sérelmeiket a tárgyalások idejére halasztották.

A király hármas propozíciójára a nádoron kívül a prímás is válaszolt. Kijelentette, hogy a király nemes szándékát megértették, előadását elfogadják s azon lesznek, hogy tanácskozásaikkal a trón, az uralkodóház és a haza javát szolgálják. A megnyitón ott volt Ostini

nuncius is, aki úgy ítélte meg, hogy a prímás higgadtan és bölcsen beszélt. Ennek ellenére, mint jelentette Rómába, szavait *kedvezőtlenül* fogadták s ezzel később is állandóan kellett találkoznia. Bár a legjobb szándék vezette, mégsem szerették. Az alsótáblán levő ellenzéki többség, azért fordult ellene, mivel az udvar párthívének tartotta, viszont Bécs megfordítva vélekedett róla. De nem szívelték a felsőtábla mágnásai sem. Lenézték, mert származásilag nem az ő osztályukhoz tartozott. Ennek az igaz embernek, *kevés volt a barátja,* de annál több az ellensége.

Karolina királyné megkoronáztatása szept. 25-én még ünneprontás nélkül folyt le, de utána megindultak a heves viták. Kiélezte az ellentétet, hogy a királyi propozíciókat, vagy pedig a sérelmeket tárgyalják-e először? A prímás az előbbieket sürgette, miáltal még jobban maga ellen ingerelte az ellenzéket. Későbbi felszólalásait állandó gyanakvás kísérte. Ő azonban igaznak felismert útjáról nem tért le. Ha a kormánykörök akarták túllépni a törvényesség határát, az ellen tiltakozott. Ha pedig a sérelmi politika túlzott, azt is visszautasította.

Szűkebb köre már-már az tanácsolta, hogy az egyes problémákra adandó hozzászólásait a legszűkebbre korlátozza. Ennek keretében is a szükséges reformokat feltétlenül pártolta, mégha a kormánynak nem is tetszett. Helyeselte felsőbüki *Nagy Pál* indítványát a magyar nyelv és irodalom fejlesztésére. Tekintélyes összeggel támogatta *Széchenyi István* akadémiai alapítását. Nem kifogásolta a protestáns diákok szabad kiküldetését a német egyetemekre, de ugyanezt a szabadságot megkövetelte a katolikus papnövendékek számára is a római Collegium Germanico–Hungaricum-ba. Az uralkodó ezen a ponton készséggel teljesítette kívánságát, sőt sürgetésére visszaadatta azokat az alapítványokat is, miket II. József a páviai egyetem javára foglalt le.

Még javában tartott az országgyűlés, amikor XII. Leo korábbi ígéretéhez híven, 1826. márc. 4-én megbízta Ostinit, hogy érdeklődje meg az uralkodónál, vajon tetszésével találkoznék-e, ha mostanában csakugyan beválasztaná Rudnayit a bíborosi testületbe? Ezúttal, bizonyára ismét, államtanácsosaira hallgatva, megváltoztatta fentebbi szándékát. Azt válaszolta a pápának, hogy legjobb szeretné, ha a kinevezés mindaddig függőben maradna, míg le nem zárul a mostani pozsonyi országgyűlés. A prímás további viselkedésétől teszi függővé, hogy megújítsa-e ajánlatát, vagy sem?

Leót meglepte ez a nem várt válasz, annál inkább, mivel Ostinitől megtudta, hogy a politika játszik benne szerepet, amit ő teljesen ki akart kapcsolni. Nem egyszer győződött meg emberi és főpapi kiválóságairól, a Szentszékhez való törhetetlen ragaszkodásáról. Az

utóbbiról is csak az imént tett tanúságot, amikor a leégett falakon kívüli Szent Pál bazilika újjáépítésére, részben a sajátjából, részben gyűjtés útján 2376 frt-ot küldött Rómába. Okot tehát nem látott elejtésére és így az okt. 2-án tartott titkos konzisztóriumon, *in petto* kinevezte bíborosának. A kihirdetéssel várt mindaddig, amíg a mondott országgyűlés véget nem ér és hullámai el nem csendesednek.

1828. dec. 15-re immár másodízben hívott össze titkos konzisztóriumot. Úgy gondolta, hogy másfél év alatt kiengesztelődhetett Ferenc király alaptalan sértődöttségéből és nem akadékoskodik tovább. Meghagyta tehát Ostini utódjának, *Spinola* nunciusnak, érdeklődné meg, miként fogadná, ha tényleg kihirdetné Rudnay bíborosságát? A kapott választ a következőkben ismertette. Az uralkodó elismeri, hogy a prímás egyházi tekintetben kifogástalan. Mint főpásztor dicséretreméltó munkát teljesít, azonban közjogi méltóságánál fogva, mint politikus, nem felel meg mindenben a hozzá fűzött reményeknek. A lezajlott országgyűlésen is nagyon közömbösen viselkedett. Csekély emberismeretéről tett tanúságot s fellépése sem volt oly szerencsés, hogy nagyobb eredményeket bírt volna elérni. Így tehát ő nem lehet mellette, de viszont nem az ő hatáskörébe tartozik, hanem egyedül a Szentatyáéba, hogy bíborosi kinevezésében mit és hogyan fog cselekedni.

A felvetett kérdésre a válasz fanyar volt, de nem egészen elutasító. Nehogy azonban a kihirdetésből bántó utórezgések származzanak, az új államtitkár, *Tomasio Bernetti* bíboros, újból felszólította a nunciust, hogy most már a mindenható Metternich kancellárral beszéljen, aki a Rudnay-ellenes kampány vezetője volt. Meg kellett vele értetnie, hogy a gondolat magától az uralkodótól indult ki, így hát saját tekintélyének is ártana, ha most azt keresztezni akarná. Tudvalevő, hogy a kinevezés már félig nyilvánossá lett s a prímás állítólagos „politikai ügyetlensége" nem lehet elég ok, hogy éppen most ejtsük el. Egyébként is, ha politikailag nem volt mindig szerencsés a viselkedése, rá fog jönni, hogy ezen változtasson, hisz tudnia kell, hogy kinevezése nemcsak a pápától függ, hanem királyától is.

Metternich hiúságát legyezte, hogy e kérdésben neki is legyen döntő szava, azért a nuncius előadása nyomán, most már maga kérte Ferencet, hogy engedje a kinevezést dűlőre juttatni. Ilyen nyomás után, kijelentette, hogy nem támaszt semmiféle akadályt, így most már a fenti konzisztóriumon megtörténhetett az ünnepélyes kihirdetés.

Spinola már előzetesen értesítette a prímást a szerencsés kimenetel felől, amivel érthető örömöt szerzett neki. Nem mulasztotta el, hogy nyomban köszönő levelet ne intézzen a Szentatyához, hangsú-

lyozva, milyen bölcsen és kedvesen intézi Isten az emberi sorsokat. Végtelen irgalmán kívül, hálás szívvel köszöni meg Őszentsége atyai jóságát is. Lélekben leborul eléje és kéri apostoli áldását, hogy élete hátralevő szakaszán, minél eredményesebben dolgozhasson Isten dicsőségére és egyháza javára. Megköszönte az uralkodó kegyét is, megígérve, hogy a jövőben is ernyedetlenül fog munkálkodni a haza, trón és a felséges uralkodócsalád boldogságán.

A kúriában úgy döntöttek, hogy a brévéket a Zuchettóval és bíborkalappal együtt Veroni gróf testőrkapitány vigye el Bécsbe és Esztergomba. Az is egyik megbízatása volt, hogy a bíborkalapot a nunciatúra titkára *Lucciardi* kamarás adja át az uralkodónak, aki viszont azt az új bíboros fejére teszi. Mert az utóbbi annyira megenyhült, hogy erre a szertartásra is *vállalkozott.*

Ennek első részlege dec. 23-án folyt le Esztergomban, mely ismét az országos ünnepség színhelye lett. Veroni miután üdvözlő beszéde kíséretében megbízatásának eleget tett, egymást érték a többi köszöntők. Rudnay elcsukló hangon köszönte meg a szép szavakat és kijelentette, hogy bíborosságát Isten ajándékának tekinti. Azt egyedül és kizárólag az ő dicsőségére, az egyház javára, a lelkek üdvösségére s szeretett hazájának boldogítására akarja felhasználni. A megjelenteket kéri, hogy támogassák, hogy ígéretét és jó szándékát minél eredményesebben válthassa valóra.

A bécsi ünnepeltetés sem maradt el az esztergomi mögött. Rudnay pár nappal előbb utazott fel, hogy tisztelegjen az uralkodónál, az udvar főhercegi tagjainál, nunciusnál s élőszóval is megköszönje, kinek-kinek, amit érte tett. A bíborkalap feltétele jan. 3-án ment végbe a Burg kápolnájában, ahol pompától és fénytől csillogott minden. A kitűzött órában a meghívottak után, kimért pontossággal érkezett a kápolnába, díszkíséretével az uralkodó. Elfoglalva helyét, eléje lépett Lucciardi s a következő szavakat intézte hozzá: Őszentsége kegyes megbízásából, nekem jutott az a megtisztelő szerep, hogy Felségednek átnyújthassam a Főmagasságú Hercegprímás, Esztergomi Érsek bíborosi jelvényeit, akit a Szentatya érdemei jutalmaképpen a kardinálisok magas testületébe emelt. Ha pusztán megbízatásomból is igen nagy megtiszteltetés árad rám e mai napon, mennyivel inkább növekszik örömöm, amikor apostoli Felségednek, kinek jóságát és hithűségét közvetlen tapasztalatból ismerem, átadhatom a pápai leveleket, melyek erejénél fogva, dicső Magyarország primása, a szent bíbor jelvényével különösképpen feldíszíttetik.

A beszéd elhangzása után, átnyújtotta a brévét, nemkülönben a bíborkalapot az uralkodó kezébe. Erre eléje lépett a bíboros, ő pedig fejére helyezte újabb méltóságának jelvényét. Eme aktus után,

a nuncius a Te Deum-ot intonálta s a hálaadó könyörgés után Rudnay áldásban részesítette az ünneplőket.

Rudnay még két napig időzött Bécsben s utána visszatért Esztergomba. Spinola elég részletesen beszámolt a lefolyt ünnepségekről s a Szentatya, államtitkárával együtt örült, hogy minden oly jól sikerült. A nuncius újból kiemelte az új bíboros múltban elért érdemeit s mint hangoztatta, méltó volt, hogy ily nagy ünneplésben részesítsék.

6. Az élet lezáródása

A magyar katolikusok elfogulatlanabb része, méltán büszkélkedett, hogy Batthyány után, éppen félszázad elteltével, egyik legderekabb egyházfejedelme ismét bíbort kaphatott. Az öröm utórezgései még benne vibráltak, amikor Rómából megérkezett a szomorú hír, hogy XII. Leó 1829. febr. 10-én meghalt. Rudnay is azok egyike volt, aki szíve mélyéből gyászolhatta. Mint a bíborosi kollégiumhoz írt részvétlevelében hangoztatta: a seb, amitől az egyház vérzik, az én szívemet még jobban marcangolja, éppen az elköltözötthöz fűzött kapcsolataim miatt. Nem is egyszer elhalmozott gyengédségének atyai szeretetet meghaladó számtalan jeleivel. Pártfogolt, szeretett, sőt teljesen érdemtelenül, még eme szent testület díszével is megtisztelt. Hirtelen ért gyászos elmúlása, szívemet keserves fájdalommal tölti el. Egyben lelhetem csak vigaszomat, hogy imádkozom érte. Kérem számára a könyörületes Isten irgalmát s ugyanezt teszik Magyarország többi egyházfői, papjai és hívei.

A halottat temetni kell s a hátrahagyott űrt új utóddal pótolni. Az ő esetében már a halált követő másnapon, szétmentek a Román kívül élő bíborosokhoz, a meghívó levelek, melyek tudtul adták, hogy a pápaválasztás febr. 23-án kezdődik és arra pontosan jelenjenek meg. Sajnos, a magyar bíboros maga helyett csak kimentő levelét küldhette el a szent kollégium dékánjához, *Della Somaglia* bíboroshoz. Miként írta: készséggel tennék eleget ennek a kedves kötelességemnek, de egészségi állapotom teljesen lehetetlenné teszi elutazásomat az örökvárosba. Arról biztosította a konklávista atyákat, hogy nemcsak maga imádkozik értük, hanem az ország összes templomaiban nyilvános könyörgéseket rendel el. Hiszi és reméli, hogy Szent Péter örökébe olyan utódot ültetnek, kiben az Úr Krisztusnak kedve telik. A választók többsége az utolsó menetben (márc.

31.) *Castiglione* bíboros mellett kötött ki és *VIII. Pius* (1829–30.) néven vette át az egyetemes egyház kormányzatát.

Mindössze húsz hónapig uralkodott és így Rudnay megérte a következő választást is. Ez szintén nélküle zajlott le, mivel fizikai erői egyre jobban hanyatlottak. Az utóbbi esetben *Cappellari* bíboros került ki győztesen a választásból (1831. febr. 2.) s *XVI. Gergely* (1831–46.) néven ismeretes a pápák névsorában.

Az élet alkonyán járó magyar prímás mindkettő választásának örült, de szívéhez talán VIII. Pius állt közelebb. A Nemzeti Zsinattal kapcsolatban kezdődött barátságuk, mert ő is azok közé tartozott, akik őt XII. Leónál patronálták. Ezért is üdvözölte oly boldogan, mint az egyház első emberét s ígérte neki, hogy a maga területén őrködni fog, nehogy az ellenség konkolya megfertőzze a katolikus hit- és erkölcsvilágot. Ugyanezt juttatta kifejezésre, amikor XVI. Gergely foglalta el a pápai széket.

Az őrállásra annál nagyobb szükség volt, mert éppen a harmincas években erősen veszélyeztette a kereszténységet az ellenséges sajtó termékeinek s a titkos társulatoknak aknamunkája. A forradalmi világ innen merítette erejét s legelőször Franciaországban próbálkozott, majd tűzcsóvája átterjedt Belgiumra, Lengyelországra és helyi zendüléseket okozott Itáliában és nálunk. A liberális eszmék tehetősebb hívei, nemcsak lelkesedéssel kísérték a lengyelek felkelését, hanem anyagilag is támogatták. Árról azonban megfeledkeztek, hogy könnyítsenek saját jobbágynépük sanyarú sorsán s ez Sáros- és Zemplénmegye egyes községeiben nagyon megbosszúlta magát. A szegényebb néposztály félrevezetve, *fellázadt földesurai ellen,* kastélyait kifosztotta, majd felgyújtotta, magtárait kirabolta s nem egy helyütt vérfürdőt rendezett.

Az éhínség mellett a zendülés másik oka, a lengyel végekkel határos vidékeken kitört *kolera volt.* Innen kiindulva csakhamar elterjedt az egész országba s mintegy félmillió embert követelt áldozatul. A hírverés úgy tudta, hogy a pusztító betegséget, az orosz cár által a lengyelek ellen mozgósított tatár csapatok hurcolták a lengyel földre s a lengyelekkel való érintkezés juttatta el hozzánk. A kormányhatóságok dicséretes buzgósággal akarták a járvány terjedését megakadályozni, de az elvakított nép elutasította az orvosokat és gyógyszereket. Ehelyett a gazdagok pincéit törte fel s az ott talált italokkal, főképpen pálinkával kábította magát és pusztított, amerre látott. A bíboros-prímás utolsó intézkedése az volt, hogy a püspökök karöltve papjaikkal kövessenek el mindent a gyilkos kór leküzdésére s a zendülések megfékezésére.

A vészes események rendkívül lehangolták, ami persze amúgy is fogyatkozó erejét még jobban gyengítette. Pedig a fizikai ellen-

állásra most lett volna nagy szüksége, mert az alattomos kór őt is megtámadta. Tömték az orvosszerekkel, de hiába, mert a pestises baktériumok erősebbek voltak és 1831. szept. 13-án kioltották életét.

Tizenkét évig állt a magyar katolikus egyház irányító állomásán s felfokozott munkatempóval dolgozott a nemesebb valláserkölcsi világ gyarapodásán. Vezető egyháztisztségét a legnagyobb hivatástudattal töltötte be s ez biztosította lelkiismerete nyugalmát. Főpapságának gazdag eredményeit a róla szóló nekrológnak ezek a szavai fejezik ki leghűségesebben: *Te templa loquuntur!* Nemcsak kövekből épített templomokat, hanem kegyelmi erőkből is s ezzel állított magának a magyar prímások sorában ércnél maradandóbb emléket.

KOPÁCSY JÓZSEF
(1838–1847)

„Főpap és kegyes tértiú"
(Búcsúztatásából)

Rudnay halála fájó elzuhanást jelentett a magyarság életében. Fokozta a veszteséget, hogy őrhelye több mint hét évig maradt üresen. Pedig előrelátó és biztos kezű egyházkormányosra annál nagyobb szükség lett volna, mivel az egyházpolitikai széljárat nemhogy elcsendesedett volna, hanem egyenesen viharossá vált.

A vallási kérdések türelmetlen cséplése eddig is módfelett foglalkoztatta közéletünk hivatott és hivatlan szóvivőit. Így volt ez az 1830-as és még inkább a következő, 1832/36-os országgyűlésen. Az utóbbit 1832. dec. 16-ára hirdette meg az uralkodó. Itt már éles határral különültek el a liberálisok és konzervatívok egymástól. Az előbbiek harci riadója a nemzeti szabadságjogok védelme volt, más szóval a sérelmi politika. Az utóbbiak inkább a bécsi udvar célkitűzéseire esküdtek. Amazok szereplése kedvezőbb visszhangot váltott ki a nagyközönség részéről, főleg pedig a fiatalságnál. A *haladás* elnevezésével fémjelezték őket, míg ellenfeleiket a *maradisággal* népszerűtlenítették.

De bármennyire is mellettük nyilatkozott meg a közhangulat, reformtörekvéseiket mégsem bírták győzelemre vinni, mivel a konzervatívok többségi súlya még erősebb volt. Harci készségüket ez sem lohasztotta és így politikai elgondolásaikat éppúgy napirenden tartották, akárcsak vallási követeléseiket. Az utóbbiak közé vették az összes bevett keresztény felekezetek egyenjogúságát, a vegyesházasság addigi jogállásának *revideálását,* a protestáns felekezetek teljes *önállóságát* stb. Ilyen alapon a katolikus vallás államelsősége eléggé veszélyben forgott, annál inkább, mivel a kat. vallású követek közt is akadtak szép számban, akik a prot. érdekszövetséghez csatlakoztak. Ezért mondhatta *Kölcsey Ferenc:* amikor a linzi békét és a bécsi szerződést vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendölni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen *Luther* és *Kálvin*

fiai hallgatva nézik, míg *Pázmány* hitének sorsosai egymással vetekedve szólanak érettük.

Megfigyelése szemléletesen igazolja, mennyire közömbössé váltak ősi vallásukhoz a közélet szereplő személyiségei. Ez ismét újabb igazolása a jozefinista rendszer bomlasztó hatásának. A fentebbi diétai pontok azt is bizonyítják, minő könnyelmű mulasztás volt, hogy a bécsi kormányzat kellő időben nem gondoskodott az esztergomi érsekség betöltéséről. Nem lehetett mentsége, mintha nem lettek volna arra termett főpapjaink. Akadtak jó néhányan, hogy csak Kopácsy, Scitovszky, Szepesy és *Vurum* püspököket említsük. Mindegyikük dicséretesen állta meg helyét egyházi vonalon és nemkülönben a politikában. S utóbbi vonatkozásban méltán sorozhatók melléjük *Lonovics József* egri, *Jordánszky Elek* esztergomi, *Mayer József* székesfehérvári és *Terstyánszky Imre* pécsi kanonok, valamennyien, mint káptalani követek az alsótáblán. Meg volt elégedve velük Ostini és a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott róluk Rómába küldött jelentéseiben. Így szemlélve a két ellentétes párt hadakozását, a középutas politika mennyivel több eredményt ért volna el, ha megvan közös vezére és egységesebb irányítása!

A liberálisok ereje éppen az egységben rejlett és erre támaszkodva merte beledobni az urbarium tárgyalásába 1833 elején *Beöthy Ödön* bihari katolikus követ a protestáns sérelmek orvoslását. Többek közt azt követelte, hogy a vallások egyenjogúságának kimondásával és az előzetes hat hetes oktatás eltörlésével *legyen szabad* a vallásváltoztatás; szűnjék meg a reverzális; biztosíttassék a prot. hitfelekezetűek szabad letelepedési joga, mentesüljenek a kat. ünnepek megülése alól; diákfiaik akadálytalanul látogathassák a külföldi főiskolákat és egyetemeket stb.

A javaslat egyes pontjai olyan heves, sőt szenvedélyes vitát váltottak ki, hogy azok már az egyéni becsületet érintették. Éles támadásoknak voltak kitéve mindazok, akik Beöthy előterjesztésével nem értettek egyet s főképpen a káptalani tagokat tartották közeli célpontban. Nem kegyelmeztek az elnöklő *Mérey Sándornak* sem, mert azt tartották róla, hogy elfogult a papi követek javára. József nádor rá is vette, hogy tisztét adja át az ő helyettesének, *Somsich Pongrácnak*. Viszont az előbbieknek azt ajánlotta, hogy ne vegyenek részt az elmérgesedett vitákban, hanem nevükben az általános tekintélynek és tiszteletnek örvendő *Lonovics* beszéljen. Ezúttal azonban rá sem hallgattak, mert úgyis tudták, hogy Beöthy javaslata neki sem kell.

De kevés kivétellel nem kellett a felsőtáblának sem. Itt tehát a katolikus álláspont kapott nagyobb többséget. Azt nem bánták, ha

az alsótábla megszavazott törvényjavaslatát, az erre kiküldött külön bizottság átfésüli. De még e javított formájában sem kellett a felsőtáblának. Egyedül a reverzálisok megszüntetését fogadta el, a többi pontokat pedig egyszerűen elvetette. Utána már a kölcsönös üzenetváltások sem értek célt, mire Beöthy visszavonta javaslatát, ezzel a jóslattal: miként Jairus leánya, ez sem halt meg, *csupán alszik.*

A szabadjára eresztett szenvedélyek nemcsak a vallási, hanem az alkotmányjogi tárgyalásoknál is heves viharokat kavartak fel. A bécsi kormányköröknek itt is rá kellett volna eszmélniök, hogy a liberálisok veszedelmes ellenfelekké erősödtek s meghátrálásukra az egyetlen járható út az lenne, ha gyökeres rendszerváltozásba kezdenének. De mindössze annyi történt, hogy Ferenc királynak 1835. márc. 2-án bekövetkezett halála után, fia és utóda *V. Ferdinánd* menesztette a magyar kancellária éléről *Reviczky Ádámot* s helyébe a kevésbé előnyösen ismert *Pálffy Fidélt* nevezte ki.

Az országgyűlés berekesztése után az új kancellár az ellenzéki szellemet úgy akarta letörni, hogy az országot elárasztotta kémekkel és titkosrendőrökkel. Így szerette volna gúzsba szorítani a szabad véleménynyilvánítást. Lecsukathatta *Kossuth Lajost,* a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztőjét és *Wesselényi Miklóst,* az árvízi hajóst, ezzel csak olajat öntött a tűzre. Szatmár megye kezdeményezésére számos törvényhatóság kimondta, hogy mindaddig hátráltatni fogják a kormányrendeletek végrehajtását, amíg a politikai és vallási sérelmeket nem orvosolják.

Az utóbbiaknál maradva, a liberálisok szívósan ragaszkodtak ahhoz, hogy a reverzálisok és elkeresztelések kérdésében, nálunk is ugyanazt a gyakorlatot kövessék, mint Poroszországban. Az ide vonatkozó kánonok betartása miatt bebörtönöztek ott két érseket is, név szerint *Droste-Vischeringet* és *Dunint.* Hasonló ürüggyel ugyanezt akarták nálunk megtenni *Scitovszky* püspökkel. Ehhez azonban mégsem volt bátorságuk, ellenben az alsópapság köréből már többeket ültettek a vádlottak padjára. A kormány az ilyen ítéleteket sem engedte végrehajtani.

Az utóbbiból arra lehetett következtetni, hogy a katolikus szempontból Bécs felől kedvezőbb szelek kezdtek fújni. Metternich mindenhatósága Ferdinándnál is érvényesült, de javára kell írni, hogy engedékenyebb lett, mint volt a múltban. Leghelyesebben cselekszik, ha teljesíti Ferenc végóhaját és konkordatumot köt a Szentszékkel. Ettől még húzódozott, mert azt hitte, hogy a katolikus életformát úgy is sikerül biztosítani, ha felerősíti hierarchiánk felső tagozatát. Így kapott (1834) püspöki kinevezést *Csanádra Lonovics,*

később (1838) *Palugyay Imre* Kassáról *Nyitrára, Ocskay Antal* az előbbi helyére, *Scitovszky* Rozsnyóról *Pécsre* s *Sztankovits János Győrbe.* S ami a mostani kinevezések betetőzésének tekinthető, megszűnt Esztergom árvasága is, mert ugyanekkor *Kopácsy József* veszprémi püspök az esztergomi érsekség ura és főpásztora lett.

1. Az érsek-prímási szék betöltése

Miután Ostinit 1836-ban visszahívták Rómába, helyét *Ludovico Altierivel* töltötték be. A császárvárosban annál szívesebben fogadták, mert megvolt a hercegi rangja és amellett nagy műveltségével és tapintatos fellépésével is hódított. Az itteni helyzetről elég gyorsan szerzett tiszta tájékozódást és magyar vonakozásban azt tartotta legsürgősebb feladatának, hogyha a fenti érsekség széküresedését megszüntetik. A jó diplomata szimatával megérezte, miként kell Metternichhel bánni és így több olyan kérdést sikerült elintéztetnie, amikben azelőtt hajthatatlannak mutatkozott. Nem félt tehát ettől sem és első ízben 1837 októberében hozta elő, milyen fontos lenne az érsekség betöltése. Hármas érvet hozott fel, legelsőnek, hogy a liberálisok minő szervezettséggel készülődnek a következő országgyűlésre. Ezt tudta Metternich is, de jó volt hallani a nunciustól és még jobb, hogy a kormánynak is érdekében állna, ha a püspöki kar megkapná vezérét s ezáltal egységben és erőben gyarapodna. Ez a felerősítés csak javára szolgálna az államgépezetnek is.

A következő okot sem szabad lekicsinyelni, nevezetesen az esztergomi építkezés leállása ugyancsak sürgeti a fenti kinevezést. Köztudomású, mondotta, mennyire nyugtalankodnak a katolikusok, amiért oly sok anyagi áldozat és erőfeszítés eredménye a felhúzott épületrészek romlása és pusztulása. Rudnay halála óta alig történt valami a munka folytatására és meg vannak győződve, hogy nincs is remény rá, amíg nem jön az utód. Mert egyes-egyedül ő fog törődni azzal, hogy az egész mielőbb tető alá kerüljön.

Ezenkívül tekintetbe kell venni, hogy az érsek-prímás hiányát sínyli az ország egész katolikus társadalma. Az alkalmas fő nélkülözése miatt ugyanis veszélyben forog a püspöki kar egységének ereje, méltóságának fénye, amit elsősorban a prímás személyisége tesz oly díszessé és tekintélyessé. A továbbiakban az is megfontolásra kívánkozik, hogy a józan eszmék és üdvös elvek ugyancsak az ő egyéniségén keresztül nyernek nagyobb megbecsülést, éppen

ama kivételes tisztelet és hódolat révén, ami számára, mint az ország első főpapjának kijár. Azután azért is igen nagy fontosságot kell tulajdonítani a mielőbbi kinevezésnek, mert nyilvánvaló, hogy az egyház válságos időket él s az ellenséges áramlat egyre nagyobb hévvel puskaporoz rá.

Úgy látszik a nuncius telibe talált, mert a legkisebb cáfolat nélkül csupán azzal próbálta menteni a helyzetet, hogy a mindenkori prímásnak nemcsak egyház-, hanem állampolitikai vonalon is erőteljes egyéniségnek kell lennie. Márpedig ilyent nehéz találni. Erre viszont Altieri azt jegyezte meg, hogyha valóban így állna a helyzet, a megoldást akkor sem volna szabad tovább halogatni, hanem a meglevők közül kellene a legalkalmasabbat kiválasztani. Szinte hihetetlennek tartotta, hogy az utóbbi évek ne bírtak volna alkalmas jelöltet kitermelni. Az államkancellár azzal zárta ezt az első párbeszédet, hogy még visszatérnek rá és próbálnak megoldást találni.

Szavát csakugyan állta és a következő év márciusában lelkendezve újságolta, hogy megvan a jelölt, mégpedig herceg *Schwarzenberg Frigyes József*, salzburgi érsek személyében. Elhalmozta őt minden elképzelhető dicsérettel, de a nunciust nem tudta megingatni. Nyíltan megmondta, hogy legutóbbi megbeszélésük alkalmával, olyan prímást óhajtott, akiben megvan a szellemi és fizikai erő frissesége. Ért nemcsak az egyházi, hanem az állampolitikai ügyekhez s mindez egytől-egyig hiányzik Schwarzenbergből. Még egészen fiatal s így ideje sem volt nagyobb kormányzati tapasztalatok szerzésére. Emellett beteges, ami kizárja, hogy nagyobb aktivitást tudjon kifejteni. Legyen szabad emlékeztetnie arra a kijelentésére is, mily nagy a prímás tekintélye a magyarság előtt! De hogy tudná saját számára biztosítani az ő jelöltje, mikor még semmiféle kapcsolata nem volt a magyarsághoz? Nem ismeri nyelvüket, honi szokásaikat, nagyra értékelt alkotmányukat, ami sorra elengedhetetlen szempont a kinevezésnél. Metternichre hatott ez érvelés és többé nem hozta elő hercegét.

Elejtése után mégiscsak nálunk kellett körülnéznie és talált is két alkalmasabb jelöltet Nádasdy és Szepesy személyében. Nagyobb eshetősége az utóbbinak volt, mivel Bécsben is szívesen emlegették nevét és Róma fátylat borított ismeretes erdélyi szereplésére. Ezt meg is érdemelte, mert elsiklása után feddhetetlen életével, bőkezű jótékonyságával s főképpen időtálló alkotásaival emlékezetes maradt pécsi püspöksége. Ezek után valószínű, hogy befut, ha aránylag elég fiatalon, ötvenhét éves korában meg nem hal 1838. júl. 16-án. Ez a lehetőség kicsendül a nunciusnak *Lambruschini* bíborosállamtitkárhoz intézett beszámolójából is. Nagy csapás érte – írta

– a magyar katolikus egyházat, amikor elvesztette Szepesy Ignác pécsi püspököt. Kiváló egyénisége és nagy érdemei őt ajánlották a prímási méltóságra s ha ez teljesedhetik, minden jóérzésű ember helyesléssel fogadja.

Nádasdy tehát vetélytárs nélkül maradt, de ennek ellenére sem vihette el a prímási pálmát. Ezt látva a nuncius, elégedetlenül panaszolta Rómának: Isten a megmondhatója, meddig fog még késni a kinevezés. Pedig a kényszerítő okok, mikkel fentebb Metternichet is sarokba szorította, mind erősebben ismétlődtek. Az ellenzék – úgymond – felfokozott hanggal űzi a demagógiát s ez ellen védekezni nemcsak az egyház érdeke, hanem ugyanigy az államkormányzaté is. Hiába hangoztatja, hogy az országgyűlést nem hívja össze, mert a nyomás akkora, hogy már talán a jövő (1839) évre meg kell ezt tennie. S az nagy veszteséggel járna az országra, ha ekkorra se lenne prímása. Ezért kéri az államtitkárt, hogy az osztrák követ, *Lützow* gróf útján hasson oda a bécsi kormányra, hogy most már ne késsen a betöltéssel.

Lambruschini eleget tett e kérésnek és meg is lett az eredménye, amennyiben Altieri dec. 18-án örömmel jelenthette, hogy csak napok kérdése és meglesz az új prímás. Metternich közlése szerint *Kopácsy József* veszprémi püspök a szerencsés jelölt, akit a bécsi körök a püspöki kar egyik legtekintélyesebb tagjának tartanak. Maga szintén úgy nyilatkozott róla, hogy e választás a legérdemesebb prelátusra esik. Általában úgy ismerik, mint akiben megvannak a jámborság, bölcsesség és tudomány szükséges kellékei. Nagy tekintéllyel rendelkezik, amivel párosul szívós akarata s a katolikusokban feléledt a remény, hogy az egyház jogait a jövőben nem kell félteni.

Két nap múlva, azaz dec. 20-án csakugyan kijött a kinevezési okirat s egyben a pápai megerősítést kérő levél. Ezúttal Metternich sürgette a nunciusnál a pápai bulla elküldését, mert azt szerette volna, ha még az 1839-es országgyűlés megnyitása előtt megtörténik a beiktatás. Még azt is jelezte, hogy a közeljövőben kérni fogják bíborossá való kreálását s már most nyomatékosan kéri, hogy a Szentatya ezt a kegyet se vonja meg a kérdéses főpaptól. A válaszból tudjuk, hogy *XVI. Gergely* az egyikre éppúgy hajlott, mint a másikra.

Miután a Burgban kimondták a kinevezésre az Amen-t, akkor következett be a nagy és nem várt meglepetés! Minden jel arra vall, hogy Kopácsyt befejezett tények elé akarták állítani, ezért nem nyilváníthatta kellő időben szándékát, hogy kész-e menni Esztergomba, vagy nem? Így utólag kellett ezt megtennie, mégpedig nemleges értelemben. Nem volt titok előtte, hogy *janzenista* hírben áll

s tulajdonképpen ez lehetett a valódi ok, hogy kapunyitás után szeretett volna visszafordulni. Erről ugyan lemondó levelében hallgatott s helyette inkább törődöttségével és legyengült egészségével hozakodott elő. Úgy érezte, hogy hatvannégy évével nem bír megbirkózni a reá váró óriási feladatokkal. Ezért kérte „hódolatteljes" alázattal királyi urát, hogy e visszalépését elfogadni kegyeskedjék. Az egyház és az állam szolgálatában eltöltött negyvenkét éve után engedje meg neki, hogy továbbra is megmaradhasson a veszprémi püspöki megyében s ne késztesse őt ama veszélynek kitenni, hogy a számára kimért, rövid, hátralevő időben, alighogy valamit ismét megkezd, azt ne fejezhesse be.

Bécsben nagyot néztek e szokatlan fordulaton s ezt a mértékadó tényezők, a nunciussal együtt az ő túlzott aggályosságának tulajdonították. Metternich megnyugtatta Altierit, hogy nincs ok az aggodalomra, mert szerinte és az államtanács többi tagja szerint is a prímásjelöltet az esztergomi építkezés folytatása rettentette el. Ezt a látszólagos nehézséget úgy hidalják el, hogy az érsekség időközi jövedelmeiből 700 000 frt-ot utalnak ki a nevezett építkezés folytatására s szó lehet még a veszprémi püspökség átmeneti megtartásáról így fennakadás nélkül lehet tovább építkezni.

Ezek megfontolása után a lemondást nem fogadták el és azt József nádor is helyeselte. 1839. jan. 6-án tehát megjelent a második királyi kézirat, mely Kopácsy tudomására hozta, hogy prímási kinevezése érett megfontolásnak lett az eredménye. Az uralkodó ettől már csak azért sem tekinthet el, mert éppen azok a tulajdonságok terelték rá a figyelmet, melyek biztosítékot nyújtanak, hogy igenis képes lesz a reá várakozó feladatoknak közvárakozásra megfelelnie. E második döntést a magyar kancellária egyházi referense, *Balassa Gábor*, a későbbi szombathelyi püspöknek kellett kézbesíteni s egyben élőszóval is meggyőzni, hogy helytelenül cselekednék, ha továbbra is ellenkezne.

Ebből világosan láthatta, hogy a további húzódozásnak nincs értelme, ezért megadta magát sorsának. Így hát jan. 15-én megírta V. Ferdinándnak; „minden további ellenkezés nélkül, a legnagyobb alázattal hajlok meg a legmagasabb akarat előtt és a legkegyelmesebben rám ruházott prímási méltóságot hódolatteljesen elfogadom." De amikor ezt tette, nem hallgatta el azt sem, hogy az építkezést folytatni fogja, mert nem akarja, hogy a jövő „ítélőszéke" őt tegye felelőssé, hogy amit Rudnay alkotott, az alatta pusztult el. Erre nem tartja elegendőnek az érseki javadalmat s mivel nem bízott a fenti összeg kiutalásában sem, maga is kérte, hogy volt egyházmegyéjét három évre megtarthassa.

Annak ellenére, hogy erre hozott fel általunk is ismert példákat,

Altieri kezdetben ezt nem helyeselte. De Metternich megígérte, hogy csupán három évről van szó és annak letelte után Veszprém megkapja új püspökét. Erre engedékenyebb lett és megígérte, hogy a prekonizációs iratokat ilyen értelemben terjeszti fel a pápai államtitkársághoz.

Ugyanezzel meg lett bízva Lützow gróf, az államkancellárnak azzal a külön utasításával, hogy minden érvet használjon fel, hogy a nevezett püspökség három évig az új érsek kezelésében maradhasson. Mennyire szüksége van erre az anyagi kisegítésre, mi sem igazolja jobban, minthogy a prímásnak Esztergomban nincs megfelelő rezidenciája. Az itteni építkezés máig szünetel. Pesti háza az árvíz idején súlyosan megrongálódott. Pozsonyban a prímási palota az országgyűlések idején az uralkodónak van fenntartva. Ezeket a nehézségeket három év alatt a veszprémi javadalom közbejöttével ki lehetne küszöbölni és utána minden mehetne tovább a megszokott útján.

Lützow febr. 13-án kapta meg a bemutató levelet és a külön utasításokat és ennek értelmében jelentkezett előbb Lambruschinél, majd magánál a pápánál. Mindketten jóindulattal hallgatták végig s tekintettel, hogy Altieri útján is már tájékozódva voltak, teljes sikerrel járt a kérelem. A pápa sem ellenezte a veszprémi püspökség átengedését a jelzett időre, azzal a kikötéssel, hogy utána nevezzék ki utódját. A bécsi udvar tiszteletben tartotta ezt a feltételt s a kívánt időpontban (1842) felterjesztette megerősítésre *Zichy Domonkos* püspök áthelyezését a rozsnyói püspökségből a veszprémire.

Kopácsy nem hiába nyugtalankodott, mert a *janzenizmus* gyanúja – sajnos –, valóságnak bizonyult s ami még rosszabb, időzített bombája közvetlenül a febr. 18-ára hirdetett konzisztórium előtt robbant fel. Levél érkezett Rómába, mely azzal vádolta, hogy janzenista elveket vall és így nemcsak érsek-prímási, de püspöki méltóságra sem méltó. Az államtitkár, de maga a Szentatya is az egészet rosszindulatú gáncsvetésnek tekintette. Az utóbbi a megtartott konzisztóriumon nemcsak megerősítette új állásában, hanem feltűnő dicséretekben is részesítette. Kifejezte azt a reményét, hogy a magyar katolikus egyház nagy embert nyer vele.

Ennek ellenére Lambruschini tiszta vizet akart önteni a pohárba. Ezért felszólította Altierit: tapintatosan nyomozzon utána, mi igaz az alig hihető vádaskodásból? Tudja meg, aláírta-e annak idején Kopácsy a VI. Pius által kiadott *Auctorem fidei* c. bullát, mely többek közt a janzenista tételeket is kárhoztatta és alkalmazkodott-e a bulla rendelkezéseihez? A nunciust is váratlanul érte a híradás és szintén nem akart hitelt adni neki. Mint első válaszában írta, a gyanúsító ravasz könnyelműséggel szeretné a nevezett főpap jó hírnevét

aláásni, mintha bizony kételkedni lehetne az ő hitbeli megbízhatóságában. De bizonyosság kedvéért megígérte, hogy tüzetesen utána jár a dolognak s arról pontosan értesíti a bíboros-államtitkárt.

Előlegezett bizalmára kissé ráfizetett. Márc. 3-án barátságos levélben közölte Kopácsyval, hogy mivel vádolják és kérte, válaszolja meg neki az igazságot, nehogy Róma jó véleménye megváltozzék róla. A kérdezett egyelőre csupán ennyit írt: az isteni Gondviselés a rosszat is jóra szokta terelni és ez történt vele. Az általánosítás nem elégítette ki a nunciust és világosabb beismerést kívánt. Erre kénytelen volt bevallani, hogy az ellene felhozott vád csakugyan *megfelel a valóságnak.* A maga mentségére még felhozta, hogy mások is vannak a hazai és külföldi püspökök közt, akik ugyanezzel a vétséggel megvádolhatók. Hibáztatta a processus informationis-t, mely az egyes püspökjelölteknél nem szokott kitérni arra, miként értelmezik a nevezett bulla előírásait? Persze sem a beismerése, sem pedig védekezése nem bírta tartósítani előbbi jó nevét. Lambruschini panaszosan jegyezte meg: a Szentszéknek minden oka megvan az alapos félelemre. A történtek után szó sem lehetett arról, hogy a bíborosságra előléptessék, ahogy azt Metternich tervezte.

A kérdés tárgyi megítélésére, azt javára kell írni, hogy ő sem volt hibásabb, mint a többi *pszeudojanzenista* társai, akár itthon, akár a külföldön. Veszte az volt, hogy róla kiderült, másokról nem s gáncs nélkül játszadozhattak arany mellkeresztjükkel. Mennyire ránehezedett ez a teher, mutatja húzódozása a legmagasabb magyar katolikus méltóságtól. Láttuk, hogy csak akkor fogadta el, amikor semmiképpen sem tudott kitérni. A legrosszabbkor történt felfedezés rendkívül elkeserítette hátralevő éveit. Tévedését azáltal iparkodott jóvátenni, hogy új állásában még fokozottabb mértékben munkálkodott Isten dicsőségén, egyháza javára és mások lelki hasznára. Ily jó feltétellel foglalta el érsek-prímási székét 1839. máj. 28-án.

2. *Amíg idáig eljutott*

Származásilag Rudnaynál alacsonyabban kezdte, mert szüleinek: *Kopácsy Mihálynak* és *Gyöngy Juditnak* elődeiktől nem maradt más öröksége, mint birtok nélküli *nemesi armálisuk,* kis házikójukkal Veszprém városában. Abban már egyezett vele, hogy a Gondviselés hozzá hasonlóan jó fejjel és kitartó szorgalommal áldotta meg.

Születési helye szintén Veszprém, dátuma pedig 1775. máj. 30-a.

Vele a gyermekek száma eggyel szaporodott, de a mindennapi kenyér csupán oly mértékben, ahogy a családfő megfeszítette erejét. Jó ember volt s még jobb családapa, aki minden törekvését arra fordította, hogy övéi ne szenvedjenek hiányt. Viszont felesége értett ahhoz, hogyan kell beosztani a szükségeseket, hogy legyen mára és jusson holnapra.

A kicsinyek általában értelmeseknek mutatkoztak, de egyikük sem ért fel a kis Józsi koponyájáig. Elemista tanítója váltig biztatta a szülőket, hogy majd adják be a piarista atyák Várban levő „deákoskolájába", mert nagyra viheti. Hát ha így jósolta, nem vágták útját s ő be is váltotta a hozzá fűzött várakozást, mert az eminensek közé küzdötte fel magát. Magaviseletéről pláne nem lehetett rosszat mondani, hisz oly jó kis diák lett, hogy reggelenkint ott ministrálgatott, vagy tanárai, vagy pedig a székesegyházban a kanonokok miséin. Az utóbbiak különösen megkedvelték s szent szolgálata jutalmaképpen „aprópénzzel" szokták kifizetni, amit hiánytalanul vitt haza és adta oda édesanyjának.

Édesapja többször tréfásan jegyezte meg, mily jó lenne, ha egyszer őt is ott láthatná a „kanonok urak" közt! Egyelőre az ő ambíciója csak odáig terjedt, hogy felölthesse a kispapok reverendáját. A hatodik osztály elvégzése után, 1791 nyarán jelentkezett is *Bajzáth József* püspöknél, aki óhaját annál szívesebben teljesítette, mert kitűnő bizonyítványokat hozott magával, azonkívül igen értelmesen felelgetett a felvételi vizsgán. Bár a generális szemináriumok megszűnése után, már az előző évben megnyílt a veszprémi egyházmegyei papnevelő, főpásztora mégis Pozsonyba küldte az Americanum-ba a bölcseleti és teológiai tanulmányai végzésére. Mintha itt kissé megtorpant volna, legalábbis a lelki vonalon, mert az információk azt közölték, hogy könnyen veszi a *hitbuzgóságot.* De feltűnőbb törést mégsem szenvedhetett, legfeljebb a jozefinista papnevelés utórezgései látszottak meg rajta. Püspöke nem is kételkedett hivatásában, különben nem rendeli be szemináriumi prefektusnak, még mielőtt felszentelhette volna.

Évjáratban nem igen különbözött növendékeitől s ez lehetett az ok, amiért tekintélyt nem igen tudott tartani. Ezt észrevették felettesei, ezért a jó hírnevű *Zsolnay Dávid* püspöki helynök maga mellé vette titkárnak. Jól is tette, mert keze alatt elsajátította az egyházkormányzat különböző fogásait s oly használható aulista lett, hogy jó ideig ki sem engedték a központi szolgálatból.

Korhiány miatt csak 1798-ban, születése napján lehetett pappá szentelni s ez a szép aktus a ciszterciek zirci apátsági templomában történt meg. Következett az első szentmise, amit kedvenc nyaralási helyén, *Somlóvásárhelyen* mutatott be szülei, testvérei és rokonai

jelenlétében. Az utolsó évek folyamán iparkodott úgy kimüvelni magát, hogy bárhová viszi a sors, feladatának becsülettel megfelelhessen. Már kispapi ideje alatt folyékonyan elsajátította a latin és görög nyelvet és utána a németet és franciát. Ez tette lehetővé, hogy a magyar irodalmi alkotásokon kívül könnyedén olvasta az utóbbi nyelvű műveket is. A teológia egyes ágai éppúgy érdekelték, mint a világi tudományok, de mégis az egyháztörténethez és egyházjoghoz vonzódott jobban.

Széles sávokban kibontakozó tudása eredményezte, hogy visszakerülhetett a szemináriumba, két kedvenc tantárgya tanárának. Mennyire elmerült mindkét tárgyába, annak bizonysága, hogy lefordította *Cl. Fleury:* „Az izraeliták és keresztények szokásai és erkölcsei" c. kétkötetes művét (Veszprém. 1801/02.). Ugyancsak kidolgozta egyházjogi előadásait és ezek *Jus Canonicum* néven forogtak közkézen. Kánonista felkészültségének köszönhette, hogy 1805-ben kinevezték szentszéki bírónak. Növendékei unszolására arra is vállalkozott, hogy összeállítsa az alapvető hittant „Theologia Dogmatica" néven.

A papnevelő és oktató évek után, bele kellett kóstolnia a lelkipásztorkodás gyakorlati munkakörébe, amennyiben püspöke 1806-ban kinevezte *szülővárosa plebánosának* s a veszprémi kerület esperesének. Itt is megmutatta, hogy egész ember a talpán! Hívei nemcsak készséges szolgálatáért szerették, hanem szónoki rátermettsége miatt is büszkék voltak rá. Jelesebb ünnepek, búcsúk alkalmával kapkodtak utána, de országos hírnevét Károly Ambrus temetésén alapozta meg, ahol káptalanja képviseletében jelent meg. Mert ekkor már *veszprémi kanonok* volt és így valóra vált, ami után atyja tréfásan vágyakozott. A kanonoki ranglétrán fokozatosan emelkedett feljebb és feljebb s Bajzáth annyira megbízott benne, hogy 1809-ben kinevezte *szemináriuma prodirektorának.*

Az említett gyászünnepségen nemcsak magának szerzett nagy becsületet, hanem káptalanjának is. A kijelölt szónok valami oknál fogva nem tudott megjelenni és így őt kérték fel a *beugrásra.* Rögtönözni nem szeretett, de ha kellett, nem hátrált meg. Ezúttal is kitett magáért! A fiatal főhercegről oly megkapó képet adott, hogy a hallgatóságot szinte csodálatba ejtette. Az esztergomi főkáptalan azzal tanúsította háláját, hogy a gyászbeszédet kinyomatta.

Hirtelenében országos hírű szónokként kezdték emlegetni s többé a nagyobb nyilvánosságot nem kerülhette ki. 1812-ben Bécsbe hívták, hogy Szent István királyunkról mondjon emlékbeszédet a hasonnevű főszékesegyházban. A következő évben a győri káptalan kéri fel, hogy elhunyt főpásztorát, *Vilt Józsefet* búcsúztassa el. S ha most szónoki hatását kutatjuk, azt nemcsak széleskörű tudására kell

visszavezetni, hanem formai készségére és kellemes hangorgánumára.

Legszívesebben egyházi tárgykörben hallatta szavát, de politikai felszólalásaival szintén sikereket aratott. Ebbeli alkalmassága vette rá káptalanját, hogy kiküldje követének az 1811- és 12-es országgyűlésre. Mint tudjuk, utána tizenhárom évig csend borult a honatyák termeire s újból csak 1825-ben élénkültek meg. Ettől kezdve megyéspüspöki minőségben szerepelt a főrendi táblán. Sem most, sem azelőtt nem tartozott a *túlzó patrióták* közé. Lelkiismeretesen lemérte az adott lehetőségeket s csupán addig ment el, amíg hazájának használni tudott és nem ártott az uralkodóháznak. Ha a szükség úgy kívánta, ellent mondott a kormányhatalomnak, de ezt úgy tette, hogy ne bántson és ne sértsen.

Az akkori befolyásos tényezők kedvezően ítélték meg egyéniségét és közszereplését s ennek tulajdonítható, hogy pályája egyre feljebb ívelődött. 1817-ben meghívást kap a *Királyi Táblához prelátusnak* s rá két évre a *Hétszemélyes Táblának* lesz a bírája. Ugyanekkor Ferenc kinevezi *pristinai* választott püspöknek, hogy ezzel is jelét adja rendkívüli megbecsülésének. Azt lehet mondani, hogy mindezzel élete félútját megtette s most a másik fele következett, mely már megyéspüspöki székben találta.

3. *A félút folytatása püspöki széken*

Amikor Vurum 1821. dec. 21-én Székesfehérvárt felcserélte Nagyváraddal, az előbbi püspökséget Kopácsy kapta meg. Előléptetését maga Rudnay sürgette, mert közszereplésével általános megbecsülést vívott ki magának. A boldogult prímás annyira értékelte, hogy amikor sor került az esztergomi bazilika ünnepélyes alapkő letételére, díszszónoknak őt kérte fel. Már csak a hála is kötelezte, hogy remekbe foglalt retorikájával meglepje jóakaróját és előkelő hallgatóságát. Idézi azt a bibliai figyelmeztetést, hogy jövevények vagyunk e földön és nincs itt maradásunk. Földi vándorlásunk idején tehát imádságos lélekkel kell Isten felé közelednünk s imádságunknak és könyörgésünknek elsősorban a templom a helye. Tudták ezt a pogányok s még jobban az ószövetség választott népe, ezért is emelt Salamon király oly díszes templomot az egy, igaz Isten tiszteletére. S az újszövetségben, ahol gyökeret vert a kereszténység, ott nyomon követte az Isten háza is.

Őseink sem voltak ez alól kivételek, hiszen tudjuk, hogy Géza

fejedelem és még inkább Szent István királyunk alatt egymás után épültek a kisebb-nagyobb székesegyházak. Elsőségével az esztergomi vált ki s ezt követték a többi püspöki és szerzetesi székhelyek. Az idők viszontagságai, tűzesetek és más elemi csapások elpusztíthatták az egyiket, de épült helyébe a másik és *Széchy* prímás külön is úgy említhető, mint a templomépítő érsekek példaképe.

Joggal sorolható melléje Rudnay, Esztergomnak jelenlegi főpapja, aki a vár magaslatán oly díszes székesegyházat készül alkotni, mely külföldi viszonylatban is állja a versenyt. Erre kizárólag az Isten dicsősége serkenti, melyért önérdek, nyugalom félretételével vállal óriási gondot, mérhetetlen kiadást, csakhogy minél méltóbb hajlékot teremtsen Ura és Istene tiszteletére. Lelje legfőbb jutalmát abban, hogy hatalmas alkotása időtlen-időkig fog állni s nevét kitörölhetetlenül bele írja a magyar szivekbe.

Beszédének tömjénfüstjéből valami rászállt Rudnayra, ami arra is jó volt, hogy barátságuk még jobban elmélyüljön. Püspökszentelésére is őt kérte fel, ami jún. 16-án ment végbe, ugyancsak Esztergomban a vízivárosi ideiglenes székesegyházban. Ezután már teljes hatalommal indulhatott Székesfehérvárra s itteni székfoglalóját júl. 14-én tartotta meg.

Az ünnepeltetéséből mindkét helyen bőven kijutott, de a kellemes élmények éppen csakhogy érinthették, hiszen készülnie kellett a meghirdetett Nemzeti Zsinatra, ahol fontos szerep várt rá. Még szerencséje, hogy az előd az egyházmegyei előkészületeket elvégezte s ezekkel neki nem sok dolga volt, mert elgondolásával teljesen megegyeztek.

Pozsonyban nagyprépostjával, *Simonyi Pállal* és egyik kanonokjával, *Mészáros Józseffel* jelent meg s az előbbi a káptalant, az utóbbi pedig a szemináriumot képviselte. Egyikkel sem vallott szégyent, mert mindketten kimagaslottak a küldöttek közül. Ők viszont új püspökükre lehettek büszkék, mivel szintén az élvonalban haladt. Hamarosan beválasztották a negyedik bizottságba Kluch mellé elnökhelyettesnek s nagy része volt abban, hogy Raffay félresikerült javaslatát elfogadhatónak dolgozhatták át.

Emellett élénk tevékenységet fejtett ki más bizottságokban is. Nagy örömmel vették az atyák, amikor megtudták, hogy résztvesz az igazolásokban, mert nagyszerűen értett ahhoz, miként kell a különféle nehézségeket és ellentéteket kiegyenlíteni. Felszólalásait szívesen hallgatták, de feszült figyelemmel, amikor okt. 16-án a záróülésen beszélt. Megelégedéssel állapította meg, hogy a zsinati atyák magukévá tették Szent Pál intését: légy rajta, hogy az Úrban kapott hivatásodat teljesítsd! Az üdvös szabályok és előírások – úgymond – elkészültek s azok gyümölcse és hatása azon múlik, hogy

a Szentlélek által kiválasztott püspökök, minő erővel és bátorsággal tudják elhárítani azokat az akadályokat, melyek keresztezhetik megvalósításukat.

Minden igyekezetükkel azon kell buzgólkodniok, hogy a meghozott törvények idővel el ne ernyedjenek s maguk elevenségével tudják ellensúlyozni a hamis tudományok és sátáni cselvetések támadásait. Társait arra kérte, legyenek rajta, hogy a meglazult fegyelem régi fényét visszanyerhesse s az egyházi kánonok ereje és hatékonysága helyreállhasson. Szent kötelessége mindegyiküknek, hogy a magyar katolikus egyházat, mint egyik részét az egyetemes egyháznak, biztos támfalakkal körülbástyázzák, nehogy az és annak dicsősége az erkölcsi szabadosság prédája legyen.

Kopácsy szép szavai is mint láttuk, a pusztába kiáltottak, mert az államhatalom szűklátása megbuktatta a Nemzeti Zsinat célkitűzését. A további útkeresésben ugyanazt tette, mint mestere, Rudnay prímás, nevezetesen a Zsinat szellemében kezdte meg és folytatta fehérvári főpásztori működését. Ezt tükrözik vissza mindenekelőtt pásztorlevelei, melyekben nyáját papi és hivő vonalon a fokozottabb hitbuzgóság és tisztultabb erkölcsi élet követésére buzdította.

Jó példával maga járt elöl, mert egyrészt a munkától soha se riadt vissza, másrészt örömét lelte, valahányszor ünnepélyes szertartásokat végezhetett. Ilyenkor el nem mulasztotta volna, hogy szózatot ne intézzen híveihez. Harangokat és templomokat szentelt, mert az ő idejében fejeződött be pl. a *váli, budakalászi, sárosdi* és *biai* plebániatemplom építése. Sőt megvolt az a külön öröme, hogy a *bicskei* (1823), és *gyurói* híveket (1824) ő ajándékozhatta meg plebániával. Szívesen vezetett körmeneteket, amire Fehérvár elég gyakran adott lehetőséget. Azt se bánta volna, ha hetenkint jelentkeznek a konvertiták az átvételre s ha jöttek és a keresztelésre szükség volt, ezt is maga végezte. A papszenteléseket is örömmel várta, hiszen ily alkalmakkor újabb és újabb ugartörőket küldhetett az Úr szántóföldjére. Volt része püspökszentelésben, mivel *Nádasdy* váci és *Bélik* szepesi püspök, őt kérték fel segédszentelőnek, amikor Rudnay prímás az apostoli hatalom részeseivé tette őket.

Meggyőződéssel vallotta, hogy egyházkormányzati programját csak úgy bírja eredményesen megvalósítani, ha megbízható és dolgos munkatársak veszik körül. Ebben is szerencsésnek mondható, mivel elődje eléggé rendezett viszonyokat hagyott rá. Ezért nem kellett változtatnia a két legfontosabb állásban, a püspöki helynökségben és a szeminárium kormányzásában, mivel Simonyi és Mészáros mintaszerűen állták helyüket. Ugyanez mondható a fürge észjárású és gyors tájékozódású titkárról, *Farkas Ferencről*, akinél

jobb erőt szintén aligha talált volna. De szükség nélkül másutt sem cseréberélte az embereket, főképpen nem a szemináriumi többi elöljáróit és tanárait. Erre csak akkor került sor, ha egyik-másiknál az unottság, vagy fáradtság jelei mutatkoztak. De akikkel felváltotta őket, elvárta, hogy minden várakozásnak megfeleljenek s olyan levitákat adjanak át neki, akiket a buzgóság emészt Isten házáért.

Erre sarkallta a külterületen dolgozó papi nemzedéket. Körleveleiben lépten-nyomon ezt a hangot ütötte meg, de teljes elgondolását az 1822. dec. 20-án kiadott pásztorlevélben ismertette. Ezekben, ha némi stiláris eltéréssel, de megismétlődnek azok az útmutatások, amiket már láttunk nagy primásainknál, mint pl. Esterházynál, Barkóczynál és másoknál. Hozzájuk hasonlóan ő is azt tartotta, hogy Krisztus igaz papjának, elsősorban ápolnia kell magában a hittudást. Mert *Szent Bernáttal* kérdezi: hogyan hirdetheti az igazságot, aki nem ismeri azt? Hogyan járhat az Úr követségében, aki nem tudja mi az ő akarata? És hogyan lehet vezető, aki tájékozatlan az utakban? Nehogy ezekben bárkit elmarasztalás érhessen, felújította elődeinek a *négy évenkénti* kötelező ismétlő vizsgákra vonatkozó rendelkezéseit. Ez alól egyedül a hatvan éven túli és beteg papjait mentesítette. A megürült plebániákra is csak azokat engedte pályázni, akiknek megvolt a szinodális vizsgájuk. Az alkalmasok közül, azok számíthattak legnagyobb esélyre, akiknél legbiztatóbb volt a remény, hogy önálló állásukat szívvel és lélekkel fogják betölteni.

Az alapos tudáson kívül megkövetelte, hogy papjai hitből, szeretetből éljenek s az áhítat és tisztesség eláradjon rajtuk. Nagy gondot fordítsanak a napi zsolozsma buzgó végzésére s ne hanyagolják el hosszabb időre szentgyónásukat. Szörnyeteg – úgymond – a bűnben miséző és szentségeket kiszolgáltató pap! A fokozatos tökéletesség elengedhetetlen kelléke, a *lelkigyakorlatok* tartása. Éppen ezért elrendeli, hogy minden papja évenkint három napos lelkigyakorlatot tartson és erről köteles tanúsítványt benyújtani.

Mindez csupán alapja a lelkipásztori munka sikerének, de vannak még egyéb feltételei. Eredményt csak úgy fog elérni, ha szorgalmasan készül vasár- és ünnepi szentbeszédeire. Vigyáznia kell arra, hogy amit szóval hirdet, cselekedeteivel le ne rontsa. A tömegpasztoráció mellett időt kell szakítani az egyénire is, mert ennek meg szokott lenni a haszna. Különös gondot kell fordítani az ifjúságra s a lelkipásztor ne csak azokkal foglalkozzék, akik még iskolába járnak, hanem akik onnan már kikerültek. Nehézségek vannak és lesznek, de okossággal és türelemmel ezek legyőzhetők.

Isten óvjon, hogy készületlenül menjünk az oltárhoz és hálaadás nélkül távozzunk onnan. Nincsen áldás azon a teljesítményen, amit

nem körít a buzgó imádság. Tegyük a szentmiséket vonzókká énekléssel, ezért szükséges a külön énektanítás. Templomaink és azok felszerelései legyenek tiszták és vonzók, mert az Isten házában mindennek ragyognia kell a rendtől és tisztaságtól. Készség, buzgóság és pontosság irányítsa a papot mindenegyes tevékenységében. A hanyag és rendetlen papra méltán alkalmazható: *medice, cura te primum ipsum!* Tehát ki-ki szítsa fel magában a krisztusi buzgóságot s ennek legyen egyik újabb lendítő ereje a szokásos *esperesi korona.* Ennek azonban csak az esetben lesz meg a kívánt hatása, ha mindenki pontosan megjelenik azon. Ezt szintén sürgetnie kell és kijelenti, hogy az indokolatlanul elmaradókat fegyelmi büntetéssel fogja sújtani.

Amiket itt előadott és többször megismételt, azok betartását szigorúan ellenőríztette. Főespereseit sorra járatta kerületeikbe, hogy beszámoljanak neki jó és rossz tapasztalataikról. Rövid ittléte alatt kétszer végzett *canonica visitatio*-t. 1823 tavaszán a székesfehérvári alsó- és adonyi esperesi kerület tizenhét plebániáját látogatta végig, míg ugyanilyen időtájt a következő évben a fehérvári felső- és a csákvári kerület tizennyolc plebániáját. A püspöki mise és a szentbeszéd kíséretében előbb kiszolgáltatta a bérmálás szentségét s utána lefolytatta a templomi és plebániai vizsgálatot. Majd átnézett az iskolába, végig hallgatta a tanító előadását és a tanulók feleleteit s érdem szerint dicsért, vagy kifogásolt. Persze, ahol szükségét érezte, a jutalmazásokról sem feledkezett meg. Látogatásai mindezzel még nem értek véget, mert adott esetben, ahol a hanyag papoknál nem használt a szép szó, utána következett a komolyabb figyelmeztetés, jöttek az áthelyezések, esetleg a javadalomtól való megfosztások.

A bölcs és előrelátó főpásztor mellett, megnyilatkozott benne az okos és gondos gazda is. Érdekelte javadalmának minden ága s tudni akart mindenről, az ugarolástól a begyűjtésig, a birkanyírástól a gyapjúértékesítésig. *Vörös Mihály* nevű jószágigazgatója mindenben kezére járt s a gazdasági kérdéseket a legapróbb részletekig meg szokta vele beszélni. Az erre vonatkozó levelezése mutatja, mennyire törődött mindennel. Jobbágyainak és cselédeinek megértő gazdája volt, aki a járandóságon felül is juttatott nekik, ha azt látta, hogy becsületesen végzik munkájukat. Már a tunyaságot nem tűrte s annál kevésbé az enyves kezűséget. Ha valakit ilyesmin kaptak, nem kerülte el a derest és ismételt esetben számolhatott a felmondással. Annak ellenére, hogy takarosan gazdálkodott, krónikásai mégsem örökítették meg itteni működését oly nagyobb méretű adományairól, mint pl. veszprémi püspökségét, vagy esztergomi érsekségét. Ennek oka nem szűkkeblűsége volt, hanem rövid,

három évre szabott ideje és az a körülmény, hogy a székesfehérvári püspökség a leggyengébb javadalmazásúak egyike volt.

Az nem kétséges, hogy szülővárosát itt sem tudta felejteni és titkon vágyódott oda vissza. Sokáig erre sem kellett várakoznia, mert Makay halála után, rövidesen, 1825. aug. 26-án beülhetett veszprémi örökébe. Bármilyen boldogan tért is haza, de az igaz, hogy fájó szívvel búcsúzott első egyházmegyéjétől, itteni papjaitól és híveitől. Kicsendül ez búcsúleveléből, melyben lelki megnyugvással hangoztatja, iparkodott megtenni minden lehetőt, hogy a rábízott lelkek megmaradjanak egységben Krisztussal. Megköszöni papságának a támogatást, amit itteni püspöksége alatt nyújtott. Immár – úgymond – távozom s arra kérlek benneteket, hogy maradjatok egyek a hitben és szeretetben. Továbbra is a szívembe zárlak benneteket s szeretettel kérem számotokra a kegyelmet, hogy a fehérvári egyházmegye továbbra is az Isten dicsőségét szolgálja.

Veszprémi székének elfoglalása előtt három napos lelkigyakorlatot tartott, hogy kérje és megkapja az Úristen áldását és kegyelmét további munkájára. Beiktatását a nagy egyházatya, *Szent Ágoston* napján, aug. 28-án tartotta. Szülővárosa és megyéje nagy pompát szeretett volna kifejteni, ő azonban ragaszkodott a teljes egyszerűséghez. Székfoglaló beszédében bevallotta, hogy örömmel jött haza, de azt sem tagadta, hogy fél a nagy tehertől, ami rá nehezedik. Bátorságot az apostol szavaiból merít, aki szerint az Úr azt választotta ki, ami a világ szemében gyenge, hogy megszégyenítse az erőseket.

Minden vonalon az erősebb munkatempót és a felfokozott buzgóságot annál szükségesebbnek tartotta, mert mint első körlevelében írta: veszedelmes korban élünk, amikor az ellenséges erők innen és onnan is támadják Isten országát. Figyelmezteti papjait, hogy Isten igéjét ne emberi bölcsességre támaszkodó szavakkal, sem pedig virágos retorikával hirdessék, hanem: in simplicitate, virtute et efficacia Crucis Christi, azaz szívvel, erőtartalommal és Krisztus keresztjének hatásával predikáljanak.

Azt sokszor hangoztatta és beiktatásán is megismételte, hogy büszke ősi egyházmegyéjére s minden erejével annak régi dicsőségét szeretné növelni. Személyére nézve mindig szerény volt, de méltóságára sokat adott. Még egy hónapos veszprémi püspök sem volt s máris készülnie kellett koronázásra. Eltérőleg Rosostól, ő már ragaszkodott ama kiváltságához, hogy Ferenc negyedik feleségének, *Mária Karolinának* fejére ő tehesse a koronát. Az udvar is így látta jónak, mert ott közkedveltségnek örvendett. Címek és rangok eddig is bőségesen hullottak ölébe, így többek közt 1828-ban a *titkos tanácsosság*. Megszokott egyszerűségén ezek sem vál-

toztattak s ezért szerették idősebb püspöktársai, a fiatalabbak pedig tisztelték. Ennek egyik újabb megnyilatkozása, hogy fehérvári közvetlen utódja, Szutsits őt kérte fel segédszentelőnek. Djakovári távozása után a helyébe lépő *Horváth János,* egykori kanonoktársa és az „Egyházi Értekezések és Tudósítások" előnyösen ismert szerkesztője pedig egyenesen az ő kezéből kívánta átvenni az apostoli hatalmat.

Ezek voltak közjogi és főpapi méltóságának kisebb-nagyobb fényvillanásai, de püspökségének felemelő tartalmat a fáradtságot nem ismerő munka adta meg. Kora a kezdő újításoknak kedvezett, ő azonban megfontolva követte a gyorsütemű haladókat és reformátorokat. Amit jónak és célszerűnek ismert fel, azt szívesen átvette, de különben csak a szükséghez mérten változtatott. Nemcsak helyeselte, hanem szívesen jóváhagyta elődjének egyik utolsó intézkedését, mellyel a meglevő három főesperesi kerületet *ötre* emelte fel. Ennek megfelelően ő viszont az esperességek számát növelte, amit a plebániák célszerűbb ellenőrzése tett szükségessé.

Itt töltött korábbi éveiből, az egyházmegyének inkább csak a veszprémi részét ismerte tüzetesebben, már a somogyit és zalait kevésbé. Első bérmaútjai tehát ide vitték. Ezeket 1828 tavaszán kezdte meg Somoggyal és itt *hetvenkét* plebániát látogatott végig. Ezt követte Zala, ahol viszont *ötven* plebánia láthatta új püspökét. Módszere ugyanaz volt, mint Székesfehérvárott: misézett, bérmált, vizitált és szentbeszédeiben itt is arra buzdította híveit, hogy katolikus hitükben legyenek erősek, erkölcseikben pedig példaadók.

Hivatalos látogatásai és meglepetésszerű kiszállásai útján szerzett tapasztalataihoz mérte további intézkedéseit. Krónikás rövidséggel ezekről a következőkben lehet beszámolni. Elődei közül az első volt, aki körleveleit kinyomtatva küldte szét papjainak. Feltérképeztette az egyházmegyét, hogy bárki tájékozódni tudjon, merre fekszenek az egyes plebániák s ezek filiálisai és milyen távolságra esnek egymástól. Közben elrendelte, hogy mindenegyes önálló lelkipásztor, az év végével köteles másodpéldányt készíteni az anyakönyvekről és azokat a püspöki hivatalnak beküldeni. Ugyancsak bekérette az egyes plebániák, templomok, kápolnák leltárát, hogy nyilván tarthassa, hol és mivel rendelkeznek s minek vannak hiányában.

A kettős őrizettel biztosította a hivatalos iratok fennmaradását. Így nem kellett félni a megsemmisüléstől, ami a múltban elég gyakran előfordult tűzeset, vagy más elemi csapás következtében. Arra is gondolt, hogy a központi könyv- és levéltár számára külön épületet emeltet. Erre már kiszemelte azt az üres telket, mely a püspöki palota és a piaristák rendháza között terült el. Ettől azon-

ban mégis el kellett állnia, mivel az atyák templomépítésre szerették volna tőle megkapni. Oda adta nekik, a jelzett célra pedig palotájában jelölt ki megfelelő helyiségeket.

A jó viszonyt mindenütt és mindenkivel ápolta, feltéve, ha az nem esett a jó ügy rovására. Így volt ez káptalanjával, ahol pláne nem nézte el az indokolatlan mulasztásokat. Gyakran megjelent a konzisztóriumokon s ilyenkor az elnökséget magának foglalta le. Kanonokjaival nemcsak az egyházmegye problémáit beszélte át, hanem saját ügyeiket is. Nagyon ajánlotta, hogy minél gyakrabban olvasgassák rendszabályaikat és azokhoz iparkodjanak minél pontosabban alkalmazkodni. Elsősorban a karima közös és hiánytalan végzését sürgette. Bár nem tartozott szorosan vett kötelességeik közé, de mégis jó néven vette, ha nagyobb ünnepeken váltakozva predikálnak a székesegyházban.

Külön rendezte a főesperesek munkakörét. Szigorúan előírta, hogy mindgyakrabban forduljanak meg kerületeikben és észleleteikről számoljanak be. A plébániák látogatásával kapcsolatban hasonlóképpen intézkedett az espereseknél s hogy minél szívesebben végezzék e munkájukat, nemcsak díjazta, hanem még a lila öv viselésével is kitüntette őket.

Éles szemével áttekintett mindent és szívébe zárt mindenkit, ha arra érdemesek voltak. A szerényebb javadalmazású, de hivatásukat dicséretesen teljesítő lelkipásztorok, iskolamesterek és ezek árvái javára 10 000 frt-os alapítványt helyezett el a káptalannál. Sokat áldozott templomok külső és belső karbantartására, liturgikus ruhák és kegyszerek felújítására, plebániai lakok, iskolák és gazdasági épületek rendbehozatalára s ha kellett, újak építtetésére. *Szoroslak, Mindszentkálla* és *Ősi* az ő bőkezűségének köszönhette, hogy új temploma lett.

Ha már észrevette másutt a hibákat és hiányokat, annál inkább törődött azzal, hogy saját portáján kifogástalan legyen minden. Udvari papjait jól díjazta, de ezzel szemben megkívánta, hogy necsak munkarendjüket, hanem életmódjukat is az általa előírt szabályokhoz alkalmazzák. Hasonlóképpen járt el a szemináriumban működő elöljárókkal és tanárokkal. Mentesítette őket az anyagi gondoktól, hogy annál nagyobb odaadással éljenek nevelő és oktató munkájuknak.

A teológiai tanároknak, a Helytartótanács egyik, 1832-es rendelete értelmében külön képesítő vizsgát kellett tenniök. Ezt maga sem bánta, mert legalább újabb bizonyítékot szerezhetett, ki és milyen mértékben alkalmas szaktárgya előadására. Ezzel kapcsolatban maga is újabb szabályzatot készíttetett a szemináriumi fegyelem biztosítására. Sokkal megértőbb volt, semhogy kispapjaitól eltiltsa

a tisztességes szórakozásokat, de viszont a komolyabb kihágásokat szigorú büntetésekkel irtotta ki. Amelyik kispap szorgalmasan tanult és magaviselete ellen sem volt kifogás, számíthatott atyai jóságára. A tehetségesebbeket külön még azzal is jutalmazta, hogy szigorlati kiadásaikat megtérítette.

Nagylelkűen patronálta az idézett Zsolnay alapítású *Davidicum*-ot, mely azért létesült, hogy ingyenes ellátásban részesüljenek azok a tehetséges, de szegény és még inkább árva gyermekek, akik hivatást mutatnak az egyházi pályára. Az anyagi támogatáson kívül külön házszabályokat iratott számukra, melyek mindenegyes pontja arra irányult, hogy még jobban megkedveltesse velük az istenszolgálatot. Egyházmegyéje a legterjedelmesebbek egyike volt, ezért minden lehetőséget megragadott, hogy fiatal papjai számát gyarapítsa. Természetesen azokról sem feledkezett meg, akik kidőltek a munkából s öregségüket, vagy rokkantságukat, tisztességes nyugdíjjal könnyítette meg.

Az iskolákat általában úgy tekintette, mint a templom édestestvéreit, a tanítókat pedig a pap benső munkatársainak. Ha tehát szorgalmazta a jó papokat, nem kevésbé a jó iskolamestereket. Eme cél érdekében 1834-ben *tanítóképzőt* létesített székvárosában, míg szülei lakhelyén *népiskolát*. Az utóbbi annyira szívén feküdt, hogy tanítója jobb javadalmazására és a szegényebb tanulók felsegélyezésére 5000 frt-os alapítványt létesített. Külön gondosságát dicséri, hogy itt és másutt ingyenes tankönyveket, főleg bibliákat és katekizmusokat osztatott ki az iskolák részére. Szerette volna megszerezni egyházmegyéje számára a helyi tankönyvkiadás monopóliumát, de ebbe a Helytartótanács nem ment bele. Nem feledkezett meg a középiskolákról és nőnevelésről sem. Az utóbbira az egyik kimutatás szerint 22 500 frt-ot költött, míg a kaposvári fiúgimnázium létesítésére 12 000-et.

Egyéb közművelődési támogatását hirdeti 2500 frt-os adománya a Széchenyi alapítású Akadémia tudományos céljaira. Ugyanekkora összeggel tehette lehetővé, hogy *Podhraczky József* kiadhatta *Kézai Simon: Magyar Krónikáját* (Buda, 1833., 2 k.). A továbbiakban a pesti elmegyógyintézet megnyitásakor az ottani ápoltak gondozására 10 000 frt-ot küldött. A kaposvári megyeház építését 1500, s benne a kápolna felállítását 1000 frt-os adományával segítette elő. Az 1838-as árvíz idején az élelmiszereken felül még 5000 frt-ot küldött a pesti városi hatóságnak, hogy ossza ki a kárvallottak között. Ezekből a számtételekből hiányzanak azok az összegek, amiket pénteki házi szegényeire költött, továbbá a tengerentúli, elsősorban az amerikai missiókra.

Veszprém igen jó főpásztort nyert benne s maga is sajnálta, ami-

kor el kellett mennie. Legfeljebb annak örült, hogy még három évig megmaradhatott adminisztrátorának s ezalatt is gyakran megfordult falai között. Erre az időre esik ama rendelkezése, mellyel bevezette nagyböjt minden péntekén a Szent Anna-kápolnába a *keresztúti ájtatosságot.* Díjazására 800 frt-os alapítványt adott át a káptalannak. A hívek annyira megkedvelték a keresztútjárást, hogy csakhamar szűknek bizonyult a kápolna s azt át kellett helyezni a székesegyházba.

Végezetül, amikor 1842. febr. 24-én a püspökséget átadta Zichy Domonkosnak, búcsúzásképpen a káptalannál 32 000 frt-ot helyezett el, hogy azt a *székesegyház restaurálására* fordítsák. Most már eltávozhatott szívéhez nőtt egyházmegyéjéből, de neve és híre még sokáig ott élt az emberek szíves emlékezetében.

4. A felívelődött pálya befejező része

Az Esztergomra szóló királyi kinevezés és a pápai megerősítő bulla átvétele után, 1839. máj. 27-én tartotta meg bevonulását újabb székvárosába és másnap beiktatását az érseki és főispáni székbe. Most sem bánta volna, ha az egyik is, másik is az egyszerűség jegyében folyik le, de a rendezőség ezt nem engedte. Teljesen Károly Ambrus programja szerint járt el és itt az új prímásnak kellett engednie. Útja tehát Budától Esztergomig és itt az ünnepség székházában, székesegyházában és a vármegyeházában, ugyanolyan fényben, pompában ragyogott, mint harminc évvel ezelőtt. Az üdvözlések talán még nagyobb számban követték egymást, mint akkor. Az alkalmi versek is talán félkönyvre terjedtek, hiszen a beiktatást megörökítő: *Esztergomi Díszünnepély* 1839 c. kötet tekintélyes részét (141–258 l.) ezek töltötték ki.

Az elhangzott szónoki és költői dikcióknak mégcsak az elsorolására sincs terünk. Meg kell elégednünk, ha csupán *Kollár István* káptalani helynök és *Majláth György* országbíró üdvözléséből ragadunk ki néhány mondatot s az ő válaszából a jelentősebb részeket. Kollár a főegyházmegye és főkáptalan nevében többek közt úgy ismeri, mint a lelkek éber és jóságos őrét, az elnyomottak védelmezőjét, szegények, árvák, özvegyek bőkező segítőjét.

Veszprém, ahonnan jött, vele a tizedik érseket adta nekünk.[1] Az

[1] Kopácsy kilenc elődje: Róbert (1226), Szatmáry György (1522), Várady Pál (1526), Fehérkövy István (1596), Forgách Ferenc (1607), Lippay György (1642), Szelepcsényi György (1666), Széchenyi György (1685) és Esterházy Imre (1725).

előkelő névsorban, leginkább a nagyhírű *Széchenyi Györggyel* azonosítható. Eddigi útján az ő példáját követte, amikor templomépítéseivel az Isten dicsőségét emelte, a lelkek üdvének munkálásával az Isten országát gyarapította és közmondásos jótékonyságával, Jézus nyomain járt, aki jót tett, ahol csak megfordult. Eddig eltelt pályafutásában szüntelenül egyháza, hazája és nemzete jólétének előmozdításán fáradozott. Hisszük, hogy még inkább ezt teszi most is, amikor az isteni Gondviselés, mint égő szövétneket a magyar katolikus egyház legmagasabb gyertyatartójára helyezte.

Az üdvözléseknek már ez a nyitánya sejtette, hogy mindenki nagy tetteket vár tőle, legalábbis, aminőkkel elődje örökítette meg nevét. Maga érezte legjobban országos méltóságának nyomasztóan nagy terhét, mely elől, ameddig emberileg lehetett, menekülni szeretett volna. De a végén engedelmeskednie kellett feletteseinek és Istenben bízva vállalta azt. Programja szélesebb elágazásban ugyanaz, ami kettős püspöksége alatt volt, nevezetesen: védeni az egyház tekintélyét, visszaverni az ellene irányuló támadásokat, biztosítani az erkölcsi fegyelem uralmát és saját feddhetetlenségével képviselni az anyaszentegyházat, mint Krisztus jegyesét.

Nyilvánosan hitet tesz amellett, hogy éber szemmel fog őrködni a rábízott nyáj felett. Küzdeni fog a hamis koráramlatok csábításai, a hitközömbösség és hitetlenség gyűlölködése ellen. Ha szükséges, éjszakáit nappalokká téve dolgozik, hogy Isten törvényeit, hitünk szent tételeit s az egyház törvényeit, papnál és világinál egyformán érvényesítse. S minthogy ez az egész katolikus magyarság közügye, kéri minden jóakaratú papját és hívét, de elsősorban káptalanját, hogy ebben támogassák. Az utóbbi tagjait nem annyira a kánoni formák, mint inkább szíve szerint tekinti tanácsadóinak. Működjenek vele jó egyetértésben és szívleljék meg az apostol intését: lélekkel helytálltok s egyetértve együtt munkálkodtok az evangélium hitéért.

A papság többi tagjait hasonló módon tekinti munkatársainak. Legyenek tehát résen, hogy lelkitáplálék híján, el ne széledjen nyájuk. A Szentírásból és hagyományaiból merített tanításuk igazodjék az egyház évszázadok próbáit kibírt elveihez és ne szédítse meg őket az emberi vélekedések divatja. S amit ajkuk hirdet, azt viselkedésük támassza alá! Szavaikban, hittisztaságukban, erkölcsi feddhetetlenségükben igazolják a nagy igazságot: egy a szükséges és ez a lelkek üdvössége!

Velük kapcsolatban számít a szerzetesek közreműködésére, akik még külön fogadalommal kötelezték magukat, hogy nem a földieket keresik, hanem ami Istennek tetszik. Ha fogadalmukhoz híven nagyobb buzgóságban, alázatosságban és önmegtagadásban és egyéb

erényekben élik napjaikat, ezek már önmagukban eleven prédikációk lesznek az emberek előtt.

Isten törvényei azonban kötelezik a világiakat is, hiszen szintén magukban hordják az Atyától belénk lehelt, a Fiútól megváltott és a Szentlélektől megszentelt lelket. Értse meg tehát minden hivő, hogy a fentieket kell keresni, vagyis Isten felé kell tartani! Ezt pedig akkor valósítja meg, ha értelmi világát aláveti Isten hitvilágának, ösztöneit megfékezi és egész lényével Istent szolgálja. Befejezi szavait azzal: maradjunk meg valamennyien Krisztusban és úgy simuljunk hozzá, mint a szőlővessző a szőlőtőhöz. Ezt a kölcsönös törekvésünket megáldja a Mindenható, segíti a Szűzanya, a magyarok Nagyasszonya és új egyházmegyéjének védőszentje: Szent Adalbert.

Ez volt a főpásztor bemutatkozása, amit nyomban követett a megyeházán a főispáné. A beiktató országbíró a következőkre hívta fel figyelmét. Ősi alkotmányunk feltételezi, hogy országunk első főpapja, polgári vonalon is a legjelesebb hazafiak egyike legyen. Azt el kell ismernie, hogy új primásunk már eddigi pályáján kitűnt dicső erényeivel. S ez nyújt biztosítékot, hogy nemcsak e „tekintetes vármegyének", hanem az egész országnak, a mi édes hazánknak dicsőségére fogja felhasználni magas állásának kivételes díszét.

Erre már most elkötelezte magát s megígérte, hogy egyenlőképpen osztja az igazságot, szegénynek és gazdagnak. Arra fog törekedni, hogy az erőtlen és ügyefogyott, a gőgös hatalmaskodóval szemben kész védelmet, a garázda és gonosztevő kész zabolát kapjon, az *adózó nép* pedig *gyámolítást és istápolást* az elnyomás ellen. Minden erejével azon fog fáradozni, hogy koronás királyunk törvényes kívánságait és közjóra irányuló törekvéseit előmozdítsa és hazánk igazi javát szolgálja. Ez az ő politikai hitvallása s ebben is nagy elődjét, Rudnay kardinálist óhajtja követni. Hiszi, hogy e jó feltételeiben a tekintetes vármegyénél s a Tekintetes Rendeknél és Karoknál megértésre és visszhangra talál.

Sem itt, sem ott nem esett a nagy szavak túlzásába, de amit ígért, azt iparkodott becsületesen beváltani. Egyházkormányzati szempontból, Esztergom sokkal szétesőbb volt, mint Székesfehérvár, vagy Veszprém. Intézményeinek egyik része s azok hatóságai még mindig Nagyszombatban, illetve Pozsonyban székeltek. Már ez a körülmény megnehezítette feladatkörét. Gyakran kellett, hol ide, hol oda utazgatnia, hogy élőszóval intézkedhessék, mert ezt többre becsülte, mint a levelezést. Nemcsak távollevő helytartóival tartotta fenn a szoros kapcsolatot, hanem a fő- és alesperesekkel, de még a plebánosokkal is, mert az vérében volt, hogy mindenről tudjon.

Papjainál, főképpen, akik a lelkipásztori téren működtek, is-

métélten sürgette, hogy ne elégedjenek meg a sablonos munkateljesítménnyel. Törekedjenek szívvel-lélekkel minél többet tenni Isten országának gyarapítására. Erre igen célravezetőnek tartotta az *esperesi koronákat.* Éppen ezért az 1840. aug. 18-án kelt körlevelében előírta, hogy ezentúl *kétszer kell tartani,* mégpedig a tavasz elején és az ősz végén. A tárgysorozatot hivatalával állíttatta össze s előre megküldte az egyes plébániáknak, hogy azokat áttanulmányozva, minél szakszerűbben szólhassanak hozzájuk. Emellett ajánlotta, hogy más helyi és időszerű kérdéseket is vessenek fel s a több szem többet lát elve alapján, minél tanulságosabban vitathassák meg.

Az egyes plébániák és lelkészségek vezetőinek, azt is kötelességévé tette, hogy az őszi koronákra két példányban készítsék el a *Status Animarum*-ot, az egyiket a központ számára, a másikat pedig saját használatukra. S tekintve, hogy a vallási kérdések évről-évre jobban kiéleződtek, külön kellett rubrikázniok, kik tértek át a katolikus vallásra és kik pártoltak el attól. Ugyanekkor szabályozta a templomi pénztár kezelési módját. Minden plébániának pénzesládát kellett csináltatni, mégpedig kettős kulccsal. Egyiket a plébános, illetve a lelkész őrizte, a másikat pedig a *templomatya.* Egyik a másika nélkül nem nyithatta ki, ami az ellenőrzés szempontjából jól bevált. Megszüntette azt a korábbi gyakorlatot, mely szerint a plébániák papvezetői szabadon rendelkezhettek a pénzállománnyal. Nála ilyenformán csupán 50 frt erejéig költekezhettek, azontúl már hatósági engedélyre volt szükségük.

Körútjai alkalmával nem egyszer tapasztalta, hogy egyik-másik helyen rendetlenül kezelik a plébániai könyv- és irattárat. Emiatt sok írott és nyomtatott anyag elkallódott. Ennek elkerülése végett elrendelte, hogy akár személycsere, akár pedig elhalálozás esetén, pontosan *leltározni kell* mindkettőt s a könyveknél jelezni azt is, kik a szerzőik, mikor jelentek meg és hány példányban vannak meg.

Ezek az intézkedései jobbadán az adminisztrációra vonatkoztak, míg az 1846. jan. 12-én megjelent körirata, bemutatkozó beszédét követve, az eszményibb papi egyéniség képét rajzolta meg. Ezúttal is a buzgó *imaéletet, böjtöt, és különféle önmegtagadási gyakorlatokat,* nemkülönben a *gyakori gyónást* és az *évenkénti lelkigyakorlat* tartását kötötte papsága lelkére. Ilyen felkészülten – úgymond – híven tudják majd teljesíteni szent kötelességüket, megszentelik önmagukat s a tékozló fiúkat is visszatérítik a mennyei Atyához.

Akárcsak Veszprémben, itt is sokat foglalkoztatták az *iskolai kérdések* s ezek kifejtését az 1841. szept. 9-én megjelent körlevelében tette közzé. Újból hangsúlyozta, hogy a templom mellett, az iskola a második őrhelye a vallásnak. A plébánosoknak tehát, mint

a népiskolák igazgatóinak, a tanítókkal egyetértésben azon kell munkálkodniok, hogy a gyermekeknek necsak a lelki, hanem a szellemi színvonala is emelkedjék. Nem szabad tűrniök az indokolatlan mulasztásokat s ha kell, pénzbírsággal sújtsák azokat a szülőket, akik gyermekeiket rendetlenül járatják az iskolába. Arra is fordítsanak nagy gondot, hogy tisztán jelenjenek meg, tankönyveik, főleg katekizmusuk, bibliájuk, olvasókönyvük, továbbá „irkájuk" és írószereik meglegyenek. A tanítás imával kezdődjék, ugyanígy végződjék és a délelőtti tanítást előzze meg a misehallgatás. Vasár- és ünnepnapokon ehhez járul még a vecsernye a templomi hitoktatás. A kicsinyeket rá kell szoktatni a közös ének szeretetére s ennek előfeltétele, a rendszeresített énekoktatás.

A templomi *hitoktatás* nem teszi feleslegessé az iskolait. Ellenkezőleg! A lelkipásztorok tehát hetente két alkalommal hitoktassák kicsi híveiket. A fokozatok szemmeltartásával sajátítsák el velük először a szokásos napi imádságokat, utána vegyék sorra a keresztény hitigazságokat, erkölcsi parancsokat, szentségeket és szentelményeket. Ahol csak mód adódik rá, alkalmazzák a bibliai példákat és elbeszéléseket, mert ezek nagyon alkalmasak az anyag alátestésére. Tanításukban legyenek türelmesek, világosan magyarázzanak, minél többet ismételtessenek s ezek meghozzák a kívánt eredményt.

A többi tantárgyak tárgyalásánál, már a tanítókat veszi elő. Ők se markoltassanak sokat, mert tanítványaik keveset fognak. A pedagógia és didaktika alapszabályát abban látja, hogy lassan és fokozatosan szabad előre haladni. Ilyen módszerrel szépen és formásan megtanulnak írni, olvasni, számolni és gyarapodni fognak egyéb tudásban is. Azt sem szabad feledni: *repetitio est mater studiorum!* A gyakori ismétlések belerögzítik az apró honfiakba, amit az olvasókönyvből, földrajzból, történelemből és alkotmánytanból hallottak és tanultak.

Azt sajnálatosan érezte Esztergom táján is, hogy megbízható és jól képzett tanítók hiányában vannak. Veszprémhez hasonlóan, itt is sietett felállítani (1842) a *tanítóképzőt* s ha eleinte szerény keretek közt mozgott, de később keresett intézete lett a tanítópályára készülő fiatalságnak. Különösen *Mayer István* kanonok, a sokak által jól ismert „István bácsi" tett sokat fejlesztésére, aki elméletileg és gyakorlatilag is mintaképzővé tette.

Társadalmilag szintén tovább folytatta azokat a *jótékonysági akcióit,* miket Veszprémben megkezdett. Az elemi csapások különböző formában gyakran meglátogatták népünket s csupán ilyen célokra 50 000 frt-ot adományozott. Ezenkívül tetemes kiadásai voltak a patronátusi terhekre, mert arra sokat adott, hogy az ő kegyurasága alá tartozó templomok, iskolák, lakóházak és egyéb épít-

mények rendben legyenek. Ha tehát uradalmai hoztak, de vittek is s jutott belőlük tisztességesen, akiknek munkájából folyt a jövedelme. Mostanában is az volt az elve, hogy a jól fizetett cseléd a gazda öröme s akkor megbízható, ha betevő falatja miatt nem kell panaszkodnia. Székvárosának lakói nagyrészt az érsekségből éltek s jólétüket azáltal is emelte, hogy a Dunán hajóhidat huzatott Esztergom és Párkány között. Ezáltal nagyban megkönnyítette a közlekedést és adás-vételt.

Az emberi jajokat közelről és távolról egyaránt meghallotta s iparkodott azokat csillapítani. Amikor 1847-ben Európa-szerte fellépett az éhinség, *IX. Pius* (1846–78) pápa felhívására a világegyház püspökei közt elsőnek jelentkezett nagyobb adományával. Ezenkívül felszólította papjait és híveit, főképpen a tehetősebbeket, hogy a jelzett célra ők se sajnálják anyagi támogatásukat s buzgó imádságukkal engeszteljék az igazságos Istent, hogy enyhítse büntető haragját. Külön engesztelő szentmisét rendelt el, melynek végeztével közösen kellett elimádkozni a *Salve Regina*-t hogy a Szűzanya békítse ki Szentfiát.

Ahová a szükség megkívánta, adott ide és oda, de legtöbbet a bazilika félbemaradt építkezésének folytatására fordított. Nem minden alap nélkül kételkedett a Metternich által megígért 700 000 frtban, mert ebből mindössze csak 21 235 frt-ot kapott kézhez. Kettős javadalmából 453 179 frt-ot tudott erre a célra összetakarítani és ehhez jött még 119 843 frt, amit gyűjtés útján hozott össze. Így tehát több mint félmillió frt állott rendelkezésére a külső építkezésre és belső díszítésre.

Némelyik méltatója kifogásolta, hogy nem volt az az erőskezű és szenvedélyes építkező, mint Rudnay. Ebben van némi igazság, azonban nem szabad felejteni, hogy elődjét a kezdeményezés tüze fűtötte, míg őt az örökölt teher kötelezte s ez már tompítani szokta a kezdő erőfeszítést. S közrejátszottak más hátráltató körülmények. Nem beszélve, hogy a kamara nem váltotta be Metternich ígéretét, nagy szerencsétlenséget jelentett, hogy a tehetséges és ambiciózus Packh közben rablógyilkosság áldozata lett. Kopácsy most törhette a fejét, kit állítson a helyére?

Az már saját gyengéjének mondható, hogy a művészi kérdésekhez nem sokat értett. Így a műízléséről elismert Pyrker egri érsekhez kellett fordulnia s az ő ajánlatára szerződtette az építés folytatására *Hild József* mestert, míg a szobrok, képek, festmények készítésére az olasz *Marco Casagrande* szobrászt, a velencei *Michelangelo Grigoletti* és a müncheni *Ludwig Moralt* festőművészeket.

Elegendő fedezet hiányában, Hildnek egyszerűsíteni kellett az eredeti kivitelezést. Elmaradt, ami nagy kár, a székesegyház két ol-

dalára tervezett prímási palota. Hasonlóképpen az egyik szeminárium, a kanonoki házak elliptikus kiképzése s azok az összekötések, melyek a hegytető szimmetrikus egységét jobban kidomborították volna. Még a bazilika belsejében is történtek utólagos módosítások. Hild a vörösmárvány falburkolatot sötétnek találta s ezért szürke színűvel cseréltette ki. Ugyancsak gyengének ítélte a kupolát tartó boltíveket s ezeket erőtállóbbakkal kellett felcserélni. Befejezte a szentély boltoztatását és a dobot s a laterna nélküli kupolát saját tervezése szerint emeltette fel. Az óraszerkezetig sikerült a két tornyot is felhuzatni s munkaadója megérhette azt az örömöt, hogy 1845. aug. 18-án megáldhatta és feltűzethette a kupola keresztjét.

Közben szorgalmasan dolgozott Grigoletti, akinek Hess főoltárképe helyett Szűz Mária mennybemenetelét kellett színekben és formákban megörökítenie. *Tizian* hasonló tárgyú kompozícióját vette mintának s alkotását mind nagyarányú méreteiben, mind pedig művészi kidolgozásában tetszetősen oldotta meg. Kopácsynak annyira megtetszett, hogy a kialkudott áron felül még *ezer napoleonarannyal* jutalmazta.

Moralt ecsetje, mintha nem fogott volna oly élénk színekkel. A *szentély mennyezetét* kellett neki kifesteni, az angyalok kilenc karával körülvett Szentháromsággal. Mintha színei kissé nyersen hatnának. Végül *Casagrande* a bazilikának a Dunára néző homlokzata peremére Szent Péter és Pál apostolok, továbbá Szent István és Szent László királyok szobrait faragta ki, a két csoport közé állítva a Hit szimbolikus alakját. Nagy kár, hogy súlyuk veszélyeztette a falak tartóképességét, ezért később darabokra fűrészelve, le kellett onnan szedni. Helyükre *Kiss György* könnyebb két szobra került (1901), amelyek nevezett két szent királyunkat örökítették meg. A homlokter teljes kiképzése után, Kopácsy még felvésette, Szent Pálnak általa igen kedvelt mondását: *Quae sursum sunt, quaerite!* Igen, a fentvalókat kereste maga és kerestette másokkal!

Az építkezésekkel kapcsolatban be is fejezte a fentiekkel a maga feladatát. De képének teljes levetítéséhez hozzá tartozik politikai szerepének felvázolása is. Mint érintettük a szenvedélyes szócsaták az 1832/36-os országgyűlés után sem szüneteltek, csupán a megyei gyűlésekre tevődtek át. Ahogy már itt tárgyalták az alkotmányos és vallási sérelmeket, abból következtetni lehetett, hogy az 1839/40-es országgyűlés sem lesz csendesebb a viharoktól. Ülésszakát jún. 6-án nyitotta meg V. Ferdinánd s a rendeket arra szólította fel, hogy előbb a királyi propozíciókat, vagyis a katonai kérdéseket; a Duna szabályozását és az árvízkárosultak felsegélyezését tárgyalják le. Ezzel szemben a liberális ellenzék azt sürgette, hogy először az elnapolt sérelmeket, Kossuth és társai szabadonbocsátását, a szó-

és sajtószabadságot tűzzék napirendre. Az egyik rész épp oly szenvedélyesen tárgyalta saját téziseit, mint a másik s ebben a szóviharban Kopácsy az ellentéteket próbálta tompítani.

Nagy önuralomra volt szüksége már most és még nagyobbra, amikor a vallási kérdéseket vették elő. Különösen a vegyesházasságok rendezése kavarta fel a szenvedélyeket s ennek részben püspökeink is okai voltak. Egyesek, mint pl. Pyrker, nem ellenezték a biztosíték nélkül kötött vegyesházasságok egyházi megáldását. Mások, élükön Scitovszkyval és Lajcsákkal, csupán a passiva assistentia-t engedték meg papjaiknak. Emiatt az utóbbit Bihar megye bepanaszolta egyenesen az uralkodónál és azt kívánta, hogy részesítse királyi megintésben. Kopácsy tiltakozott ez ellen s ezáltal világosan elárulta, hogy a reverzális kérdésben nem hajlandó alkudni. Egyéb, élére állított kérdésekben is ugyanígy viselkedett, amiért a nuncius külön megdicsérte Rómába küldött jelentéseiben.

Azt világosan felismerte, hogy a rendek protestáns ütegeivel és a velük társult liberális katolikusokkal sokra nem megy, ezért más kiutat választott. Az előbbiek elkészíthették a reverzálisok megszüntetésére vonatkozó javaslatukat, de azt a főrendek tábláján sikerült leszavaztatni. Egyben közös tanácskozásra hívta össze püspöktársait és itt Lonovicsot bízták meg, hogy szerkessze meg az uralkodónak szánt memorandumukat. Ebben részletezve volt mind ama túlzás, amikkel az ellenzék szerette volna megrövidíteni a katolikus egyházat. Az uralkodót kérték meg, hogy az indokolatlan óhajok teljesítése elől zárkózzék el. Külön felhívták figyelmét, hogy pl. a reverzális megszüntetésébe annál kevésbé egyezhet bele, mert az kizárólag a pápára tartozik. Megütötték azt a hangot is, hogy valamelyik püspöknek Rómába kellene utazni s a követendő eljárásra utasítást kérni, ahogy ezt megtették a német püspökök.

Bécs szintén helyeselte püspökeink e magatartását s többféle személycsere után elfogadta javaslatukat, hogy Lonovics vállalja magára ezt a szerepet. Erre ismét kitört a nagy háborgás s az ellenzék azzal a kortesfogással szerette volna Lonovics kiküldetését meghiúsítani, hogy az országnak a király a feje nem pedig a pápa. Így tehát szükségtelen hozzá fordulni. Ezzel sem sikerült hangulatot kelteni és a nevezett püspök, az udvar engedélyével, 1840. szept. 13-án útra kelhetett. Feladata az volt, hogy *XVI. Gergelytől* eszközöljön ki olyan eljárási szabályt, mely a vegyesházasság körül megnyugtatja a lelkipásztorok lelkiismeretét.

Lonovicsot a kúria illetékes személyiségei szívesen fogadták, sőt a pápa abban a kivételezésben részesítette, hogy minden csütörtökön külön kihallgatásra mehetett hozzá. Eleinte ragaszkodott a

trienti formához, mivel nálunk katolikus többségű országról volt szó s amellett a nevezett Zsinat törvényeit ki is hirdették. Azt sem hallgatta el, hogy a bécsi kormány még mindig dédelgeti a jozefinista rendszert s innen van, hogy a katolikus egyház egyre többet veszít elsőségéből, nemcsak Magyarországon, hanem Ausztria egyéb részein is.

A csütörtöki tárgyalások néha órákig eltartottak és hónapokra húzódtak ki. Itthon az ellenzék kárörömmel harsogta, mennyire igaza volt, mikor ellenezte a pápához való fordulást. Hajlíthatatlansága miatt élesen támadta s mikor a prímás védelmébe vette, Pest megye azt indítványozta, hogy *meg kell fosztani érseki méltóságától.* Itt még nem tartott Magyarország és ebben a tudatban a prímás türelemre és több megértésre intette az ellenséges hangulatkeltőket. Lonovics pedig az ilyesmiket füle mögé engedve, tovább érvelt, kért és könyörgött. S ennek lett az az eredménye, hogy Lambruschini 1841. ápr. 5-én ismét magához kérette s örömmel közölte, hogy a Szentatya kész teljesíteni a kérelmet, de engedélye kizárólag Magyarországra szól. A készülő bréve szerint a passiva assistenciát, mind a múltra, mind a jövőre nézve elfogadja. A melléklendő instrukció értelmében, a biztosíték nélkül kötött vegyesházasságokat a lelkipásztorok háromszor kihirdetik és erről kiadhatják a tanúsítványt. Ilyen esetben, ha a házasságkötés nem a katolikus lelkész előtt történik, a házasság tilos ugyan, de *érvényes.* A két fontos okmányt hamarosan megkapta Lonovics s ezek birtokában máj. 24-én elhagyhatta Rómát.

Ha az optimistább hajlamúak azt hitték, hogy ezután vallási kérdésekben szélcsend következik be, e hiedelmükből csakhamar ki kellett ábrándulniok. A protestánsok elérték, amit akartak, nevezetesen, hogy a kat. egyház ismerje el az ő lelkészeik előtt kötött vegyesházasságokat. Most még jobban felbátorodva, azt kívánták, hogyha a vegyesvallású felek katolikus módon akarják megkötni házasságukat, azt szintén ünnepélyesen áldja meg a kat. lelkész. Püspökeink erre annál kevésbé állhattak rá, mert nem lehetett közömbös előttük, hogy a kat. házasfél gyermeke, milyen vallásban nevelkedjék.

Ezen a ponton háromféle megoldást is emlegettek. Az egyik az 1791: XVI. tc. érvényben maradása, mely szerint, ha az apa katolikus, az összes gyermekek az ő vallását követik. De ha nem, az esetben érvényesüljön a *sexus sexum sequitur* elve. Annak a felfogásnak is voltak hívei, hogy a gyermekek mindenképpen az apa vallását kövessék. Végül felvetődött az a lehetőség, hogy ezt a kérdést a szülők szabad megegyezésére kellene bízni. Az uralkodó

Metternich tanácsára az utóbb mellett döntött s azt bizonyos kautélával Kopácsy is elfogadhatónak találta. De nem így többen a püspöktársai közül. Attól tartottak, hogy a prot. lelkészek nyomást fognak gyakorolni a kat. félre és így előállhat, hogy az egyház sok kishivőjét elveszti.

Ennek a veszélye annál inkább fennforgott ,mert a protestáns érdekek előretörése tovább tartott. *Klauzál Gábor* pl. olyan előjogokat hangoztatott hatszakos indítványában prot. hitsorsosai számára, milyenekről a múltban álmodni sem mertek. Erre mondotta azután a vallászpereskedés elindítója, *Beöthy Ödön,* hogy a *protestáns pártiaknak semmi sem elég!* S kijelentette, hogy a király, illetve a kormány javaslatát akkor is elfogadja, mégha kisebbségben is marad. Az ellentétes kívánalmakat nem is lehetett közös nevezőre hozni, így továbbra is érvényben maradt az idézett XVI-os törvénycikk.

Az utóbbi idők túlfűtött hangulatából Kopácsy azt a szükségszerű tanulságot vonta le, hogy öntudatosabb katolikus közvéleményt kell kialakítani s ebben maradéktalanul egyetértettek vele püspöktársai. Erre a leghatásosabb eszköznek a versenyképes katolikus sajtót tartották. Volt ugyan két organumuk, de az egyik, a „Religio és Nevelés" inkább az egyháziak szaklapja volt. A másik, a „Nemzeti Újság" már a nagyközönségnek szólt. Hibája, hogy olvashatóságban nem versenyezhetett Kossuth „Pesti Hírlapjával", mely mindennek mondható, csak nem katolikusbarátnak. A püspöki kar, Kopácsyval az élen, tehát abban állapodott meg, hogy a nevezett napilapot elevenebbé kell tenni és szerkesztését *Majláth Jánosra* bízták, akinek történetírói és publicisztikai tollát dicsérőleg emlegették.

A jurátus-ifjúság viselkedése szintén azt mutatta, hogy az intellektuális réteg nevelése körül aggasztó hibák vannak. A diákifjúság még a kat. iskolákban és nevelőintézetekben sem kapta meg azt a biztos útravalót, amire szüksége lett volna. Itt szintén sürgős segítségre volt szükség. A püspökkari értekezlet tehát kimondta: felhívást intéz a katolikus pedagógusokhoz, hogy tanítói és nevelői munkájukban jobban domborítsák ki a katolikus szellemet, legalábbis oly mértékben, mint protestáns kartársaik a sajátjukat. Előírták azt is, hogy fokozottabb módon kell felkarolni az ifjúsági hitbuzgalmi egyesületeket, főleg a Mária Kongregációt, mert ezek lényegesen erősítik a diákifjúság hitvilágát.

Végül a nép szélesebb rétegét sem lehetett gondoskodás nélkül hagyni. Felmerült az a régen esedékes és időszerű gondolat, hogy könnyen érthető, élvezetes és amellett tanulságos olvasmányokat kapjon kézhez. Ilyen értelemben vették tervbe a „Jó és olcsó Könyv-

kiadó Társulat" megalapítását, de ezt már Kopácsy nem érhette meg. A szabadságharc első évében, 1848-ban valósult meg. S menynyire korszerű kísérlet volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy belőle terebélyesedett ki a magyar katolikus irodalom és könyvkiadás egyik fellegvára: a *Szent István Társulat.*

5. Esztergom gyászban

Kopácsy közéleti szereplése alatt látott nagy embereket kidőlni az élők sorából. Elkísérte a bécsi kapucinusok kriptájába *I. Ferenc* királyunkat (†1835. márc. 2.). Tanúja volt *XVI. Gergely* pápa halálának (†1846. jún. 1.), s elkísérte utolsó útjára a népszerű *József nádort* (†1847. jan. 13.). Nem gondolta volna, hogy a soron most ő következik. Igaz, hogy élete eme utolsó szakában erősen kínozta az epegyulladás, de az elmúlásra mégsem gondolt, mert vigyázott magára és diétikusan élt. Megszokott módon végezte hivatalos dolgait s jókedvűen elbeszélgetett udvari környezetével.

Még utolsó hetében is felkocsizott a Várhegyre, hogy megtekintse az építkezés menetét. Itt megcsaphatta az erősebb széljárat, megfázott, lefeküdt, és többé fel sem kelt. Utolsó napjaiban többször elvesztette eszméletét, félrebeszélt s a hozzá hívott két orvostanár: *Stáhly* és *Reisinger* sem tudtak rajta segíteni. Szept. 16-án fordult válságosra állapota. A főkáptalan kíséretében, *Majthényi Antal* felszentelt püspök és kanonok elhozta a szent útravalót. Meggyónt, megáldozott, felvette a szentkenetet s remegő kezével megáldotta a jelenlevőket, rajtuk keresztül papságát és híveit. Utána megkezdődött az agónia. Időnkint szaggatott álomba merült, majd felriadt és 1847. szept. 18-án hajnali félnégykor örökre elaludt.

Holttestét a primási palota nagytermében ravatalozták fel és innen temették el szept. 22-én, a bazilika kriptájában a primási sírfülkék egyikébe. Ravatalánál és temetésénél bizonyosodott be ismét, ha voltak is ellenségei, de még nagyobb számban őszinte tisztelői. Az utóbbiak hosszú sorokban vonultak koporsójához, hogy utoljára vegyenek búcsút a jóságos főpaptól és a kegyes férfiútól, ahogy a gyászbeszéd jellemezte. Búcsúztatásában még egyszer megelevenedett nemes alakja, aki egész életében azt kereste, ami összehoz, és nem azt, ami szétválaszt. Sírfülkéje előtt akkor és most, bárki elmondhatja: kitűnő szónok volt, lelkiismeretes főpásztor, jó politikus, bölcs békéltető s mindenekelőtt az emberi jóság mintaképe.

HÁM JÁNOS
(1848–1849)

Domine, elevans allisisti me!
Fiat voluntas Tua!
(Hám emlékirataiból.)

Kopácsyt a halál megkímélte, hogy szembe kerüljön a közeledő idők viharával. Párizs, mint annyiszor a múltban, 1848. febr. 22-én újból megfújta a forradalom riadóját, mely végigsüvöltött úgyszólván egész Európán. Az elégedetlenség lefojtott ereje, nemcsak a franciákat hozta mozgásba, hanem a németeket, osztrákokat, olaszokat s a sorozatból nem maradtunk ki, mi magyarok sem. Mint láttuk, a reform láza eddig is fűtötte élenjáró politikusainkat. A szabadságot programozó kívánságok már régóta ott forrósodtak a levegőben s a liberálisok az eddigieknél is erősebb dörgésekkel sütögették ki az 1847. nov. 7-én megnyílt utolsó rendi országgyűlésen. Egyelőre Metternich és rendszere hallani sem akart róluk, de a februári forradalom megingatta helyzetét. Nálunk 1848 március elején Kossuth merész hangszereléssel adta elő a liberálisok követeléseit s ezek sarkpontja a magyar állami élet *önállóságának* kiharcolása volt.

Ettől kezdve az események gyors ütemben követték egymást. Márc. 13-án *Bécsben* kitört a forradalom és ez megbuktatta Metternich államkancellárt, a haladás legszámottevőbb kerékkötőjét. Rá két napra megmozdult *Pest*, ahol a közhangulatot *Petőfi: Talpra magyar*-ja fejezte ki, míg a közvélemény alkotmányjogi követeléseit az ifjúság ún. *Tizenkét pontja*. A bécsi kormány bármerre tekintett, látnia kellett, hogy legtöbb tartományban gyulladoznak a forrongás tűzei. Ezek elfojtására csak egyetlen mód kínálkozott hatásosnak, ha a *népakarat* előtt meghajlanak. Ezt ajánlotta különben a mi magyar viszonylatunkban, az új nádor, *István főherceg*.

V. Ferdinánd szorult helyzetében megfogadta a tanácsot és márc. 17-én *Batthyány Lajos* elnökségével kinevezte az első független magyar kormányt, a *nádort* pedig királyi helytartónak. A kormány összetétele elég tarka képet mutatott, hiszen helyet foglalt benne a két ellenfeles reformpolitikus: *Széchenyi* és *Kossuth*, a középuta-

soknak tekinthető miniszterelnök, továbbá *Eötvös József* és *Deák Ferenc*, nemkülönben a konzervatív irányú *Esterházy Pál*.

Ezeknek és meg nem nevezett munkatársaiknak kellett lerakniok az új Magyarország alapjait, mégpedig néhány hét alatt. A törvényjavaslatokat tehát sebtiben kellett előkészíteniök, hogy az országgyűlés le tudja tárgyalni az ápr. 11-ére kitűzött királyi szentesítésre. A *túlsietésnek* persze meglett az a hátránya, hogy bizonyos hézagokat hagyott maga után, elsősorban az Ausztriával kapcsolatos közös ügyek rendezésében.

Az egyes törvénycikkek kimondták az önálló és független kormányon kívül, a *népképviseleti országgyűlés* intézményesítését; Erdéllyel az *uniót;* a közös teherviselést; az úrbéri szolgáltatások eltörlését; a papi tized megszüntetését, miután az egyháziak előzőleg lemondtak minden ellenszolgáltatásról. Folytatásképpen, a sajtószabadság kimondásával, eltörölték a *cenzúrát* s az igazságszolgáltatásra felállították az *esküszékeket.*

Végre beteljesedett sokak vágyálma is, nevezetesen, hogy szűnjék meg a katolikus vallás elsősége és államvallási jellege, mert kimondták az összes ker. *vallások teljes egyenlőségét* és viszonosságát. Amikor a kat. egyház mindezt tudomásul vette, méltán várt arra, hogy maga is megkapja az autonómiát, ahogy már előbb elérték azt a protestánsok és gör.-keletiek. Akadtak még egyéb panaszai, s innen eredt, ha mind a főpapságból, mind pedig az alsópapságból többen elidegenedtek Kossuth politikájától.

A törvények szentesítése ápr. 11-én megtörtént, de azt az udvari kamarilla a kényszer hatására vezette vissza. Mihelyst tehát szabadabb levegőhöz jutott, megkezdte áskálódását elnyert vívmányaink visszavonására. A hazai nemzetiségeket használta fel erre a célra, akik elszenvedett sérelmeik miatt eddig is gyanús szemmel tekingettek Pest és Pozsony felé. Köztük a délvidéki szerbek már júniusban hátba támadták országunkat és követték őket a horvátok, oláhok és szlovákok.

A kormánynak rá kellett lépnie az önvédelem útjára, s a júl. 4-én összeült népképviseleti országgyűlés már ennek jegyében kezdte meg üléseit. Erre annál nagyobb szükség volt, mert *Radetzky* olasz győzelme után, a hivatalos bécsi kormány letette álarcát s a kamarillával egyetértve, az ellenszegülés útjára lépett. Tudtával, sőt támogatásával *Jellachich* horvát bán szeptemberben átlépte a Drávát, azzal a fenyegetéssel, hogy addig le nem teszi a fegyvert, míg meg nem buktatja a magyar kormányt. Erre a fordulatra Batthyány beadta lemondását s ugyanezt tette kormányának nagy többsége. Mint tudjuk, *Széchenyi* az önvádaktól mardosva, elborult aggyal a *döblingi* ideggyógyintézetbe került, Eötvös és Esterházy külföldre

disszidált, Deák pedig visszavonult kehidai birtokára. Bécs parancsára István nádornak is fel kellett adnia helytartói állását, sőt arra is felszólították, hogy hagyja el hazánkat és Bécsbe vonuljon vissza.

Kossuth helyén maradt és bátrabb társaival szembenézett, aminek jönnie kell. Önmagát azzal igazolta, hogy az udvar kényszerítette az ellenállásra, nemzetét tehát ráléptette a forradalom útjára. *Lamberg* tábornok és cs. biztos meggyilkolásával (szept. 28.) nyíltan megkezdődött a nagy dráma. V. Ferdinánd hiába oszlatta fel (okt. 3.) az országgyűlést, az továbbra is permanenciában tartotta magát. Az ország kormányzását az ún. *Honvédelmi Bizottmány* vette át s elnöke ugyancsak Kossuth lett. Legfőbb feladatának azt vallotta, hogy a nemzetet a hadviselésre felkészítse. Ütőképes honvédséget szervezett s ez nem is hátrál meg a császáriak elől, ha be nem következik az orosz cári intervenció.

A dicsőséges márciusi tavasz tehát idegforraló nyárba és véres őszbe fordult át. Nagy felelősség terheli ezért a bécsi udvart, de maradéktalanul Kossuthot és radikálisabb híveit sem lehet felmenteni. Sajnos a kezdet nagy átalakulásában ezek sem bírták megtalálni a békés kivezető utat, s az a bizonyos gépszíj polgári és egyházi személyek közül sokakat elkapott. Mellőzve a világi elemeket, elég az utóbbiakról megállapítani, hogy nem egy városi központban szervezkedtek, és nyíltan követelték a több szabadságot, a jogok egyenletesebb érvényesülését s mi tagadás, a fegyelem lazítását.

A világ izgága szele tehát befújt a hierarchia ablakrésein. Ember kellett tehát a gátra, aki a további széthullást feltartóztassa, de ki legyen, aki a Kopácsy kezéből kihullott kormányrudat átvegye? A püspöksor ismét megritkult. Még előtte halt meg, 1847-ben Bélik szepesi püspök. Hamarosan követte Pyrker egri érsek és Barkóczy, Székesfehérvár egyházfője. Beteg volt a győri Sztankovits, s 1848-ban ő is eltávozott az élők sorából. Ugyancsak elbetegeskedett Nádasdy kalocsai érsek s inkább csak csendes szemlélője volt a zajos eseményeknek.

Akik többé-kevésbé esélyesek voltak, közülük Scitovszkyt és Lonovicsot emlegették. Ha a kormányon múlik, az utóbbi valószínűleg befut. De mivel Béccsel a teljes szakadás ekkor még nem következett be, annak egyikük sem kellett. Így jött szóba, aki legkevésbé számított rá: *Hám János* szatmári püspök. Sohasem törte magát előre, ezúttal sem az esztergomi dicsőségre. Egész életében egyetlen célt ismert: Isten akaratát keresni és azt hűségesen teljesíteni. Emlékirataiban maga írja: Mindenben megnyugszom, amiben feljebbvalóim rendelkeznek velem és abban Isten akaratát látom, követem

és imádom. Most is, hogy *Korizmits Antal* kanonok és min. tanácsos hírül vitte neki, hogy V. Ferdinánd 1848. jún. 25-én kinevezte érsek-prímásnak, szerényen megkérdezte: lehet-e ezen változtatni? A nemleges felelet után szinte prófétai sejtéssel megérezte keresztútját és a zsoltáros szavaival adta át magát jövendő sorsának: Uram, felemelvén, a földre vertél. Legyen meg a Te akaratod!

Alig hihető, hogy jelöltsége a magyar kormány gondolata lett volna, hiszen nem egy gesztusával elárulta, hogy *nem mindenben* ért egyet a negyvennyolcas politikával, főképpen nem annak egyházát érintő irányával. Inkább Bécsben gondolhattak rá, és ahogy itt most a magasba emelték, egy év múltán, ugyancsak itt határozták el és hajtották végre *letételét*. Érthető jövőjének fájdalmas megérzése: Uram, felemelvén, földre vertél!

1. Gyöngyös dicsősége

Mint annyi más, szentéletű egyszerű- és főpap, ő is szegény családból származott s innen jutott el pályája magaslatára. Ami az ő szegényes családjában gazdagságot jelentett, az istenfélelem volt, amely egyként jellemezte az édesapát, *Józsefet* és az édesanyát, *Pócs Franciskát*. János a testvérek közt másodiknak született, 1781. jan. 5-én. Gyerekképét *István* testvére rajzolja meg a következő visszaemlékezéssel: este és reggel, térdelve és összetett kézzel szokott imádkozni. A templomban is térdre borulva, fáradhatatlanul imádkozott. Az „oskolában" már kiskorában példásan viselkedett. Oskolatársai között az első helyet foglalta el s ezért „érdempénzzel" jutalmaztatott meg. Még ennyit fűz hozzá: atyánk és anyánk iránt nagy tisztelettel viselkedett és testvéreivel szemben különös szeretetet mutatott.

Első tanítói és lelki oktatói a gyöngyösi ferences atyák voltak. Náluk kezdte meg alsóbb iskoláit és folytatta a felsőbbet, a vezetésük alatt álló három osztályos gimnáziumban. Diákéletére főképpen két tanára: *Forgács Ignác* és *Lovasy Benedek* atyák voltak nagy hatással. Mindketten megszerették, mert minden jóra, szépre fogékony lelkű és értelmes, szorgalmas és nemesszívű ifjút ismertek fel benne.

Ignác atya 1795-ben felélesztette a régi Mária Egyesületet, mely a Mária Kongregációt helyettesítette. János ekkor a harmadik osztályba járt s az elsők közé tartozott, akiknek felvételét teljesítették. A felavatás aug. 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén történt, s minő

lelkülettel készült rá, azt ez a naplórésze mutatja. „Boldogságos Szűz Mária, Istennek Anyja – olvashatjuk –, aki eredendő bűn nélkül fogantattál, én, Hám János, Téged ma asszonyomnak, pártfogómnak és védőmnek választalak. Szilárdan elhatározom és felteszem magamban, hogy soha el nem hagylak, nem beszélek és nem cselekszem olyat, ami a te tiszteletedet sértené és ilyesmit egykor alattvalóim közt sem fogok eltűrni. Esedezem Hozzád, fogadj el engem örökös szolgádnak, segíts meg mindenegyes cselekedetemben és ne hagyj el halálom óráján!" Amit a fiatalos lelkesedés e fogadalomba sűrített, azt élete végéig tartotta.

A harmadik osztály elvégzése után, nagy gond gyötörte. Bár eminens diák volt, de ha nincs mentora, mehet édesapja mellé kitanulni a csizmadiamesterséget. De ott állt mellette Benedek atya, akit felsőbbsége 1796 nyarán a rozsnyói kolostorba helyezett s kis tanítványát is magával vitte kandidatusnak. Úgy gondolta, hogy ami kis házimunka lesz, azt könnyen elvégzi és emellett bőven jut ideje a következő osztályok elvégzésére. Ily módon nagy gond szakadt le róla s éltette az a remény, hogy idővel felveszik noviciusnak s mint *ferences barát* szolgálhatja Isten nagyobb dicsőségét. Ez a vágya ugyan nem teljesedett, de viszont mentorát úgy kísérhette tovább, mint a napfényt az árnyék.

Amikor a paternak a következő évben Egerrel kellett felcserélni Rozsnyót, oda is kettesben mentek. Elvégezvén a hatodik osztályt, most azután valóban döntenie kellett, hová menjen; noviciusnak, vagy pedig egri szemináristának? A nagy kérdést ismét Benedek atya döntötte el, amikor az utóbbit ajánlotta. János ebben is Isten ujját látta, tehát engedelmeskedett és 1798-ban felvétette magát az egri szemináriumba. Mint az intézet legjobb és legszorgalmasabb növendéke, itt végezte el a filozófia és teológia két-, illetve négyéves tanfolyamát. Felszentelésére 1804-ben került sor, s mivel Eger ekkor széküresedésben állott, *Szányi Ferenc* rozsnyói püspök szentelte pappá. Első szentmiséjét Húsvétvasárnapon, szülővárosában mondotta el s kézvezetője ki lehetett volna más, mint atyai jótevője, Benedek pater.

Az akkori káptalani helynök, *Fischer István* Pásztóra helyezte ki káplánnak. De alig töltött itt három hónapot, mikor Eger első érseke, *Fuchs Ferenc* berendelte teológiai tanárnak és a kispapok prefektusának. A pásztóiak sajnálták elmenetelét, mivel a náluk töltött rövid káplánsága alatt, úgy érezték, hogy minden szavából és papi cselekményéből a Szentlélek kegyelme árad ki. Viszont az egri szeminaristák örültek jövetelének, mert ha korábbról a kispapok mintaképét láthatták benne, úgy érezték, hogy ezentúl szerény és megnyerő egyéniségében a papi erények tükörképét fogják megked-

velni. Ezért szerették meg nagyon s ami hibának is számíthatott, jobban, mint a többi elöljárókat. Így tehát felágaskodott ellene az irigység démona és kiemelte prefektusi állásából. Ez az első nagyobb próba arra volt jó, hogy még jobban megacélozza lelkét. S eltávolítása nem is tartott soká, mivel Fuchs után jött Fischer, és ő, visszahelyezésével kellő elégtételt szolgáltatott neki.

Imádságban és aszkézisben, önművelésben és munkában telt el az első öt esztendő. Ezalatt Egerben úgy ismerték meg, mint a legbuzgóbb lelkű papot. Különösen miséit szerették végighallgatni, mert azok külső mozdulatokban és benső áhítatban, a kegyelem átélését és áradását jelentették. Az 1809-es év egyik szakát Napóleon elől a Bécsből menekült királyi család Fischer vendégeként Egerben töltötte. Ferenc vallásos lelkű harmadik felesége, *Mária Ludovika*, ha csak tehette, naponként hallgatott szentmisét. Az érsek a fiatal Hámot jelölte ki erre, és amily áhítattal és formai szépséggel misézett, azt a királyné nem tudta felejteni. Nem is maradt el ennek a jutalma, mert 1817-ben egyenesen az ő óhajára nevezte ki férje egri kanonoknak.

Aránylag fiatalon csöppent bele a nagy javadalomba, ami kitágíthatta életkeretét, de nem változtatott életformáján. A szemináriumtól ezután sem vált meg, sőt, mint rektor teljesen kezében tartotta vezetését. Tanított és kormányzott s emellett szakított időt arra, hogy minél többet gyóntasson és prédikáljon. Anyagi bősége tág teret nyitott a jótékonykodásra. Magára keveset költött, de annál többet templomokra, iskolákra, szegények, öregek, tehetetlenek és árvák istápolására. Ezekről a kiadásairól pontos jegyzéket vezetett és innen tudjuk, hogy tíz évi kanonoksága alatt 51 162 frt-ot adott ki a mondott célokra. Mi ez, ha nem tökéletes megértése a hegyi beszéd irgalmassági cselekedeteinek?

2. *Szatmár apostollelkű püspöke*

Példaszerű papi életével és nem utolsó sorban jótékonyságával, igen kedvező nevet vívott ki magának és akaratán kívül sokat beszéltek róla. A bécsi udvari körök szintén számon tartották s amikor *Kovács Flórián* szatmári püspök 1827. máj. 25-én meghalt, Ferenc király őt nevezte ki utódjának. Ez alkalommal a gyöngyösi barátok nemcsak őt keresték fel üdvözlésükkel, hanem édesanyját is. Szónokuk tréfásan jegyezte meg: lássa „mama", mégis csak jó, hogy fia világi papnak ment és nem barátnak, mert püspök lett belőle.

Mire anyja: szép, szép, de ha barát lett volna, most már gyöngyösi gvardián lehetne. Püspökszentelése 1828. márc. 16-án történt Egerben és azt Pyrker érsek végezte. Immár elkövetkezett az az idő, amikor be kellett bizonyítania, miként tud megfelelni ama követelményeknek, amiket Pál apostol vázolt fel, két munkatársához, *Timotheushoz* és *Titushoz* intézett leveleiben (Vö.: 1 Tim 3., 2–7; és Tit 1., 7–9).

Szokatlan volt már bevonulása székvárosába. Minden kíséret nélkül, egyedül érkezett meg s nagyot néztek kanonokjai, mikor: Dicsértessék Jézus Krisztus! köszöntéssel beállított hozzájuk, s megmondta, hogy ő az *új püspök*. Székfoglalóját ápr. 15-én tartotta meg, s bevezető beszédében, és ezt követő körlevelében fejtette ki, mit kíván papjaitól. Röviden: ne legyenek bérért elszegődött szolgák, hanem igazi pásztorok, akik féltve védik juhaikat s készek értük, akár életüket feláldozni.

Világosan körvonalazta a jó pásztor kellékeit. S akik kételkedtek volna szó- és írásbeli fejtegetéseiben, egyszerűen meg kellett figyelniök életét, mert ez eleven megtestesítője volt a Krisztus szive szerinti főpásztornak. Lesugárzott róla az *életszentség!* Elsősorban az imádság embere volt. Nagyobb buzgósággal imádkozni, ahogy ő szokott, nem igen lehetett. Gyakran találták házikápolnájába, ahol magáról teljesen megfeledkezve, merült el jóságos Urának és Istenének imádásába. Ha kint járt a városban, nem mulasztotta el, hogy be ne térjen az útjába eső templomba, vagy kápolnába. Sokszor a percekből fél- és egész órák lettek, mert nehezen tudott onnan megválni. Napi sétáit egyedül szerette megtenni, legtöbbször kertjében, hogy senki ne zavarja meditációiban. De nagyra értékelte a közösségi imákat is, ezért a napi zsolozsmákat lehetőleg udvari papjaival és a felszentelésre készülőkkel együtt szokta végezni.

Egyetlen napja nem múlt el, hogy ne misézett volna. S talán ezért adta meg neki az Úristen azt a kegyelmet, hogy még *halála napján* is bemutathatta a legszentebb áldozatot. Szívét-lelkét óvta a legkisebb bűnöktől, s hogy az emberi gyarlóságoktól minél tökéletesebben szabaduljon, havonta kétszer szokott gyónni. Így érthető, ha már életében szentként tisztelték s ha a városlakók meghallották, hogy a székesegyházban ő misézik, tömegesen jöttek, hogy szentmiséjén részt vegyenek és predikációját meghallgassák.

Bár saját személyére igénytelen volt, ilyenkor nem bánta, sőt megkívánta, hogy minél nagyobb pompát fejtsenek ki, mert az Isten nagyobb dicsősége követelte azt. Ezzel kapcsolatban, szentbeszédeire lelkiismeretesen készült. Nemcsak átgondolta mondanivalóit, hanem le is írta. Később egyik utódja és boldoggáavatásának megindítója, *Meszlényi Gyula* kiadatta. A szószéket annyira kedvelte,

hogy pl. a nagybőjti beszédeket évről évre magának foglalta le. De egyéb alkalmakat is megragadott, hogy híveinek hirdethesse Isten igéjét.

Imádságos lelkületéből fakadt, hogy felkarolta a különféle nyilvános ájtatosságokat. Ezeken már csak a jó példaadás kedvéért is részt vett. Vasár- és ünnepnapokon nem egyszer láthatták a székesegyházban az „öregmisén", ugyanígy a délutáni vecsernyéken s az általa meghonosított Szentolvasó ájtatosságain. Szatmári kertjében a *kálváriát* ő építtette ki s valahányszor keresztutat jártak, a hivőkkel együtt ájtatoskodott püspökük is. Nagyobb ünnepek előestéjén órákszám gyóntatott s rendszerint utolsónak hagyta el helyét, mivel legtöbben nála igyekeztek lelki terheiket lerakni. A nevezetesebb körmenetek vezetését nem engedte át másnak s jelenléte mindenkor és mindenütt buzdító hatással volt másokra.

Nem túlzás, amikor papjai a zsoltáros szavait idézték rá: buzgóság emészt el házadért! Hát nem ezt példázza, amikor *Lázár János* kanonok-plebános halála után (1841) maga vette át a szatmári plebániát s újabb betöltésig vezette. Végezte az irodai munkát, keresztelt, gyóntatott, esketett, betegeket látogatott és holtakat temetett. Dolgozott, mint akármelyik más lelkipásztor, de már a reá eső jövedelmet nem tartotta meg, hanem azt az *Irgalmas-rend kórházának* juttatta.

A város hívei lelkipásztori munkája révén ismerték meg közelebbről. Emberi és papi erényeiért a legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta. Saját bevallása szerint hajlott az indulatosságra, de következetesen uralkodott magán és kétszeresen, ha másokkal kellett tárgyalnia. A begerjedésre nem egyszer adtak okot, de azt viszszafojtotta s iparkodott a kiélezett helyzetekben is megőrizni nyugodtságát. Még azokkal is szelíden bánt, akiknek valamiféle vétség miatt kellett előtte megjelenniök s legtöbbször szelídségével tudta őket jó útra téríteni. Megnyerő modorával lefegyverzett mindenkit s nemcsak a katolikusok szerették, hanem a protestánsok is a legnagyobb tisztelet hangján beszéltek róla. Buzgó élete és szerény fellépése volt a leghatásosabb hittérítés s ennek tulajdonítható, hogy tekintélyes számú más vallásút sikerült megnyernie a kat. egyház számára.

Amilyen figyelmes volt másokkal szemben, épp annyira szigorú önmagához. Életrendje az igazi *aszkétákhoz* hasonlított. Ágyban nem szokott aludni, hanem keskeny és *kemény pamlagon* s takarónak egyik viseletes kabátját használta. Étkezésében a reggeli nem szerepelt s vacsorára vajmi keveset evett. Bort és feketét csak kivételes, ünnepi alkalmakkor ivott, persze igen csekély mértékben. Hetenkint *háromszor böjtölt:* szerdán, pénteken és szombaton. Az

Üdvözítő szenvedése iránti tiszteletből a nagyhét három utolsó napján semmiféle ételt és italt nem vett magához. Mennyire sanyargatta magát, holta után tűnt ki, mikor megtalálták két, apró szegekkel kivert *ciliciumát.* Hol az egyiket, hol a másikat kötötte derekára és így kínozta testét.

Pontos napirendet állított ösze magának és ahhoz hajlíthatatlanul ragaszkodott. Hajnali 4–5 óra közt kelt, 6-kor misézett, 9-kor megkezdte a közös zsolozmázást és a mondott időpontok közé ékelte be más áhítatgyakorlatait. A zsolozsma végzése után következett a hivatalos ügyek intézése, látogatók és berendeltek fogadása és ez eltartott ebédig. Akik bármily címen megfordultak nála, azok hivatalosak voltak asztalához, még a fejmosásra berendelt papok is. Itt már nem éreztetett semmiféle neheztelést és figyelmes, lekötelező házigazda volt minden vendégéhez.

Az ebédet követte a rövid *szentséglátogatás* és utána háromig szabad volt az idő. Ekkor került sor a délutáni breviárium elmondására és utána a rózsafűzérre. Ha ezzel készen lett, sétára ment, vagy kertjébe, vagy a városba, s egyszer az Irgalmasok kórházában kötött ki, máskor az apácák zárdájában. Este későn szokott lefeküdni, mivel az imádkozással nehezen bírt végezni.

Ezekből világosan látható, hogy saját kényelmével vajmi keveset törődött, sőt egyenesen kereste a módot, hogy minél kevesebbel beérje és annál több juthasson jótékony célokra. Udvartartása a megyei mágnásokhoz, mondjuk gróf *Károlyiékhoz* és báró *Vécseyékhez* viszonyítva, szegényesnek mondható. Ahol csak tehette, egyszerűsített s asztala csupán akkor árult el nagyobb bőséget, ha vendégeit kellett jóltartania. A fényűzés szinte fájt neki, s jellemző erre, hogy huszonhárom éven át lakott régi rezidenciájában. Jóval előbb beköltözhetett volna új és jóval nagyobb kényelmet nyújtó püspöki palotájába, de ezt csak 1850-ben tette meg. Ekkor is előrehaladott kora miatt és hogy könnyebben tudja megközelíteni székesegyházát. A takarékosságot már nem érvényesítette alkalmazottaival szemben. Jó gazdájuk volt s szerették, mert úgy bánt velük, mint családtagokkal.

Mivel a pénzt megfogta, így lehetősége nyílt, hogy minél többet áldozzon közhasznú intézmények alapítására s a meglevők fejlesztésére. A szatmáriak, halála után úgy beszéltek róla, mint városuk *szociális és kulturális* fellendítőjéről. Többek közt bőkezűen juttatta segélyeit szemináriumának, mert azt akarta, hogy az a papi imaélet és küldetés *melegágya* lehessen. Más derék főpapjainkhoz hasonlóan, nem győzte eléggé sürgetni a lelki buzgóságot és a teológiai alapos felkészültséget. Növendékei közül a tehetségesebbeket szívesen küldte a pesti, vagy bécsi egyetemre, azzal a meghagyással, hogy

Istentől nyert tehetségüket úgy használják fel, hogy egykor, majd munkába állásuk után másokat gazdagíthassanak.

A püspöki palota befejezése után *székesegyháza* felújítását vette tervbe, mert az bizony kissé kopottan és szegényesen húzódott meg mellette. Mire elkészült, rá sem lehetett ismerni, miből alakult át ily naggyá, formássá és díszessé. Hajóját köralakban megnagyobbította, tetejét kupolával boltoztatta és kettős új tornyával kiemelte korábbi laposságából. Belsejét kifestette, újabb oltárokkal, szobrokkal és festményekkel gazdagította. Liturgikus készletét értékes kegyszerekkel és paramentumokkal egészítette ki. Mindezzel az volt a célja, hogy méltó legyen székesegyházi elnevezéséhez s még inkább Isten dicsőségéhez, ami minden cselekedetében hajtotta.

Az Üdvözítő kínszenvedése eleven visszhangot váltott ki lelkéből és elmélkedésének anyagát sokszor innen merítette. Sokat foglalkozott azzal a gondolattal, hogy régi rezidenciájának lankás oldalán *kálváriát* állítson fel. Nemcsak ezt valósította meg, hanem a tizennégy stáció befejezéseképpen két kis toronnyal, díszes templomocskát építtetett. Nagyon szívéhez nőtt s mint említettük, papjaival és híveivel itt szokta keresztúti ájtatosságát végezni. A *halottakról* sem feledkezett meg s a városi temetőben köralakú kápolnát emeltetett benne sírfülkékkel. Ennek kapcsán külön misealapítványt létesített, hogy annak kamataiból hetenkint mutassanak be engesztelő miseáldozatot a megholtak lelkiüdvéért.

Csendes szemlélgetéseiben állandóan tervezgetett és eképpen egyik alkotása a másikat követte. Még püspöksége elején 80 000 frt-os alapítványával megteremtette az *Egyházmegyei Alapot.* Ezzel a kedvenc létesítményével szintén annyira összeforrt, hogy tőkéjét évről évre növelte s papjait is buzdította, hogy kövessék példáját. A kölcsönös áldozatkészség révén az alaptőke 1846-ra már 1 076 232 frt-ra szökött fel.

Várossétái alkalmával nem egyszer szemébe ötlött a tehetetlen öregség, nyomor és koldusbot. Ezt sem tudta tétlenül nézni és még 1829-ben életre hívta a „Szatmárnémeti Városszegények Intézetét". A következő évben letelepítette az *Irgalmasrendet* és megkezdte számára a kórház építését. Majd szövetkezve *Leonhard Mihály* bécsi tábori püspökkel, a leánynevelés és tanítás céljából székvárosába letelepítette az osztrák *Irgalmasnővéreket,* s természetes, hogy hozzálátott a zárda és iskola építtetéséhez. 1842-ben már annyira jutott, hogy sikerült megnyitni a nőnevelő intézetet. De az egyenlő elbánás elvén, a diákifjakra is gondolnia kellett és ezek részére *püspöki konviktust* nyitott. E két intézetben a felvételt nem korlátozta tisztán a katolikus vallásúakra, hanem felekezeti különbség nélkül bárkit fel lehetett venni. Egyedül az volt a kikötése, hogy a

bentlakók kifogástalan viselkedésűek legyenek, szorgalmasan tanuljanak és a házi szabályokhoz alkalmazkodjanak.

S volt még egy nagyon szívéhez nőtt terve, nevezetesen a *ferencesek letelepítése* ugyancsak székvárosába. Ezzel szerette volna háláját kifejezni, a sok jóért, amiben a gyöngyösi barátok részesítették. Minden előkészületet megtett, hogy szándékát valóra váltsa. Már a kolostor építése is megkezdődött, de ez a kezdeményezése mégsem sikerült. Meghalt, mielőtt kedvelt szerzeteseit bevezethette volna és utána a nekik szánt kolostort tanítóképző céljaira foglalták le.

Ennyi alkotás éppen elég lett volna, hogy neve feledésbe ne menjen. De nemesszívűségből és bőkezűségből még jutott egyébre is. Püspöksége idején nem kevesebbet, mint *tizenhárom* templomot építtetett, köztük a *beregszászi* és *nagyszőllősi* „nagytemplomot". *Tizenkilenc* az általa alapított plebániák száma, s ahol templomot és plebániát létesített, ott nem maradhatott el a *katolikus iskola* sem. Bármihez fogott, nem zavarta a kérdés, miből teremti elő a fedezetet? Határtalanul bízott az isteni Gondviselésben és sohasem hagyta magára. Azt a jó szokását püspök korában is megtartotta, hogy kiadásairól jegyzéket vezetett s ebből tudjuk, hogy sok százezerre rúgott az az összeg, amit ilyen célokra fordított.

Akinek idejét ennyire lefoglalta a főpásztori munka s az emberi bajokkal és igényekkel való törődés, az nem igen ért rá a politikával foglalkozni. De *nem is volt érzéke hozzá!* Maga beismeri *Emlékirataiban,* hogy a politikában nem volt járatos. Püspöki állása azonban megkívánta, hogy abból is kivegye részét, főképpen az országgyűlés felsőtábláján. Megtette, de az itteni légkörtől mindig borzongott. Az oka, mint maga mondja: nem bírta a haladás jegyében kérkedő liberálisokat, mert ezek a kormányzattal akkor is ellenkeztek, ha rendelkezései jók és üdvösek voltak. Megfigyelése szerint, azokat kiforgatták és az alkotmány megdöntésére törekedtek. Ezenkívül a kat. vallást tiszteletlenül kezelték és a papság tekintélyét iparkodtak aláásni. Mint írta: az országgyűlésen való részvétel, kín és gyötrelem volt számára.

Az 1848-as márciusi napokban is, öröm és lelkesedés helyett, „zavart és szomorú lett bensejében", mert nem bízott a békés átalakulásban és az egyház bántatlanságában. Mint rangidős püspök márc. 19-én megtartotta a hálaadó istentiszteletet, de utána sietett haza. Borús hangulatából nem csinált titkot s aggodalmait feltárta Apponyi György kancellárnak. Erről az oldaláról ismerték az új magyar kormány tagjai, s ezért nem kívánták az ország első főpapi székébe ültetni. Kár, hogy nem tudott hajlékonyabb lenni, ám politikai érzéketlensége, vagy mondjuk, egyoldalúsága ezt nem engedte.

Lemérve magát nem is kívánta Esztergomot, s jelöltségét szívesen átengedte volna akár Scitovszkynak, akár pedig Lonovicsnak. Mint említettük az utóbbi számításba jött, de neki meg kellett elégednie az egri érsekséggel, mert az esztergomit a bécsi udvar Hámnak adta. Kettőjükön kívül, ugyanakkor a székesfehérvári püspökséget *Karner Antal* győri, a szepesit *Jekelfalussy Vince* esztergomi kanonok, míg a csanádit az ismert történetíró, *Horváth Mihály* nyerte el.

3. *A kemény próbatételen*

Hám egészen az utolsó napokig, csak annyit tudott, hogy beszélnek jelöltségéről, de nagy jelentőséget nem tulajdonított az egésznek. A pünkösdi ünnepeket még otthon töltötte s jún. 30-án utazott Pestre, s szokásához híven, a *szervitáknál* szállt meg. Az itteni prior újságolta neki először, hogy ő lett Magyarország hercegprímása. Azt is elárulta, hogy másnap jelentkezik nála Korizmits, s tőle hivatalosan is értesül a valóságról. Szó szerint így történt minden s Hám, bár nehezen, belenyugodott, mert itt is Isten akaratát látta.

Másnap hivatalos volt *István nádorhoz,* aki a formaságok elintézése után azzal vigasztalta, hogy előléptetése nagy örömmel találkozott az udvarnál. Erről különben maga is meggyőződött, mikor aug. 7-én mint a magyar országgyűlés küldöttségének egyik tagja, *Innsbruckban* megjelent V. Ferdinándnál. Az uralkodópár magánkihallgatáson is fogadta és igen barátságosan elbeszélgetett vele. Ezt a jóindulatot újból 1849 tavaszán tapasztalta, amikor menekülnie kellett hazájából. Hálásan emlékezett vissza mind eme kegyességre, amit – úgymond – velem, a méltatlannal és érdemtelennel ezidőben is tanúsítottak.

Idehaza már hidegebb áram csapta meg, s mivel bizalmatlanságot árult el, nem viselkedtek vele szemben másképp a kormányközegek sem. Persze innen, főleg a radikálisabb oldalról, hellyelközzel elhangzottak filippikázások, így pl. az időszerű főpapi kinevezések, az egyházi birtokok, a papi járandóságok, kat. iskolák, szerzetek stb. ellen. Hát ez is helyesebb lett volna, ha elmarad, de ha már megtörtént, nem lett volna szabad mellre szívni, ahogy nem tették azt az átalakulás paphívei sem.

Ám az ilyen támadások még jobban felzaklatták amúgy is érzékenyebb idegéletét, s így egyre jobban elhidegült Kossuth rámenősebb irányától. Azt mégis csak javára kell írni, hogy ettől függetlenül, látva hazája és nemzete napról napra nehezebbé vált sor-

sát, s miután az veszélyben forgott, sietett az önvédelmet 3000 frt-os adományával támogatni. Ezenkívül a sebesült honvédek részére húszágyas kórházat rendeztetett be a szatmári Irgalmasnővérek intézetében és azt saját költségén tartotta fenn. Ennek láttára maga a Honvédelmi Bizottmány a következő hálálkodó levéllel kereste fel: midőn Hercegségednek a lelkes intézkedéséért az Orsz. Honv. Bizottmány a haza és az emberiség nevében, hálás köszönetét nyilvánítja, egyszersmind megkéri Hercegségedet annyiszor tapasztalt hazafiságánál fogva, hogy elárult és minden oldalról megtámadt hazánk megmentésében, ezután is közreműködni szíveskedjék.

Egyszer a gyanakodás és ennek nyomán a bizalmatlanság, máskor a simogatás, nem éppen nyugtatólag hatott reá. Saját bizonytalansága is emésztette. Mindössze annyit tudott elérni, hogy Altieri távollétében, uditoreja, *Montani* lefolytatta a processus informationis-t, letehette az ilyenkor szokásos egyházi és állami esküt, de tovább nem jutott. Sem a magyar kormány, sem pedig a bécsi udvar nem küldte el a prezentációs iratokat Rómába. De ha el is küldik, kérdés, hogy megtörténik-e időben a pápai megerősítés, mivel nov. 15-én Rómában is kitört a forradalom és *IX. Piusnak* menekülnie kellett Gaetába.

Hám jól tudta, hogy míg érseki megerősítése nem érkezik hozzá, érsek-primási jogait és kötelességeit nem gyakorolhatja. Ezért esztergomi székhelyét sem foglalta el, s mint rangidős egyházfő, csupán azokat a hivatalos ügyeket intézte el, melyek haladékot nem szenvedhettek. Azt lehet mondani, hogy a két szék között földre került, mivel püspöki javadalmát már átadta a kir. kamarának, így Szatmárt elvesztette, viszont Esztergomba nem mehetett. Egyedül Pest maradt meg számára a sóhajok keserű hídjának. Még az a vigasztalása sem volt meg, hogy nehéz gondjait megoszthatta volna püspöktársaival. Ezek örültek, ha távol lehetnek Pesttől és nagyritkán, a püspöki konferenciákra jelentek meg. Egyetlen mentő horgonya az isteni Gondviselés volt, s mint ezekről a hetekről és hónapokról írta: szűntelenül arra kértem az Istent, ragadná ki szeretett hazámat a veszélyből. Engem pedig kegyeskednék úgy irányítani, hogy semmi olyat ne tegyek, ami akár a király, akár a haza iránti kötelességekkel és az ő szent akaratával ellenkeznék.

Az akkori viszonyok közt nehéz volt így eljárni, s kétszeresen nehéz neki, aki két malomkő közt őrlődött. Kossuthék eleve nem bíztak benne s az 1848. okt. 28-i püspökkari felirat kapcsán, Bécs is kételkedve figyelte lojalitását. Az egész háttere az országgyűlés mérsékeltebb képviselőinek sürgetésére, a kormány kénytelen volt megkísérelni az udvarral a békés megegyezést. Kossuthék erre a missióra a püspöki kart szemelték ki. Kossuth tehát Lonovicsot és

Horváthot felszólította, hogy készítsenek megfelelő memorandumot az uralkodó számára. Fejtsék ki, hogy a nemzet és vezetői, megfelelő *biztosíték mellett,* készek a kibékülésre.

A két főpap a kapott megbízatást közölte Hámmal, aki társait konferenciára hívta össze. Őszintén amellett voltak, hogy a kibékülést elő kell segíteni. Horváth már kész tervezettel állt elő, azonban ez annyira telítve volt az éles kitételekkel és szemrehányásokkal, hogy nem volt tanácsos elfogadni. Így hát Lonovicsot bízták meg, hogy szerkesszen másikat. Ez sem volt sokkal szerencsésebb, mert voltak benne oly részek, mint pl. a királyi esküre való hivatkozás s a háború felelősségének áthárítása az udvar bizonyos köreire stb., melyek a jó ügynek csak ártottak volna. Az átfésülést tehát végre kellett hajtani.

Ezután arról kellett dönteniök, ki vigye el a memorandumot *Olmützbe,* ahol ekkortájt az udvar tartózkodott? Legalkalmasabbnak *Fogarasy Mihály* váradi kanonokot tartották, aki korábban udvari káplán volt Bécsben s eléggé népszerű a császári család egyes tagjainál. Kossuthék nem ellenezték, csupán azt kívánták még, hogy Hám és Lonovics is utazzék vele. Egyikük sem volt rávehető, így Fogarasy egyedül kelt útra. Emlékirataiból azt tudjuk, hogy szívesen fogadták s a memorandum sem keltett nagyobb visszatetszést. A bekövetkezett események, mintha az ellenkezőről tanúskodnának. Dec. 2-án ugyanis lemondatták V. Ferdinándot, nehogy a „magyar forradalmárok" az esküvel hozakodhassanak elő és helyére az ifjú *Ferenc Józsefet* állították.

Ezzel a személycserével a lavina még veszedelmesebben megindult a magyarság eltiprására. Kinevezték *Windischgrätz* herceget a hazánk ellen megszervezett hadműveletek fővezérének s ő a Dunántúl felső részén áthaladva, 1849. jan. 5-én már bevonulhatott fővárosunkba. Kossuth vezetésével a Honv. Bizottmány és az országgyűlés egy része Debrecenbe tette át székhelyét, de már Hám és püspöktársai nem követték őket. Pesten maradtak, tisztelegtek az osztrák generálisnál és kifejezték azt az óhajukat, hogy szeretnének Olmützbe utazni az új *uralkodó üdvözlésére.* Kívánságukat persze, hogy nem teljesítette, azzal az indokolással, hogy feliratuk nem volt lojális. Hám ebből jogosan következtette, hogy az udvar rá is nehéztel. Becsukódott előtte az ajtó itt, és még erősebb zárral Kossuthék részéről. Az utóbbiak azt is nehezményezték, hogy nem tartott velük Debrecenbe.

Egyelőre azonban mindkét részről nyugta maradt. Windischgrätz jó néven vette, hogy jan. 20-án saját névaláírásával körlevelet bocsátott ki, melyben papságát és a híveket tájékoztatta a tényleges helyzetről. Buzdította, hogy tanúsítsanak hűséget új fejedelmük

iránt s az osztrák csapatokat se tekintsék ellenségnek, hiszen egyedüli céljuk, hogy a békét helyreállítsák és előkészítsék nemzetünk jövő boldogulását. Megtette azt is, hogy febr. 18-án hálaadó szentmisét mondott a fiatal uralkodó „boldog és dicsőséges" uralkodásáért.

Eddig tehát nagyobb zökkenő nélkül ment minden, ámde jöttek a forróbb napok. Az osztrák fővezér nemsokára arra szólította fel, hogy a királyhűség fejében a püspöki karral ajánltasson fel egymillió frt-ot és azt a három érsek szavatolja. A saját részéről kész volt már most 8000 frt-ot felajánlani, de már püspöktársai nevében nem tehetett ígéretet, mert erre nem tartotta magát illetékesnek. Igaza is volt, hiszen amikor a legközelebbi konferencián erről tárgyaltak, hallani sem akartak ily nagy teher elvállalásáról. Mi több, Nádasdy és Lonovics érsekek még a tagadó választ sem akarták aláírni, azzal az indokolással, hogy a felszólítás Hámhoz jött, tehát a választ is maga intézze el. Közben Windischgrätzet felmentették, de Bécsben *nem telejtették el,* hogy Hám nem teremtette elő a *kérdéses egymilliót.*

S miként ítélte meg a debreceni kormány Hám szereplését? Erre nézve tájékoztat hivatalos lapjának, a *Közlönynek* 110. száma, mely az idézett körlevél miatt Hámot hazaárulónak kiáltotta ki, vagyonát elkobozta és kiadta ellene az elfogató parancsot. A megbélyegzés futótűzként terjedt el az országban. Megtudták Szatmáron is, és az a püspök, aki annyi jót tett a várossal, most pellengérre került. A népgyűlésen ilyen szólamok hangzottak el: ha megkapjuk ezt a „huncut" hazaárulót, a két torony közé gerendát huzatunk és arra akasztjuk fel. Őt ugyan nem tudták kézre kapni, de ott maradt és mozdítható vagyontárgyait, részben a városi hatóság foglalta le, részben a felbujtatott utcanépe hordta szét.

Meglepő, hogy a hazaárulás vádja később is felbukkant. Így többek közt 1948/49-ben, amikor népünk szabadságmozgalmának első centenáriumát ünnepelte. Ezúttal Andics Erzsébet: „Az egyházi reakció 1848–49-ben (Bpest 1949)" címen könyvet írt, hogy ezt a tézist igazolja, elsősorban Hám személyében. Korábbi történetírásunk nem egyszer megcáfolta, de időközökben csak meg-megismétlődik. Úgy látszik, a szem látószögei hol így, hol úgy változnak.

Visszatérve Hám idejére, az idézett híradás után nem látta biztonságban életét és mások is ajánlották neki, hogy meneküljön, amerre lát, mert ha kézre kerítik, rossz véget ér. Amikor tehát honvédeink Pestet és Budát visszafoglalták, az osztrák sereg nyomán tovább állt s nem pihent, míg Bécsbe nem ért és itt a *kapucinusoknál* húzta meg magát. Eleinte mindenütt barátságosan fogadták, sőt maga Ferenc

József biztatta, hogy nemsokára helyreáll a rend és akkor nyugodtan visszatérhet hazájába.

De ennek útját vágta a közben megindult hajsza ellene. Ennek egyik szomorú következménye lett, hogy jún. 10-én megjelent nála *Schwarzenberg* miniszterelnök testvére, a salzburgi érsek, s némi bevezetés után megkérdezte: nem szándékozik-e lemondani az esztergomi érsekségről és a prímásságról, mert – úgymond – nehéz időket élünk s Magyarország prímásától nagyon sokat kívánnak. Kissé meglepte a szokatlan érdeklődés és így válaszolt: ezt a méltóságot nem kerestem és nem is kívántam. Egyedül azért fogadtam el, mivel Isten akaratát láttam benne. S ha most az Úristen, Őfelsége és kormánya útján másként intézkedik velem, teljes megadással megnyugszom szent akaratában.

Az udvar azt szerette volna, ha önként adja be lemondását, de erre nem volt kapható. Erre Altierit környékezték meg, hogy beszélje rá erre a lépésre. Tőle is visszautasítást kaptak, mert szerinte: Hám személyiségéről sokkal jobbak a Szentszék információi, semhogy elejtését kívánná. Itt tehát egyedül az osztrák kormánynak kellett, így vagy úgy döntenie. Július 3-án minisztertanácsot tartott és a magyar kérdés referenese, *Bach Sándor* belügyminiszter ekkor húzta meg a halálharangot a legutoljára kinevezett magyar püspökök felett, kivéve Karner Antalt. Dialektikája szerint elkerülhetetlen, mind egyház-, mind állampolitikai szempontból, hogy a magyar kat. egyházat megtisztítsák az olyan elemektől, akik veszedelmesek az egyházra és államra egyaránt. Mindegyiküket súlyos vádakkal illette s talán Hámmal szemben volt még a *legkíméletesebb*, bár a valótlanságoktól nála sem tartózkodott.

A minisztertanács döntése alapján, megtette felterjesztését az uralkodóhoz s abban többek közt azt adta elő, hogy a magyar kormány kiszámított ravaszsággal olyan személyt terjesztett elő a prímási székre, akiben minden kellék hiányzott annak *méltó betöltésére*. Ezért nem tudott megfelelni, sem a klérus, sem pedig a bécsi kormánykörök várakozásainak. Pápai megerősítése valóságos csapást jelentett volna, mivel eddigi életének javát *aszketikus visszavonultságban* élte le. Hazája politikai viszonyainak mindennapos szemléletén felül nem tudott felemelkedni. Műveltsége is eléggé hiányos, hiszen még németül és szlovákul sem beszél. S nemcsak politikailag, hanem egyházkormányzatilag is gyenge erőnek bizonyul, így országának legmagasabb egyházi állására alkalmatlan. A felhozott vádaknak akkor lett volna valószerű értéke, ha azokat konkrét tényekkel támasztja alá. De ez hiányzott is, hiányolható is!

A kocka ennek ellenére el lett vetve, mivel az ifjú és tapasztalatlan uralkodó elfogadta felterjesztését s ennek alapján Rómával meg-

indulhattak a tárgyalások. *Eszterházy Móric*, a Szentszéknél akkreditált követ, több ízben folytatott megbeszélést *Antonelli* bíboros-államtitkárral s ennek vége az lett, hogy a bécsi udvar és kormánya óhaját teljesítették. Az államtitkár arra támaszkodott, hogy a *prezentációs iratokat nem terjesztették* a Szentszék elé, így tehát az ifjú császár azt tehet, amit jónak lát.

Bécs tehát szabad kezet nyert, nemcsak Hám és másik három társának félreállítására, hanem mindazok perbefogatására, akikről az hírlett, hogy forradalmi tevékenységükkel valamiképpen kompromittálták magukat. Horváth, Lonovics, Jekelfalussy és sokan mások hadbíróság elé kerültek és elítéltettek. Hámmal ezt nem tették, de azt sem engedték meg, hogy érsek-prímási helyén maradhasson.

Júl. 17-én megjelent lakásán *Meschutar* apát és min. tanácsos s a kormány nevében felszólította, hogy még aznap adja be lemondását. Megtette, de Bachtól megkérdezte, miért bánnak vele ily csúfos módon? A miniszter színlelt részvéttel felelte, hogy hűsége ellen *nincs panasz*, azonban a politikai szituáció olyan, hogy nevezett állásában nem tarthatják meg. Még azt ajánlotta, hogy megpróbáltatásában keresse a vallás vigaszát. Erre azután felesleges volt éppen őt buzdítani, mert megtette magától is. Fájdalmas, de szent megnyugvással, köszönte meg Isten jóságát, aki e szenvedésre méltatta. Mindent – úgymond –, amit engedsz, a te jóságod és igazságod bizonyítéka. Igaz vagy Uram, igaz a te ítéleted és jó nekem, hogy megaláztál.

Lelki keservét még kiöntötte barátjának, Leonhard püspöknek, de hozzátette: *vagyonomból és becsületemből kiforgathattak, azonban megmaradt két kincsem*, amit senki sem vehet el tőlem és ez az *Istenbe vetett bizalmam és tiszta lelkiismeretem*. Rá négy napra, már megjelent Scitovszky kinevezése és ezzel Hám érsek-prímássága lezáródott.

4. Vissza a Szamos világába!

A történtek után legszívesebben azonnal visszautazott volna, de a hadszíntér ezt nem tette lehetővé. A császári kormány annyira iparkodott tőle szabadulni, hogy tudtára adta, további bécsi tartózkodása nem kívánatos. Egyelőre tehát úgy segített magán, hogy a kapucinusoktól kiköltözködött a külvárosba, az *Irgalmasokhoz*. S mikor Leonhardtól megtudta, hogy bár Komárom és Pétervárad még nem kapitulált, de azért a hazautazásnak nincs akadálya, hűséges

sorstársával, *Bíró László* oldalkanonokjával szept. 17-én elhagyta Bécset s hazaindult Szatmárra, mert püspökségét meghagyták.

Útközben Pesten, régi helyén, a szervitáknál szállt meg és itt újabb tövis szúródott szívébe. Bár inkognitóját iparkodott megőrizni, teljesen rejtve mégsem maradhatott. Egyik kedvelt papja, *Gonzeczky János* honvédlelkész, akit haditörvényszék elé állítottak valami úton szintén értesült ittlétéről. Kis papírszeletet küldött hozzá, ezzel a néhány szóval: Jézus szent nevére kérem Excellenciádat, *mentse meg életemet!* Főpásztora azonnal felkereste a magyar élet és halál urát: *Haynaut,* aki végighallgatta és ezzel bocsátotta el: Excellenciád egész nyugodtan térhet haza, mert ha a vádlott papja ártatlan, semmi baja sem lesz. S a vége: okt. 8-án *főbelőtték,* mivel bírái kimondták: felségsértést követett el!

A biztatás ellenére, sorsa nagyon aggasztotta s a legnagyobb kétségek közt folytatta útját Szatmár felé. Okt. 1-én a késő esti órákban érkezett meg s jövetelét senkinek sem jelezte előre. Ennek ellenére sokan várták a Szamos hídjánál s valósággal körmenetben kísérték otthonába. Első útja házikápolnájába vitte, mely kivilágítva várta. Összekulcsolt kézzel borult le a tabernákulum elé és imádságba merülve, felejtette ott magát. Az óra elütötte az éjfélt, de ő még mindig nem mozdult. Kialudtak a gyertyák, de Magyarország letett hercegprímása csak tovább imádkozott az örökmécs imbolygó világánál. Sebeit ajánlotta fel az Úrnak s az erő kegyelmét kérte, hogy mint püspök tovább dolgozhassék az ő dicsőségére, *egyháza, hazája* javára és a *lelkek üdvére.*

Ami az utóbbi két esztendő alatt történt vele, legjobban szerette volna kitörölni emlékezetéből, azonban az utólagos víziók balladaszerű sötétséggel kísértették. Önmagán könnyíteni kellett, ezért 1850-ben *Emlékirataiban* foglalta össze mindazt, amit át kellett élnie. Ennek szükségét annál inkább érezte, nehogy az utókor helytelen megvilágításban, az ő személyén keresztül az egyházat is támadhassa. Minden szépítés nélkül írta meg az eseményeket. Ennek ellenére elhangzott ellene a legsúlyosabb vád, amit józan mérlegeléssel ekként szűrhetünk le: emberi gyengéi lehettek és voltak: így a határozatlanság, félénkség, visszahúzódás, politikai iskolázatlanság. De hazaáruló nem volt, ez nem kétséges. Vétke, hogy többet vállalt, mint amennyire ereje képesítette.

Szatmár lassú gyógyulás lett számára, mert ha szenvedéseinek emlékei rezegtek is benne, de volt része sok vigasztalásban. Jól esett neki, hogy papságának nagy része, a nehéz időkben is kitartott mellette és megaláztatása után, éppúgy tisztelte és szerette, mint azelőtt. Amikor Scitovszky felsőbb rendelkezésre, köriratban kérte az egyes egyházmegyék fejeit, hogy részletes kimutatást készítsenek azokról

az egyháziakról, akik a trón- és királyhűségben nem inogtak meg, *Linczy József* nagyprépost a püspököt tette első helyre.

Tiszta jellemét most már szűkebb hazájában kezdték felismerni s Szatmár városa és néhány eltévelyedett hangadója szerették volna jóvá tenni, amit ellene vétettek. A megbocsátó főpap senkitől sem kívánta a megkövetést s anélkül is megbocsátott mindenkinek, ráemlékezve a felfeszített Krisztus szavaira: Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek. Ellenben neki még sokáig nem bírtak megbocsátani Bécsben, noha nem volt mit rovására írni. Évek múltán is hallotta, hogy sokat foglalkoznak személyével, sőt *püspöki letételéről* is tárgyalnak. Az ilyesmivel most már nem sokat törődött, mert sorsát kizárólag az Isten kezébe tette le s hátralevő életét az *imádságnak* és *munkának* szentelte.

Első dolga volt, hogy háztáját és szétdúlt javait rendbeszedje. Becslése szerint a kár, amit okoztak neki, meghaladta a 300 000 frt-ot. S ily óriási veszteség mellett is 1852-ben már annyira jutott, hogy 10 000 frt-os alapítványt létesített, azzal a céllal, hogy kamataiból püspöki líceum és az esperesi kerületek könyvtárait lehessen szaporítani. Rá következő évben, annak emlékére, hogy Ferenc József szerencsésen megmenekült az ellene kísérelt merénylettől, 5–5000 frt-ot juttatott az Irgalmasnővérek szatmári Anyaházának, a vezetésük alatt álló aggintézetnek és a bécsi fogadalmi templom építkezési céljaira. Róla is el lehet mondani, hogy úgy járt, mint Jób pátriárka: amije volt és elveszett, a próba kiállása után, azt százszorosan kapta vissza. Mert ez történt vele! Jött a pénz, de ugyanígy elment, hogy abból a közjó részesedjék.

Jótékonyságának gazdag áradását, végezetül végrendeletével zárta le. Ingó és ingatlan vagyona, mintegy félmilliót tett ki. Ebből rokonsága mindössze 5800 frt-ot örökölt s külön István testvérének és Mária nővérének, egyenkint évi 120 frt járadékot kötött ki. A többit az Egyházmegyei Alapra hagyta, oly feltétellel, hogy az általa megjelölt módon köteles a végrendelet által felsorolt *kat. intézményeket* kielégíteni.

Eképpen végezve az anyagiakkal, lelkét Isten irgalmába ajánlotta, akitől azt kapta. Töredelmes szívvel és alázatos lélekkel könyörgött, hogy ne tekintse vétkeit, hanem szent Fia drága vérét és így irgalmazzon szegény lelkének. Külön óhajként fejezte ki, hogy temetésénél kerüljenek minden felesleges gyászpompát. Maradjanak el a szokásos gyertyaosztogatások és gyászbeszédek. S ahogy írta: ehelyett alázattal és Isten irgalmáért esedezve kérem paptestvéreimet, kiket mindvégig szerettem az Úrban, hogy imáikat és szeretetfohászaikat ne vonják meg tőlem továbbra sem.

5. *A boldog halál*

Hám János egész élete tudatos készület volt a halálra s ezzel a gondolattal utolsó két esztendejében még többet foglalkozott. A kint zajló világgal kevesebbet törődött, mint azelőtt, hiszen az csak tövist termett számára, amin igyekezett magát túltenni. Bár egészségi állapota szemlátomást hanyatlott, megszokott napirendjéből mit sem engedett. Háziorvosa váltig kérte, hogy kímélje magát. A hidegebb időben lehetőleg ne járjon ki, mert ez csak fokozza idült köhögési rohamait. De nem tudta megállni, hogy kedvelt apácáit meg ne látogassa s hasonlóképpen ragaszkodott, hogy vasár- és ünnepnapokon végighallgassa a székesegyház nagymiséit és prédikációit.

Ezt a szép szokását 1857. ádvent első vasárnapjáig megtartotta. Ekkor Bíró kanonok kérte, hogy ne tegye ezt tovább, mert különben karácsonykor nem fog tudni pontifikálni és beszélni, ahogy azt tervezte. Ezúttal szót fogadott, nem mozdult ki szobájából és szorgalmasan készült a közeledő ünnepekre. De a székesegyházba már nem bírt elmenni, mivel köhögési rohamai még erősebben vették elő. Karácsonyra szépen meggyónt s egész nap otthon imádkozott és elmélkedett. A megfigyelők szerint arca ragyogott a boldogságtól, mintha megérezte volna, hogy hamarosan megnyílik előtte az ég kapuja.

A kettős ünnep elmúltával még mindig derűsen foglalkozott a hivatalos ügyekkel. Még dec. 29-én is elég élénknek mutatkozott. Reggel *megmisézett,* majd dolgozott és estére érve lepihent. De ekkor már nem merték magára hagyni, hanem a szomszéd szobában ott őrködött mellette egyik udvari papja. Sokáig maradt ébren s éjféltájban felkeltette szomszédját azzal, hogy hívja át Bírót, mivel roszszul érzi magát. A szokatlan mozgolódásra felébredtek a háziak s megérkezett a hívott kanonok. Szomorúan látták, hogy közeledik a végóra. Sietve átkérették *Obermayer András* kanonokot, aki feladta neki a haldoklók szentségeit. A pamlagon köpenyével betakarva kis ideig még imádkozgatott, majd utolsót *tohászkodva: én jó Istenem!* és utána minden különösebb haláltusa nélkül elaludt örökre.

Amikor a toronyóra éjfél után egyet ütött, megkondult a székesegyház nagyharangja és a szatmáriak ebből megtudták, hogy elvesztették jóságos főpásztorukat. Holttestét a palota dísztermében ravatalozták fel s megindult a népáradat, hogy még egyszer láthassa. Egy hétig maradt itt s az egyik napon éppúgy özönlöttek hozzá, mint a másikon. Boldog volt, aki rózsafűzérét, imakönyvét és szentképeit érinthette hozzá. S még boldogabb, aki ruhájából szerezhetett kis darabkát. Mindenki azt beszélte, hogy vele Isten szentje távozott el az idők sorából.

Temetését 1858. jan. 7-én Linczy nagyprépost végezte, oly egyszerűséggel, ahogy a nagy halott kívánta. Bebalzsamozott holttestét a székesegyház kriptájába helyezték örök nyugalomra, míg szívét díszes urnában a szatmári Irgalmasnővérek kapták meg.

Halálára alkalmazható a reggeli zsolozsma felhívása: az Úr szemében drága, nagy dolog, mikor meghalnak a jámborok!

Hám Jánost nyomban halála után szentként tisztelték s életszentsége indította negyedik utódját, az idézett Meszlényi püspököt, hogy kérje a Szentszéktől boldoggáavatásának megindítását. Az előkészületek megtörténtek, de már folytatása abbamaradt. Ez is igazolása annak a szomorú igazságnak, mennyire felületesen bánunk szent értékeinkkel! Pedig Hám püspök megérdemelné, hogy oltárainkon tisztelhetnők. Nem ő nyerne vele, hanem Magyarország katolikus népe.

SCITOVSZKY JÁNOS

Nagy volt, mint pap és az
egyház szolgája,
nagy és hív polgára
volt hazájának.
(Virág M. beszédéből.)

A szabadságharc még javában folyt, amikor Bécs 1849. márc. 4-én *megfosztotta* hazánkat alkotmányától és besorozta Ausztria többi tartományai közé. A megsértett nemzeti önérzet miatt, a debreceni országgyűlés ápr. 14-én megtorlásképpen kimondta a Habsburg-ház *trónvesztettségét* és *Kossuthot* választotta az ország *kormányzójának.* A visszavágás kissé korai volt, mivel Ferenc József hívására *I. Miklós* orosz cár kétszázezer főnyi katonáját zúdította honvédeinkre s ezáltal biztosította Ausztria számára a végső győzelmet. Ami tehát nem ment Windischgrätznek, sikerült *Paskievics* orosz fővezérnek s aug. 13-án gúlákba rakva heverhettek előtte a magyar fegyverek.

Ezzel a maga részéről elvégezte feladatát s most jött az osztrák kormány fullasztó bosszúpolitikájával. Legkegyetlenebb szakasza *Haynau diktatúrája* volt, mely tömegével szállította várbörtönökbe, bitófákra és golyók elé legjobbjainkat. Soha el nem felejthető *fekete napja* marad nemzetünknek *okt. 6-a,* amikor kivégezték *Batthyány Lajos* miniszterelnököt és a *tizenhárom aradi vértanút.* Megelőzték őket mások és követték az újabbak, mert a bosszú nem tudott betelni a magyar vérrel.

Akik egérutat találtak, külföldre menekültek. Így tett Kossuth néhány minisztertársával, köztük *Horváth Mihállyal.* Mert akik itthon bújdosással szerették volna életüket biztosítani, kegyetlenül ráfizettek. Ha nem is röpítettek valamennyiök fejébe golyót, vagy nem tekerték nyakuk köré a kötelet, de az évekre kinyúló börtönbüntetést nem kerülték ki. *Kufstein, Olmütz, Spielberg* és más osztrák börtönök megteltek magyar rabokkal. S akiket szerencsésebb sorsuk megkímélt ettől, azok nagy része önemésztődésben őrlődött fel.

Nem volt válogatás világiak és egyháziak között, mert akinek valami tevőleges része volt a szabadságmozgalomban, kegyetlenül

meglakolt. Az alsópapságból már láttuk Gonzeczkyt s hozzá hasonló véget ért *Mansbarth Antal* csákberényi, *Mészáros Dániel* sopornyai és *Streith Miklós* vértesboglári plébános. Ezek golyó által pusztultak el, míg a ferences *Gasparich Kilit* kötél által fizette meg szabadságszeretetét.

Nem ők voltak az egyetlenek, csupán a jellegzetesebbek, hiszen a császári törvényszék még püspökeinkkel sem kivételezett. Halálra ítélte az őszfejű váradi püspököt, *Bémer Lászlót* és in effigie felakasztatta *Horváth Mihályt.* Az utóbbi szerencsés meneküléssel mentette meg életét, viszont az előbbit Altieri nuncius utódja,*Viale-Prela* és Scitovszky prímás közbelépése szabadította meg az ítélet végrehajtásától. Kettejük erélyes tiltakozásának tulajdonítható, hogy már *Lonoviccsal, Jekelfalussyval* és *Rudnyánszkyval* nem mertek ily kíméletlenül eljárni. Náluk megelégedtek volna az évekre szóló börtönbüntetéssel, de a két főpap ezt is túl erősnek találta. Hivatkoztak a trienti zsinat törvényeire, melyek a püspökök feletti ítélkezés jogát a Szentszéknek tartották fenn. Íly módon elkerülhették a börtönt, de már méltóságukról és javadalmukról le kellett mondaniok és internálták őket a kijelölt osztrák kolostorokba.

E néhány kiragadott személy sorsa szemléletesen mutatja, mivé lett hazánk a szabadságharc leveretése után. Világost nem ok nélkül szokták összehasonlítani Moháccsal, mert mindkettő a magyarság siralomházát és temetőjét jelentette. Haynau lett az ország hóhéra, úgy annyira, hogy véres kezű munkáját már Bécs is megsokallta, ezért váltotta le 1850. jan. 1-évl. Sötétemlékű rémuralmát, az ún. *Bach-rendszer* követte, melyről sok jót ugyancsak nem lehet mondani, hiszen hazánkat úgy kezelte, mint fegyverrel meghódított területet.

A továbbiakban is az lett a törvény, amit a császár, illetve bécsi közegei előírtak, itteni helytartói pedig végrehajtották. Mennyi bölcsességet és erőfeszítést kívánt, hogy a magyarság fájdalmának megszólaltatói, világi vonalon *Deák Ferenc, Andrássy Gyula, Apponyi György, Majláth György* és mások, egyházin ismét Scitovszky megtalálják a kölcsönös megértés és engesztelés útját. A fojtó levegőjű és idegfeszítő helyzetben mit tudott volna csinálni, ha megmarad a befelé néző és szelídlelkű Hám, nem tudjuk, mert eltávolították. De utódjáról, Scitovszkyról már lemérhető, hogy a legnehezebb körülmények között sem veszítette el fejét. Kora bölcs államférfiaival megtalálta a módját, hogy az uralkodó közeledjen meggyötört nemzetéhez s az utóbbi is próbálja felejteni mélyről vérző sebeit. Így tehát gondviselésszerűnek tekinthető, amikor 1849. júl. 21-i kinevezésével ráléphetett érsek-prímási elődei útjára.

1. A rozsnyói pályakezdés és emelkedés

Egyéniségéhez tartozott, hogy ahová csákányát lesuhintotta, mélyre vágott. Teljesítményeinek felmérésében ismerhetjük meg benne az embert, papot, püspököt és végül az ország első főpapját. Származása tekintetében, valamivel magasabban állt, mint Hám és alacsonyabban, mint Rudnay. Édesatyja tanító volt az egyik eldugott kis abaúji faluban, a szlovák nyelvű *Belán*. Szerény fizetéséből csak annyira futotta, hogy el tudta tartani kis családját. Két fia közül János volt a második és 1785. nov. 1-én született. Bátyjánál tehetségesebbnek mutatkozott s az életben is többre vitte.

Ez volt atyja törekvése is, mert nem szerette volna, ha olyan gondterhelt élet várja, amilyen az övé volt. Nagy bánatára feleségét korán elvesztette és így meg kellett sokszorozni erejét, hogy a szülői kötelességeknek megfelelhessen. Szerencsére a közeli *Jolsva* városkában voltak jólelkű rokonai és barátai, akik szívesen vették magukhoz az elemi iskolára megérett fiúcskát. S az apa, ha nehéz szívvel, de megvált tőle, mert attól tartott, hogy az otthoni környezetben ellaposodik. A gyermekkori élmények, akárcsak Rudnaynál, nála sem múltak el nyom nélkül. A szlovák akcentus később is kiérződött magyar beszédén. De ennek ellenére jó magyar vált belőle.

Elemi tanulmányait nagyszerűen végezte, de hogy tovább folytathassa, újabb pártfogókra szorult. És itt nyújtottak feléje segédkezet a rozsnyói ferencesek és náluk már elődje, Hám útját járta. Korán rájött, hogy a szegénység és irgalom kenyere kötelességgel jár, mégpedig, hogy a kolostorban szolgálatkész legyen, a gimnáziumban pedig jól tanuljon. Sem ott, sem itt nem volt rá panasz, mert amivel megbízták, készséggel végezte, tehetségével és szorgalmával viszont diáktársai közt emelkedett ki.

Édesapja valahányszor meglátogatta, szüntelenül ezt hajtogatta fülébe: a szegényeknek legdrágább kincsük a *vallásos hit*. A kolostori levegő szintén erre figyelmeztette. Így tehát hitélete szépen kezdett érlelődni benne, mégha Hám magaslatát nem is érte el. Mindvégig példás diáknak ismerték, tehetségét és szorgalmát meg egyenesen dicsérték. A hatodik osztály elvégzése után, 1804 nyarán mindenki természetesnek vette, amikor Szányi püspöknél jelentkezett kispapnak. Felvette s bár a rozsnyói szeminárium épp a következő tanévre nyílt meg, nem tartotta ott, hanem kitüntetésképpen Nagyszombatba küldte.

Érthető örömmel fogadta ezt a rendelkezést s hogy megmutassa, mennyire méltó főpásztora előlegezett jóságára, még nagyobb lendülettel látott neki filozófiai és teológiai tanulmányainak. Jellemző

rá, hogy még fel sem szentelték s máris megszerezte (1808) a *filozófiai doktorátust* s eltökélte, hogy teológiai képzettségét is ezzel fogja befejezni. Tehetsége megvolt hozzá, de akaratereje is, mert nem létezett olyan nehéz probléma, amin át nem verte volna magát. S tudományos ambíciójával felszentelése után sem hagyott fel s ennek köszönhette, hogy 1813-ban csakugyan a *teológia doktorává* avathatta a pesti egyetem hittudományi kara.

Közben lelkiéletét egyre szilárdabb alapokra kövezte ki. Lelkesedve építgette magában Isten világképét s ehhez a segítőkezet a Szűzanyában és a szentekben találta meg. Mert az egyiknek éppoly hűséges tisztelője lett, mint a másiknak. Így érkezett el 1809. nov. 5-hez, amikor pappá szentelték a jaszóvári premontrei prépostság templomában. Öröme kétszeres boldogsággal hevítette lelkét, hiszen nemcsak Isten papja lehetett, hanem ebben a nagy kegyben az éppen itt tartózkodó *Severoli* nuncius részesítette. A betegeskedő püspök őt kérte meg e ritkaszép szertartás elvégzésére.

Ha azt hitte, hogy most már mehet ki valamelyik hegyi kis falu plébániájára káplánnak, tévedett. Immár másodszor érezhette magán püspöke kitüntető kegyét, amennyiben berendelte székvárosába, a líceum filozófia és matematika tanárának. Többen hibáztatták ezt a megkülönböztető bánásmódot, azonban Szányi nem az újmisés fiatalságát nézte, hanem képességeit. Ő pedig újból bebizonyította, hogy méltó a bizalomra, mert két tárgyát szakszerűen adta elő. Nemcsak tanítványai hallgatták szívesen világos és érthető magyarázatait, hanem még idősebb tanártársai is sokszor megbámulták talpraesett fejtegetéseit.

Őszintén meggyászolhatta Szányit, amikor 1810-ben elköltözött az élők világából, de nem panaszkodhatott utódjára, az idézett *Esterházy Lászlóra* sem. Buzgóságát, tudását és munkaszeretetét ő is elismerte, ezért már a következő évben a *teológiára vitte* be moralis és pasztoralis tanárnak. Újabb munkakörébe sietett magát bedolgozni s szakszerűsége főleg az erkölcstani órákon ragyogott. A lelkipásztorkodástanban már nem volt ennyire élvonalas, mivel hiányzott ehhez a gyakorlat. Ezt is pótolta, mert többször helyettesítette a rozsnyói plébánost s ugyanezt tette a nyári szünetekben a különböző falusi plébániákon. Rozsnyón a városi pásztorációba jött bele, itt viszont a falusiba. Ehhez járult, hogy tudásanyagát állandóan bővítette s mivel katedráját szerette, hallgatói figyelmét mindig ébren tudta tartani.

Tudományos híre kezdett nagyobb körre kiterjedni és ezért jóakarói rávették, hogy pályázza meg az 1851-ben, a pesti egyetem teológiai karán megürült egyháztörténeti tanszéket. Megtette, de sikertelenül, mert a három jelölt között ő volt a legfiatalabb. Ennél

is nagyobb hátrányul szolgált, hogy tudományosan eddig nemigen foglalkozott egyháztörténettel. Bár a bíráló bizottság elismerőleg nyilatkozott egyéb tudományos felkészültségéről, de a nevezett katedrát mégis *Vass László* szombathelyi teológiai tanárnak kellett odaítélni.

A lemaradás nem kedvetlenítette el, hiszen pályaemelkedését Rozsnyón is megtalálta, csupán ki kellett várni. 1824. szept. 14-ét tekinthette újabb nevezetes dátumnak, mert Esterházy ekkor nevezte ki *kanonoknak* és egyben szemináriumi *rektornak*. Munkaköre ezzel kibővült, de bírta kedvvel és erővel, ezért két tárgyától sem vált meg. Majdnem másfél évtizedes nevelői múltja kijegecesítette benne a kiváló pedagógust és szervezőt. Tudta hol, mit és hogyan kell javítani, hogy minél alkalmasabb fiatal erőket bocsásson püspöke rendelkezésére. Sajnos, ennek Esterházy nem sokáig örülhetett, mert a halál hamarosan kiszólította az életből. Jött utána Lajcsák, akinek tudomása volt Scitovszky használhatóságáról s természetes, hogy bizalmába fogadta.

Ha rangban nem, de tekintélyben vezető szerepet vitt a káptalanban. Gyors és találó észjárásának tulajdonítható, hogy társai őt küldték fel az 1825. évi országgyűlésre *követnek*. Ebben a minőségében Lonovics mellett a második politikai tekintélynek számított az egyházi küldöttek közt. Alaposan ismerte hazánk közviszonyait, mert ezek alakulása lépésről-lépésre foglalkoztatta. Irányelve volt, hogy a trónt és a koronás királyt hűségesen szolgálja, de anélkül, hogy annak kárát lássa az ország és a nemzet. Azt lehet mondani, hogy Lajcsák tanítványa lett, akivel sokat tárgyalt az aktuális politikai kérdésekről s amit az egyik vallott, azt tette a másik.

Előbbi fejtegetéseinkben már érintettük, hogy a liberálisok irányától elfordult, mert egyházára és hazájára veszélyt látott túlzásukban és taktikájukban. Emiatt elveszthette rokonszenvüket, de azzal mit sem törődött, mert számára az volt a fontos, hogy lelkiismerete ne vádolhassa. Ha egyik-másik kérdésben felszólalt, azt a higgadtság és elvszerűség jellemezte. Ez viszont Bécsnek tetszett. Így történhetett, hogy amikor Lajcsák visszakívánkozott Váradra, ahol tizenöt évig volt kanonok, Ferenc király 1827. aug. 17-én őt nevezte ki *rozsnyói püspöknek*. Része volt ebben távozó főpásztorának is, aki az udvarnál azzal érvelt mellette, hogy majdnem két évtizede szolgálja az egyházmegyét, a legaprólékosabban ismeri és sokat lehet tőle várni felvirágoztatására.

Püspöki programja: az elevenebb *hitélet megindítása.* Mennyire időszerű volt, arról beszélnek a vallási közállapotok, melyekről 1834. okt. 19-én tájékoztatta *XVI. Gergely* pápát. A rozsnyói egyházmegyében – írja –, a XVI. sz. hitszakadása következtében az ősi kat. hit majdnem teljesen elenyészett. *Pázmány Péter* 1630 táján készült kimutatásban, valamikor egyedül Gömör megyében 102 plébánia létezett és az a protestántizmus elterjedésével 3-ra csappant le. A jezsuiták voltak az elsők, akik a kialvó kat. hitvilágot iparkodtak ismét kigyújtani s nagyrészt az ő érdemük, hogy a rozsnyói püspökség felállításáig (1776), a 3 plébánia 29-re szaporodott fel.

Ez a szám az elmúlt félszázad alatt 48-ra emelkedett, míg a hívek száma megüti a 140 000-ret. De ha ez örvendetes jelenség, mégis csak lehangoló az, hogy a nemkatolikusok még mindig többségben vannak. Elődei mindent elkövettek, hogy a térhódítás meg ne álljon és ezt teszi ő, a saját személyében. Az öndicséret kizárásával említi meg, hogy ő volt egyike azoknak a főpapoknak, akik hátrálás nélkül szálltak síkra a kat. vallás elsőségéért és egyházuk kiváltságainak megmentéséért. Papjaitól megkövetelte, hogy a biztosíték nélküli vegyesházasságot meg ne áldják és így óvják a születendő gyermek katolikus voltát és ilyen nevelését. Emiatt ellenfelei még az uralkodónál is feljelentették és elnevezték minden isteni és emberi törvény elvetőjének.

Mit sem törődve a támadásokkal, tovább sem engedte a kat. sorokat ritkítani, ellenkezőleg tömörítette, de nem erőszakos módon, hanem a törvényszabta határokon belül. Kényszert nem alkalmazott, de a buzdítástól sem tartózkodott és erre sarkallta papjait. S ennek eredménye: egyházmegyéje lélekállományban szépen gyarapszik s a hitélet erősödik. Bár rendszeres lelkipásztori múlt nem állt mögötte, mégis tudta, mire van híveinek szüksége, hogy a természetfelettiekből ki ne apadjanak.

Főpásztori hivatásából kifolyólag sokat van körúton, nemcsak a bérmálás szentségének kiszolgáltatása végett, hanem ha hívják, megy harangszentelésre, szent helyek megáldására s egyéb főpapi cselekmények végzésére. Meg-megjelenése, főképpen bérmálásokon, valóságos hangulatos ünnepet jelent, nemcsak az illető plébánia, hanem az egész vidék számára. Megvallja, maga is nagyon várja a szép májusi és júniusi hónapokat, hogy a Szentlélek kegyelmi áradásait közvetítse. Tizenegy évi püspöksége alatt nem kevesebb, mint 29 668 fiatalabb és korosabb hívőjének osztotta ki a pünkösdi Lélek adományait.

Tetszett Scitovszkynak az ilyen ünnepi napsugárzás, de utána arra is kíváncsi volt, mit takar a hétköznapi valóság? Mint ilyenkor elkerülhetetlen, látott örvendeztető és látott elgondolkodtató jelenségeket. Ahol kifogyott az olajból a lelkipásztori gőz, újabb pótlással felfrissítette a kerekeket, hogy szaporábban menjen a munka. Nem egy helyen túl szegényen és kopottan szerénykedett a templom és paplak, itt a rendbehozatalra küldte a fedezetet. A *rekenyei* templom pl. egyedül az ő áldozatkészségéből épült fel. Rajta kívül még *kilenc plébániai*, illetve fiókegyházi templomot húzatott fel, de már ezeknél a kegyurak hozzájárulását is igénybe vette. Egyes szegényebb helyek oltárokat, harangokat és egyéb felszerelést kaptak tőle. Az pedig rendes szokásává lett, hogy évente húsz garnitúra miseruhát készíttetett és küldte oda, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk.

Nem lett volna vérbeli tanítógyerek, ha gondoskodását ki nem terjeszti az iskolákra. Ezen a téren az elmaradottság és nemtörődömség a Felvidéken még ijesztőbb volt, mint a Dunántúlon. Kevesektől eltekintve a földesurak mit sem törődtek a népműveléssel s ez az oka, hogy a tudatlanság és meghunyászkodás az égbe kiáltott! Még az iskolás gyerekek is féltek az uraktól s fázósan néztek, mikor püspökük megjelent közöttük. Elfojtott érzésük csupán akkor oldódott fel, mikor mosolyogva és barátságosan kezdett beszélni tanítójukkal és velük. S még inkább felmelegedtek, amikor kibontatta csomagját és abból előkerültek az ajándéktárgyak: szentképek, imakönyvek és rózsafüzérek, a zsebből pedig a csörgő garasok. S még ez sem volt minden, mert hazatérése után újabb csomagok érkeztek, bennük tankönyvek, iskolaszerek, meleg ruhaneműek és újabb kiosztásra szánt pénzösszegek. Ez volt az első törlesztése annak, hogy valamikor kegyelemkenyéren tanult s követte azt a többi!

Családi hozzátartozói mindeddig meglehetős szegénységben éltek, elsősorban tehát rájuk kellett gondolnia. Élt még édesatyja, bátyja és ennek gyermekei, akiket erkölcsileg és anyagilag egyaránt törekedett magasabbra emelni. Neki ugyan semmi szüksége sem volt, hogy nemesítse magát, mégis a Scitovszky névnek megszerezte a *nagykéri* prédikátumot a megfelelő birtoktesttel, hogy övéit ily módon is boldogítsa. Unokaöccseit maga iskoláztatta s egyiküket, a *Márton* nevűt még Pécsre is magával vitte. Itt a megyei életben oly kiváló szerepet vitt, hogy főispánnak is megválasztották. S mikor a nagybácsi Esztergomba távozott, ő is otthagyta Baranyát. Eladta az itteni bodorfai pusztáját, helyébe megvette a nógrádi *nőtincsi* uradalmat, csakhogy az ő közelében élhessen.

Erre azt is lehetne mondani, nem nagy dicsőségére válik, mikor övéit ennyire gazdagította és rangosította. De az ilyen kifogás élét

nagyban tompítja, hogy más rászorulókkal szemben is bőkezű tudott lenni. Rozsnyón még nem ömlöttek kúpokba az aranyak, mégis a szegényebb sorsú, de tehetséges falusi gyerekeket felkarolta és támogatásával lehetővé tette, hogy tovább tanulhassanak. Később már intézményesen oldotta meg ezt a kérdést, amennyiben előbb húsz, majd később harminc diák befogadására alkalmas diákinternátust létesített.

Abban is övé a kezdeményezés és utánjárás érdeme, hogy *Rimaszombaton* megnyílhatott a *kisgimnázium.* Erre annál nagyobb szükség volt, mivel az egész vármegyében csak Rozsnyón volt ily iskolatípus. Szeretett volna tanítóképzőt is felállítani, de egymaga erre képtelen volt, viszont a külső támogatás elmaradt. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mostani püspöksége még a székesfehérvárinál is gyengébb javadalmazású volt és itt még eléggé össze kellett magát húznia.

Saját kényelmére nem sokat fordított. Háztartása egyszerű volt és így tudott annyit összerakni, hogy felépíthette a *somodi* nyári kastélyt. Ezt sem teszi, ha időnkint rá nem szorul némi kikapcsolódásra és újabb erőgyűjtésre. Jövedelmének többi részét az elsorolt célokra és központi intézményeinek, elsősorban székesegyházának és szemináriumának fenntartására juttatta. Az előbbit kívül és belül restauráltatta s felszerelést felújította. Ezzel sokat nyert vonzásában, de még többet, mikor Rómából megszerezte számára *Szent Neitus* vértanú ereklyéjét.

Amikor beszámolt XVI. Gergelynek egyházmegyéje állapotáról, egyben arra kérte, hogy ajándékozná meg székesegyházát a katakombák valamelyik vértanújának az ereklyéjével. A pápa hajlott a kérésre és 1835. márc. 28-án érkezett meg az örvendetes válasz, hogy a nevezett szent csontrészecskéit küldeti el. A kutatások szerint római nemesifjú volt s a Dioklecián-üldözések alatt szenvedett mártírhalált. Személyazonosságát csontjai mellett talált és vérét tartalmazó kis üveg eme felirata igazolja: Neiti martyris Christi. In pacem.

A pápa különleges jóindulatának azzal is jelét adta, hogy a csontok részére díszes kis koporsót, míg a vérnek lezárható kelyhecskét csináltatott és így küldte el a következő év elején Bécsbe a nunciatúrára. Mellékelte brévéjét, mely szerint Szent Neitus tiszteletére a nevezett egyházmegyében külön ünnepet engedélyez s akik e napon, vagy oktávája ellátogatnak a székesegyházba és ott töredelmesen meggyónnak és áldoznak, teljes búcsúban részesülnek.

Nagy öröme volt Scitovszkynak, mikor értesítették, hogy jöhet az értékes ajándékért. Miután otthon megtette a szükséges előkészületeket a fogadásra, sietett Bécsbe, hogy átvehesse. Egyelőre a nun-

ciatúra útján fejezte ki hálaját a Szentatya iránt és ezt később levélben is megismételte. Sem itt, sem pedig Pozsonyban, ahol a dómban kitette közszemlére, nem időzött sokat, mert márc. 12-én otthon akart lenni, mivel erre a napra tűzte ki az ünnepélyes fogadtatást. Minden menetrendszerűen történt s a jelzett napon az egész város lobogódíszben és harangzúgás közepette várta és köszöntötte legújabb patrónusát. Kapott külön oltárt és ennek üveglapja mögött aludta további boldog álmát, de úgy, hogy virrasszon Rozsnyó és az egész egyházmegye felett. Hivatalos ünnepét a püspök Pünkösd utáni harmadik vasárnapra tette és ilyenkor valóságos zarándokjárás volt a Szent hamvaihoz.

Az a tisztelet, mely őt már fiatalon Isten szentjeihez kapcsolta, egyre szebb hajtásokat eresztett. Örömest beszélt róluk s ha más tárgyról kellett prédikálnia, azt el nem mulasztotta volna, hogy az ő életükből vett példákkal ne világítsa meg hitbeli vagy erkölcsi tételeit. Még erősebb vonzalom fűzte a Szűzanyához s a jó példaadás kedvéért nem egyszer vezette búcsúsait nemcsak Sasvárra, hanem a távolabbi Máriazellbe és e tekintetben méltó párja lett Esterházy és Rudnay prímásunknak.

Mária lüktetőbb tiszteletét azáltal is iparkodott előbbre vinni, hogy egyházmegyeszerte életre hívta a *Szeplőtelen Szívéről* nevezett Társulatot. Ha csak tehette, székvárosában megjelent a taggyűléseken és buzdította a tagokat, hogy egész életfelfogásukban kövessék az Istenanyát, mert csak így várhatják szent Szívétől a hathatós támogatást.

Főpásztori hivatását egész helyesen úgy értelmezte, hogy papjai benne lássák a követendő példát, mind az egyéni buzgóságban, mind pedig a munkában. Személyes érintkezései és körlevelei sokat segítettek ezen, nemkülönben az általa megindított *Rozsnyói Egyházi Töredék* c. időszaki szemle. Papjai számára nemcsak egyházi hírtájékoztatásul szolgált, hanem kisebb-nagyobb tanulmányokat is hozott. Azt célozta vele, hogy papságának szellemi színvonalát emelje és itt megint csak önmagát adta. Ráérő idejét legszívesebben könyvei között töltötte s bizonyos, hogy az akkori püspöki karnak egyik legképzettebb tagja volt. Ezt akarta kiemelni a pesti egyetem hittudományi kara, amikor alapításának két százados fordulóján, 1836-ban bekebelezte doktorai közé.

Papjai büszkék voltak országos hírnevére, szeminaristái pedig úgy tekintettek rá, mint az oltárszolgálat fáradhatatlan őrére. Ő is szerette az előbbieket és változatlanul az utóbbiakat. Rektori állását egyik legkiválóbb kanonokjára, *Mattyasovszky Istvánra* ruházta át és arra kérte, hogy szemináriumát úgy gondozza, mint az ő legféltettebb veteményes kertjét. Maga, hacsak módját ejtette, szívesen

megfordult kispapjai közt és ilyenkor atyai jósága és nyájassága nem ismert határt. Ez is hozzájárult, hogy a fiatalságban nőttön-nőtt a papi hivatás s bár egyházmegyéje nem volt terjedelmes, mégis püspöksége idején *kilencvenhat* papot szentelhetett és küldhette őket az Úr szőlejébe.

Mindig többet és jobbat akart, ezért lelkesedtek érte, akiknek szívügye volt Krisztus vallása és egyháza. A rozsnyóiak legjobban szerették volna, ha mindvégig köztük marad, de valami megsúgta nekik, hogy az illetékesek szűknek ítélik mostani munkaterepét. Ez a sejtésük 1838. nov. 19-én vált be, mivel Szepesy halála után pécsi örökét V. Ferdinánd neki adományozta. El kellett tehát búcsúznia a Felvidéktől és ment Dunántúlra, hogy elfoglalja a rozsnyóinál ősibb, tekintélyesebb, kiterjedtebb és javadalmasabb pécsi püspökséget.

3. A pécsi dómtornyok árnyékában

Mi tagadás, szemre nagyon is csábító volt *Bonipert* és *Szent Mór* egyházmegyéje, de a tüzetesebb vizsgálat azt mondta, hogy nem lesz könnyű dolga Szepesy utódjának, mert az ő itteni püüspökségét csupa nagyvonalúság jellemezte. Az egész egyházmegye, de főképpen Pécs köszönhetett neki sokat. Többek közt ő alapította a püspöki jogakadémiát és gazdag állományú könyvtárát. Sokat áldozott plébániák szaporítására, iskolák fejlesztésére, az alsópapság és tanítóság anyagi életszintjének javítására. Új katekizmust és magyarázó szövegű bibliát állíttatott össze. A közkívánságnak engedett, amikor eltörölte a vasár- és ünnepnapi délutánokon a litániák latin nyelvét és helyette a magyart, németet és horvátot vezette be, aszerint, hogy hol, melyiket beszélték. Hasonló ütemű folytatást vártak Scitovszkytól s ő vállalta, mert a megkezdett úton kívánt tovább haladni.

Munkakedvét nagyban fokozta, hogy előbbi helyéhez viszonyítva itt a plébániák és hívek száma megduplázódott. Viszont a katolikus színeket erősen tarkították a baranyai, tolnai és somogyi kálvinista tájak. S az is igaz, hogy hidegebb és nehezebben felmelegíthető népréteg voltak a sváb telepesek. De őket a magyarok és horvátok ellensúlyozták, akik sokkal fogékonyabbaknak mutatkoztak a vallásos élményekre.

A helyzetkép pozitív és negatív oldalával gyorsan tisztába jött, mert a jelentéstételek innen és onnan, sűrűen érkeztek hozzá. Meghallgatta ezeket, de hamisítatlan valóságnak csak azt fogadta el,

amit saját maga tapasztalt. Ezért sietett bejárni egyházmegyéjének majd valamennyi plébániáját. Az ilyen találkozásai arról győzték meg, hogy errefelé a hívek jóval módosabbak, mint a gömöri hegyek és völgyek lakói. Ennek megfelelően buzdította őket, hogy ne várjanak mindent püspöküktől és más kegyuraktól, hanem tehetségükhöz képest járuljanak hozzá az egyházi és iskolai kiadások fedezéséhez.

A jó példát maga adta. Az még a kisebb tételekhez tartozott, hogy több szegény templomot és iskolát ajándékozott meg pénzbeli adományaival, hogy a hiányokat pótolni lehessen. Hasonlóképpen gondoskodott a különféle felszerelésekről. Röviddel székfoglalása után csupán katekizmusokból 45 000 példányt küldetett szét a rászoruló tanulók közti szétosztásra.

Ha már ezek nagy népszerűséget szereztek nevének, mennyivel nagyobbat maradandóbb alkotásai. Első helyre kívánkozik a *szászvári plebánia* egyik filiálisa, *Györe* templomának felépíttetése (1842), melynek költségeit az utolsó krajcárig maga fizette. Egyedüli kívánsága, hogy védőszentjéről, Keresztelő Szent Jánosról nevezzék el, ami teljesült. Már a helybeliek anyagi hozzájárulását megkívánta, de a költségek tetemesebb részét szintén ő vállalta a *darázsi* (1842), *szabadszentkirályi* (1849), *drávaszentmártoni* (1852) és a *kárászi* plebániai templomok felépítésénél (1855). Viszont a pécsi temetőkápolna létesítése ismét az ő áldozatkészségét dicséri. S mindezek csupán egyik rovatát jelentik a kifejezett egyházi adományainak. Melléjük sorakoznak azok az összegek, amikkel esetenkint, vagy intézményesen segítette szegényebb sorsú papjait. Ezekből még mindig levonandó az a 7500 frt-os tőke, amivel kifejezetten a pécsi papi Nyugdíjintézet alapját vetette meg.

Jövedelmének hasonló mérvű élvezői voltak az iskolák. Ami természetes, itt többet fordított nevelési és oktatási célokra, mint Rozsnyón. A *bátaszéki, dunaföldvári, mohácsi, siklósi, szekszárdi* és *tolnai népiskolák* egytől-egyig az ő pénzéből épültek fel. Az elsorolt helyeken még külön alapítványokkal tette lehetővé az ottani tanítók gondtalanabb megélhetését. Ugyancsak kétszer 2500 frt-os alapítványával hasonlóképpen segített a *pécsváradi* esperesi kerület és *Harkanovec* nevű község iskolamesterein. Nem feledkezett meg azokról sem, akik a munkából kidőltek, mert ezek javára az egyházmegyei *Néptanítók Nyugdíjintézetét* létesítette.

Újabb nemes gesztusa volt, mikor magára vállalta székvárosa tanítóképzőjének személyi és dologi kiadásait. Ezenfelül 10–12 képzőst saját asztaláról élelmezett, míg másokat pénzbeli segélyekben részesített, csakhogy tanulásuk zavartalan menetét biztosítsa. A jó viselet és előmenetel serkentésére még külön 1200 frt-os ösztön-

díjat alapított, hogy ezzel is bizonyítsa a képzősök iránti érdeklődését és felkarolását.

Szepesy fáklyája tehát tovább égett Scitovszky kezében és gyújtogatta a tudás világát. Ennek egyik újabb tűzhelye lett a Miasszonyunkról nevezett apácák *pécsi nőnevelő intézete.* Miután a megtelepítésre nézve megegyezett a pozsonyi anyaházzal, a város egyik legszebb helyén, a Dóm térrel szemben nagy kiterjedésű telket vásárolt. Bőven jutott hely, nemcsak a szükséges építkezésre, de kertre és játszótérre is. 1847-ben meg lehetett kezdeni az alapozó munkálatokat és az első kapavágást máj. 11-én maga a püspök tette meg. A munkát sürgette és hogy a kedvet élénkítse, pontosan fizetett. Végösszegben kerek 280 000 frt-ba került az alkotás s méltó elindítójához, kivitelben pedig a szembenéző székesegyház stílusszépségéhez.

Az 1848/49-es események meglassították az iramot, de utána ismét teljes gőzzel folyt tovább. Közben Scitovszkyt kinevezték érsek-prímásnak, de egyik szemét továbbra is rajta tartotta. 1850-ben már annyira jutottak, hogy júl. 6-án meg lehetett áldani. Országos ünnepség lett belőle s az előkelőségek közt ott lehetett látni Viale-Prela bécsi nunciust is. Mindenki elragadtatással beszélt, hogy ily rövid idő alatt, minő impozáns intézménnyel ajándékozta meg volt székvárosát. Ide csakugyan az ő eleven munkakedvére, hozzáértésére és kifogyhatatlan bőkezűségére volt szükség. Mindent személyesen ellenőrzött s hol itt, hol ott talált módosítanivalókat. Még a templom oltárképét is saját elgondolása szerint kellett megalkotnia *Leopold Kupelwieser* bécsi mesternek.

Az eddigiekben az Isten házaiért és a tudás csarnokaiért való buzgóság fogott benne lángot, míg az alábbiakban az irgalmas szamaritánus részvéte. Ha egyedül a kórházi betegápolást és gyógyítást tekintjük, erre 6000 frt-ot adott ki. Börtönökre 750 frt-tal többet és itt az volt a kikötése, hogy az őrizetesek mindenütt kapjanak rendszeres valláserkölcsi oktatást, vasár- és ünnepnapokon pedig szentmisét és szentbeszédet. A koldulás sok megaláztatással járt és ezt úgy küszöbölte ki, hogy 7500 frt adományával megváltotta a koldulást és újabb 3000 frt-tal megvetette a pécsi *Szegényház* alapját. Itt találhattak otthonra, kiket a tehetetlen öregség és elhagyatottság kivetett az utcára.

Példát mutatott, hogy az egyházi vagyon nem annyira az egyéni kényelmet szolgálja, mint inkább a közjót. Juttatott belőle mindenüvé, ahol szüksége jelentkezett, de legtöbbet mégis Pécs városa kapta. A köztudatban eddig is úgy szerepelt, mint Dunántúl kultúréletének gócpontja. Ezt az előkelő rangját tovább fejlesztette s ennek tulajdonítható, hogy a pesti természettudományos és orvosi

egyesület 1845 augusztusában itt tartotta meg hatodik országos kongresszusát. Nem érte csalódás, mert a közönség feszült érdeklődéssel hallgatta a magasszintű előadásokat és így az előadók azzal az érzéssel távozhattak vissza, hogy érdemes volt ide lejönniök.

Scitovszkynak márcsak a közéleti szereplése is oly mély nyomokat hagyott a pécsieknél, hogy távozása után a város a Dóm teret róla nevezte el, tanácsterme számára pedig megfestette képmását. Amikor 1855. ápr. 9-én leleplezték, *Nagy József* polgármester a többi közt méltán mondhatta, hogy városa, nyolcszáz éves történetében hallatlanul sokat köszönhet püspökeinek. Alig van – úgymond – nyilvános intézményünk, mely létét és fenntartását ne egyiküknek, vagy másikuknak köszönhetné. A nagy elődök sorához jogosan kapcsolódik Scitovszky, hiszen nem egy alkotásával tette városunkat szebbé, gazdagabbá és híresebbé.

Tréfásan azt szokták róla mondani, hogy *soha sincs pénze!* Haszontalanságokra nem is volt, de a közre mindig akadt! Amikor Kossuth 1848-ban kiadta a jelszót: a haza veszélyben van, az elsők közt szerepelt, aki „honfiúi áldozatul" 14 font ezüstöt és 1000 akó bort ajánlott fel. Úgy látszik ezt Pesten kevésnek találták és emiatt a kormány rosszallását fejezte ki. Saját igazolására megírta, hogy püspökségének különféle terhei annyira igénybe vették, hogy utolsó forintját is felemésztették.

Ez időtájt még nem hidegült el a viszonya Kossuthtal, mert azt hitte, hogy a törvényes kereteket nem lépi túl, csupán a betört szerbeket és horvátokat iparkodik kiverni. Kossuth sem kételkedett az ő jó hazafiságában, különben nem készült volna kinevezni a déli részek kormánybiztosának és nem kérte volna fel, hogy Muraközt szakítsa el a zágrábi egyházmegyétől. A hadiesemények túlhaladták ezt a tervet és a püspök örült, hogy nem kellett vele foglalkoznia. A továbbiakban odáig romlott a helyzet, hogy elvesztette hitelét, s az ismeretes Hám-féle körlevél kapcsán, ő is a *hazaárulók listájára* került. Kossuth még az emigrációban is megismételte a hazaárulás vádját, s mennyire méltatlanul, a továbbiak folyamán kiderül.

Ha ezek után papjai és hívei lelki őreként vetítjük magunk elé, szintén kedvező képet nyerünk róla. Magában véve, hogy szeretett köztük megfordulni, már erős lökést adott a vallási felbuzdulásnak. S hogy mily gyakran ismétlődött ez meg, arra következtetni lehet sűrű bérmaútjaiból is, hisz tízéves itteni püspöksége alatt, híveinek majdnem a felét, szám szerint 103 801 főt bérmált meg.

Az egyes esperesi kerület papságát ilyenkor látta nagyobb számban maga körül. Kedvező alkalom volt arra, hogy együttesen is serkentse őket a tevékenyebb lelkipásztori munkára. Azt szokta mon-

dani, hogy az egyszerű emberekben megvan a jóra való törekvés, csak irányítani kell őket. Szívesen végzik vallási kötelességüket, szorgalmasan járnak templomba, ha azt látják, hogy papjaik hivatásuk magaslatán állnak. Jámborságukat fokozni lehet, sőt kell a különböző hitbuzgalmi egyesületekkel és itt ismét a Szeplőtelen Szív Társulatának felkarolását ajánlotta, nemkülönben a Rózsafüzérét és a búcsújárás megkedveltetését.

Régi elve volt, hogy a papnak sohasem szabad kifogyni a lelki ráhatásokból és itt az alapvetést a szemináriumnak kell megadnia. Arra szigorúan ügyelt, hogy ezt jól végezze. Ha azt tapasztalta, hogy a vezetőségből valaki nem tud, vagy nem akar ennek megfelelni, jobb erőkkel cserélte ki. Viszont, ha a növendékek közül egyik-másik fegyelmezetlenségével, vagy lustaságával rontotta a közszellemet, ismételt figyelmeztetés után, elbocsátotta. Nem félt attól, hogy nem lesz utánpótlás, mert a papi hivatás errefelé sem aludt ki és Pécsett már *144 levitát* kenhetett fel az egyházirend olajával.

S akiket útnak indított, továbbra is számon tartotta. A plebánosoknál gyakran érdeklődött, miként felelnek meg hivatásuknak. Az első évben mindegyik káplántól megkívánta, hogy predikációit írja le és év végén küldje be hozzá. Súlyt helyezett arra, hogy egy-egy kerület papjai, minél sűrűbben jöjjenek össze, egyszer itt, másszor ott. Még a *poculum caritatis*-t sem kifogásolta, de a főcélt abban jelölte meg, hogy lelkipásztori tapasztalataikat cseréljék ki.

A papi lelkület erőtartalékának pótlására, a legjobb forrásnak a zárt lelkigyakorlatot tartotta. Sajnos, nálunk ez a kegyelmi *vezeték eléggé kiapadt.* Még a szerzetházakban sem igen nyitogatták csapjait. Kopácsyról és Hámról tudjuk, hogy erősebben szorgalmazták s velük együtt Scitovszky is megértette az Úr evangéliumi hívását: jöjjetek félre, egy magános helyre!

Erre az első próbát 1847 nyarán tette meg, amikor a szemináriumot fel lehetett használni erre a célra. Mindenegyes termet hangulatosan előkészíttette: Szentírásból és Szentatyákból vett alkalomszerű idézetekkel, az asztalokon feszülettel, Kempissel és más aszketikus művekkel, hogy a begyújtás már ily módon megtörténjék. Előadónak a híres gráci lazaristát, *Schlőr Alajost* kérte fel, aki a maga részéről mindent elkövetett, hogy újabb és fénylőbb világ gyulladjon ki a résztvevőkben. Sokan jöttek össze és velük tartott püspökük is, minden egyes elmélkedési pontoknál és az előírt ájtatosságoknál. Valamennyien egy szívvel és szóval hirdették, hogy nagyon jól sikerült s főpásztoruk is azon a véleményen volt, hogy ez a mélyszántás és vetés, meghozza többszörös termését.

Igazuk lett, aminek leghitelesebb bizonyítéka, hogy a most meg nem jelenhettek azért ostromolták, hogy számukra szintén rendez-

tessen ilyen háromnapos magukbaszállást. Abban is jelentkezett a jó hatás, hogy a lelkigyakorlatot végzők, okulva saját jobbulásukon, *népmissiókat* tartottak híveiknek. Nehézséget nem okozott, mivel ott voltak a pécsi, siklósi, szigetvári, máriagyüdi, dunaföldvári és mohácsi ferences barátok, s ezek készséggel mentek, ahová hívták őket előadóknak. S mennyire üdvösséges volt ez a kezdeményezés, bizonyítéka a hitélet mélyülése, az erkölcsi kihágások ritkulása. Nem egyszer lehetett hallani a hívek ajkáról: örülnek, hogy a kat. egyháznak lehetnek a gyermekei!

Lelkesültségüket mégcsak növelte, mikor püspökünknek sikerült Rómával boldogként elismertetni, a Szent Imre herceg hétszeres csókjával kitüntetett *Szent Mór* bencés szerzetest és Pécs második püspökét. Nálunk nemcsak a bencések martirologiuma tartotta számon (dec. 4.), hanem tisztelete a szokásjog alapján nemzedékről-nemzedékre öröklődött. Ez volt az alap, ami Scitovszkyt felbátorította az első lépés megtételére. Rómából azt a választ kapta, hogy történeti adatokkal bizonyítsa tiszteletének folytonosságát. Sajnos, a tatár és török pusztítás ezek nagy részét szintén megsemmisítette a többi levéltári forrásokkal együtt. Azt azonban sikerült kimutatnia, hogy régi hagiografusaink következetesen boldognak vagy szentnek tüntették fel. Ezt alátámasztotta az egyik 1449-ből származó misekönyv és martirologium s ugyanígy jelzik a róla maradt szentképek.

Mindezeket egybe csoportosítva, 1848. febr. 24-én elküldte Rómába és arra kérte IX. Pius pápát, hogy ezek alapján rendelje el a kanonizáció további menetét. Szerencse, hogy a Rituskongregáció ekkori előadója *Altieri* bíboros volt, akit jól ismert nuncius korából és így bízott, hogy a kérdést jóakaratúlag fogja kezelni. Így is történt! A benyújtott érvek alapján azt javasolta az együttes ülésnek, hogy mondja ki Boldog Mór nyilvános tiszteletének megengedhetőségét. A döntést júl. 22-én hozták meg s azt a pápa aug. 4-én hagyta jóvá. A kedvező hírről Pozsonyban értesült s tovább nem volt maradása, hanem a legközelebbi hajóval sietett haza, hogy övéit is részesítse a nagy örömben és megtegye az előkészületeket a bevezető ünnepségre. A boldogság annyira hatalmába ejtette, hogy még a hajón megírta a nyolc versszakból álló: „Isten, kit szentjeiben csodál az ég és föld" kezdetű Mór-himnuszt és azt *Hölzl Ferenc* zeneszerzővel megzenésítette.

Nem akarta megbántani Szent András apostolt, de a dómban levő kápolnáját mégis kisajátította az egyházmegye legújabb boldogja részére. *Székely Bertalannal* megfesttette oltárképét s a művész azt oly remekül oldotta meg, hogy méltatói szerint: Mór püspök azt a látszatot kelti a szemlélőben, mintha valósággal kilépne az oltár-

képből. Megáldását 1849. október negyedik vasárnapjára tűzte s az egyházmegye papjai és hívei meglepő sokaságban, ekkor hódoltak először, hivatalosan oltárra helyezett Boldogjuk előtt. Nagy-sok idő múltán, az 1925-ös szentévben még az a kitüntetés érte őket, hogy *XI. Pius* (1922–1939) másodpatrónusuknak nyilvánította és ünnepét az egyházmegyében másodosztályúra rangosította. Scitovszky kezdeményezésével újabb ékkövet tűzött Boldog Mór koronájába s ezzel le is záródott pécsi püspöksége, mivel közben az uralkodói kinevezés Esztergomba vitte át.

4. A nagy prímások útján

Nemzeti létünk világosi elzuhanásában, nála alkalmasabb embert alig lehetett volna találni. Istennek hála, akkoriban is akadtak kiváló képességekkel megáldott államférfiaink. De rajtuk kívül, nélkülözhetetlen volt az ő ügyes politikai találékonysága, higgadt ítélkezése és a nehézségek előtt meg nem torpanó bátorsága. A közös és vállvetett erőfeszítéssel lassankint sikerült nemzetünket béklyóiból úgy ahogy kiszabadítani, az országot romhalmazából kiemelni és ennek eltakarítása után az új életépítést megkezdeni.

A szabadságharc leveretése nyomán keletkezett súlyos viszonyok és a pápai megerősítés késése miatt, Scitovszky csak 1850. jan. 6-án, Vízkereszt ünnepén foglalhatta el érseki székét. A napkeleti bölcsekhez viszonyítva, volt valami szimbólum jövetelében. A magyarság reménytkeltő aranyat és jóillatú tömjént várt tőle, mert a szenvedés mirhájából túlontúl kijutott neki. Fent, Bécsben azt szerették volna, ha teljes csendben bonyolódik le az egész. Hát hisz, a régi pompa és fény hiányzott, de ez nem is illett volna az akkori fojtogató hangulathoz. Ennek ellenére még a rangos személyiségek közül is sokan jöttek el Esztergomba, hogy emlékezzenek és emlékeztessenek!

A hivatalos szertartás lezajlása után, egymást érték az asztali pohárköszöntők. Mindegyikből kicsendült, hogy a közvélemény az új prímásban látja az útmutatót Ígéretföldje felé. A felfokozott közlelkesedés váltotta ki az ünnepeltből azt a gondolatot, hogy nem ártana a megjelentekből küldöttséget meneszteni az uralkodóhoz. Hadd lássa, hogy a nemzet nem feledkezett meg a köteles hódolatról. De azt is tudja meg, hogy a jogtalanul ütött sebeket mihamarább be kell gyógyítani.

A fogadásról a Burg urai egyelőre hallani sem akartak, de azt

mégis tudomásul kellett venniök, hogy Esztergomban már kelepelni kezdenek a költő által később megénekelt „gólyák", s megszólaltak a sebzett madár fiai. Hangjukat egyelőre még sikerült elnémítani, de Scitovszky ennek ellenére érezte, hogy az idő nem az „önkény", hanem a „szabadság" javára dolgozik. Addig is a főpásztori vonalon igyekezett lelket verni az alélt nemzet fiaiba.

Még ugyanez év augusztusában konferenciára hívta az ország és kapcsolt részeinek püspökeit. Voltak köztük, főképpen a nemzetiségi tájakról, akik vétettek a magyarság ellen, de semmi neheztelést nem éreztetett velük. Azt mégsem hallgatta el, hogy közös nagy céljuk: Isten országa terjesztésének csak úgy tudnak megfelelni, ha kölcsönös megértéssel és bizalommal lesznek egymás iránt. És ha voltak ellentétek a múltban, akár jobbra, akár balra, azért következtek be, mert meglazult a papi fegyelem. Ezt kell mindnyájuknak erősíteni és így meglesz a remény az áldásos tevékenység kifejtésére.

A fegyelem biztosításának elengedhetetlen kelléke, hogy akik vezetésre lettek kiválasztva, fenntartsák a szoros kapcsolatot a vezetettekkel. Győződjenek meg erényeikről és hibáikról, azok kiteljesedését segítsék elő, ezek kigyomlálásával pedig ne késsenek. Elsősorban a püspökök alkalmazkodjanak az egyház fegyelmi szabályaihoz és így elkerülhetők, vagy legalább csökkenthetők a mutatkozó bajok fent és lent. Ellenkező esetben meg fognak ismétlődni a meg nem értések, amiknek a hit- és erkölcsi élet vallja kárát.

Saját részéről az utóbbi kettő fellendítését tekintette mindenkori főpásztori munkája kezdő és zárókövének. Majdnem negyedszázados püspöksége alatt számtalanszor tapasztalta, hogy a nép kívánja a lelki tisztulást és a vezetést a tisztultabb erkölcsi világ felé. Fényt azonban egyedül a fényforrás képes kisugározni, miként a kegyelmi élet kikeltetésére is egyedül a jóságos és megértő szív alkalmas. De felteszi a kérdést: hol létesülhet ez a két erőtartalék, ha nem a lelkigyakorlatok áhítatos csendjében? Tapasztalta ezt Pécsett és éppen ezért szorgalmazza most Esztergomban. Még jóformán el sem halkultak a beiktatás ünnepi akkordjai, máris Nagyszombatba rendelte a környék papjait, s gyümölcsei azonos módon jelentkeztek, mint Pécsett. 1851-ben már meg kellett ismételni *Pesten,* 52-ben pedig *székvárosában.*

Rövidesen a papság kívánta, hogy rendszeresítse, amit a legnagyobb örömel tett meg és ugyanígy dicsérte és ajánlotta a népmissiók tartását. A ferencesek, majd később a jezsuiták errefelé is szívesen vállalkoztak tartására, s ennek következtében a kemény rögök porhanyókká váltak és örvendetes kikelet kísérte a megújuló vallási életet.

Más tekintetben is kihasználta mindazokat a lehetőségeket, amik

a hitbuzgóság felszítására annyira beváltak a múltban. Gondolnunk kell itt az általa annyira kedvelt hitbuzgalmi egyesületek kiterjesztésére. Máriának és az ő Szeplőtelen Szívének itt is nagy tisztelője volt, ezért rendszeresítette a májusi litániák és az októberi rózsafüzér-ájtatosság tartását. Székvárosában részt vett ezeken, ami nem maradt követés nélkül másoknál. A májusi szónokokat külön díjazta, s az elhangzott beszédekből kiválogatta a legjavát s azokat „Harminckét Májushavi Beszéd" címen kiadatta, hogy ezáltal megkönnyítse más szónokok munkáját.

Nagyböjt idején viszont Krisztus szenvedését állította előtérbe. Pénteki napok délutánjain mindenegyes plebániai templomban keresztúti ájtatosságot tartatott, ugyancsak szentbeszédek kíséretében. Az utóbbiakat mindenünnen bekérette s a legértékesebbeket hat arannyal jutalmazta. 1859-ben maga is beállt nagyböjti szónoknak s természetes, hogy a hallgatóság zsúfolásig megtöltötte a templomot. A szószéket különben is szerette s nem létezett sátoros ünnep, hogy híveihez ne szólt volna. Azt is érdemes megemlíteni, hogy utolsó évében a pesti egyetemi templomban bevezette a *konferenciabeszédeket,* melyek legnagyobb közkedveltségüket később, *Prohászka Ottokár* püspökünk alatt érték el.

Rozsnyón búcsújáró püspöknek szokták nevezni s ezt a szép szokását érsek korában is megtartotta. A nevezetesebb évfordulókon szívesen megjelent az egyes kegyhelyeken, különösen *Sasvárott.* Így tett 1864. szept. 8-án, amikor az itteni kegyszobor háromszázados jubileumát ülték. Egyes becslések szerint *60 000 zarándok* sereglett össze s prímásunk boldog volt, hogy az általa felajánlott *két aranykoronával* megkoronázhatta a Szűzanyát s az ölében nyugvó, keresztről levett Szentfiát.

Más alkalommal hasonló módon hódolt a *kistapolcsányi* Boldogasszony képe előtt s koronáztatásának itt is ezren és ezren voltak tanúi. Saját költségén restauráltatta a csallóközi *Szent Antal kegytemplomot* s felszentelését ugyancsak személyesen végezte. Mátraverebély–*Szentkúton* meg azzal örökítette meg nevét, hogy búcsúhelyének állandó lelkészt adott s javadalmazásáról maga gondoskodott.

Búcsújárásai közül messze kimagaslik az 1857-es máriazelli. A nagyhírű kegyhely ekkor ünnepelte Mária csodás szobrának *hétszázados* jubileumát. A nevezetes dátumot országos ünneppé kívánta avatni, ami várakozáson felül sikerült. Hívására mintegy *25 000-en jelentkeztek,* köztük három püspök, kétszáz pap, harminckét növendékpap s az egyszerű hívek tömött sorai mellett a nemesek és mágnások nagy száma.

A közös találkozás Pozsonyban történt, s mielőtt útjukat tovább

folytatták volna, beszédében arra kérte őket, hogy áhítatos lélekkel vigyék el imájukat és honfiúi bánatukat a csodatevő Szűzanyához és kérjék oltalmát egyházukra, hazájukra és nemzetükre. Kisaszszony napján érkeztek a helyszínre, ahol a főpapi misét és szentbeszédet maga mondotta. Utána átadta a kegyhely bencés őreinek a magával hozott, s a Szűzanyának felajánlott *tizenkilenc font ezüst* és *két font arany súlyú* Mária-szobrot. Ezzel az ajándékával is azt szerette volna kihangsúlyozni, hogy a magyarság törhetetlenül ragaszkodik Nagyasszonyához és sötét éjszakájában bízvást-bízik, hogy nem feledkezik meg porbasújtott népéről.

Scitovszky minden idegrostját mélyen átjárta a szállóige: *per Mariam ad Jesum!* De mint láttuk, a szentekben szintén nagyra értékelte az égi útjelzőket. Nemes szenvedéllyel gyűjtötte ereklyéiket s valahányszor megfordult Rómában, anélkül nem jött haza. Egyedül 1854-ben, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának évében, *tizenhármat* hozott magával, máskor ugyancsak többet vagy kevesebbet. Nincs még prímásunk, aki hozzá hasonló mértékben kért és kapott volna. Került ezekből saját főszékesegyháza és más templomai számára, de juttatott a többi egyházmegyéknek is.

A hitbuzgóság újabb felfokozására kedvező lehetőséget látott, amikor az eucharisztikus lelkű *Trautwein János* pesti piarista 1859. nov. 6-án bejelentette, hogy szándékában van megalakítani az *Oltáregyesületet.* Célja, hogy az Oltáriszentség tiszteletét: a szentségimádást az egész országra kiterjesztve, elmélyítse és kiszélesítse. Emellett a tagok arra is vállalkoznak, hogy pénzadományok gyűjtésével a szegényebb templomokat különféle felszerelésekkel támogassák. Scitovszkynak különösen az első gondolat tetszett, de helyeselte a másikat is. Maga érezte legjobban, mily nagy szükség van ilyen segítségre. Ilyen célra a jelzett időpontig egymaga 140 258 frt-ot adott és mégsem bírta kielégíteni az összes kérelmeket.

A pesti piaristák közt volt még egy másik ilyen érdemes rendtárs, mégpedig *Szabóky Adolf.* Ő viszont az *egyszerű inasokat* és *gazdátlan mesterlegényeket* gyűjtötte maga köré s miközben anyagi gondjaikat enyhítette, nevelte bennük a vallásos öntudatot. Ajtaján időről időre többen kopogtattak s lassankint megérett az idő, hogy egységes szervezetbe tömörítse őket. Ekként született meg 1856. szept. 8-án a *Katolikus Legényegylet,* melyet a prímás úgy üdvözölt, mint az egyház újabb térhódítását. Milyen korszerű missiót teljesített ezzel Szabóky, arra mi sem jellemzőbb, minthogy intézménye idővel behálózta összes nagyobb városainkat s a katolikus gondolatvilág megkezdte hódítását fiatal iparostársadalmunk körében.

A fentiek apró, de annál értékesebb mozaikkövei Scitovszky esztergomi érsekségének. Ha ezek után szorosan vett egyházkormány-

zatát mérjük fel, azt látjuk, hogy ebben is főpásztori múltja szabta meg az irányt. Harmadik egyházmegyéjét kereszt- és hosszmetszetben, töviről-hegyire megismerte. Részben erre állította be hivatalos körútjait, melyek kisebb-nagyobb megszakításokkal 1853 elejétől eltartottak 1859 közepéig.

A sort főkáptalanjával nyitotta meg s felfigyelt annak minden jelentősebb mozzanatára. Miután vizsgálatát befejezte, káptalani *Szabályzatot* (Statuta Capituli Eccl. Metr. Strig. 1854.) állíttatott össze, mely egészen 1931-ig irányította a főkáptalan és tagjainak életét, az utóbbiak beiktatásától, halálukig. Ekkor *Serédi* prímás az új kánonjoggal összhangban újabb Statutum-okat készített, de ami használható volt, azt a régiből átvette. S ilyen elég szép számban akadt, mert nevezett elődje megkövetelte kanonokjaitól a rendet, fegyelmet, pontosságot és a mindenre kiterjedő lelkiismeretességet. De ugyanekkor nagylelkűségéről is adott tanúságot. Rómában járva, 1854. máj. 9-én kieszközölte IX. Pius pápánál, hogy a tagok kiváltságképpen viselhessék a *Cappa Magna*-t.

Közben várta a pozsonyi és nagyszombati társas káptalan, hogy mi lesz vele? Eljött ide is, hogy ami elavult, vagy helytelen, azt korszerűbbel és tökéletesebbel váltsa fel. Amikor azonban többet és jobbat kívánt, nekí is megvoltak a kívánságai. Maga részéről nemcsak anyagi hozzájárulással emelte az itteniek életszintjét, hanem egyébként is megmutatta, hogy éppúgy közel állnak hozzá, mint az esztergomiak. Nehogy tehát tovább panaszkodjanak, hogy az esztergomi és pozsonyi társaiknak van díszjelvényük, nekik pedig nincs, megszerezte ezt az örömüket is.

Sorát ejtette, hogy megoldja a szeminárium és a kispapnevelés régóta húzódó kérdését. Első lépése, hogy szeminaristáit Nagyszombatból egyetemlegesen áttelepítette Esztergomba, mert nem bírta nézni, hogy tőle távol nevelődjenek. Átmeneti otthonul berendeztette számukra a vízivárosi volt ferences zárdát. Közben gondoskodott, hogy a Várhegy lejtőjén felépüljön a végleges szeminárium s az irányítással *Zalka János* teológiai tanárt bízta meg. A hasonnemű külföldi nevezetesebb intézmények tanulmányozása után, olyan alkotást sikerült létrehozni, hogy az európai viszonylatban ritkította párját. 1865. okt. 8-án került sor a megáldására, s az olyan visszhangot váltott ki, hogy még *Falcinelli* bécsi nuncius is megérkezett Esztergomba.

A főbejárat homlokfaláról nemes büszkeséggel hirdeti e felirat: *Pietati et Scientiis.* A jeligének megfelelőnek állította össze a házszabályokat, hogy ezek szellemében készüljenek fel kékreverendás kispapjai jövő hivatásukra. Számuk évről évre növekedett, s közülük csupán aranymiséjéig 276-ot szentelhetett papokká.

Szeme éber tekintettel figyelte a lelkipásztori helyeket, de még jobban kitágult bérmaútjai alkalmával. Dicsérni hangosan szokott, de már a hibákat nem teregette ki a nyilvánosság elé. A hanyagságot és nemtörődömséget észrevette a papi otthonokban és még inkább a templomokban és egyéb szent helyeken. De ezekről úgy beszélt a tettesekhez, mint az atya szokott javulásra szoruló fiaihoz. Mentségül nem fogadta el a szegénységet és pénztelenséget, mert éppen papjainak kellett tudnia, ha Isten ügyéről van szó, ott nem zárkózik el a segítségtől.

Alkotott sokat és mennyivel többet tudott volna, ha a bazilika építtetésének folytatása nem nehezedik rá. Ez egymagában 883 000 frt-ját vitte el, s ebből érthető, ha a vidék részére nem tudott újabb templomokat emeltetni. De ahol a lehetőség megvolt, ott örömmel szerveztetett új plebániákat és önálló lelkészségeket. Így alakulhatott meg Pozsonyban a *Szentháromságról* nevezett (1854), továbbá az *aszósi* (1856) és a *kopcsányi* plebánia (1861) s ezeken kívül még a *liptótvári* kurácia (1861).

Papjai valóban azt tapasztalhatták, hogy minden jó ügyet lelkesen karol fel és ebben is iparkodtak követni őt. Akinek tehát ereje bírta, teljes hévvel dolgozott s attól senkinek sem kellett félnie, hogy mi lesz vele, ha kiről a munkából? Az volt az elve, hogy a jól teljesített élethivatás után, méltó a pap a nyugalomra. S hogy ezt minél zavartalanabbul élvezhesse, 1857-ben 200 000 frt-os alapítvánnyal felállította a „Szent Adalbert Nyugdíjintézetet", mely megértő kanonokjainak hozzájárulásával oly erős tőkével rendelkezett, hogy kielégítően tudta gondozni nyugdíjasait.

Jó hírneve révén IX. Pius annyira becsülte, hogy még 1852-ben megbízta a magyar Szentkorona országaiban levő szerzetek *vizitációjával.* Ez a munkája öt évre terjedt s miután végzett egy-egy szerzettartomány vizsgálatával, főnökeit a központokba hívta össze káptalanra. Feladatához híven, ahol a fegyelem lazulást árult el, ott azt megállította s mindenütt elrendelte, hogy az esetleges változott viszonyok közt is alkalmazkodjanak a regulák és konstitúciók előírásaihoz. Eljárásáról személyesen számolt be a Szentatyának és ő nemcsak helyeselte azt, hanem – kérésére megengedte, hogy az *Irgalmasrend* magyar tagozata végre önállósuljon az osztrák provinciától; a *ferenciskánusok* román és bolgár missiós telepei pedig kebeleztessenek be a magyar Kapisztránus-tartományba.

Fentebbi, szorosabb kapcsolatai az egyes szerzetekkel, arra indították, hogy a meglevőket újabbakkal gyarapítsa, nevezetesen a *kármelitákkal, pálosokkal* és a *jezsuitákkal.* Az elsőkkel foganatosított tárgyalása már a kezdet-kezdetén fiaskóval végződött. A magyar eredetű pálosok több reménnyel biztattak, de az ő letelepítésük

sem bírt végleges elintézést nyerni. A lengyel czenstochowai rendfőnökség örömmel tette magáévá a tervet és egyelőre *Stolarczky Romuáld* és *Knyézsa Tiborc* atyákat két klerikus kíséretében (1864) bocsátotta útnak Magyarországra. Az utóbbiakat Esztergomban fogta a prímás, hogy tanulmányaikat itt folytassák, míg az atyákat *Péliföldszentkeresztre* küldte, hogy vegyék át a kegyhely vezetését.

A kezdet igen kedvező előjelek közt indult, hiszen az atyák már első évben annyira megtanultak magyarul, hogy minden nehézség nélkül gyóntattak és predikáltak. Búcsúsaink is megkedvelték őket, mert a magyar alapítás sohasem ment feledésbe. A fejlődés elakadásától tehát nem kellett volna tartaniok, mivel rövidesen négy magyar jelentkezett noviciusnak, köztük egy ügyvéd is. Amíg Scitovszky élt, nem is fájt a fejük, de utána úgy jártak, mint a nazarénusok Barkóczy halálával. Ellentét támadt a megváltozott egyházkormányzat és a rend között, emiatt kényteleneknek voltak feladni Szentkeresztet és visszatérni Lengyelországba.

Egyedül a *jezsuitákkal* volt nagyobb szerencséje, akiket még 1853-ban sikerült ősi településük első helyére, Nagyszombatba bevezetni. Két év múlva újabb rajt bocsáthattak ki Pozsonyba s hogy sokoldalú tevékenységüknek minél gondtalanabbul tudjanak eleget tenni, megszerezte számukra a bencések egykori *kapornaki apátsága* birtokait.

Reformkezdeményezéseinek további állomását jelenti az 1858. szept. 19-re meghirdetett tartományi és rá két évre az egyházmegyei zsinat. Az előbbit azért nem sietett korábban összehívni, mivel olyan püspöki gárdát akart maga körül látni, melynek tagjai megértik időszerű gondolatait és azokat készséggel támogatják. A bekövetkezett kinevezéseknél érvényesítette befolyását és így jelentős része volt abban, hogy a magyar hierarchia oly kiváló főpapokat kaphatott, mint *Bartakovics Béla* egri (1850), *Kunszt József* kalocsai érsek (1851), *Ranolder János* veszprémi (1849), *Roskoványi Ágoston* váci (1851), *Haynald Lajos* erdélyi (1852), *Simor János* győri püspök (1857). A vélemények egyezése folytán, egész sor olyan határozatot sikerült velük megszavaztatni, melyek egyrészt szellemi szinten, másrészt hitéleti, erkölcsi és fegyelmi tekintetben biztattak sok jóval. A tartományi zsinat okt. 3-án zárult s utána a prímás Rómába utazott, hogy a hozott határozatokat a Szentatyával szentesíttesse.

Miután visszatért, sorát ejtette az egyházmegyei zsinatnak, melynek lefolyása annál simábban ment, mivelhogy az előbbi döntéseit kellett a helyi viszonyokhoz szabni. Az itteni atyák hatvan pontban foglalták össze azokat az utasításokat, melyek a helyi papságnak adtak irányítást saját életformájuk kialakítására, a szentségek ki-

szolgáltatására, az istentisztelet végzésére, a hitoktatás és igehirdetés módozataira, nemkülönben a plebániák anyagi ügyeinek kezelésére. Scitovszky nem volt az az ember, aki csak a törvényeket sokasítja, hanem megkövetelte azok pontos betartását.

Amikor építgette a hit- és erkölcsi élet bástyáit, ugyanakkor azokat a katolikus kultúra támpilléreivel: az iskolákkal, az irodalom és tudomány egyéb alapépítményeivel támasztotta alá. Mint láttuk, e tekintetben legnagyobb értékű alkotása az esztergomi szeminárium volt, s ehhez sorakoztak egyéb létesítményei. Ezek sorában említhető az *érseki tanítóképző,* melyet átmeneti szüneteltetése után, 1856-ban nyitott meg újból.

Hámmal egy időben tárgyalt az *Irgalmasnővérek* osztrák anyaházának főnöknőjével, kijelentvén, hogy ő is szívesen venné, ha közülük néhányan eljönnének Esztergomba. Ez esetben sem garaskodott. Mikor megkapta a beleegyező választ és első fecskékként megérkezett tíz nővér, a kormánytól 26 000 frt-ért megvásárolta a szeminárium átköltözésével megürült kolostort és újabb 60 000 frt-os alapítványával lehetővé tette, hogy már 1865-ben megnyílhatott, akkori szólás szerint, a leánynövelde és a városi leánytanoda. Kicsiben kezdték működésüket, de lassankint annyira kiterebélyesedtek, hogy nevelési és oktatási hálózatukkal magukhoz vonták Észak-Dunántúl tanulni és művelődni vágyó leányifjúságát.

Pesten viszont a *Vincés-apácákat* indítja újabb fejlődésnek, amikor 1853-ban újjáalakítja házukat és 10 000 frt-os alappal biztosítja jövőjüket. Felfigyel a palócok fővárosára: *Balassagyarmatra,* ahová a st. pölteni központ hozzájárulásával a pesti *Angolkisasszonyoktól* kér és kap nővéreket. 1859-ben a várostól 17 000 frt-ért megvásárolja az egyik alkalmas házat, tágas belsőségével s a többit már rájuk bízza. S ők értenek ahhoz, hogyan kell a magyar leányokat az életre nevelni és oktatni.

Kat. iskolapolitikájából nem hagyja ki a férfiifjúságot sem. *Nagyszombat* városát és vidékét azzal örvendezteti meg, hogy 200 000 frt-os tőkével, 1865-ben létet ad az ottani *érseki gimnáziumnak.* Egyetlen kikötése, hogy saját papjai taníthassanak, mert már ilyen célra is tudott adni megfelelő embereket. Ugyanekkor kész vállalni székvárosában a *bencések* új gimnáziuma felépítési terheinek felerészét, oly feltétellel, hogy a másik felét viszont a város és Pannonhalma fedezze.

Más kultúrintézmények sem panaszkodhattak rá. Fővédnöki tisztségében állandó mecenása volt a *Szent István Társulatnak* s bőkezű adományaival nagyban elősegítette, hogy a kat. könyvkiadás évről évre több és színvonalasabb művekkel szerepeljen. Ott volt azután a *Religio* és a *Magyar Sion,* az egyházi tudományos életünk-

nek ez a két hézagpótló, időszaki szemléje. Nélküle nem indulhatott volna meg az utóbbi (1863) és bezárhatta volna szerkesztési irodáját az előbbi. Méltán írhatta tehát a Religio akkori szerkesztője, *Danielik János:* ha nincs Scitovszky bíboros-prímás, eltűnik a Religio a magyar látóhatárról.

És még egyet, ami kiesik a kimondottan katolikus érdekkörből. Eltekintve kisebb adományaitól, egyszerre 16 000 frt-ot juttatott a *Magyar Tudományos Akadémiának.* Az utóbbi azzal viszonozta adományát, hogy az 1853. márc. 16-án tartott ülésén beválasztotta igazgatósági tagjának. Érték egyéb tudományos kitüntetések, többi között amikor 1863-ban doktorátusának félszázados emlékére a pesti teológiai kar a *jubiláris doktori* címmel ruházta fel. Ezzel nemcsak a nevezetes korhatár előtt akart hódolni, hanem tollát is jutalmazni, mely a szentek életrajzának megírásában, beszédeinek és előadásainak gyűjteményes kiadásában szerzett neki becsületet.

Egyik összeállítás szerint, amit érseksége idején kiadott különféle közcélokra, összesen 2 087 445 frt-ot tesz ki. Ez a hatalmas összeg önmagától beszél. Pedig még nincs vége, hiszen ott van a hagyatéka. Erről úgy rendelkezett, hogy azt nyolcadokra osztva, örökölje három egyházmegyéje, ezek különböző intézményei és végül rokonsága. Íme így sáfárkodott ő az *ún. holtkézi vagyonnal!*

Érthető, ha ilyen magatartás után, kortársai lent tisztelték, fent becsülték, pedig nem volt az az egyéniség, aki jogaiból szemernyit is engedett volna. Példa rá az 1855-ben megkötött *osztrák konkordatum.* Nemcsak egyéni sérelmének vette, hanem az egyetemes magyar katolicizmus megsértésének is, amikor a magyar hercegprímást a bécsi hercegérsek jogelsősége alá helyezte. Sajnos, ezt a tételt a Szentszék is ily hátrányos módon értelmezte s emiatt a mi prímásunk élesen tiltakozott. Többek közt azt kívánta, hogy IX. Pius újból mondja ki az ő és utódai jogainak és kiváltságainak sértetlenségét azon módon, ahogy a történelem folyamán nem egy pápa elismerte és megerősítette. Cseppet sem törődött, hogy ezzel Ferenc József rosszallását vonja magára. Amikor tehát *Thun* osztrák kultuszminiszter arra figyelmeztette, hogy javadalmát Őfelségétől kapta, önérzetesen azt válaszolta: javadalmamat igen, de *lelkiismeretemet nem!*

Az ilyen zörrenések pillanatnyilag megzavarhatták a jó viszonyt Bécs és Esztergom között, de megbontani nem bírták. Ferenc József azzal is kedvében kívánt járni, hogy megtette a szükséges lépéseket *bíborossá* való kineveztetésére. A pápa nem zárkózott el és az 1853. márc. 7-én tartott titkos konzisztóriumon *bíborossá kreálta.* Ezzel jutalmazni akarta nem egyszer tanúsított római hűségét, hiszen sok egyébtől eltekintve, Pázmány óta ő volt az első prímás, aki nemcsak

kegyeket kért, hanem azokat személyes megjelenésével köszönte meg.

Háromszor járt az örökvárosban, bár ez esetben nem sietett, hanem várt a következő évre, amikor esedékessé vált a Szűzanya *szeplőtelen fogantatása* dogmájának ünnepélyes kihirdetése. Okt. 19-én indult el Esztergomból, két bizalmasának *Schirgl András* esztergomi és *Simor János*, akkor még székesfehérvári kanonok kíséretében, természetesen vele ment titkára és szolgaszemélyzete. Ideje volt, hogy közben pihenőt tartsanak Velencében, Padovában, Ferrarában, Bolognában, Firenzében, Viterbóban, Sienában és felvételezzék a gazdag látnivalókat. Rómába 31-én érkeztek meg s ez bizony minden tekintetben felülmúlta az említett városokat. Scitovszky az itt töltött két hónap alatt megtekintette az összes nevezetességeket, megismerkedett a kúria vezetőivel s nem panaszkodhatott, mintha napjai egyhangúan múlnának el. Amit látott és tapasztalt, naplószerűen feljegyezte s honfitársai okulására a Religióban (1854., II., 71–76. sz.) közzétette.

Egyik emlékezetes napja volt nov. 16-a, hiszen ekkor vehette át a bíborkalapot. A Szentatya tudván, mily nagy tisztelője a szenteknek, újabb kitüntetésképpen, a szent ereklyékben gazdag *Santa Croce in Gerusalemme*-t jelölte ki számára tituláris templomnak. S ugyanekkor négy kongregációban biztosított neki tagságot, köztük a szent ereklyék felügyeletével foglalkozóban is.

Félmunkát végez, ha nem jár utána, miért késik egyik szentéletű elődjének, *Bánfy Lukácsnak*, továbbá a három kassai vértanúk: *Pongrácz István, Grodecz Menyhért* jezsuita atyák és *Kőrösi Márk* esztergomi kanonok boldoggáavatása? Erre *Antonelli* államtitkár megbízásából a szenttéavatás ügyésze, *Fratini* prelátus adta meg a felvilágosítást. Bánfy kanonizációjához nem sok reményt fűzött, miután semmiféle feljegyzést, még Róbert érsek felterjesztését sem találta meg a pápai Levéltárban. Valószínűnek tartotta, hogy ezek az iratok is azok közt fekszenek el, amiket Napoleon Róma megszállása idején Párizsba szállíttatott. Itt kellene tehát utánanézni. A másik nehézséget abban látta, hogy nem bizonyítható tiszteletének folyamatossága. Márpedig *VIII. Orbánnak* 1634-ben kiadott rendelkezése alapján, ez elengedhetetlen kellék. Csodákról sem beszélnek, így tehát erre nézve nem tudta sok jóval biztatni.

Már a kassai három vértanú esete szerencsésebb, amennyiben tiszteletüknek folytonossága bizonyítható s hozzá még csodákkal is lehet alátámasztani életszentségüket. Ezeknél tehát a járható út: meg kell kérnie a Szentatyát, hogy rendelje el az újabb vizsgálatot. Ezzel nem késett a pápa és még kevésbé Scitovszky. Alighogy hazaérkezett, elővette az ügyet és nem kevesebb, mint harmincnyolc

ülést tartott, csakhogy sikerüljön a nevezett vértanúkat oltárra emelni. A honi vizsgálat és annak római felülbírálása jóval hosszabb ideig tartott, de eredménnyel járt, mert 1905-ben Szent X. Pius (1903–1914) pápa boldoggá avatta őket. Scitovszky már csak a másvilágon láthatta a katolikus magyarság e nagy eseményét.

Mostani római tartózkodásának azonban világraszóló fénypontja, Szűz Mária szeplőtelen fogantatása hittételének a kihirdetése volt. Katolikus korszellemünk előnyös változására utal, hogy míg tíz évvel azelőtt, Kopácsy azt jelentette XVI. Gergelynek, hogy a hazai viszonyok nem kedveznek a dogma kimondásának, Scitovszky mostanában éppen az ellenkezőjét állította. Egyik konzisztoriális ülésen ékes beszédben fejtette ki, hogy hivő és sokat szenvedett nemzetünk igenis kívánja e hittétel kinyilvánítását. Hivatkozott arra, hogy magyar népünk mindig Mária-tisztelő volt. Templomainak jóformán a fele, őt vallja patronájának s közülük *ötvenegy* kifejezetten a Szeplőtelen Fogantatás nevét viseli. Egyik hitbuzgó mágnásunk, *Károlyi István* fóti birtokán éppen mostanság építteti az ország egyik legművészibb kivitelű templomát, ugyancsak az Immaculata neve alatt.

Kissé keserű visszaemlékezéssel hangoztatta, mennyi érvet lehetne még felhozni az Immaculata Conceptio tanítása mellett, ha a tatár és török pusztítás meg nem semmisíti egyházi levéltárainkat. De ezek hiányában is bátran állíthatja, hogy ez a tanítás mélyen belegyökerezett a magyar nép lelkébe. Hasonló értelemben nyilatkozott meg a többi ország legtöbb püspöke s ezen az alapon a nevezett hittételt IX. Pius 1854. dec. 8-án ünnepélyesen kihirdette. Az csak természetes, hogy hazaérkezése után az egész országban fényes külsőségek közt és kegyelmi gazdagodással ünnepeltette meg e nevezetes eseményt. S máriás lelkületének azzal is kifejezést adott, hogy 1854 emlékére külön művészi Immaculata-kelyhet csináltatott a bazilika számára.

A jelzett ünnepség lezajlása után, a karácsonyi ünnepeket még az örökvárosban töltötte s dec. 29-én indult haza. Eljöhetett onnan, de a nagyszerű élmények oly elevenen éltek benne, hogy visszavágyódott. Következő látogatását 1858. nov. 12–23-a közt ismételte meg, amikor a fentebb érintett tartományi zsinat határozatait vitte magával. Rá négy év múlva avatta szentekké IX. Pius a *nagaszaki* missiós vértanúkat, akiket *Hidejosi* japán császár keresztre feszíttetett (1597). Ezt az alkalmat sem akarta elszalasztani, hogy meg ne jelenjék. Ezúttal *Ranolder, Haynald, Simor, Bonnaz* püspökök és *Viber József* pozsonyi nagyprépost voltak útitársai. Közülük egyeseknek új volt Róma, másoknak, főképpen Scitovszkynak nagyon is ismerős.

Életfolyása azt mutatja, hogy a szerencse jegyében született, hiszen a munkás hétköznapok mellett, bőven kivette részét az ünnepnapokból. Vajon, nem ilyeneknek tekinthetők azok a hetek, amiket nem is egyszer Rómában töltött? De itthon is kijutott belőlük! Isten kegyelméből megérhette, hogy *felszentelhette* az esztergomi bazilikát és elmondhatta *aranymiséjét.* A két esemény emlékezetes maradt, nemcsak az ő leáldozó életében, hanem nemzetünk köztörténetében is.

Lássuk az elsőt. A bazilika félig-meddig készen állt, azonban még mindig volt rajta tennivaló. Először is felhúzatta a két tornyot s a déliben kialakíttatta a harangházat. A bécsújhelyi *Hilzer*-cégnél megrendelte a híres *Nagyboldogasszony-harangot,* melynek mélyzengésű hangja 1855 Karácsony éjfélén zengett-bongott bele Esztergom és vidékének „csendes és szent éjtszakájába".

A belső felszerelés tárgyai közt első helyen említendő a *Moser Lajos* salzburgi orgonagyárban készült *64 változatú* és *3483 sípból álló orgona.* Akkoriban ez lett hazánk legnagyobb szabású templomi hangszere. Csodaszép hangjain először *Liszt Ferenc* „Esztergomi miséje" csendült fel, amit a nagy mester a prímás rendelésére szerzett s azt maga vezényelte a felszentelés napján.

Tovább tallózva a bazilika belsejében, a két oldalkápolna felett szembeötlik *Meixner János* bronzzal bevont két bibliás domborművű képe: Jézus bevonulása Jeruzsálembe és ugyancsak az Üdvözítő a kisdedek között. A mester az előbbin megörökítette saját és a prímás képmását, hogy jelezze, ki alkotta és ki tette lehetővé az alkotást. Elkészültek az oldalfalak freskói, valamint a szentély fő- és a hajó négy mellékoltára. Maguktól beszélnek, hogy ugyancsak Meixner, *Bonanni Péter* és *Grigoletti* ismét a javát adták művészi képességüknek.

Ha teljesen nem is, de annyira mégis rendbe hozatott mindent, hogy 1856. aug. 31-én megtarthatta a templomszentelést. Az abszolutizmus korában ez volt az első eset, amikor a nemzet egyetemlegesen megmozdulhatott az ünneplésre. Megjelent az uralkodó: *Ferenc József* főhercegeinek kíséretében. Eljött *Rauscher Ottmár* bécsi és *Haulik György* zágrábi bíboros-érsek s rajtuk kívül még hat bel- és külföldi érsek, tizenkilenc püspök, az egyházi rend más rangos képviselői, azután a mágnások, a katonai és polgári magas személyiségek sokasága. Hazánk színe-java itt és ekkor adott egymásnak találkozót s ezáltal bizonyságát adta a világnak, hogy a magyarság életerejét nem lehet kiirtani.

A felemelő szertartás mellé méltán sorakozik a bíboros aranymiséje, melyet 1859. nov. 6-án mutatott be az egek Urának ugyancsak az esztergomi bazilikában. Az uralkodó ez alkalommal az ország

főkormányzójával, *Albrecht* főherceggel képviseltette magát. A színkép ezúttal is káprázta tó volt, hiszen a prímási város másodízben üdvözölhette falai közt hazánk elökelő és egyszerű polgárait. Az aranymisés főpap ajkáról boldogan hangzott el az áldás imája: Uram Jézus, áldjad meg a szorongatásban lévő Szentatyánkat, IX. Pius pápát, akit az egyház látható fejévé rendeltél! Áldjad meg Felséges Urunkat, I. Ferenc Józsefet, hogy legyőzvén a béke ellenségeit, alattvalóinak szeretetében és bizodalmában még sokáig élhessen! Áldjad meg e Mária-országot, hogy igazságban, engedelmességben és csendességben megnyerje tetszésedet! Végre áldjad meg a reám bízott papságot és népet, hogy szenteltessenek meg az igazság igéje által, gyarapodjanak az erényekben, hogyha majd üt végórájuk, ne a kárhozatba vettessenek, hanem az Atya áldottai közé hívassanak!

Az elmúlt félszázados papságáért hálát mondott s ami ideje még hátra volt, arra Isten újabb áldását kérte. Nem lett volna ünnepnapja teljes, ha azt meg nem örökíti újabb ezüst- és aranybrokát ornatus beszerzésével. Ebben mondta el jubiláris miséjét s Krisztus szent vérét abból az aranykehelyből vette magához, amit négyszáz aranyért szintén ez alkalommal csináltatott. Aranymiséjét az ég legnagyobb kegyelmének tartotta s mások is úgy érezték, hogy Isten szeme mosolygott le rá, jutalomképpen, amiért oly odaadóan dolgozott az ő nagyobb dicsőségére, egyháza és magyar hazánk javára.

5. Nemzete szabadságjogaiért

Politikai vonalvezetésben, elmondhatjuk róla: hogy hűséget tanúsított uralkodójával szemben, de viszont hazájának és nemzetének tartozó kötelességét is híven teljesítette. Erre főképpen akkor adott példát, amikor a magyarságnak fogcsikorgásig megnehezült élete. Láttuk, hogy a papi vonalon hogyan kiállt azokért, akiket a bosszú politikája törekedett kiirtani. A tizenhárom aradi vértanú érdekében négyszer járt a császárnál, hogy kegyelmezzen nekik. Sajnos, nem ért célt.

Ezekkel az intervencióival maga is gyanússá lett s Haynau bizalmasa, *Kempen* rendőrminiszter, nem egyszer jegyezte fel titkos naplójába, hogy a magyar ügy *legelszántabb védője* az esztergomi hercegprímás. Amiatt is jelentés ment Bécsbe, hogy az érsekújvári vasútvonal megnyitására csak az esetben volt hajlandó elmenni, ha új állomásépületét magyar zászlókkal lobogózzák fel és ott maga is

magyarul beszélhet. Hazafias érzésére vall, hogy már érseki beiktatásakor küldöttséget készül meneszteni az uralkodóhoz, hogy az ellenséges politika megváltoztatására bírja. Felélesztí az esztergomi és pesti szemináriumokban a *Magyar Iskolát*, melynek egyik célja lesz a nemzeti öntudat ápolása.

Ennek szélesebb és az egész magyarságra kiható visszhangnak szánja az Orsovánál elásott *Szentkorona megtalálását* 1853. szept. 8-án. Személyesen hajózik eléje a budafoki Promontorig, hogy itt átvegye s menjen vele Bécsbe azzal a titkos szándékkal, hogy megmutatja az uralkodónak s ezáltal felébressze benne törvényszabta kötelességeit. Erre Bécsben még nem érett meg az idő, de amerre nálunk a gőzhajó elhaladt, a parti lakosság kirobbanó örömmel üdvözli nemzeti létének ezt az élő szimbólumát.

S miért nem fogadja el az idézett 1855-ös konkordátumot? Mert saját méltóságának kisebbítésén kívül, abban *nemzeti sérelmet* is lát. Magyar hűségét egyre gyanúsabban kísérik Bécsben, de uralkolója mégsem mellőzheti, mert talpig férfit lát benne. 1857-ben körútra indul elnyomott országunkba s a prímás Pesten üdvözli máj. 4-én. Magyarul beszél és ugyanígy válaszol a fiatal császár. Ez is valami, de még csak a puhulás kezdete.

Ugyanerre az évre esik az ismeretes máriazelli nagy magyar zarándoklás. A fentebb mondottakhoz ehelyütt még azt fűzzük hozzá, hogy a részvevők közt szentképeket osztogatott, ezzel a felírással: *legyen boldog a magyar haza!* Kempen ebben izgatást lát a birodalmi kormányzat ellen s azt javasolja legfőbb urának, hogy az ilyen búcsújárásokat tiltsa be, mert a vallásos szín politikai propagandát takar.

A bazilika felszentelésével kapcsolatban azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy ekkor szervezte meg azt az akciót, mely az 1847-es alkotmány visszaállítását sürgette. Az erről szóló beadványt elsőnek ő írta alá és utána még százhuszonkilencen hazánk legjobbjai közül. Személyesen vitte fel Bécsbe és adta át az uralkodónak s a következménye az lett, hogy Bach miniszter az aláírókat *forradalmároknak bélyegezte* s felségsértési pert szeretett volna nyakukba varrni.

Aranymiséjén sem hiányoztak hasonló hazafias megnyilatkozások. *Széchen Antal* gróf pl. pohárköszöntőjében azt a kívánságát fejezte ki, hogy mielőbb következzék el az az idő, amikor a prímás koronázhat. Ehhez újabb adalék az 1860. aug. 20-án tartott és ugyancsak vezetett *Szent Jobb-körmenet.* A katonaság és rendőrség tüntetőleg elmaradt, ami csak arra lett jó, hogy még erősebben kidomborodjék az egész hazafias jellege. A végén hatalmas hangorkánnal elénekelték a betiltott *Szózatot* s báró *Vay László* indítva

érezte magát, hogy protestáns hitsorsosai nevében is üdvözölje a katolikus főpapot, azt kívánva, hogy a honszeretetben legyenek mindnyájan egyek!

Meglehetős port vert fel, amikor a következő évben, mint Esztergom örökös főispánja, az újoncozási rendelet ellen nyilatkozott. Semmi kilátás nincs – úgymond – arra, hogy megyéje, amely a törvénytelenül behajtott adók miatt úgyis túlságosan háborog, közreműködjék a törvényesen meg nem ajánlott újoncok besorozásán. Mint főispánnak, magamnak – úgymond – nincs joga és hatalma ezt eszközölni. Nem is ajánlom, mert nem hiszem, hogy az az újonc, aki zokogó szemtanúja szülei zsaroltatásának, elég biztosítékot nyújtson a fejedelemnek. De azt sem hiszem, hogy egy országnak és népének becsületes érzelmeivel, reményeivel és jogaival hosszú időre, csakúgy játszani lehessen. Azt tanácsolom tehát, hogy az adó- és újoncállítást halasszák a legrövidebb időn belül összehívandó országgyűlésre. Addig viszont az erőszakos behajtások szűnjenek meg. Őfelsége jelenjék meg hű országa szívében, szóljon őszintén, lépjen közvetlen érintkezésbe a nemzettel s az utóbbi mindenre kész lesz, amit tőle Őfelsége *törvényes módon* kíván.

Férfias és nyílt színvallásáért, ismét Bécsbe idézték s újból fejére olvasták az uralkodó *nemtetszését.* Ő pedig igazának tudatában ekként felelt vissza: felszólíttattam, hogy adjak tanácsot. Szóltam tehát, ahogy lelkiismeretem sugallta. Adtam tanácsot, amit meggyőződésem szerint a jelen körülmények közt, a legcélszerűbbnek tartottam és tartok. S nem hiszem, hogy tanácsomat bárki is rosszallani, vagy károsnak tartani merészelné, aki szintén ismeri a magyar viszonyokat. Fájlalom, hogy őszinteségem rosszallást váltott ki, de lelkiismeretem ellen sohasem fogok szólani, főképpen nem, ha annak sugallatát követve, királyomnak és hazámnak vélek szolgálatot teljesíteni. Gerinces magatartása nem tetszhetett a bécsieknek, de idehaza bátorítólag hatott honfitársaira.

Politikai szereplésének fejtegetését lezárhatjuk az 1860-as esztergomi értekezlettel. Meghívta arra az ország kiválóbb államférfiait és politikusait, vallás- és pártkülönbség nélkül. Arról volt szó, milyen alapon sikerülne összehívatni az országgyűlést? Az udvar már eleve tiltakozott az 1848-as alkotmány bevezetése ellen. Emiatt pl. *Deák Ferenc* meg sem jelent, de eljöttek, akik eredményt vártak e tanácskozástól. Dec. 18-án vette kezdetét és három napig tartott. Ezalatt alaposan megtárgyalták mit is lehetne és kellene tenni? Legfontosabbnak tartották, hogy az országgyűlést mielőbb össze kell hívni s erre a képviselőket az 1847/48-as V. tc. értelmében megválasztani. A megegyezés létrehozása már az utóbbiak feladata lenne. Sajnos, az újabb próbálkozás sem hozott eredményt, mert az ab-

szolutista ideológia nem akart engedni szívósságából. Annyit mégis sikerült elérni, hogy a jelzett tc. alapján hívták össze a legközelebbi, 1861-es országgyűlést.

A történelem kerekei tehát a nemzeti kívánságok felé forogtak. Igaz, hogy közben-közben még kátyúba szorultak, de megállítani mégsem lehetett. Deák 1865. ápr. 16-án megírta híres *húsvéti cikkét* a Pesti Naplóba. Erre következett Ferenc József júniusi pesti útja, hogy megnyissa a mezőgazdasági kiállítást. Scitovszky köszöntötte ismét elsőnek s királyhűséggel és nemzetszeretettel átitatott beszédét figyelmesen hallgatta végig. Majd erre válaszolva, azt a fontos kijelentést tette: az az akaratom, hogy Magyarország kívánságai *kielégítést nyerjenek.*

S amit mondott, csakhamar tényekkel igazolta. Elbocsátotta a *Schmerling-féle* birodalmi kormányt s megtette a készületeket a kiegyezésre és megkoronázására. Ezen Scitovszky buzgólkodott a legserényebben és mégsem ő koronázhatott, hanem utódja.

6. Az orvul jött halál

Töretlen egészséggel töltötte be a nyolcvanegyedik évét, de a halál mit sem törődve ezzel, elég hirtelen végzett vele. 1866. szept. 30-án még kedélyesen elbeszélgetett ebédre hívott vendégeivel, köztük háziorvosával, Argenti Dömével és udvari papjaival. Jóízűen evett a levesből s szedett a második, sőt harmadik fogásból is. De ezt már érintetlenül hagyta, mert elfogta a rosszullét. Az ebédlő ajtajáig még saját lábán ment, de itt megtántorodott, támogatni kellett és lefektetni ágyába. Argenti megállapította, hogy baloldali szélütés érte. Rövidesen a megsérült testrész teljesen megbénult, szakadozottan beszélt s balszeme látását is elvesztette.

A tragikus esemény villámgyorsan elterjedt a városban s arról távirati úton értesítették a pápai kúriát és a bécsi kabinetirodát. Mindkét helyről ismételten érdeklődtek állapota felől s a Szentatya választáviratában mély sajnálkozását fejezte ki, kívánva jobbulást és apostoli áldását küldte a nagybetegnek.

Közben, mintha valami javulás mutatkozott volna. Visszanyerte öntudatát, sőt annyira, hogy meghallgatta irodája előterjesztéseit s megadta rájuk utasításait. Tollba diktálta a Szentatyához intézett válaszát: megköszönve meleg érdeklődését és hálaját fejezte ki jóságáért. Az átmeneti javulás ellenére is érezte, hogy közeledik a kikerülhetetlen vég. A főkáptalan és a városi papság jelenlétében okt.

1-én felvette a végső szentségeket s megható szavakban búcsúzott el tőlük és megáldotta őket. Még okt. 13-án is tiszta öntudattal diktálta búcsúlevelét Ferenc Józsefhez. Közel az Isten, hangzott a búcsúzás, hív az irgalom és igazság Ura. Az ő kezébe ajánlom lelkemet. Kívánok Felségednek hosszú életet, szerencsét és boldogságot. Imádkozom Istenhez, hogy dicső uralkodásának sikere egyházunk és hazánk díszlésében és gyarapodásában nyerje egyik fényes bizonyságát.

Az élet és halál mesgyéjén a további napok a legnagyobb bizonytalanságban teltek. Okt. 19-én arra kérte mellette őrködő inasát, hogy fordítsa másik oldalára. Ennek megtörténte után hörögni kezdett és alig öt percig tartó haláltusa után megszűnt élni. A halálhír nem érte váratlanul a városlakókat, mégis megdöbbentek, mikor meghallották a Boldogasszony harangjának szomorú híradását.

Papok és világiak hosszú sorokban látogatták ravatalát. Temetése 23-án ment végbe és azt *Simor* győri és *Peitler Antal* váci püspökök segédletével *Bartakovics* egri érsek végezte. Az uralkodót *Bellegarde Ferenc* főudvarmester képviselte s végtisztességére eljöttek mindazok a nagyok, akik legjobban tudták, mit köszönhet neki az egyház és az ország. Gyászos lélekkel kísérték a bazilika kriptájába, hogy megpihenjen három elődje: Károly Ambrus, Rudnay és Kopácsy mellett.

SIMOR JÁNOS
(1867–1891)

„Sub Tuum Praesidium."
(S. főpapi jeligéje.)

Az 1866-os év halállistáján nemcsak Scitovszky neve szerepelt, hanem még *Kunszt* kalocsai érseké († jan. 5), *Farkas Imre* székesfehérvári († jan. 7), és *Haas Mihály* szatmári püspöké († márc. 27). A négyes veszteséget csupán az enyhítette, hogy hamarosan jöhettek az utódok, így Kalocsára *Haynald Lajos,* Székesfehérvárra *Jekelfalussy Vince* és Szatmárra *Biró László.* Ezek sorából nem maradhatott ki az esztergomi érsek-prímási szék betöltése sem, már csak azért sem, hiszen küszöbön állt a koronázás.

Ferenc József ígérete: az az akaratom, hogy Magyarország kívánságai kielégítést nyerjenek, komoly formát öltött. Még 1865 vége felé összehívta az országgyűlést, hogy az a kiegyezés alapjait lerakja. Ebben legtevékenyebben *Deák Ferenc* és *Andrássy Gyula* fáradozott s el kell ismerni, hogy mind ők, mind pedig Ausztria megértően viselkedtek egymás érdekeivel szemben. Az utóbbi tudomásul vette állami önállóságunkat és magával egyenrangúnak tekintette. Viszont a mieink is elfogadták azt a tételt, hogy vannak olyan közös ügyeink, amiket közösen is kell intéznünk. Ezt mulasztották el 1848-ban rendezni, ami egyik oka volt a fegyveres összetűzésnek.

Most tehát kimondták, hogy a közös a két ország kül- és hadügye s a kettő fedezésére szolgáló pénzügy. Ezenkívül a birodalmi érdek megkívánta, hogy ugyanilyennek tekintsék a vámot és egységes legyen a valuta. S nehogy bárminő hátrány érje, akár az egyik, akár a másik felet, jogszabálynak fogadták el, hogy a közös minisztériumok felett a felügyeleti jogot a két országból arányos számban választott *kettős delegáció* gyakorolja. Természetesen az egyik Bécsben székel, a másik Pesten és egymással üzenetváltással érintkeznek. De emellett évenkint egyszer felváltva a két fővárosban tartják meg közös ülésüket. Ily módon ki lett húzva a megbékülés méregfoga s elhárult a koronáztatás utolsó akadálya.

Az utóbbi kissé mégis kitolódott, mert közben (1866) kitört a háború az *osztrákok és poroszok* között. Az előbbiekre nézve vereséggel végződött s így Ausztria kiszorult a német és olasz területekről. Ennek következtében újból tápot kapott I. Lipót ama politikája, hogy a Habsburg-birodalom súlypontját a Duna-medencére kell áthelyezni. Ezáltal hazánk nagyobb jelentőséghez jutott, ami szintén siettette a békemű befejezését.

Ezek után tehát jöhetett a koronázás. Az uralkodó és kormánya idejekorán gondoskodott a személyi előfeltételekről. Ez különben sem okozott nagyobb gondot, mert a jelöltek közt *Simor János* győri püspököt találták a legelfogadhatóbbnak Scitovszky örökének átvételére. Tudták róla, hogy a meghalt bíboros bizalmasai közé tartozott, ami egymagában jó ajánlat volt. Éveken át élt Bécsben s már mint udvari káplán, megkedveltette magát az uralkodócsalád előtt. Majd Thun minisztériumában teljesített szolgálatot, miközben a bécsi kormány vezetői, lemérhették egyéniségének komoly súlyát. Győrből, mint egyházkormányzóról, szintén a legjobb hírek szállingóztak róla Bécsbe. Így tehát a számba vehető érvek mind azt javallták, hogy ő legyen az új prímás és ő koronázza meg Ferenc Józsefet.

Hogy mit terveznek vele, arra az uralkodó megbízásából *Majláth Györgynek* kellett őt előkészíteni. Magához hívatta tehát és előadta ura szándékát. Mondanivalóit jóformán be sem fejezte, mikor Simor így vágott közbe: ha ezért hívatott, akkor ajánlom magam. A főkancellár ezúttal is mosolygott szokásos mokányságán és kellő derűvel azt ajánlotta, hogy ugyanezt mondja meg Őfelségének, aki különben is várja audienciára. Nála sem tagadta meg magát s kijelentette, hogy inkább lemond a győri püspökségéről, de a hercegprímásságot mégsem fogadja el. S Ferenc József: hátha nem akarja elfogadni, úgy parancsolom, hogy fogadja el! Erre már nem ellenkezhetett és 1867. jan. 20-án megtörtént kineveztetése, mire jött a pápai megerősítés és utána máj. 16-án a beiktatása.

Jövetelére a jónevű paptörténetíró, *Knauz Nándor* a Magyar Sion hasábjain úgy üdvözölte, mint Mátyás király prímásának, *Vitéz Jánosnak* késői hasonmását. Úgy találta, hogy mindketten a jog és igazság elszánt védelmezői. Vitézről *Galeotti* még feljegyezte, hogy szerette a tudományt és irodalmat s a kettő művelőit messze földről gyűjtögette udvarába. Ugyanezt Simorról is el lehet mondani, hiszen legnemesebb kedvtelése, ha a múzsák ihletettjeinek alkotásait, a tudomány, irodalom és művészet remekeit gyűjtögetheti és szállást csinálhat nekik otthonában. Azt is tudjuk, hogy Vitéz visszaszerezte a Szentkoronát Frigyestől, Simor viszont megérhette

azt a szerencsét, hogy ezzel koronázza urát és fejedelmét. Vitézről mondják, hogy akik egyszer vonzási körébe jutottak, többé nem bírtak szabadulni tőle. Ugyanezt sokan megismételték Simor Jánosról, Magyarország új hercegprímásáról.

1. A magasabb küldetés küszöbéig

Amikor 1813. aug. 23-án megszületett a székesfehérvári *Búzapiac* egyik szerény külsejű házában és szülei Jánosra keresztelték, dehogy gondolták, hogy valamikor hercegi korona ragyogja be és Magyarország első főpapja lesz. Dehát nem így volt ez, három közvetlen elődjével? Miért ne érhette volna őt is ez a szerencse? A jó szülők egyelőre nem is arra fordították gondjukat, hogy minő pályát fut meg, hanem az elsőszülöttet kövesse a többi. Hát jöttek is még négyen! Valamennyit Isten áldásának tekintették s mert jámbor volt *János mester* és még jámborabb felesége, *Fejes Terézia,* iparkodtak mind az ötöt hithűen és becsületesen nevelni.

Amint az már egyszerűbb családoknál szokásos, a legidősebb kapott legtöbbet a szülőktől. Atyjától örökölhette a becsületességet, a lankadatlan munkakedvet és a szorgalmat, míg édesanyjától inkább a hitbuzgóságot és derűlátást. A családfő büszkén szokta emlegetni, hogy valamikor a latin iskolával kezdte, de balsorsa a kaptafával házasította össze. János fiát ettől már meg akarta kímélni s ha Isten sem ellenzi, arra szánta, hogy pap legyen belőle. Idővel még plébános is lehet s milyen öröm lesz, ha majd öregségüket megoszthatják vele.

Az ő részéről megvolt erre a lehetőség, mert munkás keze nemcsak a mindennapi kenyeret szerezte meg, hanem meglehetős polgári jólétet is biztosított övéi számára. Nem hiányoztak a feltételek fiából sem, mert ha apja szeretett olvasgatni, ő még inkább bújta a könyveket. Már „kisiskolás" korában évről-évre szebb teljesítményekkel lepte meg szüleit. Amit egyszer gyorsjáratú eszével megfigyelt és ellesett, azt könnyen elsajátította és híven tudta visszaadni.

Értelmi fejlődése mellett, szívjóságát is alkalmuk volt megfigyelni. Különben az utóbb szintén közös szülői örökség volt. A Simorház az élet elesettjei előtt sohsem volt zárva és ezt iparkodtak kihasználni. Teréz néni senkit sem bocsátott el üres kézzel s e tekintetben fia sem maradt mögötte. Naponta két garast szokott otthonról kapni, de idővel ezt kevésnek tartotta s többet kért, hogy többet adhasson saját szegényeinek. A ház barátja, *Limbeck János* szemináa-

riumi tanár egyízben meg is jegyezte: jó fiú ez a János, de pénze sohasem lesz, mert *mindenét elosztogatja.*

Gyermekkora tehát kedvező előjelek közt fejlődött s meg voltak vele elégedve, nemcsak szülei, de tanítói és tanárai is. Elemi tanulmányait és a gimnázium négy alsó osztályát szülővárosában kitűnő bizonyítványokkal végezte s neki már nem kellett félúton megszakítani tanulását. A szülők előrelátására mutat, hogy a következő két osztályt *Budán* végeztessék vele és itt elsajátíthassa a német nyelvtudást. Nem szívesen szakadt el megszokott otthonától, de ment, mert azt már megtanulta, hogy a szülői rendelkezésnek engedelmeskednie kell. Tanulmányi vonala, ezután is a megszokott előmenetellel haladt előre. Kitűnő diák maradt Budán s az elmúlt két év alatt csakugyan megtanult németül.

Elérkezett ahhoz az időponthoz, hogy pályát válasszon. Bármilyen jó feje volt, mint iparoscsalád gyermeke, mehetett iparosnak, vagy kereskedőnek, ha pedig tovább akart tanulni, a *tanítóság, vagy papság* között választhatott. Ő az utóbbi mellett állapodott meg. Így történt, hogy amikor az 1827/28-as tanév végén, édesanyja elment érte, hogy hazavigye, bejelentette, hogy előbb Esztergomba szeretne menni, mert pályázni akar kispapi felvételre. Az anyai szívet, mintha balzsammal öblögették volna, de azért megkockáztatta: édes fiam, hiszen még alig vagy tizennégy éves, ugyan oda be nem vesznek! S a kis Simor: nem bánom, de megpróbálom, mert az nem szégyen, ha fiatalságom miatt be nem vesznek. Nem így történt! A felvételi bizottság egyik-másik tagja megmosolyogta, amikor előlépett a *pöttömnyi* emberke s az egyik meg is jegyezte: szabó még nem szabott ilyen kis papnövendékre öltönyt. Rudnay prímás szintén végig méregette, de azután így szólt: fiam, az *én katonám* leszel.

Boldogan utazott vissza Fehérvárra s még nagyobb boldogsággal csicseregte anyjának, mennyire tévedett! Telve újabb felbuzdulásokkal indult november első napjaiban Pozsonyba, hogy mint emerikánista nov. 5-ėn, azaz Szent Imre napján magára öltse a kispapok búzakék reverendáját. Ezt a napot édesapja is annyira megbecsülte, hogy azon soha többé nem vett szerszámot a kezébe. Minden oka megvolt rá, hiszen fiáról a legjobb híreket hallhatta. Tanulmányi elsőségét itt is megtartotta s elöljárói jelentései szerint: ritka szerénység, nagy buzgóság, egyházias lelkület, világos értelem s korát felülmúló ítélőképesség jellemezte. Társai közül annyira kitűnt, hogy a második évben *duktornak* tették meg.

Pozsony után ugyancsak két évre következett Nagyszombat, ahol az előírt bölcseleti stúdiumokat kellett elsajátítania. Most következő életeseményei közül örömmel jegyezte fel 1831-ben azt a napot, amikor felvehette a kisebb rendeket és igazi klerikus lehetett. Meny-

nyire élen haladt minden vonatkozásban, arra elég azt megemlíteni, hogy a teológia elvégzésére Bécsbe küldték, a *Pázmáneumba.* Ez volt az az időszak, amikor nálunk fehéren izzottak a politikai ellentétek. De ő ezzel egyelőre nem törődött, hanem azon volt, hogy tanulmányi kötelességeit minél szebb eredménnyel végezhesse el. Erre nézve elég annyit mondani, hogy már felszentelése előtt két szigorlatával készen volt. Rudnay ekkor már nem élt, így a papszentelést 1836. okt. 28-án, a káptalani helynök, *Ürményi Péter* segédpüspök végezte.

A fiatal utas tehát célhoz ért és első szentmiséjét szülővárosában, Szent Imre ünnepén mutatta be. Szülei és rokonai nagyban készülődtek rá és azt szerették volna, ha egész Székesfehérvár felfigyel e napra. Az újmisés azonban ellene volt a nagy felhajtásnak s az egészet zártabb körű, családi ünnepnek szánta. Még a nagy asszisztenciát is mellőzte s csupán barátjának, *Blaskovich Ferencnek* kíséretében lépett az oltárhoz, hogy így mondja el: bemegyek az Isten oltárához . . .! Akik résztvettek a primician és első áldását vehették, valamennyien épültek buzgóságán. Többek közt édesanyja szívébe oly mélyen bevésődött e napnak az emléke, hogy valahányszor beköszöntött évfordulója, szentmisét mondatott fiáért, mint mondogatta, teszem ezt, hogy fiam *jó pap* legyen és sokáig éljen.

Ezután már várt rá a papi munka, melyben a kijelölt helyeken *húsz évig* dolgozott, míg eljutott pályája egyik magaslati pontjára: a győri püspökségre. Egész röviden: 1837-ben Pesten terézvárosi káplán lett s két évig működött itt, mialatt tartózkodott a mutatósabb közszerepléstől. A lelkipásztorkodás valamennyi ágából kivette részét, de nagyobb sikereit mégis szónokként aratta. Predikációit tömegesen hallgatták és itt bizonyosodott be, milyen bölcs volt gyűjteni, hogy most két marokkal adhasson. Egyházi hatósága is elismerte szószékre való rátermettségét, ezért nevezte ki 1839-ben a pesti egyetem hitszónokának és egyben hittanárának. Ha a Terézvárosban a kis elemisták nőttek szívéhez, ezúttal az egyetemi ifjúságot édesgette magához, még helyesebben Istenhez. Ez időben ismét sokat tanult s könyv, katedra és szószék lett elválaszthatatlan barátja.

Megszerette ezt az újabb munkakörét, de jóformán meg sem melegedhetett benne, mikor a következő évben hatósága Bécsbe küldte, a Pázmáneum prefektusának. Mindössze három éve múlt, hogy kikerült innen és most elöljáróként kellett visszajönnie. Az utolsó évfolyamisták még iskolatársai voltak s cseppet sem látszott könnyű feladatnak, hogy most ő vezérkedjék felettük is. De ment, mert inkább példájával iparkodott hatni, mint a szó erejével. Rendet, fegyelmet és szorgalmat kívánt, mert mindennek maga volt mostan-

ság is az előfutára. Hátralevő szigorlatait egymás után tette le és 1841-ben megszerezte a teológiai doktorátust.

Az érvényesülés kapuja ezáltal még tágabbra nyílt, éppen ezért mindenki csodálkozott s talán legjobban főpásztora, Kopácsy, amikor 1842-ben elfogadta *Sándor Móric* gróf meghívását a kegyurasága alá tartozó *bajnai* plebániára. Eme elhatározásában szüleit tartotta szem előtt, akik alig várták, hogy papfiukhoz költözhessenek. És alapjában nem is járt el helytelenül, mert Bajnának nagy szüksége volt határozott fellépésű és tekintélyt tartó lelkipásztorra. S az a négy év, amit itt töltött, elég volt, hogy a fékezhetetlennek látszó ifjúság megszelídüljön, a felnőttek levetkőzzék hitközönyüket s a hitbuzgóságban versenyre keljenek az öregekkel. És mindezt a templomi és iskolai katekézissel, továbbá a szószékkel és gyóntatószékkel érte el. Miután megszokták, megszerették s mint a villám csapott le közéjük Kopácsynak 1846. júl. 20-án kelt újabb intézkedése, mely őt berendelte Esztergomba, az ún. *Presbiterium* dogmatika- és jogtanárának.

A gyakorlati életből tehát ismét átsiklott az elméleti térre s nem lett volna Simor, ha nem ragyogtatja magából a hit- és jogtudós fénycsóváit. Rendszerező ereje fölényesen uralkodott tananyagán s oly világos okfejtéssel adott elő, hogy fiatal paphallgatói jóformán most emésztették meg a szemináriumban tanult nehezebb veretű tételeket. Előadásait szívesen fűszerezte a gyakorlatból merített élményeivel, mert egyben az a cél is hajtotta, hogy hallgatóságát előkészítse a lelkipásztori munkakör méltó betöltésére.

Úgy látszik az volt a kabalája, hogy helyét elég gyors időközökben váltogassa, mert egy évi tanítás után a Presbiteriumtól is búcsút kellett vennie. Amikor Kopácsy halála után, 1847-ben az egyházkormányzatot *Kunszt József* káptalani helynök vette át, maga mellé hívta titkárnak. Jövője szempontjából ez sem lehetett számára közömbös, mert megismerkedhetett az egyházkormányzat különböző ágaival. Viharos idők következtek, s bölcs körültekintésre volt szükség, hogy ki-ki becsülettel megállja helyét és el ne szédüljön, se jobbra, se balra. Nála nem kellett ettől tartani! Mert igaz, hogy magyar volt *izig-vérig*, tehát rendületlenül szerette hazáját és nemzetét, s mindkettő szabadságát és függetlenségét. De ugyanakkor józanul tudott mérlegelni, így az az aggasztó sejtés kínozta, hogy nemzetének bátor kiállása tragikus véget érhet. Maga részéről tehát azt tartotta a legajánlatosabbnak, ha a bölcs mérsékelt útján jár. Amennyire hatásköre engedte, erre intett másokat is.

Balsejtelme – sajnos – beteljesedett: nemzetünk szabadságharca elbukott. Idegtépő következményeit már nem itthon élte át, mert az újabb bizalom 1850 elején a bécsi *Augustineum* élére állította.

Immár harmadízben került Bécsbe, s ha szívesen ment, azért tette, hogy tovább képezze magát és hasznára lehessen agyonsanyargatott hazájának. A továbbképző intézetben az igazgatáson kívül az egyházjogot és egyháztörténetet kellett előadnia, s mivel mindkettőt szerette, örült, hogy most még behatóbban foglalkozhat velük. Ekkor már módot talált arra is, hogy tudományos dolgozataival jelentkezzék a különböző szaklapokban. Egymás után hozták le tartalmas értekezéseit, s ezek már a kialakuló tudós vértezetében mutatták be.

Tudományos búvárlásai és közlései megóvták, hogy akár merev, akár pedig modoros legyen. Még inkább vigyázott arra, hogy természetességét és jó kiállását megőrizze társasági érintkezésében. Egyéb előnyös tulajdonságain kívül ez is hozzájárulhatott, hogy Ferenc József kinevezte valóságos *udvari káplánnak.* Rokonszenves egyéniségével és széleskörű műveltségével csakhamar meghódította az udvari köröket, s ha valami fogasabb egyházjogi kérdés merült fel, nem egyszer tőle kértek szaktanácsot. Így érte el, hogy még 1851-ben kinevezték osztálytanácsosnak a birodalom vallás- és közoktatásügyi miniszteriumában.

Ha eddig sem hallgatott eltiport nemzete, hazája és egyháza védelmében, még kevésbé tette ezután. Szavának rendesen meg lett a kellő súlya, mert ahol csak lehetett, lazított a szorító bilincseken. Többek közt kijárta, hogy az egyháziak kárpótlást kapjanak az úrbéri veszteségekért. Elismertette a magyar nyelv tanításának jogosultságát az iskolákban. Sok üldözött, emigrált és bebörtönzött honfitársának szerezte vissza szabadságát. Mindezek apró eredményeknek látszanak, de többre még nem érkezett el az idő. A felettesek sok mindenben nem értettek vele egyet, de nemes patriotizmusát mégis becsülték, s az előmenetelében sem gátolta. Ferenc József még osztálytanácsosi idejében kinevezte *székesfehérvári kanonoknak* és egyben *széplaki apátnak,* s az államhivatali rangsorban 1854-ben miniszteri tanácsossá léptették elő.

Ezekben az években már megengedhette magának, hogy nagyobb európai utakat tehessen. Különösen Olasz-, Német- és Franciaország vonzották, mert itt láthatta a műalkotások leggazdagabb emlékeit, mert ekkor már a művészet különböző ágai is kezdték érdekelni. Abban is szerencséje volt, hogy közelebbi ismeretségbe jutott az aradi származású és akkoriban jó hírnevű műépítésszel, *Lippert Józsefel.* Az egyiknek kifinomodott műízlése, a másiknak pedig szélesre tágult kultúrvilága jótékonyan hatott mindkettőjükre. Simor nemcsak külföldi útjaira hívta meg új barátját, hanem később magával vitte Győrbe, majd Esztergomba, hogy műalkotó terveiben legyen segítségére.

Itáliában már 1854 előtt is járt, ezért kérte meg Scitovszky, hogy most csatlakozzék hozzá útitársnak. Jól járt vele, mert élő Bedeckernek bizonyult, s nem létezett műgyűjtemény, könyv-, szobor-, képtár és egyéb nevezetesség, amiről ne tudott volna érdekes és értékes tájékozást nyújtani. De ő is hasznát vette a bíborosnak, amennyiben magával vitte IX. Pius pápához, bemutatta a kúria vezető személyiségeinek, s finom tapintattal ráterelte figyelmüket.

2. *Ecce sacerdos magnus . . .!*

1856-ban meghalt *Karner Antal* győri püspök. Mint ilyenkor szokás az utódlásnál több név került forgalomba, de Simorét egyik sem bírta elködösíteni. Őt ajánlotta Scitovszky, elfogadhatónak találták az illetékes kormányszervek, s nem ellenezte Ferenc József sem. Így tehát 1857. febr. 20-án aláírta kinevezését és IX. Pius sem késett a megerősítéssel. Ezután már következhetett a püspökszentelés, amit az apostolfejedelmek ünnepén, jún. 29-én a bíboros-prímás végzett *Peitler Antal* váci és *Farkas Imre* székesfehérvári püspökök segédletével.

A megható szertartás szíve mélyéig nyúlt le a felszenteltnek. Meghatotta, hogy e nagy napját személyes megjelenésével az új pápai nuncius, *Antonio de Luca* is megtisztelte. Ott láthatta közelebbi rokonait, régi barátait és ismerőseit. De ami legnagyobb örömet szerzett neki, az édesanyja boldogságtól könnyező szeme volt. Megérhette, hogy fiát így köszönthette az esztergomi bazilika kórusa: Ecce sacerdos magnus . . .! Átérezte, hogy a liturgikus szavak, mozdulatok és olajkenés nyomán, miként száll rá az apostoli hatalom. Mindez nagyon megkönnyeztette a jó anyókát. De hulltak könnyei azért is, mivel nem láthatta maga mellett élete párját. 1855. szept. 20-a óta ott aludta halotti álmát az egyik székesfehérvári temetőben. Neki nem adatott meg a kivételes szerencse, de feleségének igen, hogy fiának nemcsak püspökkészentelésén vehetett részt, hanem megláthatta esztergomi érseki trónján is.

Fia sietett Győrbe, új papjai és hívei közé s már júl. 5-én megtartotta beiktatását. Magát és egyházkormányzatát stílszerűen a Szeplőtelen Szűz oltalmába ajánlotta e főpapi jelszóval: *Sub tuum praesidium . . .!* Mint bevezető beszédében kifejtette, saját emberi gyengeségét kívánta ezáltal ellensúlyozni. Tudta és nem tagadta, hogy a vállalt teherrel egymagában nem bírna megbirkózni, ezért folyamodott Mária anyai oltalmához.

Papságától és híveitől azt kérte, hogy legyenek vele együtt egységesek a kat. hit megvallásában, közösek a római Szentszéknek tartozó engedelmességben s hit- és erkölcsi életük zsinórmértékét az anyaszentegyház törvényeihez szabják. Földi boldogulásuknak és örök boldogságuknak csakis ily módon vethetik meg az alapját.

Akik közelebbről ismerték, tudták, hogy a győriek nagyvonalú főpásztort nyertek benne. Sokat jelentett, hogy sohasem a *személyi érdekeket* nézte, hanem az ügy javát és eszerint cselekedett. Közmondásos volt jó emberismeretéről s ha valakivel csupán egyszer találkozott és tárgyalt, pontosan le tudta mérni egyéni értékeit és vajmi ritkán tévedett. S ha ehhez számítjuk éles emlékezőtehetségét, úgy elmondhatjuk, hogy az Isten is *vezető embernek* teremtette.

Azt Scitovszkytól hallotta és jegyezte meg, hogy az a főpásztor tudja egyházmegyéjét sikerekben gazdagon elkormányozni, aki szegről-végre ismeri helyi viszonyait. Ennek okán, mindenegyes papjától bekérette sajátkezűleg készített rövid életrajzát és ezeket figyelmesen átböngészte. Az önvallomások azonban itt-ott retusálhatják az emberi gyengéket és hibákat, éppen ezért személyes érintkezéseivel iparkodott rájönni, kiben mi lakik? Nála nehezen lehetett ködösíteni, mert éles szeme az elevenbe vágott. Egy-egy fontosabb állás betöltésénél tehát tudta, ki a hivatott rá és eszerint döntött. Nem szokott hirtelen intézkedni, de ha megtette, azon a legritkább esetben kellett változtatnia, mert alapos megfontolásnak lett az eredménye.

Mint általában nagyvonalú főpapjaink, ő is szerette a körutakat, mert ezeken még pontosabb tájékozódást szerzett az egyes plebániák helyi viszonyairól, papjairól és híveiről. Ezek alapján körvonalazta, hogy mit kíván a lelkipásztoroktól. Meggyőződése szerint nem lehet beszélni kat. hitéletről, a katekizmus ismerete nélkül. De a hit- és erkölcsi igazságok puszta tudása csupán alap, melyre építeni kell a kat. életformát. Elvárta tehát, hogy a predikációk és katekézisek öleljék fel hitrendszerünk érthető összefüggéseit, ismertessék a lelki élet finomabb árnyalatait, liturgiánk szépségeit, továbbá a biblia, szentatyák és a zsinati döntvények fontosabb fejezeteit. Így lesz az istentisztelet nevelő élménnyé, a hitbuzgalmi egyesületek élete gyümölcsözővé. Ebből az alapvető elgondolásából nem engedett s papjait rászorította, hogy szeressék a könyveket, mert tanítani csak az tud, aki maga is szeret tanulni.

Az ő ajkára adják ezt a nagy igazságot: ahol megvan a papi lélek benső tartalma és annak kiáradása, az meglátszik az egész plebánián és elsősorban a templomon. Ennek külseje és belső berendezése nyíltan elárulja, hányadán vannak Istennel? Ha valahol, hát itt nem tűrte a vásári portékát, műnyelven a giccset. Nem győzte

eléggé serkenteni papjait, hogy szépérzéküket megfelelő tanulmányozással tökéletesítsék és a templomokban csak az igazi értékeknek adjanak helyet. Azt szokta hangoztatni, hogy a templomi áhítat és az esztétikai érzék ikertestvérek s az utóbbi teszi az előbbit hangulatossá. Ennélfogva tudta és felülbíráltatása nélkül semmiféle kegytárgyat nem volt szabad megrendelni.

A műalkotásoknak hova-tovább szakértője lett maga, de biztonság kedvéért, Lippert nélkül nemigen szokott dönteni. A győri egyházmegyének pl. alig van temploma, melyet ilyen, vagy olyan műtárggyal meg ne ajándékozott volna. Talán legtöbbet Sopron és székvárosa kapott tőle. Ott a társaskáptalanra költött sokat, mert azt akarta, hogy a nyugati peremen, mind liturgikus ruhákban, mind pedig kegyszerekben vezessen.

Az csak természetes, hogy Győr még közelebb állt szívéhez s itt még maradandóbb alkotások hirdetik püspöksége éveit. Elsőnek a püspökvár ún. *Dóczy-kápolnáját* hozatta rendbe, visszaállítva annak gótikus formáját. Az itteni munkálatok kapcsán támadt Lippertnek az az ötlete, hogy *üvegfestészeti üzemet* kellene berendezni, mivel a házi előállítás olcsóbb lenne és amellett művészibb. Simor ráállt és rákosi nyaralójában rendeztette be a műhelyt. A gyártásvezetéssel a jónevű soproni mestert, *Wilfinget* bízta meg s szakmájához oly nagyszerűen értett, hogy rövid időn belül alig győzte a forgalmat lebonyolítani.

Műemlék-értéke volt a székesegyház déli szárnyához illesztett ún. *Héderváry-kápolnának*, melyet még 1382-ben építtetett *Héderváry Dénes* kanonok. A hosszú évszázadok különféle viszontagságai sokat koptattak és bomlasztottak rajta, tehát ráfért a gyökeres restaurálás. Simornak itt is az volt a rendelkezése, hogy eredeti formájában kell felújítani s a Dóczy-kápolna mintájára sikerült is régi csúcsíves szépségébe visszavarázsolni.

Újabb lépéssel tovább haladva, kiadta a parancsot, hogy ezután a Szent István korára visszatekintő székesegyházat, a maga teljességében fel kell frissíteni. A feladat nem volt könnyű, mivel a rákövetkező századokban éppen elég változáson ment át. De Lippert mégis megbirkózott vele. A munkálatokat 1863-ban indította el s két évig tartott, míg sikerült befejezni. Simor kerek összegben 60 000 frt-ot adott ki. De nem kellett megbánnia, mivel az eredeti szín- és formaelemek új köntösben vetítették vissza régi szépségét.

Kissé részletezve: a főoltár úgy kapta el a belépő tekintetét, mint az eucharisztikus Krisztus méltó trónusa. Különösen a *tabernákulum* hívta magára a figyelmet. Teljesen újonnan készült és úgy emlegették, mint az akkori magyar márvány- és ötvösművészet remekét. Új oltárkeretet kapott másik híressége, a *könnyező Mária*

kegyképe. Nemcsak a szemet káprázta tta el, hanem a lelket is mélyebb áhítatra és Mária-tiszteletre bíztatta. Hiányzott innen az *Úr koporsója,* most meglett ez is. Ezenkívül gazdagodott a székesegyház értékes kegyszerekkel s az új püspök oly mértékben halmozta el, hogy egyes szakemberek szerint a győri székesegyházi kincstár, egyenesen az esztergomi után következik.

A szűkszavú bemutatással inkább csak műízlésére és bőkezűségére kívántunk rávilágítani. Mert bőven adódnék lehetőség, hogy a vidékkel folytatnók. Ezért nyilatkozott róla ily elismerőleg *Ipolyi Arnold:* Simor győri székhelyén, kezdve házikápolnáján, majd székesegyházán át, egészen a feledett vidéki templomokig annyit alkotott, helyreállított s ezáltal az egyházművészetnek oly lendületet adott, hogy ez egymaga elenyészhetetlenné tette nevét (Szent László Társulat 1867. szept. 4-i közgyűlésen).

S ha kísért itt a kérdés, honnan vette rá a fedezetet, könnyű rá megfelelni ezzel: *mintagazda* volt! Jellemző rá, hogy amikor átvette a püspökséget, birtokai mindössze évi 16 000 frt-ot jövedelmeztek. Mikor pedig átadta, hozamuk 80 000-re, vagyis ötszörösére szökött fel. A pénz jött de ment is, amire szükségesnek és hasznosnak látszott. Alkalmi jótékonyságát hirdeti az a sok szegény, akiket rendszeresen segélyezett. Sorukat növelte az 1866-os év, amikor az osztrák–porosz háború nyomán fellépett a *járvány.* Ez sem volt elég, mert a termést az aszály vitte el, és rengeteg család jutott nyomorba. Az ilyeneket nemcsak pénzjuttatással támogatta, hanem természetbeli adományaival is.

Nem szokták őt ellágyuló embernek emlegetni, de ennek ellenére az árváknak és betegeknek *melegszívű* pártolója volt. Az ily csapásoktól sújtott férfi-fiatalság még könnyebben tudott magán segíteni, de már a lányok gyámoltalanabbak voltak. Ezeken esett meg a szíve, amikor 1862-ben *Győrszigeten* letelepítette a szatmári Irgalmasnővéreket és 100 000 frt-os alapítvánnyal *árvaházat* és kisebbszerű *kórházat* bízott vezetésükre. Három év múlva hasonló célból küldte őket *Magyaróvárra,* míg az Isteni Megváltó Leányait *Sopronba* gyökereztette le (1863). Mindhárom helyen az árvaházat csakhamar követte az óvoda, majd az elemi, továbbá a magasabb képzettséget nyújtó iskolatípusok megnyitása. A fejlődésre főképp Sopron nyújtott kedvező lehetőségeket s itt a megváltós apácák széles iskolahálózatukkal ugyanazt a hivatást töltötték be, mint az irgalmasok Esztergomban.

Ha a fiúkról nem is gondoskodott ilyen mértékben, de mégsem feledkezett meg róluk. Elég volt, ha valamelyik falusi papja jelentette, hogy plebániáján akadna tehetséges, de szegény fiú, aki bizony szeretne tovább tanulni s máris kész volt a támogatással. Akikben

pedig megcsillant a papi hivatás, azokat még inkább felkarolta. Az ilyenek számára 1858-ban megnyitotta a *kisszemináriumot* s fenntartására lefoglalta a nagyjavadalmú *pápóci prépostság* jövedelmének egyharmadát.

A nagyszemináriumot szintén kiemelte csendes folydogálásából, amennyiben az egyes teológiai tárgyakat megfelelő beosztással külön évfolyamokra tagolta s az addigi négy tanárt még kettővel egészítette ki. Ment is itt a munka, hiszen sohasem lehetett tudni, mikor toppan be a püspök s tanár és teológus egyformán ügyelt arra, hogy hibát ne találjon, mert az ilyesminek kellemetlen következményei szoktak lenni.

Meggyorsította irodájának munkaütemét s véget vetett a *kényelmesebb aktázásnak.* Megtehette, mert a jó példát maga adta, hiszen csupán a levéltárban őrzött körlevelei és egyéb hivatalos írásai tíz vaskos kötetet ölelnek fel. Az előbbiekben hitrendszerünk egy-egy fontosabb és időszerű tételét, a hitbuzgóság, egyházi fegyelem, azután a nevelés és oktatás különféle problémáit fejtegette. Viszont az utóbbiak az egyházi közigazgatás fényes dokumentumai.

Gyors és becsületes munkát végzett maga és erre hajtotta papjait, de azután a jutalmazással sem maradt el. Nem szólva az egyéni kitüntetésekről és előléptetésekről, elég annyit kiemelnünk, hogy övéit sehol sem hagyta szűkölködni. Ahol a szükség kívánta, sietett a segítséggel s csupán a *banai, csávai, medgyesi* és *felsőrámóci* lelkészek kongruáját közel 14 000 frt adományával javította fel. Újabb 6000 frt-nyi alaptőkével pedig létrehozta az egyházmegyei *Nyugdíjintézetet,* hogy a munkából kidőlt veteránokon is segítsen.

A győri papságot általában úgy szokták emlegetni, mint amelyik lelki és szellemi színvonalon az *első sorokban* menetel. Ebben ugyancsak nagy rész illeti meg őt, nemkülönben az Esztergomból ide kerülő *Zalka Jánost,* akit különben szintén ő szemelt ki győri utódjának. Maga nagyra becsülte a tollat, nemcsak saját, hanem mások kezében is. A helyi tudományos élet fellendítésére *Ráth Károly* és *Römer Flóris* szerkesztésében, 1861-ben elindította a „Győri Történelmi és Régészeti Füzeteket". Hasábjain gyakran lehetett találkozni az ő írásaival, hasonlóképpen az innsbrucki „Archiv für Kat. Kirchenrecht" egyes számaiban. Az osztrák szakemberek különösen a római kongregációkról írt tanulmányait értékelték sokra. A pesti Akadémiánk is tisztelettel emlegette nevét, hiszen ide is 10 000 frt-ot juttatott, hogy tudományos hivatásának minél sikeresebben felelhessen meg.

A bécsi magas körökkel, onnan való távozása után is iparkodott a jó viszonyt ápolni, de csak addig a határig, amíg az nem esett nemzete és hazája hátrányára. Amikor Ferenc József és hitvese, *Er-*

zsébet 1857-ben elindultak első hosszabb magyarországi körutukra, Sopronban ő üdvözölte őket. Szavaiból kiérzett a hazafias aggodalom, de hangulatkeltésnél nem ment többre vele. Ha talán nem értették volna, mit akar, 1861-ben még világosabban kifejezte magát. Megnyitás előtt állt a birodalmi parlament, ahová nekünk is követeket kellett volna küldeni. Bécsben érezték, hogy ez nehezen fog menni, éppen ezért császári futárt menesztettek hozzá, hogy megnyerjék a követküldés gondolatának. Vendége bármennyire puhította, válasza rövid és következetesen *elutasító volt!* Végül azzal szerette volna sarokba szorítani, hogy ilyen formán nem is lesz belőle Excellenciás Úr! S utolsó válasza: *alkotmányárulás* révén nem is akarok az lenni! Rá négy évre mégis az lett, mert beléptették a v. b. t. tanácsosok sorába.

Az összbirodalmi gyűlés eszméje meg is bukott s az újabb kibontakozás megbeszélésére *Rechberg* miniszterelnök Scitovszky után Simort is magához kérette. Mindkettőjük álláspontja most is a régi volt, nevezetesen állítsák vissza az 1847-es alkotmányt. Erre viszont Bécsben nem tudták magukat még mindig eltökélni. Ebben a bizonytalanságban köszöntött be az 1866-os év, amikor Rechberg kész lett volna az előbbi kívánságot teljesíteni. Ámde Simor ezt most már *kevésnek* találta, s meg is mondta: az 1847-es alkotmány már nem elég, *többet kérünk!* Az idő őt igazolta, s mindazokat a magyarokat, akik hozzá hasonlóan gondolkodtak. Emiatt egyes bécsiek megorrolhattak rá, de nem törődött vele, mert úgyis tudta, hogy nem bírják nélkülözni.

Így történt, hogy amikor Scitovszky halála után megürült az érsek-prímási szék, úgyszólván ellenjelölt nélkül foglalhatta el. Körülményeit láttuk és itt csak az alábbiakra szorítkozunk. Az 1867-es húsvéti ünnepeket még Győrben töltötte s személyesen végezte a nagyheti szertartásokat, Nagycsütörtökön az olajszentelést és külön azt az olajat, amit a királykoronázásra készítettek elő. Május 5-én püspökké szentelte utódját, Zalkát és Jekelfalussyt, Székesfehérvár új főpásztorát. Ezzel befejezte utolsó győri funkcióját s mint naplójában írta: máj. 9-én a korareggeli órákban, minden feltűnés nélkül kocsira ült és elhajtatott Esztergomba. Másnap délelőtt érkezett ide, anélkül, hogy bárkit értesített volna jöveteléről. A Bakócz-kápolnában megmisézett s Mária kegyképe előtt kérte az Istenanyát, hogy oltalmát itt se vonja meg tőle.

A megválás nem volt könnyű Győrtől. Búcsúzásul szánt utolsó körlevelében nyíltan bevallotta: nagyon nehezen bírtam elhatározni magam, hogy távozzam megkedvelt egyházmegyémből, melyet szerettem, és amely viszontszeretett engem. Ragaszkodásának számtalan jelét adta s hálával gondolok arra, miként leste minden gondo-

latomat és szavaimat. Fájdalommal válok meg az intézményektől, amiket részint létrehoztam, részint fejlesztettem. Végül fájdalommal válok meg mindattól, ami örömömet, büszkeségemet és vigasztalásomat képezte volt. Dehát a Gondviselés terve szerint mégis csak mennie kellett. Visszatért tehát oda, ahol papi elindítását kapta, hogy most ő legyen az indító és lendítő egy egész ország katolikus népe előtt.

3. Hercegi koronával és bíborpalástban

Legújabb vártáján is bizalom fogadja. Bízik benne uralkodója, annak ellenére, hogy nem rejti véka alá *haza- és fajszeretetét,* de tudja róla azt is, hogy személyének és trónjának egyik *legbiztosabb támasza.* Bíznak benne honfitársai, mert eddigi múltjából azt következtetik, hogy a magyar törekvések továbbra is megtalálják benne szolgálatkész sáfárukat. Egyházias érzéséről is tudja mindenki, hogy az oly tisztán ragyog, mint a nyáresti égbolt. Ez viszont azt a biztosítékot jelenti, hogy a kat. egyház és vallás sorskérdései legjobb kezekben nyugszanak. Szókimondó egyénisége, nemes gondolkodása, higgadt bölcsessége, nagy tudása és műveltsége, mind azt jelzik, hogy a magyar katolicizmus nagyszerű vezért kapott.

Beiktatási beszédében, kerülve mindennemű élt, elsősorban a vallási életképet szólaltatta meg. Nem tagadta, hogy földünkön zajló életben lát sok bíztató jelenséget, de ezeket inkább csak az egyszerűbb nép hagyományos hitvallásában. Felfelé már vigasztalanabb a kép, mivel vezető társadalmi rétegünk lehányta magáról a komoly és tartalmas keresztény formákat. A politikai terepen pláne mutatkozik a léleknélküli elaszályosodás és a laicizálódás szisztematikus úttörése.

Ebben a felmérésben az új prímás, elődeinél is erősebb hangváltással kéri papjait, hogy ismerjék fel a hitélet kóros és senyvesztő tüneteit és azokat gyökerestől tisztogassák ki a gondjaikra bízott lelkekből. Ily elszánással lesznek az ő megértő munkatársai, hiszen neki még inkább célja, hogy visszaszerezze Krisztus világának azt a becsületét, amely megilleti és amely nélkül az emberek önromlásukba rohannak.

Amit papságának most mondott és még sokszor megismételt, más változatban, szólt híveinek is. Figyelmeztette őket annak öntudatosítására, hogy mindenki Isten hasonmása, következésképpen senki sem csúfíthatja el magát tékozló fiú módjára. Jaj annak, aki

rest szent hitünk megvallásában és tunya a parancsok teljesítésében, mert nem szabad feledni, hogy Isten nemcsak az irgalom atyja, hanem a számonkérés ura is. Hit és hitetlenség, erkölcsösség és erkölcstelenség viaskodik egymással s nem lehet kérdéses, hogy e kettős harcban hol a helye a gondolkodó embernek s hozzá még a kereszténynek és katolikusnak. Gondolatfűzése olyan éles logikával vágott, hogy mindenki feszült figyelemmel hallgatja s az egyik előkelő úr, *Cziráky János* gróf, mégcsak le sem akar ülni. Mikor valaki székkel kínálja, elhárítja ezzel: én az ilyen prédikáiót órákon át állva is elhallgatnám.

Simor prímás nemcsak ennél az első ünnepi megnyilatkozásánál ügyel arra, hogy ne váljék egyhangúvá, hanem így lesz későbbi előadásaival és szónoki beszédeivel. Akár dogmatikus fejtegetésekbe bocsátkozik, akár erkölcsi tételeket vet fel, retorikája mindig megszínesedik, dialektikája kiéleződik, hogy hasson az érzelemre és indítást adjon Isten országa felé az értelemnek.

Még ott vibrál a beiktatás ünnepi hangulata, mikor a király és nemzete készülődik az újabb országos ünnepségre, a koronázásra. A prímásnak jóformán mindegyik napja ennek jegyében telik el. Jún. 1-én körlevelet bocsát ki, melyben elrendeli, hogy a koronázás előestéjén minden plébánián szólaljanak meg a harangok és figyelmeztessék az embereket a másnapi események fontosságára. Ugyanerről szóljanak a koronázási nap Te Deum-os szentmiséinek prédikációi. A lelkipásztorok buzdítsák híveiket, hogy imádkozzanak koronás urukért s az ország jólétéért és boldogulásáért. Hasonló intézkedés megtételére többi püspöktársait is felkérte.

A következő kiemelkedő nap jún. 5-e volt, amikor az országgyűlés megbízásából a két ház küldöttségét vezette a király elé, hogy aláírás végett átnyújtsa neki a megszerkesztett hitlevelet. Üdvözlő beszédében rámutatott, hogy e hitlevelet a nemzet úgy tekinti, mint eljövendő fényes és boldog korszakának zálogát. Abban a meggyőződésben él, hogy ura és királya hasonló érzelmekkel veszi azt át. Az aláírás másnap történt s az okmányt a következő szavak kíséretében adta át az országgyűlésnek: koronázásomat jún. 8-án kívánom megtartani. Ezt a készségét ismét a prímás köszönte meg, akit ez alkalommal a Szent István Rend prelátusának nevezett ki és átnyújtotta neki a nagykeresztet.

Mindez Budán és Pesten játszódott le, részben a királyi palotában, részben a régi országházban. A koronázás színhelye most lett első ízben a budai Mátyás-templom és nem mint eddig, a pozsonyi dóm. A prímás 1867. jún. 8-án felkente a királyt abból a remekművű, drágakövekkel kirakott olajtartóból, amit erre az alkalomra készíttetett. Majd fejére tette a Szentkoronát és ettől kezdve Magyar-

ország törvényes királyának tekinthette magát. Az egyházi szertartást követte az eskütétel és a négyes kardvágás. Az előbbi az Eskütéren, az utóbbi pedig a Lánchíddal szemben levő térségen ment végbe és azt ennek emlékére Ferenc József térnek nevezték el.

Színpompában ragyogott fővárosunk s az ünneplestől visszhangzottak a vidék városai és falvai is. Persze a csillagok is bőven hullottak a koronázás egyházi és világi résztvevőire, de ennél többet ért, hogy amnesztiában részesültek a 48/49-es szabadságmozgalom még élő összes elítéltjei. Ez némi reményt fakasztott, hogy a kiegyezés, vagy politikai kézfogás, majd csak visszahozza a 48-as vívmányokból mindazt, amit a közel két évtizedes önkényuralom elvitt, mégha vértanú halottjait nem is sikerült feltámasztani.

A lezajlott ünnepségek még ott kísértettek a fülekben, de Simornak máris készülődnie kellett Rómába, mivel küszöbön állt a két apostolfejedelem: Péter és Pál halálának tizennyolc százados évfordulója. Útitársnak *Mayer István* kanonokot és *Dankó József* egyetemi tanárt vette maga mellé. Jún. 19-én indultak és kerülővel utaztak, mert meg akarták tekinteni *Svájcot* és *Franciaországot.* Marseilles-ből hajón tették meg az örökváros felé a visszavezető utat. A római ünnepség fénypontja jún. 29-e volt, de a Szentatya már előzőleg fogadta magánkihallgatáson a prímást és útitársait. Az előbbi lelkes szavakkal tolmácsolta a magyar nemzet hódolatát s ennek zálogaként átnyújtotta Szent István és László királyaink értékes ereklyetartóját és azt a díszes albumot, amely 450 000 katolikus magyar ragaszkodását és hűségét tartalmazta.

Itteni sok és kellemes élményét majdnem elfelhősítette a pápai főszertartásmesternek, *Ferrarinak* egy kis elnézése. Az egyes felvonulásoknál Simor helyét a kinevezési sorrendben az érsekek közt jelölte ki. Ezt a tévedést prímási méltósága megsértésének vette, mert a pápai protokoll szerint az ő helye közvetlenül a patriárkák után következett. Emiatt panaszt emelt Antonelli államtitkárnál és kijelentette, ha időben nem helyesbítik az elkövetett hibát, csomagoltat és utazik haza. Erre nem került sor, mivel megkapta rangjának megillető helyét és így az ünneplések elmúltával, júl. 14-én a legkisebb neheztelés nélkül hagyhatta el Rómát. A kis incidensről értesült a pápa is, s tréfásan jegyezte meg a nála tisztelgő másik két főpapunk előtt: prímástok igen erélyes ember!

Állásbeli jogaiból és kiváltságaiból nem is engedett, de mint magánember a legegyszerűbben élt. Még kispolgári származását sem takargatta. Szívesen elvegyült az egyszerű emberek közé s derűsen elbeszélgetett velük, különösképpen cselédembereivel és azok asszonyaival, mert tetszett neki szókimondó beszédmodoruk. Ilyenkor kikérdezte bajaik felől, s mivel panasz mindig akadt, a segítség

sem maradt el. Egyik öreg, nyolcvanas évét tipró kertésze azt is felelevenítette, hogy valahányszor megjelent uradalmaiban, egész gyereksereg vette körül, s nagyokat kacagott, mikor egymás hegyénhátán kapkodtak a zacskójából szórt „hatosok" után.

Ha otthon szűkebb környezetében volt, akkor is kedélyes és egyszerű házigazdának mutatkozott. Asztala nem roskadozott a sok jótól, hiszen délben mérsékelten evett, vacsoránál pedig üres maradt terítéke s jóízű beszédével fűszerezte, mialatt a többiek kanalaztak. Ámde ha vendégei voltak, bőven került minden jóból, mert nem szerette volna, ha méltóságát megszólják, őt pedig zsugorinak nézik. Még otthoni ruházatára sem adott sokat, amire legjellemzőbb, hogy viseltes kápláni kabátját haláláig hordta, persze csak házon belül.

Szó, ami szó, tudott ő nagy úr, sőt *telivér oligarcha* is lenni amikor főpapi állását és hercegi rangját kellett képviselnie. Cseppet sem feszélyezte, ha pápával, uralkodójával, főhercegekkel vagy államférfiakkal kellett tárgyalnia, mert megvolt határozott fellépése és kifogástalan formanyelve. *József* főherceg pl. annyira megszerette, hogy gyakran meglátogatta Esztergomban és ilyenkor napokat töltött nála.

Meggyőződését soha és senki előtt sem rejtette véka alá s nem tette ezt az I. Vatikáni Zsinaton sem. Ide 1869. nov. 28-án utazott *Schopper György* oldalkanonokja és *Hornig Károly*, a központi szeminárium prefektusa és két szolgaszemélyzete kíséretében. Előre kell bocsátani, hogy a mi időnk II. Vatikáni Zsinatjával nem lehet összehasonlítani. Viszont azt el kell ismerni, hogy elődje még külsőségeiben is olyan együttest tudott felmutatni az akkori világ előtt, amivel a császári és királyi kongresszusok sem igen vetekedhettek. Kerek számban 750 zsinati atya találkozott egymással, s a bíbor-, lila- és aranyszín káprázatosan ragyogott. De ennél is többet mond a finom elmeél, amivel e felvetett kérdéseket egymás közt meghányták-vetették. Simor méltóképpen illeszkedett bele e fényes gyülekezetbe, s kalocsai érsektársával Haynalddal, bárki mással felvehette a versenyt. Már a szereposztásnál beválasztották a dogmatikai bizottságba, s felszólalásaival és írásos beadványaival visszhangzatos sikereket aratott. De nevét legtöbbet mégis a pápai csalatkozhatatlanság dogmájának kimondásánál emlegették.

Nem tartozott az *infallibilisták* közé, hanem az *inopportunistákkal* tartott, ahogy Jekelfalussy kivételével a többi magyar püspöktársa és a világegyház sok más kitűnősége is. Édes-keveset törődött az állami mindenhatóságot képviselő kormányok ellenkezésével, vagy a liberális és indifferentista szellemmel telített parlamentek és sajtótermékek támadásaival. Ellenkezésében tisztán az a meg-

győződés vezette, hogy a laikus életszemlélettel megfertőzött katolikus világ nem elég teherbíró e dogma megértésére. Úgy ítélte, hogy az egyház többet veszít vele, mint nyer, hiszen az ellenséges propaganda mindenütt lesben áll s az infallibilitás nagyszerű csalétke lesz fegyvereinek újabb ropogtatására.

Utólagos szemmértékkel bírálva s az eredményeket nagyobb távlatból szemlélve, kétségtelen, hogy álláspontja helytelen volt, de indokai tiszteletreméltóak. Ezektől vezettetve, térdre borulva kérte a Szentatyát, hogy tekintsen el a kimondatástól. A kedvezőtlen hangulat ellenére sem tette, mert nem akart gyengének és ingadozónak látszani és úgy érezte, hogy neki joga és kötessége azt megtenni.

Simor ezután is lojálisan viselkedett, hasonlóképpen azok a hazai és külföldi inopportunisták, akiket a divatos liberalizmus nem idegenített el a Szentszéktől. Szavazatát nem tudta igenlőleg leadni, viszont a pápát sem akarta megbántani. Ezért ismét Jekelfalussy kivételével többi magyar társával, a nyilvános szavazást megelőző napon, júl. 17-én hazautazott. Hasonlóképpen cselekedtek a külföldiek közül is sokan és így másnap 533 szavazattal 2 ellenében a csalatkozhatatlanság hittételét elfogadták. Rómát két fájó emlékkel kellett elhagynia, az egyik, hogy nem teljesíthette a pápa óhaját, a másik pedig, nem láthatta többé édesanyját, mert időközben, 1870. február elején meghalt.

Abban igaza volt és a vele azonos felfogásúaknak, hogy a dogma nagy viharokat támaszt. Nem tekintve a demagógia, a parlamentek és a sajtó rokonszerelésű támadásait, a bécsi kormány arra iparkodott rávenni császárát, hogy bontsa fel a Szentszékkel kötött konkordatumot, Magyarországra nézve pedig léptesse életbe a *placetum*-ot. Simor ebben a viharzengésben ismét megmutatta, hogy talpig ember! Szerinte Róma döntött, tehát nincs helye a további vitának és pereskedésnek. Ezt világosan kifejtette Ferenc József előtt s ő meg is értette volna, de annál kevésbé kormányemberei. Simor hiába magyarázta nekik, hogy az államérdek semmiféle megrövidülést nem szenved, laicizált gondolatvilágukkal nem bírták ezt megérteni. Viszont a mi prímásunk sem engedett álláspontjából.

A megtorló intézkedések bekövetkeztek, de különösebb célt nem értek. A kihirdetés miatt királyi megrovásban részesíthették a közben hazatért Jekelfalussyt. Felelősségre vonhatták valamivel később a rozsnyói püspökségre kinevezett (1872) Schoppert, a dogma mégis mindenütt nyilvánosságra került. Kötelező erejét valamennyi püspökünk elfogadta s híveiket szintén erre kötelezték. Simor rövid időközben három terjedelmes és érvekben gazdag pásztorlevelet szerkesztett és bocsátott ki. Nemcsak az új hittétel lénye-

gét és terjedelmét ismertette, hanem újabb és meggyőző adatokkal támasztotta alá gyakorlati alkalmazását.

Az egymás közt suttogók azt híresztelték, hogy mostani eljárásával ellentétbe jutott korábbi felfogásával. Merő tévedés, mert a vatikáni Zsinaton sem tagadta a pápai csalatkozhatatlanság jogosultságát, csupán kimondását tartotta időszerűtlennek. S ha a bekövetkezett események, mint Rómának a piemonti kormány által szept. 20-án történt megszállása, az egyházi állam megszüntetése és egyéb bel- és külpolitikai zavarok szintén az időszerűtlenség mellett szóltak, végeredményben mégiscsak a Vatikán foglyának lett igaza. A megindult és folytatott támadások pergőtüzében is úgy ragyogott a pápaság erkölcsi tekintélye, miként az esthajnal-csillag a magasságos égen.

Az ádáz indulatok hevében a mi primásunk rendületlenül kitartott a pápa és a Szentszék oldalán. Erre buzdította itthoni püspöktársait s erről bizonykodnak a külföldiekkel, mint pl. *Bilio* bíborossal, *Dechamps* mechelni érsekkel, továbbá *Fessler* sanktpölteni, *Ketteler* mainzi, *Dupanloup* orleansi püspökkel váltott levelezése. Ezzel főpapi lelkiismeretbeli kötelességét teljesítette, amit IX. Pius igen jó néven vett.

Nem is feledkezett meg róla s alig telt el három év, amikor az 1873. dec. 22-én tartott konzisztóriumon más tizenkét kiváló társával a bíborral ékesítette fel. Rég esedékes lett volna ez a kiemelés, hiszen Ferenc József még 1868-ban kifejezte ama óhaját, hogy Simort szeretné a bíborosok közt látni. Megtörténik már ekkor, ha *III. Napóleon* nem jelentkezik hasonló igénnyel *Guiberti* párizsi érsekkel kapcsolatban. Tőle azonban húzódozott a pápa, mivel bizonyos kellemetlen foltok tapadtak személyéhez. Emiatt kellett Ferenc József kívánságát későbbre halasztani, nehogy az egyenlőtlen bánásmóddal megsértse a franciák császárát.

Végre most megtörténhetett a kreálás s vele együtt bíboros lehetett a párizsi érsek is, mert sikerült magát tisztáznia az ellene elhangzott vádak alól. Az örvendetes hírt szükséges kellékeivel *Cesare Crispolti* testőrtiszt hozta meg Esztergomba. Az új bíboros éppen karácsonyi ünnepi miséjét fejezte be a bazilikában, mikor jelentették neki a római futár megérkezését. Nagyot nézett, hogy előzetes bejelentés nélkül toppant be, de ő mentette magát, hogy felső utasításra kellett így cselekednie.

Azt már előbb is pedzették, mi készül Esztergom urával s íme most itt álltak az ünneplés előtt. Egyik része dec. 27-én folyt le a prímási palotában. Crispolti üdvözlő szavak kíséretében átnyújtotta neki a bíborzuchettót, mire az ünnepelt a következőkre tért ki: köszönöm Istennek, hogy annyi méltóság és kitüntetés, amikkel ér-

demem felül elhalmozni kegyeskedett, nem vakított el és nem tett felfuvalkodottá. Ez az új és legfőbb méltóság sem fog rajtam egyebet változtatni, mint a külszínt. Vagy, ha mégis, az abban fog megnyilatkozni, hogy még többet fáradozom, dolgozom és éjjelezem, mint eddig, a nagy érdekek javára, melyek képviseletében bírom állásomat.

Ezzel az elkötelezettséggel tette le a bíborosi esküt és vette át a bíborbirétumot jan. 12-én a király kezéből, nem Bécsben, hanem a budai várkápolnában. Ferenc József úgy tartotta illőnek, hogy a magyar bíborost saját hazája fővárosában részesítse ebben a kitüntetésben. A figyelemnek annál jobban örülhetett, mivel az utolsó két században egyik elődjével sem tettek ilyen kivételt. Meg is köszönte hálatelt szívvel s bíborosi áldását adta nemcsak a jelenlevő királyra, hanem egész családjára. Külön megköszönte Crispoltinak és a másik funkcionáriusnak, *Mocenni* nunciusi uditorenak szíves közreműködésüket. Az uralkodó viszont a vaskoronarend harmadosztályának adományozásával jutalmazta fáradozásukat.

A bíbor fénye országos lelkesedést váltott ki s az ünnepeltetés alig akart véget érni. Pedig Rómában is vártak rá, hogy a Szentatya személyesen felavassa új méltóságában. A konzisztoriális szertartás 1874. jún. 15-ére lett kitűzve, ő tehát jún. 8-án, volt oldalkanonokjával és az újonnan kinevezett szepesi püspökkel, *Császka Györggyel*, levéltárosával, *Rajner Lajossal* és *Lipperttel* utazott el. A Szentatya, mint új bíborosát jún. 14-én fogadta magánkihallgatáson s a következő napon másik két társával, az említett Guibertivel és *Chigivel* ott térdelt ismét előtte. Mindhárman azt hitték, hogy a szokásos bíborosi gyűrűn kívül megkapják a bíborkalapot is. Ez azonban elmaradt, mert annak átvétele a vatikáni palotán kívül szokott megtörténni. De mivel az új olasz királyság és a Szentszék között annyira kiéleződött a helyzet, a pápa beszüntetett minden olyan ünnepi aktust, melynek színhelye az Unita Italia területére esett volna. Emiatt tolódott ki a kalap átvétele későbbi időre.

Ellenben tituláris templomának megkapta a Tiberis-szigetén levő *Szent Bertalan* egyházát. Örült neki, hiszen a névadó apostol előestéjén született, ünnepén keresztelték meg, ezenkívül ezt a templomot birtokolta hasonló címen egyik korábbi elődje, Batthyány József. Amikor székfoglalóján megtudta, hogy itt őrzik Szent Adalbert jobb kezének csont ereklyéjét, abból kis szilánkot elkért s azt hazatérése után értékes tartóba foglaltatva, a bazilikának ajándékozta. Scitovszkyhoz hasonlóan, nem is négy, hanem öt kongregációba választották be, miután tudták, hogy azokkal tudományosan is foglalkozott.

A szép napok múltával, jún. 30-án indult haza. Kísérete titok-

ban értesítette Esztergomot, hogy júl. 5-én érkeznek meg. Várta is az egész város, azonban ő áthúzta ezt a számítást. Komáromban egész meglepetésszerűen kiadta a parancsot, hogy kocsisa bajcsi nyaralójába hajtson, éppen a tervezett ünnepeltetés elkerülése végett. Ez egyszer azonban mégis túljártak eszén, mert másnap, amikor csakugyan megérkezett, ő lepődött meg, hogy a hűséges esztergomiak nagy ovációval és lelkes ünnepléssel fogadták.

Az örökvárost úgy tekintette, mint második otthonát és szinte hihetetlen, hogy három és fél évig meg bírta állni, hogy ne lássa. A most következő útját, részben a fájdalom, részben az öröm érzésével kellett megtennie. 1878. febr. 7-én meghalt IX. Pius s utána meg kellett választani utódját, amire ő is hivatalos volt. A konklávét febr. 18-ára tűzték ki, de mivel részt akart venni a temetésen, ezért már febr. 9-én útra kelt, ismét Lippert, s rajta kívül *Szántóffy Antal* kanonok és *Maszlaghy Ferenc* kíséretében. Útját Bécsben két napra meg kellett szakítani, mivel Ferenc József utasításokkal látta el. Az volt a kívánsága, hogy a mostoha politikai viszonyok ellenére is, a választást Rómában ejtsék meg, mégpedig minél gyorsabban. Felhatalmazta azonkívül, hogy éljen a veto jogával, ha annak szüksége felmerül.

Megérkezve Rómába, első útja a halott pápához vezette, hogy haló poraiban is kifejezhesse háláját. A temetés febr. 13-án ment végbe s a hátralevő időt arra használta fel, hogy a választás eshetőségeiről tárgyaljon bíborostársaival. Minden úgy történt, ahogy maga kívánta s két nap múlva meglett az új pápa, *XIII. Leo* (1878–1903) személyében, akit Ferenc József sem ellenzett.

Simor jelenléte nemcsak szavazati számot jelentett, hanem ennél jóval többet. Ha véleménykülönbségek adódtak elő, okos és bölcs hozzászólásával sikerült azokat összehangolni. Nevére felfigyeltek azok a bíborosok is, akik eddig nem ismerték. Megjegyezte magának az új pápa s úgy nyilatkozott róla, hogy az egyház erős oszlopa s rá mindig lehet támaszkodni. Visszajövet meg volt elégedve királya. Dicsérte bölcsességét és örömét fejezte ki, hogy ily gyors menetben sikerült a választás.

Egy év múlva ismét találkozhatott XIII. Leóval, aki végre a rég esedékes bíborkalapot rátehette fejére. Ezenkívül még háromszor láthatta Rómát, előbb 1882-ben, amikor negyedszázados püspöki jubileumát ülte. Nemcsak itthon borult le az egek Ura előtt, hanem utána Szent Péter sírjánál is, hogy megköszönje, amiért őt apostoli utódnak szemelte ki. Második útja már kényelmetlenebb volt. A pánszláv érzelmeiről ismert *Strossmayer György* djakovári püspök mozgalmat indított, hogy a horvátlakta egyházmegyéjében az addigi latin helyett a szláv legyen a liturgikus nyelv. Erről tájékoztatta a

pápát és iparkodott rávenni, hogy a nyugtalan vérű főpapot szerelje le, ami teljes mértékben sikerült.

Végül harmadszor 1887-ben látogatott le, mivel decemberben aranymiséjét tartotta XIII. Leo. A jubileum világra szóló ünneplést jelentett és úgy illett, hogy arról mi magyarok se hiányozzunk. Ezt kívánta a sok jótétemény, ami századokon át hullott hazánkra és népünkre Szent Péter kupolájának tövéből. De elvárhatta ezt az aranymisés is, hiszen nem egyszer adta tanújelét, mennyire becsüli országunkat és nemzetünket. Klasszikus szépségű beszédben tolmácsolta bíborosunk a nemzet hódolatát s egyben átnyújtotta a jubilánsnak értékesnél-értékesebb ajándéktárgyainkat. Köztük volt a Szentkorona és koronázási jelvények teljes hasonmása, nemkülönben bíborosunk külön ajándéka: a remek kivitelű és nehéz súlyú aranykehely.

Simor boldog volt, hogy ezúttal kilencedszer borulhatott le Szent Péter sírja fölé. Mintha megérezte volna, hogy többé nem térdelhet ide, ezért is vált meg oly nehezen innen. Feltűnő melegséggel búcsúzott tőle a pápa is, áldását adva rá és rajta keresztül az egész magyar nemzetre. Azzal bocsátotta el, hogy nyáját éppoly szeretettel gondozza, mint eddig s reményének adott kifejezést, hogy Krisztus hite nem fog megfogyatkozni Mária országában.

4. Tegyünk, hassunk és alkossunk

Tőle származik e megszívlelésre kívánkozó mondás: év évre múlik s minden pillanat arra figyelmeztet, hogy felhasználva az alkalmat, tegyünk, hassunk és alkossunk! Ezt a vallomását életével igazolta. Szívós természetű ember volt, aki keveset pihent, hogy annál többet dolgozhassék. Eltekintve reggeli ájtatosságaitól, hattól tizenkettőig hivatalos munkáit végezte. Ekkor következtek a kihallgatások félkettőig, amikor ebédhez ültek. Erre hivatalosok voltak mindazok, akiket audencián fogadott. Utána háromig eltársalgott, majd visszavonult dolgozószobájába, vagy pedig könyvtártermébe. Rendesen itt szokta befejezni délutánra maradt zsolozsmáját és újból a hivatalos aktákba merült. Már szürkülni kezdett, amikor abbahagyta ezt a munkáját s kint várták udvari papjai, illetve szellemesebb kanonokjai s néha egész vacsoráig elsétálgatott velük. Maga nem szokott vacsorázni, de sétatársait mégis ott fogta s miközben falatoztak a szót vitte, sokszor fél tízig. Ekkor jó éjszakát kívántak egymásnak s ő nyugovóra tért.

Nagyon szerette a tartalmas és sziporkázó embereket, lévén ma-

ga is az. Ezért is vitte be udvarába *Hornig Károlyt* és *Csernoch Jánost.* Főkáptalanját is lehetőleg ilyenekből egészítette ki, mint azt a neves biblikus *Dankó József,* a nagyeszű és gerinces *Palásthy Pál, Samassa József, Boltizár József;* a történetíró *Knauz Nándor,* a költő és szépíró *Sujánszky Antal* és *Maszlaghy Ferenc,* nemkülönben a jeles kanonista *Rajner Lajos* személyiségei bizonyíthatják. Közülük hol az egyik, hol a másik osztotta meg vele sétáit, az ország közismert „Pista bácsija", *Mayer István* pedig elmaradhatatlan volt. Ilyenkor a terítéken nemcsak üdítő tereferék szerepeltek, hanem komoly és sokszor országos érdekű kérdések megvitatása is. Tehát még séta közben is összekötötte a kellemeset a hasznossal, bár a legkomolyabb feladatokat egymagában és íróasztala mellett bogozgatta és oldozgatta.

Ezekből bőven kijutott, hiszen közel 500 plébánia és 45 esperesi kerület várta tőle az irányítást. Emellett a társadalmi problémák, az egyház és állam közti viszony szintén elég fejtörést okozott neki. Hálát adhatott az Úristennek, hogy sokoldalú tehetség volt s bírta a munkairamot. Aránylag keveset pihent s ha már nagyon fáradtnak érezte magát, néhány napi pihenőre elvonult bajcsi uradalmába. Itt kereste a felfrissülést a szabad természetben és cselédei ízes beszédeiben a szórakozást.

Utána újult erővel vetette bele magát a munkába s fáradhatatlanul dolgozott, mert mindenről tudni akart. Nem lehetett előtte kevésbé fontos feladatokról beszélni, mert mindent fontosnak tartott, ami katolikus és egyházi jellegű volt. Erre vonatkozó elveinek és útmutatásainak hamisítatlan tükörképei itt is gyakorta megjelenő körlevelei. Tartalmi kiválóságuk révén megérdemelték, hogy gyűjteményes kiadásban is napvilágot lássanak s nem kevesebb, mint öt vaskos kötetre terjednek. A tárgy jellege szerint, egyesek rövidebbek, mások terjedelmesebbek, így pl. amelyik a pápai tévmentességgel foglalkozik, egyenesen 110 lapot ölel fel. Méltán nevezték a hittudományos felkészültség mesterművének s a dogmatikai, jogi és történeti okfejtés iskolapéldájának. A sasvári esperesi kerület papságát pl. annyira fellelkesítette, hogy íróját díszes kivitelű *aranytollal* ajándékozta meg.

Egyébként az egyes kötetek többi fejezetei szintén méltó dicséretre tarthattak számot. Tárgyi felosztás szerint az első úgy tekinthető, mint katolikus hitrendszerünk kincsestára. Ebben különösképpen remekelt, mivel dogmatikus felkészültsége bizonyul a legszilárdabbnak. A következő, második a hierarchiáról szól, lehozva IX. Pius és XIII. Leo erről szóló allokucióit, enciklikáit s az egyes kongregációk fontosabb döntéseit. Ezek sem kiszakítva, önmagukban követik egymást, hanem simori elmeéllel vannak megvilágítva, magya-

rázva és méltatva. A harmadik a papi szent szolgálatot foglalja egybe, külön taglalva a szentmisét, szentségeket, szentelményeket, általában az egyházi év liturgiáját. Bőven van benne elmélet és gyakorlat, hogy a kettő által minél jobban megkedveltesse az anyaszentegyház e nagy értékeit. A negyedikben kapnak helyet az egyházi rend és fegyelem kérdései. A hit- és erkölcsi életnek alig létezik szabálya, mely feldolgozásra ne kerülne. Rámutat a pozitív előírásokkal szemben előforduló ferdeségekre s megadja az utóbbiak kerülésére s az előbbiek követésére a szükséges óv- és gyógyszereket. Végül a záró kötetben megelevenednek a különböző egyházkormányzati események és intézkedések.

A körlevelek pontos kereszt- és hosszmetszetét adják korunknak, mely reklámtábláján léleksiváran hirdette a durva materializmust. A koncentrikus mételyezés nem maradt fertőző hatás nélkül magán- és közéletünkben. Nemcsak az újságok hasábjain, különféle gyűléseken, hanem a parlamentben is kezdték bolygatni az állam és egyház békés együttélését. Szólamok röpködtek, hogy ki kell venni az egyház kezéből a népoktatást, laicizálni egyetemünket, megvonni a lelkészi és felekezeti tanítók kongruáját, szabályozni a vasár- és ünnepnapi munkaszünetet, a szentségi házasság felcserélését a polgárival stb.

Elméletileg ragyogó dialektikával verte vissza a különféle ütéseket, de mit ért vele, mikor gyakorlatilag a két felfogás fegyvernemei nagyon is különböztek egymástól. Ő még azt sem bánta volna, ha az állam és egyház szétválnak, de ez esetben ragaszkodott ahhoz, hogy saját egyháza is kapja meg az *autonómiát,* amit a gör. keletiek és protenstánsok réges-rég megkaptak. Erre nézve *Eötvös* kultuszminiszter jelentkezett nála 1867. júl. 20-án kelt levelével, de oly hátrányos tervezettel, hogy azt sem ő, sem püspöktársai nem fogadhatták el. Sokat szeretett volna elalkudni az egyház jogköréből és még többet a radikális politika. Engedni egyik fél sem akart és a sok ankétozásnak, tárgyalásnak és memorandumozásnak az lett a vége, hogy Simor ajánlatára, a király is visszavetette.

A napi politika még zavarosabb vízbe szerette volna fullasztani az egyházpolitikai problémákat. A prímás azonban szilárdan állt őrhelyén s írásaiban, főrendi felszólalásaiban megingathatatlanul küzdött a vegyesházasságokból származó gyermekek katolikus vallásának megfosztása, a házasság intézményének katolikus jellegéből való kivetkőztetése és más fontos kérdések elalkudása és elsekélyesítése ellen. Egyelőre sikerült megtorpedózni a *Tisza Kálmán*-féle kormány egyházellenes rendeleteit és törvényjavaslatait. Persze ez csak az ellentábor visszaterelését jelentette s maga is jól tudta, hogy kedvező széljárás esetén, a katolikusellenes aláaknázás tovább fog

folytatódni. Ám ő is résen állt, hogy a katolikus tömegeket öntudatra ébressze és bátor hitvallásra késztesse.

Erre annál nagyobb lehetősége nyílt, mivel egész sor katolikus jellegű jótékonysági, társadalmi közművelődési, irodalmi és tudományos intézmény elnökségét, vagy fővédnökségét vállalta. Az itt, de főképpen a *Szent István Társulat* évi közgyűlésein elhangzott megnyitói és beszédei nemcsak saját, de a szomszédos berkekben is élénk visszhangot keltettek. 1874-ben nyíltan kijelentette, hogy az államhatalom *kultúrharcra* készülődik. Az egyház ezt annál kevésbé érdemli meg, mert éppen a kultúrharc ágenseinek kellene legjobban tudni, mennyit köszönhetünk neki. Többek közt, Európát rávezette a keresztény műveltség útjára. Nemzetünket beolvasztotta a kereszténység nagy családjába. Virrasztott nemzeti létünk felett, fejlesztette alkotmányunkat, biztosította fennmaradásunkat s nagy része volt abban, hogy védőbástyául szolgáltunk a nyugati népek polgári szabadságának és keresztény műveltségének megmentésében. Figyelmeztetőleg emelte fel hangját: hálátlannak lenni nem erény, a történet lapjait tépdesni nem tudomány, a létalapot félrelökni nem haladás! Ebből a tanulság világos: az emberek változtak és változnak elveikben, nézeteikben és törekvéseikben, de nem változik az egyház. Az mindig hívőket, jó alattvalókat nevel, akik a polgári rend ellen csak akkor lázadoznak, amikor megtanították fellázadni édesanyjuk: az egyház ellen.

Semmivel sem mérsékli hangját, amikor (1878) a sajtó és irodalom vezérkarát hívja tetemre. Fél azoktól, akik a tollat nem tartják szentnek és felelőtlenül forgatják, mert elmáláshoz és a feloszláshoz vezetnek. Hasonló a véleménye azokról, akik a társadalmi rendet Isten nélkül akarják megszabni. Ha nem kell, figyelmeztet (1879) az Isten képére teremtett ember, akkor a kifejlődött majommal kell megelégedni. Ha nem kell a kinyilatkoztatás világa, úgy a bölcseletben a kételyek tömkelegével, a jogtanban a nyers erővel kell beérni s majd *csendőr* lesz a nép papja és *fogház* a temploma.

Sokan szeretik, állapítja meg az 1883. évi megnyitójában, a gondolkodás lámpáját a kételyek olajával gyújtogatni. A kétely azonban csak újabb kételyt szül s a pozitív hit elvetésével, szükségszerűleg elvezeti az embert az elmerüléssel fenyegető ingoványba. Nem ő mondja ki elsőnek és nem is utolsónak, hogy nincs ellentét a hit és tudomány között. Istentől való a hit, de az ész is. A pozitivistáknak, akik az ész fensőbbségét hirdetik, XIII. Leó *Aeterni Patris* enciklikája alapján azt ajánlja, térjenek vissza Szent Tamás rendszeréhez, mert csak ez képes egyenlegbe hozni az észt a hit követelményivel s a kettőt alávetni Isten világának.

A munkáskérdés is kezdett izzani, a dolgozók, főleg a gyári dol-

gozók kiuzsorázása miatt. Már most, az itt és ott felbukkanó demagógia, a nagyobb darab kenyér ígérgetése mellett, hitétől is szerette volna a munkásságot megfosztani. A léleküszkösödés láttán felveti (1885) a kérdést: hol az igazi gyógyszer? Szerinte az államhatalom azt egymagában nem adhatja meg, a munkásprobléma vallási és erkölcsi vonatkozása miatt. Egyedül az egyház sem, mivel az erkölcsrontó helyzetek eltompítják anyai szavának hatását. Külön-külön az anyagi erő és a munkásszabadság sem és még kevésbé az államkormányzati ügyesség, vagy a csendőri karhatalom. Leó pápával vallja: kizárólagos óvszer az egyházi és állami hatalom megértő és testvéries együttműködése. Érvényesíteni kell az osztó igazságot, azt párosítani a keresztény szeretettel s e kettő segítségével majd sikerül a munkáskérdés fullánkját kihúzni.

A közösségi zavar és nagyfokú nyugtalanság más oldalon sem hagy neki nyugtot s eredőit keresve, bátran kimondja (1886), hogy az emberiség azért hasonlott meg önmagával, mert elvesztette vallásos hitét. A tudomány kontárai elrabolták azt s helyébe adták a lét nyomorát, minden nyomor forrását: a *Nirvánát!* Ez köszönhető többek közt *Feuerbachnak, Schoppenhauernek* s *Hartmannéknak* s ajándékuk joggal nevezhető a kétségbeesés és a pokol életszemléletének. Velük szemben azt ajánlja honfitársainak, amit *Hugo Victor* a franciáknak: adjunk a szenvedőknek hitet és reményt! Hirdessük Istent, aki nélkül nem volna érdemes élni. A keresztény hit az embert bölccsé, jóakaróvá, igazságossá, alázatossá, naggyá és szabadságra méltóvá neveli. Isten akarja ezt, szeretett hazánk felvirágzása és emelkedő fennmaradása követeli. Kell-e ennél több, hogy készséggel teljesítsük.

Fentebbi fejtegetéseire a külföld is felfigyelt s méltán, hiszen jól ismerte korának és nemzetének lelki és szellemi vetületét. Egyben értett ahhoz, minő vegyszerrel lehet a legsikeresebben a kiütköző karcokat és foltokat kitisztítani. Valahányszor alkalma nyílt rá, nemcsak a Szent István Társulatban, de egyebütt is, ismételten rátapintott az egyéni és közösségi elferdülésekre. Bérmaútjain, helyi, tárgyi és személyi szenteléseken és áldásokon óva intette híveit az aposztáziától. Ünnepi beszédeiben, akár dogmatikusok, akár morálisak voltak, alapgondolata következetesen ez volt: vissza Istenhez!

Nagyvonalúságából eredeztethető az, hogy püspöktársainak összeválogatásánál még elődjénél is szigorúbb mértéket használt. Minden részrehajlás nélkül el kell ismerni, hogy ritkán akadt annyi kiváló képességekkel megáldott egyháznagyunk, mint éppen az ő ideje alatt. Köztük *Haynald* kalocsai (1867), *Samassa* egri érsek (1873) és *Schlauch Lőrinc* váradi püspök annyira kiemelkedtek,

hogy mindhárman bíborosok lehettek. A jámborságáról és ügybuzgóságáról közismert *Császkáról* már szóltunk. Hasonlók voltak hozzá *Dulánszky Nándor* pécsi (1877), *Hidasy Kornél* szombathelyi (1882), és *Steiner Fülöp* székesfehérvári püspök (1890). Viszont *Ipolyi Arnold* besztercebányai (1871), *Schuster Konstantin* váci (1886) és *Hornig* veszprémi püspök (1888) irodalom-, tudománypártolásukkal és intézmények létesítésével szereztek maguknak megérdemelt becsületet.

Egyik-másikuk nem volt mentes az emberi gyarlóságoktól, azonban egyházuk és vallásuk védelmében egyiküket sem szabad elmarasztalni. Valamennyien kihegyezett füllel lesték prímásuk életrevaló gondolatait és kezdeményezéseit s egymással versenyezve igyekeztek követni. Ő pedig kifogyhatatlan volt újabb és időszerű eszmék kiagyalásában és megvalósításában.

Azt sem bocsátotta volna meg magának, ha a bazilika építésének zárókövét le nem teheti. Székfoglalása után hamarosan hozzálátott, hogy Lippert tervei szerint a még látralevő munkálatokat elvégeztesse. Ekként készülhetett el a bazilika külsejének egyik főékessége: az oszlopos előcsarnok, beállítva a székesegyház építtetőinek és restaurálltatóinak: *Hunyadi Jánosnak* és *Széchy Dénesnek*, majd *Nagy Lajosnak* és *Telegdi Csanádnak* életnagyságú szobrait. Alatta épült ki teljességgel a két torony, meg lett erősítve a tetőszerkezet s ily módon a külsőt befejezettnek lehetett mondani. 1869. nov. 1-én tehát beilleszthette a zárókövet s az előcsarnok homlokzatára helyezett négy címerkép büszkén hirdethette: *Rudnay Coepit, Kopácsy Continuavit, Scitovszky Consecravit, Simor Consummavit!*

A belső ornamentális kiképzés folytatásával egyelőre még várt, de ezzel se sokáig, mert az volt a szándéka, mire elérkezik aranymiséjéhez (1886), teljes fényben és pompában ragyogjon bazilikája. Az olasz *De Toma* irányításával előbb a Bakócz-kápolna kupolájának belső díszítését végeztette el. Közben megbízta a torinói *Della Vedova* szobrászművészt, hogy faragja ki egyik nagy elődje, *Pázmány Péter* alakját. Amit a mester vésője a márványból kihozott, arról minden műértő a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik. A nagy bíboros oly finom és hullámos fodrozással áll a szónoki talpazaton, mintha nem is márványba kövesedett volna meg, hanem elevenen beszélne hozzánk. A továbbiakban a négy nagy egyházatya freskójával és kazettás díszítésével, a kupola mezőnyeit tétette meleggé és színhatásossá. A szentélybe felállíttatta az ízléses prímási trónt, színes márvány hátlappal és kupolás mennyezettel. Vele szemben áll a már egyszerűbb, de mégis hatásos fafaragású másik pontifikális trónus. A kettő vonalán húzódik a különböző figurális alakokkal hangulatosított 11-11 kanonoki stallum s bezárja a kettős sort egyik

oldalon a szószék, a másikon pedig a prímási stallum. Az egészbe mintegy félmilliót ölt bele, de a pompás kivitelezés megérte.

Sok volt, amit eddig tett, de úgy érezte, hogy még mindig nem eleget. Ami szépet látott, vagy magától elgondolt, azt mind ide szerette volna összezsúfolni. A garamszentbenedeki egykori bencés apátság templomától megszerezte a XV. sz-ból származó gótikus fafaragású, gazdagon aranyzott és kerekeken guruló Úrkoporsót. Történetértékű kelyhekkel, monstranciákkal, pacifikálékkal, ereklyetartókkal és egyéb kegyszerekkel gazdagította a bazilika kincses tartalékát. Számos liturgikus ruha alján látható az ő címere és monogrammja. Egyedül az úrnapi körmenetre 12 miseruhát és 14 palástot készíttetett, ami egytől-egyig arra vall, hogy bazilikáját édesgyermekeként dédelgette. Rászolgált tehát, hogy hálás káptalanja *Stróbl Alajossal* kifaragtassa Pázmány méretével egyező márványszobrát. Nevezett elődjével az ellenkező oldalfalon szintén álló helyzetben és kezében az oszlopcsarnok tervrajzát tartva, néz fel a magasba, a kupola felé.

Történelmi érzékére vall, hogy az egykori várpalota fennmaradt kisebb termét kápolnává alakíttatta át és Szent István királyunkról nevezte el. Az akkori szakvéleményekre támaszkodva elfogadta, hogy itt született első szent királyunk s talán itt is keresztelték meg. *Leopold Antal* kanonok későbbi ásatásai nyomán ez a feltevés megdőlt, de mit sem von le abból a kegyeletből, amivel Simor sorkezdő királyunkat övezte.

Szó esett már arról, hogy mily sokat adott érseki és prímási méltóságára. Ez indította arra is, hogy a köznevezetű „kispalota" helyett méltó otthont létesítsen saját és utódai részére. Ez már nem a várhegyre került, ahogyan Barkóczy és Rudnay tervezték, hanem a bazilika alatt, a Duna mentén elterülő volt jezsuita kolostort építtette át szintén kupolás prímási palotának. A ráfordított költségek pontosan 640 000 frt-ot tettek ki és ezt az összeget az utolsó fillérig saját, megtakarított pénzéből fizette ki.

Az átalakítás ellenére is nagyszabású műértéknek tekinthető, ahogy külseje és belseje egyaránt erről tanúskodik. Aki átlép a portálén, méltán lepődhetik meg a mozaikalapú és márványoszlopos előcsarnokon. A hófehér márványlépcsőkön felfelé haladva, az emeleten pompás műtárgyakkal, gobelinekkel, keleti szőnyegekkel és antikbútorokkal berendezett termek fogadják. Még nagyobb lesz a csodálata a nagy ebédlőben, mely beillik valóságos díszteremnek. Tobzódik benne a márványfalak színjátéka, különösen, ha rájuk sugárzódik a velencei tükrök szikrázó fénye. Bármerre fordul, oldalvást márvánnyal, kristállyal, tükörtáblákkal találkozik, fent pedig a mennyezet stukkóiban gyönyörködhet.

A hatás némileg csökken az első és második emelet többi termeiben és szobáiban, ahol részint Simor műgyűjteményei, könyvtára, az érseki levéltár, a különböző hivatalok, továbbá a lakó- és vendégszobák nyertek elhelyezést. Mindez Magyarország első főpapjának méltóságát jelképezi, míg a hétköznapi Simort az az egyszerű három szoba és magánkápolna, amiket a dunai részen, a második emeleten foglalt le magának.

A város látképe sokat nyert a prímási palotával is, de az egyszerűbb esztergomiak talán még ennél is jobban örültek, amikor 1871-ben a Duna menti Zamárd-hegy tetején felállíttatta a bronzból kovácsolt, öt m. magasságú ún. *Lázkeresztet.* Hajdanában is megvolt a mása, de a törökök félholddal cserélték fel. Távozásuk után egyszerű fakereszt került (1782) a helyére, mely idővel egészen elkorhadt. Sajnálták a városlakók, mert testi és lelki „lázaikban" szívesen keresték fel. Most tehát ismét szebbet és tartósabbat kaptak s máj. 3-án nagy örömmel kísérték fel a hegytetőre főpásztorukat, hogy azt megáldja.

Érsekújvár, márcsak neve után is jaját és baját szintén elébe vitte s az különösen fájó volt 1867. júl. 19-én. Óriási vihar szántott végig a városon, mely a templom tornyát derékba törte, az pedig hatalmas kőtömegével beszakította a hajó mennyezetét. A nemes patrónus kiadta a jelszót: a templom szebb és nagyobb lesz, mint volt! Több, mint 27 000 frt-ot áldozott rá s mire készen lett és felszentelhette, örömmel láthatták, hogy az ígéret valósággá vált.

A hontiakat viszont azzal örvendeztette meg, hogy 20 000 frtos adományával felépíthették a drégelyi vár hősi védőjének, *Szondy Györgynek* a kápolnáját. Helyet kapott benne szobra is, amit ugyancsak az ő megrendelésére alkotott az akkor még fiatal szobrászművészünk, *Kiss György.*

A pozsonyi dóm kifestéséhez fogott az ottani kanonok-plébános, *Heiler György.* De csak annyira futotta, hogy a szentély készülhetett el. Nem aggasztotta, hogy mi lesz tovább, mert tudta, hogy kérésére megsegíti a prímást. Úgy is lett. Küldött (1878) neki 10 000 frt-ot, hogy a félmunka teljessé váljék. Ugyanitt és ugyanennyit juttatott (1879) az Erzsébet-apácák leégett templomának és zárdájának helyreállítására.

Tisztán hely- és összegszerűségre hagyatkozva, templomépítési, illetve restaurálási célokra még az alábbi adományairól tudunk: *Pered* (1879): 10 000 frt, *Nagybárkány* (1882): 12 350, *Esztergomi-Kerektemplom* (1879): 6 000, *Pesti-Bakács tér* (1879): 5 000, Székesfehérvár *Kálvária* és *Donát-kápolna* (1877): 3 500, *Modor* (1876): 3 000, *Bajcs* (1877): 2 734 frt. Az ezres tételeken aluli utalványozásait el is mellőzhetjük, hiszen éppen eleget mond, hogy még 103

templomnak, illetve kápolnának nyújtott kisebb-nagyobb összegeket. Ezekből még a külföldet sem zárta ki, hiszen egy-egy megkeresésre sorra küldte pénzsegélyeit a *gráci, sarajevoi, belgrádi, zürichi, eisenachi, hannoveri,* sőt még a *londoni* katolikusoknak is. Ugyancsak százas sorozatban ajándékozta ide és oda a miseruhákat, kelyheket és más kegytárgyakat.

Tisztes számoszlopot alkotnak azok az összegek is, amiket iskolai, és nevelési célokra fordította. A nagyszombati érseki gimnázium mellé 1876-ban felállította a kisszemináriumot, amit azután kilenc év múlva székhelyére telepített át. Ugyanekkor elrendelte, hogy gimnazista kispapjai a nyilvános tanintézetet látogassák, nehogy az a vád érje, hogy a házi tanítás kevesebb tudást nyújt. Tovább fejlesztette a teológiai oktatást, amennyiben rendszeresítette a kateketikai és pedagógiai előadásokat s a csoportrendszert véglegesen felváltotta az évfolyamrendszerrel.

A népiskolai színvonal emelésére újabb szervezeti szabályokat állíttatott össze s ezek felölelték az iskolai munka egész feladatkörét. Megbízható, hithű, hivatásszerető és képzett iskolamestereket szorgalmazott s hogy megélhetési gondokkal ne kelljen annyit bajlódniok, közel 140 000 frt-os tőkével *Segélyalapot* létesített számukra. Az esztergomi, nagyszombati és budapesti érseki tanítóképzőket sürgette, hogy minél képzettebb tanerőket bocsássanak ki s eme célja elérésére 107 654 frt-os beruházással korszerűsítette a nevezett tanintézeteket.

Ahol meggyőződött, hogy a népiskolák nem felelnek meg rendeltetésüknek, a régiek helyébe újakat építtetett. Köztük egyik legjelentősebb a *bajnai,* melyet 20 000 frt költséggel emeltetett, így akarván régi híveit és azok gyermekeit jutalmazni. S utána jöttek az újabbak, ismét számszerű regisztrálással: a *széplaknai:* 21 000, buda-*krisztinavárosi:* 15 000, *komáromi:* 6 200, *révkomáromi:* 3 000 *bajcsi:* 2 000 frt-nyi költséggel.

Ez is az ő elveihez tartozott: neveltessenek előbb jó keresztény anyák s akkor felnevelődik a férfiak keresztény társadalma. A nőnevelésben az elsőséget az apácáknak adta s impozáns intézményekkel ajándékozta meg őket. Íme ezekből is néhány bemutatásra: A pest-józsefvárosi ún. *Simor-iskolát* és *óvodát* 71 000, a *komáromi* zárdaiskolát 80 000, az *Esztergom-Kerektemplom* mellettit 40 000, *az érsekújvárit* 41 584, a *balassagyarmatit* 27 282, a *lévait* 24 800, a *selmecbányait* 12 000 frt-os összeggel hozta létre.

Tisztán emberbaráti jócselekedeteiről beszélnek az alábbi adatok. Negyedszázados püspöki jubileumi évében *szülővárosának* 100 000 frt-ot küldött azzal a rendeltetéssel, hogy abból árvaházat állítsanak fel a *Szürkenénik* vezetése alatt. Ugyanilyen célra *Nagyszombat* vá-

rosa 300 000-et kapott tőle. Az esztergomi *Simor-kórház* neve már csak a régi aktákban szerepel s átkeresztelt formájában kezdik elfelejteni, hogy az ő 90 000 frt-ján épülhetett fel. S hogy gyógykezelési hivatását minél eredményesebben folytathassa, még külön 13 650 frt-os alapot létesített s az orvosok jobb javadalmazására 4 000 frt-ot fordított. Ezért a betegek lehettek hálásak iránta, viszont kétszer százezres adományáért a nagyszombati társaskáptalan tagjai, illetve az elaggott papok, mert ezáltal az ő életsorsukat kívánta könnyíteni.

Külön elsorolásra kívánkoznék még alkalomszerű jótékonysága s nehogy ez fárasztó legyen, inkább végösszegezésben mutatjuk ki, mire és mennyit költött. Az eredmény a következő: templomi és más egyházi célokra: 1 722 913, iskolákra és nevelőintézetekre: 1 448 136, más kat. jellegű intézményekre: 224 155, szociális és karitatív segélyezésekre: 1 372 401 frt-ot, ami végösszegben 4 767 605 frt-ra kerekedik ki. Ez a hatalmasnak mondható pénzösszeg aligha állhat rendelkezésére, ha utána nem néz birtokainak és nem fokozza azok hozamát.

Bevételeiből legkevesebbet saját személyére költött, de még rokonainak sem szórta a pénzt. Tudta ezt édesanyja és valahányszor meglátogatta, így köszöntött be: *fiam, nem pénzért jövök!* Hála Istennek, nem szorulok rád, telik a magunkéból! De azért hozzátette: vannak testvéreid és ezeknek árvái. Róluk neked kell gondoskodnod! Mosolyogva hallgatta édesanyja szavait s megnyugtatta, hogy ismeri vérségi kötelességeit. Jóvoltából egyiküknek sem kellett éhezniök, mert tisztességes megélhetésükről gondoskodott. Mindegyiknek megadta a magáét, de meggazdagodni az övéből egyiket sem engedte, még Teréz hugát sem, aki mellette élt.

5. Szónok, tudós és műgyűjtő

Pázmányt azért kívánta szónoki alakban megmintázni, mert ebben fedezett fel legtöbb hasonlóságot hozzá. Külső megjelenésében középtermetű, szikár alak volt és emellett erős és edzett. Magas homlokáról az értelem világa és a méltóság fénye sugárzott le. Sűrű és erélyre mutató szemöldöke árnyékában mélyen ülő szemek fénylettek szürkés árnyalatban. Ki lehetett belőlük olvasni a szív és lélek gazdagságát. Ajkai kellemes metszésűek voltak és örökös mosoly incselkedett rajtuk. Hangja tisztán csengett, fellépésében egyenes

és ruganyos volt s minden mozdulata határozottságot és erőt fejezett ki.

Ez a külső kép már önmagában hatott a szószéken, vagy az előadói asztalnál. Mondanivalóinak mélységével és tömörségével, de ugyanakkor gyakorlatiasságával egyenesen meghódította a hallgatóságát. Erre nézve hallottuk Cziráky grófot, de mások is hozzá hasonlóan vélekedtek.

Szónoki erejének egyik titka, hogy sohasem kereste a külső hatásokat. Formában és szófestésben egyaránt természetes volt s minden mondatán meglátszott, hogy meggyőződésből fakad. Értelem és szellemesség, érzelem és megindítás jellemezték. Ezekkel hozta összhangba súlyos érveit s kitűzött tételei az igazság és érthetőség tisztaságában teljesedtek ki. Szerette a példákat és képeket, hasonlatokat és leírásokat s ily módon a legelvontabb igazságokat érthetően tudta előadni. Nyelve nem kereste az égzengéseket és orgonabúgásokat s mégis szépen csengett, mivel érezni lehetett rajta a romlatlan magyaros zamatot.

Beszédei tárgyául legszívesebben dogmatikus igazságokat választott s ezek fejtegetésében sem járt megközelíthetetlen fellegekben. Hittételeit iparkodott minden oldalról megvilágítani, hogy semmi kétely se maradjon fenn s az emberek higgyenek és hitük szerint éljenek. Még ha erkölcstani igazságokat fejtegetett is, azokat sem függetlenítette a dogmáktól, hanem láncszemekben kapcsolta egymáshoz s az egyiket a másikkal erősítette. Következtetései a meggyőzés erejével hatottak, mert amiket másoknak hirdetett, magának is adresszálta. Nem egyszer lehetett hallani tőle: ezt, vagy azt a parancsot magamnak is mondom, de nektek is! És ha én meg nem tartom, ha énmagam nem térdelek oda lelkiatyám lábához és meg nem gyónom bűneimet, ha én nem esdek irgalomért, éppúgy nem fogok üdvözülni, mintha ti nem teszitek mindezt!

A lelkesítéshez mesterien értett. Kit ne hevítene fel, mikor pl. 1883. okt. 28-án, Esztergomnak a török megszállás alól való felszabadulás kétszázados évfordulóján így szól itteni híveihez: magyar szól hozzátok! Azoknak egyike, akik a haza és király iránti hűséget anyáink tejével szívták és arra szólítlak, hogy e hazát, melynek minden göröngyét őseink vére öntözte, szeressétek! A közönség vele érez, sajog, örvendezik és lelkesedik.

A tudás mélyéből halászott, mert volt mit felhoznia. Az önképzéssel még öregkorában sem hagyott fel s az aktuális problémákkal sokat foglalkozott. Ezért voltak beszédei és előadásai újszerűek s felvetett kérdéseit alaprétegeiben forgatta fel. Megérdemelte, hogy a Szent István Társulat az ott elmondott közgyűlési beszédeit, aranymiséje alkalmából külön kötetben is megjelentette.

Könyvkultúrájára jellemző, hogy magánkönyvtára *54 932 művet* számlált. Felölelték a tudomány majdnem valamennyi ágát s a ritkaságok közt szerepeltek régi kéziratok, inkunábulumok, amik csak növelték a könyvtár értékét.

Kultúrvilágának másik dicséretes oldalára világít rá, hogy serényen dolgoztatta jó fejű és tollal bánni tudó papjait. *Knauzt* pl. megbízta, hogy a külföldi Monumenta Sacra mintájára gyűjtse össze az esztergomi egyházmegye kezdeti történetére vonatkozó okmányokat és egyéb írásos adatokat és azokat dolgozza fel. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* néven tervezett öt kötetes munkájából kettővel (I. k., 979–1273., 688 l. Esztergom 1874. és II. k., 1273–1321., 883 l., E. 1882.) sikerült elkészülnie. *Némethy Lajossal* viszont az egyes plébániák történetét íratta meg: *Series parochiarum* et parochorum Archidioecesis Strigoniensis (1641 l., Esztergom 1895.) cím alatt. Kevéssel halála előtt *Kollányi Ferencet* pedig arra szólította fel, hogy a főkáptalan történetét és az egyes kanonokok életrajzát foglalja össze. Ez is meglett: *Esztergomi kanonokok* 1100–1900., (E. 1900.) címen, azonban az utóbbi két feldolgozás már csak halála után jelenhetett meg.

A nagyobb alkalmi ünnepeknek is állíttatott irodalmi emléket. Így jelenhetett meg Buda felszabdulásának kétszáz éves emlékére, ugyancsak Knauz tollából: *Buda ostromához* (128 l., Budapest. 1886.). Ugyanakkor aranymiséjére *Kőrösy László:* Esztergom (256 l., E. 1886.), *Venczel Antal:* Jubiláris prímások (41 l., Bp. 1886.) és *Győrffy Lajos:* Az esztergomi bazilika története és leírása (51 l., E. 1886.). Tudományművelés és pártolás révén szerzett érdemeiért szívesen választották tagjaik sorába a hazai és külföldi tudós társaságok, a lőweni egyetem egyenesen *díszdoktorsággal* tüntette ki.

Nem szabad hallgatni műalkotó tevékenységéről sem. Itt már járt útra léphetett, miután egyes elődei és műgyűjtő kanonokok idők folyamán igen sok műkincset halmoztak fel s azok a főszékesegyház birtokába mentek át. Sajnos, a viszontagságos időkben igen sok elkallódott, illetve idegen kezekre jutott. De amiket sikerült átmenteni, Simor összegyűjtötte, a hiányosakat és hibásakat kijavíttatta s kiegészítve saját szerzeményeivel, megvetette alapját a mostani *Főszékesegyházi Kincstárnak.* Erre a célra a bazilika télikápolnájának szomszédos helyiségét jelölte ki s itt az egyes üvegszekrények alatt műértő elrendezésben láthatók az különféle műkincsek. Így a felbecsülhetetlen értékű *Mátyás Kálvária,* a nagyszámú drágakövekkel, gyöngyökkel kirakott arany- és ezüst kelyhek, szentségtartók és egyéb kegyszerek, művészi tartókban az ereklyék, régi bársony, selyem és aranybrokátos liturgikus ruhák, csipkekészítmények,

egyes prímások és kanonokok főpapi jelvényei és egyéb emléktárgyai.

A prímási palotában külön meglepetésként szolgál az ún. *Keresztény Múzeum* gazdag képtárával és egyéb gyűjteményével. Simor szenvedélyes műgyűjtő hírében állt. Ha valahol nyomára jött ritkaságoknak, akár itthon, akár külföldön, nem nyugodott, míg meg nem szerezte. Különösen az 1878. év mondható gazdag aratásúnak, amennyiben ekkor sikerült megvásárolni a híres műgyűjtő *Bertinelli* római kanonok képállományát. Kiegészítette *Dürertől* kezdve *Overbeckig* a legnagyobb festők és grafikusok alkotásaival. Külön teremben szemlélhetők a nagyértékű gobelinek, keleti szőnyegek, faszobrok, domborművek, fajansz- és porcelánedények, finom hímzések és végül az arany- ezüst- és rézérmék gazdag sorozata. A keresztény művészet múltja és jelene oly tárlatot nyert itt, melyre büszke lehet az összmagyarság.

6. Korjelzők és a vég

Simornál, mint általában mindenkinél, a borús napok váltakoztak a derűsekkel. Nagyon bántotta a hamu alatt parázsló egyházpolitikai harc ki-kilobbanása. Sokáig nem tudta felejteni édesanyja elvesztését. Mélyen érintette *Rudolf* trónörökös mayerlingi tragédiája (1889). De ezek mellett sok napos idővel is megajándékozta az ég. Ha egy-egy nagyobb terve sikerült, napokon át ünnepi hangulatban volt. Felejthetetlen napjai voltak, amiket Rómában tölthetett. S az egek nagy adományának tekintette, amikor papi életének egy-egy nevezetesebb határkövéhez érkezett.

Ilyennek tekinthető az 1882-es év, amikor megünnepelhette püspökkészentelésének *negyedszázados* és érsekségének *tizenöt* éves jubileumát. Esztergom nagyban készült, hogy országos ünneppé avatja a kettős eseményt, azonban a jubiláns kitért előle. Szép csendben elvonult Bajcsra és itt adott hálát a Mindenhatónak, hogy ily magas polcra helyezte és áldotta, amiért dicsőségét előmozdította.

De már nem térhetett ki az ország és katolicizmusának hódolata elől, amikor 1886. okt. 28-án eljutott pappászentelésének félszázados fordulójához. Az aranymisés főpapot személyes jelenlétével még *királya* is megtisztelte, mennyivel inkább a társadalom különböző osztályai, a főhercegi családoktól kezdve az egyszerű falvak képviseletéig. Nevét visszhangozták az újságok, érdemeit magasztalták a felköszöntők s alkotásainak tükörképét láthatta a tisz-

teletére írt *Emlékkönyvben.* Városok és falvak *díszpolgársággal* tüntették ki, közületek értékes emléktárgyakkal kedveskedtek neki. Örült e ragaszkodásnak, bár a dicsőséget a kegyelemosztó Istenre hárította át, akinek kezében csupán eszköznek tekintette magát. Talentumokat kapott tőle, ezeket iparkodott jól felhasználni s ezért aranymiséje nem volt más, mint hálaadás az elmúlt ötven év pazar adományaiért.

Alkonyodó életének okt. 28-a volt a legsugarasabb napja s utána az évek csendesebben múltak, egyik a másik után. Jól érezte magát, mert a jelentéktelenebb meghűlésektől eltekintve nem betegeskedett. Komolyabb betegség csak 1872-ben támadta meg, azonban sikeres műtéttel átesett a veszedelmen. Isten különös kegyelmének tartotta felépülését s hálaképpen a bazilika számára színaranyból szentségtartó készíttetett, beleötvözve mindazokat a drágaköveket, melyek azt a mellkeresztjét ékesítették, amit Ferenc Józseftől kapott koronázási ajándékul.

Utána éveken át nem panaszkodott egészségi állapotára s tovább is oly friss erővel dolgozott, mintha őt semmiféle baj nem érhetné. Egyformán tűrte a hideget és meleget s látszólag az időjárás szeszélye éppúgy nem ártott neki, akárcsak a régi munkatempó. Napi sétáiból sem engedett, akár sütött a nap, akár borúsra fordult az idő. Megszokta azt is, hogy késő őszi és téli időszakban sivítóan zúgtak Esztergom felett az ún. tót szelek. Ha átvíjjogtak a Duna másik partjáról, oda se hederített, mert neki a napi egy órás sétáját meg kellett tennie. Ezt csinálta 1891. jan. 18-án is. Parkjának murvás útvonalain könnyű káplánkori kabátjában derűsen sétált s kísérője, Csernoch kanonok, megkockáztatta a figyelmeztetést: jó lenne felmenni a meleg lakásba, mert a szokatlanul erős szél bajt okozhat. Mosolygott az óvatosságon s tovább sétált, amíg csak az egy óra le nem telt.

Amikor felmentek, nem érzett semmi különösebbet, de este lefekvéskor elővette a hidegrázás. Ennek sem tulajdonított nagyobb jelentőséget, abban a reményben, hogy az ágyban átmelegszik, elalszik és reggelre frissen ébredhet. Nem így történt! Az álom nem akart szemére jönni, ellenben a magas láz kegyetlenül elkapta. Tetejébe jelentkezett a tüdőgyulladás s ez már környezetét aggodalommal töltötte el. Simor nem tudott többé lábra állni. Jöttek előbb a házi orvosok, utánuk a híres orvosprofesszorok, azonban segíteni nem tudtak. Nem egészen öt napig vergődött, hol eszmélettel, hol eszméletlenül s maga is tudta, hogy a halál kapuja előtt áll. Bár éppen egy héttel előbb gyónt, de ezúttal még egyszer és utoljára. Felvette a nagybetegek szentségét és Isten akaratán megnyugodva várta a halált, mely jan. 23-án, a reggeli órákban következett be.

Aki életében mindent jól szokott végezni, halálában sem akart senki adósa maradni. Sok nemes célra és sokat adakozott, de még mindig volt, amiről végrendelkezhetett. Rokonai mérsékelt kielégítése után vagyona legnagyobb részét különféle egyházi intézményekre hagyta. Földi pályájának ez lett a méltó befejezése. S mikor a túlvilágon találkozhatott nagynevű elődjeivel, *Esterházy Imre* bizonyára úgy köszöntötte, mint jótékonykodó utódját, *Pázmány Péter* a katolikus hit bajnokát, *Vitéz János* a kultúrpolitikust és *Széchy Dénes* a nagy egyházépítőt.

Jan. 28-án temették el s immár ötödik prímásként vonulhatott le a bazilika kriptájába. Országos gyász kísérte utolsó útjára. Megmutatkozott ez nemcsak a megjelentek nagy számában, hanem a rengeteg részvéttáviratban és a sajtó búcsúztatásában. Az akkori napilapokat forgatva, a katolikus szelleműnek éppen nem mondható *Pesti Hírlap* jan. 24-i számában így emlékszik meg róla: letesszük mi is csendben a magunk koszorúját Simor János bíboros-főpap ravatalára és nem sajnáljuk tőle a könnyet, amely a többiekével észrevétlenül fog elvegyülni... Simor hercegprímást gyászolni fogja mindenki és siratni fogják sokan... Papjai és egykori alárendeltjei tiszta értelmét fogják benne gyászolni legjobban. Az ész ama nyugodt fényét, mely az egyház és vallás ügyeiben a homályos szögletekig is bevilágított és a nagy kérdésekben ingadozás és habozás nélkül mutatott rá az igazságra. A politikai világ kíméletességét és szenvedély nélküli tapintatosságát sajnálja meg... És mindezeknél van egy magasabb piedesztál számára e korszak pantheonjában. Ami Simorban a legnagyobb vala és ami egyéniségét mindenki fölé magasan emelte, az *puritán jellemének* varázsa volt. Az a csodálatos páncél, mely egy tiszta élet legtisztább szálaiból szövődik az igaz jellem körül és minden fegyverrel diadalmasan megdacol.

Így hajtotta meg zászlaját a Pesti Hírlap a ravatal előtt, viszont a katolikus közvélemény, elnémult ajkával azt a főpapját látta a koporsóban, aki a *kötelességteljesítésnek* volt egyik legklasszikusabb megtestesítője. Nyughelyéről alakja kőszálként magasodott ki, lapos és zavarodott életünk apró halmai és kuszált völgyei közül s mutatta az irányt földi és túlvilági boldogulásunk felé.

VASZARY KOLOS
(1891–1912)

Pax!
Deus et Patria.
(V. címerének hármas szava.)

Simor halálával súlyos tehertétel szakadt rá a hazai kat. életre. Ez nem annyira az ő hibájából történt, mint inkább a közszellemből, hisz ha ő nincs, még hamarabb robban ki az egyházpolitikai harc. Nyitánya az ún. elkeresztelési vita volt, közvetlen eredője pedig az 1868:LIII. t.cikk. Ez hatalmazta fel a szülőket, hogy vegyesházasságukból származó gyermekeik nemük szerint kövessék szüleik vallását. A kat. lelkipásztorok a természetjogra támaszkodva, nem tartották be ezt a rendelkezést. Emiatt *Trefort Ágoston* kultuszminiszter 1879-ben újabb novellát szavaztatott meg a parlamenttel, mely pénzbírsággal sújtotta az ellenszegülő lelkészeket.

A visszás helyzeten ez sem segített és így 1884-ben még külön rendelettel kellett azt kiegészíteni. Ez pedig arra kötelezte a keresztelő papokat, hogy azoknak a vegyesházassági gyermekeknek keresztelési bizonylatát, akik a fenti törvény szerint nem tartoznak a kat. egyház kötelékébe, küldjék meg az illetékes másvallású lelkészi hivatalnak. A legtöbb esetben ennek sem lett foganatja, ezért Trefort utódja, *Csáky Albin* 1890 elején újabb büntető szankcióval toldotta meg az elől rendelkezéseit.

Simor ekkor még életben volt s a rendelet kibocsátása előtt figyelmeztette a minisztert, hogy rossz vért szül a tervbevett újabb megtorlás és számoljon azzal, hogy mind a papságnál, mind pedig a többségben levő kat. szülőknél heves ellenállást fog kiváltani. Csáky nem félt ettől, mert úgy látta, hogy a közhangulat neki kedvez. Ebben nemigen tévedett, mert miként az előbbi fejezetünkben is rámutattunk, a kat. hitélet éppen *vezető rétegünkben* igen elvizenyősödött és ez fokról fokra rosszabbodott.

Mi tagadás, katolikus hithűségben és hitvallásban zűrzavaros lett a magyar világ s abban még főpapságunk sem alkotott egységes és erős frontot. Akadtak liberálisok és ezek szűkebb körének *Samas-*

sa egri érsek volt a vezetője. Velük szemben álltak *Steiner Fülöp* székesfehérvári püspök irányításával a katolikus ortodoxia megalkuvást nem ismerő nagyjai, akiket világi fegyvertársaikkal, *Zichy Nándorral* és *Esterházy Móriccal* a liberálisabb közvélemény a sötétség embereiként könyvelt el.

A kettő közé ékelődtek a mérsékeltek. Ezek viszont *Haynald* kalocsai érsek és *Schlauch* váradi püspök köré csoportosultak, ilyen jelszóval: nem kell fújni a tüzet, ha nem éget! Meggyőződésük szerint, ha a katolikus viszonyok nem is a legrózsásabbak, de tűrhetők. Így tehát nem láttak okot, miért kellene éppen az egyháziak részéről lazítani a kapcsolatot az egyház és állam között.

Legmeglepőbb volt Samassa érsek magatartása, mikor mindenki tudta róla, hogy korábban mennyire szembehelyezkedett a kormány egyes egyházellenes rendeleteivel. Ezúttal pedig ő volt az, aki a püspöki konferencián azt ajánlotta társainak, hogy a Csáky-féle rendeletet el kell fogadni. S mivel ezt a szándékát nem bírta keresztülhajtani, arra is vállalkozott, hogy kellő számú kísérettel Rómába utazott s a Szentszéket akarta rávenni kedvező utasítás kiadására. Mondani is felesleges, hogy XIII. Leo és ragyogó eszű államtitkára, *Rampolla* bíboros hallani sem akartak róla, hogy a magyar katolikus gyermekeket átjátsszák a másvallásúak táborába. Ily módon Samassa csak magának ártott, mert sokáig kegyvesztett lett, miközben hallani sem akartak róla Rómában.

Simor tehát súlyos gonddal szállt a sírba és minden oka megvolt, hogy aggódjék hazája kat. népéért. Alig hunyta le szemét, a kormány azzal a kívánsággal hozakodott elő, hogy a primáciát helyezzék át a fővárosba. *Andrássy Manó*, az interpelláló képviselő azzal érvelt, hogyha a hercegprímás Budapesten laknék, az utóbbi időkben felmerült kérdések nem élesedtek volna ki annyira. Szerinte a mindenkori prímás az esztergomi bazilika helyett tekintsen Mátyás király templomára és az alant fekvő parlamenti épületre, mely Magyarország alkotmányosságára fogja figyelmeztetni. Csáky kapott e gondolaton, mert titkos ihletője ő volt és azt célozta, hogy az eljövendő prímást „közelebb hozzák a nemzet közszelleméhez", megszabadítsák a félreeső Esztergom „szűkkörű világnézetének kötelékeitől", behelyezzék „a modern idők áramlatába". A felvetett tervet nemcsak a honatyák helyeselték, hanem magáévá tette a székesfőváros tanácsa és nagyban népszerűsítette a napi sajtó.

A főkáptalan, ragaszkodva a hagyományos esztergomi székhelyhez, 1891. márc. 5-én memorandumban fordult nemcsak *Szapáry Gyula* kormányelnökhöz és Csáky miniszterhez, hanem magához a királyhoz, kérve őket, hogy ezt a káros mozgalmat állítsák le. Bevezetőként leszögezte azt a közismert egyházi elvet, hogy székürese-

dés idején tartózkodni kell bárminő újítástól. Majd jogi, történeti és politikai érvekkel bizonyította, hogy a felvetett áthelyezést nem szabad megvalósítani. Elsősorban sértené az alapító Szent István királynak tartozó kegyeletet és súlyos jogi bonyodalmakat idézne elő. Az érseki szék Esztergom városához van kötve s az érsek-prímási jogok és kiváltságok nem vonhatók el tőle. A főszékesegyház – úgymond – továbbá a káptalan, szeminárium egységes egészet alkot az érsekkel. Így az érseki szék áthelyezése oly monumentális épületek emelését tenné szükségessé Budapesten, amelyek már mind megvannak Esztergomban. A király meghajolt az érvek előtt s a kínos kérdést levétette a napirendről. Azt azonban megígérte, hogy a kinevezendő érseket kötelezni fogja a *budapesti érseki helynökség* felállítására. Ez indokolt is volt, hiszen a főváros katolikus életében gyakran előfordultak oly problémák, mikről helyben és gyorsan kellett intézkedni.

A kormány meghátrálása ellenére sem adta fel reményét, mert bízott benne, hogy majdan az új prímással könnyebben nyélbe tudja ütni az áthelyezést, tekintve, hogy a kinevezésnél neki is lesz szava. Ez igaz, csak azzal nem számolt, vajon, a két legfőbb tényező: a kinevező király és a megerősítő pápa elfogadják-e az ő jelöltjét. Illetékesek és illetéktelenek, különösen az újságok hasábjain, több nevet hoztak forgalomba. Beszéltek Schlauch jelöléséről, azonban őt a mértékadó katolikus tényezők nem óhajtották, mivel okkal, vagy ok nélkül eléggé kikezdték magánéletét. A soron következő Hornig lett volna, ő azonban a kormánynak nem kellett. *Kálnoky* külügyminiszter jelentése szerint, nem tetszett, hogy az elkeresztelési vitákban ő képviselte leghevesebben a merev katolikus álláspontot. Kettejükön kívül a többiek nevével inkább csak labdáztak a kormánykörökben.

Ezzel szemben katolikusaink komolyabbik része szívesen látta volna Esztergomban Steiner, vagy pedig *Hidasy Kornél* szombathelyi püspököt. Igaz, hogy az előbbi még fiatal volt, de mégis nagy tekintélynek örvendett éppen erkölcsi érintetlensége, jellemének szilárdsága és nem mindennapi tudása miatt. Hidasyról szintén ekként nyilatkoztak, akik közelebbről ismerték. Csendben élt egyházmegyéjében, ahol mintaszerű papi egyéniség és főpásztor volt s papjai és hívei egyaránt nagyra becsülték. Kettőjük jó hírnevéről Róma is tájékozott volt, s a kúria intéző tényezői akár az egyiket, akár a másikat szívesen látták volna Simor utódjának.

Ferenc József szintén kész lett volna kinevezni, azonban kormányának sem az egyik, sem a másik nem kellett. Steinernél kifogásolta fiatalságát s azt hangoztatta, hogy emiatt nem tudná kiküszöbölni azokat az ellentéteket, amik a püsöki karban megvannak. A másik

kirívó hibájának azt rótta fel, hogy a közügyekkel éppen csak annyit törődik, amennyire egyházmegyéjével vannak kapcsolatban. Ez a hátrány még fokozottabb mértékben megvan Hidasyban. Túlságosan visszavonult, nem elég erélyes és amellett beteges is, ezek tehát gátolnák abban, hogy kellő eréllyel és tekintéllyel tudná vezetni püspöktársait.

Ellenben annál több és ragyogóbb tulajdonságot fedezett fel Samassánál. Dicsérte „szeplőtlen életét, kiváló szellemét, széleskörű tudományosságát, az egyházi és állami ügyek biztos ismeretét. S mindezt, mint hangsúlyozta, még ellenfelei is kénytelenek elismerni róla." Még az elkeresztelési vitákban tanúsított magatartására is talált mentséget. Szerinte ennek oka, nem az egyházi érdekekkel szemben megfogyatkozott buzgóság volt, hanem kizárólag az a törekvése, hogy biztosítsa az egyház és állam közti jó egyetértést.

A Szentszék látását azonban nem sikerült elködösíteni s még *Revertera* osztrák–magyar nagykövet is hiába akarta retusálni Samassát, azzal csak Steiner és Hidasy esélyeit növelte. A sok és hiábavaló tárgyalásoknak Rampolla azzal vetett véget, amennyiben Ferenc József ragaszkodnék a magyar kormány jelöltjének kinevezéséhez, a pápának nem lenne módjában őt megerősíteni. A király szinte megkönnyebbült, amikor tudomására hozták XIII. Leo végszavát. Csákyéknak tehát kénytelen-kelletlen takaródót kellett fújni, de oly módon, hogy Steiner vagy Hidasy se futhasson be.

A nevezett miniszternek újabb jelölt után kellett nézni és azt *Vaszary Kolos* pannonhalmi főapátban találta meg. Okt. 8-ra magához kérette Pestre s bizalmasan közölte vele, hogy a kormány őt szeretné az érsek-prímási széken látni. Meglepődve fogadta a hírt s s azon nyomban kijelentette, hogy *nem érez* magában elég erőt és képességet ily nagy feladat vállalására. Pannonhalmán megszokta a magányt és elvonultságot, viszont a hercegprímási méltóság országos szerepléssel és nyilvánossággal jár. Hagyják meg őt eddigi helyén és ne akarják, mint öreg fát átültetni idegen talajba, mert azzal a veszéllyel jár, hogy kiszárad. Csáky azzal iparkodott ellenkezését letörni, hogy hivatkozott egyházhűségére és magyar hazafiságára s e kettő javára kell neki ezt az áldozatot meghozni. Ami erőhiányát illeti, gondoljon – úgymond – Isten irgalmasságára és gondviselésére s bízhat abban, hogy meg fogja segíteni nehéz hivatásának teljesítésében. A szépen hangzó szavak elegendők voltak, hogy a főapát meghátráljon.

Csáky tehát megnyerte az első csatát s a továbbiakban sem találkozott nagyobb akadályokkal. Ilyen kedvező előjelek közt, megcsinálhatta felterjesztését s ezúttal is a számbavehetők közt Vaszaryt tüntette fel a legelfogadhatóbbnak. Megítélése szerint az egyház

kifogástalan és bölcs vezért fog benne nyerni, az állam pedig a helyzettel számolni tudó és akaró főpapot. Joggal lehet róla feltételezni, hogy a fennforgó kényes egyházpolitikai kérdésekben, közmegelégedésre lehet vele megállapodni.

Ferenc József márcsak azért is elfogadta miniszterének javaslatát, hogy a hosszúra nyúlt kinevezésre pontot tehessen. Mint főapátot, maga is nagyra becsülte Vaszaryt, hiszen ezért tüntette ki éppen a közelmúltban a nevéről nevezett Rend nagykeresztjével. Személye ellen tehát most sem lehetett semmi kifogása. Ugyanígy volt vele XIII. Leo, ha tehát el kellett ejtenie Steinert, vagy Hidasyt, inkább őt választotta, mint Samassát. *Galimberti* nuncius sietett értesíteni az uralkodót a pápa hozzájárulásáról és így okt. 27-én megtörtént kinevezése. Vele együtt lett *Császka* kalocsai érsek s röviddel utána *Szmrecsányi Pál* egri kanonok szepesi püspök.

1. Az ifjúkor után Szent Benedek szerzetese

Iparos család gyermeke volt ő is, akárcsak elődje, bár az öreg *Vaszary Ferenc* szűcsmester házát a kenyérgondok jobban beárnyékolták, mint Simorékét. A családfőnek hat gyermekről kellett gondoskodnia, akik közül a legifjabb, a hasonnevű *Ferenc,* szerzetesi néven *Kolos,* 1832. febr. 12-én született Keszthely városában. A hatvankilencedik évét járó öreg, mindössze nyolc évig gyönyörködhetett kései ajándékában, mivel az Úr 1840-ben magához szólította. Vagyont nem hagyott maga után, de ami ennél többet ért: külsőleg a magas termetet, belsőleg a hitbuzgóságot, a természetes észt és a higgadt gondolkodást, ezt örökölte tőle Ferenc fia.

A családi gondok ezentúl osztatlanul az édesanyára, leánynevén *Bajnok Teréziára* szakadtak. S ha a családi fészekből az idősebb és mostoha testvérek kirepültek is, még mindig több kenyérre volt szükség, mint amennyit elő tudott teremteni. Sokszor megesett, hogy öregedő éveiben is egyedül kellett kimennie a *diási* kis szőlőbirtokra kapálgatni s bizony nem vihetett magával egyebet, mint egy darab száraz kenyeret. De ugyanígy otthon sem maradt jóval több. Az élet nagy próbára tette s hogy gondját bírta, azt vallásos buzgóságának és istenfélelmének köszönhette. Az a hír keringett róla, hogyha a szomszédok tízszer meglátogatták, nyolcszor biztosan az imakönyv *mellett* találták.

Az élet sötét felhőit hiába takargatta kisfia előtt, elég korán rájött, hogy nem a legjobban áll háztájuk s ez idő előtt megkomolyí-

totta. Általában csendes természetű volt s csak akkor vidult fel, ha az ún. *Kopaszdombon* dobhatta, vagy üthette a labdát, nyáron úszásra, télen pedig szánkázásra került a sor.

Sportügyességével kimagaslott társai közül s még inkább könyvszeretetével, amit apjától örökölhetett, mert ő is, ha tehette, szívesen el-elolvasgatott. Jámborságra hajló lelkületével, már inkább anyjára ütött. Később kifejlődött benne az a nemes tulajdonság, hogy boldog-boldogtalannak szívesen adott s ezzel a régi és jómódú családfának átütő vonása verődött ki rajta. A mértéken felüli adakozások és még inkább az elemi csapások tönkretették a tekintélyes *Zsedényi* famíliát s mire felvették a Vaszary nevet, a szegénység váltott velük jegyet. Mint diák, a kis Ferenc már rászorult a premontreiek ebédmaradékára, mostohatestvérei támogatására, kik közül *István* paloznoki esperes-plebános tett vele sok jót és *József*, páhoki kántortanító.

Csendes, szerény és szemérmes viselkedésével mindenkit meg tudott nyerni s ezek a tulajdonságok tették közkedveltté diáktársai közt is, pedig eminens tanuló volt mindvégig. Tanítói és tanárai rendkívül jó hatással voltak rá s az utóbbiak várták is, hogy magára fogja ölteni *Szent Norbert* fehér talárát. Szép volt ez, szebb, mint a bencések fekete reverendája, de őt mégis jobban vonzotta a tihanyi apátság kettős tornyának reflexe, mint a keszthelyi premontreiek templomának gótikája. Az elsőséget tehát az előbbieknek adta, márcsak azért is, mivel megtelepedésük egyidős volt a magyar kereszténységgel, míg a premontreieké két századdal későbbi. Tisztelte és szerette őket, hálás is volt irántuk, azonban úgy érezte, hogy a szerzetestanári eszményt inkább a bencéseknél kell keresnie. Amikor tehát 1847-ben a poetikai osztályt elvégezte, személyesen jelentkezett a Balatonfüreden időző *Rimely Mihály* főapátnál s kérte felvételét, amit meg is kapott.

Mehetett volna világi papnak, ahová útját szívesen egyengeti István bátyja. Ő azonban megszerette az iskolát, benne a diákot s életét e kettőnek kívánta szentelni. Emellett egyik-másik tanárának tudományos hajlama, a keszthelyi *Helikon* évenkint megismétlődő irodalmi bemutatkozása, felkeltették benne az írói toll szeretetét. Ezt a szunnyadó érzését még inkább fejlesztette a gimnázium egykori két diákjának, *Deák Ferencnek* és *Fejér Györgynek* ekkor már országos hírneve. Az előbbi a szó erejével és a bölcsesség adományával, a magyar politika egyik legnagyobb értékének bizonyult. Viszont az utóbbi kötetekre duzzadt búvárlásával nemzeti történelmünknek lett érdemes munkása.

Ilyen eredők közt rajzolódtak ki jövő pályájának körvonalai, amikor 1847. szept. 15-én átléphette a pannonhalmi ősmonostor

kapuját és felölthette a bencések skapulárés reverendáját. Külső és belső világának örökölt és szerzett vonásai itt még határozottabb éllel alakultak ki. Célját világosan látta és azt a következő kijelentésében örökítette meg: embertársaim lelki és szellemi nevelésén és boldogításán fogok fáradozni. Egyelőre azonban önmagát kellett kinevelni. A lelki elmélyülés a noviciátussal és azt követő felsőbb tanulmányi éveivel vette kezdetét. A benediktinus életeszmény beidegzésére figyelmeztették a monostor néma kövei, a karimák dallamos hangjai s a bencés jelszó mindennapos felhívása: *ora et labora!* Sem az ima sem a munka nem esett nehezére, hiszen, amit Ferenc megszokott otthon, azt Kolos növendék könnyen végezte a monostorban.

Sajnos, szerzetesi elindulását időlegesen meg kellett szakítania. Az 1848 márciusában bekövetkezett forradalom s utána a szabadságharc hullámverése felforgatta Pannonhalma megszokott csendjét és rendjét is. A növendékek egyik részét még szept. 4-én haza kellett bocsátani s ezeket követte 1849. ápr. 30-án a másik csoport. Az elöljáróság azzal búcsúztatta őket, hogy a vihar elültével visszatérhetnek, mert a monostor kapuja nyitva várja őket. Kolos tehát előbb szülővárosában, majd Hidvégen kísérte szemmel a háborús eseményeket. A dicsőséges tavaszi győzelem egyes állomásai megmegdobogtatták magyaros szívét, de azután az orosz invázió s a világosi fegyverletétel annál kegyetlenebbül szorították össze.

Haynau véres bosszúját néma fájdalommal figyelte s mire 1850-ben visszatérhetett, éveket komolyodott. Csendesebb lett, mint eddig s tűzbe csak akkor jött, ha az elnyomókat kellett bitangolni, az elnyomottakat pedig védelmezni. Szíve eggyé vált a szenvedő magyarsággal s még fokozottabb szorgalommal készült, hogy egykor majd jó nevelője és tanítómestere lehessen a magyar fiatalságnak. Erre nézve igen kedvező és biztató lehetőségei voltak, hiszen a pannonhalmi főiskolán a bencések színe-java szokott működni. Több országosan ismert tanár nevelte és oktatta. Köztük legszívesebben *Kruesz Krizosztomot, Hollósy Jusztiniánt, Jób Tóbiást* és *Bullay Valért* szokta emlegetni. Az egyik nyelvtehetségével, másik szokatlan szakismeretével vált ki és voltak, akik a kiegyensúlyozott lelkivilágnak adták a mintaképét.

Ilyen példák nyomán maga is iparkodott lélekben és tudásban minél magasabb fokot elérni. Tökéletesítette klasszikus és modern nyelvismereteit, alaposan elmerült a történelem és irodalom, bölcselet és teológia tanulmányozásába, ahogy erről egyes kitűnő tanévi bizonyítványai tanúskodnak. Jellemképének fokozatos fejlődését viszont a róla szóló kedvező jelentések árulják el. Ilyen formán alaposan felkészülve jutott el az 1854. évhez, amikor felsőbbsége alkal-

masnak találta, hogy jún. 6-án letegye az ünnepélyes fogadalmat. A kánoni korhiány miatt ekkor még nem lehetett pappá szentelni, hanem várnia kellett egy évet s a papi rendet, mint komáromi tanár vehette fel. Első szentmiséjét ugyanitt jún. 3-án mutatta be az ún. Szent Rozália-kápolnában s nem lett volna öröme teljes, ha édesanyját is, ott nem láthatja és nem részesítheti újmisés áldásában.

Visszatérve tanárságára, ebből *Komáromban* a két kezdő tanévet töltötte el, a következő ötöt *Pápán*, újabb nyolcat *Esztergomban* s utána, 1869-ben a *győri gimnázium* igazgatója lett. Időközben két nevezetes esemény játszódott le külső életében. Az egyik örömmel töltötte el, amikor 1867-ben megszerezte a történelemből és földrajzból a tanári oklevelet. A másik már nagy szomorúsággal járt, mert ugyanezen idő tájt *vesztette el anyját*, akit mindvégig gyermeki gyengédséggel szeretett. Az esztergomi hatodikosoknak éppen történelem órát tartott, amikor a postás bekopogtatott és átadta a nevére érkezett táviratot. Átfutotta a szöveget, utána elnémult ajka s magába csuklottan elhagyta az osztálytermet. Tanítványai sejtették, hogy valami baj érhette és néma sajnálkozással kísérték eltűnő alakját.

Együttéreztek vele, mert nemcsak képzett tanárnak ismerték, hanem diákbarátnak is. Miközben feleltetett, szívesen eltréfálkozott, de mihelyst magyarázni kezdett, feszült figyelem ülte meg az arcokat. Többféle tárgyat is tanított, főleg kezdő éveiben, de egyiket sem oly szívesen, mint a történelmet. Megvolt az az istenadta tehetsége, hogy közölnivalóit a legélvezetesebben tudta közvetíteni. A magyar múlt színesen áradt ajkáról s jelenének viszontagságai közt is fennen hirdette: nagyon rossz időket élünk, dehogy a *magyar nemzet el nem vész*, oly igaz, mint ahogy Isten őrködik felettünk. Az ő tárgyait nemigen kellett odahaza tanulni, mivel el lehetett sajátítani órái alatt. A diákságot magával ragadta s nem tévedett egyik pápai tanítványa, mikor ezeket az emléksorokat írta róla: mindnyájan rajongtunk érte. Szigorú, de igazságos és végtelenül *lelkes tanár* volt. Kivált történeti óráinak örültünk. Fiatal szívünket senki sem tudta olyan lelkesedésre lobbantani, mint ő. Magyarázatai nyomán csupa láng, csupa rajongás voltunk a hazáért.

Az ötvenes évek derekán, még mindig csak hangfogóval lehetett magyarul lelkesedni s az elvesztett szabadságról beszélni, mert a cseh beamterek és osztrák zsandárok kopókként leskelődtek, hol és kiket lehet lefülelni. A fenyegető veszély sem tartotta vissza, hogy diákjaiban ne fűtse a hazaszeretet tüzét. Erre nemcsak katedráját használta fel, hanem az *iskolai ünnepélyeket*, zászlószenteléseket, évnyitásokat és évzárásokat. Az ily alkalmakkor elhangzott, tartalmilag gazdag, formailag tökéletes beszédei élményszámba mentek.

Üzeneteknek szánta, nemcsak a diákság, hanem a megjelent közönség számára is. És ki ne értett volna belőlük, mikor *allegóriáiból* csak úgy hasadoztak ki a megszívlelendő igazságok. Hát még színes retorikájának dinamikája! Ez úgy hajtotta lelkesedésbe hallgatóságát, miként a motorok ereje a gépek kerekeit. Istenfélő és hazát szerető nemzedéket akart nevelni, s erre felhasználta a katedrát, pódiumot és minden egyéb lehetőséget.

Az igaz, hogy szigorú és igazságos tanár volt, de amellett diákjainak igazi pajtása és mindenekelőtt szerető atyja. Értük sohasem sajnálta a fáradtságot, pedig egész megjelenése gyenge fizikumú, fázékony és hűlésre hajlamos embert takart. Óráit pontosan megtartotta és a legritkább esetben kellett helyettesíteni. Még arra is kapható volt, hogy a játékdélutánokat ő vezesse. Ilyenkor együtt sportolt a fiúkkal, mert nemcsak az ép lelket formálta bennük, hanem az ép testet is. S a szellemi többletet az önképzőkörben folyósította, ahová a gimnázium legjobbjait gyűjtötte maga köré. A fiatalos irodalmi szárnypróbálgatásokat helyes mederbe terelte, hogy a tehetségesek el ne bizakodjanak, viszont a gyengébbek okuljanak és tanuljanak.

Történetírói próbálkozására jó hatást gyakorolt pápai igazgatója, *Füssy Tamás*, aki mint pedagógus és történetíró jó nevet szerzett a maga korában. Ambíciózus tanárát maga mellé vette társszerkesztőnek az „Ifjúsági Plutarch" néven indított időszaki szemléhez. Ennek hasábjain jelentek meg hosszabb-rövidebb lélegzetű tanulmányai *Hunyadi Jánosról, Szilágyi Erzsébetről, Festetich Györgyről, Fejér Györgyről* és más magyar nagyokról. Bemutatásukkal tükörképet nyújtott a fiatalságnak, hogy tudjon a hazáért lelkesedni, dolgozni és ha kell meghalni. Ettől kezdve tollát nem pihentette, cikkezett a helyi és fővárosi lapokban, tankönyveket írt s a várnai csatáról szóló műve (1864) még parlamenti visszhangot is keltett.

Tanítványai büszkélkedtek vele, hogy nemcsak a katedrának a mestere, hanem ugyanígy a *tollnak* is. De talán ennél is jobban megnyerte szívüket a szegényebb sorsúak istápolásával. Emlékezetéből nem mosódott el, mennyire jól esett neki, mikor ő kapott valamit s ezt most kamatostul igyekezett visszafizetni másoknak. Beteg diákjainak gyógyszereket vásárolt, a kopottasoknak reverendáiból ruhát csináltatott, pénzszűkében levőknek ingyenes ebédeket szerzett. Csoda, ha szívük-lelkük megnyílt előtte s ajtaja kilincsét egymás kezébe adták, sőt gyóntatószékét is csapatostul keresték fel, mert értett bűnbánó lelkük húrjainak kezeléséhez.

A gyermekeken keresztül megnyerte a szülőket, akik nemcsak családi kincsük őrét és csiszolóját becsülték benne, hanem a közélet bátor harcosát is. Mert Vaszarynak volt szava a *társadalmi és*

politikai élet számára. Pápán és Esztergomban nem volt olyan nevezetesebb megmozdulás, melynél vezető szerepet ne kapott volna. Egyesületeket alapított, amikor az még veszéllyel járt. Nem törődve a kellemetlen következményekkel, agitált, szónokolt, csakhogy siettesse a szabadság hajnalodását. Ha a gyűléseken feltűnt szikár alakjával, felhangzott a közkívánság: *halljuk Vaszaryt!*

Egyéniségének tűze lobogással világított, de egyben melegített is. S ez kellett az akkori bús magyarságnak. Egykori főiskolai tanára és most főapátja, Kruesz érezte, hogy magasabbra kell őt emelni, ezért 1869-ben kinevezte a győri gimnázium igazgatójának. Győr örült jövetelének, mivel előnyös hírneve már megelőzte. Jól járt vele, hiszen hacsak iskoláját említjük, oly magas színvonalra emelte, hogy két miniszter is, *Pauler*, majd *Trefort* teljes elismerésüket fejezték ki igazgatói működéséről. Saját iskoláján kívül még vállalta a *jogakadémián* a művelődéstörténet előadását, az *orsolyitáknál* a francia nyelv tanítását, sőt még a tanítóképző igazgatótanácsában is tevékenykedett. Sokoldalú szereplését Győr városa azzal hálálta meg, hogy beválasztotta *városatyának.*

Ugyancsak erre az időre esik fokozottabb ütemű irodalmi munkateljesítménye. Győr megyéről szóló monografiában megírta *Pannonhalma helytörténetét.* Ezt követte külön-külön kötetekben: *Adatok az 1825- és 1830-i országgyűléshez,* majd *I. Ulászló esküszegése* és a *várnai veszedelem* c. munkája. Ha napjainkban az élesebb kritikával dolgozó történetírás talál is bennük módosítani valókat, de saját idejükben értéket jelentettek.

Vaszary hírneve nőttön-nőtt s tudomást szerzett róla a király is. Ezért tüntette ki 1884-ben a Ferenc József-Rend lovagkeresztjével. S a következő évben, amikor Kruesz meghalt, rendtársai nagy részének bizalma őt választotta meg főapátnak. Az uralkodóhoz intézett felterjesztés elsorolva különféle érdemeit, főképpen a szerzetespapot, tanárt és a rendtársat dicséri benne. Kiemeli, hogy a fegyelmet atyai szigorral gyakorolja. Alapos felkészültségét ragyogó előadással teszi közkinccsé. A gyakorlati téren igazságszeretettel párosult bölcs ítéleterőt tanúsít. Rendtársai iránti szeretete mindig féltett kincse volt s ezt a szívjóságát szinte egyhangúlag magasztalják. A királynak elég volt ennyi, hogy teljesítse a magyar bencések kívánságát és 1885. ápr. 28-án kinevezze *főapátjuknak.*

Új állását máj. 11-én foglalta el. Az ünnepélyes fogadtatás külsőségeit rövidre fogva, csak lényegesebb mozzanataira térünk ki. A nála tisztelgő győrszentmártoniakat azzal nyerte meg, hogy megtakarított pénzét, valamint tankönyveiből befolyó tiszteletdíjait felajánlotta a községnek *iskolai célokra.* Viszont rendtársainak azzal mutatkozott be, hogy méltóságát nem kényelmi állásnak fogja tekinteni, hanem szakadatlan munkának és súlyos felelősséggel összekötött hivatásnak. Tisztemnek egyedüli irányítója – úgymond – a szent szerzet java lesz. Ettől sem barátság, sem vérrokonság, sem külső befolyás, egy szóval semmiféle más tényező nem fog eltántorítani. E fogadkozás értelmében, alig múlt el egy hét, máris az egyes rendházak látogatására indult, hogy a viszonyokról minél gyorsabban és behatóbban tájékozódjék.

Amíg e feladatával nem végzett, mégcsak felavatni sem akarta magát. Utána jelentkezett Zalka püspöknél és kérte, hogy végezze el az előírásos szertartást. Azt sem hallgatta el, hogy legjobban szeretné, ha egész csendben történne, ami óhaja szerint történt a püspök házikápolnájában szept. 20-án. A kimagasló nap emlékét úgy örökítette meg, hogy *21 000 frt-ot* osztatott ki a kat. iskolák, egyesületek és szegények közt.

Most már rákapcsolt elgondolásai és tervei kivitelére. Rátekintett mintegy 200 szerzetesből álló családközösség, 1 főiskola, 6 gimnázium, 25 plébánia 75 filiával, 35 kegyurasági község közel 42 000 lélekszámmal s a terhek fedezésére a főapátsági földbirtok és egyéb fekvőség. Ezeknek egytől-egyig gondoskodó atyja, illetve gazdája kívánt lenni. Elsősorban a lelki és szellemi javak előmozdítására fordította figyelmét. Ezt a célját szolgálták időnkint megjelenő *körlevelei,* melyekben nemcsak a rendi életet érintő mozzanatokat tárgyalta, hanem a népneveléssel és pásztorációval összefüggő kérdéseket is.

Szerzete, nálunk elsősorban tanítórend lévén, sokat adott arra, hogy eme hivatásának minél sikeresebben tudjon megfelelni. Ez részben azon múlott, hogy a házi vezetés alatt álló pannonhalmi főiskola, miként teljesíti teológiai és tanárképző feladatát. Az előbbire nézve, elrendelte, hogy *teológiai katedrát* csak az a rendtag kaphat, aki az innsbrucki, vagy pesti hittudományi karon megszerezte a doktori fokozatot. Tanárképzőre is kizárólag azokat engedte, akik szaktárgyaik művelésében megközelítették az egyetemi tanárok nívóját. A természettudományos oktatásnál, addig érezhető hiányt jelentett, hogy nem volt megfelelő szertár, ahol a gyakorlatokat be lehetett

volna mutatni. Segített e bajon, amennyiben 1886-ban külön *természettudományi múzeumot* létesített.

A bencés gimnáziumok eddig is keresettek voltak s hogy hírnevük növekedjék, tovább fejlesztette azokat. Tanáraitól elvárta, hogy az újabb rendelkezésnek megfelelően, mindegyikük megszerezze oklevelét. Példát vehettek róla, mert ő azt megtette, amikor még kötelező sem volt. A vallásoktatás eredményesebbé tételére, Pannonhalmán külön *hittanári vizsgabizottságot* szerveztetett s amelyik hittanárnak nem volt meg a teológiai doktorátusa, itt kellett képesítését megszereznie.

A rendi ruha megalázásának tekintette az ún. privátákat, ezért a tanárok *magántanítását* haladéktalanul eltiltotta. Kárpótlásul a rendi pénztárból utaltatott ki számukra bizonyos összeget, hogy nyári pihenésükre, tanulmányi utakra, könyvek, vagy más szükséges holmik beszerzésére jusson és kerüljön.

Minden vonalon a korszerűség híve volt s a szükséges újításokra fordította a rendi vagyon hozamának tekintélyes részét. Még a gazdálkodást is új alapokra fektette. Előtte a külterjes gazdálkodásra helyezték a fősúlyt, mely a múltból maradt költséges sallangok miatt, a szerzetnek jövedelmezett legkevesebbet. Az elavult módszert tehát felcserélte az *intenzív* gazdálkodással. Ennek következtében az egyes birtoktestek intézőinek arra kellett törekedni, hogy az adott lehetőségeket minél gyümölcsözőbben használják ki. Szakított a régi premizálási rendszerrel, és ahelyett a *haszonrészesedést* biztosította gazdatisztjei számára, hogy rendes fizetésükön kívül ezúton is fokozza munkakedvüket.

Ily módon jövedelmezőbb időszak nyílt meg a bencés birtokokon. Fejlődött az állatállomány, miáltal bőségesebb trágyázást kaphattak az elsoványodott földek s ennek ellenében fokozottabb termést is hoztak. Újabb istállókat kellett nyitni, mert szaporodtak az igás állatok. Bevezettette a nagyobb arányú hizlalást, ami ismét újabb bevételnek lett a forrása. Legelőket és réteket töretett fel, fásítottak, felkarolták a szőlőművelést s így nemigen kellett aggódni, amikor pénzre volt szükség.

Már pedig az ő hatéves főapátsága idején elég gyakran kellett ahhoz nyúlni, mivel állandóan tervezett és alkotott. A rendkormányzati egység kedvéért, szívesen átvette (1885) a göttweigi apátságtól függő *zalavári* fiókapátságot, noha ezért újabb gimnáziumot kellett vállalnia. S míg ez nem történt meg, évente 20 000 frt-ot tartozott befizetni a Vallásalap pénztárába.

Sokat vontak el a különféle építkezések is. A győriek új és a pedagógiai követelményeket teljesen kielégítő gimnáziumot kaptak tőle, mely egymagában 120 000 frt-ba került. Jelentős összegeket adott

ki a főmonostor modernizálására. A régi helyébe új lépcsőházat építtetett. Felfrissítette a keresztfolyosó egyik szárnyát. Házi távírót és telefont szereltetett be, hogy gyorsabb és könnyebb legyen az érintkezés a külvilággal.

Régen esedékes lett volna a *tihanyi* apátság, *kőszegi* és *soproni* rendház és templom rendbehozatala. Ezzel sem késett. Sorra következtek a joghatósága és kegyurasága alá tartozó plébániák. Köztük a nagyon is viseletes *bársonyosit, vénekit, tényőit, varsányit* és *tárkányit* teljesen új és tetszetős formába öltöztette. *Radát* pedig egyenesen új templommal ajándékozta meg.

Nem egy helyen panaszosan tekintettek feléje a *népiskolák.* Közülük többet modernizált, a *tömördit* pedig alapjaitól kezdve újjá építtette. Ugyanezt tette a *zalaapáti* apácák leányiskolájával s az utóbbit még fel is szereltette. Nővérek vezetésére bízta a *győrszentiváni* leányok neveltetését és erre célra külön óvodát és iskolát nyittatott.

Balatonfüred elválaszthatatlanul szívéhez nőtt, hiszen itt teljesedtek be ifjúkori álmai s mintha megsejtette volna, hogy kései öregségének is ez lesz megnyugtató balzsama. Érthető, ha mindent elkövetett, hogy korszerű építkezéssel és egészségügyi berendezésével a *beteg szivek* keresett gyógyhelye legyen. Saját részére külön villát emeltetett, ahová nyaranta már ekkortájt szívesen vonult vissza, hogy fáradalmait kipihenhesse és törékeny fizikumát megerősíthesse.

Amit az elsorolt intézményekre költött, azt a szükség parancsolta. Viszont, amit jótékonykodásra fordított, azt emberbaráti szíve diktálta. Ezen a ponton nem ismert határt és nem is tudott mértéket tartani. S míg másokat istápolt, maga a főapáti méltóságban is igénytelen és szerény maradt, ami szerzetesi életének legszebb dicsérete volt. A kitüntetéseket nem kereste s ha maguktól jöttek, fényüket szerzetére hárította át. XIII. Leo kitüntette a lila színű zuchetto viselésével, aminek azért örült, mivel utódai is örökölhették. Ehhez járult 1891-ben az említett Ferenc József-Rend nagykeresztje, amit viszont királyától kapott.

Simor ekkor már nem élt s miután az érsek-prímási jelöltek táblájáról lekerült Samassa, Steiner és Hidasy neve, az övét is emlegették az esélyesek között. A közvélemény nagyobbik fele azonban tamáskodott abban, hogy Pannonhalma adja az új prímást. Pedig így lett! A hármas félreállítás után, elfogadta őt az uralkodó s ugyanígy a pápa. *Tiszta* volt politikai múltja s egyéniségére sem tapadt semmiféle folt. Rendjét is nagyszerűen elkormányozta s mindez biztatás volt, hogy következő állomásán szintén megállja helyét.

3. *Az egyházpolitikai harcok tüzében*

Mint már vázoltuk, a politikai égbolton gomolyogtak a viharthozó felhők. A légkör évről évre feszültebbé vált s hogy a kultúrharc korábban nem tört ki, azt a teljes kiérlelés hiánya okozta. *Tisza Kálmán* másfél évtizedes kormányelnöksége alatt készen lett volna a harci riadót megfuvatni. S hogy nem tette fokozatosabb hangszereléssel, az nem a katolicizmus iránti lojalitásból történt, hanem tisztán az állampolitikai egyensúly fenntartásából.

Ez azonban a kilencvenes évek elején már végképp felbillent s a viszonylagos szélcsendet felváltotta a vihar járása. Vaszary lett volna hivatva, hogy lecsendesítse, de ez elvszerűségeiben, a módok és eszközök érvényesítésében túlhaladta az ő csendhez és békéhez szokott törékeny erejét. Ezért is érthető, ha megijedt a nagy felelősségtől s szerette volna magától elhárítani a nagy megtiszteltetést. De nem tehette, mivel a magasabb hatalmak nem akartak elállni személyétől.

Így hát Pannonhalmát és rendtársait el kellett hagynia. De kit és mit vigyen magával Esztergomba? Régi titkárát, *Kohl Medárdot* ezután sem akarta nélkülözni, hasonlóképpen *Lóskay Jeromost.* Bizalmasa volt mindkettő s úgy gondolta, hogy az egyiknek egyházkormányzati ügyekben, a másiknak pedig birtokkezelésben veszi jó hasznát.

Az esztergomi papság veteránjai között többen jövetelét is ellenérzéssel fogadták, s még inkább, hogy harmadmagával jelentkezett. Saját szempontjából igazolható eljárása, mert az csak természetes, hogy nagyobb bizalommal volt azok iránt, akik éveken át a legnagyobb megelégedésére működtek oldala mellett, mint, akiket kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert. De a gyanú magva el lett hintve és szóbeszéd tárgya lett: *megkezdődött a „baráturalom"!*

Az kétségtelen, hogy nem volt szándékában a világi papokat háttérbe szorítani. De mivel évei haladtával munkaereje és kedve egyre jobban csökkent, örült, ha maga helyett a két bencést léptette előtérbe. A szükséges jó egyetértés megőrzését bemutatkozásával is érzékeltetni próbálta. A pannonhalmi monostor bejárata felett ez a szócska köszönti a belépőt: *Pax!* Ezzel érkezett meg ő is Esztergomba. Úgy gondolta, hogy mind új székhelyén, mind pedig kint, a viharverte világban, legcélszerűbb, ha a békesség jelszavával foglalja el újabb működési színterét.

További célját címerének másik két szavával jelölte meg: *Deus et Patria!* S mikor ezt vetítette ki, hitvallást tett arról, hogy hű és engedelmes fia akar lenni egyházának és Krisztus földi helytartó-

jának. Ígérte, hogy csalhatatlan tanításától a hit és erkölcs terén *hajszálnyit* sem tér el. Ami pedig királyát és az ő kormányát illeti, az előbbit biztosította, hogy alattvalói hűségét és tiszteletét továbbra is megőrzi. Hangoztatta honpolgári engedelmességét a kormány iránt, de csupán az *oltárig,* mivel ott már megszűnik annak legfőbb hatásköre. Az előbbi elkötelezettsége mellett *szentelte püspökké Galimberti* 1892. febr. 7-én az esztergomi prímási házikápolnában.

Ilyen előkészületek után következett a hozzá fűzött remények teljesítésének ideje. Mint általában a vezető embereknek, neki is volt része sikerekben és sikertelenségekben, elismerésben és kritikákban. Megnyugvásul szolgált, hogy az érseki szék áthelyezését a fővárosba nála nem bolygatták. S nehogy ez bárkinek is eszébe juthasson, sietett felállítani a kívánt *érseki helynökséget* s hivatalát a központi szemináriumépületébe költöztette be. *Cselka Nándor* kanonokot nevezte ki pesti helynökének, akinek ötéves működése alatt, legfőbb érdeme a fővárosi hitoktatás megszervezése volt. 1897-ben halt meg és utána a vikáriátusságot végleg felszámolta, tekintve, hogy Kohl Medárddal együtt ekkortájt már állandóan budai palotájában tartózkodott.

Ha szemmel tartjuk körleveleit és egyéb intézkedéseit, azt kell mondanunk, hogy a hit- és erkölcsi élet terén, a népnevelésben és oktatásban szép sikereket ért el. Ha megmaradhatott volna csupán ezen a vonalon, bizonyára átütőbb eredményű lett volna nálunk. De öregedő éveinek javarészét az áldatlan egyházpolitikai harc foglalta le és ehhez már fáradtnak, erőtlennek és kedvetlennek érezte magát.

Nagy hátrányára volt, hogy nem rendelkezett, mai kifejezéssel élve, hitvalló, bátor és kiálló káderekkel. Még a pénzbüntetésektől és börtöntől sem riadozó *alsópapság* állt a legrendületlenebbül lelkipásztori posztján, amit ilyen értelemben és egyetemlegesen nem lehet elmondani főpapjainkról. Világi vonalon még kedvezőtlenebb volt a helyzet. Az említett Zichy és Esterházy s a kettő szűkebb köre, még szint mert vallani kat. hite mellett. De már a nagy többség közönyösen, sőt hátat fordítva viselkedett. Így tehát mire elérkezett az 1894. év, törvénytárunk nagyobb nehézség nélkül megnyílt a *polgári házasság,* a gyermekek valláskövetése, az állami anyakönyvvezetés s a zsidók recepciójának törvényei előtt.

Vaszary nem így képzelte el az élet menetét. Bízott, hogy az 1892-es országgyűlési ciklus megszívleli Ferenc József intelmét, nevezetesen: a vallási kérdéseket az egyház és állam magasztos hivatásának, kölcsönös érdekeinek és jogkörüknek megóvása mellett, *megértéssel* tárgyalják. Ezt a hangot ütötte meg ő is, rá egy hónapra, a Szent István Társulat márc. 22-én tartott közgyűlésén elmondott

megnyitójában. De ennek feltételeként az 1868: LIII. tc. megváltoztatását sürgette, mert szerinte ez volt az a méregfog, melytől lázban égett a közélet arca. S erre a válasz: nemcsak a „vétkes" elkeresztelési esetek felhánytorgatása volt, hanem újabb és újabb követelések kikényszerítése a kat. vallás rovására.

Az újabb elmérgesedés megakadályozására többször tárgyalt Szapáry Gyula kormányelnökkel és Csáky kultuszminiszterrel. Ők még csak barátságosabb hangot ütöttek meg, de mit ért, mikor az megtört a különböző szárnyú, de antiklerikális felfogásban megegyező pártok támadásain. Frontjukon olyan iskolázott politikusok álltak, mint *Szilágyi Dezső, Szász Károly, Polónyi Géza, Irányi Dániel* és *Szivák Imre.* Velük szemben gyenge fegyverzetnek bizonyult az ő félénkebb magatartása és sokszor határozatlansága. Retorikájának csillogásával felülmúlta őket, azt meg is csodálták, de azután úgy eltűnt az arcokról, mint a szivárvány finom és megkapó színezése.

Hitvalló katolikus egyéniségek kellettek volna hátvédnek, de az ilyenek mostanában megritkultak. Még *Apponyi Albertet* sem találjuk Zichy és Eszterházy mellett, pedig ő nem tagadta, hogy egyházának hűséges fia s így értékelték mások is. És mégis nem egyszer az ellentáborral szavazott egy-egy fontos kérdés megvitatása után. Ebben a tekintetben megalkuvó katolikusaink sokat tanulhattak volna a protestánsok nagyjaitól, akik tiszteletreméltó bátorsággal szolgálták és gyarapították vallásfelekezeteik érdekeit.

Az ún. közép, helyesebb elnevezéssel, az értelmiségi réteg hangadói még félénkebben lapultak meg. Ekként a katolikus jogzsugorítók kórusának nem kellett félnie, hogy legyűrik. Az országház ilyeneknek lett megszálló terepe s a politikában mutatkozó hátrányt a kat. sajtóval sem lehetett pótolni, mert *egyszerűen nem volt.* Létezett ugyan a *Magyar Állam* c. napilap, de azt jóformán csak az egyháziak olvasták, a többiek pedig még jó, ha közömbösen és nem ellenségesen viselkedtek a kat. kérdésekkel szemben.

Vaszary hátrányát az is fokozta, hogy ütőképességben igen gyakran egy-egy mérfölddel lekésett. Pedig nagyon jól ismerhette a Vatikán felfogását és utasításait. Rövid időközben kétszer is megfordult Rómában. Első ízben 1892. áprilisában, amikor egyenesen *ad limina* apostolorum, tehát az egyházi helyzet feltárása végett kereste fel a Szentatyát. Utána ismét a következő év tavaszán, amikor esedékessé vált *bíborosi kalapjának* átvétele s egyben megvihette nemzetének hódolatát XIII. Leo számára, aki negyedszázados püspökkészentelésének jubileumát ünnepelte.

A bíborosi méltóságra uralkodója terjesztette fel s a pápától azért kapta meg ily rövid időn belül, hogy serkentésül szolgáljon a bátor helytállásra. A szertartások lezajlása után sor került az ak-

tuális egyházi kérdések megtárgyalására. Mind a pápa, mind pedig államtitkára arra buzdították, hogy éber szemmel őrködjék az egyház jogai felett s legyen résen, hogy az egyes támadások ne találják készületlenül. Ha engedni kell, püspöktársaival együtt csak odáig mehetnek el, amíg az nem jelent hitelvi feladást. Hasonló értelemben ismétlődtek meg az egyes levélváltások, diplomáciai iratok s Bécsben az új nuncius *Agliardi* személyes megbeszélései. Az újabb viták anyagát hűségesen leadta a Vatikánnak, miközben persze, hogy történtek mulasztások, amiért itthon az öntudatosabb katolikus oldalról kapta a szemrehányásokat, Rómából pedig a Szentszék fejezte ki nemtetszését.

Némiképpen menteni lehet, hogy helyzete fokról fokra nehezebbé vált, hiszen a felvetett kérdések nagyon összekuszálódtak és elmérgesedtek. De éppen a kritikussá megérett események tették volna szükségessé, hogy a püspöki kart állandó *permanenciában* tartsa, vagy legalább többször találkozzék a bátrabb és világosabb látású tagjaival. Ilyen módon a véleménykülönbségeket jobban sikerül összehangolni a közös célkitűzéssel s erővel, mégis csak eredményesebben lehetett volna opponálni.

Ehhez járult, hogy túlzottan bízott Szapáry kat. hithűségében és Csáky megértésében s nem vette észre, hogy az előbbinek állása megingott. 1892. novemberében be is adta lemondását, míg Csáky megtartotta tárcáját a Szapáryt felváltó *Wekerle Sándor* kormányában. Ketten vállalkoztak rá, hogy a régóta húzódó egyházpolitikai kérdéseket „fájdalommentesen" fogják tető alá húzni. Ferenc József, amíg csak bírt, ellenállt a felterjesztett törvényjavaslatok szentesítésének s nevét csak akkor írta alájuk, amikor látta, hogy az ellenerők nem hagynak fel könyörtelen harcukkal. Ezért Wekerlét és újjáalakított kormányát terheli a felelősség, de nem mentesíthetők akkori hierarchiánk élenjárói, mert nem álltak kellő éberséggel helyükön.

A törvények még készülőben voltak, de már nem volt vitás, minő eredménnyel záródnak. A katolicizmus megbízhatóbb és tekintélyesebb elemei, érezve a baljóslatú kimenetelt, az 1894-es év elején összesereglettek a pesti Vigadóban, hogy meghallgassák vezéreiket. Ez volt az első budapesti *Katolikus Nagygyűlés*, ahol a prímás most már erőteljesebb hangon hirdette: mi katolikusok igenis alkalmazkodni tudunk hazánk megváltozott viszonyaihoz. De a hit és erkölcs kérdéseiben nem hajolhatunk meg sem egyesek akarata, sem a nemzetek intézményei, sem a század korszelleme előtt. Az emberi eszmék, erkölcsök, elvek, rendszerek és törvények ellentmondók, változók és múlandók, míg az egyház tanítása nem csupán a múlté, nemcsak a jelené és jövőé, hanem az örökkévalóságé. Ha-

sonló értelemben beszélt tavasszal a Szent István Társulat közgyűlésén, amikor a *családi egységet* védte a polgári házasság bomlasztó hatása ellen.

Külön útmutatást vártak tőle a papok, akiket ugyanez év augusztusában hívott Esztergomba, lelkigyakorlat tartására. Ezt az alkalmat használta fel, hogy beszámoljon az eddigiekről és megjelölje a jövő útirányát. Kijelentette többek közt, hogy a békét szerette volna biztosítani az egyház és az állam közt, de anélkül, hogy eltérjen a hit és erkölcs tanításában a helyes iránytól. Ez lesz zsinórmértéke a jövőben is. Papjait tehát arra kéri, hogy vele együtt igazodjanak a Szentszék útmutatásához. Harcoljunk – mondotta – a tudás és igazság fegyverével és ha ilyen nemes fegyverekkel folyik a küzdelem, én ott leszek.

Ez a fellépése bátornak mondható s meg is lett a jótékony hatása övéi közt. A budapesti nagygyűlést követve, egymás után rendeztek katolikus napokat a vidéki városokban s ezek, valamint a társadalmi és hitbuzgalmi egyesületek vállvetett akciói megmozgatták a katolikus tömegeket. Akik eddig szenderegtek, felriadtak, akik pedig ébren voltak, még éberebben őrködtek, nehogy újabb veszteség érje vallásukat és egyházukat.

A polgári házasság törvénye egyéb mellékhajtásaival 1895. okt. 1-vel lépett hatályba. De ezzel a kérdés még nem zárult le, mert elkövetkezett a védekezés kötelessége. A Szentszék rendelkezése értelmében, a prímásnak a püspöki karral együttesen körlevelet kellett kibocsátani, mind a papság, mind pedig a hívek részére. Az onnan kapott schema szerint, az összeállító prímás kiemelte, hogy az egyházpolitikai törvények ellenkeznek hitünk szent tanaival és kilenc századon át elismert és gyakorolt jogaitól fosztják meg a katolikusokat. Gyengítik a vallásosságot és veszélyeztetik a családi élet tisztaságát. Inti a híveket, hogy a polgári házasságot egy hajszálnyival sem tarthatják többre, mint bármely más *polgári szerződést.* Annak semmiféle erkölcsi erőt és értéket nem tulajdoníthatnak s kizárólag úgy tekinthetik egymást házasfeleknek Isten és ember előtt, ha házasságukat egyházilag is megkötik.

Vaszary ezzel a körlevéllel a hitetlenség gyökerét iparkodott elvágni, a hitközömbösséget kiküszöbölni és a hithűséget szilárdítani. Ugyanezt sietett elérni a különböző alkalmakkor elmondott beszédeivel és előadásaival. Közülük kettőt külön is kihangsúlyozhatunk: az egyik 1895-ben hangzott el a Szent István Társulat szokásos közgyűlésén, a másik ugyanott a következő évben.

Az előbbi megnyitójában a hitetlenségről beszélt s féltve óvta társadalmunkat a keresztény szellemet támadó sajtótól, színháztól, a divatos eszmeáramlatoktól, melyek megmételyezve az élet összes

vártáit, eddig még mindenütt az istentagadáshoz vezettek. A másik esetben a tudomány társadalmi vonatkozásait fejtegetve rámutatott arra a valóságra, hogy a tudomány egymagában nem elégséges a közjó előmozdítására. A történelem elrettentő példákkal igazolja, hogy az egyoldalú tehetségek és az elferdült világnézetű egyének valóságos ostorai a társadalomnak. A tudásnak – úgymond – az erénnyel kell párosulnia, mert az utóbbi az alapja, az előbbi az építője a helyesen összehangolt társadalmi szerkezetnek.

Hasonlóképpen nem látott ellentétet a vallásosság és hazafiság között, ellenkezőleg az egyiket a másik nélkül értéktelennek tartotta. Amikor tehát 1896-ban nemzete elérkezett a honszerzés *millenáris* határkövéhez, fennen merte hirdetni, hogy a kard foglalta el a hazát, de a kereszt tartotta fenn!

Mivé lettünk volna – kérdezte – keresztény hitünk nélkül? Azok a viharok, melyek felettünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna, hisz óriási hatalmak hányszor zúdították ránk hadaikat. Később, századokon át fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, véreink százezrenkint fogságba hurcoltattak és eme vészterhes időszakban még saját magunkkal is életre-halálra marakodtunk. Ha ezeket csak futólag is olvasod nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fenn. S hogy ezt megtette, annak köszönhető, hogy veszély idején százezrek és milliók ajkán hangzott fel az ének: Boldogasszony, Anyánk, régi nagy Pátrónánk . . . Magyarországról, édes hazánkról ne feledkezzél meg, szegény magyarokról! Miként első királyunk, Szent István, ő is fennállásunk ezer éves küszöbén, hazánkat és nemzetünket Mária oltalmába helyezte. Ennek emlékezetére megkérte XIII. Leót, hogy *Magyarok Nagyasszonya* néven, engedélyezzen részünkre külön ünnepet, amit készséggel teljesített s azóta okt. 8-a ilyen néven van tiszteletére szentelve.

Négy év múlva, 1900-ban újabb jubileum köszöntött ránk, amennyiben kilenc százados évfordulóját ünnepelhette a magyar kereszténység. S Vaszary újból ennek áldását fejtegette az egyénre, családra és társadalomra, hogy ráeszméljenek, akik elfelejtették, vagy tudatosan nem akartak rágondolni.

Mi tagadás, vallásunk és egyházunk rászorult az erősítésre, mert pillérei meglazultak. Ékesen hangzó buzdításain kívül ezt tette az egymás után létesülő katolikus körök, szervezetek, férfi és női hitbuzgalmi alakulatok támogatásával. Ezekben kereshetők azok a virulens sejtedények, melyekből aztán *Majláth Gusztáv* erdélyi, *Glattfelder Gyula* csanádi, *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspök, továbbá *Tomcsányi Lajos* és *Bangha Béla* jezsuita atyák, nem-

különben a ma már kevésbé ismert nevű egyháziak közreműködésével kifejlődhetett a lendületesebb katolikus közélet.

Szívesen vette és tőle telhetőleg pártfogolta a férfi és női szerzetek újabb térfoglalását. Ha csak Budapestet tekintjük, ide sikerült letelepedniök az Iskolatestvéreknek, Lazaristáknak, Domonkosoknak és Kármelitáknak, továbbá a Reparatrix-, Ferences-, Jó Pásztor- és a Notre Dame de Sion-apácáknak. Működésükre annál nagyobb szükség volt, mivel fővárosunk ekkortájt indult a rohamosabb fejlődésnek. De már kifogásolható, hogy legtöbbjük *nem a perifériákat* kereste, ahol az egymás után keletkezett gyárak kéményfüstjében elfulladt a vallásosság, hanem a központibb részeket. Itt már a régebbi időkből volt elég pap és szerzetes, templom és kolostor, de hiányzott amott a munkásosztály tömegeinek pásztorálására.

Más és kedvezőbb volt a helyzet a vidék falvaiban és kisebb városaiban. Itt a vallásellenesség jóval lassúbb ütemben tudott tért hódítani, mert az egyszerű emberek jobban megőrizték közösségüket papjaikkal és tanítóikkal. Persze azért itt is elengedhetetlen volt, hogy az egyházat különféle intézményeivel erősítsék. Gondolt ő erre is, hisz egyedül a *verebélyi* plébániának olyan díszes templomot építtetett, hogy az 156 237 K-jába került. Más templomokat a szükséghez mérten restauráltatott, sokaknál a belső felszereléseket egészítette ki. Ezek mellett nem feledkezett meg az iskolafejlesztésről sem. A versenyképesség fokozására lökést adott az egyes érseki tanítóképzőknek, ami szintén tekintélyes összegeket követelt tőle. Esztergomban külön gyakorlóiskolát, óvónőképzőt, tápintézetet létesített. Bőkezűen támogatta a *lévai, modori, hegybányai* és *selmecbányai* polgári iskolák bővítését és korszerűsítését. Számos falusi népiskola kapott tőle új hajlékot és tanítólakást. Másutt a régieket alakíttatta át lakhatóbbá és kényelmesebbé. Mint tanítórend volt tagja, kétszeresen felkarolta a szegényebb és jó előmenetelű diákokat. Most még inkább megtalálta módját, hogy az egykori vett jóért kamatosan fizessen vissza. Szülővárosában a premontrei gimnázium igazgatóságának nem kisebb, mint 50 000 koronás alapítványt adott át, azzal a kikötéssel, hogy annak kamataiból a legméltóbb diákokat jutalmazzák. Ha nem is ily nagy mértékben, de más kat. középiskolák is dicsekedhettek a Vaszary-féle adományokkal.

Keszthely városa egyébként is igen hálás szülöttjét köszönthette benne. Iskolás alapítványán kívül még külön 100 000 K-át juttatott el a városi hatóságnak, azzal az óhajjal, hogy annak évi kamatait a legszegényebb családok közt ossza szét. Azt sem szabad szó nélkül hagyni, hogy érseki székvárosában a nevéről ismert *Kolos-kórházat* alapította. Ez lett itt a második, hiszen Simor is gon-

doskodott ilyesmiről. De Vaszaryé tágasabb, nagyobb befogadó képességű volt, s az újabb egészségügyi követelményeknek is jobban megfelelt.

Az elsoroltakon kívül se szeri, se száma azoknak a kisebb-nagyobb adományainak, amikből bőven jutott karitatív és szociális célokra és nem utolsó sorban a tudomány, irodalom és művészet támogatására. Csupán aranymiséjéig, vagyis 1905-ig 6 541 389 K-t juttatott ilyen közcélokra, s érsekségének még hátralévő hét esztendejében ennek az összegnek egyharmadát. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a tételek elszámolás alá estek, de ezenkívül ott vannak azok a jótékonyságai, melyek számadatairól csak maga tudott, vagy talán nem is tudott. Évenkinti jövedelmének egyharmadát saját részére foglalta le, s ebből a jelzett kiadásokon kívül több, mint 100 000 K-t osztott ki a saját szegényeinek. Jellemzésül elég erre, hogy napi sétáin a budai várbástyán a koldusok raja várta s nem tágítottak tőle, amíg megtömött pénzes zacskóját ki nem ürítette.

Nem egy példából láthattuk, milyen nemesen érző szíve volt, ezzel párosulhatott volna az erősebb ideg- és erőélet. Ennek hiányában gyengeségét és a többi püspökök mozdulatlanságát továbbra is iparkodott a kormányhatalom a maga javára kihasználni, s az egyházat minél jobban gyengíteni. De sokszor bebizonyosodott, milyen nagy szükség lett volna a *Kat. Autonómia* megszervezésére, persze úgy, ahogy azt a méltányosság, igazság és az egyház érdeke kívánja. Fájóan érezte hiányát a prímás, s a sok keserű tapasztalaton okulva örült, amikor 1894-ben újból napirendre lehetett tűzni az 1870/71-es kongresszus elfektetett javaslatait.

A hitéletet élő katolikusok nagy várakozással néztek az újabb megmozdulás elé, de ismét csalódniok kellett, mert ez sem vezetett célhoz. A vallási ismertekben *fogyatékos* világi tagok úgy képzelték el, hogy az autonómia külön egyház lesz az egyházban. Felügyeleti joghatóságot kívántak gyakorolni nemcsak fegyelmi, hanem liturgikus, sőt dogmatikus kérdésekben. Még inkább sürgették, hogy az egyházi javakat össze kell vonni és közös kezelés alá venni. A II. Vatikáni Zsinat szellemében ez a beállítás üdvös is lett volna, azonban ez az idő még messze esett „Isten népének" gondolatától.

A laikus alapon elkészített javaslatot mégcsak tárgyalási alapul sem fogadták el az illetékes egyházi tényezők, s azt átdolgozásra visszavetették. Az újabb átszűrés után kimaradtak az akkor még kritikusabb pontok, bár még mindig akadtak sérelmes részek, hogy mást ne említsünk, mint a katolikus alapok kezelésének megvonása a kat. kezekből. Sok és hosszantartó vitázások után, az 1897-es kongresszus mégis elfogadta. Szentesítésre azonban nem került sor, mivel jó ideig az egyik hivatalos közeg a másikkal labdázott vele, míg

azután 1906-ban tizenegy évre teljesen elhallgattak vele. 1917-ben még egyszer elővették, de akkor sem sikerült tető alá hozni.

A katolikus önkormányzatnál több reménnyel biztatott a katolikusok politikai tömörítése, s ezen a téren Zichy Nándor vállalta a vezérszerepet. A pártot *Katolikus Néppártnak* keresztelte el, s célkitűzését a kat. hit védelmében és az uralkodó iránti hűség megőrzésében jelölte meg. Az utóbbi vonalon került minden közjogi sérelmet, viszont az előbbin bátor kiállást hirdetett a katolikus hit fenntartása mellett, az egyházpolitikai törvények ellen, s a kisemberek érdekeinek megóvásáért.

A Zichy-féle zászlóbontás hitvallásos politikát jelentett s nem meglepő, ha emiatt vezérét a liberális tábor elnevezte „könnyelmű politikusnak", „felekezeti békebontónak" és „ultramontánnak" bélyegezte meg. De már nem menthető, hogy az egyház hivatalos vezérkara, enyhén szólva egykedvű hűvösséggel kísérte a néppárti politikát. Vaszary sem volt kivétel! Már akkor rossz napja volt, ha kifejezetten fontos egyházi kérdésekben kellett a *főrendiház plénuma* előtt beszélnie. Mennyivel inkább húzódozott a politika egyetemesebb jellegű áramlásától, s nem kevésbé katolikus tartalmú irányításától. Pedig a Néppárttal a keret adva volt, s neki csupán egyházfejedelmi tekintélyével kellett volna alátámasztani. Ezt sem tette meg oly mértékben, ahogy arra szükség lett volna. Így adódhatott elő az alábbi sajnálatos eset, amikor az 1898-as választások idején, a stomfai kerületben a néppárti jelölttel szemben, liberális programmal az esztergomi főkáptalan egyik tagja, *Roszival István* lépett fel. Kat. egyházi megítélésben az akkori politikai légáramlatot tekintve, ezt alig lehet helyeselni, annál kevésbé, mert másutt is követőkre talált s következménye a Néppárt gyengülése volt.

Az utóbbi ilyesmire annál kevésbé szolgált rá, mivel hibái mellett is értékes szolgálatokat tudott felmutatni. Javára válik, hogy az egyházpolitikai törvények folytatása, pl. a szekularizáció elmaradt. Megakadályozta a kat. iskolák államosítását, bár ahhoz már nem volt ereje, hogy a pedagógiát lent és fent több erkölcsi tartalommal bírta volna kitölteni. Kellő súllyal harcolt az akkor még cenzúra alá eső halotthamvasztás ellen, de már a hithű *Barkóczy Sándor* államtitkárnak áldozatul kellett esnie a Mária kongregációkat ért támadások védelmében. Védte a földműves, iparos és munkás, vagyis a kisemberek érdekeit, de már az ellenséges sajtót nem bírta megállítani hódító útjában.

A hazai nemzetiségekkel kapcsolatban össze tudta egyeztetni hazafias érzésvilágával az ő jogos követeléseiket márcsak azért is, nehogy elidegenedjenek országunk államtestétől. A közjogi kérdésekben jó ideig állta ígéretét, de már a véderő vitában lecsúszott az

obstrukciós pártok vonalára. Voltak tehát erényei, de fogyatékosságai, s az utóbbiak növekedésével elvesztette azt az alapot, amelyen meg lehetett volna alkotni az egységes és milliók javát szolgáló keresztény és katolikus politikát. Ha itt hibázott, még inkább hibáztak azok a felelős katolikus tényezők, akik kellő súllyal nem álltak mögéje, s mi tagadás, ez alól nevezett prímásunkat sem lehet felmenteni.

Vaszary előrehaladott éveinek gyarapodásával arányosan vesztette el az életerőt és munkakedvet. Mire 1905-ben aranymiséjéhez érkezett, munkaképtelenné vált. Jóformán csak legbensőbb környezete tudta, hogy vegetatív vezetékei felmondták a szolgálatot, s ezért nem mutatkozott a nagy nyilvánosság előtt. Viszont a katolikus közönség látni szerette volna, de helyette még reprezentatív alkalmakkor is Kohl püspök helyettesítette. Sajnos, az utóbbi nem tudta kielégíteni a közvárakozást. Emberi jósága ugyanis nem párosult a tekintélyt megadó fellépéssel. Szónoki ereje szintén gyenge volt, s végeredményben nem őt tekintették prímásnak. Urának félrevonulása tehát meglehetős rosszaló bírálgatást váltott ki.

Vaszary az ország első főpapja kezdett elfelejtett ember lenni, s ha időnkint foglalkoztak vele, az is a bírálat és megszólás hangján történt. Katolikus közéletünkben *Csernoch János* kalocsai érsek foglalta el helyét. Hozzá futottak össze az egyházat közelebbről érintő ügyek, s vele tárgyalt a kormány, sőt maga a király, ha országos fontosságú kérdések merültek fel. Ferenc József már nem is igen kívánt többet Vaszarytól, mint hogy néha-néha mutatkozzék a nyilvánosság előtt. Említett betegsége miatt képtelennek érezte magát rá. Ez volt az oka, hogy az 1912-es *bécsi Eucharisztikus Világkongresszuson* sem tudott megjelenni. Távolléte kellemetlenül érintette az uralkodót, s mikor tisztelgett nála a magyar püspöki kar, elég idegesen jegyezte meg, hogy ő idősebb létére is résztvesz a kongresszuson, így tehát elvárhatta volna, hogy ugyanezt megtegye Vaszary bíboros-prímás is.

4. Vaszary lemondatása

Távolmaradása a fenti kongresszusról végérvényesen megpecsételte sorsát. A magyar kormány, a bécsi udvar és a pápai kúria közt megindultak a tárgyalások, s ezek következménye az lett, hogy 1912. okt. 27-én beadta lemondását és azt Ferenc József király és *Szent X. Pius* pápa 1913. jan. 1-től kezdődő hatállyal elfogadták.

A fenti kínos intermezzó márcsak betetőzése volt az egyre sűrűbb kifogásoknak, amik az utóbbi évek folyamán érték. A nevezett évben követte el azt a „megbocsáthatatlannak" minősített ballépést is; hogy a véderőjavaslat főrendiházi tárgyalására (jún. 15.) nem ment el. Pedig erre a kormány kultuszminiszterétől *Zichy Jánostól* külön meghívást is kapott. Igaz, hogy az obstrukciós ellenzék egyik vezérétől, *Apponyi Alberttől* hasonlóképpen. Úgy látszik sem az egyiket, sem a másikat nem akarta megsérteni, s betegségére hivatkozva megírta, hogy nem tud megjelenni. Ezzel a mentséggel nem nyerte meg az ellenzéket, viszont a kormányt és az uralkodót egyenesen maga ellen ingerelte.

Fel kellett róla tételezni, hogy tisztában van a katonapolitikai helyzettel és tudhatja, hogy a cári hatalom világuralmi törekvésében erősen feni kardját az osztrák-magyar birodalom ellen. A fenyegető veszély múlhatatlanul szükségessé tette, hogy a közös haderőt növelni, fejleszteni és ütőképessé kell tenni. Ehhez pedig emberanyagra és pénzáldozatra volt szükség, amit a honatyák nehezen szavaztak meg Bécsben, s nálunk botrányos jelenetek közt a képviselőházban. A főrendeknél ilyesmire nem került sor, bár a javaslatnak mind a püspöki karban, mind pedig a mágnásoknál volt ellenzéke. S mint sok más kényes kérdésben, ezúttal is a Vaszarynál politikailag jóval iskolázottabb Csernoch lépett előtérbe. Az ő aktivitásának köszönhető, hogy a véderő megszavazásában sikerült a főrendiház többségét megértőbb magatartásra bírni.

Ettől kezdve a közéletben még sűrűbb bírálat tárgya lett Vaszary személye. Kifogásolták, hogy már évek óta állandóan Balatonfüreden él, s még az országos ünnepekre sem jön fel Budapestre. Itt lehetett a király, de a közjogi méltóságok közt hiányzott ő. Akár Szent István királyt ünnepelte az ország és a főváros, akár pedig az uralkodó születésnapját, őt következetesen Kohl helyettesítette.

Kikapcsolódása az egyházkormányzat terén is éreztette káros hatását. Az igaz, hogy Esztergomban a tudós és nagytekintélyű, szigorú erkölcsű és szerény *Rajner Lajos* az egyházi közigazgatást mintaszerűen végezte. De ennek ellenére, az illetékesek és még inkább az illetéktelenek nem egyszer felhánytorgatták, hogy hol a főpásztor és miért nem érintkezik papjaival és híveivel? Nem alaptalanul tették ezt, hiszen az utóbbi időkben már csak a futárok által hozzávitt akták aláírására szorítkozott.

Emellett göbösen jelentkeztek a gazdasági bajok! A prímás a kezéhez jutó jövedelmeket lágy szívére hallgatva, osztogatta boldognak és boldogtalannak, amit a szélhámosok nem egyszer kihasználtak. Közben arról sem vett tudomást, hogy a mezőgazdasági birtokok tőkebefektetés és az éber ellenőrzés hiánya miatt leromlottak.

Legyengült és elvénhedt gazdasági eszközökkel a birtokok művelése vészesen lesüllyedt. Terméshozamuk oly gyenge volt, hogy néha, a tavaszi hónapokban az állatállománynak jó, ha legalább szalma jutott takarmányul. Minőségi és mennyiségi termelésről szó sem lehetett. S ha a törzsvagyont kitevő állatok létszáma kielégítő is lett volna, de azok elszomorító látványt nyújtottak, különösen a szakértők előtt.

Nem kevésbé siralmas képet mutattak a primitív és elhanyagolt cselédlakások. Költséges helyreállítást kívánó rongálások éktelenkedtek a gazdasági épületeken, úm. az istállókon, magtárokon, s egyéb gazdasági objektumokon. Az elsorolt szükségleteket csak az esetben sikerült volna kielégíteni, ha az egyes birtoktesteket termelőbb állapotba hozzák. Ennek elérése végett rávették, hogy az uradalmi tisztekkel ún. *szavatossági szerződést* kössön. Eszerint a gazdatisztek meghatározott mennyiségű termény-, állat- és pénzbeli beszolgáltatásra köteleztettek, s amit ezenfelül termeltek, az ő tulajdonukba ment át.

Az ily módon bevezetett jogállapot átmenetileg lendületet adott a gazdasági prosperitásnak, mert az ügyes és elegendő tőkével rendelkező „haszonbérlők" sokkal eredményesebb gazdálkodást folytattak, mint addig. Nemcsak szerződésileg vállalt kötelezettségüknek tettek eleget, hanem láthatóan gazdagodtak maguk, sőt még a cselédek is jobb sorsba jutottak. Vaszary örömmel látta az uradalmi jólét emelkedését, de nem így az ellenőrzésre jogosult vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Rossz néven vette, hogy a prímácia a szavatossági szerződést nem terjesztette fel hozzá és nem kérte jóváhagyását. Ezáltal a támadási felület még szélesebbre nyúlt, mert a szenzációra éhes napilapok is kezdték támadni személyét.

Zichy János úgy járt volna el tapintatosabban, ha nem engedi kiteregetni ezeket a helytelenségeket és szabálytalanságokat, hanem a múlt precedensei nyomán, *zárlati kezelés* alá veszi a kérdéses érseki javadalmat. Ehelyett a kényelmesebb megoldást választotta, nevezetesen, a bécsi kongresszuson Vaszaryt ért királyi szemrehányás után leváltását ajánlotta. Helyeselték ezt, akiknek döntő szavuk volt ebben és nem ellenkezett Vaszary sem, hanem szerzetesi alázattal meghajolt felsőbbsége akarata előtt. Emiatt nem érzett szívében semmiféle tövist, amire jellemző búcsúzó pásztorlevele, melyben utódjára nézve csupán annyit mondott: legyen áldott, aki utánam az Úr nevében jő!

Az akkori magyar kormány más és illőbb módon is elintézhette volna ezt a nem éppen könnyű kérdést. S hogy mégis ehhez a bántóbb formához nyúlt, arra felbátorította *Theodor Kohn* olmützi érsek több tekintetben hasonló lemondatása. De kettejük közt mégis

nagy volt a különbség. Mert amíg Kohnnál a javadalom átvétele és átadása utódjának, a legsimábban folyt le, addig Vaszarynál bővelkedett bántó adalékokkal. És ez nem is maradt titokban. A napilapok a nyilvánosság elé teregették s ezúttal nem Vaszary személye lett a támadások célpontja, hanem a kormány. Komoly, országos hírlapokban jelentek meg cikkek a lemondatott főpap védelmére, s ezek éle még jobban vágott, mikor kiderült, hogy Csernoch kalocsai érsek lesz az utódja.

5. A bíboros-remete

Élete hátralevő éveiben, méltán illethetjük a fenti elnevezéssel, mert azt akarta, hogy a világ ne tudjon róla és ő sem akart tudni a világról. Ezért is zárkózott be meghitt emberével, Kohl püspökkel és néhány szolgaszemélyzetével balatonfüredi villájába. A kíméletlen emberi sors azonban nem engedte meg, hogy aki a Pax-ot választotta egyik jelszavának, békében élhesse le öregsége napjait. Ismét a kormányt használta fel, hogy távoli nyugalmát, minél nyughatatlanabbá tegye. A lemondatás részleteinek kiszivárgása, azok inkább elfogult, mint elfogulatlan magyarázgatása, a kultuszkormányt arra kényszerítette, hogy magát igazolja. Az érseki javadalom átvételére, *Madách Emanuel* min. tanácsos elnöklésével külön kormánybizottságot küldött ki, s ez a gazdasági szakértők bevonásával több százezres összeggel terhelte meg Vaszaryt. Nemcsak az uradalmi épületeken mutatkozó rongálódásokat, a leromlott állatok értékcsökkenését számította fel, hanem még olyan kegyurasági templomokkal is megterhelte, melyek rendbehozatalát, utódai évtizedeken át nem tartották szükségesnek.

Már az ekként kimutatott tételek is nagy izgalmat okoztak s fokozták azt a magánosok követelései. Siettek ezeket bejelenteni s türelmetlenül sürgették kifizetésüket. Vaszary erre képtelen volt, viszont az átvevő bizottságot semmiféle kifizetésre nem lehetett rábírni. Nemcsak a primácia főpénztárát tiltotta le az ilyen jellegű kiutalványozástól, hanem a gazdasági alkalmazottaknak még azt sem engedte meg, hogy kiszedhessék még a földben levő terményeket és azokat a korábban megkötött szerződések jogán leszállíthassák. Arra az alapra helyezkedett, hogy ez nem az ő dolguk, hanem Vaszary Kolosé. Ezt a lehetetlen jogállapotot méltán jellemezhette a volt prímás jogi képviselője, *Gróh József* ekképpen: az átvevő bizott-

ság egész érthetetlenül Vaszaryt *követeléseire nézve holtnak* nyilvánítja, míg *tartozásaira élőnek.*

Madách az egyes ülésekre meghívta Kohl püspököt s mint „főbűnöst" vonta felelősségre, mindazért, ami bekövetkezett. Az ő jogi érvelése az volt, hogy a tartozásokért, melyek elejétől végig, gazdasági természetűek, nem Vaszary a felelős, hanem az érseki javadalom, mint külön jogi személy. Az előbbinek csupán egy hitelezője lehet és ez az esztergomi érsekség. De még ez is, kizárólag abban az esetben, ha a végelszámolás megállapítja, hogy valami hiányzik a törzsvagyonból. Az előadottak után nem meglepő, ha álláspontját nem osztották a bizottság tagjai.

Mindez a herce-hurca nem volt elég. Tetézte azt, hogy több hitelező pert indított követelései behajtására. Azt mindenki sejtette, hogy a volt prímásnak nem maradt annyi vagyona, hogy a jelentkezőket sorra ki bírja elégíteni, még részletfizetés formájában sem. Igaz ugyan, hogy X. Pius kívánságára, Ferenc József úgy rendelkezett, hogy a budai érseki palota lakhatásán kívül, az érseki javadalomból 120 000 K. évjáradékot kapjon havi 10 000 K. előleges kifizetéssel. A papíron ez szépen festett, de a valóságban már kevésbé, mert a fenti összeget, előbb 60 000 K-ra csökkentették, de azután ezt sem kapta meg, sem elsődleges, sem utólagos kiutalással.

Ilyen körülmények között csak az segíthetett volna rajta, ha csődöt kér maga ellen. A miniszteri bizottság ezt azért sem bánta volna, mert a bíborosi csőd, nyilvánvalóvá teszi, hogy kényszerű lemondatása elkerülhetetlen volt. Kohl püspök nem engedte idáig elfajulni az eseményeket s hűséggel szolgált gazdáját ez esetben az erkölcsi haláltól mentette meg, ahogy egyszer testi életét is neki köszönhette.

Még érseksége elején (1893. ápr. 10.) történt, hogy Lóskay bizonyos szabálytalanságok miatt, elbocsátotta állásából *Csólics Lajos* pincemestert. Az azonnali hatállyal történt felmondást sérelmesnek találta s panaszával kihallgatásra jelentkezett a prímásnál budai palotájában. Kohl rossz előérzettől indíttatva, vonakodott az indulatosan viselkedő embert elébe bocsátani. Szó, szót követett, mire Csólicsot elöntötte a vér, rátámadt Kohlra s ruhája alól előkapva nagy kését, négyszer döfött beléje. A súlyosan sebesült sokáig élethalál közt lebegett, de végre mégis csak meggyógyult, igaz, hogy félveséjének eltávolítása árán.

Ezt a sötét emléket egész életén át magában hordta, de ennél is jobban fájt az a szúrás, amit gazdájával együtt a mostani bizottságtól kapott. Keserű gúnnyal jegyezte meg, hogy Csólics Lajos kése, amivel őt megsebezte, fényes és tiszta volt. De már a miniszteriális bizottság mérges nyilakkal sebezte meg. Ezek a sebek sokkal fáj-

dalmasabbak voltak, mint amiket Csólics okozott és nem is fognak begyógyulni. Mit törődtek ezzel ellenfelei?! Számukra az volt a fontos, hogy Vaszary vagy csődöt kérjen, vagy pedig fizessen! Kohl nem engedte, hogy az előbbivel újból beárnyékolják nevét és általa az egyház erkölcsi tekintélyének is ártsanak. Ami értéket csak fel tudott hajtani, azt mind pénzzé tette s az így befolyt 400 000 K-ból az érsekség összes jelentkező hitelezőit kifizette.

Ettől kezdve az átvételi eljárás valamivel nyugodtabb menetet vett fel, bár zavaró részletek ezután sem hiányoztak. A bizottság még mindig tudott bizonyos hiányokat megállapítani a törzsvagyonból s azokat az elnök a balatonfüredi villára tábláztatta be. S eme utolsó felvonásban a legszomorúbb az volt, hogy az ott található ingóságokra végrehajtást rendelt el.

A legnagyobb megdöbbenésre, a végrehajtók csakugyan megjelentek és sorra írták össze az ott található ingóságokat. Szobáról szobára mentek, s végül sor került a hálóra. Kohl arra kérte őket, hogy tekintsenek el a hálószoba néhány bútordarabjától s megjelenésükkel ne háborgassák az aggastyán és beteg bíboros nyugalmát. A kérést elutasították, benyitottak ide is, s összeírták még azt a kerevetet is, amin pihenni szokott. Ez az eljárás annyira megrendítette a sok keserűséget átélt főpapot, hogy kezébe temette arcát és keserves zokogás vett rajta erőt. Aki egész életében csak jót tett másokkal, így kapta azt vissza.

Sokáig már nem bírta ezt a lelki megrázkódtatást. Azelőtt sem beszélt sokat, ezután még hangtalanabb lett. Imádságban lelte minden vigaszát s jól esett neki, meghitt környezetének végső kitartása. Ilyen előzmények után halt meg az első világháború második évében, 1915. szept. 3-án. Utolsó kívánsága szerint szülővárosa, Keszthely temetőjének kápolnájában temették el, szept. 9-én. Az is az ő óhaja volt, hogy síremlékére *VII. Gergely* pápa síriratának kezdő két szavát véssék: *szerettem az igazságot...!* A többit elhallgatta. De ez az elhallgatott gondolat élő vádirat a hideg sírkövön, mindazok ellen, akik annyira elkeserítették utolsó idejét.

Befejezésképpen még csak ennyit: életpályája ragyogó íveléssel indult el. de magaslati pontján elszürkült. Olyan időkben vezette a magyar katolicizmus egyházkormányzatát, amikor a béke áldó sugaraiban jóval többet tehetett volna, mint amennyit tett. Szándéka tiszta és nemes volt, de ereje törékeny, egészsége megrendült és így méltán elvárható nagy alkotások nem aranyozták be nevét.

CSERNOCH JÁNOS
(1913–1927)

Tua luce dirige.
(Jelmondata)

Életének java még belenyúlik a történelmi Magyarország korába, de már végső szakát az első világháború és azt követő kemény megpróbáltatások közt élte le. Ilyen formán alakja nem mosódhatott el idősebb nemzedékünk előtt, hiszen sokan vagyunk, akik még személyesen ismertük. Éppen ez a történeti közelség int, hogy életképe lepergetésében, fokozottabb éberséggel tartsuk kötelezőnek a tacitusi szabályt: *sine ira et studio,* azaz törekedjünk a tárgyilagos megítélésre.

Akik élesebben emlékeznek rá, tudhatják, hogy sokrétűsége menynyi meglepő vonást árult el. Fordulatokban meglehetősen gazdag volt, s ezáltal nem egyszer fejcsóválást okozott másokban. Szokatlan jelenségnek mondható, hogy milyen *biztosan és gyorsan* ülhetett be Vaszary örökébe. Az utóbbi lemondása után, mégcsak egy hónap sem múlt el, s nov. 20-án már megtörtént kinevezése és dec. 3-án pápai megerősítése. Rá hat nap múlva megjelent Schönbrunnban, ahol uralkodója kezébe letette a szokásos hűségesküt s 1913. újév napján, per procuram, *Rajner Lajos* főkáptalani helynök útján elfoglalta érsek-prímási székét.

Amikor mindez folyamatban volt, kalocsai szűkebb munkatársai elbeszélése szerint sokat vívódott, elfogadja-e, vagy ne, a felkínált primáciát? Tartott attól, hogy a közvélemény, vagy annak legalábbis szenzációkra éhes rétege, nyelvére veszi azzal a gyanúsítással, hogy elődjének miatta kellett félre állnia. Ezt ugyan így sem kerülhette el, mert nyílt titok volt, hogy az utolsó időkben minden fontosabb egyházpolitikai szál Kalocsára futott be, mivel az uralkodó és kormánya leginkább az ő szavára és tanácsára támaszkodott. Ez a körülmény joggal sejtette, hogy az illetékes tényezők benne látják a jövő hercegprímását és ebben nem is tévedtek a sohasem hiányzó *augurok,* mert a választás csakugyan reá esett.

Ismerve az akkori egyházi viszonyainkat, azt lehet mondani, hogy erősebb vetélytársa nélkül állt a püspöki karban. Akik számításba jöhettek volna, vagy kiöregedtek és elbetegeskedtek, vagy pedig túl fiatalok voltak. Az előbbiek csoportjába sorozható *Hornig*, azonban túljárt a hetvenes éveken s ezért nem gondolhatott rá. *Szmrecsányi Lajos* neve is forgott, aki Csernoch hatvanas évjáratához tartozott, azonban Esztergomra annál kevésbé számíthatott, mivel csak ekkortájt vehette át az egri érsekséget, mint Samassának öröklési joggal felruházott koadjutora. A többiek, velük egyidősek, vagy korosabbak, örültek, hogy kiestek a futamból és nem háborgatták őket csendes nyugalmukban.

A fiatalabbak közül sokan fogadkoztak *Mailáth Gusztáv* erdélyi püspökre. Mindössze negyvennyolc éves volt és már tizenöt esztendeje kormányozta az erdélyi egyházmegyét. Általános népszerűségnek örvendett s az iránta megnyilatkozó tiszteletet és szeretetet meg is érdemelte. Mindenki atyai jóságú és buzgó főpapnak ismerte s ilyen alapon a Szentszék elfogadja, feltéve, ha elküldik hozzá a prezentációs iratokat. A komolyabb kat. közvélemény reménykedett ebben, annál is inkább, mivel azt is tudta róla, hogy a király keresztfia. Ferenc József kedvelte és becsülte, azonban túl lágynak tartotta ahhoz, hogy rá merte volna bízni az ország első főpapi székét.

Ha Csernoch nincs, a kormány aligha ellenzi *Várady L. Árpád*, akkor még győri püspök személyét, mivel állampolitikailag egyik legmegbízhatóbb emberének tartotta. Hasonló megítélés alá esett *Széchenyi Miklós* váradi püspök, de a pápai kúria előtt egyikük sem volt grata persona, így hát el kellett tőlük tekinteni. Megfordítva állt a helyzet az életszentség hírében álló *Fischer-Colbrie Ágost* kassai püspökkel, aki viszont a budapesti kormánynak nem tetszett. Szent X. Piusnak a modernizmus felett gyakorolt szigorúbb őrködése miatt, csak a közelmúltban (1911) került indexre *Prohászka Ottokár* három írásműve, ezért az ő előléptetését sem lett volna tanácsos Rómában szóba hozni. Hátra lett volna még *Zichy Gyula* pécsi, *Glattfelder Gyula* csanádi és *Mikes János* szombathelyi püspök, azonban túlfiatal koruk miatt róluk nem is beszéltek.

Csernoch neve egytől-egyig háttérbe szorította az elsoroltakat, ennek ellenére ő sem volt egészen biztos célbafutásában. Még nem sikkadt el emlékezetéből, hogy kalocsai megerősítése sem ment túlsimán. Éppen elég és izgalmas tárgyalás előzte meg, amíg *Szécsen Miklós* vatikáni nagykövetnek sikerült elhárítani az akadályokat. Ha igaz, hogy mostanában sokat töprengett, ebben része lehetett annak a félelemnek, nehogy megismétlődjék az előbbi eset. Ettől

most nem kellett félnie, mivel Róma sem gördített akadályt és így öt évi távollét után visszatérhetett Esztergomba, mely annyira szívéhez nőtt.

1. A szülői házból az egyház szolgálatába

Vaszaryt Zala törzsökös magyarsága és a magyar álmokat csobogtató Balaton hullámai vitték az ősi prímási székhelyre. Csernochot viszont az akkor még magyar–morva határmentéje indította el, ahol az emberi érzések ütemét a *szlovák* lélek és nyelv muzsikája hangolta. S mégis mire célba futott, meg nem tagadva eredetét, *magyarrá* lett, akárcsak a Felvidékről beérkezett prímásaink legtöbbje.

Szerette hazáját régi területi épségében s nem kevésbé trianoni megcsonkításában. Még utolsó napjaiban is betegágyáról, egyik barátja, *Klebelsberg Kuno* kultuszminiszter útján, szinte elhaló hangon ezt az üzenetet küldte szét: mondja meg halálom után, hogy „Nagy-Magyarország" hercegprímása koporsójából azt üzeni a nagy világ népeinek, nem igaz az, hogy a nemzetiségeket elnyomta egy olyan ország, mely egy egyszerű tót fiút a hercegprímási székbe emelt. Eme egyéni meglátását nem mindenki írta alá.

A túlnyomó többségben szlovák ajkú Szakolca városában született 1852. jún. 18-án, mint *Csernoch Pál* és felesége, *Novák Erzsébet* harmadszülött fia. Mindketten dolgos földművesek, becsületes emberek, vallásos lelkek voltak és emellett józan paraszti ész és rendszeretet jellemezte őket. Lakóvárosuk az északnyugati nyelvterület egyik kultúrgóca volt s ezért is emelkedett a *szabad királyi* városok rangjára. Ebből azonban az egyszerűbb munkáskezű öregeket csupán az érdekelte, ami kielégítette vallási igényüket, kimondottan a városi plebánia, s talán még inkább a ferencesek kolostora és temploma.

A kis János szeme, öntudatosabb éveiben már tágabbra nyílt. A várfalak a város egykori dicsőségéről beszéltek neki, a kir. kat. gimnázium a régi jezsuitákat, a kórház az irgalmasokat, az újabb kolostorjellegű háztömb a pálosokat idézte fel lelkében. Bármerre tekintett, csupa kultúrjelenségekkel találkozott, amiből azt a tanulságot vonta le, hogy a bennszülöttek büszkék lehetnek Szakolcára. Azok is voltak, és ezt a büszkeségüket nem is leplezték. Találékony eszükön sem lehetett túljárni, ezért is nevezték őket a szomszédos falvak, inkább gúnyból, mint megtiszteltetésből *skaličánoknak*, ami

agyafurtat jelent. A környezethatás Jánosunkon sem szaladt el teljesen nyom nélkül.

Ha atyja foglalkozását folytatja, bizonyára vezetője lesz az ottani földművelő rétegnek, ahogy vezető lett azon az úton, amit a sors jelölt ki számára. Szokatlan tehetsége már elemista korában utat vágott magának s minél magasabbra jutott az egyik osztályból a másikba, annál szembetűnően kivált iskolatársai közül. Jó fejére vall, hogy szlovák anyanyelvén kívül csakhamar elsajátította a magyart s mivel játszótársai közt akadtak német származásúak, ezekkel is korán meg tudta magát értetni.

Szülei buzgó templombajárók voltak s természetes, hogy ő sem maradt el tőlük. Kedvence lett a fiatal káplánoknak, akik megtanították ministrálni s neki az volt a legnagyobb öröme, ha akár a plebánia, akár a barátok templomában ott térdelhetett az oltárnál és felelgethetett a misézö pap szavaira.

Akik közelebbről megismerték, köztük elsősorban az akkori plebános, *Szabó Antal,* váltig unszolták a szülőket, hogy írassák be a gimnáziumba, mert kár lenne parlagon hevertetni szépen nyiladozó tehetségét. Erre nézve a döntő szót anyai nagybátyja, *Novák Pál* nagyszombati érsekhelynökségi titkár mondta ki és így lett a szakolcai algimnázium első osztályos tanulója. Csernochéknak nem volt okuk megbánni ezt a lépésüket, mert fiuk ezután sem engedett az elsőségből. Egykönnyen tanulta a különböző tantárgyakat, de nagyszerű nyelvérzéke révén a latinban jeleskedett. Mire a negyedik osztályt elvégezte, fennakadás nélkül tudott *Cicero nyelvén* beszélni. S erre különben is bőven jutott alkalom, mert a szakolcaiak, így apja barátai közt is, nem egy akadt, aki a deák nyelvet jól bírta.

Nyaranta meg szokott fordulni az egyik rokoncsaládnál, *Bundaláéknál,* akiknek szintén volt két kb. vele egyidős gimnazista fiuk, az egyik *Mihály,* a későbbi váradi kanonok, a másik pedig *János,* Nagytapolcsánynak leendő plebánosa. Itt az öreg Bundala bácsi kedvéért nemegyszer kellett kiállniok szellemi tornára, de a kis skaličán nem engedte magát legyürni. Főképpen folyékony latinságával aratott kiugró sikereket a másik kettő felett.

A negyedik osztály elvégzése után, megint csak Novák titkár azt ajánlotta, hogy ötödikre az esztergomi bencések gimnáziumába kellene felvétetni. Az a titkos vágy vezette, hogy unokaöccse az ő életútjára lépjen, ami különben vissza-visszatérő álma volt a szülőknek is. Erre különösképpen gyermeküket sem kellett hajtani, hiszen az otthon, a templom, sőt maga a gimnázium a legjobb keltetője volt az egyházi hivatásnak. A szerencsés véletlen több jó katolikus érzésű pedagógust toborzott ide, de valamennyi közt a ferences *Terlanday Gergely* hittanárnak köszönhetett legtöbbet. Szoros kézben

tartotta diákjait-s azon iparkodott, hogy megőrizze őket a jó úton s akikben kigyulladt a papi hivatás mécsese, az ki ne aludjék, hanem teljes tűzzel világítson a megvalósulás útjára.

Ilyen előkészületek után következett Esztergom, amely ilyen vonatkozásban Szakolcánál is többet nyújtott neki. A gimnáziumban kizárólag bencések tanítottak s ez egymagában jótékonyan hatott az egyháziasabb szellem gyarapodására. Bármerre tekintett a városban, lépten-nyomon papokkal, szerzetesekkel és apácákkal találkozott. Fenn a Várhegyen a bazilika, szeminárium, a kettős kanonoki házsor integetett feléje. A hétköznapi sétákon elsuhogtak mellette a reverendás kispapok. Nagyobb ünnepeken viszont láthatta az ország első főpapját, egész pompájában. Már e külső benyomások csábították a papi pályára, ami szüleinek legnagyobb boldogsága, neki pedig szíve vágya volt.

Az igaz, hogy a helyváltozás nagyobb kiadásokkal járt, de az öregek szívesen húzták összébb magukat, hogy jusson a fiúk további taníttatására. Kerestek számára nem éppen túl drága szállást s azt megtalálták az akkori Szent Lőrinc utcában, Gábriel szabómesternél. Náluk lakott két évig, míg el nem végezte az ötödik és hatodik osztályt, természetesen *kitűnő eredménnyel* s utána jelentkezett kispapi felvételre.

1868-at írtak, amikor Simor jóvoltából magára ölthette a búzakékszín reverendát s megkezdhette szemináriumi életét. A hetedikes és nyolcadikos növendékek, ekkor még házi oktatásban részesültek s csupán vizsgákra jelentkeztek a bencés tanároknál. Ennek a rendszernek sem érezhette hátrányát, hiszen országos hírű nevelőket és oktatókat kapott, többek közt *Dankó Józsefet* és *Fraknói Vilmost.* A két utolsó osztály befejezése után tehát nyugodtan állhatott az érettségi bizottság elé, melynek tagjai kitűnő osztályzatokkal minősítették.

Az eddig felmutatott eredmények után, egész természetes, hogy Simor Bécsbe küldte a teológia végzésére. A Pázmáneumban ismét a legjobb vezetés alá került. Rektora előbb *Schopper* volt, majd rozsnyói püspöki kinevezése után *Sujánszky.* Mellettük működött még a papnevelés terén nagy gyakorlattal rendelkező *Mally János,* prefektusi és a szentéletű *Lollok József,* később esztergomi kanonok, majd lazarista szerzetes, spirituálisi feladatkörben. Mindegyik külön egyéniség volt, de sajátos feladatukat hozzáértően végezték, így hát Csernoch sokat tanulhatott tőlük.

Hittudományi képzettségének alapjait mégis csak az egyetem adta meg, ahol az ő idejében oly nagyhírű teológusok tanítottak, mint *Zschokke, Walter, Laurin* és *Ricker.* Az első a bibliikus tudományszak iránti érdeklődését keltette fel s pályája kezdetén fűtötte is az

ambíció, hogy ezen a téren emelkedjék ki. Laurinban tetszett a biztos és világos jogászi fejtegetés. Nem bánta meg, hogy óráit oly szorgalmasan látogatta, mert későbbi finom jogérzéke hozzá vezethető vissza. Az előbbi kettőnél élénkebb temperamentumú volt Ricker, aki a pasztorálist adta elő, rendkívül vonzó színezéssel. Vezető szerepet vitt Bécs közéletében s a fiatal Csernochot teljesen magával ragadta biztos fellépésével, éles dialektikájával, amikor a kiélezett társadalmi és politikai kérdésekben hallatta szavát. Itt már a későbbi *politikus Csernoch* ébredezett benne s mintaképével annyira összehangolódott, hogy még primíciai szónokának is őt kérte fel.

Szellemének látóköre azonban nemcsak a Pázmáneumtól az egyetemig határolódott el, hanem kiterjedt a császárváros kulturális, társadalmi és politikai színképeire. Nagyon sok és értékes benyomásokkal gazdagodott s elsősorban azt tanulta meg, miként kell nagyobb távlatokban gondolkodni és cselekedni. S valahányszor a nyári vakációk hazavitték, nem hanyagolta el a hazai viszonyok tüzetesebb megismerését sem. Ha kisebb korában Szabó plebános volt a formálója, mostanság ugyanezt tette utódja, a jó hírnevű *Mezey Ferenc.* Talán többet tartózkodott a plebánián, mint odahaza s plebánosa szívesen vitte magával, ha Pozsonyba, vagy Nagyszombatba utazott, avagy a környék plebániáit látogatta. Ezáltal újabb alkalmat nyert a lelkipásztori tapasztalatszerzésre, ami szintén értékes elindítást jelentett jövője számára.

Az egyetemen szerzett elmélet ily módon kapcsolódott a gyakorlati tudással s az egyiket éppúgy summázta magába, mint a másikat. Mert életeleme volt, hogy mai szóhasználattal, a normát túlteljesítse. Hittudományi éveit 1874-ben abszolválta s akárcsak Simor, ő is két szigorlat letételével érkezhetett haza. Papszenteléséhez hiányzott a kánoni korhatár s az is előnyére vált, hogy főpásztora nem alkalmazta ún. szárazkáplánnak, hanem visszaküldte Bécsbe, az *Augustineumba.* Itt újból találkozott volt tanárával, Laurinnal, aki a kánonjogból képezte tovább, de már új volt a dogmatikus *Schwetz,* nemkülönben a hazai *Steiner Fülöp.* Általuk újabb indításokat nyert, hogy belejöjjön a teológiai művelés metodikájába, ami csak növelte tudományos készségét.

Közben elérte a megkívánt korhatárt és így *Rauscher* bécsi bíboros-érsek segédpüspöke, *Kutschker János* 1874. nov. 18-án pappá szentelte. Első szentmiséjét már másnap, édesanyja névünnepén, legszűkebb környezetének és bécsi barátainak részvételével mondotta el a Szent Erzsébet-apácák templomában. Utána ismét teljes gőzzel nekifeküdt a tanulásnak, hogy főpásztora várakozásának megfeleljen. Még ugyanabban a tanévben letette utolsó két szigorlatát és 1876-ban *doktorrá* avatták.

Bécsi elöljárói és professzorai most azt ajánlották Simornak, hogy tanulmányai tökéletesítése végett küldje Rómába. De ő elhárította ezt az ajánlatot azzal, hogy neki idehaza is szüksége van okos papokra. Róma helyett tehát a *felsőradosi* kápláni állomás várt reá. Mi tagadás, szívesebben ment volna az örök városba, de azért zokszó nélkül fogadta a parancsot s az vigasztalta, hogy szülővárosa közelébe kerülhetett. Első próbatételnek nem ártott ez a főpásztori intézkedés, legalább korán megtanulhatta, hogy az ember, főleg a pap nem mindig érheti el vágyainak teljesedését.

Egy esztendei falusi lelkipásztorkodás után, újból kezébe vehette vándorútját, mivel felsőbbsége a fővárosba helyezte, hasonló minőségben. Egy évig *Rostaházy Kálmán* krisztinavárosi plebános mellett káplánkodott, utána pedig a terézvárosi plebániára került, *Klempa János* mellé, mert itt a *szlovák ajkú* hívek kívántak maguknak fiatalos erőt. E kettős beosztása világosan elárulta, hogy érseki hatósága mégsem értékelte le észbeli tehetségét, hiszen oly helyekre küldte, ahol képességeit bőven kamatoztathatta. Rostaházytól tanult sokat, mert buzgó és tevékeny lelkipásztor volt, amellett szívesen forgatta a tollat. Mellette tehát elsajátította a hivatali vezetést, főnökét követve, szívesen ült le a gyóntató székbe, predikált, betegeket látogatott, hitoktatott és egyéb plebániai munkát végzett. Hasonlóképpen dolgozott Terézvárosban, ahol különösen a katolikus szlovákok ragaszkodtak hozzá.

Hivatalos elfoglaltságán kívül, szakított magának időt, hogy Rostaházyhoz hasonlóan, írogasson. Munkatársa lett a *Jósika Kálmán* szerkesztésében megjelenő *Magyar Koronának*, ahová újságcikkeit helyezte el. Komolyabb tanulmányainak Hornig Károly, akkor még egyetemi tanár adott helyet az általa szerkesztett *Religio*-ban. Kettejük közt csakhamar szoros barátság alakult ki, s tizenkét évvel fiatalabb paptársának nemcsak a tanulmányait közölte örömmel, hanem távolléte idején a szerkesztés gondjait is rábízta.

Ez szintén Csernoch javára kamatozott. Hornigot ugyanis Simor 1878-ban kinevezte irodaigazgatónak, és nem nyugodott addig, míg fiatal barátját nem hozatta Esztergomba. Először felajánlották neki a gimnazista kispapok tanítását, de ezt elhárította azzal, hogy beállítottsága nem a profán, hanem a teológiai tárgyak előadására javallja. Így kötött ki, bár nem véglegesen, első szerelme, a *biblikum* tanítása mellett. Lelkiismeretesen készült előadásaira, azokat óráról órára leírta, mert az volt a szándéka, hogy könyvalakban is megjelenteti. Közben más tájak felé is elnézegetett és az *Új Magyar Sion* hasábjain hosszabb értekezést jelentetett meg (1880) Szent Tamás bölcseletéről. Bár ez tárgyán kívül esett, a szakemberek mégis a leg-

nagyobb elismeréssel nyilatkoztak alapos felkészültségéről és boncoló elmeéléről.

Biblikus kiforrottsága viszont Simort lepte meg az évközi és évvégi vizsgákon. Feltűnt neki ügyes bánásmódja növendékeivel, szaktárgyának otthonos kezelése és hogy latinul oly folyékonyan beszélt, mintha csak anyanyelve lenne. Még otthon, az asztalnál sem fogyott ki a dicséretekből. Ez biztatás volt Hornignak, hogy megkockáztassa: nem kellene-e behozni az érseki irodába? Simor kapott a gondolaton s a szeminárium alighogy nyári szünetre bocsátotta a kispapokat, biblikus tanáruk is megkapta az avizót, hogy vonuljon be az aulába, egyelőre *levéltárosnak és szertartónak.*

Bár erre nem számított, de annál nagyobb lett az öröme, hogy Simor közvetlen szolgálatába kerülhetett. Egészen haláláig kitartott mellette, miközben fokozatosan haladt előre a ranglétrán. 1882-ben főszentszéki jegyző és *érseki titkár* lett s egyben elnyerte a pápai kamarási címet. Rá öt évre a csász. és kir. udvari káplánok sorában találjuk, újabb egy év múltán, amikor Hornig veszprémi püspök lesz (1888), ő örökli az *irodaigazgatói* állást. S alig telik el ismét néhány hónap, amikor főpásztora, aránylag elég fiatalon, harminchét éves korában, kinevezei főszékesegyháza *kanonokjának.* Az erről szóló okmányt, ezzel a tréfás megjegyzéssel nyújtja át: kineveztelek kanonoknak, nem mintha megérdemelted volna, hanem hogy megérdemeljed!

Volt ebben kis malícia, hiszen ő tudta legjobban, milyen híven szolgálja. Sokszor még gondolatát is kitalálta és ez nagyon tetszett Simornak. Elég volt valamely fontosabb intézkedést nagy vonásokban vázolni s Csernoch azt a legnagyobb pontossággal dolgozta ki. Korán kiismerte észjárását s ahhoz hűségesen alkalmazkodott. Jó vagy rossz kedvében, egyaránt megtalálta a megfelelő hangot s nem egy nehéz helyzeten segítette át. Ilyennek bizonyult többek közt az akkori egyházpolitika zajlása. Adott esetekben Simor megmondta, mi az ő álláspontja s a többit reá bízta. Ő azután olyan formába öntötte, hogy nyugodtan lehetett továbbítani az illetékes minisztériumokba. Arra ügyelt, hogy merev ne legyen és még inkább, hogy az egyházias érdekeket biztosítsa. Ekkor még az ilyen taktikázás valahogy ment.

A laicizáló törekvéseket még szabadabban propagálta, a túlnyomóan liberális vizeken evező sajtó. Csernoch ezen a vonalon is résen állt és készen volt a válaszadásokkal. A halotthamvasztási propagandával szemben megírta „A halottégetésről" szóló tanulmányát s azt könyvalakban is közzétette (1887). Nem hallgatott, amikor az elkeresztelési viták tartották izgalomban a közvéleményt s a Religioban „Az akatolikus szülők gyermekeinek megkeresztelése kato-

likus papok által" címen megjelent dolgozata közfeltűnést keltett. Többször cikkezett *névtelenül* az említett Magyar Koronában, a Lonkay-féle Magyar Államban s az osztrák Vaterland-ban. A felszínen kavargó kérdéseket tárgyalta a tőle megszokott éles elméjűséggel. Még Szapáry kormányelnök is annyira felfigyelt rájuk, hogy utána nyomoztatott, ki a szerzőjük? Jellegzetes és nehezen olvasható kéziratából nem volt nehéz kideríteni, mire Szapáry felszólította a prímást, hogy tiltsa el az ilyen közlemények közrebocsátásától. És Simor? Tréfásan intette, hogy a jövőben cikkeit másoknak mondja tollba és úgy küldje be a szerkesztőségekbe. Ez már mit sem használt, mivel a gondolatmenetből pontosan lehetett következtetni a névtelen, de „ismerős" cikkezőre.

A hosszas és állandó együttlét egészen gazdájára formálta, de rajta kívül szívesen tanult más és okos pályatársaktól is. Jótékony hatással volt rá Rajner, aki előbb titkári, majd irodaigazgatói állásban előzte meg. Hűvösebb egyéniségét nem akarta átvenni, de már szakszerű és lelkiismeretes ügybuzgalmát annál inkább. Horniggal itt már annyira összemelegedett, hogy az esztergomiak úgy emlegették őket, mint a klasszikus hitregék *Castor és Pollux* baráti kettőségét. Még a gondolkodásmódjuk is azonossá vált s tudták, kiket kell átejteni, de a lebuktatásokat is úgy hajtották végre, hogy azok lehetőleg ne fájjanak.

A két utóbbi vezető személyiség mellett ott voltak a fiatalabb aulisták, akik ha nem bírták ezt a szolgálatot, vagy nem tudtak alkalmazkodni, búcsút vehettek. Így járt *Maszlaghy Ferenc* és *Fischer-Colbrie*, de ők ketten még felfelé buktak, amennyiben az előbbi budai várplébános lett, míg az utóbbi az Augustineum igazgatója. Már *Séda Ernő* nem volt ennyire szerencsés, mivel meg kellett elégednie a perbetei plébániával. Az újabb kettő: *Machovich Gyula* és *Vargha Dezső* végig kitartottak Csernoch mellett, egészen Simor haláláig. Utána Vaszaryval új emberek jöttek s ezek vették át az előbbiek helyét. Csernoch még egy évig bent működött az aulában, de látva, hogy Kohl mellett másodlagos szerepet kell vinnie, ő is távozott. Az új prímás felajánlotta neki a főszékesegyházi plébániát, amit örömmel fogadott s 1893. nov. 12-én átvette annak vezetését.

2. A közélet emelőin Csanád és Kalocsa felé

Eddigi életvonalán az egyházkormányzatban jeleskedett, a most következő időszakban pedig be kellett bizonyítania, hogy a népközösségnek is tud begyújtó motorja lenni. Akták és rendelkezések osztogatása után élő emberekkel kellett foglalkoznia s rövidesen megmutatta, hogy nemcsak az irányelvek kiszabásához ért, hanem azok valóra váltásához is.

A várplebánia népe hamarosan megszerette, mert tudott nyelvén beszélni s ez a lelki aratás félsikerét biztosította. Sétái közben megmegállt egy-egy szíves szóra s ez az esztergomi polgároknak annál jobban tetszett, mert nemigen szokhatták meg, hogy, az itteni szójárás szerint: a „Nagyságos kanonok urak" szóba elegyedjenek velük. Ezenkívül azt is megtette, hogy időnkint bekukkantott egy-egy rozzant viskóba s kikérdezte lakóját ügyes-bajos dolgairól. Ez is pasztorális munkának számított, mivel megnyerő bánásmódjával a bazilikába csalogatta azokat is, akik eddig kerülték.

Simor hatására vezethető vissza, hogy szerette a szószéket és nagy okának kellett lennie, hogy vasár- és ünnepnapokon az ún. fáramisét és predikációt káplánjaira bízza. Beszédeit szívesen hallgatták, mivel tartalmasak voltak s ezért tanulságosak. Készült rájuk, aminek bizonyítéka, hogy azokat leírta s közülük nem egyet lehoztak az akkori hitszónoklati folyóirataink.

Csernoch „kanonokot" eddig is ismerték a városban, de Csernoch „plebános" közkedvelt alakja lett a közönségnek. Tevékenységi körét egyre szélesebbre tágította s alig létezett olyan társadalmi megmozdulás, melyről ő hiányzott volna. Az Esztergomi *Kat. Kör, Legényegylet, Ker. Szocialista-* és *Szent Vince Egyesület,* nemkülönben a *Népakadémia* és más hasonló intézmények benne köszönthették alapítójukat és szervezőjüket, vagy pedig támogatójukat és egyik legaktívabb tagjukat. Gyakran lehetett látni az előadóasztalnál s tömör széksorokban hallgatták, mert felvetett tárgya érdekességénél, tudományos feldolgozásánál és világos előadásánál fogva vonzotta az embereket.

Önmagát kellett volna megtagadnia, ha hallgat, amikor közéletünk forró volt az egyházpolitikai harc tűzcsóváitól. Az egész problémakörbe, még Simor mellett, alaposan bedolgozta magát, hogy a kihívásokra méltó módon felelhessen. Kéz alatt megküldték neki a készülő törvényjavaslatokat s nem volt nehéz sebezhető pontjaikra rátapintani. Egyelőre csak a helyi felvilágosításra s a katolikus erők tömörítésére szorítkozott. Majd belekapcsolódott a megyei életbe s mindkét részen megszervezte a törvényhatóságok katoliku-

sabb tagjait az ellenállás előkészítésére. *Keménytfy Dániel* és *Prohászka Ottokár* mellett, a harmadik legszorgalmasabb cikkírója volt az Esztergom c. lapnak. Fejtegetéseiben bátran odakiáltotta korszerű áthangolással a cicerói felhívást: ügyeljenek a politika konzuljai, mert ártani fognak az államnak is, amikor ártanak az egyháznak. A törvényhozás egyes lépéseit annyira kiismerte, hogy nemcsak Vaszary tárgyalta meg vele a kivédhetőség egyes fogásait, hanem püspökeink közül is többen hozzá fordultak tanácsért.

Politikai szereplése tulajdonképpen innen veszi kezdetét, először csak regionális kihatással, majd országos bevetéssel. A megindult kat. politika szervezői felfigyelnek rá és sűrűn felkeresik *esztergomi házát,* vagy pedig szőlőhegyi *Tusculanum-át,* hogy átbeszéljék vele a politikai helyzetet és a napirendi kérdéseket. Maga szintén gyakran felutazik Pestre és itt főleg Esterházy palotájában találkozik az alakulásban levő Néppárt vezető embereivel. Itt is arról folyik a szó, miként lehetne a pártot szilárd alapra helyezni és akcióképességének erősebb ütemét biztosítani.

Közben elkövetkezett az 1896-os képviselőválasztás ideje. A pártvezérek és politikai barátai rábeszélésére a Trencsén megyei *Csaca* kerületben jelöltette magát, miután *Dudek János,* akkor még nyitrai teológiai tanár visszalépett. Nem kétséges, hogy fölényesen győz, ha a kormánypárt nem pénzeli, eteti és itatja a „tót atyafiakat". Így a mandátumot a kormány jelöltje, *Lánczy Leo* vitte el. De ami nem sikerült most, bekövetkezett az 1901-es, 5-ös és 6-os választáson, mert szülővárosa egyhangúlag küldte az országházba.

Szűzbeszédét az egyik Néppártot ért támadásra adott válaszával mondta el. A liberális *Ivánka Oszkár* bátorodott neki, hogy megleckéztesse, mint felekezeti *békebontó* alakulatot. Gúnyos megjegyzéseit élénk tapssal kísérték párthívei s azt hitték, hogy sikerült az ún. klerikálisokat zátonyra juttatni. De azután felállt Csernoch s nyugodt hangon, de annál nagyobb fölénnyel morzsolta szét az előtte szóló hatásvadászó és kortesízű állításait. Kimutatta, hogy pártja a vallás és nemzetépítő program alapján áll és így akarja az országot és egyházát az *olcsó kiárusítástól* megmenteni. S akik előbb még Ivánkát ünnepelték, lehajtott fővel ismerték be, hogy ennek a papképviselőnek igaza van. Ezzel megalapozta honatyai tekintélyét, amit csak fokozott, amikor a *munkáskérdést* fejtegette nagy tapintattal és tárgyismerettel a T. Ház előtt.

Személyi csetepatékba nem szívesen bocsátkozott, mivel ezeket olybá tekintette, mint a vihart egy pohár vízben. Ellenben, ha országos, nemzeti, nemzetközi, egyházi, iskolai és szociális ügyeket kellett megvitatni, ezeknél már készségesen jelentkezett szólásra. Különösen emlékezetes az 1904-es költségvetés tárgyalásánál elhang-

zott filippikája. A közoktatásügyi kormányt vonta felelősségre, mivel eltérve az 1868: XXX. tc., 25. szakaszától, *mostoha elbánásban* részesíti a hitvallásos iskolákat. Fejére olvasta, hogy törvénysértést követ el, emellett még méltánytalanul is jár el, mert a nemzeti kultúra szolgálatában a *felekezeti iskoláknak* van annyi, ha nem több érdemük, mint az államiaknak. Harcolt a tanítók fizetésrendezéséért, a lelkészi kongrua méltányos megállapításáért, a vallási egyenlőség és viszonosság helyes értelmezéseért, a katolikus autonómia megadásáért stb. Szónoki hatásának titka abban rejlett, hogy könnyen kezelte az egyes problémákat. Úgy beszélt, hogy sikere biztosítva legyen, de azért beléje se lehessen kötni.

A *munkáskérdés* mindig kényes feladat volt, de ő ettől sem ijedt meg, mert azt szegről-végre jól ismerte. Itt különösen ragyogtatta fölényét s ha erre iratkozott fel, a képviselők tódultak a terembe. Sokáig nem felejtették el az 1904-es *vasúti sztrájkkal* kapcsolatos felszólalását. Elsősorban az ő érvei győzték meg *Hyeronimy Károly* kereskedelmi minisztert, hogy *emberségesen rendezze* a vasúti alkalmazottak pragmatikáját és fizetését. Hallani lehetett szavát, amikor az országgyűlés a *gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárak, baleesetbiztosítás,* a *végrendelet nélkül elhalt papok* hagyatéki ügyeit tárgyalta. Bármihez szólt, a többség, vagy elfogadta, vagy elvetette indítványait, de cáfolni nehezen tudta, mert érvei úgy vágtak, mint a kifent borotva éle.

Tárgyi tudása révén becsülték benne az ész emberét, viszont amiért ellenfeleivel szemben is köteles tiszteletet tanúsított, azáltal csak népszerűsége növekedett pártján belül és azonkívül. Nem volt harcias politikus, aki mindenáron kereste volna az ütköző pontokat. Nagy és elvi kérdésekért szívesen állt ki és még ezekben is kereste a lehetséges megoldásokat. Egyházának elvi döntései sokszor kényes helyzetbe hozták s el tudott menni az engedékenység végső határáig, csakhogy fel ne bomoljék az állam és egyház közti békesség.

Nem mondható kizárólagos *pártpolitikusnak* sem. Szerette pártját és ez kötelessége volt. De már nem annyira, hogy érdekeit előbbre helyezte volna az általános nemzeti és vallási követelményeknek. Ha kellett vele ment, de a pártfegyelem nem feszélyezte, hogy külön útra ne tért volna ha azt úgy látta hasznosnak. Ilyen eljárását is meg tudta értetni pártjával, viszont a kormányt arra a belátásra bírta, hogy vele mindig lehet és érdemes tárgyalni. Tekintélye nagy volt ott és itt s nem csekély része abban is, hogy a Néppárt tevőleges szerepet vállalt az 1906-os Wekerle-féle kormánykoalícióban, ami – sajnos – pártja bomlásához vezetett, de az ő számára ez is hasznot hajtott.

Erre nézve tudni illik, hogy *Meszlényi Gyula* halála, majd a kine-

vezett és pápailag megerősített *Mayer Béla* szatmári püspök visszalépése után, Apponyi kultuszminiszter felajánlotta neki a gazdátlanná vált szatmári egyházmegyét. Ő azonban szintén nem fogadta el. Egyes híradások szerint betegségét hozta fel mentő oknak s Esztergomtól sem akart megválni, ahol már a káptalanban az elsők közé került. Mások viszont anyagi kérdésekkel hozták kapcsolatba, amiért Szatmárt elhárította magától. 1908-ban már nem így viselkedett, amikor a csanádi püspökséggel kínálták meg. Apponyi korábbi vonakodását meg is említette a királynak, mire ő azt felelte volna: az kell nekem püspöknek, aki nem akar az lenni. Jan. 12-én tehát kinevezte, febr. 19-én Szent X. Pius pápa megerősítette, máj. 20-án barátjával Horniggal felszenteltette magát temesvári székhelyén.

Megyéspüspöki állásánál fogva a főrendiházban lett volna a helye, azonban a következő, 1910-es választásig a képviselőházban kívánta gyakorolni törvényhozói jogát. Elhatározását többen kifogásolták, azonban közjogászaink akként vélekedtek, hogy semmiféle alkotmányos akadálya nincs, amiért így döntött. A következő ciklusra úgy sem jelöltette magát, bár a Néppárttal továbbra is fenntartotta a szorosabb kapcsolatot.

Sajnos, a hangadó liberális politikában egyre gyengült ereje s Csernoch amiatt aggódott is, hogy előbb-utóbb el fog sorvadni. Ennek megakadályozása végett az a mentő gondolata támadt, hogy fuzionáltatni kellene a hatalmon levő *Munkapárttal.* Erre nézve történtek kísérletek, de eredményre nem vezettek, mivel a néppártiak az új alakulásban is vezető szerepet kívántak maguknak, ezt pedig *Khuen-Héderváry* kormányelnök nem tartotta teljesíthetőnek. Csernoch baljóslata kezdett valóra válni, hiszen már az 1910-es választáson mandátumainak felét vesztette el a párt, ami a kikerülhetetlen véget jelentette.

Sok egyéb bomlasztó eredőin kívül, nagy hiba volt, hogy a hierarchia felső tagozata is mostohán kezelte. Az új csanádi püspök becsületből kitartott mellette, de a fúziós kísérlet meghiúsulása után, egyre kedvetlenebbül nézte halódását. Pedig katolikus és nemzeti irányváltást, éppen itt kellett volna keresni és lehetett volna megtalálni, persze okosabb és önzetlenebb ügyszolgálattal. Az előbbi két eszmekör továbbra is megtalálta Csernochban támogatóját. Nevezetes az a főrendi beszéde, amit 1912-ben mondott el, melyben nemzetét arra a veszedelemre figyelmeztette, amit a *szabadgondolkodó és radikális irány* magában rejt. Sorompót szeretett volna állítani azok elé, akik a két legnagyobb érték: a vallásos és nemzeti érzésvilággal kalózkodnak. A hitvallásos iskolakérdés, szintén továbbra is szívügye maradt s nem hallgatott, amikor annak védelmében kellett kiállni.

A politikai csatározást tehát ezentúl is beiktatta munkakörébe, bár annak javarészét egyházkormányzata töltötte ki. A teendőkből bőven kivehette részét, mivel elődjét, *Dessewffy Sándort* évekig tartó betegsége tehetetlenségre kárhoztatta. Az új püspökkel friss erőt kapott Csanád s erre annál nagyobb szükség volt, mert a restanciák magasra tornyosodtak.

Az elmúlt időkben szinte szokássá vált a kényelmes pipázás, jókedvű adomázás és a lassú aktázás s azt a három aulista új gazdája alatt is folytatni szerette volna. A püspök azonban lehűtötte őket, mondván: én magam is éppúgy fogok irodai munkát végezni, mint udvari papjaim, tehát az *időlopást* náluk sem tűröm el. Láthatták is, hogy a nap jelentékeny részét íróasztalánál tölti. Átnézi a beérkezett jelentéseket s miután megtette rájuk írásos észrevételeit, leküldte az irodába, hogy intézkedéseit letisztázzák és újabb áttekintés és aláírás után továbbítsák. A napi ügymenethez tartozott a *három órás* kihallgatás, aminek keretében fogadta berendelt, vagy maguktól jelentkező papjait és más ügyfeleket. Mélyen ülő és szúrósnak nevezhető szemével a vesékig betekintett s közmondásos jó emberismeretével csakhamar tisztába jött nemcsak a dolgokkal, de még inkább embereivel.

Nem sikerült őt kikerülni, mert akik nem jöttek hozzá, ő ment hozzájuk. Bérmálás címén évente 5–6 esperesi kerületet szokott bejárni s ilyenkor fürkésző tekintete mindenre kiterjedt. A főpásztori látogatásoknak mindenfelé megvolt a kialakult *pragmatikája* s ő azokat nagyon komolyan vette. Hibák és erények kerültek napvilágra s ezek ismeretében értékelte papjait és végzett munkájukat. Az egyes állások odaítélésénél ezeket a tényezőket következetesen számításba vette.

Mint más nagyok, nem egyszer hangoztatta papjai előtt, hogy csak az tud hivatásának teljességgel megfelelni, aki nemcsak erkölcsi magatartásában kifogástalan, hanem a szellemi élvonalon is az elsők között fut. Ő sem bírta a könyvtől fázó papot, mert az ilyenekről úgy vélekedett, hogy nem emelik híveiket, ellenkezőleg *lehúzzák*. Ez a szemlélete indította arra, hogy széles átfogójú újításaival emelje szemináriuma színvonalát s már itt rászoktassa a növendékeket az igényes kiképzésre s majdan a továbbtanulásra.

Mint előbbeni fejtegetéseinkben láttuk, ezekben az években, erős szervezkedés indult meg a közélet jobb és bal szárnyán. Fontosságát már képviselő korában felismerte s annak felkarolását melegen ajánlotta papságának, azon mód, ahogy ő csinálta, elsősorban székvárosában. Tapasztalva a sajtó átütő erejét, Temesvárott *két katolikus* szellemű *lapot* is alapított, anélkül, hogy egymást keresztezték volna. S minő hatásuk lett a temesi végeken, azt legszemléleteseb-

ben az ellentábor bizonyította, amikor az egyik szociáldemokrata vezető ekként panaszkodott: Csernoch püspök teljesen tönkreteszi a szociáldemokraták működését a Délvidéken.

Ugyancsak a katolicizmus erejét növelte, amikor megalakíttatta a *Katolikus Kört*, az urak és úrnők *Kongregációját*, amit különben a diákság körében is sürgetett. Bevezette a *Kat. Népszövetséget*, szorgalmazta a *Legényegyleteket*. Rendszeresen megjelent ezek ünnepélyesebb megnyilatkozásain, hogy biztasson, buzdítson és újabb katolikus feladatokat tűzzön ki a tagok elé.

Csernoch most és később *takarékos ember* volt, ezért sokan fukarnak mondották. Tény, hogy pénzt nemigen lehetett belőle kicsikarni, mert azt vallotta, hogy amilyen szerényen él ő, ugyanúgy éljenek mások is. Ellensége volt a jótékonyság szétfolyó módjának. Jövedelmét tehát nem szerette apró-cseprő célokra szétforgácsolni. De amikor meg kellett válnia első egyházmegyéjétől, megmutatta, hogy gondos családatyaként nem feledkezett meg róla. Ami pénzt összetakarított, abból búcsúzóul és alapítványként 100 000 K-t adott át a szemináriumnak s külön 50 000-et nőnevelés és ugyanennyit a székesegyház céljaira.

Mert neki 1911-ben meg kellett válnia Szent Gellért püspökségétől és azt a *kalocsai érsekséggel* felcserélnie. Időközben változhattak a kormányok, de az ő bölcs egyéniségére mindegyik számított. S ez természetes, mivel nemigen létezett olyan kényes természetű állam- és egyházközi kérdés, amire ne talált volna megoldási lehetőséget. Része volt abban, hogy sikerült felállítani a *hajdúdorogi gör. szertartású*, de magyar nyelvű püspökséget (1912). Az erősen felekezeti beállítottságú, református *Tisza István* miniszterelnököt azáltal nyerte meg, hogy a Szentszéknél kieszközölte (1909) a *Provida* néven ismert pápai konstitúció kiterjesztését Magyarországra, amivel protestáns honfitársaink lényeges előnyökhöz jutottak a vegyesházasságok kötésénél. Kettejök közti barátságuk itt kezdődött és megmaradt Tisza tragikus végű haláláig.

Ilyen szívességtételek után Csernoch neve előnyös hangzást nyert az inkább protestáns, mint katolikus árnyalatú kormánykörökben s mikor *Városy Gyula* halála után megürült a kalocsai érseki szék, azt neki szánták. A király sem ellenezte, de már a pápai kúria nem szívesen látta jelöltetését, éppen a vallási kérdésekben tanúsított engedékenysége miatt. A kormány azonban nem tágított s végül a Vatikán engedett. Így nevezte ki Ferenc József 1911. márc. 8-án, Szent Pius pápa pedig ápr. 20-án megerősítette.

Érseki méltóságában azon volt, hogy eloszlassa magáról a kuriában táplált gyanút. Kalocsán mindössze két év állott rendelkezésére, de ezalatt mindent elkövetett, hogy a szentéletű Városy irányá-

nak folytatásával megkedveltesse magát és a Szentszéket kedvezőbb megítélésre hangolja. Elődje igen népszerű volt Kalocsán és sietett neki tetszetős síremléket állítani, amivel saját jó hírét is emelte. Abban szintén követőjét ismerték fel, hogy gyakran megfordult hívei közt, ahogy ezt Temesvárott is megtette. Egyelőre főegyházmegyéjének jelentősebb gócpontjait járta be, mert a kölcsönös ismerkedést tartotta az eredményes egyházkormányzat előfeltételének. Ezeken a körutakon azt a benyomást szerezte, hogy buzgó és lelkiismeretes lelkipásztorokkal találkozott s nincs másra szükség, minthogy buzdítsa őket még többre és még jobbra.

Tanítóságáról sokat mond az a tény, hogy mindkét nyáron sikerült tagjait behozni Kalocsára *lelkigyakorlat végzésére.* Külön turnusokban rendeztette meg a férfi és külön a női tanerők részére. S hogy a költségek senkit ne tartsanak vissza, maga gondoskodott azok fedezéséről. A papi és tanítói kar errefelé nagyszerűen összehangolódott s öröm volt nézni kölcsönös munkájukat. Ez a munkaközösség, milyen jó hatással volt a népre, annak nyomós bizonyítéka, hogy mind a bácskai, mind pedig a délibb, sajkás részeken a falvak emberei úgy tekintettek papjaikra és tanítóikra, mint vezéreikre s szavuk döntőleg irányította magatartásukat.

Időnkint megjelenő körlevelei mindig tudtak valami újat és időszerűt mondani s felolvasásuk nem siklott el a fülek mögött. Többször foglalkozott bennük a *sajtó* kérdéseivel s híveit intette, nehogy behódoljanak a behízelgő, de méreghatású újságtermékeknek. Rendeztetett külön *sajtóvasárnapokat,* hogy a katolikus szellemű lapoknak minél nagyobb tábort szerezzen.

A sajtópropagandával közvetve szolgálta a hitélet elmélyítését, míg közvetlenül azáltal, hogy *Tompán, Borotán, Zenta-Munkástelepen* és *Sajkáslakon* plebániákat szerveztetett s az utóbbi helyen, valamint *Mozsoron* a templomépítést is megvalósította. Hálás volt érte mind az öt plebánia és *Zenta* azzal tisztelte meg, hogy *díszpolgárának* választotta be. Szülővárosán kívül ez volt a második, amelyik ily kitüntetésben részesítette.

Növekvő népszerűsége javára írták, hogy híveinek nemcsak lelki, de anyagi gondjaival is törődött. Az még csak kisebb jótéteménynek számított, hogy a szegényebb diákok könnyítésére 6000 K-ás alapítványt létesített Kalocsán, a bácskai leányok részére pedig *Bácsszentalmáson* zárdaiskolát nyitott. Ez is nemes gesztus volt és még inkább, amikor a magyar telepesek részére a *Sajkás-kerületben* parcellázásokat és *olcsó földbérleteket* eszközölt ki. Maga járt elöl jó példával, hiszen már előzőleg a *hartai* uradalmát kerek húsz évre a szentfülöpi és dernyei gazdákból alakult *bérletszövetkezetnek* adta ki. Szintén nagyon jó néven vették tőle, amikor az érseki kastély

közelében fekvő területből több holdat *házhelyeknek* osztatott ki. Mindkét szociális intézkedésében az a szempont vezette, hogy a szegényebb családok sorsán könnyítsen. Ha nyerészkedni akart volna, úgy éppen a hartai földeket az egyik jelentkező pénzes bérlőnek adhatta volna át, aki jóval többet ígért, mint a két község pénztelenebb gazdái.

Rövid két esztendő alatt, ha akar, sem tud többet tenni. Mint már érintettük, Kalocsáról gyakran kellett, hol Pestre, hol pedig Bécsbe utaznia, hogy a fontosabb egyházpolitikai kérdésekben tárgyaljon az elöregedett és beteges Vaszary helyett. Higgadt és bölcs előterjesztéseit megelégedéssel fogadja, mind az uralkodó, mind pedig kormánya. S valahányszor elbúcsúzik tőlük, értékskálája feljebb emelkedik. Megbecsülésüknek először azzal adják tanújelét, hogy Ferenc József kinevezi valóságos belső titkos tanácsosának és utána hamarosan elnyeri a hercegprímási méltóságot. Így lesz Esztergom egyházi pályájának kiindulása és egyben magasra ívelt befejezése.

3. *Történelmi-Magyarország utolsó hercegprímása*

A bazilika Szent István kápolnájában áll az a remekművű síremlék, amit Csernoch halála után *Klebelsberg* kezdeményezésére a nemzeti kegyelet emeltetett tiszteletére. A talpazaton fekvő érckoszorú szalagján ezek a mélyértelmű szavak olvashatók: a történelmi Magyarország nagy hercegprímásának, a trianoni Magyarország. Amikor 1913 újévén elfoglalta székét érezte, hogy viharos időkkel kell számolni, csupán arra nem mert gondolni, hogy félelmetes zengése és véres verése annyira szétszabdalja történelmi egységünket és népiségünk együttesét. Az emberek már székfoglalását baljóslatúnak tekintették, hiszen kerek egy hónapig kellett a budai Szent Imre kollégiumban laknia s csak febr. 1-én költözhetett be esztergomi palotájába.

A közeli jövőt nagyon borúsnak látta, hiszen a világháború előszele a puskapor szagát hozta. Féltette nemcsak saját hazáját, hanem az osztrák–magyar birodalom felbomlásától is tartott. Az első világháborút megelőző hónapokban még többet tárgyalt Ferenc Józseffel és Ferenc Ferdinánd trónörökössel. Az utóbbi is nagyra becsülte, talán mivel támogatót sejtett benne álmának, az állampolitika *trializmusának* a megvalósításában. Tárgyalásaik során egész nyíltan felfedte előtte terveit, de Csernoch egyelőre csupán arra szorítkozott, hogy az eléggé elhidegült viszonyt felolvassza a trónörö-

kös és császári nagybátyja között. Mennyire sikerült az, bajos arra felelni, mivel 1914. jún. 28-án eldördült *Sarajevóban Princip* revolvere s golyói kioltották a trónörökös és a kocsiban mellette ülő felesége, *Hohenberg Zsófia* életét. Ez lett az első világháború nyitánya.

E vészthozó dátumig eltelt másfél év alatt inkább csak nagy terveket kovácsolt, de azokból vajmi keveset tudott megvalósítani, mert a nagyhatalmak addig lóbálták a világháború tűzcsóváit, míg az lángra nem lobbant. Ezzel szemben ő Krisztus békéjével köszöntötte papjait és híveit. Fennen hirdette, hogy gondos és szerető atyjuk kíván lenni, de ugyanakkor elvárja, hogy főpásztori szavát és rendelkezéseit engedelmes szívvel fogadják és kövessék. Arra kérte papjait, hogy legyenek az ima és munka emberei s életük példájával világítsanak! Tudjanak tűrni, lemondani és szenvedni! Legyenek mindenkinek mindene! Adjanak bőséges alkalmat a bűnbánóknak a lelki tisztulásra! Az Úr Jézus óhajtása és a Szentatya akarata szerint sürgette a gyakori, sőt a mindennapi szentáldozást.

Híveinek már első szavával azt ígéri, hogy ameddig az Úristen egészségének kedvez, köztük kíván lenni, amikor az Úr dicsőségéről és a lelkek üdvösségéről lesz szó. Merítsenek valamennyien bőven a kegyelem forrásaiból, mert ez megkönnyíti az Isten, egyház és állam iránt tartozó kötelességeik teljesítését. Nem tagadta, hogy a jövőt borúsnak látja, de óvott mindenkit a kislelkűségtől. Mint mondotta: minden erőmmel fojtogatni fogom a búskomorságot, mely ránk nehezedik és azt a kishitűséget, mintha a jövő csak veszteségeket hozhatna számunkra.

Királyát újból és újból kérte, hogy a komolyabb egyházi ügyekben és fontosabb kinevezéseknél, továbbra is hallgassa meg véleményét, mert ő mindig az ügyet akarja szolgálni és nem a személyi érdekeket. Ezt tette, mikor a katolikus alapok szigorúbb ellenőrzését sürgette, amit a múltban eléggé elhanyagoltak. Az volt a meggyőződése, hogy az *autonómia alapsejtjét* itt kell megtalálni, ezért tulajdonított neki oly nagy fontosságot, amikor *Forster Gyula* lemondott az elnökségről, azt maga vette át.

Nem kevésbé érdekelte a *Pázmány Péter-Egyetem.* Nagy figyelemmel kísérte mindennemű megnyilatkozását s különösen az egyes tanári kinevezéseknél hallatta javalló, vagy elutasító szavát. Nem igen szokta elmulasztani, hogy az illetékesek figyelmét fel ne hívja a legméltóbbra s azok hallgattak is reá. Védte az egyetem *katolikus eredetét és jellegét* s rajta volt, hogy az elfogulatlan tudományosságnak, az igazi keresztény és nemzeti érzésnek legyen az emporiuma. Jótékony patronálását az egyetem azzal jutalmazta; hogy az 1913. dec. 27-i együttes ülésén *díszdoktorai* közé avatta.

A Szent István Társulat s a kebelében megalakult Tudományos és Irodalmi Osztály s az ebből átszerveződött (1915) *Szent István Akadémia* már kimondottan katolikus tudományosság és kultúra szolgálatába szegődött. A Társulat védnöke és az Akadémia elnöke a mindenkori prímás volt. Csernoch eme kettős feladatának odaadó készséggel felelt meg s a helyzethez mérten buzdított, serkentett és útmutatást adott. A társulati közgyűléseken a megnyitó beszédeket rendszerint ő mondta. Ezekben egy-egy időszerű kérdést vetett fel és boncolt s szavai mintha csak Simor szárnycsattogásait elevenítették volna fel. Megérdemelték, hogy a Társulat 1925-ben külön kötetben is közzétegye.

Hasonlóképpen szívügye lett az Akadémia s márkásabb tudósainkat ösztökélte, hogy kapcsolódjanak be. Örömest tették, hiszen már a kezdő években az elnöki széket oly kiváló nagyságok foglalták el, mint *Gieswein Sándor* és utána (1921) *Apponyi Albert.* De az osztályelnökök, titkárok és tagok is olyan katolikus főkből lettek összeválogatva, akik tudományos és irodalmi életünknek számottevő képviselői voltak. S mindez jórészt Csernoch érdeme volt.

Vele és általa újabb és tömegvonzóbb erőt nyertek *Katolikus Nagygyűléseink.* A szónokok és előadók ügyes kiválogatásával elérték, hogy azok a magyar katolikusok ünnepi parlamentjei lettek. A záróbeszédeket rendesen magának foglalta le és azokban a leszűrhető tanulságokat összegezte, melyek csattanója ez volt: fejlesszük a keresztény tanításokban rejlő erőket! Küzdjünk bátran a keresztény- és nemzetbomlasztó kísérletek ellen, mert így fogjuk az *egyház és haza boldogulását* előbbre vinni.

Az Orsz. Kat. Népszövetségnek azelőtt is aktív tagja és barátja volt s egész természetes, hogy most még inkább készen állt támogatásával. Gyakran kérette magához *Zichy János* elnököt és *Zsembery István* alelnököt, hogy közösen beszéljék meg a módokat, miként sikerülne a katolikus tömegerőket ebbe a szervezetbe tömöríteni s ezáltal a katolikus öntudatnak minél nagyobb lehetőséget biztosítani. De emellett nem mellőzte a szűkebb létszámú és sajátos rendeltetésű egyesületeket és társulatokat sem. A hozzájuk intézett szózataiban és buzdításaiban arra ösztökélte tagjaikat, hogy legyenek hangos híradói ama eszméknek és tanításoknak, miket ő *újévi és nagyböjti körleveleiben,* de egyebütt is szokott közzé tenni.

A fentebbiek úgy tekinthetők, mint fokozatos ütemű bemutatkozásai s egyben bizonyítékai, hogy milyen komolyan vette prímási feladatkörét. Ennek folytán Rómában is megenyhült iránta a hangulat, hiszen *Scapinelli* nuncius csak a legjobbakat jelenthette róla. Sőt amikor 1915-ben mint kinevezett kuriális bíboros, elhagyta bécsi állomáshelyét, utódjának *Valfre di Bonzonak* azt tanácsolta, hogy

a nehezebb ügyekben hallgasson Csernochra, mert ámit ő ajánl, abban meg lehet bízni és végre is lehet hajtani.

Különben a Vatikánban is erről tanúskodtak egyes jelentései és még inkább személyes tárgyalásai. Súlya és tekintélye rövidesen oly magasra nőtt, hogy Szent Pius pápa már 1914. máj. 25-én bíborossá nevezte ki. A bíborosi pileolust *Alesandroni-Cermatori* testőrtiszt hozta meg neki Esztergomba s azt a kormány és a két Ház képviselőinek és más előkelőségek jelenlétében vette át. Viszont a biretumot a bécsi udvari kápolnában az ugyanakkor kinevezett *Piffl Gusztáv* hercegérsekkel együtt, Ferenc Ferdinándtól kapta meg. Ez alkalommal a trónörökös fényes ebéddel tisztelte meg, jobbjára ültette s majdnem egész étkezés alatt vele társalgott.

Ez volt a magyar bíboros utolsó találkozása vele, mert hamarosan már csak végső búcsúztatásán jelenhetett meg ugyancsak Bécsben. A gyász hangulata nem volt alkalomszerű, hogy a sarajevoi merénylet következményeiről tárgyaljon bárkivel is. Súlyos gondoktól gyötörve utazott vissza s egyenesen bajcsi birtokára ment, hogy pár napig kipihenhesse magát. Itt kapta hírül a Szerbiának küldött demarsot s annak visszautasítását *Pasics* szerb miniszterelnök részéről. Röviddel utána Budapestről meghívták a főrendiház ülésére, ahol bejelentették a *hadüzenetet Szerbiának.*

Sokan azt hitték, hogy az egész nem lesz más, mint rövid lejáratú bemasírozás Belgrádba. De akik betekinthettek a világpolitika kulisszái mögé, tudták, hogy itt két katonai csoportosulás, az *antant* és a *központi hatalmak* kezdik meg egymással a fegyveres leszámolást. A hadüzenetek egymást érték és mire bekövetkezett augusztus hónapja, a fél világ fegyverben állt.

Közben aug. 20-án meghalt az életszentség hírében tündöklő *X. Pius* pápa. Tekintve, hogy Olaszország kivonta magát a központi hatalmaknak tartozó szövetségi kötelezettség alól és semleges félként viselkedett, nem gördített akadályt a Habsburg-monarchia három bíborosának a bécsi *Piffl,* a prágai *Skrbensky* és a mi *Csernochunk* pápaválasztó útja elé. Az utóbbit Bécsben magához kérette az uralkodó és kettejük tárgyalásából csak annyi szivárgott ki, hogy Rómába érve, Csernoch lépjen érintkezésbe *Schönburg* vatikáni nagykövettel s ő majd tájékoztatni fogja a helyzetről és aszerint járjon el.

Az utat a legkisebb incidens nélkül tették meg s ha az egyes állomásokon felismerték őket az olaszok, tisztelettel néztek feléjük és itt-ott felkiabáltak, hogy *Maffi* bíborost válasszák meg pápának. Egyelőre Csernoch sem sejtette, ki felé integet a tiara, azonban rövid római tájékozódása után az volt a nem titkolt érzése, hogy a bolognai érsek, *Della Chiesa* fogja elnyerni. Bent a konklávéban egy-

kettőre feltűnt élénk szellemével s kitűnő latinságával s a bíborosok úgy emlegették egymásközt, mint „grand-elettore"-t. Amit előre sejtett, szept. 3-án bekövetkezett, mert *XV. Benedek* (1914–1922) néven csakugyan a bolognai bíboros-érseket választották meg az egyház fejének. A szokásos bíborosi üdvözlés után nem is hallgatta el: íme előre megmondtam ezt Önnek! Erre az új pápa mosolyogva felelte: valóban próféta vagy!

A szokásos szertartások befejezésével, *Gibbons* baltimore-i érsek után, másodiknak már őt fogadta a pápa kihallgatáson. Megígérte, hogy Pifflvel együtt, még ittlétük alatt átadja nekik a bíborkalapot és kijelöli számukra a tituláris templomot. Megtörtént mindkettő s a mi bíborosunk a Szent Özséb templomát vehette birtokába. Egykétszer még megjelenhetett XV. Benedek előtt s ilyenkor szóba kerültek a fontosabb egyházi problémák. Megkérte őt s ugyanígy az olasz bíborosokat, hogy emeljék fel szavukat Olaszország esetleges hadbaszállása ellen az antant oldala mellett. Bár az új pápa már ekkor is a mielőbbi békekötés híve volt, az olasz királyságot nem sikerült visszatartani, hogy régi szövetségesei ellen be ne ugorjon a háborúba.

Római időzését arra is felhasználta, hogy barátokat szerezzen magának és ezt hazája javára értékesítse. Ekkor ismerkedett meg és melegedett össze az említett Gibbons bíborossal, *Bourne* westminsteri érsekkel, *Mercier* belga prímással és más egyházfejedelmekkel. Valamennyiöket arra iparkodott rávenni, hogy otthonaikban enyhítsék irántunk az ellenséges hangulatot. Egyelőre nem látszott ennek semmiféle hatása, mivel a kormányokat itt és ott kizárólag a felülkerekedés vágya fűtötte.

A háborús terep, földön, vízen és levegőben egyre jobban kiszélesedett s patakzott az embervér, hogy melyik legyen a győztes és odakiálthassa a legyőzöttnek: *Vae victis!* A kegyetlen játszma a nemzetek létére és nemlétére ment, érthető ha állami és egyházi vezetői rajta voltak, hogy népeik erkölcsi ereje meg ne fogyatkozzék, hitük és bizalmuk meg ne törjön s áldozatkészségüket fokozzák a végső határig.

Ezt teszi nálunk Csernoch is. Elsősorban a magyarságra nehezedő háborús megpróbáltatásokat igyekszik elviselhetővé tenni, mikor egyes nagyböjti körleveleiben híveit a Golgotára vezeti, hogy innen merítsenek erőt és kitartást. Párhuzamba állította (1915) a magyarság keresztjét Krisztus keresztjével s elviselésére tőle kér és vár segítséget. 1916-ban azzal vigasztalja őket, hogy kereszt a lelkierő fája. A következő évben azt fejtegeti, hogy borús napjainkban egyedül Krisztus keresztje a világosság. S mikor 1918-ban a háború végét jósolgatják, az elkövetkezhető világbékét a keresztény tanítás

szellemében világítja meg. Ezenkívül különféle *rendkívüli ájtatosságokat* ír elő, szentségimádásokat, triduumokat rendel el s országát és népét Jézus Szíve oltalmába ajánltatja fel. A papságnak az egyes szentmisékben külön könyörgést kell venni a *tempore belli,* majd *pro pace.*

Amíg tehát kint a frontokon a gyűlölet angyala kergeti a harcosokat az öldöklésre, azalatt itthon ő a szeretet és engesztelés jegyében jár el. Saját illetékességi területén *Vöröskereszt-kórházat* állíttat fel a sebesültek részére. Szeretetcsomagokat gyűjtet részükre, karácsonyfa-ünnepet rendeztet, ajándékokat oszt és osztat ki köztük. Gondol a hadiárvákra, nemcsak támogatja az ilyen *árvaházak létesítését,* hanem székvárosában maga is állíttat fel.

Körleveleiben buzdítja papjait és híveit a hadikölcsönjegyzésekre. Példaadóan maga jár elöl, hiszen az egyes részlegeket saját részéről 15 millió K-val jegyzi le. A benső honvédelem erősítésében az elsők közt szerepel. Tudja ezt uralkodója s egész természetes, hogy bizalma csak növekszik irányában. Ennek egyik külső jelét azzal adja, hogy siet mellére tűzni a legmagasabb érdemrend, a *Szent István-Rend nagykeresztjét.*

Világos szemmel figyeli a háború külső eseményeit és jól ismeri a belső rugóit. Ezért nemcsak a hazai illetékes körök tárgyalnak vele szívesen, hanem a központi hatalmak diplomatái is. Többször fordul külföldi magasrangú egyházfői ismerőseihez és barátaihoz, kérve őket, hogy az ellenséges hatalmak mértékadó köreit emberségesebb viselkedésre bírják.

Sajnos, a háborúban a *humanum és becsület* vajmi keveset számít, annál többet az erőszak és önzés. Hamarosan bekövetkezik az az idő, amikor méltán kell félni Olaszország és Románia átállásától. Az előbbi már 1915. máj. 23-án, az utóbbi pedig a következő év aug. 27-én csatlakozik az antanthoz. A szövetségi hűség megszegése nagyon bántotta elöregedő királyunkat, de meg lehetett az elégtétele, hogy bár drága áron, de az offenzívát a mi katonáink vehették át az olaszoktól. A kezdő hadi iramban a románok is rosszul jártak, amennyiben *Falkenhayn* és *Mackensen* hadosztályai dec. 6-án bevonulhattak Bukarestbe.

Az utóbbi dicsőséges tényt már nem érhette meg Ferenc József, mivel két héttel előbb, nov. 21-én nyolcvanhat éves korában meghalt. Az általános gyászból őszintén vette ki részét primásunk, hiszen mindvégig a legmeghittebb volt a kapcsolat kettejük között. Könnyes szemmel kísérte el utolsó útjára a bécsi kapucinusok kriptájába, s megható nekrológban méltatta félszázados koronás uralmát.

Helyére *IV. Károly* lépett, aki már trónörökös korában nagyra be-

csülte Csernoch egyéniségét. Jelét adta azzal, hogy még 1915. aug. 11-én felesége *Zita* kíséretében meglátogatta Esztergomban. Felejthetetlen nap maradt ez számukra, mert a vendéglátó ismét meggyőződhetett vendége közvetlen, nyílt és rokonszenves egyéniségéről. Viszont a leendő király azzal búcsúzhatott el, hogy majdan súlyos gondjai közepette a prímásban megtalálja bölcs tanácsadóját és erős támaszát.

Az utóbbi efelől nem hagyott semmiféle kétséget. A trónralépés után sietett Bécsbe, hogy új urával megbeszélje a koronázás részleteit. Ugyanakkor szóba hozta, hogy a bevált vezetőket továbbra is meg kell tartania, mivel a nehéz viszonyok sem ajánlják, hogy újakkal kísérletezzék. Elsősorban a kormányelnökre, *Tisza Istvánra* gondolt, mivel jellembeli és államférfiúi képességeit egyaránt nagynak, s ezért őt nélkülözhetetlennek tartotta. Ugyanígy volt Tisza Csernoch prímással.

Kollaborálásra egyiküknél sem hiányzott a készség, s megértő barátságukat az el-elhangzó kritika sem tudta megzavarni. Katolikus vezető személyiségeink némelyike, a katolicizmus leszorítását és a protestantizmus felülkerekedését féltette a közéletben, Tisza nyakas kálvinizmusától és Csernoch engedékenységétől. Az utóbbinak nem voltak ilyen aggályai sem most, sem később, amikor hasonló magatartást tanúsított *Horthy Miklós* kormányzósága és *Bethlen István* miniszterelnöksége idején.

Tiszát tehát nem engedte lebuktatni a politikai küzdőtérről, ellenkezőleg még azt is keresztülvitte, hogy az 1916. dec. 30-án végbement koronázáson nádorhelyettesként vele együtt helyezte IV. Károly fejére a Szentkoronát. A fiatal király egy ideig még tartotta, azonban az ellenerők nyomására mégiscsak el kellett bocsátania. Távozáskor úgy érezte, hogy Csernochtól illik külön is elbúcsúznia. Megható hangon tette meg ezt 1917. jún. 17-én hozzá intézett levelében. Nem titkolta, hogy „kezdődik a bomlás és fenyeget a katasztrófa", de mint írta, bízik még a javulásban, feltéve, ha illetékes helyen belátják az erélyes és következetes cselekvés szükségét.

IV. Károly rokonszenves egyéniség volt, azonban hiányzott belőle elődje éleslátása, bölcs mérlegelése és határozott fellépése. Annyiféle behatás érte, hogy sokszor azt sem tudta mitévő legyen? Ez pedig válságos időkben a legnagyobb szerencsétlenséget jelenti. A prímás résen állt, hogy a helyesebb irányt megláttassa vele és keményebb magatartásra bírja. Nem sikerült, mivel a radikális tábor sem maradt tétlen s miközben katonáink emberfeletti küzdelmet folytattak a fronton, itthon szabadon folyt az izgatás és lázítás. Ezért nem maradhatott sokáig a kormányélen *Esterházy Móric* s tehetetlennek bizonyult *Wekerle* kabinetje is.

Az utóbbi nem egyszer panaszkodott neki, hogy a forradalmasítás elleni felterjesztéseit nem veszik elég komolyan Bécsben, így hát tehetetlenségre van kárhoztatva. Ezt különben magára nézve mostanában Csernoch is tapasztalta, hiszen a király annyira ingadozott, hogy amit az egyik percben helyeselt, a másikban elvetette. Ilyen körülmények közt kínos bizonytalanság uralkodott az embereken s a nagy zűrzavarban nem volt nehéz megjósolni a közeli forradalmat.

A háború eljutott végső s a központi hatalmakra nézve katasztrofális végéhez. Ezt megelőzően történtek békekísérletek s ezekről Csernoch legtöbbször az újságokból értesült. Maga szintén sürgette a békét, de a becsületes megbékülést és ezt akár súlyos áldozatok árán is. Ilyen értelemben befolyásolta *Czernin* külügyminisztert, de az ellenséges hatalmak a feltétlen megadást követelték és más békeajánlatra nem hajoltak. A központiak tehát tovább feszítették erejüket, de szerencsétlenségükre 1918. szept. 29-én összeomlott a bolgár front. Ezt a hírt bajcsi pihenője alatt tudta meg s innen még egyszer és utoljára ellátogathatott szülővárosába, ahonnan a legsötétebb sejtelmekkel tért vissza Esztergomba. Az izgatás féktelenül folyt, nemcsak bent a lakosság körében, hanem kint a katonák között is. A politikai balszárny *Károlyi Mihállyal* próbálta lecsillapítani a kedélyeket, azzal az érveléssel, hogy összeköttetései révén egyedül ő képes megmenteni országunkat a végromlástól.

4. A vesztett háború után

Az akkori emberek nyíltan beszélték, hogy a forradalom elkerülhetetlen s okt. 31-én csakugyan bekövetkezett. Emberben első nagy áldozata *Tisza István* lett, akit a szélső baloldaliak a vesztett háború bűnbakjának tekintettek. A vezetést ők vették át s ha polgári értelemben Károlyiról, *Lovászy Mártonról, Batthyány Tivadarról* és *Vass Jánosról* nem tagadható a jószándék, a szélsőségesebb társaikkal szemben ők is tehetetlenek voltak. Közéjük tartozott *Hock János* józsefvárosi plébános, aki később azzal mentette magát, hogy mérséklőleg akart hatni a többiekre. Eleinte volt is súlya szavának, sőt akkora tekintélyre tett szert, hogy a forradalmi kormány a váci püspöki székbe szerette volna beültetni. Ezt a prímás nem tartotta kivihetőnek, a Szentszék pedig úgy húzta át a tervet, hogy minden előzetes tárgyalás nélkül *Hanauer Á. Istvánt* nevezte ki püspöknek.

A nevezett kormány az egyházi ügyek intézését külön kormány-

biztosságra bízta és annak élére *Persián Ádám* került. Első dolgai közé tartozott, hogy a prímást felszólította, tegye le a hűségesküt. Ezt ugyan nem tette, de azt megígérte, hogy semmiféle ellenforradalmi kísérletet nem pártol, ilyesmiben részt nem vesz, s a tényleges kormányhatalom előtt meghajlik. Arra sem volt rávehető, hogy IV. Károlyt lemondásra bírja, ahogy ezt Károlyiék óhajtották. Annak megemlítése is ide tartozik, hogy a forradalom heve az egyháziak egyik rétegét is elkapta és *Szalay Mátyás* erdélyi menekült pap vezetésével megalkotta az ún. *papi tanácsot.* Különösebb zavart nem okozott, mert amíg létezhetett, Csernoch óvatosan és tapintatosan bánt vele. Mint hírlett, tartott attól, hogy esetleg szakadást okozhat.

Hasonló óvatosságot, mi több udvarias viselkedést tanúsított a kormányférfiakkal szemben. A hangosabb baloldaliak ennek ellenére sem bíztak benne, de már Károlyi és fentebb megnevezett minisztertársai többször tárgyaltak vele, s bátorították, hogy ne féltse tőlük a kereszténységet és a katolikus egyházat, mert nem lesznek ártalmára. Még figyelmeztetéseit is szívesen fogadták, azonban az 1919. márc. 21-e felé vezető irányt nem tudták feltartóztatni. Ezen a napon *Berinkey* kormánya átadta helyét *Kun Béláéknak,* s velük megkezdődött a *Tanácsköztársaság* négyhónapos uralma. A prímás már előzőleg értesült, mi van készülőben, mivel Vass János az egyik parlamenti összejövetelen elmondta neki, hogy napok kérdése és bekövetkezik a teljes balra tolódás.

A politikai átkapcsolódás a Tanácsköztársaság útjára, egyházi szempontból már kritikusabbá vált. Nehezítette helyzetét, hogy előzőleg tüdő- és mellhártyagyulladáson esett át, immár másodszor életében. Még ez sem volt elég, mert ugyanakkor a csehek által megszállt Felvidékről azt a megrendítő hírt kapta, hogy fitestvére és sógornője politikai gyilkosság áldozata lett.

Az egek kegyelmeire tehát nagy szüksége volt, mivel a következő időszakban egyébként is súlyos problémákkal állt szemben. Mi tagadás, nagyon féltette papjait, híveit főképpen, akik a fővárosban laktak. Idejében megtette a szükséges intézkedéseket, hogy hitéleti vonatkozásban miként viselkedjenek. Azután visszavonulva esztergomi palotájában várta a további fejleményeket. Lakosztályából a lakáshivatal csupán két szobát bocsátott rendelkezésére, a többit a palota többi helyiségeivel együtt, a katonaságnak utalta ki. Nem sokkal később, barátja *Machovich Gyula* kanonok házába költöztették, s leszűkített lakását is katonai célokra foglalták le. Részben emiatt kellett a Ker. Múzeum egyes termeit kiüríteni, s műértékeit a főszékesegyház Kincstára gyűjteményével együtt államosították.

Az adminisztrációban szintén bekövetkeztek a várható nehézsé-

gek. Lepold irodaigazgatónak elég tekervényes úton és módon disszidálni kellett Jugoszláviába, mivel megsúgták neki, küszöbön áll letartóztatása. A többi aulistát ilyen veszély nem fenyegette, de ők is ellenőrzés és megfigyelés alatt álltak.

A nyers tények elferdítése lenne, ha azt állítanók, hogy a hierarchiára, főleg annak magasabb fokozataira zavartalan idők következtek volna be. Az izgága elemek készen álltak a különféle zaklatásokra, de Csernoch az ilyesmitől sem félt. Nyugodtan ki-kijárt napi sétáira, gyalogosan ment fel a bazilikába, hogy ott a prímási miséket végezze és predikáljon. A bérmálásokat sem szüneteltette, s ilyen célból a fővárosi templomokat éppen akkor járta, amikor kitört (1919. jún. 24.) az elfojtással végződött *ludovikás* ellenforradalom.

XV. Benedek pápának tetszett, hogy ily bátran áll parancsnoki hídján, de azért aggódott érte, s ezért vigasztaló és bátorító levelet intézett hozzá. Ezt a Pesten időző olasz *misszió* egyik tagja hozta el Esztergomba, parancsnoka *Romanelli* ezredes ama üzenetével, amennyiben külföldre óhajtana távozni, kész elkísértetni az országhatárig. Távol állt tőle, hogy ezt megtegye, hiszen ezáltal nagy rést ütött volna hívei meg-megújuló tiszteletén és szeretetén. Különben sem lett volna értelme, mivel a Tanácsköztársaság a külföldi intervenció, s az ellenforradalmi erők összefogása következtében aug. 1-én elbukott.

Utána a Peidl-féle szakszervezeti kormány vette át az államvezetést, ezt meg *Friedrich István* ellenforradalma buktatta meg. Zavaros hetek és hónapok következtek, mert az elnyomottak és üldözöttek bosszúja elemi erővel tört fel azok ellen, akikkel szemben úgy érezték és gondolták, hogy leszámolnivalójuk van. Az elkezdődött fehér terror ezt most kamatok-kamatjával fizette vissza. A prímás nagyon helytelenítette az önkényes visszatorlást s a keresztény megbocsátás hangján iparkodott a szenvedélyeket lecsillapítani. Más vonatkozásban is a megbékülésnek, mérsékletnek, engesztelődésnek, a társadalmi és felekezeti megértésnek volt a hirdetője. Meggyőződése szerint, ha az új országvezetők a programjukban vallott *keresztény politikát* csakugyan meg akarják valósítani, azt csak ezen a módon sikerül megtenniök.

A kiegyensúlyozott vallási és társadalmi összefogásra annál nagyobb szükség lett volna, mivel a tiszántúli vörös sereg leverése után a román katonai egységek *Budapest felé* tartottak és azt, Romanelli tiltakozása ellenére aug. 3-án megszállták. Az antant-hatalmak látván, hogy a közrend nem bír helyreállni, okt. 23-án Sir *George Clark* angol diplomatát küldték hozzánk. Feladatává tették, hogy segítse elő a *koalíciós kormány* megalakulását és a jogrend helyreál-

lítását. Ennek eredménye lett, hogy a románoknak nov. 13-ig el kellett hagyniok hazánkat és három nap múlva *Horthy Miklós* vezérletével bevonulhatott a fővárosba az ún. nemzeti hadsereg kezdő osztagaival.

A háború viharai elmúltával s az újabb politikai próbatételek után, csak a csodavárók várhattak csodákat. Akik hideg aggyal latolgatták megszűkült határainkon belül és azon kívül a gördülő eseményeket, jól tudták, hogy a keserű pohár még nem vétetett el tőlünk. Így látta ezt Csernoch is. Nem kis gondot okozott neki, amit látott saját portáján s még nagyobbat, amit országos viszonylatban kellett tapasztalnia. Elsősorban palotáját kellett rendbe hozatnia s mire ez szeptemberben úgy-ahogy megtörtént, beköltözhetett. Következő lépése az volt, hogy visszaszerezte mindazokat a műértékeket, amiket a Tanácsköztársaság köztulajdonba vett át és az Iparművészeti Múzeumban helyezett el.

Ipolyi Arnold püspök nagyértékű műgyűjteményére viszont a románok tették rá kezüket, s szerencsés összeköttetései révén ezt is sikerült visszakapnia, azon az alapon, hogy törvényes örököse a Simor-féle Ker. Múzeum. Újabb érdeme, hogy *San Marco* hercegné műkincseit, örök letétként szintén ide helyeztette. S mindezek értékét azáltal is növelte, hogy az általa vásárolt darabokkal gyarapította a székesegyház kincseit és a Múzeum műtárgyait.

A románok megnehezteltek rá, amiért visszaperelte az Ipolyi-féle hagyatékot és még inkább, hogy Clark-ot állandóan unszolta az ő távoztatásukra. Ezért felelőtlen mesének kell minősítenünk azt a híradást, mintha ő a román–magyar perszonáluniónak lett volna a híve és úttörője. *Legitimista* hűségében nem ingott meg, ezért nem tudta elfogadni Clark-nak ama tervét sem, hogy az államkormányzatot direktórium vegye át és annak ő legyen az elnöke. Ő IV. Károlyt várta s amíg ez nem történhetik meg, legcélszerűbbnek tartotta az ideiglenes kormányzóság felállítását. Ez megfelelt a magyar alkotmánynak és a történelemben volt rá példa. Így történt, hogy a nemzetgyűlés 1920. márc. 1-én Horthyt választotta meg kormányzónak.

Vele és általa újszerű állampolitika lépett életbe, mely cégérnek a keresztény és nemzeti jelszót vette fel, valójában az ún. fehér terrornak volt szálláscsinálója. Erre Horthy már fővárosi bevonulásakor adott némi keserű ízelítőt, mikor tetemrehívással fenyegette meg a „bűnösnek" nevezett fővárosunkat. Sajnos, ez nemcsak üres szó volt, hanem elriasztó valóság, amennyiben különítményeinek emberei végigpásztázták a Balaton környéki és alföldi terepeket s a vélt vagy valóságos kommunistákra hajtóvadászatokat rendeztek.

Később ez valamelyest enyhült, de a rendőri szaglálások, letar-

tóztatások, perbefogatások, törvényes és törvénytelen bebörtönzések és kivégzések ezután sem szüneteltek. Jó pénzért szokásba jött a jól ismert „besúgás" s ennek bizony, megint csak nem egy kommunista és zsidó egyén esett áldozatul. Társadalmunk két rétegre oszlott: az üldözőkre és üldözöttekre! Az ország nagy nyomorúságában ahelyett, hogy az államvezetők a kiegyenlítőbb, magyarán mondva, a *demokratikusabb* életformákat keresték volna, élték tovább a maguk *egész-* vagy *félfeudális* formáikat. Édeskeveset törődtek azzal, hogy lent szaporodik az állástalanság, kenyértelenség, kilakoltatások, s a nyomorúságok egyéb fajtái. Őket kielégítette, hogy munkaposztjain párnázott székekben ülhetnek.

Jaj, pedig de sötétre felhősödött magyar égboltozatunk! Elérkezett az ideje, hogy Apponyi vezetésével a magyar delegációt meghívták a *párizsi béketárgyalásra.* Ennek fojtogató előszelét is jóval előbb lehetett érezni. Éppen ezért Csernoch szüntelen agitált, hogy védje hazája és nemzete történeti jogait, területi épségét és népe egységét. Gyakran tárgyalt az antant bizottság itt levő tagjaival. Levelezett a párizsi, mechelni, londoni érsekekkel és az amerikai püspökökkel, hogy megnyerje őket hazánk ügyének. Még inkább erre kéri a Szentszéket. Tudtunkkal csupán *Mercier* bíboros tett komolyabb lépéseket a béketárgyalások idején, de a trianoni békepontokat neki sem sikerült enyhíteni. Ugyanígy nem volt módjában megtenni a Szentszéknek. Apponyiéknak jún. 4-én alá kellett írniok a békeszerződést, melynek hazánkra és nemzetünkre nehezedő és a kettőt összezsugorító rendelkezéseit mindnyájan ismerjük.

Az óriási veszteségekből prímásunk sem maradhatott ki. A cseh felvidéki térfoglalás birtokainak háromnegyed részétől fosztotta meg és ugyanakkor a főegyházmegye 481 plebániájából 400-at szakított el. Érthető, ha az első kábulatból felocsúdva, újabb harcot indított hazája és egyházmegyéje megcsonkítása ellen. Még a mondott év júl. 3-án Rómába utazott, hogy tárgyaljon XV. Benedekkel és tekintélyesebb bíborosaival. Sajnos, ennek sem volt kézzelfogható eredménye. A pápa jóindulatot tanúsított hazánk sorsa iránt, de már bíboros-államtitkára, *Gasparri* hűvösen viselkedett. A rideg és bántó tényekkel szemben túlságosan a jogi elveket és az egyház egyetemes nézőpontját hangoztatta. Azt megígérte, hogy a Szentszék az idegen hatalmak alá került egyházmegyék végleges rendezésével nem fog sietni. De már *Batthyány Vilmos* nyitrai és *Radnai Farkas* besztercebányai püspökök kiutasítását nem tudta és nem kívánta megakadályozni. Mentségül azt hozta fel, hogy mindkettő személye ellenszenves a szlovák papság és hívek előtt, ezért nem lehet őket ott tartani.

A prímás panaszait még *Tedeschini* alállamtitkár hallgatta meg a

legnagyobb megértéssel, de már a kúria többi tagjait és a bíborosok nagy részét közömbösen hagyták. A kisantant vezető államának, Csehszlovákiának ügyesebb politikája ezeket saját részére nyerte meg, s így a prímás kívánságai háttérbe szorultak.

Mint említettük, királyhűségéből nem engedett, de ennek ellenére IV. Károly kétszeres (1921. márc. és okt.) visszatérését nem tartotta szerencsés vállalkozásnak. Ismerte a győztes hatalmak ellenkezését s félt attól, hogy trónfoglalása újabb és még végzetesebb veszedelmet zúdíthat az országra. Ha előzetesen tudja, hogy mire készül, feltétlenül lebeszéli, de az ő tudta nélkül jelent meg. Másodszori kísérlete a budaörsi csatában (okt. 24.) balul ütött ki, s utána feleségével, *Zitával* együtt, az akkor soron levő Bethlen-kormány a tihanyi bencés monostorba szállíttatta.

Itt, bár a kormány tudtával, de minden megbízatása nélkül meglátogatta s hosszan tárgyalt a királlyal, valamint a környezetében levő legitimistákkal, *Rakovszky Istvánnal, Andrássy Gyulával* és *Gratz Gusztávval.* Meggyőzte őket, hogy nem időszerű a restaurálás, s erre várni kell. Károly megköszönte neki hűségét és vigasztaló szavait, majd átadta sajátkezűleg írt okmányát, melyben eleve tiltakozott az *esetleges detronizáció* kimondása ellen. Az utóbbit sem lehetett kikerülni s a fiatal uralkodó mehetett Madeira-szigetre, *funchali* számkivetésébe, ahol nemsokára, 1922. ápr. 1-én meghalt.

A nem várt gyászhír szíven ütötte Csernochot, viszont örömmel töltötte el, amikor megtudta, hogy *Sopron városát és környékét,* az arra delegált antantbizottság ugyanez év jan. 1-én Magyarországnak ítélte oda. Ebben is volt része, amennyiben Olaszországot arra kérte, hogy a népszavazás tisztán, korteskedés nélkül menjen végbe. Ennek köszönhető, hogy ez az ősi magyar város nem került Ausztria birtokába.

Ezután csakhamar Rómába kellett utaznia, mivel jan. 22-én elköltözött az élők sorából *XV. Benedek* s így részt kellett vennie a következő pápaválasztáson. Rövid négy napos konklavé után, febr. 6-án *Ratti Achilles* milanói bíboros-érsek neve került ki győztesen az urnákból s a névválasztásnál *XI. Pius* (1922–1939) nevet veszi fel. A magyar bíboros rendkívül örült megválasztásának, de nemzete is hamarosan rájött, mily nagy szerencse érte vele. Fővárosunkban egyszer már megfordult, amikor Lengyelországba utazott, hogy átvegye ott előbb a vizitatori, majd a nunciaturai állomást. Emlékezetében megmaradtunk, mert nem feledkezett meg rólunk, amikor ránk szakadtak az elsúlyosodott évek.

A pápaválasztás újból alkalmat adott Csernochnak, hogy az olasz és más külföldi bíborosokat ráhangolja rászoruló országunk felkarolására. Ennek lett az egyik eredménye, hogy megindulhatott

a külföldi, elsősorban a *belga, holland* és *svájci gyermeksegély-akció*. Lerongyolt és leromlott táplálkozású gyermekeink évről-évre százával mehettek Belgiumba, Hollandiába és Svájcba, ahol a befogadók szülői szeretettel gondozták, táplálták és nevelték őket. Ezenkívül a megszervezett akció igen sok pénzadományt, élelmiszert és ruhaneműt juttatott hazánkba, hogy legyen azoknak is, akik idehaza küszködnek az élet nehézségeivel.

Az egymást váltó ún. keresztény és nemzeti kormányok világosan felismerték, hogy a magyar prímás mennyi jót tesz külföldi összeköttetései révén. Becsülték ezért és még inkább, mivel egyházát és papjait óvta a felekezetieskedő- és pártpolitikától. Egyháza jogait most is védte, de az adott helyzetekkel mindig számolt. Fontos kérdésekben akkor sem engedett, de a kevésbé jelentősekben kerülte az élhegyre menő harcot. Nem kötötte le magát sem ide, sem oda, hanem ment, amerre a legjobbnak találta. IV. Károly halála után, bár fenntartotta a barátságos kapcsolatot a királyi családdal, de már legitimista zászlóbontásra nem volt kapható. Horthy kormányzóságát elismerte, így vele és családjával is ápolta a jó viszonyt.

Kálvinista lévén maga a kormányzó, no meg a kormány elnöke, hosszú időn át *Bethlen István*, természetes, hogy ők inkább saját hitfelekezetük embereinek kedveztek, mint a katolikusoknak. Ezt elég sokszor tapasztalta, de azzal nyugtatta magát, hogy a katolicizmust ily módon sem lehet gyengíteni. Némiképpen elkápráztatta az a tömeges felvonulás, amit az egyes kat. szervezetek seregszemléin láthatott, s ez bizony nem egyszer *csalóka képet* mutatott.

Máskülönben erősítette az egyház belső frontját. Őrt állt, amikor a megürült egyházmegyék betöltéséről volt szó. E tekintetben teljesen egy úton járt *Cesare Orsenigo* nunciussal. A túlfűtött egyháznagyokat nem szerette, a lanyhákat még kevésbé. Láttuk, hogy Hock ellenében sikerült a buzgó Hanauernek bejutni (1919) a váci püspökségbe. Még előbb (1914) a győrit *Fetser Antal*, a veszprémit Hornig halála után (1917) *Rott Nándor* vehette át. Várady Árpád elhalálozása után (1923) apostoli adminisztrátorként, majd valóságos érsekként (1926) *Zichy Gyula* kerülhetett Kalocsára, míg az ő pécsi püspökségét (1926) *Virág Ferenc* örökölte. *Shvoy Lajos* volt az utolsó, aki még az ő életében (1927) mehetett Prohászka utódjának Székesfehérvárra.

Ha egyik-másik püspöktársa, mint pl. Prohászka *agrárszociális* kérdésben vallott és hirdetett felfogását kifogásolta is, a maga egészében megértésben élt velük. Gyakran hívta őket össze konferenciára, s az itt tárgyalandó kérdéseket előbb maga tanulmányozta át és személyesen szokta azokat előadni. *Mérsékletéről* mindig és min-

denben híres volt és ezt az elvet képviselte püspöktársai közt is. Hosszú főpapi pályafutása alatt kiforrt és érett bölcsességével megóvta a magyar papságot a szükségtelen kilengésektől, s a heves támadások közt is megvédte egyháza közjogi állását és tekintélyét.

Alapos tájékozódása kiterjedt mindenre. Jól ismerte hazai viszonyainkat és ugyanígy a leszakított részek helyzetét. Ajtaja mindenki előtt nyitva állt s még szélesebbre tárult, ha túloldalról jöttek hozzá, sokszor lopakodva régi papjai, hogy elpanaszolják bajaikat. Adott esetekben közbenjárt értük az illetékes minisztériumban s panaszosai megnyugodva csókolták meg főpásztori gyűrűjét.

Szüntelen tevékenységében köszöntött rá 1924. nov. 18-án pappászentelésének félszázados jubileuma. Esztergomban nov. 16-án, Budapesten pedig 18-án mondta el aranymiséjét. Országos ünnep lett belőle, sőt visszhangot keltett a külföldön is. XI. Pius külön levélben köszöntötte és ugyanezt tette számos bíboros és más egyházi előkelőség. A kormányzó ez alkalommal a magyar érdemrend nagykeresztjével tüntette ki. S jöttek ünnepelni a főhercegek, a kormány tagjai, a székesfőváros képviselői, a kat. egyesületek és intézmények kiküldöttei.

Megérdemelten áradt feléje ez a köztisztelet és ragaszkodás hiszen itthon tűrhetőbb életlehetőségekért küzdött, külföldön pedig a magyar nép megbecsüléséért. A következő, Krisztus-király szentévében, ismét úton volt. Nemzeti zarándoklatot vezetett Rómába, hogy ezzel megint hirdesse: vagyunk és ragaszkodunk Szent Péter kősziklájához. S az utolsó, halála előtti évében, 1926-ban Amerikába indult, hogy részt vegyen a *chicagoi* Eucharisztikus Világkongresszuson. Nemzete nevében hódolni akart Krisztus előtt, de egyben felemelte tiltakozó szavát az amerikaiak előtt nemzete és országa megbéklyózása miatt. Eme útjában Párizst sem hagyta ki, hogy itt is szóvá tegye, mi történt velünk Trianonban s minek nem lett volna szabad történnie. Úgyszólván élete végéig nem-hivatalos nagykövete volt magyar katolikus egyházának és hazájának.

5. Szűkebb főpásztori őrhelyén

Amit beköszöntőjében ígért papságának és híveinek, azt törekedett a lehetőség határain belül híven teljesíteni. Ha a bekövetkezett kedvezőtlen idők nem korlátozzák tetterejét, valószínű, hogy példaképe, Simor nyomán nagy alkotásokkal örökíti meg nevét. De ő már a világháborúnak, forradalmi időknek és az elszegényedés-

nek lett a főpásztora, így bizony nagyobb és nemesebb volt a szándéka, mint a kivitel lehetősége. Ennek ellenére nem élt hiába!

Nehéz lenne megmondani, mikor volt könnyebb egyházkormányzata, a világháború előtt és alatt, amikor közel ötszáz plébániából állt egyházmegyéje, vagy pedig utána, amikor ez a szám lecsökkent nem egész százra. A számszerűség mindenesetre az előbbi mellett szól, de már ha a helyzet nehézségeit tekintjük, talán még több gondot okozott az utóbbi időszak. A tulajdonképpeni béke másfél éve alatt fontosabb intézkedéseket nem is tehetett, hiszen az öt évi távollét után előbb bele kellett melegednie az itteni munkába.

Ennek módját és ütemét szintén Simorhoz alkalmazta. S hogy az egyházkormányzati gépezet jól működjék, közvetlen munkatársait úgy válogatta ki, hogy a jók maradjanak, a kevésbé használhatók pedig más beosztásba kerüljenek. Az előbbiek közül a papi vonalon névszerint is megemlíthető a Kalocsáról magával hozott *Lepold Antal,* mellette még *Drahos János* és *Meszlényi Zoltán,* a világin pedig *Esty Miklós* kamarás. Ezek Csernoch mellett sajátították el azokat a közigazgatási, jogászi és közéleti fogásokat, melyek révén már az ő idejében, de még inkább utódja alatt érvényesíthették alapos felkészültségüket.

Személyileg tehát adva lett volna mindama lehetőség, hogy a munka és alkotás vágyát komoly tettekre válthassa. Igenám, csakhogy ezt a háború mostohasága s az utána következő idők szegénysége nagyrészt tehetetlenségre ítélte s többnyire csak a felmerült napi ügyekkel sikerült foglalkoznia. Disponálta papjait a megüresedett helyekre s buzdította őket, hogy híveiknek kétszeres megerőltetéssel legyenek bölcs tanítói és lelki vezérei. Ezt tette körleveleiben, nemkülönben beszédeiben, valahányszor bérmált vagy más főpapi tényked ést végzett az egyes plébaniákon.

Tudomásunk szerint ezen időben mindössze három lelkészséget szerveztetett, egyet még 1913-ban Péliföldszentkereszten s kettőt Budapesten: 1916-ban Lipótmezőn, s a következő évben ugyancsak Budán, Szent Imre-városban. Az utóbbit a ciszterciek vezetésére bízta s hat év múlva plébániai rangra emelte.

A Tanácsköztársaság megszűnése után még nagyobb tere nyílt az ilyen törekvéseknek. A hívek maguk szorgalmazták, hogy bizonyos határokon belül tömörítsék őket külön egyházközségekbe, lelkészségekbe és plebániákba. Áldozatkészségben nem ismertek határt, így tehát nem kellett félni, hogy papjaikat nem tudják eltartani. Az utóbbiakból pedig bőven akadt, mert a lecsatolt területekről, innen és onnan sűrűn jelentkeztek a kiutasítottak a munkára. A közületek is pártolták az újabb lelkipásztori gócok alakulását s e tekintetben a *székesfőváros* hatósága adta a legszebb példát.

Egyébként Budapesten rég megérett a helyzet, hogy az 50–80 000 hivőszámmal rendelkező mammutplebániák *kisebb egységekre* bontassanak szét. Csernoch sietett, hogy ezt az égetően fontos problémát mielőbb megoldja. Először is újból rendszeresítette a székesfővárosi *érsekhelynökséget* s élére *Mészáros Jánost* nevezte ki (1919), aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a lelkipásztori helyek szaporításában.

Eddig mindössze 15 plebániája volt a több mint félmilliós létszámú katolikus híveknek. S mire Csernoch élete alkonyához érkezett, ez a szám megkétszereződött.[1] A lelkipásztori munkakörbe, mint a ciszterciek esetében láttuk, belekapcsolódtak a szerzetesrendek is. Az előbbieket követték a domonkosok s a bencések is megígérték, hogy a Zuglóban tervezett gimnáziumuk mellett átveszik az itteni plébániát. Ez a szándékuk később megváltozott, de Zugló mégis elérte célját, mert *Barkóczy Sándor* szervezésével megindulhatott a plebániai élet.

Az újabb gyarapodás tette szükségessé, hogy a prímás az eddig egyedüli esperesi kerületet kettőre, mégpedig a Duna jobb- és balpartira választotta szét. Közben felépülhettek a nagyobb befogadású és tetszetős templomok, plebániai, egyházközségi és kultúrházak. Ezekből a hitélet újabb fénycsóvákkal világította be a székesfővárost s annak is elsősorban *peremrészi* sötétségét. A hitélet fokozása mellett a lelkipásztori munkának ki kellett terjeszkednie a *kulturális, karitatív* és *szociális* feladatok végzésére is, amikre a mélyréteg különösképpen rászorult. Örömére szolgált, hogy a fővárosi papok, főképpen a fiatalabb korosztályúak megértették nemes szándékait s ennek eleven és lüktető mozgását láthatta az egyes egyházközségek kultúrelőadásaiban, a különféle karitatív és szociális mozgalmakban, gyermeknyaraltatásokban stb.

Székfoglalójában többek közt ezt is hangoztatta: mindent elkövetek, hogy a hívek alapos tanításban részesüljenek. Ez sem maradt pusztába kiáltó szó, mert lépten-nyomon sürgette, mindenekelőtt a világi papoknál, de a férfi és női szerzetek tagjainál is, hogy minden lehetőséget ragadjanak meg a krisztusi tanítás terjesztésére. A hivők lelki igénye rendkívül megnőtt s ezt meg kellett értenie a kolostorlakóknak is. Ilyen telepek már eddig is szép számmal léteztek a fővárosban, de még mindig jutott hely másoknak, hogy

[1] Időrendben: Lipótmező (1916), kurácia, Szent Imre-város (1917) expositúra, 1923-ban plebánia; 1919: Herminamező, Magdolnaváros, Regnum Marianum, Szent Domonkos, Tisztviselőtelep, Zugló; 1922: Külső-Ferencváros, Rákosfalva, Római-fürdő; 1923: Közép-Ferencváros, Szent Margit, Városmajor és Zugliget.

neveléssel, tanítással, emberbaráti tevékenységgel minél több ugart lehessen befogni a feltörésre.

Ilyen célból engedélyezte még 1913-ban a ciszterciek letelepedését Budán s mint láttuk, hálózatukat eredményesen szélesítették ki. Szóltunk a bencésekről is. S ha Zuglóba nem is mentek ki, de Józsefvárosban mégis csak gyökeret vertek s jóhírű gimnáziumukat szívesen keresték fel a katolikus szülők fiai. Új színképet adtak a *budai inasvilágnak* a kalazantinusok (1920), akik otthont nyitottak az iparostanoncoknak, hogy védjék őket a káros hatású áramlatoktól és hithű iparosembereket neveljenek belőlük. Sajátos céllal engedélyezte az Isteni Ige Társaság letelepedését Budatéténybe (1924). Ők a *missiós gondolat* népszerűsítését tekintették feladatuknak. Hasonló célt szolgált a szaléziánusok fővárosba küldött raja.

Csernoch alatt örvendetes fejlődésnek indult a nőnevelés is. A Váci utcai *Angolkisasszonyok* az ő patronálásának köszönhették, hogy kiléphettek szűkebb iskolakeretükből s egymás után nyithatták meg gimnáziumukat, kereskedelmi iskolájukat, polgári tanárnőképzőjüket s a hitoktatónők képzésére a Ward-kollégiumot. Már új telepesekként jelentkeztek a Sacre Coeur-apácák, az Isteni Megváltó Leányai s a Szalvatoriánák, akik valamennyien kicsiben kezdték és kiterjedt iskolahálózaton folytatták. Mindegyikük külön internátust is létesített a középiskolás leányok részére, sőt az Isteni Megváltósok már a főiskolai és egyetemi hallgatónőkre is kiterjesztették gondoskodásukat, a Collegium Marianum és a Szent Anna intézet útján. Végül a Szociális Missiótársulat és a belőle kivált Szociális Testvérek intézménye kimondottan a felebaráti szeretet intézményes gyakorlására kötötték le tagjaikat. Prohászka mellett ismét csak Csernoch és Mészáros helynök volt a legnagyobb jótevőjük.

Prímásunk hasonló tervszerűséggel iparkodott a vidéki katolikus életet is elevenebb mozgásba hozni. Ahol a szükség megkívánta és a lehetőség megvolt, a nagyobb plébániákat széttagolta. Így jöhetett létre kilenc lelkipásztori állomás, köztük két lelkészség és hét plébánia.[2] Mennyire kívánatos volt, azt igazolja, hogy Hontban 900, Táton 1200, Tokodon pedig 3000 lélekszám sürgette, hogy az első elkülönüljön Drégelypalánktól, a másik kettő pedig Dorogtól.

Szívesen támogatta ama szerzeteket, melyek a vidék alkalmas helyein igyekeztek terjeszkedni. Elsőnek a péliföldszentkereszti szaléziánusok éltek az alkalommal. Tagjaikból nemcsak Budapestre és Rákosfalvára jutott, hanem Nyergesújfalura és Esztergom-Táborba is. A két utóbbi helyen nagyszabású nevelőintézetet létesítettek,

[2] Lelkészség lett: 1913: Péliföldszentkereszt, 1923: Nagysáp. Plebánia: 1922: Hont, Hugyag; 1924: Tát, Tokod; 1926: Bernecebaráti, Dunaszeg, Zebegény.

tanoncotthonnal és legényegylettel egybekötve. Követte őket az Angolkisasszonyok nyergesújfalusi, az Orsolyiták bácsai és a kalocsai Iskolanővérek vágújhelyi letelepülése és ugyanitt leánynevelő intézetek nyitása.

Kedvenc terve volt, hogy székhelyén továbbfejleszti az érseki tanítóképzőt és melléje internátust állít fel. Már a terveket is elkészíttette, de mire kivitelre került volna a sor, ránk zúdult az első világháború, utána jött az összeomlás s birtokai jelentékeny részének elvesztése. Így tehát le kellett állítania szép elgondolását. Azt azonban megtehette, hogy harminc képzős részére, mivel másutt férőhely nem akadt, a szemináriumban létesített átmeneti *internátust.*

Ha végigtekintünk ezeken az új alkotásokon s a régiek fejlesztésén, könnyű rájönni, mennyi anyagi áldozatot követeltek. Csernochnak megvolt az a szokása, hogy előbb a világi hatóságoktól vasalt ki, amennyit bírt. Emiatt nem volt oka panaszra, mivel a községi, városi és főképpen a fővárosi vezetők szívesen áldoztak ilyen célra. De azután maga sem zárkózott el. Köztudomású, milyen igénytelenül élt s ezért maradék birtokai jövedelmeiből is tudott félrerakni. Egyszer már említettük, hogy nehezen lehetett tőle pénzt kiszedni. Szavajárása volt: szegény ember lettem, nincs pénzem! De ha fontos katolikus érdekekről volt szó, meglágyult és adott. Életének különféle közadakozását 1 500 000 P-ben állapítja meg az egyik kimutatás. Jutott ebből sokféle intézményre, de legtöbb a papnevelés céljaira.

Az esztergomi szeminárium és a bécsi Pázmáneum, felvidéki birtokainak elvesztése folytán, szintén súlyos gondokkal küszködött. Az utóbbit már a bezárás veszélye fenyegette, de ő nem engedte, hogy a papnevelés akár az egyikben, akár a másikban szüneteljen. Minden áldozatot meghozott, hogy a papi utánpótlás ne csökkenő, hanem emelkedő irányt vegyen. Sajnos, a huszas években az előbbi mutatkozott. Ezért papjait, elsősorban a hitoktatókat és hittanárokat nem győzte eléggé buzdítani, hogy az ifjúságban élesszék a papi hivatást. 1924-ben külön egyesületet is alapított, *Szentlélek* néven, s ennek az volt a feladata, hogy felkarolja és irányítsa az egyházi pályára hajlamos gyermekeket.

Szemináriumait nagyon szerette s hacsak tehette, meglátogatta azok fiatalságát. S főpásztori jóságát élvezhették papjai, különösen akik sanyarúbb viszonyok közt éltek, mint pl. a fővárosi hitoktatók és hittanárok. Azokban a kemény időkben ők voltak a fiatalsággal foglalkozó lelkipásztorok névtelen hősei. Tudta ezt róluk a prímás és mindent elkövetett, hogy lelki és szellemi életerejük ne lankadjon s megélhetésüket is iparkodott türhetőbb alapokra helyezni.

Először is Klebelsberg közreműködésével két hitoktató otthont

létesített számukra, úm. a Gát utcai *Canisianum*-ot és Zugligetben, a *Vadorzó úton* a másik házat. Majd tárgyalni kezdett a székesfőrossal a községi iskolák hitoktatói és hittanárai státusának rendszeresítése végett. Ez a fáradozása sikerrel járt, ellenben ugyanezt nem sikerült az államnál elérnie. Egyes középiskolás hittanárokat itt is véglegesítettek, de legnagyobb részüket csupán ideiglenes jelleggel alkalmaztak.

Ezt a mostoha elbánást annál kevésbé érdemelték meg, mivel minőségileg az első helyre küzdötték fel magukat. Ebben szerencsésen közrejátszott, hogy mind a hitoktatók, mind pedig a hittanárok olyan felügyelőket, illetve biztosokat kaptak, akik magas színvonalra emelték mind az elemi, mind pedig a középiskolai vallásoktatást. A kilencvenkilenc évét megért *Novák Lajost* pl. mindenki úgy emlegette, mint a legjóságosabb főnökét. Annyi szeretettel és megértéssel foglalkozni az emberekkel, mint ő tette, valóban a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Érte is Csernochnak hálálkodhattak a fővárosi hitoktatók és hittanárok.

Különben sem hiszem, hogy akár csak egy tucatra is rúgna Csernoch papjainak száma, akik őt sem szerették. Még azok sem tudnak rá neheztelni, akiket *bólogató* igéretekkel bocsátott el magától, noha eleve tudták, hogy kérésüket nem fogja teljesíteni. Oly leereszkedően bánt és oly barátságosan beszélt embereivel, hogy azokat teljesen meghódította. Nem trónolt szédítő magasságban, hanem maga is ember volt a legemberségesebb módon. Ezért nem volt ellensége alattvalói közt, de annál több tisztelője. Ha idővel meg is öregedett, azonban nem hitték, vagy legalább nem akarták hinni, hogy ő is meghalhat. Pedig az ő utolsó órája is bekövetkezett.

6. Betegsége és halála

Zömök testalkatú és erős szervezetű ember volt egész életében. Ellenállóerejének köszönhette, hogy legyőzte kétszeres tüdő- és mellhártyagyulladását. E két súlyos esettől s a könnyebb meghűlésektől eltekintve, környezete nemigen látta ágyba fekvő betegnek. 1926-ban, tehát hetvennegyedik évében vállalkozott még az amerikai útra, hogy részt vehessen a chicagói Eucharisztikus Világkongresszuson. Pedig közvetlenül előtte bronchiális tüdőkatharusban megbetegedett s ezért környezete ellenezte a hosszú és fárasztó utat. Amikor azonban *Korányi Sándor* orvosprofesszor még javallta is,

azzal a bíztatással, hogy a tengeri levegő csak használhat, szívesen kelt útra.

Amerikában nem is volt vele semmi baj s onnan látszólag még frissebben tért vissza, mint mikor elindult. Megszokott módon tettvett mindent s ott lehetett látni és hallani az 1926-os Katolikus Nagygyűlésen s utána Krisztus-király első nagy magyar ünnepén. Valami titkos kór mégis lappangott benne, mert többször panaszkodott bágyadtságról. Utoljára 1927. jan. 29-én szerepelt nyilvánosan, amikor a nemzetgyűlés országgyűléssé alakult át. Az ünnepi szentmisét is ő végezte s a hosszú szertartás és a még hosszabb parlamenti ünnepség egészen levette lábáról. Csernoch bíboros-prímás többé nem mutatkozott a nyilvánosság előtt.

Másnap Korányi, majd *Bálint Rezső* orvosprofesszorok alaposan megvizsgálták s aggodalomra nem láttak okot, annak ellenére, hogy magas láz gyötörte. Azt tanácsolták, hogy jót tenne a levegőváltozás s ezért újból a tengert választotta *San Remo* fürdőhellyel. Titkára, Meszlényi Zoltán kíséretében március közepén elutazott, de makacs láza is elkísérte s a beteg napról-napra gyengébb lett. Április elején valahogy kezébe került az a távirat, amely Prohászka halálát jelentette s ez a hír mélységesen megrendítette. Akik itt meglátogatták, mint *Orsenigo* nuncius, *Ernst Sándor, Turi Béla* és *Breyer István* kanonok, már a megtört Csernoch bíborossal találkoztak. San Remo nem hozta meg a gyógyulást, ellenkezőleg még csak romlott állapota, ezért máj. 10-én hazautazott.

Környezete alig ismert rá. Keveset beszélt, nemigen olvasott s a látogatókat is a legritkább esetben fogadta. A melegebb napok legnagyobb részét kint töltötte a kertben, nyugszékén pihenve. Utoljára jún. 5-én misézett házikápolnájában. Rá tíz napra szívgyengeség lépett fel s ettől kezdve hivatalos ügyekkel sem foglalkozott. Az orvosi konzíliumok hiába ismétlődtek, segíteni nem tudtak rajta. A máj kezdett duzzadni s ereje egyre jobban hanyatlott. Jún. 19-én szétrepült az országba a hír, hogy Csernoch bíboros-prímás nagybeteg s a templomokban megkezdődtek a nyilvános ájtatosságok felgyógyulásáért.

A bölcsesség Ura azonban másként határozott és szolgája életét lepontozta. Júl. 12-én világos öntudattal felvette a haldoklók szentségét s elbúcsúzott káptalanjától és papjaitól. Nemsokára fellépett a tüdőgyulladás s most már menthetetlen volt. Az utolsó két nap és két éjjel hol eszméletén volt, hol elvesztette azt. Halála előestéjén tiszta öntudattal mondotta: elérkeztem tevékenységem végéhez! Kora hajnalban még szentmisét hallgatott és megáldozott. Imádkozott! Majd így szólt virrasztóihoz: jól érzem magam és nemsokára egészen jól! Röviddel utána megkérdezte az ápoló nővért: meddig tart

még? Nem sokáig, volt a nehéz és könnyes válasz. S csakugyan hamarosan örökre elaludt Csernoch János Magyarország bíboros-hercegprímása. Mint a balzsamozásnál kiderült, a szervezet teljes elrákosodása okozta a halált. Írtak pedig ekkor: 1927. júl. 25-én, reggel fél hat órát.

Amilyen volt életében, olyanná lett halálában. Felbontott végrendelete szerint, ami vagyona volt, annak örökösévé főegyházmegyéjét tette. Még arra kérte utolsó útjának rendezőit, hogy minden felesleges pompa kerülésével helyezzék el holttestét a bazilika kriptájába. Kifejezetten kérte a koszorúk mellőzését is, de már az engesztelő fohászokat lelkéért annál jobban hangoztatta, mert ahogy írta: az imádság többet ér a koszorúknál.

Kívánságánál erősebb volt a szeretet és kegyelet és így júl. 29-én végbement temetése országos részvéttel történt. Ekkor tünt ki igazán, mennyire szerették. Megérdemelte, mivel Krisztusban édesatyja volt övéinek, dísze a főpapoknak, ereje az egyháznak, oszlopa a hazának, ahogyan ezt sírkövének latin felirata hirdeti: S. R. E. Presbyter Cardinalis, Princeps Primas Regni Hungariae, Archiepiscopus Strigoniensis, desideratissimus in Christo Pater Joannes Csernoch, Pontificum decus, Ecclesiae robur, Patriae columen, tribus funestris lustris, mira rexit gregem prudentia, ingentique labore. Victima cladis patriae, propriaeque Ecclesiae, cunctis deflectus, obiit 25 Julii 1927. Hic reconditus in pace quiescit.

SERÉDI JUSZTINIÁN
(1927–1945)

Justitia–Pax.
Non recuso laborem.
(Kettős jeligéje.)

Alakja még világosabban áll előttünk, mint Csernoché, hiszen e sorok írásakor még alig múlt el két évtized, hogy a halál elragadta tőlünk. Amíg hercegprímás és egyben bíboros nem lett, itthon a kevésbé ismert nagyságok közé tartozott. Kizárólag tudományának élő, csendes szerzetes volt s hozzá még kisebb megszakításokkal huszonhárom évet töltött távol hazájától, *Rómában.* Így tehát inkább csak a tudós világ tartotta számon, mint a kánonjog kiváló művelőjét.

Eme hajlamának már Sant' Anselmó-i tanulmányi éveiben feltűnő jelét adta s *Pietro Bastien* jogtanár legtehetségesebb tanítványai közé tartozott. Még fel sem szentelték, amikor integetett feléje az érvényesülés lehetősége. *Gasparri* bíboros, akkor még a kodifikációs munkaközösség titkára, azzal a kéréssel fordult Bastienhoz, ajánlana neki valakit a fiatalabb bencések közül, akinek jó érzéke és világos látása van a kánonjogi problémákhoz, mert ilyen munkaerőre lenne szüksége. Ő tüstént Serédire gondolt s a bíboros próbát tett vele. Nem bánta meg, mert emberére talált s nem is engedte el többé maga mellől.

A szerencsés felfedezés után kettejük tudományos kapcsolata lassankint *barátsággá* fokozódott s az időről-időre jobban mélyült. Amikor az első világháborúban, az olasz hadüzenet után, a központi hatalmak alattvalóinak el kellett hagyni Itáliát, a fiatal bencés továbbra is ott maradhatott. Nem ugyan a Sant' Anselmo-ban, mert az a királyság területén fekszik, hanem a Vatikánban, ahova mentora bevitte, megosztva vele lakását és asztalát, csakhogy mellette lehessen és zavartalanul dolgozhasson. Ilyen pártfogó révén nem meglepő, ha *Don Giustiniano* neve igen előnyösen hangzott a pápai kuriában s ezt az ő szerény, szolgálatkész viselkedése, derűs kedélyvilága is nagyban elősegítette.

Feladatköre időközben meglehetősen bővült. Előadója lett a vatikáni levéltárosképző intézetnek és Sant' Anselmo-ban a kánonjogi doktorátusra készülő növendékeknek. Beválasztották a különböző kongregációkba konzultornak és kánonjogi tanácsosa lett a Szentszék mellé akkreditált magyar követségnek. *Somssich József*, a korán elhunyt *Bornemissza Gyula*, verseghi *Nagy Elek* és *Barcza György* oldalán hét éven át négy nagykövetünket szolgálta s mindegyik a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott megnyerő egyéniségéről és széleskörű tudásáról. De még jobban méltányolta előnyös emberi tulajdonságait az államtitkárrá előlépett Gasparri, aki ismételt kísérletezésre sem engedte innen kiemelni, mivel magasabb céljai voltak vele.

Nemzetközi vizonylatban elismert tekintélye előtt szeretett volna hódolni már 1923-ban a budapesti egyetem teológiai kara, amikor *Hanuy Ferenc* pécsi kanonoki kineveztetése után meghívta a megüresedett egyházjogi tanszékre. Nem fogadta el, mert úgy érezte, hogy kodifikációs munkájával fontosabb missziót teljesít. Gasparri szívből helyeselt neki. Prohászka halála után a magyar kormány felvette a fehérvári püspökjelöltek listájára s nem bánta volna, ha a Szentatya őt nevezi ki. Ez sem következett be. Ellenben azt már helyeselték a Vatikánban, amikor kb. ugyanebben az időben, 1927. júl. 18-án elfogadta a *kormányfőtanácsosi* címet. Gasparri, az árnyalatokban is finom és előrelátó diplomata azért vette szívesen, mert érvet kovácsolhatott belőle, amikor nemsokára szóba került hercegprímási kinevezése s ezt már a mi kormányköreink fogadták fanyalogva.

Csernoch örökének betöltésénél mind maga Horthy, mind pedig Bethlen kormánya először *Szmrecsányi* egri érsekre gondolt, azonban előrehaladott, hetvenhat éves kora miatt róla le kellett mondania. Helyére tehát *Glattfelder* csanádi püspököt léptették, akit nem mindennapos tehetsége, kiváló szónoki ereje az akkori püspökök fölé emelt. Előnyére vált az is, hogy ápolta a jó viszonyt a kormány tagjaival, *Klebelsberg* kultuszminiszterhez pedig kimondottan a legjobb barátság fűzte. Azután benne látták a legerősebb biztosítékát, hogy az ideiglenes kormányzói állást nem fogja bolygatni s a katolicizmus történelmi jogainak védelmében sem lépi túl a nemkatolikusok érzékenységét.

Már Serédi személye nem állt ily biztatóan előttük. Azt tudták, hogy a politika távol állt tőle s e tekintetben *fehér lapnak* látszott. Ha ilyen irányban panasz merült volna fel ellene, aligha nevezik ki kormányfőtanácsosnak és a fehérvári püspökséggel sem csalogatják haza. De kérdésessé vált, hogy ha az ország katolicizmusának élére áll, nem fogja-e megzavarni az egyházpolitika álló vizeit s nem

kelt-e nagyobb hullámverést ott, ahol nyugalmi állapotot kívántak. Ilyesmivel Glattfeldernél nem kellett számolniok, ezért helyezték Serédi elébe.

S nemcsak a kormányférfiakat nyugtalanította ez a kérdés, hanem a közvélemény kíváncsiságát is felcsigázta az eljövendő prímás személye. Aggodalmaskodtak a katolikusok, hogy aki jön, méltóképpen tudja-e az arányszámukhoz mérten védelmezni jogos érdekeiket? A protestánsok pedig azon ijedeztek, vajon nem fogja-e felborítani az ő előnyükre annyira bevált felekezetközi békét? Sőt még a zsidókat is foglalkoztatta a kérdés, mivel az antiszemita áramlattal szemben azt várták, hogy az eljövendő igyekezzék azt visszaszorítani, ahogy megtette elődje.

Az itthoni idegesség híre eljutott a Vatikánba s azt XI. Pius akként vezette le, hogy rövid úton, 1927. nov. 30-án kinevezte Serédit *érsek-prímásnak* és egyben *bíborosnak*. Erről a kinevezett csupán annyit mond és azt is a végrendeletében, hogy XI. Pius pápa Őszentsége a kinevezést az ő „minden ellenkezése dacára, a legkegyelmesebben eszközölte."

Hihetünk neki, mert ha nem szokott mellébeszélni életében, még kevésbé tehette meg azt a halál kapuja előtt. De ha akadna, aki kételkednék szavainak őszinteségében, azok hitelesítésére megszólaltathatjuk a legilletékesebb tanút. Gasparri államtitkárt, aki egyik alkalommal így nyilatkozott: Be. Csernoch bíbornok halála után a Szentszék azonnal *P. Jusztiniánra* gondolt, hogy a megboldogult helyébe őt állítsa, mint akiben a bencés szerzetes egyszerűsége mellett ritka egyházjogi tudományos készültség, kiváló erkölcsi tulajdonságok, jóság és jellemszilárdság párosulnak. Ilyen minősítés birtokában a Szentszék nem tartotta szükségesnek, hogy egyéb hasonló esetekben megfontolás tárgyát képező szempontokat latolgasson. Valamennyien, akiknek módjukban állott P. Jusztiniánt római tartózkodása alatt megismerhetni, megegyeztek abban, hogy a Szentatya választása olyan férfiúra esett, amilyent a magyar kat. egyház és a római pápák szívéhez annyira hozzánőtt magyar nemzet érdekei kívántak.

Egészen szokatlan eset, hogy az esztergomi érsek-prímás kinevezésével együtt elnyerje a bíborosságot is. XI. Pius részben azért cselekedett így, mivel tudta, hogy a magyar kormány Glattfelderrel szemben húzódozott tőle. Arra számított tehát, hogy megkisebbedett országunk kormányzata mégsem meri visszautasítani az egyház bíborosát érseki és hercegprímási minőségében. Nem egészen így történt. Egyelőre azonban elégedjünk meg ennyivel s a többit hagyjuk a maga helyén, későbbre.

1. „Pap leszek, mégpedig bencéspap"

Szülei, amikor 1884. ápr. 23-án életet adtak neki, mint a népes család utolsó előtti, tizedik gyermeküknek, dehogy is gondolták, hogy a kis *György* nevű újszülöttre Porphyrogenetos-ok láthatatlan bíborkárpitja borul. Az talán felvillanhatott agyukban, ha felnő és jól tanul, követheti két bátyját, *Mihályt* és *Sándort* a gimnáziumba. Lehet belőle bencéstanár, mint az elsőből, vagy pedig Sándor példájára, világi pályát választhat. Ha pedig nem érez kedvet a magasabb tanulmányokhoz, otthon marad, iparos vagy földműves lesz belőle, miként más testvérei.

Ennyit és nem többet szövögethetett magában a Kisalföld, *Deáki* nevű falujában, annak is az alszeren meghúzódó kis házikójában *Szapucsek Mihály* és *Oroszlán Júlia* házaspár, akik 1863. aug. 16-án keltek egybe. A férj Kossuthfalváról került Deákiba, de szlovák hangzású neve amellett szól, hogy családja eredete szlovák közösségbe vezethető vissza s a hagyomány *Árvából* eredeztette. De már Mihály mestert, a negyvennyolcas mozgalmak vezérére emlékeztető Kossuthfalva s még inkább a deáki bencés monostor kettős templomtornyának árnyéka és színmagyar nyelvű lakossága, ugyanilyenné formálta át. Felesége, a józan földművelő ivadék, ugyancsak a magyar érzésvilágot hordta keblében s ezt szívták magukba az anyatejjel az egymás után felsorakozó gyermekek.

Közülük két leány: *Margit* és *Teréz*, továbbá a tizenegyediknek született *Pál*, még kicsi korukban meghaltak, ketten magasabb tanulmányokat végeztek, *Magdolna* nevű leány apáca lett. A többiek pedig férjhez mentek, a fiúk megházasodtak s élték falusi sorsukat. Akár lent, akár fent kötöttek ki, mindnyájukat jellemezte a csendes szerénység a halk és nagyon megfontolt beszédmód.

A szülők iparkodtak mindenegyes gyermeküket kezébe kenyeret adni és tisztességesen felnevelni őket, ami csak becsületességüknek és szorgalmuknak köszönhető. Az apa, amíg csak bírta erővel, kettős foglalkozást űzött. Nyáron, mint *cserepes*, a tetőket fedte, télen pedig *takácsként* a vásznakat szőtte. Szépen kereshetett, mert nagy és jóétvágyú családját, nemcsak jól tartotta, hanem még félre is tudott rakni, amiben okos és takarékos feleségének is része volt. Idővel régi kis házukat felcserélhették nagyobbal, sőt egy-két hold megvételével, hosszabbra is tudtak nyújtózkodni.

A szorgalom és az okosan beosztott háztartás tette lehetővé, hogy amelyik gyermek tanulni akart, megtehette. Elsőnek Mihályt iratták be a gimnáziumba, aki idővel bencés lett és *Marcell* szerzetesi nevet kapott. Sándor következett utána s ő már a vasútnál kötött ki.

Érdemes volt Györggyel is valamit kezdeni, mert bencés plebánosa, *Gulyás Elek* és *Markó Pál* tanítója, csak a legjobbakat mondották róla és ezt iskolai bizonyítványai igazolták. A családi tanács, melyben a döntő szó Marcell „tanár úré" volt, úgy határozott, hogy az 1895/96-os tanévre Pozsonyba fog menni, a gimnáziumi tanulmányok megkezdésére. Erről különben végrendeletében maga így emlékszik meg: soha el nem múló hálát adok a gondviselő Istennek . . ., hogy jó szüleim, valamint idősebb testvéreim, kivált Marcell bátyám és Franciska nagynénim segítségével a jóhírű pozsonyi kir. kat. főgimnáziumban végezhettem középiskolai tanulmányaimat.

Anyja közeli rokona, Franciska néni és férje, *Macon* cipészmester vették magukhoz, mivel gyermektelen házaspár voltak. Mindketten nagyon megszerették s különösen a néni kényeztette és nézte el apró csínytevéseit. Jól is érezte magát a két öregedő rokon környezetében s vékony termete szemlátomást kezdett gyarapodni. Ötödikes és hatodikos korában már instruálást is vállalt, tanította a gazdag *Palugyay* család egyik diákfiát, amiért ellátást adtak neki. Nem tudni mi okból, szállást ekkor másutt keresett, lehetséges, hogy nem akart Maconék terhére lenni.

Az instruktorkodás arra vall, hogy jó előmenetelű diák volt, bár jeles osztályzatai közé egy-két jó jegy be szokott csúszni. Jónevű tanárai voltak, kik közt első helyen kell megemlíteni a fiatalon meghalt (1908) *Uhlyarik Jenő* hittanárt. A felső osztályokban előadásait már jegyeztette s ezekről szóló két füzet meg is maradt Serédi ifjúkori írásai közt. A profánszakos tanárok némelyike szintén nem maradt mögötte. Ismert nevű pedagógusként és tudósként emlegették *Reibner Mártont, Schmidt Mártont, Lévay Edét* és *Albrecht Jánost.* Az első kettővel, a személyes érintkezést még prímás korában is fenntartotta. Budapesti lakásukon többször meglátogatta őket, sőt Schmidtet még halálára is ő készítette elő.

Hatodik osztályos korában követte Marcell bátyját és nevét ő is Serédire magyarosította. Abban is követője lett, hogy a tanév (1900/01) végén felvételét kérte a pannonhalmi bencés noviciusok közé, amit *Fehér Ipoly* főapát annál készségesebben teljesített, mert ajánlották bizonyítványai, de legjobb ajánlója Marcell bátyja volt. 1901. aug. 6-án ölthette magára a bencések fekete ruháját s az eddigi Györgyből *Jusztinián* novicius lett. Kezdett beválni, amit korábban mondogatott: pap leszek, mégpedig bencéspap!

A noviciátus alatt neki is számot kellett magával vetni, meg tud-e felelni Szent Benedek regulája alapvető követelményeinek és el tudja-e jegyezni magát egész életre az apró szabályokban kiteljesedő bencés életprogrammal? Noviciusmestere *Morócz Emilián* volt s ő meg volt vele elégedve. S ha néha kifogásolta is túlságos elevensé-

gét, magában mégis örült, mert a romlatlan szív és a derűs kedélyvilág megnyilatkozását ismerte fel benne. Egyetlen-egyszer komorodott el, 1902. júl. 22-én, mikor közölték vele, hogy harmincöt éves Marcell bátyja meghalt. Ez a csapás erősen szíven ütötte, de azután mégiscsak áldotta Istent, aki adta és aki elvette.

Eltekintve a fájdalmas gyászesettől, a noviciusi évre mindig boldogan gondolt vissza. Még két évig maradt Pannonhalmán, ahol házilag készítették elő a VII. és VIII. osztályra s vizsgázni a győri gimnáziumban kellett. Itt már színjeles lett, mind az osztály-, mind pedig az érettségi vizsgán. Ennek megtörténte után, úgy gondolta, hogy számtan és fizikaszakra készül, feltéve, ha elöljárósága is jónak látja. Ezúttal is Marcell nyomdokán kívánt járni s azzal a gondolattal foglalkozott, hogy befejezheti majd annak a távolságmérőnek megszerkesztését, amit ő már nem tudott megtenni. A főapáti parancs azonban *Rómába* irányította, hogy a hittudományban képezze ki magát.

Zokszó nélkül engedelmeskedett s 1904 őszén búcsút mondott hazájának, hogy közel negyedszázadig Róma lakója legyen. Erre nézve írja, egyik rendtársa, a későbbi főapát *Kelemen Krizosztom:* az ifjú papnövendék egészséges munkabírása mellett, a latinban való szép jártasságot, a német és francia nyelvben való készségét vitte magával Rómába. De vitte áldott termékenységű, szép szülőföldjének forró szeretetét, vitte Deáki, Pozsony, Pannonhalma történelmi levegőjében elmélyült hazafias érzését, vitte kiművelt, hűséges lelkét. Ez a klasszikus és vallásos tudományokban nevelt lélek, ifjúságának a nagy hatások utáni szomjával érkezett az örökvárosba.

Róma lelke mindenkit megfog és ezt tette vele is. Új otthona az *Aventino* magaslatán emelkedett, amelyen át szokott rezegni a sirocco fejfájdító árama, de az ő pompás szervezete nem érezte meg. Ideg- és kedélyvilágát nem bírta lenyomni, örökké jókedvű volt s lehorgasztott fővel nem szokták látni. Örült mindennek, de legfőképpen a XIII. Leó által egyetemi rangra emelt nemzetközi rendi kollégiumnak. A világ minden részéből ide sereglett bencés fiatalságnak itt kellett a bölcselet- és hittudomány legmagasabb kiképzését megszereznie, azonkívül a bencés lelkiségben gyarapodni.

Ezt a szimbiózist lehelte ki magából a beuroni iskola stílusában épült kollégium minden zege-zuga, az ornamentikában követett egyszerűsége s a térhatásokban elért nagyvonalúsága. Már a templom, gránitoszlopokkal tagolt hármas hajójával, száz személyes kórusával, magasabban fekvő szentélyével, közepén a baldachinos oltárával, kizárólag a szerzetesi áhítatnak volt mindennapos áramfejlesztője. A napi karimák s a különböző liturgikus cselekmények még csak fokozták a szerzetesi lélek benső fényáradását. Ezt vagy

meg kellett szokni, vagy aki nem bírta, annak megszöknie. Serédinek nem okozott különösebb nehézséget a napirend ütemes beosztása, legkevésbé, mikor a kóruson kellett helyét elfoglalnia. Jó hallása volt és kellemes hangja, így az énekkarnak egyik leghasználhatóbb tagja lett. Itt szerette meg a liturgikus éneket és zenét s ezt a vonzalmát hazahozta Esztergomba is.

A felső templomba bencés öntudata vitte, míg az altemplomba, magyaros szíve. Magánájtatosságait gyakran itt végezte, *Szent Márton* oltára előtt, amely Fehér főapát bőkezűségéből épült. Felszentelése után szentmiséit is itt szokta bemutatni, mert nagy tisztelője volt Dunántúl e katonaszülöttjének s később tours-i püspöknek. Szabad idejében szívesen elsétálgatott a pálmákkal és vízmedencékkel hangulatosított kertben, esős időben az árkádos folyosókon, így hát Sant'Anselmo-ban megtalálta mindazt, ami szerzetes és tudós pályájának kialakítására szükséges volt.

Látókörét nagyban tágította, hogy megismerkedhetett idegen tájakkal, emberekkel, szokásokkal és kultúrelemekkel. A nemzetközi keverékben akadt honfitársra is, *Cziklay Aladár* személyében, akit, mint esztergomi növendéket Vaszary prímás küldött oda. De különben csupa idegen nemzetbeli rendtársakkal találkozott, akik vérmérsékletben, szokásban különböztek tőle, de abban már egyeztek, hogy közös kenyeret ettek és Szent Benedek regulája testvérekké egyesítette őket.

Megvolt az az áldott természete, hogy mindenkivel ki tudott jönni s egyformán barátkozott amerikaival, angollal, némettel, franciával, spanyollal és olasszal. Ennek azt az előnyét láthatta, hogy a latin mellett játszva elsajátíthatta a többi nyelveket. Tökéletesen beszélt olaszul, jól németül és franciául s meglehetősen spanyolul és angolul. Sokat tanult tőlük, de azért örömmel állapíthatta meg ő is, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, ahogy ezt Zrínyi és Széchenyi hangoztatta.

Ekkor még nem tudhatta, meddig maradhat Rómában, éppen ezért kiszabott négy tanulmányi évét iparkodott minél gazdaságosabban kihasználni. Tudás és kultúrkincsekből bőven lehetett meríteni, hiszen Róma a maga antik- és keresztény világképével nagyon tanulságos volt. Bármerre fordította tekintetét, az épségben, vagy romokban fennmaradt emlékművek, templomok és bazilikák vagy a cézárok birodalma, vagy pedig a pápai uralom nagyságáról beszéltek neki.

Ezek voltak az alkalomszerű ismeretszerzései, amiket kiegészített formális tanulmányaival. Kezdetben minden egyes teológiai tárgyat egyforma igyekezettel tanult s egyházjogi speciálizálódásra csak később gondolt, Bastien világos és szabatos előadásainak a hatása

alatt. Nála is doktorált s értekezésének ezt a tételt választotta: Külön rend-e a püspökség, vagy pedig csak a papi rend teljessége? Tanár és tanítvány annyira összemelegedtek, hogy a negyedik teológiai tanév befejezése előtt, Bastien levelet írt a pannonhalmi főapátnak és arra kérte, hogy nyári szabadsága leteltével küldené vissza Serédit, mivel szüksége lenne közreműködésére az új egyházi törvénykönyv szerkesztésében.

Szent X. Pius, még 1904. márc. 19-én kiadott *Arduum Sane Munus* kezdetű levelével, felállította a kodifikációs bizottságot, melynek titkára akkor még alállamtitkárként működő Gasparri lett. Munkatársai közé bevette a fenti kanonistát is, aki viszont túlságos elfoglaltsága miatt, amolyan segédszerkesztőnek szerette volna visszakapni Serédit. A főapát nemigen lelkesedett e kívánságért, mert úgy gondolkodott, hogy az ilyen feladat nem hozhat sok dicsőséget, sem a meghívottnak, sem pedig Pannonhalmának. De azért római rendtársát sem akarta megbántani és így egy évre szabadságolta.

Serédi nem bánta a visszahívást, mert abban a reményben élt, hogyha felszentelése után visszatérhet, tovább folytathatja kedvenc stúdiumát s ki tudja, mire lesz az jó? A papszentelés a főapátsági székesegyházban, 1908. júl. 14-én történt meg Kohl püspök által. Első szentmiséjét szülőfalujában mondotta el s az nemcsak közelebbi és távolabbi rokonságának lett nagy ünnepe s nemcsak a deáki plébániának, hanem az egész környéknek. Utána pár hétig még otthon maradt és élt kedvteléseinek. Közben kapkodták ide és oda, hogy más plébániákon is misézzen és predikáljon, amit örömest megtett. Otthoni szabadsága leteltével visszautazott Pannonhalmára, ahol nem adtak neki más beosztást, mint a karimán való részvételt.

Alaposan kipihente magát s az ősz beálltával, szívesen utazott vissza az örökvárosba. A növendékből immár szerzetespap lett s ezentúl az atyák közt foglalhatott helyet. Bastien irányításával csakhamar belejött újabb munkakörébe s megkezdte a jogszabályok gyűjtését, cédulázását és szövegezését. Volt tanára nagyon meg volt vele elégedve, mert szorgalmával és világoslátásával olyan rátermettséget árult el, hogy arra nemcsak Gasparri, hanem az egész kodifikáló bizottság is felfigyelt. Elsősorban a mintaszerű pontosság és lelkiismeretesség jellemezte. Amit egyszer kiadott kezéből, azon vajmi ritkán kellett változtatni s ennek tulajdonítható, hogy a két bencés időről-időre több kodifikációs feladatot kapott, pedig egyébként is, bőven volt, mit tenniök.

Ha csupán a mienknél maradunk, az örökvárosban megfordult honfitársai, a legkülönfélébb kérésekkel hozzá fordultak és ő nem-

et senkinek sem tudott mondani. Ekkor került útjába, az ismert nevű regényíróné, *Erdős René*. 1909 tavaszán azzal kopogott be a Sant' Anselmo kapuján, hogy katolizálni szeretne. Kellő előkészület után, húsvét ünnepén hajtotta fejét a keresztvíz alá s ennek emlékét az *Ave Roma* c. regényében örökítette meg. Felvonultatta mindazokat, akik e nagy lépése megtételében segítségére voltak. A *P. Giuliano* fedőnév, a mi Jusztiniánunkat takarja, akiről ily áradozó hangon írt: egyszerű volt, mint egy darab kenyér, alázatos és szerény, aki hallatlanul tudott dolgozni (II. k., 7. 1.).

Így múlott el a kiszabott esztendő s az engedelmesség nevében, 1909 nyarán újból hazautazott. Ezúttal a főmonostorban kapott beosztást s főfoglalkozása az iskolai év megnyitásával, a győrszentmártoni kis elemisták hitoktatása volt. Ezenkívül vállalnia kellett a főmonostori templom hitszónoklatát és a teológián a jogtanár helyettesítését. Mindegyik feladatkörben a tőle megszokott pontossággal állta meg helyét. De szétágazó munkája mellett még mindig szakított időt, hogy külön is foglalkozzék szaktárgyával. Ekkortájt írta meg a „Ne temere decretum magyarázata, különös tekintettel hazánkra" c. tanulmányát. Benne a házasságkötés alakiságát tárgyalja, abban az értelemben, ahogy azt a Ne temere meghatározza.

2. Pannonhalma „péterfillére"

A fiatal Serédi tehát megtalálta helyét itthon is, viszont Rómában a hiányát érezték, Gasparri tehát nem tudta nélkülözni. Ezért, ahogy jóval később írta, a kodifikálás további munkájánál, még mindig szükségük volt az ő egyházjogi tudására, hihetetlen nagy munkaképességére, így tehát Őszentsége beleegyezésével ismét meghívták őt Rómába. A főapát most már nemcsak kényszerűségből, hanem szívesen hajolt meg a legfelsőbb óhaj előtt s mint mondotta, „péterfillér"-ként ajándékozta oda Rómának. Mint ilyen, örömmel ment vissza, elfoglalta felső emeleti celláját s napirendje alig változott másban, minthogy többször kellett szaladnia a Vatikánba, hozni és vinni a feladott és elvégzett munkát. Sürgősebb esetekben Gasparri gépkocsizott hozzá, hogy megtárgyalja vele egyik-másik fontosabb kánoni formát.

A feladatok sokasága szakadt vállára, de okos időbeosztással bírta. Reggel ötkor kelt és este kilenc után térhetett nyugovóra. A kettő közé ékelődött magán- és közös ájtatossága, háromszoros étkezése, rekreációja, a magánfelek és a rendi prokurátorság ügyeinek inté-

zése, a kánonjogi szigorlatozók előkészítése és egyéb százféle kisebb-nagyobb dolgok mellett a kodifikáció nehéz munkája. Pihenni, ha akart volna, sem tud, mert Gasparri nem engedte. Rövidesen beválasztotta őt is konzultornak s eddigi munkaköre mellett megbízta még, hogy az egyes kánonokhoz gyűjtse össze a forrásokat.

Munkamódszere abból állott, hogy Gasparri felügyelete alatt, első fogalmazásban megszövegezett kánonokból megkapott 10–20 db-ot, néhány forrásutalással s a többit neki kellett összegyűjteni. Ez bizony óriási feladatot jelentett, mert fel kellett kutatnia, a könyv- és levéltárakban, kéziratokban és nyomtatásban fellelhető és lehető teljes szövegeket. Majd következett ezek összehasonlítása az eredeti fogalmazással és utána a hibák kijavítása.

Ez a munkálata majdnem tíz esztendeig tartott, amin még csak meglepődni sem szabad, hiszen az egyház 1900 éves jogéletének feltárásáról volt szó. Erre csak az ő rendkívüli munkaereje volt képes. A vatikáni könyvtárnak ebben az időben (1911–18) *Ratti Achilles* a későbbi XI. Pius pápa volt a prefektusa. Gyakran találkozott itt, a fiatal bencéssel s bámulattal kísérte hihetetlen buzgalmát és hangyaszorgalmát. Kellett ez, hiszen a források teljessége csakis így sikerülhetett. Szám szerint 10 500 jogforrás birtokába jutott s ezeket 26 000 esetben használta fel. Mindenegyes kánonnál feljegyezte, hogy anyaga hol található, köztük voltak olyanok is, melyeknél 15–20 utalás történt. Könnyebb áttekintés végett, cédularendszerrel dolgozott s a 26 000 idézet egész papírhegyet alkotott. Amikor 1944-ben halálsejtelmei voltak, ezeket a kéziratokat újból rendezte s az volt a végső akarata, hogy holta után szállítsák Pannonhalmára, a főmonostori levéltárba.

Megbízatásának gerincét kétségtelenül ez a gyűjtés alkotta. A felkutatott forrásanyagot nem is ismerte senki, még Gasparri sem oly tökéletesen, mint ő. Ezzel még mindig nem fejeződött be feladata, mert a továbbiakban ugyancsak neki kellett egybevetni az eredeti forrásokkal, az egyes konzultori bizottságokban elfogadott és a bíborosok által felülvizsgált fejezeteket és megtenni rájuk esetleges módosító javaslatait. Még ez sem volt elég, mert mielőtt az egyes szövegrészek pápai jóváhagyást nyertek volna, X. Pius rendelkezése szerint, azokat hozzászólás végett meg kellett küldeni a világegyház összes püspökeinek. Mellesleg megjegyezhető, hogy Gasparri szerint a toulouse-i és esztergomi érsekek, akkor *Vaszary* megjegyzései voltak a legtalpraesettebbek. A mi esetünkben érthető, mivel azokat a kiváló jogtudós és nagy egyházkormányzati, tapasztalatokkal bíró *Rajner* segédpüspök készítette. Az újabb elaborátumokat ismét csak Serédinek kellett felülvizsgálni és összhangzatos javaslatát megtenni. Az új *Codex Juris Canonici* hihetetlen akribiával készült s hogy

abban semmiféle zavaró hiba ne fordulhasson elő, korrektúráját tizenhatszor olvasta át.

A munka folyamatosságát s megszokott ütemét az első világháború sem lassította le. Mint említettük, az olasz hadüzenet napjaiban Gasparri a Vatikánba szállásoltatta be Serédit s 1915. májusától két és fél éven át a bíboros-államtitkár vendége volt. A vatikáni területet nem hagyhatta el, ami a munkalehetőség bővülésével, de a szabadság korlátozásával járt. Tilos volt a hazaiakkal való levelezés is, mindössze három levelet küldhetett, azokat is csak Gasparri közvetítésével. Az egyikben beszámolt főapátjának itteni napi beosztásáról, mely akárcsak az Anselmoban, imából és munkából tevődött össze. Kissé egyhangú lenne ez a marsruta, ha nem élénkítené fel a közös étkezés a bíborossal és a napi sétája, vagy a vatikáni kertben, vagy pedig rossz idő esetén a palota folyosóin.

Elsősorban házigazdája zárta szívébe, mert továbbra is nemcsak hűséges munkatárs volt, hanem nagyszerűen értett ahhoz, miként kell súlyos gondjaiban felvidítani. Később, idehaza nem egy érdekes esetet tudott feleleveníteni kettőjük borús és napsütéses élményeiből. S hálásan emlékezhetett vissza XV. Benedek pápáról. Kerti sétái során nem egyszer megszólította s ilyenkor nemcsak komoly kérdések kerültek szóba, hanem ha jó kedvében volt a Szentatya, szívesen ugratta s láthatólag örült sikerült tréfáinak. Amikor pedig a folyosókon járkált, hol ezzel, hol azzal a kurialis nagysággal találkozott, köztük Ratti könyvtárprefektussal, Benedek pápa utódjával. Együtt rótták a Galeria Lapidaria-t, majd a Geografica-t s menetközben a kérdések és feleletek egymásra zuhogtak. Megálltak egy-egy térkép előtt s a magyarországinál fennhangon olvasta a leendő pápa, ezt a sokat mondó aláírást: Ungaria ... praestans agri fertilitate, auri copia, virorum fortitudine, a christianis regibus 30 perpetua successione possessa.

Ez a múlt dicsőségét idézte fel, amikor hazánk valóban bővelkedett a föld termékenységével, aranyának bőségével, fiainak erejével s a harminc keresztény király szakadatlan sorával. S mi lesz ebből, azt hamarosan megtudja a két szemlélő a trianoni békeítéletből. De egyelőre a harminc évvel idősebb prefektus örül a fiatal bencés derűs társalgásának, ez pedig, hogy e nagy tudóssal beszélgethet.

Addig, amíg 1917-ben ki nem nevezik *Pacelli* alállamtitkárt müncheni nunciusnak, az ő szikár és aszkétikus alakját is gyakran láthatja. Ő is munkatársa a kodifikációs bizottságnak s már ennek révén, akad tárgyalni valójuk. De egyébként is el-elbeszélgetnek és ilyenformán Serédi négy egymást követő pápával jut közelebbi érintkezésbe, ami jövője szempontjából nagyon jó előjel. Ezzel

ugyan nem sokat törődik, mert számára csak az a fontos, hogy a kodifikálás munkája menjen, amellyel már annyira előre haladt, hogy kezdi rendezgetni a források sajtó alá bocsátását. Ez talán még nem lenne oly sürgős, de tudja, ha eljön az ideje, akkor Gasparri hajtani fogja.

Üres óráiban, de munka közben is fel-felvillan benne szerencsétlen hazájának sorsa s nem feledkezik meg a különböző lágerekbe terelt magyar hadifoglyokról sem. Személyesen nem érintkezhetik velük, de azt megteszi, hogy saját nyelvére tanítja azokat az olasz katonalelkészeket, akiknek hivatalból kell érintkezniük véreinkkel. Majd magyar nyelvű imakönyvet szerkeszt, azt a vatikáni nyomdában kinyomtatja 35 000 példányban s ingyen osztogatja ki hadfiaink között. Arra is talál lehetőséget, hogy a magyar püspöki kar útján nevelő és szórakoztató könyveket juttasson el a magyar táborokba. Ily módon iparkodik tompítani és feledtetni azok egyhangú és idegőrlő napjait.

A vázolt beosztás mellett múlik el az újabb két és fél év s a Codex Juris Canonici 1916 végére elkészül. A rá következő év jún. 29-én XV. Benedek a *Providentissima Mater Ecclesia* kezdetű enciklikával kihirdetheti a benne foglalt törvények kötelező erejét. Serédi ezzel római missziójának fontosabbik részét befejezte. Még az év végéig a Vatikánban marad, de a levegő egyre forróbb lesz. Az olasz lapok fokozatos éllel támadják a pápai kúriát, szemére vetve, hogy megtűri az ellenséges államok alattvalóit. Erre talán van is oka, mert egyik-másik túlteszi magát a megszorító előírásokon és így *kémgyanússá* lesz. Az ilyeneknek tanácsos, hogy minél hamarább távozzanak. Serédit ilyen vád nem érhette, mégis jobbnak látszott, ha ő is követi az előbbieket.

Útját Gasparri készítette elő s miután a szükséges iratokat átadta neki, dec. 6-án hagyta el Rómát és Svájcon keresztül térhetett vissza hazájába. Rá két napra követte a bíboros levele, *Hajdu Tiborhoz*, Fehér utódjához. Megírta, hogy nem volt kedvére Jusztinián atya távozása, de az okosság ezt tanácsolta. Hangsúlyozta, hogy a két és fél év alatt, amíg nála volt, mindenkinek épülésére szolgált példaadó és Szent Benedek fiához méltó viselkedésével. Azt a munkát, amit ő viszonylagosan rövid idő alatt elvégzett, csak egy benedekrendi tudta megtenni. Kifejezte ama reményét, ha majd bekövetkezik a béke, amiért imádkozik, akkor vissza fog térni, hogy elkezdje az új, hatalmas munkát, a Kodex-szel kapcsolatban, az okmánytár sajtó alá rendezését.

Rövid svájci tartózkodás után, az év végén már Pannonhalmán volt. Pár hónapig pihent s azután rendi engedéllyel jelentkezett katonalelkészi szolgálatra. 1918 április végén kapta meg beosztását az

esztergom–kenyérmezői táborba. Rendes lelkészi teendői mellett, megbízták azzal is, hogy az esztergomi, komáromi és barsi megyék területén a munkára kiadott olasz hadifoglyok lelki gondozását is vegye át. Lakását az esztergomi bencés székházban ütötte fel s reggelenkint innen járt ki, hogy napi munkáját elvégezze. Főképpen a betegek és sebesültek közt lehetett gyakran látni, amint vigasztalta és szentségekben részesítette őket. Az olasz foglyokat, időnkint valamely központibb fekvésű helyre gyűjttette össze, hogy misét mondjon és saját nyelvükön gyóntassa őket és predikáljon nekik.

A világháború ekkor már a vége felé járt s maga is látta annak szerencsétlen kimenetelét. Aggasztotta hazája sorsa, nem kevésbé rendjének jövője. 1918. okt. 21-én meghalt Hajdu Tibor főapát s egyelőre szó sem lehetett a választásról, oly zavarosan kavarogtak a külső hadi és a belső politikai események. Rá tíz napra kitört a forradalom, minek nyomán le kellett szerelnie és visszavonult Pannonhalmára. Itt érte a következő év márc. 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltása. A bizonytalanság napjaiban azon fáradozott, hogy az apát nélkül maradt rendtagok el ne veszítsék fejüket és benediktinus életformájukat a szétszóródás esetén is lehetőleg őrizzék meg. Likvidálásuk addig húzódott-halasztódott, mígnem a nevezett államhatalom megbukott, így tehát nem kellett szétrebbenniök. A békét is itthon érte meg, de milyen békét?! Összefacsarodott magyar szíve és még inkább, mikor megtudta, hogy a Felvidékkel együtt szűkebb szülőföldjét is elvesztette.

Gasparritól újabb behívót nem is várt, hanem mihelyst a közlekedés lehetővé tette, utazott vissza Rómába. Mentora örült legjobban, hogy viszontláthatta, ő pedig nekikezdett az említett források kiadatásának. Ezek tömegének újabb átvizsgálása és rendszerezése sok időbe került s csak hosszú évek (1923–38.) szorgalmas munkája árán tudott erre is pontot tenni. *Codicis Juris Canonici Fontes* néven, nyolc, egyenkint 800–1000 sűrűn szedett nagy oktáv oldalon jelentette meg s az egész terjedelme CLXXXIII+7781 lapot töltött ki. Kiegészítette még a *Tabellá*-k kilencedik kötetével. Az első hat még Gasparri neve alatt jelent meg, de már halála (1934) után, az újabb hármat az ő neve fémjelezte. Az óriási teljesítmény elvégzése belenyúlt prímásságába is, de becsületesen elvégezte, amivel megbízták.

Közben nyaranta megfordult itthon, elsőízben 1920-ban, amikor *Bárdos Remiget* választották meg Hajdu utódjának. Komoly jelölt volt ő is, azonban megválasztását elhárította azzal, hogy különleges feladatai Rómához kötik. Ellenben a római magyar nagykövetség *kánonjogi tanácsosságát* már vállalta, melyben az elől, *Csiszárik János* meghatalmazott miniszter és veszprémi kanonok volt. Mint fen-

tebb mondottuk, hét évig állt a követség szolgálatában s négy gazdájának nemcsak legteljesebb elismerését vívta ki, hanem őszinte barátságukba is fogadták. Mennyire együtt érzett velük jóban és rosszban, arra példa Bornemissza 1925-ben bekövetkezett halála. Előtte szanatóriumi betegágyánál többször meglátogatta, előkészítette a halálra, eltemette s utána családjáról sem feledkezett meg. Ezt tanúsítja az özvegy egyik levelének következő része: jóleső és jóttevő, nemeslelkűen felajánlott segítsége áldást hozott nekem.

A követséget nem annyira hivatalnak, mint inkább családias otthonnak tekintette, ahol az egyik a másikat támogatta. A barátságos légkörnek ő volt az első számú megteremtője, ezért szerették és nagyra becsülték. Somssich pl. az egyik kihallgatáson megkockáztatta az államtitkár előtt a következőt: Serédi annyit dolgozik a kodifikáció terén és még semmit sem kapott érte. Gasparri hamiskásan nézett rá és így szólt: legyen nyugodt, megkapja majd jutalmát. Viszont Nagy Elek azáltal mutatta ki ragaszkodását, hogy megszerezte számára a kormányfőtanácsosi címet.

A meg-megnyilatkozó szívességet és figyelmet nemcsak rokonszenves egyénisége révén érdemelte ki, hanem ügybuzgóságával is. Az egyes ügydarabok intézésénél megvolt az az előnye, hogy nemcsak a bíboros államtitkárnál volt otthonos, hanem ismerte a kuria valamennyi tagját s a felmerült problémákat a legsimábban tudta elintéztetni. Szolgálatkészségét ismerték idehaza is, ezért kérte fel Csernoch még 1920 vége felé, hogy vállalja a *püspöki kar ügyvivői* tisztségét. Megtette s megvolt belőle az a haszna, hogy lassankint megelevenedett előtte Magyarország egész egyházi élete.

Az már szinte ismétlésnek tűnik fel, hogy a magyar zarándokoknak ő volt továbbra is a kalauza. Sőt még a levált részek látogatói előtt is ő szokta a Szentatya beszédeit tolmácsolni. Egyik ilyen kihallgatás után XI. Pius mosolyogva mondta: érdekes, hogy múltkor csehszlovák zarándokok jártak itt és maga magyarul tolmácsolta szavaimat. Nemrég jugoszlávok előtt tette ugyanazt. Most pedig Romániából jöttekhez szóltam és újból magyarul adta vissza szavaimat. Hát arrafelé mindenki magyarul beszél? Igen, válaszolhatta volna, legalább 25-30%-ban magyarul! De nem szólt, hiszen jól tudta, hogy a pápa jól ismeri a lesújtó trianoni helyzetet.

Határainkon innen és túl az idegen ajkúak előtt is megvolt a népszerűsége. A szlovák politikus, *Tuka Béla* 1926-ban még pozsonyi egyetemi tanár hozzá fordult bizonyos ügyben közbenjárásért és nem hiába. Ugyancsak a románok görög szertartású kollégiuma papnövendékei gyóntatására kérte fel. Nagyrészt erdélyiek voltak, tehát jól beszéltek magyarul s örültek, hogy magyar lelkiatya előtt

tárhatták fel lelküket. Az ilyen kedves epizódokat bőven lehetne folytatni.

A munkából, talpalásból, kilincselésből sose volt elég neki, ezért vette át az Anselmianumban az egyházjogi katedrát, 1923-tól kezdve a pápai levéltárosképző intézetben a jog és jogtörténet előadását. 1925-ben beválasztották a zsinati kongregációba konzultornak. Hova-tovább a külföldi egyházfők is őt keresik fel a szövevényes ügyekben. *Mercier* belga bíboros-prímás annyira megkedveli, hogy szolgálataiért viszontszolgálatáról biztosítja. Maga részére nincs kérnivalója, ellenben Csernochhoz hasonlóan a szegény magyar gyermekeket ajánlja pártfogásába. Ismerjük áldásos eredményét.

A pápai kuriában a feléje irányuló bizalom évről évre növekszik. Ha akarja, mennyi minden lehetett volna már eddig is! De ő a Szentszék szolgálatát tartotta a legbecsesebbnek s ennek azután az értékes, de terhes jutalma nem is maradt el. Csernoch halála után befejezett ténnyé vált, hogy utódja Serédi lesz s mint fentebb láttuk, XI. Pius csakugyan őt nevezte ki.

3. *A bíborosok „Benjaminja" és országunk hercegprímása*

A Vatikán a saját részéről végérvényesen elintézte ezt a kérdést, de nem így a magyar kormány. Megpróbálkozott a változhatatlanon változtatni, de hiába. Klebelsberg minisztert küldte Rómába, hogy a Szentszékkel marasztalja Serédit Rómában kuriális bíborosnak és helyette Glattfeldert neveztesse ki érsek-prímásnak. Persze, hogy vállalkozása fiaskóval végződött.

Megérkezése után tüstént beteget jelentett, hogy Serédi bíborosnak kelljen először őt meglátogatni és ne megfordítva. Hívására meg is jelent a Grand Hotelben lévő lakásán s a legkisebb nehezítés nélkül meghallgatta kérését, hogy eszközöljön ki számára kihallgatást Gasparri államtitkárnál. Sejtette, miről lesz szó s az avizót elküldte neki. S Gasparrit még kevésbé lehetett megtéveszteni. Belépvén, előkelő udvariassággal ő köszöntötte először, hangoztatván: bizonyára azért jött, hogy kormánya nevében megköszönje a hercegprímási kinevezést. A magabiztos látogató hirtelen zavarba jött s csak nagy nehezen tudta kimondani, hogy látogatásának célja épp az ellenkezője. Az államtitkár szerfelett csodálkozott ezen s nyíltan megmondta, hogy a kormánynak semmi kifogása sem lehet Serédi személye ellen, különben nem kívánta volna a székesfehérvári püspöki székbe s nem tünteti ki kormányfőtanácsosi címmel. Politikai-

lag tehát megbízhatónak találja, viszont egyházi rátermettségéről a Szentszék van meggyőződve. Éppen ezért esett rá a Szentatya választása. Erre a miniszter nem tudott mit felelni és zavartan távozott az államtitkártól.

A küzdelmet ennek ellenére nem adta fel s más oldalról most Serédivel vette fel a párviadalt. *Barcza György* nagykövetnél találkoztak újból, a bíboros tiszteletére adott ebéden. Itt arra kérte, hogy látogatná meg újból, amit másodszor is megtett. Rövid bevezetés után átadott neki, egy általa elkészített és ceruzával leírt szöveget, melynek tartalma az volt, hogy ismerje el az átmeneti kormányzói állás intézményét alkotmányjogi életünk alappillérének s a katolikus vallás történelmi jogait *ne igen feszegesse* a protestánsok hátrányára. Még arra kérte, hogy a fogalmazványt gépeltesse le, írja alá és a követség útján küldje el a magyar kormányhoz.

A prímás átvette a cédulát, átolvasta, zsebre tette és kijelentette, hogy nem írja alá és még kevésbé küldi el. Mint később széljegyzetben rávezette: nem vagyok én *török szultán,* aki kapitulációkat ír alá, hanem az ország prímása, aki ezt a méltóságot megalázni senkinek sem engedi. Erre Klebelsberg visszakérte a fogalmazványt, de én azt mondtam neki, hogy visza nem adom, mert ő már nekem adta. A miniszter magából kikelve futkosott szobájában, én pedig mosolyogva mondtam neki, hogy ezzel meg nem hat.

Azért benne is kavargott a vér, mert úgy látta, hogy hazafiságát és állami hűségét akarják kétségbe vonni. Hazaérve sokat gondolkodott ezen s eredménye az lett, hogy most már maga szerkesztett egy nyilatkozatot, amit azután bemutatott Barczának és a miniszternek. Lényege az volt, hogy igen fájdalmas sértésnek vehetné, hogy bárki is kétségbe vonja alkotmányhűségét és hazafias érzelmeit. Mégis az ilynemű gyanúsítást, ezúttal még keresztényi alázatossággal és elnézéssel meg nem történtnek tekinti. Arra készen áll, hogy az ilyenkor szokásos hűségesküt azonnal leteszi a követ kezébe s meg fogja újítani a kormányzó előtt, csakhogy minden kételyt eloszlasson magáról. De már arra nem kapható, hogy hűségnyilatkozatát a követség útján küldje el, mert ezt feleslegesnek és egyben károsnak ítéli. Mert ha ezt megtenné, maga erősítené meg azt *a gyanút,* hogy arra szükség volt. Egyébként is már első pásztorlevelében a nyilvánosság előtt fogja kifejteni azokat az elveket, melyeket mint esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása követni fog.

Klebelsberg tehát eme kísérletében is felsült. Újabb próbálkozásában most már megelégedhetett volna annyival, ha sikerül valami módon a kormány mellé elkötelezni. Tekintve, hogy a kinevezések és egyéb járulékai meglehetős kiadásokba kerültek s mint szerzetesnek pénze nemigen lehetett, felajánlotta neki azok fedezését, feltéve, ha

elfogadja. Ezt is megszokott mosolyával hárította el, bár ismét háborgott, hogy így akarják horogra fogni. Feljegyzéseiben meg is örökítette, hogy őt csak egy ember akarta *megvesztegetni* és ez Klebelsberg Kunó volt. Ez a megbélyegzés kétségtelenül *túloz*, de az mindenesetre igaz, hogy mindenképpen szerette volna a kormány emberének megnyerni.

A kínos játszma tehát a miniszter veszteségével s a prímás nyereségével végződött. Az utóbbinak nem volt oka megbánni megfontolt következetes és bizonyos mértékig elzárkózó viselkedését, mert az első elégtételt magától a kormányelnöktől, *Bethlen Istvántól* kapta meg. Értesülvén Serédi fenti nyilatkozatáról, dec. 12-én svájci tartózkodásából táviratot küldött neki, melyben nagy köszönettel és megnyugvással veszi tudomásul a nyilatkozatot. Hangoztatta ama meggyőződését, hogy annak szellemében fog kooperálni s ezzel feltétlenül hazánk érdekeit fogja szolgálni. Ezzel lezáródott a kormány és a prímás vitája s hangfogót kapott az előbbihez közel álló sajtó. Felhagyott az ellenhangulat keltésével, ami annál indokoltabb volt, mert különben a katolikus közvélemény zúdul fel, amely szinte újjongva köszöntötte új főpásztorát, ahogy erről a sürgönyök ezrei tanúskodnak.

Serédire ráfért legalább erről az oldalról a nyugalmi állapot, hiszen különben is majdnem minden napja zsúfolásig volt megterhelve. Rómába érkezett tisztelői fogadásán s a gratulációk megválaszolásán kívül idejének nagy részét az előkészületekre kellett fordítania. Bíborosi kinevezésének kihirdetése, a dec. 19-én tartott titkos konzisztóriumon történt. Rajta kívül még négyen kapták meg a bíbort, névszerint a szervita *Lépicier*, a domonkos *Rouleau*, *Segura*, Spanyolország prímása és *Binet* besançoni érsek. A mi kardinálisunk a Cancelleria dísztermében, a köréje sereglett magyar és más tisztelői körében vette át a hivatalos okmányt *Stotzingen Fidél* apátprímás kezéből. Viszont bíborosi biretumát, többi négy társával dec. 21-én kapta meg a Szentatyától.

Mindegyikükhöz volt néhány kedves szava s különösen melegen beszélt, amikor a mienket méltatta. *Kedves Benjaminunknak* nevezte, aki büszkesége a tudománynak és dicsősége országának. Az ő bíborosi kinevezésével – úgymond – örülünk, ha megkülönböztetett jóakaratunkat kimutathatjuk Magyarország iránt, mely olyan sokat szenvedett és amely évszázadokon át az egyház, a kultúra, a civilizáció igaz és erős védőbástyája volt. Befejezésül hivatkozott még arra, hogy az új bíboros abból a nemzetből származik, melynek Mária a királynője és pátrónája. Szűz Mária most mosolyogva néz le népére és mosolya országának reménységét jelenti. Szavaira köny-

nyek buggyantak ki az ott levő magyarok szeméből, mert jól esett hallaniok a biztatást a *máriás reménységre.*

Másnapra hirdették ki a nyilvános konzisztoriumot, amikor ugyancsak a pápa kezéből vehették át a nevezettek a bíborosi kalapot. Ugyanekkor kijelölte számukra a tituláris templomot. Serédi a kamalduliak *Szent Andrásról és Gergelyről* nevezett templomát kapta meg és azt szintén nagy ünnepség keretében foglalhatta el 1928. jan. 15-én.

A bíborkalap átvételének alkalmából Barcza nagykövet *díszebédet* adott az ünnepelt tiszteletére s arra hivatalos volt a magyar küldöttség is. A köszöntőt első gazdája, Somssich mondotta és átadta neki az Orsz. Kat. Szövetség *díszalbumát,* mely a hazai üdvözlések százait tartalmazta. Serédi meghatottan állott fel s válaszában ezúttal is kihangsúlyozta: a méltóságot nem kerestem s örülök, hogy ezt otthon is érezték. Az isteni Gondviselés útját láttam abban, hogy Őszentsége kinevezett. Az otthoniak szeretete és ragaszkodása megnyugtat. Ígérem, hogy hazámnak és egyházamnak kitartó és soha nem pihenő munkása leszek. Országunk érdekében együtt akarok dolgozni katolikus testvéreimmel és minden másvallású honfitársammal.

Újabb színvallását a távíró hazaröpítette s még nagyobb lelkesedést váltott ki iránta. Az újév közeledtével levelével felkereste Horthy kormányzót is, amit különben névnapjára meg akart tenni, de a Klebelsberg-féle affér miatt mostanra halasztotta. Ezúttal is kiemelte, hogy a ráruházott méltóságot nem kereste, csak Istennek tartozó engedelmességből fogadta el. Továbbra is bízik benne és ugyanakkor számít a kormányzó és kormánya tettrekész támogatására. Ha ez meglesz, nagyban előmozdítják az itthoni *konszolidációt,* melyre valláskülönbség nélkül minden jóravaló magyarnak törekednie szent kötelessége. Korábbi kijelentését most is állja és ígéri, hogy békességben akar élni másvallású honfitársaival is hazánk javára. Senki vallását háborgatni nem akarja, de számít arra, hogy az ő vallását sem fogják támadni. Amennyiben mégis, mint katolikus püspöknek kötelessége lesz azt védeni. Majd bejelentette, hogy hazatérése után siet az esküt letenni s zárva levelét, boldog új esztendőt kívánt a kormányzónak és családjának.

Úgy látszik, hogy a kormányzó kabinetje sokat és sokáig gondolkodott, hogy mit válaszoljon rá, mert a levél csak jan. 17-én ment el. Igen udvarias hangon megköszönte jelentkezését s ami a lényeget illeti, megígérte a legteljesebb támogatását a prímás törekvéseivel szemben. Bizton számíthat, írta többek közt, az én leghatásosabb és tettrekész támogatásomra, mert szilárd a hitem, hogy az igazi

vallásosság és híveiben az igaz hithűséget ápoló egyház a legerősebb pillére a haza sorsának és boldogulásának.

Amikor e sorokat olvashatta, már túlvolt a püspökszentelésen, melyet XI. Pius személyesen végzett jan. 8-án a Sistina-kápolnában. Eltekintve *Zichy Gyula, Prohászka Ottokár* és sipeki *Balás Lajos* püspököktől, akiket hasonló szerencse Szent X. Pius részéről ért 1905. dec. 21-én, történelmünk folyamán nemigen fordult elő ilyesmi magyar főpappal. Ezzel a ténykedésével XI. Pius ismét kifejezésre juttatta, mennyire becsüli azt az embert, akit a magyar kormány vonakodott elfogadni.

A püspökszentelésre száz főnyi csoport érkezett Magyarországból, köztük Serédi egykori papszentelője, Kohl Medárd is. Ez a nap újabb örömöt hozott a bíborosnak s vele együtt örvendezett Gasparri és az ő vezetésével a másik négy kardinális, továbbá a hazai és külföldi bencés-rend képviselete, nemkülönben a magyar társadalom küldöttsége. A szertartás után villásreggelin látta vendégül a Szentatya a felszentelt bíborost és kíséretét. Az asztalon az aranyserlegekbe tokaji bor került s a pápa Magyarország boldogulására emelte poharát. Ezt a napot még azzal tette emlékezetessé, hogy megajándékozta azzal a mellkereszttel, amit még XIV. Benedek viselt. Szimbólumnak szánta, amikor a nagy kánonjogász pápa keresztjét adta ajándékba a kodifikátor bencésből lett bíboros-hercegprímásunknak. Ugyanekkor a Sant'Anselmo díszebéddel várta nagy fiát és magyar vendégeit, hogy ünnepelje azt a rendi testvért, aki sohasem szerette magát ünnepeltetni.

Az egymást követő emlékezetes napok záróakkordját jan. 16-a adta meg. A hazai zarándokok a reggeli órákban összegyűltek a Szent Péter bazilikában és ott a szentségkápolnában hallgatták végig Serédi miséjét. Megáldoztatta őket és utána búcsúkihallgatáson jelentek meg a Szentatya előtt. Üdvözlő beszédében vezetőjük kiemelte, hogy az itt látható magyarok rendíthetetlen katolikus hittel jöttek Rómába, hogy a Szentatya kezéből vegyék át Magyarország új főpásztorát, akit imádságos lélekkel és vallásos demonstrációval akarnak hazavinni. Az itteniek és az otthoniak nevében arra kéri őt, segítse nehéz missiójában, hogy fel tudja virágoztatni Magyarországon a katolikus hitet, a római hitet és ily módon hathatósan közreműködhessék édes hazája újjáépítésében.

A pápát láthatólag megindították ezek a szavak s mint hangoztatta, bárhonnan jönnek hozzá az ő gyermekei, mindig meleg szeretettel fogadja őket. De amikor a magyarok, ezek az apáik ősi hitéhez oly hűségesen és szívósan ragaszkodó késői utódok sorakoznak fel előttünk, ilyenkor – úgymond – a mi szívünk a szokottnál is nagyobb és melegebb örömre gyullad. Több, mint fél órán át beszélt

nemzetünk nagy erényeiről, az új hercegprímás küldetéséről, akit nem annyira az ő kezéből, mint inkább szívének kellős-közepéből kapja meg Magyarország. Hiszi azt, hogy hazájában nemcsak tisztelettel és engedelmességgel fog találkozni, hanem kegyelettel és a gyermeki szeretet nagylelkűségével fogják körülvenni. Szavait azzal fejezte be, hogy ha most el is viszik tőle, szíve nála marad s vele együtt nála lesznek a magyarok valamennyien, és nála egész Magyarország. Mindkét részről meghatódva következett a pápai áldás, majd a pápai és magyar himnusz s a népes csapat felejthetetlen élménnyel gazdagodva rótta lefelé a márványlépcsőket és szállásán készülődött a másnapi hazaindulásra.

Jan. 17-én késő este benépesedett a *Termini*-pályaudvara. Az udvari váróteremben ott voltak a vatikáni követség tagjai, nagyszámban a bencések és mindazok, akik szerették Serédit, hogy búcsút vegyenek tőle. Keresetlen, de annál barátságosabb szavak kíséretében szorította meg kezüket s utána felszállt szalonkocsijába, hogy véglegesen hazatérjen népe körébe. Jan. 19-én, a korareggeli órákban futott be a gyorsvonat a határmenti *murakeresztúri* állomásra és onnantól kezdve Budapestig, azontúl Pannonhalmáig és onnan vissza *Esztergomig* valósággal diadalútban volt része. Amely állomásokon a vonat pár percre megállt, sűrű népsokaság szegélyezte kocsiját. Nagykanizsán *József Ferenc* királyi herceg, Székesfehérvárott *Széchenyi Viktor* főispán, Kelenföldön *Orsenigo* nuncius kis árvaházistáival köszönti. Mindenhol és mindenkihez van pár alkalomszerű és barátságos szava és ezek utórezgése mellett vontatja a virágfűzéres mozdony a szerelvényt az ünneplő díszbe öltözött Déli-pályaudvarra.

Itt még elevenebb erővel tör fel az éljenzés, taps és kendőlobogtatás. Súlyos percek múlnak el, amíg a lelépő főpapot kormánya nevében üdvözölni tudja Klebelsberg. Bár rendkívül finomak és csiszoltak szavai, de a római reminiszcenciáktól nem tud szabadulni. Csernochot állítja oda előképnek, aki páratlanul nehéz időkben is fenn tudta tartani a békességet nemcsak az egyház és állam között, hanem az egyes magyar egyházak és felekezetek közt is. Elődjét az a meggyőződés hatotta át, hogy csak a belső békesség s az állam és egyház harmonikus együttműködése esetén építhetjük fel újra, valláserkölcsi alapokon a rombadőlt hazát. Az építési munka folyik s ehhez bizalommal várjuk és szeretettel kérjük Főmagasságodat. A szavak burka kiesztergályozott volt, s hogy belseje minő hatást váltott ki belőle, azt nem árulta el.

Utána *Sipőcz Jenő* polgármester köszöntötte a főváros nevében, melynek gazdagja és szegénye, ura és szolgája üdvözli a hercegprímást nagy méltóságában. Tudja, hogy isteni küldetéssel jön s magá-

val hozza annak minden ajándékát, a világegyház kormányzatának közvetlen szemléletét, a Szentatya feltétlen bizalmát és szeretetét lesújtott országunk iránt és hozzá – úgymond – saját mélységes és izzó szeretetét, melynek hazasugárzását minden tettéből és szavából kiéreztük. Fővárosa nevében megígéri támogatását, mert hisz küldetésében, hisz abban, hogy megerősíti Szent István egyházát, új életre segíti Szent István országát.

Hátra volt még *Preszly Elemér* főispán és *Zichy János* felszólalása. Az előbbi Pest megye részéről ama reményének adott kifejezést, hogy új prímásunk majd egyesíteni tudja a haza szeretetében a határokon innen és túl élő magyarokat. Zichy pedig az Orsz. Kat. Szövetség képviseletében arra kérte, hogy messze terjedő külföldi összeköttetéseit érvényesítse megrongált hazánk javára. Tegye meg ezt – úgymond –, hogy akik Eminenciád által észrevették ezt a szegény országot, Eminenciád segítségével belássák azt is, hogy erre a Nyugat és Kelet közé szorított országra szüksége van Európának.

A négy üdvözlésre együttesen válaszolt. A szóvirágokat sohasem szerette, a dinamikus hang sem volt sajátja, tehát egyszerűen beszélt, de szíve mélyéből. Hálásan gondolt vissza, hogy ez az utolsó két nap valóságos diadalút volt és ezt a magyar népnek köszönheti. Ez a nép megérezte, hogy Isten akaratából jutott magas méltóságába s maga is úgy érzi, hogy vele lesz az Isten és vele a magyar nép. Én – úgymond – békességet akarok, de hogy ezt elérjük, *Justitia*-ra van szükségünk. Programom: adjuk meg Istennek, ami Istené, akkor meglesz az ő áldása a hazán. De adjuk meg az embereknek, intézményeknek, felekezeteknek és mindenkinek azt, ami az övék s ez esetben meglesz a béke, a *Pax* mindnyájunk között. Végül hangsúlyozta, hogy az újjáépítéshez önzetlen munkára, kölcsönös megértésre, az önérdek félretételére s igazi hazaszeretetre van szükség. A maga részéről megígérte, hogy mindez nem fog hiányozni nála.

Ilyen megnyilatkozást vártak tőle az emberek s utána mindaddig ünnepelték, míg a vonat nem röpítette tovább, Komárom és Győr érintésével *Pannonhalmára.* Néhány napig itt szerette volna kipihenni az elmúlt másfél hónap fáradalmait és izgalmait, de a rendtársi szeretet ezt is csupán fűszerként engedélyezte. Harmadnapon már jelentkeztek nála az egyes székházak képviselői, hogy köszöntsék benne a kiemelt és gyertyatartóra helyezett testvért. S ő válaszában így szólt: én bencés voltam, az is vagyok és az is maradok! S jöttek hozzá mások, így érseki tartományának püspökei a rangidős *Mikes János* vezetésével. Őket is arra buzdította, hogy vele együtt imádkozzanak és dolgozzanak!

Pannonhalmát jan. 25-én hagyta el s Budapestre utazott, hogy másnap a kormányzó kezébe letegye a hivatalos esküt. Az aktusnál

jelen volt *Bethlen* kormányelnök, *Klebelsberg* kultuszminiszter s *Wlasics Gyula* a felsőház elnöke. Ugyanekkor a képviselőház is megemlékezett erről az ünnepélyes eseményről. *Zsitvay Tibor* házelnök utalt arra, hogy a mai napon a nemzet tisztelgő figyelme, a budai királyi várpalota felé fordul, ahol most teszi le alkotmányos esküjét Serédi Jusztinián hercegprímás, Magyarország hetvenötödik prímása. Magára öltötte – úgymond – a közjogi kiváltságok ragyogó palástját, de ugyanakkor erős vállára vette a történelmi felelősség láncát és a méltatlanul meghurcolt magyarság súlyos keresztjét is. Apostoli szellemmel és magyar szívvel köszöntött be a trianoni határon s hazatérő útján elhangzott minden szava a szeretet galambszárnyán szállott a gyűlölet viharában megtépdesett magyar lelkekbe. Amikor elfoglalja helyét a magyar zászlós urak élén, hogy átvegye elődei örökét, legyen, miként a hagyományok előírják: a magyar közjog rendületlen őre, fel- és lefelé, ki- és befelé egyaránt. És legyen, ahogy bizalommal várjuk az erkölcs, az igazság, a társadalmi és felekezeti béke s az ezeken felépült ezeréves alkotmány felett virrasztó, élő lelkiismeret.

A következő napot a különféle látogatásokkal töltötte s utána jan. 28-án utazott el székhelyére, *Esztergomba,* hogy elfoglalja érseki székét és primási méltóságát. Ez is színpompás képet mutatott, mert az útvonal mentén fekvő községek nagy számban tódultak ki az állomásokra, hogy pár pillanatra láthassák. Különösen Esztergom tett ki magáért, fényárban úszott a város s az esti órákban egymást érték a küldöttségek hosszú sorai. A papságot *Walter Gyula* eddigi főkáptalani helynök vezette s ékes latinsággal adta át neki a főegyházmegyei kormányzatot.

A székfoglalás másnap történt meg s azon résztvett Magyarország valamennyi rétegének képviselete. Az előírt szertartások bevégzése után a szószékre lépett s első beszéde alapgondolatának a szeretetet választotta. Őrizzétek meg és ápoljátok, kérte hallgatóságát, szívetekben a szeretetet, Isten és egymás iránt, mert ha azt akarjuk, hogy ebben az országban a katolikus egyház felvirágozzék, akkor a szeretet törvényére kell helyezkednünk. Félre kell tenni minden önös érzést s csak a közjót szabad szem előtt tartanunk: egyházunk és hazánk javát. A szertartás és szentmise végeztével palotájában vendégül látta a meghívottakat s közvetlen módon elbeszélgetett velük.

Formailag elfoglalta a Magyar Siont, hogy irányítson és világítson. A hosszú távollét után szükségét érezte, hogy találkozzék az ország vezető tényezőivel s ezért rövidesen ismét Pestre ment, hogy megismerkedjék azokkal is, akiket még nem látott. Sorra fogadta az egyes minisztereket, államtitkárokat, a főváros vezetőségét, a maga-

sabb hivatalok fejeit, a különféle intézmények és egyesületek vezetőit s akiket első helyen kellett volna említeni, a diplomáciai testület tagjait. Nyájas és bölcs megnyilatkozásaival mindenkit le tudott kötelezni. A látogatások és azok visszaadása után, végre nekikezdhetett a munkának, jelszavához híven: *non recuso laborem.*

4. Az egyház és haza szolgálatának egybefonódása

Végrendeletében olvashatjuk ezt az épületes vallomást: minthogy bennem teljesen összeforrt katolikus és magyar mivoltom, úgyhogy az egyik a másikat soha el nem nyomta, hanem mindig inkább előmozdította, ezért római katolikus anyaszentegyházamat és magyar hazánkat mindig egyszerre, egyformán, igazán és önzetlenül akartam szolgálni, abban a biztos tudatban, hogy így összefonódva tökéletes a szolgálat, míg különválasztva sokszor tökéletlen, sőt néha veszélyes is lehet. Amit itt leírt, azt mind egyházfejedelmi, mind pedig közjogi méltóságában igazolta.

Feladata nem volt könnyű, hiszen csodákat vártak tőle. Bárdos főapát, hallva a déli pályaudvari üdvözléseket, odasúgta Drahos kanonok fülébe: Szegény ember! Mi mindent várnak ettől, ki tudná mindazt kielégíteni? Sipőcz is a csodavárásra célozva mondotta, hogy alakját máris *legenda* veszi körül. Sokan elfelejtették, hogy ő is csak ember és nem mindenható. Ezért remélték, hogy ő az egyetlen, aki képes lesz a trianoni szorítókat tágítani, a nyomort enyhíteni s a boldogabb jövő alapjait lerakni. Az ítélkezés szemmértékét megtévesztette, hogy 1926-ban Olaszország megkötötte velünk a barátsági szerződést. Ezenkívül irredenta cikkezést kezdett *Lord Rothermere* a *Dayl Mail* hasábjain, hogy felrázza Európa lelkiismeretét és rávegye, hogy szolgáltasson: „Igazságot Magyarországnak", ahogy ez nálunk akkoriban jelszó lett. Ennek következtében a délibáb-emberek úgy vélték, hogy csak alkalmas ember kell a gátra és teljesül: „Mindent vissza!" vágyálma.

A kormányban sem bíztak, mert tagjai abban a téves hitben éltek, ha ők és párthíveik „jól" ülik meg lovaikat, akkor nincs baj! Azt nem lehet tagadni, hogy bizonyos *konszolidációt* elértek, de ebben még mindig sok volt a hamis folt. A széles és mélytömegben még mindig nem ült el az elégedetlenség s erre meg is volt az oka, mert életsora vajmi keveset könnyebbült. Késedelmesnek és zűrösnek látta a gazdaságpolitikát s ezt kardlappal és börtönnel nemigen lehet javítani. A földalatti szervezkedés szintén jelt adott magáról

s azt megint csak nem lehetett karhatalommal elfojtani. Ezek a jelenségek egytől-egyig azt jelezték, hogy nincs minden rendben a magyar tájakon.

Érthető, hogy némelyek, az optimistábbak Serédiben, mint új emberben hitték azt a nagyvonalú egyéniséget, aki elvezeti nemzetét a képzelet Igéret földjére. Az igaz, hogy Rómában maga is derűsebbnek látta a magyar élet horizontját s csak idehaza döbbent rá, hogy emberfeletti nehézségekkel áll szemben. Megszokta, hogy minden cselekvésében a jog és igazság szellemében járjon el, de nem szokták meg ezt itthon. Gasparri nagy államférfiúi bölcsességéből sokat ellesett, de ami célravezetőnek bizonyult Rómában, azt már jóval kisebb eséllyel lehetett alkalmazni idehaza.

Eleinte még bízott abban, hogy jobban megértik és hűségesebben követik, ámde hamarosan rá kellett jönnie, hogy a széthúzás magyar átkával nem hagyott fel nemzete. Emiatt kedélyvilágában eléggé elhidegült s ha szűkebb környezetében fel tudott is melegedni, de már ha kinti fórumokkal kellett tárgyalnia, főleg hivatalosan, inkább merevnek, mint engedékenynek mutatkozott. Kizárólag azt nézte, mi az igazság, vagy méltányosság s ehhez szigorúan ragaszkodott. Ezért írhatta, ugyancsak végrendeletében, hogy nemcsak egyházi vonatkozásban, hanem társadalmi és gazdasági, valamint bel és külpolitikai életben is, még a legsúlyosabb körülmények közt sem törődtem emberi tekintetekkel, vagy a népszerűtlenséggel, hanem mindig és következetesen hirdettem és követtem a változatlan igazságot, úgyhogy súlyos megnyilatkozásaimat soha nem kellett *sem visszavonnom, sem módosítanom,* vagy magyarázgatnom, sem pedig cselekvési módomat megváltoztatnom, vagy letagadnom.

Az ilyen kiállás kétségtelenül tiszteletreméltó, de nem mindig vezet célhoz, főképpen azoknál, akik szeretik a csűrést-csavarást. Csernochnál láttuk, hogy tudott alkalmazkodni, míg Serédi inkább megmerevedett. Így ha *tisztelték* is, de nem mindenki szerette, ezért vonzási köre is megszűkült. Tartottak tőle, ezért nemigen keresték s ő sem közeledett másokhoz. Talán ez is egyik oka, hogy közelebbi és távolabbi munkatársait nem tudta oly szerencsésen összeválogatni, mint elődje.

Nem egész tizennyolc éves primássága alatt tizennégy új püspököt adatott a hierarchiának s azokat egytől-egyig ő szentelte fel.[1]

[1] Névszerint a következők: Grősz József győri segédpüspök (1929), majd szombathelyi ap. kormányzó (1936) utána ottani megyéspüspök (1939), végül kalocsai érsek (1943); Hász István tábori püspök (1933); Breyer István esztergomi segéd- (1929), utána győri m. püspök (1933); Meszlényi Zoltán esztergomi s. püspök (1937); Tóth Tihamér veszprémi püspök (1938); közvetlen utána:

Akadt köztük több szentéletű, határozott akaratú egyéniség és igen kultúrált fő, de voltak olyanok is, akik *ha lemaradnak*, nem éri különösebb károsodás anyaszentegyházunkat. Emiatt elhangzottak a csípős kritikák és kevés bizalmasainak egyike, *Esty Miklós* is szóvá tette, miért nem óvatosabb és körültekintőbb a püspökjelöltek kiválasztásánál? Erre válaszolt: adjanak nekem megfelelőbb embereket, hogy jobban tudjak válogatni.

Saját egyházmegyéjének kormányzatában nagyjában megtartotta az élvonalas állásokban az olyan kipróbált erőket, mint pl. Csernoch helytartóját, Machovichot, azután Drahost, Meszlényit és Estyt. Az elsőnek 1937-ben bekövetkezett halála után az utóbbiak léptek elő fokozatosan és segítették az egyházkormányzat munkájában. Az már kár, hogy *Lepold Antallal nem tudott megbarátkozni*, mert széleskörű tudásával az egyházmegyei ügyek alapos ismeretével és nagy kultúrájával jó hasznát vette volna. Tudomásul vette mellőzését s a Várhegy betemetett köveiben keresett vigasztalást. Talán ez is gondviselésszerű volt, mivel elindított ásatásaival s a régmúlt feltárásával igen érdemes szolgálatot végzett Esztergom kultúrtörténete részére.

Jó ideig *Mészáros Jánost* sem bolygatta budapesti helynökségében s csak 1940-ben váltotta le, amikor *Hamvas Endrét*, addigi irodaigazgatóját nevezte ki utódjának. Ekkor már nyugodtan vonulhatott vissza Esztergomba, mivel befejezte nagy és érdemes feladatát: a székesfővárosi egyházközségek teljes kiépítését. Ezen a ponton jól megértették egymást s a fővárosi hatósággal is ápolták a jó viszonyt. Ennek azután meglátszott jótékony eredménye, amennyiben Serédi alatt újabb tíz plebánia és három lelkészség alakulhatott.[2] Ezzel párhuzamosan haladt a templomok, plebániai és egyházközségi házak építése. Akár alapkő letételére, akár szentelésre került a sor, azt rendesen személyesen szokta végezni, hogy ezáltal is elősegítse a buzgóbb és termékenyebb hitéletet. De más, nevezetesebb alkalmakat is felhasznált, hogy meglátogassa az egyes egyházközségeket, főképpen a kezdőket és lássa, mi történt addig, és útmutatást adjon a továbbiakra nézve. A fokozatos erősödés érlelte meg

---

Dudás Miklós hajdúdorogi gör. szert.- (1939), Czapik Gyula (1939), majd egri érsek (1934); Madarász István kassai (1939), Apor Vilmos győri- (1941); Pétery József váci- (1942); Scheffler János szatmári- (1942); Mindszenty József veszprémi m. püspök (1944), majd esztergomi érsek-prímás (1945); Hamvas Endre csanádi- (1944) és Kovács Sándor szombathelyi m. püspök (1944).

[2] Plebániák: 1928: Krisztus-Király; 1933: Külső Váci út (Tripolisz), Szent Család, Törökőr; 1935: Csillaghegy; 1937: Kelenföld, Szent Gellért; 1940: Fehérvári út, Szent Adalbert. Felső-Krisztinaváros; 1942: Kövi-Mária, Külső-Ferencváros. Lelkészségek: 1928: Kada utca; 1943: Kamaraerdő és Vizafogó.

benne azt az elhatározást, hogy már 1932-ben, a pesti esperesi kerületet két részre osztotta, úm. a belső- és külső-pestvárosi kerületre.

A hitélet felfokozására hasonló helyzetet iparkodott teremteni a vidéken is. A nagyobb plebániákat kisebb egységekre osztotta s ily módon jöhetett létre újabb hét plebánia és két lelkészség.[3] Az önállósuláshoz elsősorban azok a fiókegyházak jutottak, melyeknek volt temploma. Ahol ez hiányzott, ott a hívek áldozatkészsége emeltetett újat, természetesen az ő anyagi támogatásával. Valamennyinek örült, mikor felszentelhette, de kétszeresen, amikor (1941) szülőfaluja, *Deáki* ősi templomát hinthette meg szenteltvízzel. Itt az anyagi hozzájárulásban, nem is akart másokra szorulni, hanem a magáéból fedezte mindazt, ami külső és belső restaurálására kellett. Szülőföldje iránt érzett kegyelet akart itt szépet és nagyot alkotni, hogy ily módon is lerója háláját azzal a templommal szemben, ahol megkeresztelték, megbérmálták, ahol ministrálgatni szokott és ahol első miséjét mutatta be.

A kegyelmi élet áradását évről évre igyekezett fokozni, nemcsak egyházmegyéjében, hanem az egész országban. 1934-re már annyira jutott, hogy nyugodtan mehetett az esedékes *ad limina* apostolorum. A megelőző évben általános kánoni látogatást rendelt el főesperesei útján. Az ő jelentéseiket összevetve saját tapasztalataival, elkészítette terjedelmes beszámolóját és azt személyesen nyújtotta át a Szentatyának, hogy lássa, miként sáfárkodott addig. Nem szépített és nem hallgatott el semmit s ezt észrevették a felülvizsgálattal megbízott bírálók. Elveit, módszerét és kivitelezését csak helyeselni tudták s ilyen alapon dicsérőleg emlékezett meg róla a pápa is. Buzdította, hogy az instaurare omnia in Christo szellemében haladjon továbbra is előre.

Volt még egy ad limina látogatása 1939-ben és ez már *XII. Pius*nak (1939–1958) szólt. Ezúttal még nagyobb eredményeket tárhatott fel, többek közt szólhatott az előző évben lefolyt *budapesti* Eucharisztikus Világkongresszusról, amelyen különben a Szentatya is részt vett, mint elődjének a latere legatus-a. Amit leírva most olvashatott, arról személyesen is meggyőződött, nevezetesen, hogy az ősi katolikus hit megnehezült éveinkben sem fogyatkozott meg. Részletekben tehát mondhatott újat Serédi, de általában neki is megvolt a tiszta képe rólunk. Áldásával bocsátotta vissza és abban a reményben, hogy a magyar nemzet s főképpen annak katolikus részle-

[3] Plebániák: 1929: Etes; 1930: Nagysáp; 1937: Esztergom, Szent Anna; 1939: Piszke; 1940: Bény; 1943: Csata, Vága. Lelkészségek: 1943: Ősújfalu és Zsemlékes.

ge továbbra is megmarad az eucharisztikus Krisztus népének s egyben az apostoli Szentszék hivő seregének.

Ugyanez év máj. 12-én újabb meglepetéssel szolgált, amennyiben bejelentette, hogy 1940 őszén *egyházmegyei zsinatot* szándékozik tartani. A feltorlódott anyag kidolgozása miatt, azt el kellett halasztania, de azután 1941. nov. 11–12-én sikerült megtartania. Az egyes bizottságok elkészült munkálatai felölelték a lelkipásztori munkakör valamennyi ágát, beleértve a szentségek kiszolgáltatását, az istentisztelet rendjét, igehirdetést, az ifjúság vallásoktatását s a plébániák különféle ügyeit. Az egyes tételeket szabályokba foglalták s azok elnyerték a főpásztori jóváhagyást. A meghozott és jóváhagyott határozatokat azzal az óhajjal adta át, hogy azok megtartása mozdítsa elő az egyházmegye további lelki haladását.

Ami szervezéseket eddig láttunk, az egyházmegye fejlettebb kialakítását szolgálták. Az *Actio Catholica* már túlnőtt ezen a határon és hálózatával az egész országra kiterjedt. XI. Pius óhaját követve és a püspöki karral egyetértve 1934-ben állította be az öntudatosabb katolikus élet erőfejlesztésére. Célja az volt, hogy az egyháziak mellett a világiakat is bevonja az apostolkodás munkájába. Élére egyik mozgalmi papunkat, *Mihalovics Zsigmondot* nevezte ki, de a korszerű ötletek, gondolatok és eszmék kitermelésében vezető szerepe volt az országos hírű jezsuita atyának, *Bangha Bélának.* Ötös, úm. hitbuzgalmi, kulturális, szociális, sajtó és szervezési szakosztályával, elevenebb pezsgést iparkodott megindítani azonképpen, ahogy XI. Pius kívánta.

Egyes munkaévi programjában, főképpen az első időkben, mindig tudott valami tetszetős és vonzó gondolatot felvetni. Nagyrészt katolikus közönségünk szívesen hallgatta pl. a családi élet tisztaságáról, a gyermeknevelésről, káromkodásról, vasárnap megszenteléséről, Szent István országáról, Krisztussal való közösségről stb.-ről szóló előadásokat. Nagy hatást ért el a *Katolikus Szabadegyetem* világnézeti előadásaival, időszerű kiadványaival, hivatalos közlönyével, filléres füzeteivel s az évi beszámolókat tartalmazó Évkönyveivel.

Kár, hogy a kezdet lendülete később meglassult s mintha az egész elernyedt volna. Serédi személycserékkel szerette volna a fáradt ütemet megélénkíteni, azonban ez sem sikerült, mivel a kevésbé jók helyett jöttek a gyengébbek. Ennek következtében lassankint karitatív intézménnyé zsugorodott össze, pedig ennek volt külön szerve, a *Szent Erzsébet-Karitasz* csúcsszervezetében. A nyilvánvaló sorvadás okozta, hogy a mozgalmasabb alakulatok, mint a KALOT, KALÁSZ, KIOE, majd a Szívgárda, Cserkészet, Mária Kongregáció,

Emericana Katolikus Diákszövetség függetlenítették is magukat tőle, ami a további szétesést csak fokozta.

Serédiről kötelességszerűen el kell ismerni, hogy minden törekvésével oda hatott, hogy az *evangélium* tanításának fénye, minél erősebben lobogjon. De egymaga minden gyertyaszálat mégsem gyújthatott ki. Amit tehetett, úgyis megtette. Valahányszor bérmált, szentelt, triduumokat, népmissziókat, lelkigyakorlatokat zárt le, hangos szóval erősítette híveiben a krisztusi igazságokat. Ugyanezt célozta körleveleivel. Különösen tanulságosak a nagyböjtiek, melyekben a Kereszt tanítását valóságos értekezésekben foglalta összse. 1933-ban, Krisztus halálának *1900-as Szentévében* azzal is hódolt a Kereszt fenséges drámája előtt, hogy népes zarándoklatot vezetett Rómába, így akarván a gazdag kereszteréklyék közelében még jobban felszítani megváltásunk szent jelének szeretetét. 1939. febr. 10-én meghalt XI. Pius pápa. Hálás kegyelete nemcsak elsiratja, hanem megható gyászsorokban hódol emlékének. A következő választáson már az ő szava is számít, ki legyen az utódja? A rövid ideig tartó konkláve, márc. 5-én *Pacelli* bíborost választja meg, aki XII-es számjelzéssel újból a Pius nevet veszi fel. Nagy az öröme, mert jól tudja, hogy budapesti szereplésével kapcsolatban szívébe zárta hazánkat és nemzetünket s nincs magyar, főleg katolikus, aki a Pacelli nevet elfelejtette volna. Küldi is áldását ránk s viszonzásul imáinkat kéri, ahogy azt Serédi hazatérése után az új pápát méltató körlevelében külön kiemelte.

Az idézett esztendő még azért emlékezetes, mivel Hitler ekkor zúdította rá az emberiségre a második világháborút. Akik felszínesen gondolkodtak, azt hitték, hogy mi csak nyerhetünk vele. Alátámasztotta ezt az optimizmusukat, hogy 1938-ban került vissza a Felvidék egyik része s utána nemsokára Kárpátalja. Öröm volt, de mily futó öröm! Komoly állampolitikusaink, köztük Serédi is, aggódtak, hogy a Hitlerhez való csatlakozás még súlyosabb megpróbáltatásba dönti hazánkat. Ezért tartotta végzetesnek a nemzetiszocialista utat, melyre Horthy gyenge és tétova uralma révén *Gömbös Gyula* miniszterelnök léphetett s magával sodorta utódait: *Darányi Kálmánt* és *Imrédy Bélát*. A következő kormányelnök, *Teleki Pál* már áldozata lett ennek a háborús politikának, *Bárdossy Lászlót* pedig magával rántotta a hitleri ár s 1941. jún. 27-én bejelentette országunk háborúba lépését.

Amíg nem lett volna késő, a prímás kérte Horthyt és a kormányát, hogy ne tegye ezt. Szava mit sem használt. A halálugrás után tartózkodóbb lett, mert nem akart defetista színben feltűnni és nehogy a nemzet egységének és erejének megbontásával vádolják. Nemzeti csapást látott abban is, amikor 1942 február közepén, az országgyű-

lés Horthy idősebbik fiát, *Istvánt* kormányzóhelyettesnek választotta. Ellenfelei rémlátással vádolták és nem hallgattak rá. De hogy a jövő ne vádolhassa mulasztással, emlékiratba foglalta állásfoglalását, hogy tisztán álljon a történelem ítélőszéke előtt. Erre mégcsak várnia sem kellett, mert Horthy István tragikus repülőszerencsétlensége, ugyanaz év Szent István király napján, magától oldotta meg a kormányzóhelyettesi, sőt utódlási kérdést is.

A háború szörnyűségeibe nyakig belezuhantunk s megnehezült keresztjei alatt vigasztalást várt a nemzet. A prímás tehát egymásutáni években kiadott nagyböjti körleveleiben együttérző szívvel mutatott rá (1940), hogy az egyéni és közösségi, tehát háborús bajoknak is kizárólagos forrása a bűn. A haláltszóró légi repülések idején (1942), az isteni Gondviselés felé terelte a figyelmet, nevezetesen, legyünk bizalommal jóságos mennyei Atyánk iránt és ne legyünk kislelkűek. Minél több áldozatot követelt a háború emberben és anyagi értékben, annál hangsúlyozottabban mutatott Krisztusra (1943), aki még több áldozatot hozott s nem is magáért, hanem az emberiség bűneiért. A sorspróbák növekedésével, élete utolsó évében (1944), már csak az égiekre tekint és erre buzdítja véreit: szálljunk magunkba! Nem a földi javak az igaziak, hanem, amiket magunkkal viszünk az örökkévalóságba.

Az nem vitás, hogy legderűsebb évei Rómához fűzték. Hazaérkezve, nemsokára erőt vett rajta a melankólia, bár ezután sem szűnt meg hirdetni az élet optimizmusát s iparkodott magyar testvérei szemét az égiek felé irányítani. 1929. dec. 20-án ünnepli *XI. Pius aranymiséjét* s rá három évre püspökké szentelésének tízéves jubileumát. A kettő közé esik (1931) az *efezusi zsinat* 1500-as, *Páduai Szent Antal* és *Árpádházi Szent Erzsébet* halálának 700-as s a *Rerum Novarum* enciklika megjelenésének 40-es évfordulója. Követte ezeket a fent említett *Szentév*, a mi külön magyar jubiláris esztendőnk: 1935 és 36, az előbbi *Rákóczi Ferenc* halálának 200., az utóbbi *Buda felszabadulásának* 250. évfordulója. Az elsorolt dátumok ünnepi színt és hangot adnak a prímás tollának s emlékezetessé teszi azzal is, hogy vagy személyesen, vagy pedig valamelyik püspökünk útján vezetett zarándoklatot az örökvárosba. Kihasználja mindegyik lélekemelő és nevelő hatását, de ebből a célból még többet gyümölcsöztet az alábbi háromból, melynek színhelye kizárólag a mi hazánk.

Az első *Szent Imre* herceg halálozásának 900 éves fordulója: 1930. Megérdemli a külön kiemelést, hiszen Serédinek ekkor sikerült a keresztény világ figyelmét először kedvezőbben ránk terelni. Hívására az aug. 16–20-i főünnepségre, csupán a bíborosokból hatan jelentek meg, érsekek és püspökök százas szériában, hasonlóképpen a külföldi katolikus élet előkelőségei. Külön súlyt nyert az-

által is, hogy a Szentatya saját személyének képviseletében és legátusi minőségben *Sincero Alajos* kuriális bíborost küldte hozzánk. Jubiláló magyar gyermekeitől azt kérte levelében, hogy a vallásos buzgóságnak ugyanolyan lángjával égjenek, mint a régiek s az eltévedések és erkölcsi veszedelmek mai örvényei közt is a régiek ártatlanságát és hitét utánozzák.

Ugyanez a cél vezette, amikor hivogatta az ünneplésre híveit. Jöjjetek seregestül, siessetek egyenkint, szólt a szava. Tanuljatok velünk együtt Szent Imrétől, ti ifjak tisztaságot, ti öregek bölcsességet, valamennyien pedig *életszentséget,* hogy Krisztus uralkodjék felettünk és megújuljon a föld színe. Erre állította be a tavasszal megkezdett népmissziókat, triduumokat, búcsújárásokat, kultúrelőadásokat és hangversenyeket. Mind a fővárosban, mind pedig a vidéken nagyszerűen sikerültek s a tömeges gyónások és áldozások arra utaltak, hogy talán mégis csak megújul a magyar föld színe.

Káprázatos pompában bontakozott ki a főünnepség, ennek keretében *liliomos hercegünk* budai szobrának leleplezése, a pápai legátus miséje a Vérmezőn, Krisztus-király diadalmenete a Dunán s mindezt bezáró Szent Jobb körmenete aug. 20-án. Ezeken a hitvalló kat. magyarság a tömegek dandárait vonultatta fel, hiszen csak az utóbbin kb. 800 000, a Vérmezőn és az esti hajós körmeneten több, mint félmillió ember vett részt. Ezt látva, *Faulhaber* müncheni bíboros-érsek megindultan mondotta: Szent Imre ünneplése, az egyháztörténelem egyik legmagasztosabb manifesztációja volt. S *Apponyi Albert:* ez az ünnepség megmutatta a magyaroknak, mit jelent nekik a katolicizmus, s a katolikus világgal megértette, mit jelent neki Magyarország. Prímásunk ezáltal több becsületet szerzett hazájának és nemzetének a külföld előtt, mint az összes addigi propaganda.

Ugyanezt még inkább el lehet mondani *Szent István királyunk* halálának 900. évében, 1938-ban megtartott budapesti *XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusról.* Kizárólag Serédi érdeme, hogy XI. Pius, a mi fővárosunkat jelölte ki színhelyéül, pedig más és nagyobb országok is versengtek érte. A nagy kegyet mi nyertük, hogy az itt összesereglett külföldiekkel a *Vinculum caritatis* jegyében hódolhassunk az Oltáriszentség előtt és töltekezhessünk kegyelmi forrásaiból.

Ugyanezt sarkította ki a Szentatya is, máj. 15-én prímásunkhoz intézett *brevéjében.* A második világháború viharfelhői már gomolyogni kezdtek s ebben a bizonytalanságban az eucharisztikus Krisztusnál kerestette a gyógyulást az emberiség bajaira. Arra kérte a kongresszus résztvevőit, hogy necsak a budapesti utcákon, tereken és templomokban ünnepeljék Krisztus diadalát, hanem a lelkekben is, mégpedig a keresztény erények és szentség követésében. Prímá-

sunknak szintén az volt kinyilvánított óhaja, hogy a kongresszus erkölcsi és vallási kihatásaiban teremje meg száz- meg százezer lélekben itthon és az egész világon a hit és Krisztus-szeretet gyümölcseit.

Megszervezését az AC-ra bízta s ez különféle bizottságainak közreműködésével mindent elkövetett, hogy ún. kettős Szentévünk minden várakozást felülmúljon. Kezdődött 1937. máj. 24-én tartott manifesztációval s azóta szünet nélkül folytak az előkészületek, hogy a következő év fénypontja: máj. 25–29. napjai beváltsák a felfokozott reményeket. Akárcsak Szent Imre évében most is megtalálták a lelki megújulás módozatait, sőt még kiterjedtebben, s ezért jártak még nagyobb sikerrel. Messzire vinne taglalásuk, így elég, ha csupán arra szorítkozunk, hogy pl. az előzetes lelkigyakorlatok kiterjedtek külön-külön, a társadalom mindenegyes foglalkoztatási rétegére s még a kórházi betegekhez is megtalálták útjukat.

Az AC. nemcsak a hitbuzgalmi, hanem a kulturális, tudományos és szervezeti úton is teljesen felkészült az ünnepi napokra és Serédi bátran hívhatta a világ minden nemzetét: jöjjetek fővárosunkba, hozzánk és velünk együtt imádjátok az Istent, hogy az Eucharisztikus Kongresszus által világosodjék meg a föld és jusson uralomra az igazság és élet. Sokan megértették hívó szózatát, talán két európai ország volt, ahonnan nem jöhettek, de különben szép számmal érkeztek meg. Ismét csak a bíborosoknál maradva, közülük 14 külföldi s rajtuk kívül 48 érsek, 197 püspök, a többi prelátusok még nagyobb raja sereglett fővárosunkba s ugyanígy a közélet: a politika, tudomány, irodalom és művészet kitűnőségei.

Küldetésben és személyi súlyban valamennyiöket megelőzte a Szentatya legátusa, akkor még *Pacelli Jenő* bíboros-államtitkár, akit fejedelmi fénnyel fogadott nemzetünk. Útja a határtól Budapestig, innen Esztergomig és vissza a fővárosba, ugyanolyan diadalmenethez hasonlított, mint volt Serédi hazajövetele. Országunk ragaszkodását megérezte s valahányszor beszélt, szavait a legmelegebb áram futotta át és saját anyanyelvünkön ismételgette:

Éljen az Eucharisztikus Kongresszus!
Éljen Krisztus-Király!
Éljen Magyarország!
Éljen a katolikus Magyarország!

Lenyűgöző ünnepekben és ünneplésben volt része. Akik látták, nem tudták elfelejteni fogadtatását, *Áldozócsütörtökön* este, a rakéták tűzvilágától kísért dunai, oltáriszentségi *körmenetet*, máj. 29-én, vasárnap délelőtt, a Hősök terén a legátusi ünnepi misét és annak

végeztével a *pápa rádiószózatát* hozzánk. Meghatott és remegő hangon kérte magyar gyermekeit és a velük ünneplő nemzetközösséget, hogy ez az Eucharisztikus Kongresszus táplálja az ősi hitet, növelje az égi javak vágyát és reményét s az isteni szeretet lángját, mint a keresztény erényesség táplálóját, úgy élessze, hogy a jók példájától indítatva, azok is visszatérjenek Jézus Krisztus szerető öleléséhez, akik tőle eltévelyedtek. Nagyot dobbant minden magyar szív, de másoké is, amikor az éter hullámai hozták az atyai szavakat. S örömmel, amikor a szentmisén több, mint félmillió lélek vette magához az élet Kenyerét.

E napnak másik örvendetes szenzációját a délután szolgáltatta, amikor a bazilikától a Hősök-teréig vitték a szentségi Jézust diadalmenetben. Hatalmas embertömeg vonult végig az akkori Andrássy úton. S ugyanez a kép ismétlődött meg, másnapon, a *Szent István jubileumi év megnyitásán,* amikor viszont a Szent Jobbot vitték körmenetileg a Bazilikától az Országházhoz. Itt, a főkapu előtt felállított oltárra helyezték s utána a prímás Jézus szent Szívének ajánlotta fel az országot és nemzetét.

Az ünneplésnek ezek voltak a főbb állomásai és kiegészítették a fogadások, ünnepi előadások és hangversenyek. A bíboros-legátus mindenütt ott akart lenni s szavait is mindannyiszor hallatta. Formailag változhattak, de lényegük ez volt: a budapesti Kongresszus legyen hit, hódolat és élő cselekedet az Oltáriszentség és a benne rejtőzködő Üdvözítőnk iránt. A Vinculum caritatis átölelve tartson mindnyájunkat érzéseinkben és cselekedeteinkben.

Ez volt a Kongresszus alapgondolata és kimunkálása az utána következő hétköznapokra várt. Erre is kitért a legátus másnap, mikor hazaindult. Búcsúbeszédében többek közt ezeket mondta: szülessék meg bennetek, egy szent és mindenre kész elhatározás, hogy világotokat megváltoztatjátok, annak Szíve és szelleme szerint, akinek e rendkívüli napokat szenteltük. Utána a határig elkísérő prímásunkkal felszállt szalonkocsijába és megvitte az örvendetes hírt a Szentatyának: Magyarország ősi, katolikus hite él és lobog.

Első szent királyunk további ünneplését, már szívesen látott külföldi vendégeink nélkül folytattuk, a kiadott jelszó: „mindnyájan Szent István országáért", értelmében. Kiemelkedő része volt a Szent Jobb aranyvonatának körútja, mely a drága ereklyét előbb Esztergomba és utána többi nagyobb városainkba vitte. Itt és ott újból megismétlődött a felajánló imádság fogadása, hogy mindenben Jézus Szíve törvényei szerint járunk el és példát adunk arra, hogyan kell tanítását és parancsait a *magán- és közéletben* megvalósítanunk.

A ránk szakadt világháborúban, ég és föld szikrázott az életoltó és

értékpusztító fegyverektől. S ebben az idegőrlő és kísérteties időszakban még egyszer felvillant egyik ragyogó csillagképünk: *Margit,* IV. Béla király leánya és a tatárjárás *engesztelő angyala.* Fénykévéjével 1943. júl. 23-án sugárzott le ránk, amikor hétszáz éves várakozás után XII. Pius pápánk, hivatalosan a szentek közé iktatta.

A szenttéavatás legújabb elindítója *Bőle Kornél* domonkosrendi atya volt, aki fáradhatatlan agitálásával egész országra kiterjedő imahadjáratot indított, hogy rendjének fiatalon mennyekbe szállt apácája, hivatalos ítélettel is a szentek oltárára kerülhessen. Sokat írt és még többet szónokolt, hogy szép álma megvalósulhasson. A kezdés és a további iram érdeme az övé, de hogy Rómában aránylag oly gyorsan sikerült az eljárást lefolytatni, az viszont *Serédinek* köszönhető. 1937. jún. 1-én küldte el hivatalos iratát, melyben még XI. Piust kérte arra, külön a magyar püspöki kar, Szent Domonkos Rendje, azután az egész magyar nemzet nevében, hogy indítsa meg Margit szenttéavatását.

Kérése meghallgatásra talált s felhasználva kuriális összeköttetéseit, az ügy lefolytatása is gyorsan haladt előre. Így történhetett meg, hogy csekély öt év leforgása után, megjelent XII. Pius bullája, mely urbi et orbi hírül adta: Boldog Margit Szűz, az Árpádok királyi családjából, Szent Domonkos Rendjének szűze Szent és a szentek jegyzékébe felveendő, meghatározva, hogy emlékét az egész anyaszentegyház minden évben születésnapján, azaz jan. 18-án kegyes áhítattal ünnepelje meg a Szent Szüzek között.

Nagyot nézett a katolikus világ, amikor olvashatta a bulla tartalmát, de az még boldogabb sodrásba hozta a katolikus magyarságot. Megindult az újabb ünneplés, költők, írók, muzsikusok, tudósok versben, prózában, zenében és tudományos értekezésekben és könyvekben dicsőítették Pannonia kertjének ezt a bájos illatú rózsáját. Rádió, sajtó hónapokon át foglalkozott vele s állandó programja lett a különféle irodalmi és tudományos intézmények előadásainak. Szent Margit bizonyára szívesen fogadta ezeket, de legszívesebben azokat a lelkicsokrokat, amelyek a népmissziókon, triduumokon és lelkigyakorlatokon nyíltak ki tiszteletére.

A prímás óhaja szerint, az ünnepi hét 1944. jan. 16–23. között folyt le s ennek legemlékezetesebb mozzanata az általa végzett szentmise és alatta mondott szentbeszéde volt, a *domonkosok pesti templomában.* Ünnepi mámorban fürdött nemzetünk és pillanatra elfelejtette, hogy körülötte és felette zúg és tombol a háború öldöklése. Boldogan vette tudomásul az elhangzott predikációból, hogy Szent Margit hősies fokon gyakorolta Istenért a buzgó, kitartó, az elragadtatásig felemelkedő imádságot, a krisztusi szegénységet, a szűzi tisz-

taságot, a tökéletes engedelmességet és a ciliciumos vezeklésig menő felebaráti szeretetet.

Tanuljunk tőle, folytatta a szónok, önmegtagadást, tanuljuk meg a természetfeletti élet szeretetét, a buzgó és bizalommal végzett imádságot, valamint a nekünk megfelelő erényeket, kivált Isten és felebarátunk iránt az igaz szeretetet gyakorolni. De tanuljuk meg tőle, különösen most, e válságos időkben, magyar hazánk önzetlen, egészen az önfeláldozásig menő szeretetét, mely türelemmel viseli e felfokozott nehézségeket, fáradalmakat, sőt nélkülözéseket is. Szent Margit példájára iparkodjunk kiegyenlíteni a nemzet kebelén mutatkozó ellentéteket s az egymásközti békét megteremteni.

Végezetül így fohászkodott Szentünkhöz: Szent Margit, ebben a borzalmas világháborúban, mely még a tatárjárásnál is végzetesebb veszedelmeket rejt magában, oltalmazd meg magyar testvéreidet, oltalmazd meg katolikus egyházunkat és magyar hazánkat s akkor áldott maradsz mindörökké.

Ezután már csak arra vártunk, mikor tűzik ki, a Szent Péter bazilikában a szenttéavatás befejező szertartását, hogy legalább küldöttségileg annak is részesei lehessünk. Sajnos, az nem úgy történt, ahogy reméltük, mert keresztülhúzta azt a mindjobban kiszélesedő háború határzára. Soror Margaretánk megdicsőülésének ez a végső akkordja nélkülünk történt meg, sőt kisebb fénnyel is, mert színhelye nem a Szent Péter bazilika volt, hanem a római domonkosok *Sopra Minerva* nevű temploma.

5. A közélet vonalán

Jóllehet Serédinél az egyház és haza szolgálata, élesebb határvonással el nem választható, ezekben a sorokban mégis megpróbáljuk szálaira bontani ama tevékenységét, mely jobbadán a közélet emberét állítja elénk. Ilyennek tekinthető a *családvédelem.* XI. Pius 1930. dec. 31-én adta ki a *Casti Connubii* néven ismert apostoli levelét, mely hangsúlyozottan kimondta, hogy a családok szétzüllesztésére s az országok hatalmának megdöntésére, semmi sem alkalmasabb, mint a bomlott családi erkölcsök. Ezek egyik eredőjének tekinthetők a válások, melyek mind a magán-, mind pedig a közéletben, tág kaput nyitnak a legbűnösebb szokásoknak. Ha egyszer lábra kapott a válások epidémiája, azt korlátok közé szorítani szinte lehetetlenség.

Amit itt a pápa egyetemes szemszögből nézve feltárt, többé-ke-

vésbé ránk is alkalmazható. A prímás nálunk is úgy látta, hogy a *keresztény házasság* válságba jutott, hiszen a harmincas évek felé, minden *ötödik kötésre* egy-egy válás esett. De még, ahol a kötelék nem is bomlott fel, a lazulás ott is mutatkozott, gondoljunk csak az *egykézés* elszaporodására. Ide vezetett az 1894-ben bevezetett polgári házasság s ennek okán kénytelen volt ő is felvenni ellene a harcot. S nem is állt egymagában, hiszen 1921-től kezdve, nem múlt el esztendő, hogy az egyik hithű katolikus képviselőnk, *Láng János*, ezen a ponton ne követelte volna a revíziót.

Ilyen előzmények után, az 1934-es Kat. Nagygyűlésen bejelentette, hogy a kormánytól kérni fogja a polgári házasság, illetve az ezt szentesítő 1894:XXXI. tc. *korrekcióját.* Maga vállalkozott a törvényjavaslat elkészítésére is. Először az volt az elgondolása, hogy a tiszta katolikus álláspontot ismerteti el. Később ettől mégis elállt, mivel nem akarta, bár kisebbségben lévő, de mégis számottevő másvallásúak érzékenységét megbántani. Még senki sem tudhatta pontosan, mit akar és bizonyos oldalon megindult a suttogó propaganda, hogy a kat. egyház hatalma alá akarja hajtani a más hitűeket és kezdi a felekezeti békebontást.

A felelőtlen nyelvöltögetéssel mit sem törődve, 1935. márc. 1-én benyújtotta javaslatát, az akkori miniszterelnöknek, *Gömbös Gyulának.* Eszerint a polgári házasság két esetben fenntartható: 1. ha a házasfelek nem tartoznak a bevett, vagy elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem, 2. ha valamely gátló ok miatt – de ez nem lehet érvényesen megkötött házasság – egyházi házasságot nem köthetnek. Minden egyéb esetben az államhatalom ismerje el törvényesnek az egyházilag megkötött házasságot s az ilyenekre a szentszéki bíróság illetékességét.

Akik komolyan latolgatták ezt a kérdést, mint pl. *Nyáry Pál* felsőházi tag, vagy *Radocsay László* igazságügyi miniszter, helyt adtak a prímás előterjesztésének. De az utóbbi mégis félt parlamenti letárgyalásától, nehogy az felborítsa, az annyira szükséges nemzeti egységet. Így azután elfektették. Emiatt viszont a komolyabb katolikus közvélemény nyugtalankodott s ezek nevében most Pest-vármegye egyik törvényhatósági tagja, *Révay Tibor* vállalta a kiugró szerepét. Előzőleg a kalocsai főkáptalan tagja volt s mivel, mint jezsuitát ettől a kötelékétől még nem oldották fel, ezért tarthatta meg egyelőre előbbi tisztségét. Ő a prímásnál is nagyobb engedményre hajlott, amennyiben a polgári kötés tilalmát csupán a katolikus házasfelekre kérte kimondatni. Ezt viszont *Zala* tartotta kevésnek és a hozzá csatlakozott újabb *tizenhat megyével* azt kívánta, hogy ez a tilalom terjesztessék ki az összes keresztényekre. A revízió sem így, sem úgy nem kellett, mert nemcsak az emberi gyengeség hadako-

zott ellene, hanem a mind vészesebben robogó háborús idő sem kedvezett neki.

Az emberek érdeklődését, nálunk is akár részvéttel, akár pedig hajrával, a *zsidóság felszámolása* kötötte le. Amikor Hitler Németországban hatalomra jutott, világuralmi ábrándjain kívül a zsidóság ún. likvidálását tűzte ki célul. Ennek keresztülvitelére nemcsak saját birodalmában adta ki a parancsot, hanem ugyanezt megkövetelte mindama államoktól, tehát Magyarországtól is, melyek a tengelyhatalmakhoz csatlakoztak.

Nálunk az egész genetikáját gyorsított szavakkal a következőkben lehet összesűríteni. Gömböstől kezdve, egészen *Szálasi Ferencig* fokozatosan a *földi poklok* minden kínja rázúdult honi zsidóinkra. Bűnül itt és másutt azt hozták fel ellenük, hogy anyagi mohóságukkal, minden jövedelmezőbb terepet megszálltak. Hát akadtak ilyenek is, de egyesek vétkes üzelmeit vétek általánosítani. Erre az alapra helyezkedve, az üldöztetés kezdetétől végig a keresztény szeretet, az igazságosság és méltányosság nevében, amennyit csak az adott lehetőségek engedtek, azt Serédi mind megtette, az üldözöttek sorsának enyhítésére. Mégis holta után elhangzott ellene a vád, hogy a zsidósággal szemben nem teljesítette kötelességét. Az ellenkezőjéről, éppen e sorok írója a koronatanú, aki eredeti okmányok alapján, kellő részletességgel dolgozta fel a kérdést: A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme (Budapest. 1947) c. munkájában. Ezúttal tehát inkább csak a lényeges mozzanatokra szándékozunk rámutatni.

Az első, de még tűrhetőbb csapást jelentette az 1938: XV. és az 1939: IV. tc. melyek a zsidóknak a gazdasági életben elfoglalt vezető állásait előbb 20. majd számarányuknak megfelelő 6%-ra csökkentette le. Hibáztatta Serédi a törvényt már csak azért, mivel a zsidó jelleget fajhoz kötötte és így ideszámította azokat is, akik kikeresztelkedésük után már a keresztény vallásban születtek. Ezek számára követelte a kivételezést, de tovább nem mehetett, mivel joggal tartott attól, hogy elvesztheti a vámon azt is, amit a réven sikerül megnyerni. Így mégis némi módosítással sikerült elfogadtatni a törvényhozókkal az ő javaslatát.

A kínos kérdés ezzel nem zárult le, ellenkezőleg tovább bonyolódott az 1941: XV. tc.-kel, amely kimondta, hogy *zsidó nem köthet házasságot kereszténnyel.* A törvényjavaslatot utolsó pillanatban küldték meg neki, hogy ne lehessen ideje áttanulmányozni. De ő egy-kettőre felismerte sebezhető pontjait és újból tiltakozott az ellen, hogy a megkeresztelt csupán fajisága miatt ne köthessen szentségi házasságot. Nem is fogadta el a törvényjavaslatot, bár nélküle is törvényerőre emelkedett.

Még veszedelmesebb idők szakadtak az érintettekre, amikor 1944. márc. 19-én megszálltak bennünket a németek s az őket maradéktalanul kiszolgáló *Sztójay Dömét* tették meg kormányelnöknek. Hitler újból kiadta a parancsot, hogy Magyarországot *teljességgel zsidótlanítani* kell. Ennek bevezetőjeként, az egyik rendelet a *sárga csillag* viselésével bélyegezte meg őket, majd *megvonta tőlük* a keresztény cselédek alkalmazását, azután sor került vagyonuk elkobzására és végül *deportálásukra.* Serédi írásban és személyesen is tiltakozott a felháborító jogfosztások ellen. A sárga csillagra nézve kijelentette, hogy az nem faji, hanem vallási jelvény és ha Sztójayék ennek ellenére is ragaszkodnának rendelkezésükhöz, ő *önhatalmúlag tiltja meg viselését,* ama egyházi személyeknek, akik zsidó származásúak. Hasonlóképpen viselkedett a cselédtartás kérdésében, a *vagyonkobzást* pedig egyenesen *merényletnek minősítette,* amikor az ártatlanokat egy kalap alá vették a bűnös úton történt megvagyonosodottakkal.

Sztójay a prímás erélyes fellépésére azzal válaszolt, hogy az „új európai rend" kívánja a zsidókérdés megoldását. Ez a hangzatos frázis cseppet sem elégítette ki s mivel közben megkezdődött a deportálás, a püspöki karral egyetértve elhatározta, hogy *körlevél útján* az egész kínos ügyet nyilvánosság elé viszi. Meg is írta, sőt a postázása is megkezdődött s az ügyészi köteles példányokból tudta meg az igazságügyi minisztérium, hogy mire készül. Éles hangon részletezte és ítélte el az egyes intézkedéseket, melyek csúcspontja a gettóba való gyűjtés és innen a külföldi koncentrációs táborokba való szállítás. Mint írta, panaszait azért kénytelen a nyilvánosság elé tárni, hogy az emberek lássák: ezek a rendeletek, a nemzet létéért folyó küzdelemben, nemcsak jogbizonytalanságot okoznak, hanem megbontják a nemzet egységét és ellenünk fordítják a keresztény világ közvéleményét s főképpen ellenünk fordítják az Istent.

A tetemrehívás olvasása nem lehetett valami kívánatos csemege Sztójayéknak, ezért az egyes plebániákhoz címzett példányokat lefoglaltatták. De viszont a nagyobb csomagolásúak akarva, vagy nem-akarva elkerülték a lefoglaló közegek figyelmét s azok hiánytalanul megérkeztek az egyes püspöki hivatalokba, onnan tovább a plebániákra s így a szószéki publicitásuk mégiscsak biztosítva lett.

A szószéki leállítás végett Sztójay most már hajlandó lett a személyes megbeszélésre és *Antal István* igazságügyi miniszterrel júl. 8-án jelent meg a prímás gerecsei villájában, ahol *Czapik* egri érsek, *Apor* győri püspök és *Drahos* érs. helytartó társaságában fogadta őket. A kölcsönös tárgyalás annyi eredményt hozott, hogy legalább a *fővárosi zsidóság* menekült meg az elhurcoltatástól. Egyéb enyhítésekre is hajlott a kormányelnök és ennek értelmében utódja, *La-*

katos Géza kormányzata alatt nem kellett tartani a nagyobb izgalmaktól.

Sajnos, ez sem tartott soká, mivel a németek okt. 15-én Horthyt eltávolították s helyére nemzetvezető névvel *Szálasi Ferencet* állították. Ő és ún. *hungarista* brigádja, kész volt Hitler óhaja szerint országunkat teljesen zsidótlanítani. A deportálásoknak tehát egyik újabb sötét fejezete következett és ez ellen mit sem használt a prímás, *Angelo Rotta* nuncius és követtársai tiltakozása, még csak a *menlevelek osztogatása* sem. Kizárólag azok menekülhettek meg, akiket vagy az egyházi intézmények, vagy pedig magánosok bújtattak. A vidék „tisztogatása" már megtörtént, ott tehát nem volt kiket keresni. Viszont arra sem volt idő, hogy a főváros maradék-zsidóit is felszámolják, mert jöttek a *szovjet csapatok* s ezek nyitották meg a még létező gettókat és búvóhelyeket. S végezetül Hitlerék leveretése után a koncentrációs táborokból is hazajöhettek, akik a gázkamrákat és egyéb kieszelt halálnemeket valamiképpen kikerülhették. A megmaradtak jogos fájdalmát megértjük, hiszen igen sok zsidó testvérüket kellett elsiratniok. De már az itt-ott elhangzó vádaskodást annál kevésbé, mert Serédi és egyházi közegei, amit tudtak, megtették mentésükre.

Az egyház és legfőbb képviselői, nálunk és mindenütt az igazságért, méltányosságért, megértésért és megbocsátásért küzdöttek, abban a szellemben, ahogy azt Krisztus tanította. Erre kötelezte el magát Serédi is, akár hivatalos posztján, akár pedig ezzel kapcsolatos terepeken kellett megnyilatkoznia. Mint a Szent István Társulat fővédője, elődjét követve, egyetlen közgyűlést sem mulasztott el, hogy megfontolásra kívánkozó tanítást ne adott volna a magyarságnak. 1928-ban, mindjárt az első alkalommal a katolicizmus igazának gondolatát fejtegette. Egyben levonta a gyakorlati tanulságot: jó lenne megírni a magyar katolikus egyház történetét, a legújabb módszeres kívánalmakkal. A gondolatot követte a tett, amennyiben a kat. történetírók közt megindult a szervezkedés s a Társulat, nemkülönben a püspöki kar támogatásával megkezdődött az öt kötetre tervezett mű elkészítése.

A feldolgozásba belenyúlt a második világháború s ez nemkülönben az utána következő idők megakasztották, hogy napvilágot lásson. Az elnöki megnyitó másik üdvös következménye, hogy a fiatalabb tudós gárda tovább szervezkedett és *Szekfü Gyula* irányítása mellett megalkotta (1934) a *Katolikus Történetírók Munkaközösségét.* Az utóbbi előadásaival, nemkülönben *Regnum* néven közrebocsátott Évkönyveivel, nagyban hozzájárult a katolikus múlt feltárásához és jelene öntudatosításához.

Hasonló alkalmakkor, az utána következő évek során, katolikus

közéletünk nagyjait elemezte, hogy okuljunk, tanuljunk és nemesedjünk példáik nyomán. Ekként került bemutatásra *Zichy Nándor* (1929), *Szent Imre* (1930), *Apponyi Albert* (1933), *Szent István* király (1938), *XII. Pius* (1939), míg a nem említett években a közérdekű erkölcsi, kulturális és szociális tételek boncolgatása.

A Társulat kebelében működő *Akadémiának* nemcsak fővédnöke volt, hanem Apponyi halála után, 1933-ban az *elnöki* széket is elfoglalta, hangsúlyozva: nemcsak névlegesen, hanem az elnöki teendők buzgó teljesítésével. Szakavatott irányítására, kár lenne szót vesztegetni, hiszen tudományos felkészültsége arra különösképpen alkalmassá tette. Ellenben itt és ezúttal is kiemelésre kívánkoznak a decemberi ünnepi üléseken elhangzott súlyos és tartalmas megnyilatkozásai. Első előadásában, 1933-ban a katolikus tudós szerepét világította meg. 1934-ben az egyházról és a szentírásról értekezett, 1935-ben a tudományok műveléséről, 1936-ban az igazság és hamisság harcáról, 1937-ben Pázmány Péterről, 1938-ban első szent királyunk eszméinek győzelméről, 1939-ben a kánonjog forrásainak használatáról, 1940-ben Szent László királyunkról, 1941-ben az egyéni és kollektív felelősségről, 1942-ben az emberi szabadságról a kánonjogban, 1943-ban egyéni és közösségi életünk közömbösségéről. Végül 1944-ben csak készült, de már nem tudta elmondani hattyúdalát, mivel Budapest körül lett zárva.

Az elsorolt címek önmagukban jelzik, hogy akár elvont, akár gyakorlatibb kérdéseket tárgyalt, azok következetesen időszerűek voltak. Higgadt önuralma itt még inkább érvényesült, nem volt érdes, nem bántó, de azért az igazságot, világért sem hallgatta volna el. Amikor pl. 1938-ban Szent István emléke előtt hódolt, kertelés nélkül kijelentette: 1. hogy keresztény államot akart, 2. azt függetlennek akarta látni más államoktól, 3. a központi hatalmat királyság formájában óhajtotta, 4. királyságát nem faji alapra helyezte, hanem a keresztény világnézeten alapuló magyar polgárjogra. Ez utóbbi üzenete a hitleri elnyomóknak szólt, nemkülönben hazai szálláscsinálóinak. Ezt a meggyőződését újból és nyíltan hirdette a Tudományos Akadémia díszelőadásán. Emelt hangon hirdette: Szent Istvánt a keresztény és magyar szellem irányította s viszontagságos történetünk bizonyítja, hogy csak ez a szellem tarthatja fenn mártír nemzetünket és hazánkat.

A szentistváni eszmekör annyira fogva tartotta, hogy az utóbbi Akadémia őt kérte fel a szent király emlékére tervezett *Emlékkönyv* szerkesztésére. Összeválogatta tudósainkat s ezek az ő irányítása mellett dolgozták fel három vaskos kötetben azokat az eseményeket, melyek sornyitó királyunkra és korára vonatkoznak. Saját Akadémiáját szintén rávette, hogy ez is méltóképpen örökítse meg a ju-

bileumi évet. Így kerülhetett kiadásra *Gombos Albin* életműve, a szintén három kötetes *Catalogus Fontium Hist. Hung.* (800–1301.), mely az árpádkori történelmünk kútfőit gyűjtötte egybe. Az Előszót maga írta hozzá s megint csak azt hangoztatta, hogy a múlt megbecsülése és tisztelete jelenti a jövő zálogát. Akik elfordulnak a múlttól, azok nem várhatnak jövőt.

A magyar kultúréletnek azzal is szolgálatot tett, hogy székvárosában helyet és módot nyújtott a katolikus nyári egyetem tartásának. Szervezésével Lepoldot és Szekfűt bízta meg, ama óhajtásával, hogy egyik nyáron az előadók, a hittudomány, a másikon a szociológia, majd a természettudomány modern problémáit világítsák meg. 1933-tól 1937-ig öt ciklust ölelt fel s hogy milyen látogatottságnak örvendett, arra legbeszédesebb bizonyíték, hogy nyaranta 300 hallgató vett rajta részt.

A tudós- és kultúrvilággal való tevékeny közösségét, hármas főpapi: érseki, prímási és bíborosi munkaköre sem tudta csökkenteni. Ezt méltányolta benne budapesti egyetemünk, amikor 1929-ben teológiai, míg alapításának háromszáz éves jubileuma alkalmából kánonjogi *díszdoktorának* választotta be. Szólt ez elsősorban a nagy egyházjogásznak, de ugyanígy az első főpapnak, aki Pázmány Péter alapításának ügyeit mindig szívén hordta. Különösen kitűnt ez abban a perben, mely a hágai nemzetközi bíróság előtt zajlott le, az egyetemnek a csehszlovákok által lefoglalt felvidéki birtokaiért. *Gajzágó László*, a bravúros védő nem egyszer fordult hozzá tanácsért s kettejök talpraesett védelmének köszönhető, hogy a mi igazunk győzött. Különben az egyetemmel való szoros kapcsolatát azzal is kimutatta, hogy a tanács felkérésére, két turnusban is: 1932. márc. 8., 16., 23 és 1934. máj. 1., 3. és 5. napjain tartott kánonjogi vonatkozású előadásokat az egyetem nagy aulájában.

Ilyen minőségben XI. Pius pápa is megszólaltatta az 1934. nov. 12–17-e között megrendezett *nemzetközi jogászok* római kongresszusán. A világhírű jogtudósok gyülekezetében hazánkat rajta kívül még *Stolpa József*, *Angyal Pál* és *Sipos István* képviselték. A prímás két előadást is tartott, az elsőben párhuzamot vont *IX. Gergely* pápa dekretálisai és az új Kódex között, a másik pedig az elhangzott előadások összefoglalása volt. Az utóbbit XI. Pius is végighallgatta s oly remek foglalatot adott, hogy a pápa feltűnő szívélyességgel gratulált hozzá, a díszes társaság pedig alig győzte ünnepelni. Ezek a napok jóleső dicsőséget hoztak neki, de a végén szomorúságot is, mert nov. 18-án tüdőgyulladásban meghalt a kongresszus elnöke és egyik előadója, *Gasparri* bíboros-államtitkár. Serédi nemcsak jóakaróját vesztette el benne, hanem öreg barátját is sirathatta. Mélységes gyászának azzal is kifejezést adott, hogy elkísérte utol-

só útjára, szülőfalujának, *Ussita-nak* temetőjébe, ahol végső pihenőjét kívánta megtalálni.

Kongresszusi szereplését a hír szárnya szerte vitte s az eljutott a távoleső Anglia katolikus és tudományos gócpontjaiba. A következő évben tehát itt várt rá újabb misszió. *B. Hicks,* downside-i bencés apát felkérésére és ugyancsak XI. Pius megbízásából, neki kellett a nevezett apátság újonnan épült templomát felszentelni. Örömmel vállalkozott rá, hiszen ismét csak magyar nemzetének akart újabb becsületet szerezni, ami teljes mértékben sikerült. Kicsendült ez Hicks köszöntő beszédéből is, amikor úgy üdvözölte, mint annak a *Magyarországnak a nagykövetét,* amelyik védte a krisztusi hitet és a keresztény Európa civilizációját a hitetlenek rohamaival szemben. S köszöntötte annak a rendnek a nevében, melynek egyik tagja és titulárisa annak a templomnak, melynek egyik névadója, Nagy Szent Gergely pápa küldte ide bencés fiait Anglia megtérítésére.

A prímás nem tompította egyik megállapítást sem, de elsősorban hazája védőbástya szerepét emelte ki, mellyel nemcsak a keresztény Nyugatot s ennek keretében Angliát is megmentette *Hunyadi János* és más nagy hadvezéreink és névtelen hőseink fegyvere és vére árán a fenyegető pusztítástól. A templomszentelés után fennmaradt idejét arra használta fel, hogy meglátogasson néhány nevezetesebb várost, mint *Oxfordot* és *Worcestert.* Ott főleg az egyetemre és intézményeire volt kíváncsi, itt pedig az anglikán káptalan tulajdonába átment bencés alapítású apátságra. Mindkét helyen őszinte szívélyességgel fogadták s a káptalan vicedékánja azt kérte, hogy együttesen imádkozzanak a *mielőbbi egységért,* hogy egyek legyenek Istenben, ahogy egy az Atya, Fiú és Szentlélek.

Amikor jó szívvel elbúcsúzott innen és onnan, nem gondolta, hogy a jövő évben ismét vissza kell utaznia, ez esetben másodszor Oxfordba. Az ősrégi egyetem egyik jogtanára, *Zulueta,* aki résztvett a római kongresszuson, hazatérése után azzal az előterjesztéssel fordult tudós kollégáihoz, hogy tiszteljék meg díszdoktorsággal a magyarok *hírneves jogtudósát,* az ottani katolikusok első főpapját és az egyház bíborosát, Serédi Jusztiniánt. Miután semmiféle akadálya nem merült fel, elment Esztergomba az értesítés s a kitüntetett, *Esty Miklós* világi kamarása kíséretében örömmel tette meg másodszori angliai útját, hogy magára öltse az oxfordi egyetem hagyományos díszdoktori köpenyét és fejére tegye a szögletes barettát. Az ünnepélyes avatás jún. 24-re lett kitűzve és vele együtt emelték a díszdoktorok sorába *A. Edent,* az akkori külügyminisztert, későbbi miniszterelnököt, *Ph. Chetwode* marsallt és *G. Murry* professzort.

Serédiben illő módon megbecsülték a bíborost, hiszen az ünnepség különböző részein, az első helyet foglaltatták el vele. A hivata-

los és ünnepies felavatás után, az egyetem villásreggelit adott a díszdoktorok tiszteletére, ezt követték a kollégiumok fesztiváljai, a garden party-k s a nap fénypontja az esti lakoma volt. Ezen szám szerint háromszázan vettek részt az angol társadalom legelőkelőbb rétegeiből. Összesen három beszéd hangzott el s az egyik az övé volt.

Mindenekelőtt megköszönte azt a nagy megtiszteltetést, ami az egyetem részéről négyüket érte. Mélyen átérzi a vele járó kötelezettséget, nevezetesen a jogtudomány fejlesztésén kívül, az igazság és igazságosság terjesztését, ami nemcsak az ősrégi és nagyhírű egyetemnek a sajátja, hanem magának a brit nemzetnek is. Megbecsülik itt – úgymond – a kis nemzeteket és ezek fiait, amikor az én csekély személyemben a kicsiny és megalázott magyar nemzetet önmagukkal és saját fiaikkal teszik egyenlővé. Ezért ünnepli szívből az oxfordi egyetemet és a brit nemzetet! A két nemzet közt a régmúltban is felfedezhetők hasonlóságok, ahogy ezt az angolok *Magna Charta*-ja (1215) és a magyarok *Aranybullája* (1222) igazolja. Egyik is, másik is a két nép bölcsességének és szabadságszeretetének korai és örök emléke. De hivatkozhatik még, az oxfordi egyetemnek a XII. sz. végén bejegyzett *Nicolaus de Hungaria* nevű hallgatójára. A hosszú hét század elmúltával, ma ő áll a nevezett helyén, mégpedig díszdoktorsággal megtisztelve és kitüntetve. A szívből jövő hála, azt diktálja ajkára, ebben az ünnepélyes pillanatban, hogy ez az egyetem mindig éljen, növekedjék és virágozzék.

Közvetlen szavaival és megnyerő egyéniségével óriási hatást ért el és percekig tapsolták és ünnepelték. Másnap délelőtt tisztelgő látogatásokat végzett s búcsút mondva mindazoknak, akik oly szeretettel vették körül, elutazott *Downside*-be. Itt már várták bencés rendtársai s többek közt azzal is kedveskedtek neki, hogy kertjükben elültettettek vele egy facsemetét, mely mint később írták, megeredt, fejlődésnek indult és elnevezték *Serédi-emlékfának*. Ekként örökítették meg kétszeri ott-tartózkodását. Az oxfordi és itteni szép élményekkel gazdagodva jún. 29-én ült vonatra s néhány órás londoni megszakítással hazautazott. Ritkán adódó dicsőségében boldogan osztozkodott nemzete és egyháza, hiszen abból e kettőnek is sok jutott.

Szüksége volt az ilyen időközi felfrissítő és felemelő eseményekre, hogy tovább bírja az itthoni hétköznapok fárasztó és sokszor idegőrlő munkáját. Ebből bőven kijutott, mind a Horthy-érában, mind pedig Hitlerék megszállása alatt. Horthyt *gyengekezű* kormányzónak tartotta s nem egyszer figyelmeztette, hogy *nem kívánatos közegei*, főleg *Gömbös* és élre állított hívei olyan lejtőre so-

dorják, ami az ő és az ország vesztét fogja okozni. Beteljesedett s az ország a lejtőn Sztójayval és Szálasival tovább csúszott lefelé.

E kettővel is tárgyalt s az utóbbinak nyíltan megmondta, hogy sem miniszterelnöki, sem pedig nemzetvezetői minőségét *nem ismerheti el.* A kormányzó eltávolítása után, az 1937: XIX. tc. értelmében az átmeneti kormányzat intézésére az *országtanács* illetékes és ez az ország hercegprímásából, a törvényes miniszterelnökből, az országgyűlés és a közigazgatósági bíróság két-két elnökéből állhat. Mint oly sok másnak, e törvénycikknek is csupán *papiros értéke* lett s országunk egyre mélyebbre zuhant.

Serédi a legtépőbb kétségek közt nézte ezt a szomorú jelent s nehogy a jövő ítélőszéke elmarasztalja, mintha közjogi kötelességeit elmulasztotta volna, az utolsó hetek eseményeit és ezekre vonatkozó tárgyalásait pontosan és hűségesen *írásba foglalta.* Ország-világ elé tárta, hogy a maga részéről *mindent megtett,* amit *hazája és nemzete érdeke megkívánt* tőle. Feljegyzéseit e megrázó szavakkal zárta: mindezek után arra kérem Szent István királyt, Szűz Szent Margitot és a többi magyar szenteket, elsősorban pedig a magyarok Nagyasszonyát, hogy *oltalmazzák* szegény *hazánkat* és *mentsék* meg a végpusztulástól.

6. A hirtelen halál

Serédi prímás fiatalabb korában nagyon jó étvágyú volt s ezen sokat évődött vele Gasparri, amikor közös volt asztaluk. Hazajövetele után sem volt erre panasz s az étkezéseknél ő adta a jó példát a fogyasztásra. Később azonban jelentkeztek a *cukorbaj* tünetei, amit fakófehér arcszíne is elárult. Kétségtelen, hogy e betegség fokozásához a sok izgalom is hozzájárult s 1942-ben már diétára kellett áttérnie. Egyik alkalommal tréfásan jegyezte meg, ameddig jól tudtam enni, nem volt mit, most volna, de nem tudok enni.

Jó gazdához illően éléstára és pincéje tele volt minden jóval, mert kezdetben *Rezner Tibold* bencés jószágkormányzó, később pedig *Meszlényi Zoltán* közreműködésével, a gazdasági ügyeket szakszerűen kezeltette. A primaciális javak bőségesen hoztak, különösen, amikor 1938-ban a felvidéki birtokok jelentékeny része visszakerült. A bevételek lehetővé tették, hogy Rákospalotán, korszerű felszereléssel *tatelepet* létesítsen, Tállyán *szőlőbirtokot* vásároljon, Gerecsén *nyaralót* építtessen, ahol időnkint fáradalmait szokta kipihenni.

A jólét teljében bőven jutott közcélokra, melyek keretében először az esztergomi *Papi Otthont* kell megemlíteni. 100 000 pengős költséggel a Simor-kórházból alakíttatta át és bővíttette ki. 120 000 P-t fizetett ki a szemináriumba torkolló ún. *Sötét-kapu* vízteleníté-sére. Újabb 70 000 P-jébe került a *bazilikán végzett restaurálás* s a Duna felé néző részén a *támfalak* építése. Sokat foglalkozott a különféle egyházi intézmények fejlesztésével, alkalmazottai *szociális jólétének* emelésével, csakhogy mindezt a második világháború keresztülhúzta. Amit azonban maga nem bírt megvalósítani, azt utódjától várta. Ezért 1944. okt. 28-án kelt végrendeletében törzsvagyonát részben reá és az érsekségre, részben különféle jótékony célú intézményekre hagyta.

Ekkor még csak hatvan esztendős volt és senki sem gondolta, hogy a halál angyala oly közel suhogtatja szárnyait. Az igaz, hogy utolsó előtti éve, idegroppanásig feszült a sok izgalomtól. Erre következett 1945 eleje, amikor székvárosa *háromszor* is cserélt fegyveres gazdát. Egyszer a németek jöttek, majd az oroszok, aszerint mikor füstölte ki az egyik a másikat. Az ostromok idejét vagy fent töltötte kilőtt ablakszemű lakásán, vagy lent a földszinten, illetve a pincében.

Már ez is rombolólag hatott egészségi állapotára s még nagyobb mértékben a városfoglalók inkább teljesíthetetlen, mint teljesíthető zaklatásai. Sokat őrlődött hazája és nemzete sorsán s az utolsó hetekben már odáig jutott, hogy a misézéstől is eltiltotta kezelőorvosa. Így érkezett el márc. 29-hez, mely 1945-ben *Nagycsütörtökre* esett. Előzőleg környezetének azt mondta: milyen szép, ha valaki Nagycsütörtökön halhat meg. Óhaja teljesedett. Nagyszerdán elvégezte szentgyónását, az utolsót és másnap minden erejét összeszedve megmisézett. Földszinti szobájában, délben még ebédjét is elfogyasztotta és utána átment a szomszéd szobába, hogy üdvözölje a fővárosból megérkezett *Mihalovics Zsigmond* kanonokot. Visszatérve, leült asztalához és itt érte a hirtelen halál, negyed három óra tájban.

Kívánsága szerint, az Úr Nagycsütörtökön szólította magához, hogy számonkérje földi sáfárkodását. Hisszük, hogy halálba vivő útján, mellette álltak égi pártfogói, elsősorban a Szűzanya, névadói: Szent György és Jusztinián, rendi atyja: Szent Benedek, a magyar Szentek, ahogy erre végrendeletében is, külön kérte őket. S azt is bízvást reméljük, hogy elnyerte örök jutalmát attól a Krisztustól, akinek eucharisztikus kultuszát itthon és a külföldön iparkodott megkedveltetni.

KÚTFŐK ÉS IRODALOM

I. *levéltári anyag:*

1. Eszt. Prim. Levéltár: Az Arch. Vet.-ban, az első négy hercegprímásra vonatkozólag:
   a) Acta Publico-Ecclesiastica.
   b) Quoad Primatem.
   c) Acta Intraneorum.
2. A Bibliotheca Metrop.: Collectio Batthyanyia, Vol. I.–IX.
3. A következő prímásokra nézve, a vonatkozó iratokat l. nevük alatt.
4. Kopácsy József székesfehérvári püspöki működésére, az ottani Püsp. Levélt. anyaga, † Kuthy István kanonok úr szíves közléséből.

II. *Kéziratok:*

1. Csernoch János 1920. évi római útja.
2. Ua. Az 1922. évi pápaválasztás.
3. *Kommer Magda:* Károly Ambrus főherceg prímássága Tört. Szakdolgozat. Az Eszt. Főkápt. Levélt.-ban.
4. † *Meszlényi Zoltán:* Serédi Jusztinián. Életrajzi fejezetek. Kápt. Levéltárban.
5. † *Urbanics Ferenc:* Batthyány József prímás. Laurea-Értekezés.

III. *Irodalmi művek:*

A gróf Klebelbsberg Kunó Bécsi Történetkutató Intézet Évkönyve, 1932: *Salacz Gábor:* Vallásalap kezdeteinek története., 1932–33; *Ua.:* A Cassa Parochorum története.

A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve, Bp. 1938.

Ambrus József: Paphonvédek Albuma, 1848/49., Kikinda 1892.

Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49-ben, Bp. 1949.

Balanyi Gy. – Bíró I. – Tomek V.: A magyar piarista rendtartomány története, Bp. 1943.
Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz-Kápolna., Bp. 1955.
Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története., H. és É. nélkül.
Bánk József: De Justiniano Card. Serédi. Mon. Eccl., A. 1956., Fasc. III., Pag. 463-81.
Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.
Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 2 k., Bp. 1922.
Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz. Bp. 1912.
Bozsik Pál: Az egri papnevelés története a XVIII. sz-ban., Eger, 1910.
Bőle Kornél: Gyöngyvirágok és Margaréták Szent Margit oltárán,. Bp. 1944.
Bunyitay–Málnási: A váradi püpökök, a száműzetés és újraalapítás korában 1566–1780., Debrecen, 1935.
Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti Névtára. Vác, 1917.
Csernoch János: Katolikus kérdések (Szent István Társulat közgyűlésein elmondott beszédei.) 1911–1924. Bp., 1924.
Downside 1935. szept. 12. (Angol újságcikkek a nevezett apátsági templom felszenteléséről. Album a Simor Könyvtárban.)
Eckhart Ferenc: A püspöki székek és káptalani javak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Bp., 1935.
Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1820-as Évfolyam. (Megemlékezés Rudnay Sándorról.)
Emlékkönyv Simor János bíboros-hercegprimás Aranymiséjének emlékére. Esztergom, 1886.
Emlékkönyv a szatmári püspöki egyházmegye fennállásának századik esztendejében. 1804–1904. Szatmár, 1904.
Fallenbüchl Ferenc: A rabváltó trinitáriusok Magyarországon. Bp., 1940.
Finánczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 2 k., Bp., 1899/1902.
Fraknói Vilmos: A magy. kir. kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895.
Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. 3 k., Bp., 1901-03.
Füssy Tamás: VII. Pius pápasága. 2 k., Bp., 1876.
IX. Pius pápasága. 3 k., Bp., 1878-80.
Gélin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. 3. k., Szombathely, 1929-35.
Gerig Hans: Der Kölner Domprobst Christian August, Herzog v. Sachsen-Zeitz, Bischof v. Raab, Bonn, 1930.
Hauser Ignác: A budapesti rk. Egyházközségek első tíz éve. Bp., 1930.
Hazai és Külföldi Tudósítások. 1811. évf. (Megemlékezés Rudnay S-ról.)
Hermann Egyed: A magyar kat. papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus korában. Gödöllő, 1932.
Hermann–Artner: A Hittudományi Kar története. (A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem története. I. k.) Bp., 1938.
Hóman–Szekfü: Magyar Történet. I–V. k., (2. kiadás) Bp., 1935/36.

Irsik Ferenc: Boldogemlékű Hám János szatmári püspök élete. Szamtár, 1894.
István bácsi Naptára. 1868. (Scitovszky J. bíboros emléke. Uo. 1871: *Jedlicska Pál:* Az esztergomi érsekek befolyása a köznevelésre és hazai művelődésre. Uo.: 1881: *Számord Ignác:* Estei Károly Ambrus életrajza.)
Kalocsai Néplap 1940. jan. 5.: *Tímár Kálmán:* Gróf Csáky Miklós kalocsai érsek.
Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970-től – 1900-ig. Nagyvárad, 1915.
Szent Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2 k., Bp., 1923-24.
Katona István: Historica Metropolitanae Colocensis Ecclesiae. Kalocsa 1800.
Károly J.–Nyirák S.: Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki-megye százados ünnepére. Székesfehérvár, 1877.
Kelemen Atanáz: Keresztély Ágost herceg kat. restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma, 1931.
Keményfy Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. 1848–1898. Esztergom, 1898. Vaszary Kolos 1855–1905. Esztergom, 1905.
Kemp Mihály: Memoria Basilicae Strigoniensis. Pest, 1856.
Késmárky István: Az esztergomi érseknek, mint Magyarország prímásának jogai és kiváltságai. Bp., 1896.
Kisbán Emil: A Magyar Pálosrend története. 2 k., Bp., 1938-40.
Klein Eberhard: Der Kardinal von Sachsen. (St. Benno-Kalender), Dresden, 1928.
Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok., 1100–1900., Esztergom, 1900.
Kopácsy József: Egyházi beszéd az esztergomi Bazilika alapkőletételekor. Esztergom, 1922.
Sermo ad Sinodum, Posonii dic. 6. Oct. 1822., Pozsony, 1822.
Kőhalmi (Klimstein) József: Simor János élete és működése. Pozsony, 1886.
Lelkipásztori Tájékoztató. 1947. aug. szám: Gálos László: Hazaáruló volt-e Scitovszky?
Lepold Antal: Az esztergomi főszékesegyházi Kincstár katalógusa. Bp., 1942. Csernoch János. Emlékezés Nagy-Magyarország utolsó hercegprímására. Bécs, 1963.
Lepold–Lippay: Esztergomi Útikalauz. Esztergom, Én.
Lukcsics-Pfeiffer: A veszprémi püspöki vár a kat. restauráció korában. Veszprém, 1933.
Magyar Kat. Almanach 1928: Lepold A.: Csernoch J. hercegprímás élete.
Magyar Művészet 1932: Szmrecsányi Miklós: Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök.
Magyar Sion 1866: Scitovszky bíbornok emléke., 1867: Simor J. esztergomi érsek s Magyarország hercegprímása.
Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. 3 k., Bp., 1881-88.
Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc (Magy Tört. Életr.) 3 k., Bp., 1907-10.
Meszlényi Antal: A magyar kat. Egyház és állam 1848/49-ben. Bp., 1928.; A tanítórendek visszaállítása (Klny. Bécsi Magyar Tört. Kutató Int. Évkönyvéből. 1933.) Bp., 1933.; A Jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846., Bp., 1935.; II. Rákóczi F. felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták.

Klny. a Regnum 1936-os kötetéből, Bp., 1936.; Az Egri Érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökség kihasításának története. Bp., 1938.; Jézustársaság a keresztúton, (Klny. Bangha B.: Képek a Jézustársaság történetéből c. műből), Bp., 1940.; Kánoni látogatás a kassai jezsuita egyetemen. (Klny. a Theológia 1941. évf.-ból), Bp., 1941.; Magyar sorsunk őrei, Mohácstól Trianonig., Bp., 1942.; Keresztény magyarságunk küldetésében. Bp., 1943.; Magyarországi Szent Margit 1242–1270., Bp., 1943.; A magy. kat. Egyház és az emberi jogok védelme. Bp., 1947.; A Százéves esztergomi bazilika. Esztergom, 1956.

Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete. 2 k., Bp., 1896.

Minerva 1825. évf. *Dulházy Mihály:* Esztei Károly Ambrus Esztergomi Érsek és Magyar Országi Prímásnak Élete-Rajza., 1832. évf.: Szalai Barkóczy Ferenc életrajza.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis: I.-II. k. Knauz Nándortól (1874. és 1882.); III. k., Dedek-Crescens Lajostól (1924.).

Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedéktáblákkal. III.-IV. k., Pest, 1858.

Nemzeti Újság 1927. júl. 26.: Csernoch János bíboros-hercegprímás élete és pályája., 1852–1927.

Némethy Lajos: Series Parochiarum et Parochorum Arch. Dioec. Strig., Esztergom, 1854.

Pastor Ludwig: Geschichte der Päpste., XV. k. 1700–1740. Freiburg, 1930.

Pauer János: Az egyházi-rend érdeme Magyarország történetében. Szfehérvár, 1847. Historia Dioecesis-Albaregalensis. 1777–1877., Szfehérvár, 1877.

Pálinkás László: Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei. Bp., 1937.

Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai. 1554–1760. Veszprém, 1947.

Pray György: Specimen Hierarchiae Hungaricae. 2 r. Pozsony–Kassa. 1776-79.

Prímás Album: Serédi J. tiszteletére. Bp., 1928.

Regnum, Egyhtört.-i Évkönyv: Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. (V. k. 1942-43.); Entz Géza: Magyar főpapok művészeti és műveltségi tevékenysége a XVIII. sz-ban; Pásztor Lajos: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. sz-ban.

Religio 1853. évf.: Scitovszky K. János Megemlékezése., 1854. évf.: S. J. római útjának naplója 1854-ből., 1866. évf.: S. J. betegségéről és haláláról, 1856. évf.: *Knauz Nándor:* Gróf Csáky Miklós esztergomi érsek hamvai., 1864. évf.: Simor J. búcsúzó körlevele győri egyházmegyéjéhez, Körlevele beiktatása alkalmából és a koronázásról.

Religio és Nevelés. 1847. évf.: Kopácsy J. rövid életrajza.

Rudnay Sándor Rövid Élet-Rajza. Első évi munkálatjai a pesti Növendék-papság Magyar Iskolájának. Pest, 1833.

Salacz Gábor: A prímási szék betöltése 1891-ben. Bp., 1936.
A magyar kultúrharc története. 1890-95. Bécs, 1938.

Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás Emlékiratai 1848/49-ből. Bp., 1928.

Schmitth Miklós: Archiepiscopi Strigonienses. Nagyszombat, 1758.

Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás öt beszéde. Jelenkor kiadása., Hé. n.

Simor János: Római útinaplója. Közzétette Haiczl Kálmán. Bp., Én.
Somogyváry Hetény: Hám János püspök és a ferencesek. Gyöngyös, 1944.
Steinhuber Andreas: Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom. 2 B. Freiburg, 1895.
Szabó Gy. Pius: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp., 1921.
Szalay Imre: Gyászbeszéd, melyet Kopácsy J. dicső hamvai felett mondott., Veszprém, 1847.
Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Bp., 1940.
Szent Imre Album. Szerk.: Huszár Károly. Bp., 1930.
Szmrecsányi M.: Eger művészetéről. Bp., 1937.
Török János: Magyarország Prímása. Közjogi és történeti Vázolat. Pest, 1859.
Török Jenő: A kat. Autonómia-mozgalom. 1848–1871. Bp., 1941.
Török Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története. Bp., 1933.
Történetírás 1939. évf.: Entz G.: Barkóczy F., a magyar barokkor nagy mecénása.
Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a magyar Szentkorona országainak egyházmegyéiből. Pannonhalma, 1933.
Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.
Veszprémi Papnevelő Intézet Emlékkönyve. Veszprém, 1896.
Virág Mihály: A nagy pap és hazafi példányképe (Scitovszky J.) Pécs, 1866.
Walter Gyula: Simor János emlékezete. Esztergom, 1891.
Winkler Pál. A kalocsai és bácsi érsekség. Kalocsa, 1926.
Zalka János: Magyarország prímásának (Scitovszky J.) aranyáldozata. 1859. Pest, 1859.
Zelliger Alajos: Egyházi Írók Csarnoka. Esztergom főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Nagyszombat, 1893.

TARTALOM

Bevezető. Érsek-prímásaink a magyar századok útján.

1. A magyar kereszténység első őrállói. – 2. Prímásaink összefoglaló látképe. – 3. Hercegi korona az érsek-prímási címerben. – 4. Újabb színképek felvétele. – – – – – – – – – 5

Keresztély Ágost szász herceg (1700–1707–1725)

1. A zeitzi várkastélytól a bíborpalástig. – 2. Az állam- és egyházpolitika őrhelyein. – 3. Viszonya a magyar nemzethez. – 4. Egyházfői őrállása. – 5. Közeledés a halál kapujához – – – – 25

Esterházy Imre (1725–1745)

1. A pálos Frater Emericus. – 2. Püspöki munkaterületen. – 3. Esterházy esztergomi érseksége. – 4. Isten dicsőségére és az emberek javára. – 5. Betegsége és halála. – – – – – – – – 50

Csáky Miklós (1715–1757)

1. Szerencsés úton Várad felé. – 2. Váradi püspöksége és bihari főispánsága. – 3. Kalocsa érseke. – 4. Csáky életének utolsó szaka. – 5. A pap és ember. – – – – – – – – – – – 76

Barkóczy Ferenc (1761–1765)

1. Tavarnától egri meggyökeresedéséig. – 2. Erdődy örökében. – 3. A „vaskéz" prímása. – 4. Országos kultúrpolitikája. – 5. Kész és befejezetlen alkotásai. – 6. Az életfény kialvása. – – 99

Batthyány József (1776–1799)

1. A „hűség és bátorság" jegyében. – 2. Püspöki és érsek-prímási arcéle. – 3. A jozefinista viharzónában. – 4. A hullámvölgyből a hullámhegy felé. – 5. Az életből a halálba. – – – – – 122

Károly Ambrus (1808–1809)

1. Az Este-i hercegi család második prímásgyermeke. – 2. Váci egyházkormányzó. – 3. Az érsek-prímásság főhercegi városmányosa. – 4. Egy esztendő zárszámadása. – 5. Egyéniségének értékjegyei. – – – – – – – – – – – – – – – 147

Rudnay Sándor (1819–1831)

1. A szentkereszti kuriától a püspöki pásztorbotig. – 2. A reformkor reformprímása. – 3. Esztergom régi dicsőségének megújulása. – 4. Nemzeti Zsinat és a katolikus hitélet. – 5. A közélet embere és a bíboros. – 6. Az élet lezáródása. – – – – – 168

Kopácsy József (1838–1847)

1. Az érsek-prímási szék betöltése. – 2. Amíg idáig eljutott. – 3. A félút folytatása püspöki széken. – 4. A felívelődött pálya befejező része. – 5. Esztergom gyászban. – – – – – – – – 205

Hám János (1848–1849)

1. Gyöngyös dicsősége. – 2. Szatmár apostollelkű püspöke. – 3. Kemény próbatételen. – 4. Vissza a Szamos világába! – 5. A boldog halál. – – – – – – – – – – – – – – 236

Scitovszky János (1849–1866)

1. A rozsnyói pályakezdés és emelkedés. – 2. A rozsnyói egyházmegye főpásztora. – 3. A pécsi dómtornyok árnyékában. – 4. A nagy prímások útján. – 5. Nemzete szabadságjogaiért. – 6. Az orvul jött halál. – – – – – – – – – – – – – – 257

Simor János (1867–1891)

1. A magasabb küldetés küszöbéig. – 2. Ecce sacerdos magnus . . . ! – 3. Hercegi koronával és bíborpalástban. – 4. Tegyünk, hassunk és alkossunk! – 5. Szónok, tudós és műgyűjtő. – 6. Korjelzők és a vég. – – – – – – – – – – – – – – 289

Vaszary Kolos (1891–1912)

1. Az ifjúkor után Szent Benedek szerzetese. – 2. A pannonhalmi főapát. – 3. Az egyházpolitikai harcok tüzében. – 4. Vaszary lemondatása. – 5. A bíboros-remete. – – – – – – – – 325

Csernoch János (1913–1927)

1. A szülői házból az egyház szolgálatába. – 2. A közélet emelőin Csanád és Kalocsa felé. – 3. Történelmi Magyarország utolsó hercegprímása. – 4. A vesztett háború után. – 5. Szűkebb főpásztori őrhelyén. – 6. Betegsége és halála. – – – – – – – – 353

Serédi Jusztinián (1927–1945)

1. „Pap leszek, mégpedig bencés pap". – 2. Pannonhalma „péterfillére". – 3. A bíborosok „Benjaminja" és országunk hercegprímása. – 4. Az egyház és haza szolgálatának egybefonódása. 5. A közélet vonalán. – 6. A hirtelen halál. – – – – – 391

Kútfők és Irodalom – – – – – – – – – – – – – – 435